834
879

JAN ŁOŚ

GRAMATYKA POLSKA

CZĘŚĆ II

SŁOWOTWÓRSTWO

LWÓW — WARSZAWA — KRAKÓW — 1925
WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IMIENIA OSSOLIŃSKICH

JAN ŁOŚ

UNIV. OF
CALIFORNIA

GRAMATYKA POLSKA

CZĘŚĆ II

SŁOWOTWÓRSTWO

LWÓW — WARSZAWA — KRAKÓW — 1925
WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IMIENIA OSSOLIŃSKICH

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego.

PG2101
L67
1922
v.2
MAIN

SPIS RZECZY.

Str.

Przedmowa XI
Źródła i dzieła pomocnicze XIII

Budowa wyrazów.

Morfem § 1—5 1
Rdzeń czyli pierwiastek § 6—7 5
Przedrostek czyli prefiks § 8 6
Przyrostek czyli sufiks § 9—14 6
Imiona z przyrostkami. Zaimki 9
Tematy z sufiksami na *-o*, *-a* 9
-o, *-a* § 15—18 9
Sufiksy z *j*, sufiks *-i* 12
-jo, *ja* § 19—21 12
-ijo § 22—27 13
-ija § 28—29 16
-iji § 30—32 16
-i § 33 18
-aj 'aj, *-'eja*, *-oja*, *-'uja* § 34 18
Sufiks złożonej deklinacji przymiotników § 35 19
Sufiksy z *w* 19
-w § 36 19
-aw, *-awa* § 37—38 20
-iwo § 39 21
-iwa § 40 21
-iwy § 41 21
-liw § 42 22
-ow § 43—46 23
Sufiksy z *n* 24
-no § 47—50 24
-uchny § 51 25
-achny § 52—53 25
-'en § 54 26
-na, *-owna*, *-ny* § 55—57 26

592457

Str.

-owny § 58 28
-jьnъ § 59 28
-tny § 60 28
-eczny § 61 29
-iczny § 62 29
-ebny § 63 29
-ętny, -otny § 64 29
-alny § 65 29
-telny § 66 30
-erny, -orny, -urny § 67 30
-ny, -ijny, -yjny w przymiotnikach obcego pochodzenia § 68 . . 31
-nia, -ni § 69 31
-'an, -'any § 70 31
-eń, -ń § 71—72 32
-nia < *-ьnja* § 73—77 33
-ni przymiotnikowy § 78 34
-in § 79 34
-ina § 80—86 34
-iny przymiotnikowy § 87 36
-izna rzeczownikowy, *-izny* przymiotnikowy § 88 37
-an § 89 37
-ana § 90 38
-'on imiesłowowy § 91 38
-'ona, -enia § 92 38
-oń, -uń § 93 38
-un § 94 38
-yn § 95 39
-yni § 96 39
-'anin § 97 39
Sufiksy z *m* 40
-m, -ma § 98 40
-amo przysłówkowy § 99 40
-mo, -mi § 100 40
-im § 101 41
-omy imiesłowowy § 102 41
-man, -mana, -mień § 103 41
-izm, -yzm § 104 41
Sufiksy z *r* 41
-r, -ra, -ry, -rza § 105 41
-ar, -ara § 106 41
-arz, -'arz § 107 42
-'or § 108 43
-'erz § 109 43
-or, -ora § 110 43
-orz § 111 44
-ur, -ura § 112 44

Str.

-yra, -yrz § 113 44
-chr § 114 44
-tr, -tra § 115 44
-ciora, -tor § 116 44
-turz, -tyrz § 117 44
-inier, -ynier § 118 44
Sufiksy z *ł, l* 44
-ł, -ła § 119—121 44
-ała § 122 46
-ajło § 123 47
-l, -el § 124 47
-la § 125 47
-'el § 126 47
-'eł § 127 47
-al § 128 47
-ala § 129 47
-'oł, -'oła, -'oły § 130 47
-oł, -oła § 131 47
-ol § 132 48
-uła, -ul, -ulo, ula § 133 48
-yła, yl § 134 48
-sło § 135 48
-dło, -adło, -idło § 136 48
Sufiksy z *t* 50
-t, -to, -ta § 137—139 50
-st § 140 51
-'et § 141 51
-et § 142 51
-at § 143 51
-owaty, -aty § 144 51
-asty § 145 52
-'ot § 146 52
-ot § 147 52
-ota, -uta, -osta § 148 53
-ity, -owity § 149 54
-isty § 150 54
-ista, -ita, -ant § 151 55
-ąt, -ęt, -'ąc, -'ęta § 152 55
-ut, -yto § 153 55
-tw, -twa § 154 55
-stwo § 155 55
-tun, -tuch § 156 56
-c, -cy, -ca § 157 57
-ac § 158 57
-ic, -owic, -owicz § 159—161 57
-ci, -taj § 162 60

Str.

Sufiksy z *d* 60
-d, -da, -zda, -oda, -uda, -dwo, -dy § 163 60
Sufiksy z *p, b* 61
-p. -upa, § 164 61
-ba, -oba, -uba, -'uba, -iba § 165 61
Sufiksy z *k* 62
-k, -ka, -cz § 166 62
-ki przymiotnikowy § 167—169 63
-ki przysłówkowy § 170 63
-k, -cz z poprzedzającą samogłoską § 171 63
-ak § 172—174 63
-acz § 175 64
-'ak § 176 65
-ok, -ocz, -uk § 177 66
-yk, -yka, -ycz § 178 66
-ik § 179—180 67
-nik § 181 68
-ownik, -ewnik § 182 69
-czyk § 183 69
-ica § 184—189 70
-nica § 190 72
-awica. ewica, -czyca § 191 72
-icz § 192 73
-ek, -'ek, -ka § 193—195 73
-anka. -'anka § 196 77
-k w pochodnych od wyrażeń syntaktycznych § 197 78
-tek, -itek § 198 78
Nieprawidłowe formy tematu przed suf. *-k* § 199 78
-k, -ka, paralelizm form rodzajowych § 200 80
-k, -ko, -ka w imionach zdrobniałych § 201—206 80
-iczka, -iczko, -aczek, -uszek, -aszek, -yszek, -sek § 204 81
Imiona zdrobniałe skrócone § 205 82
-'utki, -'uczki, -'eńki, -uśki, -ylki i in. § 206 82
-awka § 207 83
-ówka § 208 83
-unka, -'onek, -'onka, -ęka § 209 83
-unek § 210 83
-ski, -sko, -sk, -skie § 211—214 84
-owski § 215 86
-iszcze, -isko § 216—218 86
-ec, -ce, -ulec, -'ąc § 219 89
-ca § 220 90
Sufiksy z *g* 90
-g, -ga § 221 90
-ż, -ża § 222 91
-eż § 223 91

Str.

-*og*, -*oga* § 224 91
-*ąg*, -*ęga* § 225 91
-*'ąg*, -*'ądz*, -*'ęga* § 226 92
-*'uga*, -*uża* § 227 92
-*yga* § 228 92
Sufiksy z *s*, *z*, *ch*, *sz* 92
-*s*, -*sa* § 229 92
-*as*, -*asa*, -*asy* § 230 93
-*tas* § 231 93
-*os* § 232 93
-*us* § 233 93
-*noz*, -*uz* § 234 93
-*ch*, -*cha*, -*sza*, -*sz* § 235 93
-*szy* § 236 93
-*echa*, -*'ocha*, -*ęcha* § 237 94
-*ach* § 238 94
-*och*, -*ocha*, -*icha* § 239 94
-*uch*, -*ucha* § 240 94
-*'uch*, -*'ucha*, -*'uchny* § 241 94
-*chwa* § 242 95
-*ijasz*, -*jasz* § 243 95
-*esz*, -*esza* § 244 95
-*osz*, -*osza* § 245 95
-*usz* § 246 95
-*isz*, -*is*, -*ysz* § 247 95
Tematy z przyrostkami na -*i* § 248 96
-*ь* § 249 97
-*ń* § 250 97
-*śń* § 251 98
-*źń* § 252 98
-*ań* § 253 98
-*eń* § 254 98
-*l*, -*śl* § 255 98
-*el* § 256 98
-*ć* § 257 98
-*eć* § 258 98
-*oć* § 259 99
-*ęć* § 260 99
-*ość*, -*ść* § 261 99
-*adź* § 262 100
-*ądź*, -*ędź*, -*ąb* § 263 100
-*ycz* § 264 100
-*eż*, -*iż*, -*osz* § 265 100
-*oś*, -*aś*, -*uś*, -*iś*, -*yś* § 266 100
Tematy z przyrostkami na -*u*, -*ū* 101
-*z*, -*nz*, -*tz* § 267 101

Str.

-*y*, -*ew* § 268 101
Tematy na spółgłoskę 102
-*n* § 269 102
-*r* § 270 103
-*ciel* § 271 103
-*ę* < -*ęt* § 272 104
Suf. imiesłowu czynnego teraźniejszego § 273 104
Suf. imiesłowu czynnego przeszłego § 274 104
-*os*, -*es* § 275 105
Suf. przymiotników w stopniu wyższym § 276 105
Czasowniki § 277—280 105
Przyrostki czasownikowe 107
-*o*-, -*e*- § 281 107
-*no*-, -*ne*- § 282 108
-*ną*- § 283 108
-*je*- § 284 108
-*a*- § 285 108
-*ja*- § 286 109
-*wa*-, -*awa*-, -*ewa*-, -*uwa*-, -*ywa*-, -*owywa*- § 287—288 . . . 109
-*aje*-, -*waje*- § 289 111
-*owa*- § 290—291 111
-*ě*- § 292 112
-*ěje*- § 293 112
-*i*- § 294 112
Wyrazy złożone i zrosty § 295—298 113
Złożenia z tematem imiennym lub zaimkowym § 299—316 . . 114
Forma członu pierwszego § 299—308 114
Złożenia z wyrażeń dwuczłonowych § 309—310 117
Zmiany w formie złożeń. Haplologja § 311—312 118
Złożenia z pierwszym członem niejasnym § 313 119
Forma członu drugiego § 314—316 119
Złożenia z tematem czasownikowym § 317—326 121
Zrosty § 327—334 127
Wyrazy z prefiksami § 335—338 130
Wyrazy nieodmienne § 339—350 132
Przysłówki § 339—342 132
Przyimki § 343—344 134
Spójniki i partykuły § 345—348 135
Wykrzykniki § 349—350 137

Znaczenie i życie wyrazów.

Rzeczownik 139
Znaczenie rzeczownika § 351 139
Rodzaj § 352 140
Rodzaj rzeczowników na spółgłoskę, na -*o*, -*e* § 353 142

Str.
Rodzaj rzeczowników na -*a* § 354 143
Rodzaj imion nieosobowych i zapożyczonych § 355 147
Rodzaj imion zwierzęcych § 356 149
Liczba § 357 151
Liczba podwójna § 358 151
Liczba pojedyncza i mnoga § 359 154
Singularia et pluralia tantum § 360 154
Stosunek znaczenia liczby pojedynczej i mnogiej § 361 159
Przymiotnik. Liczebnik. Zaimek. Przysłówek . . . 161
Przymiotnik § 362 161
Liczebnik § 363 161
Zaimek § 364 161
Przysłówek § 365 162
Czasownik § 366 374 162
Wspólne arjoeuropejskie funkcje czasownika § 367—370 . . . 163
Strony § 367 163
Tryby § 368 164
Czasy § 369 165
Osoby § 370 165
Aspekty i postaci § 371—374 165
Wiek wyrazów § 375—380 173
Warstwa najdawniejsza § 375 173
Wyrazy jako źródło do dziejów kultury § 376—380 174
Zamieranie wyrazów § 381—389 181
Znikanie dawnych pojęć § 382 181
Pozbywanie się synonimów § 383—387 183
Znikanie form fleksyjnych § 388 188
Przyczyny psychologiczne § 389 188
Zapożyczenia § 390—395 192
Mieszany charakter języków § 390—391 192
Zapożyczenia prasłowiańskie § 392 194
Wpływ chrześcijaństwa i późniejsze wpływy obce § 393 . . . 194
Zapożyczenia u Reja i u późniejszych pisarzów § 394 197
Dążenia do puryzmu § 395 200
Nowotwory § 396—401 203
Łatwość ich powstawania w czasach dawnych i u dzieci § 396 203
Terminologja gramatyczna XVI w. nowotwory w słownikach § 396 205
Autorowie XVI i XVII w. § 397 207
Knapjusz, Dasypodius, Trotz, wiek XVIII § 398 211
Nowe wyrazy złożone § 399 214
Trembecki i nowsi pisarze, języki familijne, zawodowe, Linde i nowsze słowniki § 400—401 216
Zmiany znaczenia wyrazów § 402—427 220
Ogólne przyczyny i próby klasyfikacji zmian znaczenia § 402—403 220
Zmiany znaczenia rzeczowników § 404—412 227
Zmiany znaczenia przymiotników § 413—414 239

Str.

Zmiany znaczenia czasowników § 415—420 243
Zmiany znaczenia innych części mowy § 421—423 249
Zmiany znaczenia wyrazów w językach specjalnych § 424—426 250
Wnioski § 427 252
Pierwiastek uczuciowy i wrażeniowy w wyrazach § 428—447 253
Związek między stroną uczuciową a wyobrażeniową § 428—429 253
Synonimy § 430 253
Zależność doboru wyrazów od charakteru i nastroju człowieka § 431—432 254
Zależność od rodzaju literackiego § 433 255
Cenzura § 434 256
Eufonja § 435, 436 257
Wdzięk i siła § 437 257
Przezwiska i nazwy humorystyczne § 438—439 257
Transponowanie wrażeń § 440—441 258
Przyrostki i deminutywa ze strony uczuciowej § 442 259
Obrazowość § 443—444 261
Onomatopoja § 445—446 262
Wartościowanie wyrazów § 447 263
Zasada ustroju wyrazów § 448 265
Dwuczłonowość § 449—450 266
Złożenia esocentryczne § 451 268
Złożenia eksocentryczne § 452 269
Złożenia syntetyczne § 453 269
Złożenia z tematem czasownikowym § 454—456 270
Jednoczłonowość wyrazów złożonych § 457 273
Jednoczłonowość wyrazów prostych § 458 273
Różnica między rzeczownikiem a przymiotnikiem § 459—461 . 274
Zasadnicze właściwości czasownika § 463—466 275
Zakończenie § 467—470 276
Wykaz wyrazów polskich 281
Sprostowania i uzupełnienia 336

PRZEDMOWA.

Właściwie należałoby, żeby książka sama za siebie mówiła, a przeto wszelkie przedmowy możnaby uznać za zbyteczne. Jednakże charakter książki zależy w znacznym stopniu od jej przeznaczenia, a czytelnicy i krytycy niezawsze jasno sobie zdają sprawę, dla kogo książkę napisano. To też tutaj pragnę tylko krótko wyjaśnić, że moim celem było dać podręcznik młodzieży uniwersyteckiej, która się oddaje studjom nad historją języka polskiego, oraz polonistom nauczycielom szkół średnich.

Dotychczas nie mieliśmy nauki o słowotwórstwie, opartej na materjale historycznym; praca moja ma być pierwszą jej próbą. Oczywiście należałoby ją szerzej oprzeć na materjale porównawczym, ale wydanie książki jest pilną potrzebą, a zebranie (zresztą niestety nie wyczerpujące źródeł) samego tylko materjału polskiego zabrało wiele czasu, wskutek czego brakło go na badania porównawcze. To zwłaszcza dotyczy pierwszego działu książki, poświęconego budowie wyrazów.

Główny trzon działu drugiego, gdzie jest mowa o życiu wyrazów, domagał się także systematycznego opracowania. Starałem się skorzystać z badań dotychczasowych, dokonanych przez prof. Brücknera i innych uczonych, na których się powołuję w odpowiednich miejscach. W części dopełniłem je własnemi spostrzeżeniami i oparłem na nowym materjale ale przedewszystkiem starałem się ująć rzecz w całość jednolitą.

W obu więc działach zadaniem mojem było zebranie i uporządkowanie znaczniejszego zasobu materjałów źródłowych oraz wyświetlenie przynajmniej elementarnych zasad słowotwórstwa polskiego.

Panu drowi H. Oesterreicherowi bardzo dziękuję za pomoc w korekcie i za ułożenie wykazu wyrazów.

ZRÓDŁA I DZIEŁA POMOCNICZE.

AGZ. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zw. bernardyńskiego we Lwowie, tomów 19.

AKH. Archiwum Komisji historycznej Akademji Umiejętności w Krakowie.

Baud. Бодуэнъ де Куртенэ. О древнепольскомъ языкѣ. Lipsk 1870.

BB. Bartłomieja z Bydgoszczy Słownik łacińsko-polski podług rękopisu z r. 1532 opracował i wydał dr. Bolesław Erzepki. Poznań 1900.

Ben. Pieśni sobie śpiewane od Konstancyi z Ryków Benisławskiey. W Wilnie 1776.

Berneker. Etymologisches Wörterbuch.

Bls. Bielski M., Kronika świata, wydanie z r. 1564.

Bpp. Bibljoteka pisarzów polskich, wydawnictwo Akademji Um. w Krakowie.

Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen.

Bulla 1136 w Monumenta Poloniae palaeographica, wydanych przez Krzyżanowskiego, zesz. I Kraków 1908 oraz wydanie J. Rozwadowskiego w MPKJ. IV.

BZ. Biblja królowej Zofji z kodeksu szaroszpatackiego wydana przez Antoniego Małeckiego we Lwowie 1871.

Cn. Gregorii Cnapii Thesauri polono-latino-graeci tomus I. Cracoviae 1643.

Cyzjojanus w MPKJ. V. 437.

Czrs. Księga ziemi czerskiej. Warszawa 1879.

Danet. Nouveau grand dictionnaire françois, latin et polonois, w Warszawie 1743—1745.

Du Cange. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort 1883.

Enc. Pols. Encyklopedja polska, wydawnictwo Akademji Um. Język polski, cz. I i II. wydawnictwa t. II i III. Kraków (1915).

Erz. Przyczynki do średniowiecznego słownictwa polskiego, zebrał i wydał dr. Bolesław Erzepki. I. Glosy polskie (z pocz. XVI w.). Odbitka z Rocznika Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu t. XXXIV, r. 1907.

Ezop Biernata z Lublina, wydał Ign. Chrzanowski, Bpp. nr. 55.

Fl. Psalterii Florianensis partem polonicam ad fidem codicis recensuit W. Nehring. Posnaniae 1883.

Fragm. Glog. Ułamek starożytnego kazania o małżeństwie z w. XIV w Bibljotece Warszawskiej 1873, III wydał Gloger.

Glaber Andrzej z Kobylina. Gadki o składności członków człowieczych z Arystotelesa i in. Bpp. nr. 28.

Gliczner. Ksyąszki o wychowanyu dzyeći w Krakowie 1558.

Gn. Kazania Gnieźnieńskie, wydał W. Nehring, R. XXV.

Groicki. Porządek sądow y spraw mieyskich (w Krakowie) 1559.

Gr. I. Jan Łoś, Gramatyka polska, cz. I. Głosownia historyczna. Lwów 1922.

Gr. stsł. Jan Łoś, Gramatyka starosłowiańska. Lwów 1922.

Hube. Zbiór rot przysiąg sądowych. Warszawa 1888.

IF. Indogermanische Forschungen. Strassburg.

Izv. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи Наукъ. С-Петербургъ.

JA. Archiv für slavische Philologie. herausgegeben von Jagić, Berlin.

J. Koch Jana Kochanowskiego Dzieła wszystkie. Wydanie jubileuszowe w Warszawie 1884.

JP. Język Polski, organ Tow. Miłośników języka polskiego w Krakowie.

Karłowicz. Słownik gwar polskich. Kraków 1900 – 1911.

Kat. Catechismus r. 1543 wydał Fr. Pułaski. Bpp. nr. 56.

Kod Wp. Kodeks Wielkopolski. Codex diplomaticus Majoris Poloniae. Poznań 1877 – 1908.

Komédja o Lizydzie w stan małżeński wstępującej Adama Paxillusa, w Krakowie 1597.

Kon. Konarski O skutecznym rad sposobie. Warszawa 1760.

Konst. Modlitewnik Konstancji, r. 1527. SKJ. III, 73—184.

Kromer. Rozmowy Dworzanina z Mnichem (1551—1554) Bpp. nr. 70.

KsM. Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie. Warszawa 1920.

Kśw. Kazania świętokrzyskie. Die altpolnischen Predigten aus Heiligenkreutz herausgeg. von Paul Diels. Berlin 1921.

Kuj. Kolberg, Kujawy.

Kwiatkowski. Confessio Augustanae fidei to iest Wyznanie wiarej krześcianskiei, r. 1561.

KZ. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Begründet von A. Kuhn. Getynga.

L. Samuel Bogumił Linde, Słownik języka polskiego. Wyd. I w Warszawie 1807 —1814. Wydanie II we Lwowie 1854—1860.

Leksz. Lekszycki. Die ältesten grosspolnischen Grodbücher. Poznań 1887—1889.

Leop. Leopolita, Biblja, w Krakowie 1561.

Leskien. Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg 1909.

LF. Listy Filologické. Praga.

Lub. Kolberg, Lubelskie.

Ł. Łopaciński, Najdawniejsze polskie słowniki drukowane. PrFil. V.

Łeb. Łebiński, Materjały do słownika łacińsko-polskiego średniowiecznej łaciny. Poznań 1885.

M. Mączyński, Lexicon latino-polonicum, w Królewcu 1563.

Małk. Małkowski. Przegląd najdawniejszych pomników jezyka polskiego. Warszawa 1872.

Maz. Kolberg, Mazowieckie.

Meillet. Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paryż 1902 – 1905.

Mesgnien. Grammatica seu institutio Polonicae linguae. Dantisci 1649.

Miklosich. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.

Mm. Mammotrept z r. 1471. MPKJ. V.

MMAe. Monumenta medii aevi historica. Wydawnictwo Akademji Um. w Krakowie.

MPKJ. Materjały i prace Komisji językowej Akademji Um. w Krakowie.

Mrongovius. Dokładny słownik polsko-niemiecki. Królewiec 1835.

Murmelius. Dictionarius variarum rerum. Cracoviae 1526, p. Ł.

Mymer. Dictionarius trium linguarum. Cracoviae 1541, p. Ł.

Naw(ojka). Książeczka do nabożeństwa Jadwigi... wydał Stanisław Motty w Poznaniu 1875.

Opeć. Żywot Pana Jezu Krysta. Kraków 1522.

Orzech(owski). Polskie dialogi polityczne 1563. 1564, Bpp. nr. 74.

Paprocki. Gniazdo cnoty, skąd herby rycerstwa... początek swoj mają. W Krakowie 1578.

Parkosz Traktat o ortografji polskiej. MPKJ. II.

Paterek Kazania z pocz. w. XVI. SKJ. I.

Petrycy. Horatius Flaccus w trudach więzienia moskiewskiego 1609. Bpp. nr. 67. (Liczba rzymska oznacza księgę, arabska — pieśń).

Piek(osiński). Studja, rozprawy, materjały. T. VI, z I. Wybór zapisek sądowych grodzkich i ziemskich z XV w. W Krakowie 1902.

Pocz. piśm. Jan Łoś, Początki piśmiennictwa polskiego. Lwów 1922.

Poradnik Językowy, wydawany pod redakcją R. Zawilińskiego w Krakowie.

Potocki. Moralia r. 1690. Bpp. nr. 69. 72, 73.

Potocki. Wojna Chocimska Bibljoteka Narodowa. Serja I. nr. 75.

Pozn. Kolberg, Poznańskie.

PrFil. Prace Filologiczne, wydawane w Warszawie pod redakcją A. A. Krvńskiego od r. 1885.

Przyb(orowski). Vetustissima adjectivorum linguae polonicae declinatio monumentis ineditis illustrata. Poznaniae 1861.

Puł Stanisław Słoński, Psałterz Puławski. Warszawa 1916.

R. Rozprawy Wydziału filologicznego Akademji Umiejętności w Krakowie.

Rej. Wizerunk r. 1558.

Rej Źwierciadło r. 1568.

Roger. Pieśni ludu polskiego w Górnym Śląsku. Wrocław 1863.

Rost(afiński). Symbola ad historiam naturalem medii aevi. Cracoviae 1900.

Rozm. przem. Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa. Z rękopisu przemyskiego wydał A. Brückner. (ok. 1500 r.) Bpp. nr. 54.

Rp. 1546. Rękopis A_1 i A_2 Bibljoteki kapitulnej w Gnieźnie.

RS. Rocznik Slawistyczny.

SbFil. Sborník Filologický. Praga.

Sim(onides). Sielanki r. 1614. Bpp. nr. 68.

Sk(arga). Kazania o siedmi sakramentach, do których są przydane kazania przygodne. Kraków 1600.

SKJ. Sprawozdania Komisji językowej Akademji Umiej. w Krakowie.

Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praga.

Słownik Orgelbranda. Wilno 1861.

Słownik warszawski. wydawany w Warszawie od r. 1900.

Spr. Ak. Um. Sprawozdania z posiedzeń Akademji Umiej. w Krakowie.

Srezn. Mat. Срезневскій, Матеріалы для словаря древнерусскаго языка. Petersburg 1893.

Stppp. Starodawne prawa polskiego pomniki. Warszawa potem Kraków od r. 1856

Subs Subsidium wiersza polskiego albo kadencje. W Warszawie 1755.

Sul. Kodeks Suleda statutów polskich, tłumaczonych przez Swiętosława z Wocieszyna i Macieja z Rożana; r. 1450. Archiwum Komisji prawniczej Akademji Umiej. t. III.

Syrenjusz. Zielnik. W Krakowie 1613.

TPaw. Teki Pawińskiego, t III i IV. Zapiski sądowe łęczyckie, orłowskie i brzezińskie. Warszawa 1897.

Trotz. Mownik polsko-niemiecko-francuski. r. 1740.

Trzebn. Dokument trzebnicki z r. 1204. MPKJ. IV.

Ułaszyn. Słowotwórstwo w Encyklopedji polskiej Akad. Um. II i w Gramatyce języka polskiego, wydanej przez Akad. Um. w Krakowie 1923.

Vondrák. Vergleichende slavische Grammatik. Getynga 1924.

Wisł(ocki). Katalog rękopisów bibljoteki uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1877.

Wojna. Compendiosa linguae Polonicae institutio. Dantisci 1690.

Wujek. Biblja r. 1599.

Zb(iór) wiadomości do antropologji krajowej. Wydawnictwo Akademji Um. w Krakowie.

Zim(orowic). Sielanki r. 1663. Bpp. nr. 71.

Żywot Aleksego z r. 1529 w SKJ. V.

UNIV. OF CALIFORNIA

BUDOWA WYRAZÓW.

Morfem.

§ 1. Najprostszym elementem formalno-znaczeniowym wyrazu jest morfem t. j. głoska lub grupa głosek, mająca pewne znaczenie. Morfemy ze względu na znaczenie dzielą się na pierwiastki czyli rdzenie i na narostki (afiksy), te zaś są przyrostkami (sufiksami), jeśli następują po pierwiastku, i przedrostkami (prefiksami), skoro stoją przed pierwiastkiem.

Morfem może być jednozgłoskowym lub mającym więcej zgłosek [1]); słowiańskie morfemy dwuzgłoskowe niekiedy powstają wskutek przyczyn fonetycznych np. r. *bereg* < prasł. *berg-*, r. *vorot* < prasł. *vort-* i t. d. albo wskutek złożenia dwu różnych morfemów, które postrzegamy jako jedność np. *-ota* (por. *głuchota, ślepota, robota, sierota*) z *-ot-a*, albo wreszcie wskutek podwojenia, np. **por-por-* (p. **propor, proporzec*).

§ 2. Przypuszczać można, że morfemy były niegdyś wyrazami, a przeto musiały mieć formę możliwą do wymówienia; stąd przyjmujemy, że każdy morfem musiał pierwotnie zawierać w sobie samogłoskę. Potem jednak, kiedy morfemy stały się tylko cząstkami wyrazów, mogły wskutek procesów fonetycznych tracić swe samogłoski a często i spółgłoski. Tak np. prasł. **gor-ě-ti* (gorzeć) ma oboczną formę prasł. **gr-ě-ti* (grzać), gdzie w pierwiastku zniknęła samogłoska; prasł. **slovo* powstało z wcześniejszego **slov-os*, a więc w końcowym morfemie zniknęło *s* końcowe; dwa morfemy końcowe znikły w p. *wilk* z praae. **ulk o-s*; w p. formie trybu rozkazującego *weź* z pierwiastka i przyrostka pozostał ślad jedyny

[1]) Hirt. Der indogerm. Ablaut. Strassburg 1900.

w zmiękczeniu końcowej spółgłoski przedrostka: *weź* < *weźm* < *weźmi* < **vьz-ьm-i*.

§ 3. Takie prawie doszczętne zniknięcie rdzenia, jak w formie *weź*, zachodzi bardzo rzadko. Zazwyczaj morfem rdzenny (rdzeń, pierwiastek) występuje dość wyraźnie; gdy porównywamy z sobą wyrazy pokrewne, np. *biorę, bierzesz, brać, obiór, wybór*, narzuca się tu samo przez się naszej świadomości, że główna część tych wyrazów, nadająca im w pewnym stopniu wspólne znaczenie, obejmuje szereg dźwięków od spółgłoski *b (ƀ)* do *r (rz)*, i tę właśnie część nazywamy rdzeniem czyli pierwiastkiem, gdyż wiemy, że oboczności *b* || *ƀ*, *e* || *o*, *o* || *ó*, *r* || *ř (rz)* są tylko wymianami fonetycznemi, które na podstawie norm historyczno-fonetycznych sprowadzają się do prasł. formy *ber*.

Niezawsze jednak wyszukanie rdzenia w wyrazie przy pomocy porównywania wyrazów tak zw. pokrewnych, t. j. utworzonych od wspólnego rdzenia, jest tak łatwe. Czasem utrudniają sprawę jakieś szczególne zmiany fonetyczne, czasem brak wyrazów pokrewnych. Tak np. trudno znaleźć pierwiastek polskiego słowa *wątpić*, bo choć porównanie już nie z pokrewnemi, ale z tak samo zbudowanemi słowami na *-ić* doprowadzi nas do formy *wątp-*, nie możemy jej uznać za pierwiastek, gdyż przypuszczamy, że grupa spółgłosek *tp* nie jest pierwotna i że pochodzi ona z *tъp*; wobec tego skłonnibyśmy byli formę *wątp-* rozdzielić na *wą-tp-* uznając w *tp (tъp)* pierwiastek a w *wą-* prefiks taki sam, jak w: *wą-wóz, wą-wał, wą-dół*, choć z drugiej strony zaznaczyć trzeba, że przedrostek *wą-* ukazuje się wyłącznie w imionach, a nie w czasownikach, z tego też względu i podział na morfemy: *wą-tp-ić* nie jest pewny.

Weźmy jeszcze pod uwagę kilka grup przykładów: 1) *dym, dymny, dymnik, dymowy, dymić*; 2) *dmę, dąć, dęty, dymać*; 3) *duma*, — 'rodzaj elegji', *dumać* — 'myśleć', *duma* — superbia, *dumny*; 4) *dmuchnąć, dmuchać, dmuchawka*; 5) *duch, dusza, dech, tchnąć, dychać, dychawica, tchawica, duchowny, duchowieństwo, duszny, duchowy, duszka, tchórz, tchórzliwy, dysza* i t. p. Te grupy wyrazów słabo się wyodrębniają dzięki temu, że 1) we wszystkich morfemy rdzenne są do siebie podobne i 2) wydaje się nam, że i znaczenie tych morfemów rdzennych możnaby sprowadzić do jednego źródła. Ponieważ jednak pokrewieństwo morfemów, o ile w pewnym języku nie występuje oczywiście, może być stwierdzone dopiero na gruncie metody po-

równawczej w zakresie wszystkich języków arjoeuropejskich, przeto tutaj ograniczymy się do stwierdzenia, że o pokrewieństwie wyrazów rozstrzyga w naszej świadomości uznanie tożsamości morfemu głównego, czyli rdzenia, pierwiastka.

Ten morfem w grupie pierwszej i trzeciej wskazać najłatwiej: w pierwszej jest nim *dym-*, jedyną bowiem jego modyfikacją w wyrazie *dymić* jest zmiękczenie końcowej spółgłoski *ṁ*, co z łatwością uznajemy za modyfikację czysto fonetyczną; w grupie trzeciej jest nim *dum-*. W grupie drugiej rdzeń występuje w postaci: *dm-*, *dą-*, *dę-*, *dym-*, tu więc do odnalezienia wspólnej postaci nie wystarcza sam język polski, ale trzeba się cofnąć do form prasłowiańskich: **dъm-ą*, **dъm-ti*, **dъm tъ*, **dym ati*, ażeby otrzymać widoczne już podobieństwo rdzeni i przekonać się, że ich modyfikacje mają tylko charakter fonetyczny: *dъm-*, *dym-*, co zwłaszcza stanie się oczywistem, gdy formy prasłowiańskie sprowadzimy do praarjoeuropejskich: *dhum-*, *dhūm-*. W grupie czwartej za prosty rdzeń nie można uznać uznać formy *dmuch-*, gdyż musi ona pochodzić z dwuzgłoskowego **dъmuχ-*, w czem część *dъm-* jest identyczna z rdzeniem wyrazów drugiej grupy, a *-uχ-* musimy uznać za przyrostek. W grupie ostatniej została silnie zróżniczkowana i forma rdzenia i znaczenie wyrazów. Formę rdzenia sprowadzamy do prasł. *duχ-*, *dъχ*, *dyχ-*, **duχ-ъ*, **duχ-ja*, **dъχ-ъ*, **dъχ nǫti*, **dyχ ati*, **dyχ avica*, **dъχ-avica*, **duχ ovьnъ*, **duχ-ovьnъstvo*, **duχ-ьnъ*, **duχ-ovъ*, **duχ-ьka*, **dъχ-orъ*, **dъχ-orьlivъ*, **dyχ-ja*[1]) i dalej do praae. *dhoųs-*, *dhus-*, *dhūs*, gdzie znowu modyfikacje są czysto fonetyczne.

Gdy się zechcemy posunąć dalej jeszcze w przeszłość, musimy się uciec do porównań z zakresu języków nie wchodzących do rodziny słowiańskiej: a więc naszemu *dym* odpowiada sanskr. *dhūm a-s* — 'dym', łc. *fūm-u-s* — 'dym', gr. θῡμός — 'męstwo, odwaga', gdzie wszędzie *m* wydaje się głoską, wchodzącą w skład rdzenia; ale stsł. *du-nǫ* — 'dmuchnę', stp. *du-nąć* w temże znaczeniu wskazuje, że *dym* składa się w swej części rdzennej z *dhū* + *mo-*, tutaj więc właściwym rdzeniem jest słow. *du-* praae. *dhū-*.

Polskie *dmę*, *dymać* Berneker zestawia z sanskr. *dhámati* — 'dmie, dmucha' i sprowadza do rdzenia *dhm̥-*, z czem nie wszyscy

[1]) Nie trzeba sądzić, jakoby te wyrazy wszystkie istniały w języku prasłowiańskim; przyjmujemy tylko, że gdyby istniały, miałyby taką a nie inną formę.

się zgadzają ze względu na samogłoskę prasł. *dum-*, *dūm-* i lit. *dùm-ti* z praae. *dhum-*, *dhūm-*. W każdym razie i forma, i znaczenie pozwala nam wyrazy *dmę*, *dymać* uznać za pokrewne z *dym* i *dunąć*.

Wyrazy *duma* — 'elegja' i *duma* — superbia według Bernekera są wspólnego pochodzenia, mianowicie mają być zapożyczeniem z któregoś języka germańskiego, por. goc. *dōms* — 'orzeczenie', *dōmjan* — 'orzekać'. Możeby raczej należało uznać te dwa wyrazy za różne i tylko przypadkowo podobne z brzmienia: *duma* — superbia, raczej jest formacją pokrewną z *dąć*, por. *dumny* = *nadęty*.

Czasownik *dmuchać* odimienny, por. *po-dmuch*, Berneker uważa za pokrewny z *dmę* a więc pochodzi z *dhum* połączonego z przyrostkiem *-uχ-*.

W ten sam sposób, zapomocą przyrostka *-χs* od rdzenia *dhou-* tworzy się rzeczownik *duch* i inne pokrewne: *dusza*, *dysza*, *tchórz* i t. p.

Wszystkie przeto pięć grup wyrazowych, o których była mowa, z wyjątkiem *duma* — 'pieśń', *dumać* — 'myśleć' sprowadzają się do pierwiastka *dhŭ-*, który prawdopodobnie wyrażał pierwotnie wypuszczanie powietrza lub dymu na zewnątrz.

§ 4. Tak więc z wyżej przytoczonych wyrazów polskich widzimy, że 1) niektóre nie dadzą się rozłożyć na składowe morfemy np. *dym*, gdyż w nich przyrostek *-s* znikł na skutek czynników fonetycznych i pozostał tylko morfem rdzenny; 2) inne tylko na pierwszy rzut oka wydają się prostemi, ale dzięki metodzie porównawczej dają się rozłożyć na części składowe np. *dmuch-* na **dsm-uχ-*, *tchórz* na **dsχ-orъ*. Dalej jeszcze jedne wydają się utworzonemi wprost od rdzenia z pomocą sufiksu np. *dęty* < **dsm-tъ*, *tchnę* < **dsχ-nǫ*, innezaś poczuwamy jako utworzone nie wprost od rdzenia, ale od innego gotowego wyrazu. Są to wyrazy pochodne, w których już oddzielamy nie prosty rdzeń czyli pierwiastek od sufiksu (jak w *dmę*, *dąć*, *tchórz*), ale to, co nazywamy *pniem*, t. j. połączenie rdzenia z sufiksem lub grupą sufiksów np. *duchow-ny* pochodne od *duchowy*, *duchowieństwo* od *duchowny*, *dęt-ka* od *dęty* i t. d. Jakkolwiek są między niemi i takie, które pierwowzoru wyrazowego nie mają (np. *tchawica* jakby od nieistniejącego **tchawa*), to jednak i te nazywamy pochodnemi, bo na wzór innych pochodnych są utworzone.

§ 5. Tak więc, rozkładając wyrazy na morfemy, powinniśmy z punktu widzenia czysto morfologicznego doprowadzać zawsze analizę do końca, t. j. wydobywać ze składu wyrazowego proste narostki i rdzenie. Tymczasem wspomnieliśmy już o zjedno-

czonych grupach afiksów z rdzeniem, które nazwaliśmy pniami (tematami), a dadzą się też łatwo odnaleźć i złożone sufiksy np. w zdrobniałych: *mil-utki, dzieciąt-eczko*, i takich złożonych sufiksów jest więcej, niżby to na pierwszy rzut oka zdawać się mogło, np. suf. *-aka (chłop-ak)* składa się z *-ak-o*, *-acz (koł-acz)* z *-ak-jo* i t. d. Analiza do granic ostatecznych jest w nauce niezbędna, gdyż bez wyrobienia sobie ścisłego pojęcia o morfemach prostych bylibyśmy narażeni w badaniach specjalnych na wiele błędów. Żeby jednak dojść do celu, musielibyśmy sięgać co chwila do języka praarjoeuropejskiego, nie ograniczając się wyłącznie prasłowiańskim. Nadto przy takiej analizie stracilibyśmy czucie z językiem żywym, mając do czynienia nie z wyrazami, ale z ich rozproszkowanemi cząstkami. Dlatego też ograniczymy się do rozpatrywania formy głównych części wyrazu prostego t. j. rdzenia (pierwiastka) lub pnia z jednej strony i sufiksu lub grupy sufiksów z drugiej, oraz części składowych wyrazu złożonego.

Rdzeń czyli pierwiastek.

§ 6. Rdzeń jest morfemem prostym, nierozkładalnym na mniejsze morfemy t. j. na cząstki, mające pewne znaczenie. Składa się on z samogłoski, np. *i-*, por. stp. *i-ć* stsł. *i-ti* 'iść, idę', lub też z samogłoski i jednej lub więcej spółgłosek. Wskutek procesów fonetycznych czy to samorzutnych (spontanicznych), czy też kombinatorycznych (wpływu jednych głosek na inne), mogą w formie rdzenia zachodzić zmiany, które — o ile są tylko fonetycznemi — nie przeszkadzają do uznania jedności rdzenia (przykłady już przytoczono wyżej). Są jednak zmiany, które się nie dadzą objaśnić czynnikami fonetycznemi np. *lec* || *lęg-ę*, stp. *sieść* || *siędę* i t. p. Samogłoska nosowa stąd powstała, że tu w środku samym rdzenia ukazał się nosowy dźwięk *n*: **leg-ti* || *leng-ǫ*. **sěd-ti* || *sēnd-ǫ*. Pochodzenie tego *n* językoznawcy objaśniają w ten sposób, że jest ono narostkiem a ponieważ ukazuje się on w środku rdzenia, przeto nazwano go wrostkiem (infiksem) w odróżnieniu od przedrostka i przyrostka, por. Gr. stsł. § 148.

§ 7. Rdzeń może wystąpić w formie podwojonej, przyczem podwojenie bywa zupełne lub niezupełne, sufiksalne lub prefiksalne.

Podwojenie zupełne: *pro-porz-ec* < **por-por-ьcь*, *le-le-jać*, *przepiór-ka* < **per-per-ъka*, stp. *tę-ten* < **tǫ-tъn-ъ*, por. też *tę-tn-o*, *bę-ben* < **bǫ-bъn-ъ*.

Podwojenie prefiksalne, gdy powtarza się tylko nagłosowa spółgłoska rdzenia z samogłoską np. *cie-trze-w* < **te-ter-vь*, *po piół* < **po-pel-ъ*.

Podwojenie sufiksalne, gdy początkowa spółgłoska rdzenia powtarza się za rdzeniem, jakby jego sufiks np. *da-dzą* zam. **da-dzią*. < **da-d-ętъ*, *dzia-d* < **dě-d-ъ*, *cio-t-ka* < **te-t-ъka* i t. d., por. Gr. stsł. § 119.

Przedrostek, prefiks.

§ 8. Forma przedrostka zasadniczo się nie różni od formy rdzenia, gdyż przedrostek tak samo może się tworzyć albo z samej tylko samogłoski, albo też z samogłoski ze spółgłoską lub z większą liczbą spółgłosek. Brak samogłoski w prefiksie oznacza tylko, że samogłoska zniknęła, np. *wsz-cząć* < **vъs-čę-ti*, *wz-nieść* < **vъz-nesti*, *w-paść* < **vъ-pasti*, *ś-mierć* < *sъ-mьrtь* i t. p. Prefiksy mogły być i dwuzgłoskowe, gdyż część ich da się rozłożyć na rdzeń i przyrostek np. *pod-* < *pod-ъ*; zmiany dźwiękowe w przedrostkach: *pa-* || *po-*, *pra-* || *pro-*, *nå-* || *na-*, *wą-* || *wn-* || *w-*, *sǫ-* || *sn-* || *s-*, *z-* i t. d. są wynikiem różnych czynników fonetycznych. (Jagić JA. XX, 372, Rozwadowski RS. II, 94, van Wijk JA. XXVI, 352, Lehr-Spławiński, O prasłowiańskiej metatonji 31).

Przyrostek, sufiks.

§ 9. I przyrostek zasadniczo nie różni się pod względem formy od rdzenia lub przedrostka: może więc się tworzyć z samej tylko samogłoski np. *lat-o*, *ręk-a*, albo też z połączenia samogłoski ze spółgłoską lub spółgłoskami. Sufiksy, które mają lub miały w swym składzie dwie lub więcej samogłosek, są złożone np. *dziewczątko*: *(dziew)-cząt-ъk-o*, co można też podzielić na *(dziewcząt)-ъk-o*. Ten przykład wskazuje, że gdy mamy przyrostek złożony, to albo uważamy go za całość, albo też część jego łączymy z rdzeniem, tworząc to, co pniem nazwaliśmy [1]). Ze względu na odmiany wyrazów (deklinacja, konjugacja) dzielimy sufiksy na pewne grupy zależnie od natury

[1]) Dzielenie to ma więc często charakter subjektywny zwłaszcza tam, gdzie zachodzi swoboda różnych kojarzeń np. wyraz *maluśki* można podzielić albo na *mal-uśki*, albo też ze względu na *malusi* podział może być taki: *maluś-ki*. Natomiast dzielimy powszechnie: *mal-uchny*, *mal-eńki*, nie znamy bowiem wyrazów: *maluchy*, *maleni*.

końcowej ich głoski lub końcowych głosek, a więc rozróżniamy sufiksy na *-o-*, *-ĭo-*, *-u-*, *-i-*, *-a-*, *-ī-*, *-ū-* (wszystkie te postaci odtwarzają epokę praarjoeuropejską) a wreszcie na spółgłoskę.

§ 10. Niektóre przyrostki zupełnie znikły w polszczyznie, jako to: praae. *-o-*, *-ĭo-* (w imionach rodzaju męskiego) *-u-*, *-o-*, *-i-*; inne zostały dźwiękowo uszczuplone np. *-ti-*, *-sti-* (p. *-ć*, *-ść*) i wskutek tego niektóre zupełnie utraciły byt indywidualny np. *n* < *-nu-* (w *syn* nikt nie domyśla się sufiksu *-n-*, a i w wyrazie *stan* nie narzuca się on naszej świadomości mimo czasownika *stać*); inne sufiksy utraciły końcowe spółgłoski np. *-os* > *-o*, przyczem niekiedy i samogłoska uległa zmianie a potem zniknęła np. **ma tēr* > **ma ti* > *ma-ć*, przez co tak uszczuplony sufiks, zresztą bardzo rzadki, też utracił samodzielność do tego stopnia, że dziś myślimy o wyrazie *mać* jako o nie dającym się rozłożyć na prostsze morfemy. Często też przyrostek spadł do znaczenia tylko przypadkowej końcówki i czysto formalnego znaku, wyrażającego rodzaj imienia np. *lat-o*, *słow-o*, *ręk-a*, *pan-i*, podobnie w przymiotnikach, gdzie prócz sufiksu był jeszcze zaimek **ji*, **ja*, **je* jako wyraz niegdyś samodzielny: *dobr-y*, *dobr-a*, *dobr-e* < **dobrъ-ji*, **dobra ja*, **dobro-je*. Popularnie za końcówki są uważane sufiksy bezokoliczników: *robi-ć*, *da-ć*, *nieś ć* albo form trybu rozkazującego: *ciągn-ij* i t. d. a wreszcie i wszystkie końcówki osobowe czasowników.

§ 11. Z punktu widzenia języka dzisiejszego możnaby mówić o braku przyrostków w mnóstwie wyrazów, ale w gramatyce historycznej, zwłaszcza sięgającej do czasów prasłowiańskich, musimy dać miejsce i tym sufiksom, które teraz z różnych przyczyn, przeważnie fonetycznych, już nie istnieją. Mówię „przeważnie fonetycznych“ bo jest i inna siła, psychologiczna, która je usunęła ze świadomości ludzkiej: jest to — jak widzieliśmy na paru przykładach — przeniesienie sufiksu do rdzenia, t. j. wytworzył się taki sposób postrzegania budowy wyrazu, przy którym historyczny sufiks, czy też raczej dźwiękowa jego resztka, staje się składowym dźwiękiem morfemu głównego czyli rdzenia *(syn, mać)*. Taki proces zachodzi niekiedy i w zakresie przedrostków (np. *ob-u-ć* dziś rozumie się jako *o-bu-ć*) i nazywa się perintegracją.

§ 12. Zamiast sufiksów niknących powstają nowe, głównie przez morfologiczną absorbcję, mianowicie sufiks absorbuje końcowe dźwięki pnia, to znaczy, w umyśle ludzi mówiących przesuwa się granica między pniem a sufiksem w tył, ku początkowi wyrazu.

Tak np. od przymiotników na *-ny, -ni* tworzyły się rzeczowniki na *-ik*: *grzeszny — grzeszn ik, bartny — bartn-ik, poprzedni — poprzedn-ik, gwałtowny — gwałtown-ik, zakonny — zakonn ik* i t. d. Część tych pochodnych wyrazów kojarzono wprost z rzeczownikami pierwotnemi: *grzech, barć, zakon* i zaczęto się zapatrywać na te wyrazy, jakby były utworzone z przyrostkiem *-nik*, a dalej już z tym nowym sufiksem tworzono imiona inne, których w żaden sposób nie można wywieść z przymiotników na *-ny*, bo takich nigdy nie było np. *cukiernik, obszarnik.* (Baudouin de Courtenay: Замѣтка об измѣняемости основ склоненія, в особенности же об их сокращеніи в пользу окончаній Сборник статей, poświęcony prof. Fortunatowowi. Warszawa 1902. gdzie została sformułowana teorja morfologicznej absorbcji).

§ **13.** Są też sufiksy obcego pochodzenia i to bardzo używane: takim przyrostkiem, sięgającym prasłowiańskiej starożytności, jest *-arz* z goc. *-areis* (*bōkareis*, stsł. *bukarь* — 'pisarz'). Powstał on tak, że w wyrazach zapożyczonych abstrahowano końcowe *-arь* jako sufiks mający i jasno określoną formę dźwiękową i wyraźne znaczenie (osoby działającej). Podobnie w języku polskim postąpiono z zapożyczonemi wyrazami: *ratunk* (Rettung), *rachunk* (Rechnung), *szacunk* (Schätzung) i t. p., t. j. abstrahowano jako sufiks *-unk*, potem wymienione na *-unek*, i użyto z czasem tego przyrostka do tworzenia nowych czysto polskich wyrazów np. *poczęstunek, podarunek, pocałunek* i t. d.

Stopień używalności sufiksów jest różny: sufiksy często używane do tworzenia nowych wyrazów nazywają się produktywnemi, inne — nieproduktywnemi i niezawsze da się dostatecznie objaśnić, skąd ta różnica. np. suf. *-oba* jest nieproduktywny, t. j. mają go tylko stare wyrazy *(choroba, chudoba)* natomiast *-ota* jest znacznie produktywniejszy: *tępota, marnota, miernota, pustota, niemota* i t. d.

§ **14.** Brugmann (Grdr. Indices) imiennych przyrostków praarjoeuropejskich wykazał tylko 47, przysłówkowych — 51; Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I 494 – 669) rozpatruje ich przeszło 150 z wyłączeniem przyrostków zapożyczonych; okazuje się przeto, że w językach słowiańskich liczba przyrostków znacznie wzrosła, zwłaszcza że Vondrák pomija przytoczone przez Brugmanna te przyrostki przysłówkowe, które w gramatykach słowiańskich za końcówki przypadków deklinacyjnych są uważane. W jaki sposób powstały owe późniejsze przyrostki słowiańskie, dotychczas szczegółowo nie wyjaśniono; wiele z nich jednak należy zaliczyć do przyrostków złożonych, których

dziś nie rozkładamy na prostsze morfemy. W każdym razie przyrostki słowiańskie można podzielić na starsze, praarjoeuropejskie, i nowsze, słowiańskie. Czy ma to związek z produktywnością lub nieproduktywnością dzisiejszych przyrostków, trudno odpowiedzieć. Z rozpatrzenia materjału staropolskiego wynika, że w czasach dawniejszych niektóremi przyrostkami częściej posługiwano się do tworzenia nowych wyrazów, niż obecnie, niekiedy zachodzi znów fakt odwrotny.

Przedstawiamy tu przegląd przyrostków polskich, starając się wybierać przykłady szczególnie z języka starszego; porządek utrzymujemy ten sam, którego się trzyma Vondrák w wyżej wspomnianej części swej porównawczej Gramatyki słowiańskiej.

Imiona z przyrostkami. Zaimki.

Tematy z przyrostkami na *o*, *a*.

Sufiksy *-o-*, *-a*.

§ 15. Pomiędzy przyrostkami *-o-*, *-jo-* (w imionach męskich i nijakich) a przyrostkami *-a*, *-ja* (w imionach żeńskich) istnieje stała odpowiedniość w zakresie przymiotników (stsł. *dobrъ*, *dobro*, *dobra*; *doblь*, *doblje*, *doblja*) i zaimków (stsł. *tъ*, *to*, *ta*; *moj*, *moje*, *moja*); ze względu na to za przykładem Vondráka będziemy tu rozpatrywać razem przyrostki z wygłosem na *o* i na *a*, np. *-ot* (prasł. *-otъ* < *-oto-*) i *-ota* (prasł. *-ota*).

§ 16. Suf. *-o-*, w języku prasł. razem z końcówką *-o*, wymieniony na *-ъ* w imionach i zaimkach męskich, z czasem znikł w późniejszym okresie; w imionach i zaimkach nijakich występuje jako końcowe *-o*, w żeńskich zaś odpowiada mu końcowe *a*.

W okresie praarjoeuropejskim był to przyrostek najbardziej produktywny, dziś natomiast jest martwym i tylko bardzo rzadko na podobieństwo dawnych wyrazów, niegdyś z tym przyrostkiem utworzonych, powstają nowe. Tak np. Mączyński w swym Słowniku zaznacza taki nowotwór: „syllaba — *rzek* mówią niektórzy“ 436 r. b; Jędrzej Śniadecki w rozprawie o teorji Winterla wymyślił wyraz *wiąz* — principium religens w chemji (dziś używa się *więź* — materjał wiążący, *więź włosów* — ‘pęk’ Szymanowski), *ciek* — ‘cieczenie’ Szymanowski, *kich* — ‘kichnięcie’ Siennik. Częściej trafia się to w drugiej części nowych wyrazów złożonych, naśladujących dawne

wzory np. *odczyt*, *samojazd*, *korkociąg*, *deszczochron*, *imiesłów*, *cudzysłów*, *przemysł*, *długouch*, *drogozłot*, *czworonóg*, *ptaszygłów*, *szadopiór*, *stonóg*, *wieloryb*; także przymiotników, używanych dziś tylko w deklinacji złożonej np. *rudobrody*, *długogłowy*, *ciemnowłosy*, *laskonogi*, *wieloręki*, *srebrnopióry*.

Starsze podobne złożenia były dość częste np. *dziewosłąb*, *kostopraw*, *motowąz*, *pierwospy*, nazwy miejscowe *Kodrąb* < **kołdrąb* = **kłodrąb* — 'gdzie kłody rąbią', *Konojady*, *Konotop*, *Wilkogrzeby*, *Wilkołazy*, stare imiona osobowe np. *Bolesław*, *Kazimir*, *Sieciech*, *Czębor*. Z przyczyn niejasnych *Kazimir* zmieniono na *Kazimirz* (obie te formy spotykamy u Suleda) i druga ta nowsza forma z czasem została w wyłącznem użyciu.

Gdy w czasownikach rdzeń występuje z wokalizacją *e*, w rzeczownikach ukazuje się zwyczajnie wokalizacja *o*, ale ta odpowiedniość bywa burzona często w nowotworach, np. czasownikowi *biorę* odpowiada stary typ rzeczowników: *wy-bór*, *za-bór*, *z-bór* (*so-bór* jest zapożyczeniem ruskiem), *do-bór* i t. d. nowemi są zaś *u-biór*, *roz-biór* i t. d. Tak samo: *płot* || *s-plot*, *od-łóg* || *darmo-leg* i t. d. Są jednak bardzo stare rzeczowniki z wokalizacją czasownikową np. *po-grzeb* obok *grób*, *lot*, *żar* < **gĕr-o-*, *cios*, stp. *na-rzaz* ob. *raz*, *dźwięk* ob. stp. *zwąk*, *bieg*, *jad* < **ĕd-o-*, stp. *sjem* < **sъ-jьm-o-*, *miot* (*na-*, *pod-*, *przy-*) i t. d.

Nijakie najczęściej z wokalizacją rdzenną *e*, *ě* np. *czoło* < **čelo*, *lato* < **lěto*, *lice* < **leįko*, *mięso*, *pióro*, *wieko* i t. d. obok rzadkich z inną wokalizacją *o* np. *dzwono*, stp. *igo* < **jьg-o-*, łc. *jugum*.

§ 17. Suf. *-a* rzeczowników przeważnie żeńskich, ale także i męskich, prostych lub złożonych np. *żona*, *baba*, *wierzba*, *rózga*, stp. *tęga* — desiderium, *ruda*, stp. *słza*, *sława*, *para*, *łąka*, *wiata* — ambulatio M. i t. d.; męskie bardzo rzadkie np. *sługa* (pierwotnie nazwa czynności, przeniesiona na wykonawcę; Wolter, Разысканія по вопросу о грамматическомъ родѣ, Petersb. 1882) lub imiona własne *Kmita*. Wyrazy złożone: stp. *poćbiega* — uxor dimissa, stsł. *podъpěga*, *potъpěga*, *podъběga*, cz. *podběha*; Brückner w Pr. Fil. V, 41 pisze, że gdyby nie wadziły formy z *-pěga*, możnaby słowo to wyłożyć: 'z pod pana uciekająca' por. gr. πόσις skr. *pati-š* — 'pan'; *wdowa* < prasł. *vъ-dov-a*, *gospoda*, *zguba*, *opona*, *ospa*, *wyspa* (stp. też m. *wysep*), męskie *wojewoda*. Wyraz *poczwara* (por. *poczwara* — chimaera XV w. Pr. Fil. V, 9), Brückner R. LV, 232 zestawia z *ócwiernice* — terribilia Fl.

Ze zmiękczeniem spółgłoski przedsufiksalnej: *stdzu* a. *śćdzu* < **stьga* — semita Fl., *ciądza* < **tęga* — pignus Ł., *jędza* < **jęga*. stp. *nieldza* < **ne lьga* — non licet.

§ 18. Tak więc imiona z przyrostkami *-o-*, *-a* należą do najstarszej formacji wyrazów i stanowią zastęp we wszystkich językach słowiańskich najliczniejszy. Ogromna ich ilość powtarza się w różnych językach pokrewnych, pewna ich część z biegiem czasu już w dobie historycznej wyszła z użycia np. *bełk* — intensus ignis, *gląd* — contuitus, *płat* — redditus, *igo* — jugum, *rucho* — habitus, *wiła* — histrio, *tęga* — desiderium, *pwa* — spes, *chełpa* — jactantia, *chyba* — error i wiele innych; oczywiście nieskończenie więcej pozostało i w dzisiejszym języku, i w tym zakresie słownik polski stosunkowo niewielkiemu uległ uszczupleniu. Czy była kiedy forma ż. *raza* w N. sg. nie wiemy, choć, jak dziś, występuje ten wyraz w niektórych innych przypadkach np. *pirwą razą* Sul. 69 obok zwykłego *wtorym razem* tamże. O pochodzeniu formy *pirwą razą* Brückner w R. LIII, 78.

Najwięcej strat język polski poniósł w zakresie przymiotników, których pierwotne formy zostały zastąpione przez złożone. Z form starych bardzo jeszcze obfitych w staropolszczyznie do końca w. XV potem zostały stosunkowo nieliczne np. *zdrów, wesół*, gdy inne jak: *lub, młod, pust, święt* wyszły z użycia; wyjątkowo bez odpowiednika złożonego pozostał przymiotnik dawny *rad* i powstał nowy *kontent* (zapożyczony). Nijakie stały się rzeczownikami: *dobro, zło, święto*, lub przysłówkami np. *zdrowo, młodo, pusto*, stp. *wtoro*: *Jan nie upominał się, kiedy wtoro do podsędka jał* 1391 Leksz. I nr. 1044.

W niektórych rzeczownikach wymienia się suf. męski *-ъ* (dawne *-o-*, teraz zero dźwięku) z nijakim *-o* i żeńskim *-a*; zmianie tej towarzyszy też zmiana rodzaju, natomiast znaczenie wyrazu pozostaje toż samo np. ps. Fl. *utok i utoka* — refugium, stp. *wysep, potrzeb, opiek, osnow*, gdy obecnie wszystkie te wyrazy są rodzaju żeńskiego i kończą się na *-a*, i przeciwnie były żeńskiemi dawniej używane *osęka, sznura, przekopa, hymna, płaza, zatarga* będące dziś wyrazami męskiemi z końcową spółgłoską. Obok starszych męskich *pkieł, ud* ('członek'), *białek, czołn, dziw* mamy dziś *piekło, udo, białko, czółno, dziwo*, i odwrotnie zam. starszego *cudo, brzucho* mówimy dziś *cud, brzuch*; obok *błazen* u Opecia czytamy *błazno*, ale tu niema zmiany rodzaju; również męskiemi pozostają stp. *tworzec* i nowe *twórca* (p. § 220); dziś wahają się formy: *architekta* i *archi-*

tekt; wymiana rodzaju żeńskiego i nijakiego: stp. *wojska* obok *wojsko*, stp. *jemioło* i *jemioła* (Kalina, Historja jęz. pols.).

Do rzadkich należą formacje rodzaju żeńskiego przez proste przybranie końcówki *-a* np. *gościa* rodz. żeńskiego od *gość*; odwrotnie w stp. od bardzo często używanego rzeczownika *świerzepica* — 'źrebica', equa indomita, utworzono męski rzeczownik *świerzepiec* — 'źrebiec'; por. też dzisiejsze: *źrôbek* — *źrôbka*, *sarn* — *sarna*, częstsze ludowe *sarek* — *sar(n)ka*.

Sufiksy z *j*; suf. *-i*.

§ **19**. Przyrostek *-jo-* w prasł. N. sg. r. m. wymieniony został na *-ъ*, które z czasem znikło po zmiękczeniu poprzedzającej spółgłoski, w r. n. — na *-je*; w r. ż. odpowiada mu *-ja*: *kierz* < **kərjъ*, *mąż* < **mągjъ* (por. Meillet 354) Kśw.; *deżdż* < **dъždjъ* Fl., *kraj* < **krajъ* Fl., *stryj*, *wodz* BZ., *przywoj*, *podwoj* — postis M. (zapewne od rdzenia wspólnego z czasownikiem *wić*, *wiję*), *na przedaj* M. W r. n. końcówka *-e*: *morze* Kśw., *łoże* Fl., *staje* — stadium Mm. M. i t. d., stp. *wiece* w nowych czasach zastąpione przez m. *wiec*; obok *sitowie* w stp. też *sicie* Rost. I, 115, stp. *szelye* — vepres ok. 1413 JA XIV, 503 trzeba czytać nie *ziele*, lecz *szele* por. *szelina* — 'zarośla' L., pochodne *krzewie* (zbior.) Erz. por. *krzew*.

Niektóre formy przedstawiają pewne wątpliwości np. takie wyrazy, jak *płaszcz*, *bicz*; przypuszczać można, że utworzone zostały z suf. *-jъ*: *płaszcz* < **płacht-jъ* por. *płachta*, *bicz* < **bik-jъ*, por. stp. *bika* — instrumentum latarnorum Parkosz, *bika* — ascia Ł.

§ **20**. Żeńskie na *-ja* mają końcowe *a* pochylone lub niepochylone w zależności od akcentu; w tekstach stp. przed w. XVI pochylenia nie oznaczano: *dusza*, *piecza*, *ziemia* Kśw., *drożdża*, *karmia*, *kropia*, *łża* — mendacium, *miedza*, *nadzieja* Fl., *cca* — filia, *ciecierza*, *tłuszcza* BZ., *pica* — 'karmia prze bydło' M., *patycza* — 'rózga' od *patyk* M., *chodza* — 'krok' Pot. W. Ch., stp. *prza* — causa i t. d. Męskich niema z wyjątkiem złożonych np. *kaznodzieja*, *wielmoża*, stp. *grododzirża*.

§ **21**. Suf. *-jo-*, *-ja* tworzy przymiotniki dzierżawcze od rzeczowników, oznaczających istoty żywe: *dziewiczy* Kśw., *barańczy* Fl., *książęcy* Gn., *dobytczy* (od *dobytek*), *dziewczy*, *niewolniczy*, *owczy*, *wieszczy*, *ptaszy* (od **ptach*), *zwierzęcy* Mm., *zawodniczy* M, *kobiecy* Pot. W. Ch. 197 i t. d. *mężczyzni*: *osoba mężczyznia* Bls. 9 v. *południ* Mm.

Inne: *pieszy* (stsł. *pěšь*) BZ., *cudzy* Fl., *wiekuj* a. *wiekuji* — aeternus Kśw., *miedza* (pierwotnie przymiotnik por. łc. *media*), *tani*. Niekiedy w różnych językach słowiańskich zachodzi oboczność tematu miękkiego i twardego np. p. *głupi*, r. *głupyj*, p. *siny*, r. *sinij*; także polskie *zwirzchni* — *zwirzchny* Kromer, *łatwi* Orzech. *niełatwi* Leop. — *łatwy*, *trzeźwi* Leop. — *trzeźwy* Petr., *sposobni* Leop. — *sposobny*, *gnuśni*, *rzeźwi* Petr. — *gnuśny*, *rzeźwy*.

Zaimki dzierżawcze: *nasz*, *wasz*, *czyj*.

Przymiotnikami dzierżawczemi w deklinacji niezłożonej są nazwy miejscowości męskie: *Radom* < **Radom-jь*, *Poznań*, *Myśliborz*, *Miłobądz*, *Sędomierz*, *Radogoszcz*, *Kazimierz* a. *Kaźmierz* i in.

Liczebniki na *-j* w odniesieniu do osób męskich: *dwaj*, *trzej*, *czterej* Mesgnien (Grammatica 1649 str. 42, 43) Cn. i później. Inne na *-oj* stp. *oboj* M., *dwoj*, *troj* Cn. — 'dwojaki, trojaki, podwójny, potrójny' oraz dzisiejsze nijakie *oboje*, *dwoje*, *troje*. W zaimkach i przysłówkach: *niktej* — nemo, *tylkiej* — totidem, *nikakiej* — nullo modo BZ, stp. *nicej* — nihil, *ledwej*, *indziej*, *nigdziej* M., *pokiej* Leop., *wczoraj*, *dzisiaj*, p. Blatt G., O pochodnej spółgłosce *-j* w języku polskim i w niektórych innych językach słowiańskich R. XXIV, 189—211.

§ 22. Suf. *-ijo-*. Imiona r. m. nie zachowały się w polszczyznie i zostały zastąpione przez inne formacje: prasł. *rěpijь* p. *rzep*, stsł. *slavij* p. *słowik*, stsł. *vrabij* stp. *wrobl*, potem *wróbel*, stsł. *žrěbij* stp. *źrzeb* — sors, raz napisane jakby z *i* końcowem: *szreby* — mansus 1434 Stppp. II nr. 2244, ale to czytać trzeba *źrzeb*; prasł. **nętijь* — nepos, stp. *nieć* — nepos 1455 JA. XIV, 490; 1437 Wisł. nr. 228; poł. XV Pr. Fil. V, 59. Por. suf. *-iji* § 30.

Formy: *podczaszy*, *podkomorzy*, *podstoli* są nowsze, p. niżej § 27.

§ 23. Natomiast nijakie są bardzo częste, a i dziś z łatwością nowe powstają. Od najdawniejszych czasów końcowe *-ije* uległo ściągnięciu na *-e* (długie, potem pochylone, trafiają się jednak formy N. Ac. sg. z końcówkami *-i* np. *zgrzebi*, *paklepi* — stupa M. p. Gr. I, § 118) np. *cirznie* Fl., *oręże*, *sicie* — juncus BZ., *orędzie* — legatio TPaw. II nr. 4613, *niebie* Fl. BZ. M., *rogozie*, *wąpie* M., *snopie* Rej Wiz., *trzcie* 'trzcina' Pot. W. Ch. 322, *gałęzie* ib. 331 i t. d. wyjątkowo nieściągnięte *kopije* — hasta BZ. także ż. *kopija* 1468 Stppp. II nr. 3912, VIII nr. 1083, wreszcie *kopja* na podobieństwo imion pochodzenia obcego.

§ 24. Wyrazy nijakie są pochodne, a więc tworzą się od

rzeczowników i mają wtedy najczęściej znaczenie zbiorowe; do nich należą wymienione wyżej np. *cirznie* || *tarn*, *sicie* || *sit*, *trzcie* (właściwie *trście* || *treść*, a dalej takie jak, *pierze*, *kamienie* Fl., *liście* BZ. i t. d. jednak *niebie* zawsze w znaczeniu coelum nie coeli.

Od przymiotników tworzą się abstracta np. *wiesiele, zdrowie* Fl., a zwłaszcza często od imiesłowów biernych czasu przeszłego: *biczowanie, dotknienie, jenie* — 'jedzenie', *karcenie* BZ., *pospolitowanie* — communio, *rozsądzowanie, wymyślowanie, zetrzenie* Mm., *gnarowanie* — 'karmia', *gryzienie, oczyścienie, dowiedzienie, uwiedzienie, pojenie* a. *śpiewanie, więzienie* — carcer, *wstydanie* M., *rycie* — sculptile Fl., *brojenie* — habitus SKJ. I 62, *zabicie* BZ. i t. d. Analogicznie do nich tworzono też liczne formy imienne od czasowników, nie używanych w stronie biernej np. *przyście* Kśw., *seście* — copulatio M., *ście, szcie* — processio Gn.[1]); była też forma stp. *szto* w znaczeniu bezpodmiotowem np. *nie szto w Nikołajow dom* 1410 TPaw. IV nr 1940, a także od każdego innego czasownika można było tworzyć takąż formę np. *szczuto, chciano, bluźniono*, co sprzyjało mnożeniu rzeczowników pochodnych na *-ije*; mamy ich mnóstwo w starszym słowniku np. *bieżenie, bolenie, brzeżdżenie, chcienie, drzemanie, drżenie, łkanie, opłecenie, padsienie, porokowanie* — increpatio, *świtanie, upełnienie, wątpienie* Fl., *śniadanie* Gn., *bluźnienie, błyskanie, bydlenie, doufanie, grzmienie, kwielenie, mgnienie, możenie* — possibilitas, *narzekanie, odpoczywanie, uśnienie* BZ., *tętnanie* — strepitus Sul. 25. *gościnowanie, świrbienie, tułanie, wypływanie* Mm., *brzmienie, kszykanie* — sibilus, *kragancowanie* a. *kuglowanie, łazękanie* — apostasio, *mięsopustowanie, obawanie, panowanie, pieczołowanie, polowanie, powonianie. szumienie, turniejowanie, uczęścianie, utrunienie* a. *ucieczenie. wyciekawanie* M., *czucie* — vigilia BZ., *wycie* Mm. i t. d. Na tenże wzór utworzono niegdyś *sąmnienie* jako przekład łc. *conscientia.*

§ 25. Jak gdyby od przymiotników dzierżawczych są utworzone: *gruszewie* — pyri, *pąkowie* BZ., *sitowie* Mm., *mieczykowie* Rost. *pączkowie* M. Niejasne jest *żerzawie* — pruina Fl. zapewne od przymiotnika **żerzawy*, potem *rzeżewie* M. pochodzi od rdzenia *żьr-*, dzisiejsze *zarzewie* < **żarzewie* w innem znaczeniu prunae obductae cinere, zbliżone głosowo i znaczeniowo do *żar*. Być może iż *lędźwie*

[1]) W naszych czasach utworzono wyraz *iście*: *Mnich przed codziennem na nieszpór iściem wśród róż przesuwa swój krok bezszumny*, Lemański, W krainie słońca, Warsz. 1919 str. 61.

stsł. *lędvije* utworzono od rzeczownika z tematem na *u*: **lędъ*. w takim razie *ŭ* miałoby to samo pochodzenie, co w *medv-ědь* stp. *miedźwiedź*; inni upatrują tu złożonego przyrostka — *vije* (Meillet 397); por. też *po lędw-ica*.

§ 26. Liczne są złożenia z przedrostkami, pochodne z wyrażeń syntaktycznych np. *przezdroże*, *przezpicie*, *przezwodzie* (zam. *bez-*) Fl., czy również takiego samego pochodzenia są: *podole*, *pokolenie*, *szczęście*, *zdrowie* Fl., *zboże* — substantia BZ. i wiele innych, trudno stanowczo powiedzieć (por. Vondrák Vgl. sl. Gr.[2] I. 509, LF. XLVI, 186; do wyrazu: *zboże*, *szczęście* p. Hujer LF. XLVI, 181, *zdrowie* Pedersen IF. V, 60 i Hujer LF. XLVI, 188).

§ 27. Z przyrostkiem *-ije* tworzono też nazwy urzędników, złożone z przedrostkami, a znane z zabytków od XIII wieku: *podczasze* 1288 Baud., *podstole* 1289 PPom. 401, *podkomorze* 1240 AKH. IV, 349, *podskarbie* 1455 JA. XIV, 494, *podkonie* 1393 MMAe. XV, 171. Powstały one z wyrażeń syntaktycznych *pod czaszą*, *pod stołem*, *pod komorą* będący, gdzie *pod-* znaczyło to samo co *przy*, *u*. Nadto, może później, powstała druga grupa nazw takich, w których przedrostek *pod-* miał znaczenie upodrzędnienia: *podłowcze* 1398 Leksz. II nr. 650, *podsędzie* 1398 ib. II nr. 1132, *podkanclerze* 1401 Stppp. II nr. 728, *podwojewodzie* 1473 AGZ. XV, 151, *podkacie* — 'pomocnik kata' M. Analogicznie do nich dawne nazwy proste, jak *łowczy* 1270 MMAe. III, 97, *chorąży* 1393 Leksz. I nr. 1544 dość wcześnie przybrały także końcówkę *-e*: *łowcze* 1394 TPaw. III nr. 3324, *chorąże* 1312 PPom. 469. Z drugiej strony pod wpływem form takich jak *łowczy*, *chorąży* utworzono formy: *podczaszy*, *podstoli*, *podkomorzy*, *podskarbi*, *podkoni*, *podwojewodzi* M., co się dokonało dopiero w początkach XVI w.; te formy spotykamy u Bartłomieja z Bydgoszczy obok form dawnych na *-e*, które w ciągu XVI w. wychodzą z użycia. Formy na *-e* początkowo były imionami rodzaju nijakiego i odmieniały się według deklinacji rzeczownikowej; potem odmieniano je podług deklinacji złożonej przymiotników, co może wcześniej jeszcze rozciągnięto na nazwy *łowczy*, *chorąży*: *podkomorzego* 1394 TPaw. IV nr. 5064, *podkomorzemu* 1394 Hube Zb. 69, *chorążego* 1390 Leksz. I nr. 1544, *łowczego* 1399 ib. I nr. 3116, *łowczemu* 1401 Piek. 39. Wpłynęła tu niewątpliwie deklinacja nazw przymiotnikowych np. *woźny* 1241 MMAe. III, 31, *wojski* i t. p. W innych językach słowiańskich z nazw takich tylko złożone z przedrostkami mają suf. *-ije*: stsł. *otročije*, *podružije*,

stcz. *podkonie*, *polúbratřie*, *polúsestřie*. r. *podmasterije* i t. d. natomiast nigdzie poza polszczyzną nie spotykamy form: **chorążije*, **lovьčije*.

W ten sam sposób tworzono nazwy miejscowe z prefiksami, także pochodne z wyrażeń syntaktycznych np. *Zawiercie* — 'miejsce za Wartą', *Podbrodzie* — 'pod brodem', *Zalesie*, *Międzyrzecze*, *Międzyborze* — 'między borami', potem zamienione na męskie *Międzyrzec*, *Międzybórz*; *Polesie*, *Podlasie* z dawniejszego *Podlasze* — 'ziemia pod Lachami, w sąsiedztwie Lachów' i t. d. a także liczne nazwy geograficzne lub topograficzne: *podgórze*, *międzymorze*, *nadbrzeże*, *wybrzeże*, *przedmieście*, *nawsie*, *opole*, *podgrodzie*, *podzamcze* i inne.

§ **28.** Suf. *-ija* występuje w formie ściągniętej: *bracia*, *księża*, *święcia*, znane z zabytków staropolskich, jako zbiorowe, utworzone od rzeczowników. Ten typ dziś zachowuje się jeszcze dość obficie w dialektach ludowych; Karłowicz (Pr. Fil. V, 148—9) wylicza następujące: *adukacia* — 'adwokaci', *bagnięcia*, *biskupia*, *arcybiskupia*, *czarcia*, *francia* (od *frant*, „Czarownica powołana" r. 1639), *kacia*, *kamracia*, *kapelancia* od ludowego *kapelant* — 'kapelan', *kapłonia*, *muzykancia*, *okomonia* — 'ekonomowie', *studencia*, *swacia*, *synia*, *wójcia*, *Żydzia* (z końcowem *a* pochylonem). Z innych nieściągnięte *szlija* — reda BB. dziś ściągnięte *szla*, *kopija* BB, dziś *kopja*; *zmija* ma *i* zapewne rdzenne; ściągnięte oddawna *gościa* — peregrina. *lędźwia* Mm., *świnia*.

§ **29.** Wyrazy łacińskie na *-ia* w stp. miały końcowe *-ija*, *-yja* np. *lilija*, *Maryja*[1]) BZ., *Anglija*, *Francyja* BB, co Mączyński często wyrażał przez *-iya*: *kołaciya* — 'stypa pogrzebowa', *liliya*, *liniya*, *komediya*, *prokuraciya*, *zakristiya* i t. d. z końcowem *a* pochylonem. W dzisiejszej wymowie literackiej brzmią one już inaczej, ze zredukowanem *i*, co możnaby wyrazić przez pisownię *Marъja*, *Anglьja*, *Azьja*, *Rosьja*, *Dańьja*. Formacje zapożyczone, jak *brewerje* — wł. *braveria* posłużyły za wzór do nowych z suf. *-erje*: *furfanterje* od *furfant*, *fanaberje*.

§ **30.** Suf. *-iji* w językach słowiańskich służył do formowania rzeczowników męskich lub żeńskich, zachowanych w języku stsł. np. *sǫdiji* — 'sędzia', *laniji* — 'łania' i t. d., gdzie wytworzył się

[1]) Imię *Maria* zostało początkowo spolszczone w formie *Marza*; spotykamy ją jeszcze w XV w. np. w Cyzjojanusie i w innych zabytkach: *świętej Marzej słza* 1478 Rost. nr. 2298; potem rozpowszechniła się forma *Maryja* pod wpływem form łacińskich stale używanych w kościele.

też suf. złożony *-ьčiji*, wyodrębniony z formacyj pochodnych od imion na *-ьkъ* lub *-ьcь* np. *krъmьčiji* — 'sternik', *šarьčiji* — 'malarz' por. *šarъ* — 'barwa' Codex suprasliensis i t. d. Za taką formację Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I, 512) uważa męskie imiona polskie: *krajczy*, *łowczy* (por. *łowiec*), *koniuszy* (por. *koniuch*), *chorąży* i inne starsze. Analogicznie do nich powstały nowsze, jak: *piwniczy*, *leśniczy*, *budowniczy*, *zwrotniczy*, wszystkie oddawna deklinowane jak przymiotniki złożone. Odpowiadają im w innych językach słowiańskich prócz stsł. str. *lovčij*, cz. *lovčí*, bg. *lovčij*, r. *gončij*, *kravčij*, *pěvčij* i in., wszędzie również uważane za przymiotniki. Za takąż formację możnaby uznać też p. *bliźni*, r. *bližnij*, ale są też nierzadkie i niewątpliwe przymiotniki pierwotne, jak p. *myśliwy*, *woźny*, oddawna używane w znaczeniu rzeczownikowem. Tak więc tu w dalekiej przeszłości dzięki podobieństwu końcówek zaszło pomieszanie typów rzeczownikowych z przymiotnikowemi, przyczem typ przymiotnikowy, jako bardzo pospolity, wziął górę nad pierwotnie rzeczownikowym.

§ **31**. Suf. *-iji-*, ściągnięty *-i* w przymiotnikach da się wyróżnić wtedy tylko, kiedy spółgłoska tematowa inaczej się miękczy przed *i*, a inaczej przed *j* (np. *ti* > *ci*, *tj* > *c*) natomiast gdy spółgłoską tematową jest *k*, *g*, *ch*, *p*, *b*, *m*, *n*, *r*, *l* wtedy na podstawie cech fonetycznych niepodobna z brzmienia wyrazu polskiego określić, czy w danym razie występuje suf. *-iji*, czy też *-jь* z dawniejszego *-jo-*. Tu wskazówki po części musimy szukać w innych językach słowiańskich, np. w starosłowiańskim, a nadto w znaczeniu samego wyrazu, mianowicie suf. *-iji* oznacza przynależność. Z tym więc przyrostkiem mamy przymiotniki: *dziewiczy* Kśw., *barańczy*, *pieszy*, *przepołudni* Fl., *niewieści* Gn., *krowi*, *dobytczy*, *dziewczy*, *dzisi* — 'hodiernus', *niewolniczy*, *owczy* BZ., *ptaszy* (od **ptach*) Mm., *zawodniczy* M., *babi*, *boży*, *lisi*, *psi*, *krowi*, *rybi*, stp. *myszy* dziś *mysi* i in. Natomiast *wieszczy* ma dawny suf. *-jo-*. Suf. *-iji* może jest złożony z *-i-jь* lub *-ьjь*, gdyż według Vondráka (Vgl. sl. Gr.² I, 544) suf. *-jo-* od najdawniejszych czasów łączył się z innemi sufiksami i wskutek procesów fonetycznych zlewał się z niemi, tworząc złożone morfemy, niby nowe przyrostki np. *obcy* < *ob-ьt-jo-*, *pośledni* < *poslěd-ьn-jo-*, *-ciel* < *tel-jo-* i t. d.

Suf. *-iji* zachował się w liczebniku porządkowym *trzeci*, łc. *tertius*.

§ **32**. W zakresie imion żeńskich zaszły inne procesy, a mianowicie pomieszanie formacyj na *-i* z formacjami na *-iji* a także

imion na *-ja* z imionami na *-ija*, gdyż na gruncie polskim wskutek ściągnięcia *iji* na *i* utożsamiły się dwa pierwsze typy, jak również i dwa drugie wskutek ściągnięcia *ija* na *'å*, ponieważ i niektóre pierwotne na *-ja* miały też końcówkę *-'å* np. *wolå* < **volja*. Przeto w p. *łani* odtwarzamy przyrostek *-iji* jedynie na podstawie porównania ze stsł. *alъniji* prasł. *aln-iji* (natomiast *pani* ma pierwotny suf. *-nī*, a nie *-niji*, por. skr. *pat-nī*). Obok *łani*, używanego wyłącznie do końca XVII w. (por. u Jana Kochanowskiego, Odprawa posłów greckich w. 515 i Zimorowica Sielanka 4 w. 30) występują u Troca oboczne formy: *łani* i *łania*, przyczem ta druga jest tam oznaczona jako rzadka. Mieszaniu form na *-i* i na *-'a* sprzyjała okoliczność, że wszystkie przypadki zależne mają w obu tych typach wspólne końcówki, a że form na *-'a* było nieskończenie więcej, przeto one zwyciężyły. Na utrzymanie tak późne formy *łani* zapewne wpłynęła forma *pani*, która znów pozostała niezmieniona do dziś, gdyż zbyt często była w codziennem użyciu. Za to prasł. *aldiji* już od najdawniejszych czasów ukazuje się w formie p. *łodzia*, ale i ta utrzymała się tylko jako nazwa herbu: *herb Łodzia*; poza tem uległa wpływowi analogji dawnych tematów na *-ь* (*-i-*): *łódź*. Z innych pozostały z końcówką *-i* tylko rzeczowniki na *-ni*, *-yni* p. § 69 i 96.

§ **33**. Suf. *-i* prasł. *-i* praae. *-ī* z pierwotniejszego *-ią* lub *-ię* na gruncie słowiańskim zachował się jedynie w formach żeńskich imiesłowów czynnych, a w stsł. także przymiotników stopnia wyższego np. stsł. *berǫšti*, stp. *biorący* lub *bierący*, stsł. *vedъši*, stp. *wiodszy*, stsł. *vętьši* — 'większa'. W formach imiesłowu przeszłego i stopnia wyższego przymiotników spółgłoskę *š* możnaby objaśnić w ten sposób, że *s* wymieniło się na *χ* a to znów na *š* przed *i*; taki pogląd jednak nie zgadzałby się z wymianą *t* na stsł. *št* p. *c*, widocznie przeto te spółgłoski powstały tu przez analogję do form innych przypadków; pierwotnie więc było: N. sg. **beràti* G. sg. *beràštę* < **beràtj-ę* a potem tematy tych przypadków wyrównano: *beràšt-i*, *beràšt-ę*, p. N. sg. **biorąci* G. sg. **biorące* wyrównano na: *biorący*, *biorące*.

Rozwadowski (R. XXV, 415—19) dowodzi, że suf. *-i* zawiera się też w złożonym przyrostku *-ica*, p. § 184.

§ **34**. Inne przyrostki z *j*:

Suf. *-aj* bardzo rzadki: *nogaj* — 'z długiemi nogami' M., *przedaj* Cn. i w wyrażeniu *na przedaj* L.

Suf. *-'aj* < *-jaj*: *obyczaj* Fl., *kraczaj* — passus, *liszaj*, *pośrzacaj* —

'spotkanie', *rodzaj* BZ., *kroczaj* — passus Mm., *zwyczaj* BB. Zapewne tu także należy *ruczaj* (r. *ručej*) u L. cytat z XVIII w.

Suf. *-'eja*, *-'aja* < *-ěja*: *kurzeja* — 'kapłun', gallinacius Erz. *wierzeje* — portae Fl., *wierzeja* — porta BZ., *ścieżeje* — cardines Fl., Mm., *ścieżaje* Mm., *ścieżaja* — cardo BB., *na ścieżaj* lub *na rozcież*; *ślepieje* — peda Mm.

Suf. *-oja*: *dziewoja* BZ.

Suf. *-'uja*: *szczeszuja* — squama M.; *niechluj* zapewne tu nie należy, gdyż *u* raczej jest częścią rdzenia por. *schludny*.

§ **35.** Suf. *-i*, *-y* na rodzaj męski, *-é* na nijaki, i *-å* na żeński w deklinacji złożonej przymiotników i zaimków jest właściwie drugim członem złożenia, utworzonego z pierwotnego przymiotnika deklinacji imiennej i zaimka **ji*, **je*, **ja* w znaczeniu rodzajnika, stojącego na drugiem miejscu, a nie na pierwszem, jak to jest np. w języku francuskim lub niemieckim: *dobrъji* = le bon, der gute. Jest to zjawisko datujące się z okresu prasłowiańskiego, kiedy odróżniano użycie przymiotnika jako przydawki od jego użycia jako orzecznika: *dobrъ ji otьcь* — le bon père, *otьcь jestь dobrъ* — (le) père est bon. Ponieważ zaimek następował zawsze po przymiotniku a warunki fonetyczne sprzyjały temu, przeto nastąpiło stopienie się przymiotnika z zaimkiem w jeden wyraz: **dobrъ-ji* > *dobry*, **dobro-je* > *dobre*, **dobraja* > *dobrå*; **tanъ* + *ji* > *tani*, **tanje-je* > *tanie*, **tanja-ja* > *taniå*.

Sufiksy z *w*.

§ **36.** Suf. *w* < *-vo-* < *-u̯o-*: *odziew* — vestimentum Fl., *staw* — piscina M., t. j. 'woda stojąca'; Vondrák zalicza tu także: *gniew* (ma być pokrewny z *gnić*), *dziw*, stsł. *nravъ* (p. *narów* wydaje się zapożyczonem z r. *norov*), ale wszędzie tu *v* może należeć do pierwiastka.

Nijakie: *piwo* BB. odwieczna prasł. nazwa, *mliwo* zam. *mléwo* M., według Vondráka także *trzewo* w stp. tylko l. mn. *trzewa* Fl., (stsł. *črěvo*), *drzewo*. *ścierwo* Mm. obok męsk. *ścirw* 1449 R. XXIII, 279, dziś także *ścierwa* r. ż. jako wyzwisko.

Suf. *-wa*: *postawa* Fl., *plewa* BZ., według Vondráka: *dziewa*, (od rdzenia *dhē* — doić), *grzywa*, *głowa* (por. *golъ* — 'goły'), *krowa*, *mołwa* Fl., *niwa*, *wdowa*, *śliwa*. Od przymiotnika: *gęstwa* Pot. W. Ch. Tu zapewne też należy *pluskwa* stp. *płoszczyca*; z poprzedzającą spółgłoską zmiękczoną *mirzwa*, gdzie *irz* < *ír*. Zapożyczone *lichwa*,

zapewne też stp. *kurwa* — meretrix, podobnie jak *bukwa, barwa, rynwa* przystosowane do rodzimych na *-wa*. Niejasne *kutwa* — 'skąpiec' L., przykład z XVIII w., por. cz. *kutiti se* — 'babrać się w czem, gmerać'; Berneker EtWb. 654 zestawia to także ze *skutek*; *brzechwa* — telum 1437 Wisł. nr. 228, zdaje się od tegoż rdzenia, co *brzytwa*, ale z niezrozumiałem *ch*, może tu był suf. *-chy* lub *-chwa*.

Przymiotniki z suf. *-w* według Vondráka: *krzywy, lewy, prawy*, stp. *pirzwy, zdrowy, trzeźwy* (stp. *trzeźwi*) *żywy, siwy, płowy*.

§ **37.** Suf. *-aw*: z męskich jedyny ale starożytny *rękaw*. Nijakich wcale niema.

Suf. *-awa*: stp. *dzirżawa*, późniejsze: *słunawa* — salsugo Mm., *chmurawa* — 'zasupienie powietrza', *pępawa* — 'przerwipęp' (roślina) M., *buława* Cn., *kurzawa* Pot. W. Ch. 265, *końska rżawa* (od *rżeć*) Żebrowski; *wrzawa*. Widzimy, że tu występuje spółgłoska zmiękczona lub twarda, zależnie od wyrazu, od którego pochodne imię na *-awa* zostało utworzone: z jednej więc strony: *dzirżeć, kurz*, z drugiej: *chmura, pęp, buła*; *słunawa* zapewne utworzona od przymiotnika. Niekiedy suf. *-aw* występuje w wyrazach, będących jak gdyby zdrobniałemi, a więc z dodaniem suf. *-ьkz, -ьka*: *rzucawka* — epilepsia BB., *świstawka, gwizdawka*.

Z tymże sufiksem powstały liczne nazwy rzek; ich etymologja po większej części jest ciemna: *Banawa, Benawa, Czopawa, Drawa, Dubrawa, Ekawa, Gąsawka, Giniawa, Ladawa, Litawa, Łukawa, Maskawa, Metawa, Mierzawa, Mława, Montawa, Mołdawa, Mołtawa, Morawa, Motława, Morgawa, Muchawka* (tamże *Muchawiec*), *Nikława, Olawa, Orawa, Oryjawa, Osława, Ottawa, Pilawa, Popława, Rasawa, Rymawa, Rudawa, Rusawa, Sarawa, Ścieniawa, Tarnawa, Unawa, Usława, Uszawa, Warawa, Wejdawa, Widawa, Windawa, Włodawa, Wełtawa* (W. K., Rzeki i jeziora, tekst objaśniający do mapy hydrograficznej dawnej Słowiańszczyzny, części północno-zachodniej. Warszawa 1883). Nazwy niektórych miejscowości, jak: *Orawa, Opawa* wzięte od rzek; *Warszawa* jest formą świeższą, dawniej *Warszewa* lub *Warszowa*.

§ **38.** Między nazwami rzek na *-awa* są niewątpliwie niektóre przymiotnikowe (n. p. *Rudawa, Rusawa*), otóż przymiotniki na *-awy* tworzą się od przymiotników i oznaczają osłabioną cechę: *szadawy* Erz., *czarnawy, żółtawy* M., *słonawy, gorzkawy* i wiele innych.

Od rzeczowników: *krwawy* Fl., *kiławy* — herniosus, *krostawy*

BZ., *lękawy* — pusillanimus Mm., *łaskawy* BB., *chmurawy* — nebulosus, *dziurawy*; z tematową spółgłoską zmiękczoną, gdy ta była w rzeczowniku: *kędzierzawy* (stp. *kędzierz*), *rdzawy*, *kurczawy* — spaticus, *wszawy* M., *kulawy* — 'chodzący z pomocą kuli'. Niekiedy brak rzeczownika, od którego utworzono przymiotnik: *blikawy* — luscus BZ., *tuławy* — vagus, znany tylko *tułacz*, *tułanie* BB., *plugawy* M.

W różnych językach słowiańskich są też formacje przymiotnikowe z suf. *-ljavo-*; w p. mamy *koślawy* — scambus, varus, co odpowiada r. *kostljavyj* — ossuosus. Specjalnie polskiemi są formacje: *suchorlawy* — strigosus Cn., *chuderlawy* — macellus, które jak inne odprzymiotnikowe na *-awy* oznaczają osłabioną cechę, por. suf. *-erny* § 61.

§ **39.** Suf. *-iwo* rzeczowników nijakich różnego pochodzenia: od rzeczowników, od czasowników, niektóre zaś wydają się pierwotnemi np. *łuczywo* BB. (por. łc. *lux*). Jest ich na ogół niewiele: *warzywo* BZ. — pulmenta, por. *warzyć*, *jedziwo* — cibus, *kosiwo siana* Ł. (*kosić*), *żniwo* M., por. stp. *żeń* BZ. — messis, *doiwo* — mulctio, *rzeziwo* — caedes Pot. W. Ch., *pieczywo*, *przędziwo*, *paliwo*, *mięsiwo*, *ogniwo* — ignile, jak widzimy, są tu rozmaite kategorje znaczeń: materjału służącego do czynności, samej czynności, wyrobu; czasem mało uchwytny odcień znaczenia: *mięsiwo* — 'mięso przeznaczone do spożycia'. Wyraz *młodziwo* — 'pierwsze mleko po ocieleniu się krowy, siara' jest nową przeróbką (według *młody*) starszego *mleziwo* (por. łc. *mulgeo*).

§ **40.** Suf. *-iwa* rzeczowników żeńskich jeszcze mniej licznych, niż poprzednie: *cięciwa* BB., *staciwa* — pertica fullonis, 1409, R. XXIV, 356, *pokrzywa* obok *koprzywa* Rost. Nazwa *przeźwięczywa* Mm. — consonans wydaje się przymiotnikiem.

§ **41.** Przymiotniki z suf. *-iwy* tworzą się prawie wyłącznie od rzeczowników: *leniwy* Kśw. (*leń*), *litościwy* a. *lutościwy*, *lściwy* (stp. *leść* — dolus), *łżywy* (stp. *łeż* — mendacium), *miłościwy*, *prawdziwy*, *zgłobiwy* (stp. *zgłoba* — malicia), *żałościwy* Fl., *igrzywy* — ludens, *straszywy* — 'bojaźliwy', *złościwy* BZ., *gwałciwy* Sul. 58, *włościwy*, *zazdrościwy* Mm., *błaźniwy* — stultus, *wszywy* BZ., *fałszywy*, *śniwy* — 'co często sny miewa', *robaczywy*, *urodziwy*, *waśniwy* — contumeliosus M., *mościwy* — Cn. (z *miłościwy*), *chodziwy koń* Szymonowic, *myśliwy* — 'łowiec, jako człowiek 'chciwy, gorliwy' Zubatý Sb. Fil. III, 195, i t. d. Niektóre tylko od czasowników

np. *chciwy* BZ., albo od przymiotników np. *szedziwy* Pot. W. Ch. (*szady* — 'siwy') potem zmienione na *sędziwy*; *zapalczywy* (także *zapalczysty*, *zapalczawy*, *zapaliczliwy*, *zapalczliwy*) Linde, jak gdyby od *zapałka*, ale ten wyraz nie został zapisany w źródłach, z których Linde korzystał; jest tylko *zapaliczka* — nazwa rośliny zakrajowej — ferula, o której Syrenjusz pisze: „*zapaliczką* dlatego nasi nazwali, że ma kłącze jako drzewo twarde, a do zapalenia bardzo pochopne" od *zapalić*.

§ 42. Suf. *-liw*, służący do tworzenia tylko przymiotników wydaje się rozszerzeniem przyrostka *-iw* przez *l*, będącem produktem morfologicznej absorbcji; tymczasem takich odimiennych rzeczowników jak *myśliwy* (myśl), *truchliwy* (truchły), w którychby takie przeniesienie *l* ze rdzenia do przyrostka nastąpić mogło, we wszystkich językach słowiańskich jest znikoma ilość, takich zaś, które mogłyby — jak sądzi Vondrák — być utworzone z imiesłowu na *-ł*, między polskiemi prawie niema: *lękliwy*, *brzydliwy*, *zjadliwy*, a i w innych językach słowiańskich są one rzadkością np. w rp. Supraślskim: *mlъčalivъ*, *trъpělivъ*. Gdyby formacje te tworzyły się istotnie od imiesłowów na *-ł*, w takim razie biblijny „bos cornupeta" Ex. 21, 29 byłby przekładany jako *wół bodliwy*, tymczasem BZ. ma *bodący* a Wujek *rogobodziec*. Poza językiem stsł., gdzie są nieliczne formacje z suf. *-liw* po samogłosce, wszędzie indziej przyrostek ten ukazuje się tylko po spółgłosce, a przymiotniki z jego pomocą utworzone można wywieść po części tylko z czasowników, po części z rzeczowników, dość często z jednych albo drugich, a wreszcie z przymiotników. Odczasownikowemi są: *usmętliwy* Mm., *niewybadliwy*, *opatrliwy* XV w. R. XXIII, 313, *cirpliwy*, *kradliwy*, *drżliwy*, *popędliwy*, *pierzchliwy* — furiosus Ł., *gorliwy* i czasownik *gorlić się* — zelare BZ. (od *gorzeć*, a obok tego *żarliwy*, zapewne od *żar*), *kwapliwy*, *pletliwy*, *podchwytliwy*, *powściągliwy*, *rzewliwy* (*rzwać*, *rzuć* — 'płakać, ryczeć'). *wątpliwy*, *życzliwy* M., *przeraźliwy* Pot. W. Ch, *chrapliwy*, *straszliwy* — timidus Ezop 144, dziś — terribilis (ale odrzeczownikowy *strachliwy* — pavidus). Od rzeczowników pochodzą: *dobrotliwy* Fl. (*dobrota*), *zgłobliwy* Fl. (*zgłoba*). *poczestliwy* Sul. 106, potem *poczliwy* BB., *szczodrobliwie* XV w. R. XXII, 25 (*szczodroba* XV w. R. XXIII, 279), *blekotliwy* Mm., *drabotliwy* (według Brücknera od *drabowania*) — 'prędki' (o języku) R. LV, 239, *rzekotliwy*, *szczebietliwy*, *bojaźliwy*, *płaczliwy* a. *lamentliwy*, *szczęśliwy*, *wrzodliwy* M., *cnotliwy*, *zgryźliwy* (*zgryz*?) Subs.

Od rzeczowników lub czasowników: *gniewliwy*, *pamiętliwy* Fl., *swarliwy* BZ., *zdradliwy* Mm., *butliwy* J. Kochanowski, *chełpliwy* (stp. *chełpa*), *smrodliwy*, *zwadliwy*, *potwarzliwy*, *szkodliwy*, *wstydliwy*, *lękliwy* Subs. Od przymiotnika *gorzkliwy* — amarulentus M. Niektóre odrzeczownikowe utworzono w ten sposób, że odpadł suf. końcowy np. *błyskotliwy* (*błyskotka*), *bojaźliwy* (*bojaźń*), *baśliwy* (*baśń*) Subs.; podobnie w pochodnych od przymiotników: *brzydliwy* M., (*brzydki*), *okropliwy* Mm. (*okropny*), *osobliwy* M. (*osobny*); to samo zapewne zaszło w innych formacjach: *ckliwy* BB. (*cknić się*) obok *teskliwy* (*tesknić*) Mm., *potkliwy koń* Cn. (*potknąć się*), *zatrudliwy* M. (*zatrudnić*). Niekiedy znów mamy rozszerzenie sufiksu prawdopodobnie wskutek morfologicznej absorbcji, choć przebieg tego procesu jest nam nieznany: *lubieźliwy* Fl., *sromiźliwy* Gn. (od rzeczowników **lubież*, **sromież*?), *sprawiedliwy* BZ., *cirzpliwy* M. obok *cirpiętliwy*; *gadatliwy* Subs. Mamy też formy na *-obliwy*, może na wzór dawnego: *zgłobliwy*, *szczodrobliwy*, np. *świętobliwy* M., *żartobliwy* Subs.; zamiast dzisiejszego *frasobliwy* J. Kochanowski używał stale formy *frasowliwy* (od *frasować się*). Ciekawy jest *łaskliwy* Sul. 43, użyty w znaczeniu łc. *luscivus*; jest to jakby przeróbka wyrazu łacińskiego na polski.

§ 43. Suf. *-ow*: *żarnow* — mola BZ., *krzynow* — cathinus, 'garnek, rynka' Erz., *panrow*, *pandrow* — mirgulus, 'pędrak'; ze spółgłoską poprzednią zmiękczoną *krzew*, wziętą z pierwowzoru *kierz*.

Suf. *-owa*: *dąbrowa* — merica BB., *-ewa*: *cholewa*, *kostrzewa*.

Niektóre z nich są odrzecznikowe (*żarnow*, *krzew*, *dąbrowa*); czy inne są także odimienne, nie można z pewnością orzec, ale możnaby przypuścić, że suf. *-ovo-*, *-ova* jest ten sam, co w przymiotnikach. Przymiotniki na *-owy* oznaczają przedewszystkiem przynależność; dlatego niektórzy przypuszczali, że został on wyosobniony z form G. pl. dawnych tematów na *-u*: *synovъ*, *stanovъ* i t. d. Poparciem tego mniemania mogłaby być okoliczność, że suf. *-owy* służy do tworzenia przymiotników od rzeczowników męskich, z dawnemi tematami na *-u-* i na *-o-*, które wcześnie się mieszały w deklinacji, wskutek czego obok form takich jak *synov-ъ* powstawały takie jak *vilk-ovъ*. W tematach na *-jo-* końcowe *-ovъ* zmieniało się na *-evъ*, z czasem jednakże zaszedł przedewszystkiem w Małopolsce proces wyrównywania obu typów n. p. D. sg. *krolowi* zam. *krolewi* według *wilkowi* i t. p. W *cholewa*, *kostrzewa*, *krzew* proces ten się nie dokonał, gdyż nie poczuwano tu związku mię-

dzy temi wyrazami a przymiotnikami dzierżawczemi, bardzo licznemi we wszystkich okresach historji języka: *domowy*, *gospodnow*, *kozłowy* Fl., *apotekarzow*, *bawołowy* BZ., *kozłowy* M. i t. d. bez końca; od tematów miękkich: *krolow*, *dniowy*, *zbawicielowy* Fl., *krolew* Gn., *bojowy*, *gościow* BZ., *dojowy skopiec* Ł., *gajowy* Cn. Od imion własnych wielkopolskie *Piotraszew*, małop. *Piotraszow* i t. p. Niekiedy od imion na *-a*: *Katarzynowa ońca krowa* 1407 Hube Zb. 86, *Wydżgowym zatrzymanim lista* 1402 Piek. 95.

§ **44.** Przymiotnikami dzierżawczemi są też nazwy miejscowe przeważnie męskie lub nijakie n. p. *Baranow* (nobilis mulier relicta Barani vendidit Baranow 1266) Baud., *Włostowo* (comes Wlosto contulit villam, suo nomine vocitatam Wlostowo 1155) Baud., *Bogumiłow*, *Budkow*, *Bogdanowo*, *Radziszew*, *Woliszewo*, żeńskie rzadkie: *Włoszczowa*, *Częstochowa*, *Warszowa* i t. p. O znaczeniu tych nazw p. § 379.

§ **45.** Żony od imion męskich z końcową spółgłoską noszą nazwy na *-owa*: *Piotrowa*, *Janowa*, także od nazwisk: *Żukowa*, *Łosiowa*, w nowszych czasach także *Kutrzebowa* (zam. *Kutrzebina*), *Pociechowa* (zam. *Pocieszyna*), podobnie *synowa*, *bratowa*, *królowa* i t. d. Od dość dawna przeniesiono to na nazwy kobiet, spełniających czynności, od których urabiano nazwy męskie n. p. od *opat*, *pop*, *myśliwiec* urobiono nazwy *popowa* — flamita Wisł. 228, *opatowa* — abbatissa Ł., *myśliwcowa* — venatrix M., dziś *prezesowa* zam. *prezeska*, *doktorowa* zam. *doktorka*, *kupcowa* — mercatrix.

§ **46.** Liczne przymiotniki na *-owy* oznaczają materjał, z którego coś zrobiono n. p. *chlebowy* (*karmią chlebową*) Fl., *bzowy*, *cisowy* BZ., *blachowy*, *jodłowy*, *sosnowy* Mm., *chróstowy* M., nazwa wsi *Lipowa* i t. d., przyczem uderza to, że tutaj stale ten przyrostek tworzy przymiotniki nawet od rzeczowników żeńskich jak *brzozowy*, *cierniowy* i t. d., gdy dzierżawcze przybierają suf. *-in*.

Rzadkie są przymiotniki pierwiastkowe na *-owy*: *gotowy* Gn., *jałowy* BZ., *surowy*.

Od zaimków mamy: *jakowy*, *takowy* L.

Sufiksy z *n*.

§ **47.** Suf. *-no-*. Rzeczowniki męskie pierwotne: *człon* (prasł. **čelnъ*), *plon* (prasł. **pelnъ*), *sen* < **sъpnъ*, *tarn* < **tьrnъ*; nijakie: *dno* < **dьbno*, *runo*, *siano*, *sukno*, *okno*, *wiano*, *wino*, *ziarno*, *ścięgno* — coxa BB., *włókno*. Nowotwór *tlen* od *tleć* — oxygenium z pocz. XIX w.

§ 48. Suf. *-na*: *cena* stp. *cana* 1408 R. XXIV, 64; *ciosna* Sul., *łuna*, *piana*, *rana*, *ślina*, *sarna* (por. *sar*, *sarek*), *ściana*, *ściegna* — platea, *strona*, *struna*, *wiosna*, *wina*, *wełna*, *druchna*, *swachna blizna* (Berneker 61); złożony suf. *-uchna*: *matuchna* Gn, *staruchna* Subs., *córuchna ciotuchna* i t. d., którego powstanie nie jest jasne, gdyż nie mamy zdrobniałych na *-ucha* tylko na *-usia*, i odwrotnie znów niema złożonego suf. *-uśna*, a jest tylko *-uśka*.

§ 49. Imiesłowy przeszłe bierne czasowników, utworzonych od rdzeni i tematów na *-a-*, *-ě-*: *znany*, *wołany*, *kupowany*, *widziany* < **vidě-nъ* i t. d. niegdyś tworzone także od czasowników nieprzechodnich: *powstany* — ortus, *stana rzecz* — res facta, *zastany* — deprehensus M.; analogicznie do innych na *-ny* także nowotwór *cacany* od *caca* — 'ładnie, pięknie'.

§ 50. Przymiotniki z suf. *-ny* < *-nъ*: *czarny*, *ciasny*, *pełny*, stp. *rany* dziś *ranny*, *słony* < **sol-nъ*, *wrony*, *żelazny*, *przestrony* dziś także *przestronny*, *prokny* — universus Fl. *wszelkny* Gn., *teskny* Mm. dziś *tęskny*, *bojazny* — timidus M., *przedajny* M. (od *przedaj* Cn.), nie należy tu *pulchny* p. § 56.

§ 51. Suf. złożony *-uchny* którego geneza tak samo trudna do objaśnienia jak suf. *-uchna*, gdyż niema suf. *-uchy*, a jest tylko *-usi*. Przymiotnikowy ten sufiks różni się od rzeczownikowego tem, że gdy tamten zawsze następuje po spółgłosce twardej, ten natomiast rzadko: *dobruchny* M., *miękuchny*, *lekuchny* Cn., *staruchny* Pot. W. Ch. 304, *naguchny* Subs. Najczęściej po spółgłosce miękkiej, przyczem rodzaj zmiękczenia jest taki, jak przed pierwotną samogłoską miękką (nie przed *j*) n. p. w słowniku Mączyńskiego: *chorzuchny*, *cieniuchny*, *dłużuchny*, *dobrzuchny* (obok *dobruchny*), *gładziuchny*, *jaśniuchny*, *kędzierzawiuchny*, *króciuchny*, *łacniuchny*, *łatwiuchny*, *mierniuchny*, *nowiuchny*, *piękniuchny*, *powolniuchny*, *prościuchny*, *słociuchny* (zam. *słodziuchny*), *śliziuchny* — 'bardzo śliski', *tłuściuchny*, *tyluchny*, *ubożuchny*, *wyborniuchny*, *zimniuchny*; w Komedji o Lizydzie: *świeżuchny*, *potężniuchny*, w Słown. Troca: *karczek nabieluchny*, w Subs. *maluchny*, *miluchny*, *młodziuchny* i t. d., wszystkie od przymiotników utworzone wyrażają wzmocnienie cechy.

§ 52. Takież wzmocnienie cechy posiada suf. *-achny*, obok którego znów niema suf. *-achy*, a jest tylko *-asy* n. p. *białasy*. Przymiotniki na *-achny*, utworzone od innych przymiotników, występują zwłaszcza w gwarach n. p. *długachny*, *wielgachny*, zresztą niebardzo rozpowszechnione.

§ **53**. Jakkolwiek oba te przyrostki: *-uchny* i *-achny* zasadniczo nie różnią się znaczeniem (oba wyrażają wzmocnienie cechy), to jednak dziś w świadomości mówiących przedstawia się pierwszy jako „zdrobniały", a drugi jako „zgrubiały"; drugi tworzy pochodne od przymiotników, oznaczających coś wielkiego, potężnego, i tu nigdy już nie bywa w użyciu suf. *-uchny*, wbrew temu, jak to było w przeszłości (§ 51). Występuje tu także różnica uczuciowa: ujemne wrażenie wiąże się z suf. *-achny*, dodatnie z suf. *-uchny*, stąd *słodziuchny* ale nie *gorzkuchny* i t. p

§ **54**. Suf. *-'en* < *-ьnъ*: *owien* — aries Fl., por. *owca* < *ovь-ca*; *ościen* — aculeus Mm. G. sg. *ostna*, *osna* i podobnie w innych przypadkach, do których analogicznie przystosowano N. sg. *osn*; *kościen* — cuspis Erz., *wojen* — 'wojownik' Pot. W. Ch. Nijakie na *-no*: *gumno* — area, *łajno*, *płótno* BZ., *piękno*, *wapno*.

§ **55**. Suf. *-na* < *-ьna*: *nożny* — vagina, plurale tantum Fl., *grzywna*, *księżna* BZ., *wojna* Mm., *panna* M.

Tenże suf. od przymiotników dzierżawczych na *-ovъ* tworzy imiona patronimiczne n. p. *Straszówna*, *Fredrówna*, *Mniszchówna*, także od imion pospolitych: *królewna* Gn., *cesarzówna*. W nowszych czasach unikają takich pochodnych od nazwisk kończących się na *g*, por. § 196. Przymiotniki te mają dziś znaczenie rzeczowników i według deklinacji rzeczownikowej się odmieniają.

§ **56**. Suf. *-ny* < *-ьnъ* przymiotnikowy, jeden z najbardziej produktywnych we wszystkich językach słowiańskich. Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I, 531—3) uwzględnia tylko przymiotniki, utworzone od rzeczowników, i istotnie te są także w polszczyźnie bardzo liczne n. p. *mocny*, *wrzemienny* — temporaneus Kśw., *chętny*, *czstny* (z tego potem *cny*), *krasny*, *leśny*, *nędzny*, *niszczotny* — inops, od **niszczota* r. *niščeta* — inopia, *potrzebizny* (od *potrzebizna*), *powietrzny*, *radostny*, *rozumny*, *rzeczny* — fluminis *śmiertny*, *wełnny* (od *wełna* — procella), *wieczerny*, *wieczny*, *złostny* Fl., *mężczyzny* — 'męski' Sul. 23, *brzemienna*, *cielny* (od *ciało*), *poczestny* (od niezachowanego *pocześć*), *cegielny* — 'z cegły', *chlebny*, *cielestny* (zam. *cielesny*), *gościny* — peregrinus (od *gościna*), *groźny*, *guślny*, *jabłeczny*, *jawny*, *jezdny* — eques, *jutrzenny* (od *jutrznia*), *kadzidlny*, *krewny*, *kwaśny*, *łokietny*, *miedny* — mellifer, *murny* — murorum, *nogawiczny*, *nożny*, *obyczajny*, *piaseczny*, *solny*, *stateczny* — strenuus, *stryczny* (od *stryc* — 'stryj'), *świątostny*, *ujeczny* (od *ujec* — 'wuj'), *włostny* (od *włość* w pierwotnem znaczeniu 'własność'), *żałostny* BZ., *cielętna krowa* — feta, *łakotny*,

nowotny (od **nowota*), *ołowny*, *rzeszetny* a. *rzeszotny*, *smętny*, *stateczny* — sufficiens, *wiciężny* (od *wiciądz*) Mm., *igierny*, *nieskutny* (inefficax, od *skutek*), Ł., *łagodny* (od **łagoda*) Erz., *bytny* (od *byt*), *ścieżajny* — cardinalis, od *ścieżaja* BB., *butny*, *dziedziczny* (zam. **dziedzicny*), *futrzny* — pelliceus, *gnuśny* (por. stsł. *gnus* — sordes), *jarzmny*, *jutrzny* (od *jutro*), *księżyczna* (zam. *księżycna*) *niemoc*, *lichwiarzny*, *łasiczny*, *łodżny*, *łyskawiczny*, *melodejny*, *mięśny*, *najemny* (od *najem*), *pewny* (od *piwa*), *pyszny*, *robotny*, *rozpustny*, *rządny*, *stryjeczny* (od *stryjec*), *trzydziestny* (od *trzydzieści*), *wianeczny*, *wielmożny* (od *wielmoża*), *wiesienny* (od *wiosna*), *wietrzny*, *wysepny* — insularius, *zadny* — posterior, *zbytny* M., *pacholczno* — 'z wielu pachołkami, dworno' Cn., *wykwintny* (por. *wykwint*, *przekwintować*), i mnóstwo innych. Niekiedy oboczne formy z tematem miękkim n. p. *zadni*, *zbytni*. Z suf *-ьny* tworzy się też przymiotnik *pulchny*, który według Brücknera R. LV, 185 jest modyfikacją pierwotnego **puchlny* < **puchlьny*.

Niektóre tworzą się od przymiotników n. p. *gnojenne widły* (od *gnojny* lub może od niezachowanego **gnojnia*), *łodzienny* (*łodżny*), *pochylny* (*pochyły*), *słodeczny* (*słodki*), *tarczenny* (*tarczny*) M., *krwawny* Subs.; także od imiesłowów: *tajemny* Fl., od niezachowanego **tajemy* (zam. **taimy*), od wyrażeń syntaktycznych: *przezumpny* Sul. 46 = *przezumny* od *przez uma* — 'bez rozumu'.

Od rzeczowników na *-ek* tworzą się dwojako: albo od całego tematu n p. *ptaseczny*, *stateczny*, *wujeczny*, *skuteczny*, albo też z pominięciem suf. *-ek* n. p. od *smutek*, *poranek*, *porządek*, *skutek* — *smutny*, *poranny*, *porządny*, *skutny* — efficax, perfectus, *nieskutny* — inefficax.

§ **57.** Dla niektórych przytoczonych przymiotników odtwarzaliśmy przypuszczalne a niezachowane pierwowzory; jest takich dość dużo, dla których pierwowzorów nie znamy n. p. *lubieżny* Fl., *drapieżny* M., *okropny* — terribilis, *prozny* — vanus, z **prozdny*, *szczegielny* — solitarius, *urępny* — speciosus, por. cz. *úrupný* — 'nieustępliwy, zatwardziały' według Zubatego może innego pochodzenia (Sborník Filologický V, r. 1914); *ukrutny* Mm., *wirudny* (dziś *wierutny*) — merus, 'szczery, prawy' M., *brunatny* Subs., *krzemięzny* — 'mocny jak krzemień' Pot. W. Ch. W formie *rówieśny* według Vondráka *es* należy do pnia: **roves ьnъ* (Vgl. sl. Gr.[2] I, 549).

Niektóre wydają się pierwotnemi n. p. *dawny*, *jasny* (stsł. *davьnъ*, *jasьnъ*), *jurzny* (dziś *jurny*) M.

Inne możnaby wywodzić od czasowników n. p. *łaczny* (por. stsł. *alьkati* — 'łaknąć'), *utulny* — mansuetus, *żądny* — desiderabilis Fl., *skromny* (*skromić*, *poskromić*) Gn., *dotyczny*, *tajny* BZ., *woźny* Mm., *obrośny* — versatilis, *kwaśny* (od *kwasić* a. od *kwas*) BB., *opatrzny*, *skłonny*, *znośny* M. *dojna krowa* Cn.

Od przysłówków n. p. *pospolny dom* Gn. (*pospołu*), *opaczny* (*opak*), albo od wyrażeń syntaktycznych: *poradlne* (w. XIII, od *po radle* = 'z radła, od radła'), zwłaszcza częste w Słowniku Mączyńskiego: *bezkunsztny*, *narębny* — 'opaczny' (od *na ręby* t. j. 'na opak'), *niczemny*, dziś *nikczemny* (*ni czemu*, *ni k czemu*), *niekrzeczny*, (*nie k rzeczy*, dziś w innem znaczeniu *niegrzeczny*), *potemny* — 'odpowiedni do woli czyjej', *powolny* w tem samem znaczeniu, *potomny* — posterus (od dawnego *po tom* = *po tem*), *wczesny* — 'w czas odpowiedni zachodzący, dogodny', może podobnego pochodzenia *roztropny* Subs. *roztropnie* — districte 1444 Wisł. nr. 2337, *roztropno* Naw. 56 (por. *trop*, *tropić*).

§ **58.** Przymiotniki na *-owny* są pochodne albo od przymiotników na *-owy* n. p. *duchowny* — spiritualis Fl., albo od czasowników na *-ować*, n. p. *darowny* BB., spotykamy je dość często w zabytkach: *bojowny* BZ., *rudowny* — rubricatus Mm., *funtowny* — 'co funt waży', *kątowny* — angulosus, *gwałtowny*, *fałdowny*, *usiłowny*, *wędrowny* M., *smarowny* Pot. W. Ch., i inne nowsze z wyodrębnionym przyrostkiem *-owny*: *cudowny* (stp. *cudny*), *szykowny*, *starowny*.

§ **59.** W różny sposób, dziś trudny do wyśledzenia, powstały inne pochodne przyrostki, stanowiące rozszerzenie dawnego przyrostka *-ny*:

-jny < *jьnъ*: *dostojny* Fl., *jednostajny* BZ., *czujny*, *przystojny* M., *przysłuchajność* — pertinentia Ł. od przymiotnika **przysłuchajny* — 'przynależny'; odpowiadają im zawsze czasowniki na *-ję* z poprzedzającą samogłoską, od których tworzą się i dziś pochodne n. p. *wydajny*, *rozstajny*, zresztą nieliczne.

Suf. *-jьnъ* po spółgłosce *łacny*, *łacno* — facile Sul. 54, (Zubatý Sb. Fil. I, 129), *obecny* por. stsł. *obьštьnъ* — particeps.

§ **60.** *-tny*: z *sitny* od *sito*, *sytny* od *syty*, *utratny* od *utrata* i t. p. wyosobniony suf. *-tny* w przymiotnikach: *udatny* — robustus BZ., *jestny* — comestibilis XV w. R. XXIII, 312, *datny* Cn., *zdatny*, *przydatny*, *wydatny* (por. też *dodatni*), *wybitny*, *pitny* (o miodzie), *płatny*, *obojętny miecz* — versatilis, 'na obie strony ostry' (Zubatý, Sb. Fil. I, 134).

§ **61.** *-eczny* w podobny sposób wyodrębniony: *skuteczny* — *skutek*, *cioteczny* — *ciotka*, *daleczny* — peregrinus rp. 1546, *wujeczny*, *stryjeczny* (od stp *wujec*, *stryjec*), i dalej: *gwiazdeczny* (wątpliwe, czy od *gwiazdka*), *tuteczny* rp. 1546, *tamteczny* Pot. W. Ch., *tameczny*.

§ **62.** *-iczny*: *kamieniczny* — 'co kamienie ciesze' M., *ustawiczny* Kśw., *pirzwiczno* — primogenitum Fl.

§ **63.** *-ebny*: *swadźba* — *swadziebny* Gn., *służba* — *służebny*; może też były rzeczowniki **wielba* — *wielebny* Fl. (i *wielbić*), **modlba* — *modlebny* BZ., por. r. *molьba* stp. *modlitebny* Mm., zam. *modlitewny* może pod wpływem *modlebny*; nowe przymiotniki: *możebny*, *ćwiczebny* niewątpliwie z wyodrębnionym suf. *-ebny*; por. jeszcze *dłużebnik* Subs. może od niezachowanego **dłużebny*, albo wprost na wzór *służebnik*.

§ **64.** *-ętny* Vondrák (Vgl. sl. Gr.[2] I, 533) wspomina tylko o formach od czasownika *jąć*: *obojętny*, *pojętny*, *ujętny*, wyprowadzając ich przyrostek z pierwotnego *tə̯no*, ale nie da się to zastosować do innych przymiotników na *-ętny*: *sławętny* BZ., Mm. — famosus, *sławiętny* Erz., *godziętny* Sul. 35 i 72 — 'co do czegoś się przygadza, co ma wartość', *mierziętność* Ł. — indignatio cz. *mrzutost*, od **mirziętny*; *majętny*. *mrogętny* — 'gniewiwy', *umiejętny*, *umiętny* M., ostatnie trzy może stoją w związku z imiesłowem czynnym czasu teraźniejszego: *mierziący*, *mający*, *umiejący*.

Suf. *-otny* stp. *niszczotny* — inops Fl. od przypuszczalnego **niszczota* — inopia por. r. *niščeta* — inopia, *istotny*, *robotny*, *sromotny*, *ochotny*, *psotny* od rzeczowników na *-ota*: stąd wyodrębnił się suf. *-otny*: *pierwotny* Naruszewicz, *nowotny*, zapewne też i *żywotny* (raczej od *żywy* niż od *żywot*).

§ **65.** *-alny* według Vondráka (534) od imiesłowów na *-ł* czasowników z tematami na *-a-*; u Knapjusza znajdujemy: *dobywalny* — 'dobywaniu służący', *dymalny* — 'do dymania należący', *grawalny* — 'do grania należący', *siadalny* — 'na którym siadają'. Dziś znaczenie dwojakie: zdaje się starsze, wyrażające cechę stałą n. p. *jadalny pokój*, *sypialny*, *powitalny*, *pożegnalny*, i nowsze, oznaczające możliwość cechy: *jadalny pokarm* — 'mogący być spożytym', *mieszkalny* — 'zdatny do zamieszkania' *wybieralny*, *dokonalny*, *poznawalny*, *uleczalny*, *nieuleczalny* — 'niemożliwy do uleczenia'. Najstarszy znany mi przykład tej formacji *ściralna chustka* a. *facelet* — sudarium, t. j. do ścierania służąca, obok tego zaś *ścieradło* Ł. z Murmeljusa.

Otóż zachodzi pytanie, czy raczej w formacjach na *-dło* i *-dlnia* (p. § 75) nie należy szukać pochodzenia tego przyrostka (n. p. *postrzygadlnia*, potem *postrzygalnia* od **postrzygadło*). W takim razie *ściralny* pochodziłoby z **ściradlny*, podobnie od **dobywadło* — 'przyrząd do dobywania czegoś', **dobywadlny*, *dobywalny*. Z czasem przyrostek ten się wyodrębnił i dziś niekiedy tworzy przymiotniki, obok których niema ani rzeczowników na *-dło*, ani imiesłowów na *-ał*, n. p. *proszalny dziadek*, *proszalna babka* — 'żebrak, żebraczka'. Sebastjan Petrycy lubił tworzyć nowe przymiotniki na *-alny* i te nowotwory sam objaśniał czytelnikowi: *umialne rzeczy zowie*, *które mogą być umiane* 64; w innem miejscu pisze o *zapominalnej jagodzie* t. j. o winie, pozwalającem zapominać o troskach 90, *przysięgalna gęba* — 'co łatwo a źle przysięga' 90.

§ **66.** *-telny*. Vondrák (535) waha się między dwoma przypuszczeniami: albo punkt wyjścia znajduje się tutaj w formie imiesłowu np. **čitlъ*, do którego dodano suf. *-ьnъ*: *čitlьnъ*, co w językach zachodnich zmieniono na *čitelьnъ*, wskutek zbytniego nagromadzenia spółgłosek w formie **čitlny*; albo też przyrostek ten powstał przez zjednoczenie dwu suf. *-tel-ьnъ*. Oba objaśnienia wzbudzają wątpliwości, bo jeżeli przyjmiemy pierwsze, to niekoniecznie musiało się wytworzyć *-tel-*, por. *postrzygadlnia*, *świetlny*; jeżeli przyjmiemy objaśnienie drugie, to stwierdzają je wprawdzie fakty z języka r. n. p. *spasitelь* — *spasitelьnyj*, *slědovatelь* — *slědovatelьno*, ale takich dwójek niema w języku czeskim ani polskim, a przytem byłoby p. *-cielny* nie zaś *-telny*.

Jeśli się ograniczymy tylko do przymiotników polskich, to przedewszystkiem zaznaczyć trzeba, że najstarsze znajdujemy w w. XV, i że te formacje ukazują się na miejscu starszych innych (Brückner PrFil. III, 734): *śmiertelny* BZ., dawniej *śmiertny*. *pitelny* Mm. (*ssądy pitelne* — gati) z czeskiego *pitelný*, nawet przy rzeczownikach na *-ciel* np. *wierzyciel* przymiotnik brzmi *wierzytelny*, wobec czego Vondrák (536) oświadcza się za tem, że są to czechizmy, według których tworzono później nowe formacje na *-telny*, n. p. *czytelny* XVII w. Birkowski, ale *czytelnik* już w XVI w., *skazitelny* Birkowski, *rzetelny* BB. < *źrzetelny* J. Koch. w znaczeniu najpierw: perspicax, 'przejrzysty' potem 'prawdziwy', 'uczciwy'.

§ **67.** *-erny*: od *mistrz* utworzono przymiotnik *misterny*; według niego oraz takich jak *mizerny* (łc. miser), *koszerny* tworzono nowe np. *isterny* obok *isty* — ipse Cn., *filuterny* od *filut*; w gwa-

rach *-er-* służy do oznaczenia wzmocnionej cechy: *ogromerny*, *okroperny* PrFil. V, 611. Może też tu wywarły wpływ i łacińskie wyrażenia często używane w śpiewach kościelnych: *requiem aeternam*, *Deus sempiternus*.

-orny, *-urny*: *jedorny* 'jedyny' XVI w. R. XIX, 287, *jedurny* — persolus Cn., zdr. *maluturny*, gdzie *-or-*, *-ur-* służy także do oznaczenia wzmocnionej cechy.

§ **68.** Suf. *-ny* służy do spolszczania przymiotników obcych, zwłaszcza łacińskich na *-is* lub *-us*; stąd liczne polskie na *-alny*: *formalny* — formalis, *jeneralny*, *literalny*, *feralny*, *fatalny*, *fiskalny*, podobnie: *wirylny* — virilis, stp. *subtylny* — subtilis, *subtelny*, *tekstylny*, *kurulny* — curulis, na *-iczny*, *-yczny*: *bakchiczny* — bacchicus, *polityczny*, *fanatyczny*, *fantastyczny*, *sympatyczny*, *kostyczny* — causticus, 'gryzący, zjadliwy', i według tych wzorów *telegraficzny*, *komunistyczny* oraz inne podobne nowotwory.

Suf. *-ijny*, *-yjny* od zapożyczonych na *-ia*, *-io*: *utopijny*, *maryjny*, *religijny*, *koronacyjny*, *konstytucyjny*, *apelacyjny*.

§ **69.** Suf. *-nia* < *-nja*: *przeginia* 1273 Baud., stsł. *prěgynja* — 'miejscowość nierówna, trudna do przebycia' < **prěgyb-nja* (Leskien BB. XXVIII, 9, M. Kryński IF. XXIX, PrFil. VII, 217), *tonia*, *wonia*, *płonia* — 'łączka w lesie' Karł. Sł. gw., 'przestrzeń wodna nie zamarzająca' Sł. warsz.). Wszystkie prócz *przeginia*, która wyszła z użycia, ale występuje też w stp. w formie *przegini* (Bulla 1136 r.), uległy wyrównaniu z rzeczownikami deklinacji IV: *toń*, *woń*, *płoń*; formy na *-a* jeszcze w XVII i zrzadka w XVIII w. L.; pozostała z końcowem *-nia*: *dzienia* — alveus apum M.

Suf. *-ni*: *pani* por. gr. πότ-νια, skr. *pat-nî*, *ksieni*, co Vondrák (552) objaśnia jako modyfikację **księgini* por. r. *knjaginja*, ale trudnoby objaśnić zniknięcie *-gi-*, raczej więc z **księgni*.

§ **70.** Suf. *-'an* < *-ěnъ*: *łopian* Erz., *kolano* Fl., *polano* w stp. brak, Linde podaje bez przytoczenia przykładu, w Słowniku Daneta fr. *buche* tłumaczy się przez 'kłoda', Mrongowius: *polano* — 'szczapa, kawał drewna do palenia'. Litth., to znaczy prowincjonalizm litewsko-polski, r. *poléno*, zapewne pierwotnie w znaczeniu połowy rozszczepionego kloca.

Na Śląsku nazwy ludzi zamieszkujących pewną miejscowość n. p. *jabłonkowian* — *z Jabłonkowa*, *bukowian*, *raciborzan*, *rudziczan* — *z Rudzic*, *rychwałdzan*, *dziadokłodzan* — *z Dziadowej Kłody*,

Nitsch MPKJ. IV, 192, podobnie *krajan* ziomek, stp. *krakowian* 1414 Czrs. 46, starodawne imię *Bojan* zapewne od *bój* — 'walka'.

Suf. *-'any* przymiotnikowy n. p. *rumiany* BZ.; przymiotniki te mają dwojakie znaczenie

1) zrobiony z czegoś: *trzciany* — arundineus, *laska trzciana* BZ., natomiast w Fl. *zwierze trzciane* — ferae arundinis, 'w *trzci* zamieszkałe'; *drzewiany*, *kożany* od *koża* — 'skóra', *lniany*, *miedziany*, *rożdżany* — frondosus, 'gałęzisty' BZ., *ceglany*, *gliniany* Mm., *włosiany*, *woszczany*, *łyczany* — 'z łyka', *tatarczany* BB., *bałczany*, t. j. 'z bałki, z belki zrobiony', *gruszczany*, *jaglany*, *kaszany*, *kłosiany*, *liściany*, *płachciany*, *skórzany*, *słomiany*, *smolany* — piceus, *ściklany* M.

2) Przynależny do kogoś lub czegoś: *ciotczany*, *kaczczany chlew* BB., *kolebczany*, *podeszwiany*, *skrzydlany*, *zagłówczany* (od *zagłówek*) M.

Osobno stoi *pijany*, o czem pisał Zubatý L. F. XXVIII, 24.

Niektóre z przymiotników na *-any* dziś wymawiają się z podwojonem *n* n. p. powszechnie *szklanny*, w wymowie niektórych *drewnianny*, *blaszanny*.

§ 71. Suf. *-eń*, *-ń* < *-ьnjo-* według Vondráka powstał wskutek rozszerzenia przyrostka *-ьno-* przez przyrostek *-jo-*: *wchodzień*, *przychodzień*, *korzeń* Fl., *więzień*, *sirszeń*, *połowień* (*rubl ma połowniow dwadzieścia*) BZ., *uczeń*, *stopień* Mm., *pierześcień*, *świrzbień* — 'średni palec' Ł., *lipień* — 'rodzaj ryby', *prześleń* — 'motowidło' Erz., *grzebień*, *sypień* — nimbus (naczynie), *wychopień* 'podpłomyk' BB., *słopień* — gradus BZ., L. Malinowski PrFil. I, 196 zestawia to z stcz. *šlapěj* i czyta *szłopień*, ale wyraz ten ukazuje się nietylko w BZ., jak to myślał L. Malinowski; zna go również Mączyński w formie niewątpliwej *słopień*; *włosień*, *wstępień* M., *przekupień*, *przybycień* 'rok przestępny', *roczeń* — 'jednoroczniak', *skupień* — 'skupujący', *topień* — 'tonący', *wtręcień* a. *właz*, *zakupień* Cn., *trzebień* — eunuchus Pot. W. Ch. 323. W stp. nadto nieużywane w N. sg. i w pl. **rowień* n. p. *nie ma rownia sobie*.

Nadto liczne nazwy miesięcy: januarius: *ledzień*, *styczeń*; februarius: *jacień* (*yathen*), *sieczeń*; aprilis: *kwiecień*; junius: *czyrwień*; julius: *lipień*; augustus: *sirzpień*; september: *wrzesień*, *stojęczeń*; november: *grudzień*; december: *prosień* czy też *proszeń* (Łoś, Początki piśmiennictwa 137). Z poprzedzającą spółgłoską twardą: *dureń* por. *durny*; stp. *dr-zeń* Erz., dziś *rdzeń*.

Nijakie: *słonie* — 'słońce' Pot. W. Ch. i w dzisiejszych gwarach.

§ 72. Pochodzenie tych formacyj może być różne: dziś między niemi znajdujemy takie, które w okresie prasł. niewątpliwie miały przyrostki spółgłoskowe, t. j. kończące się na spółgłoskę: *płomień*, *rzemień*, *strumień* i inne t. p.; są to dawne bierniki tematów na *-men*; czy takiemi spółgłoskowemi tematami na *-n* były niegdyś: *korzeń* i *grzebień*, trudno orzec. Niektóre mogą być właściwemi przymiotnikami np. *roczeń*, **rowień*; inne może pochodzą od rzeczowników: *stopień* — *stopa*, *pierścień* — *pierść* — 'palec'; wiele jest takich, które mają jakiś genetyczny związek z czasownikami: *uczeń*, *przychodzień*, *świerzbień*, *przekupień*, *przybycień* i in.

§ 73. *-nia* < *-ьnja*: pochodne od rzeczowników: *jutrznia* — matutinum Fl. (*jutro*), *ćwiertnia*, niejasne *polednia* — sicarium (por. *polica*) BB., *pochodnia* (por. *pochód*), *skorznie* M. Niejasnego pochodzenia: *głownia* Erz., *wiśnia*, *wisznia* (Miklosich Et. Wb. 392), *trześnia* r. *čerešnja*, p. zapożyczone *czereśnia*, od rdzenia *čers-*, *čerχ-*. Wspólna dla tych wszystkich imion zasadnicza kategorja znaczenia nie da się określić. Zapożyczona i upodobniona do formacyj polskich: *lutnia*, także *luśnia* — furcale PrFil. V, 9, według Miklosicha Et. Wb. z niem. *leuchse*, śrgn. *liuhse*.

§ 74. Od czasowników nomina actionis, z których w p. została *kłótnia*, *gnuśnia* — segnicies Erz., por. stsł. *gnusiti sę*. Zapewne niektóre zachowały się w zmienionem skonkretyzowanem znaczeniu: *biernia* — tributus, *włócznia* — lancea BZ.

§ 75. Najczęstsze są nomina loci, pochodne w części od czasowników: *studnia* Fl. (*studzić*) — 'miejsce z zimną wodą', *stajnia* BZ. — 'gdzie staje bydło', *pasznia* Mm., *wieczerznia* — coenaculum Erz., *oblecznia* — 'gdzie się oblekają, ubierają', *łaźnia* M. (zapewne od *łazić* w górę po stopniach), może z **łaźbnia*, w takim razie od rzeczownika **łaźba* por. *łaziebny*, *łaziebnik*. Częściej od rzeczowników: *modlebnia* — 'miejsce modlitwy' od **modlba* r. *molьba*. Od rzeczowników na *-dło* tworzyły się pochodne na *-dlnia*, również nomina loci: *święcidlnia* BZ. — 'miejsce składania ofiar', *kowadlnia*, *obłoczedlnia* — vestibulum, *wieczerzadlnia* Mm., *zuwadlnia* — ubi vestes exuuntur in balneo Erz., *postrzygadlnia* a. *postrzygalnia*, *wyzuwadlnia* a. *wyzuwalnia* BB., a więc w początkach XVI w. uproszczenie grupy spółgłoskowej daje początek sufiksowi — *lnia*, i stąd

bawialnia, *jadalnia*, *sypialnia*, *pralnia*. Ale obok tego z niejasnem *-el-*: *warzelnia* (miodu), *gorzelnia*.

§ **76.** Od rzeczowników, oznaczających wykonawcę czynności, tworzą się pochodne na *-nia*, oznaczające miejsce, w którem ów wykonawca czynność swą spełnia: *piekarnia*, *spiżarnia* (nie zachował się **spiżarz*, niem. *Speiser*) Mm., *pastyrnia* Ł., *kozarnia*, *owczarnia* M., *psiarnia* Cn. Stąd wyosobniony suf. *-arnia*: *złodziejarnia* Pot. W. Ch. 307, *młocarnia*, *sieczkarnia*, *owocarnia*, p. Kryński, Przyrostki pochodne *-eństwo*, *-arnia*, PrFil. II, 763.

§ **77.** Nomina loci od przymiotników na *-owy*: *słodownia* — brasorium JA. XIV, 489, *siarkownia* — 'gdzie siarkę warzą', *wołownia* — 'stajnia wołów', *tkaczownia* — 'tkacka izba' M., *wozownia*, *cukrownia* i in.

Formy nowe w rodzaju: *czytelnia* Cn., *pustelnia* (u Lindego brak, jest tylko *pustelnik* ze Skargi) mają niejasne pochodzenie, por. § 66.

§ **78.** Suf. *-ni* < *-ьnь* < *-ьnjo-*, przymiotnikowy, stosunkowo mało produktywny, najczęściej tworzy przymiotniki od rzeczowników: *jutrzni* — matutinus (od *jutro*), *letni* BZ., *ostatni*, *spodni*, *zachodni*, *wschodni*, *pośledni* (od *poślad* — 'pośledni, gorszy gatunek ziarna') M., *przedni*, *bratni*; niekiedy od przysłówków: *bliźni* lub może *bliżni* Fl., por. stsł. *bližьnъ* r. *bližnij* od *bliże* = 'bliżej'. Nieprawidłowy *wirzchni* Fl. zam. **wirszni* pod wpływem *wirzch*.

§ **79.** Suf. *-in* < *-ino-*: *klin* por. *kolę* r. *raskołotь derevo* — 'rozszczepić, rozbić siekierą lub klinem', *rytwin* a. *rytwina* — cespes Erz., także z XV w. JA. XIV, 494, zapewne od niezachowanego **rytwa*, a to od *ryć*, jak *bitwa* od *bić*. Poza tem osobowe: *murzyn*, *murzynowie* Fl., *bojarzyn*, *bojarzyni* Gn., *Rusin* BB., *Litwin*, *Tatarzyn*, stp. *gospodzin* Fl., w przypadkach zależnych stp. *gospodna*, *gospodnu* w l. mn. *gospodnowie* Puł.

O suf. *-'anin* p. § 97.

§ **80.** Suf. *-ina*. Poza nielicznemi jak: *kalina*, *malina*, wszystkie inne są pochodne, ale nie dla wszystkich możemy odnaleźć pierwowzory polskie lub słowiańskie: *pyrzyna* — favilla (por. gr. πῦρ), *chabina* Subs., *jużyna* — 'kolacja', *jeżyna* a. *ożyna*, *łużyna* — fungositas M. i t. d. Należą one do różnych kategoryj znaczeniowych: *dziedzina*, *nizina* (od *niż* a. od *nizki*), *rodzina* — cognatio, *skorupina* Fl., *odrobina* — fragmen Wisł. 228, *dziesięcina*, *głębina*, *godzina*, *kraina* BZ., *drabina* BB. (w BZ. *drab* — scala), *oskominy* —

dentago pocz. XV R. XXIV, 65, *pierzyna*, *żywociny* — animantia BB., *jutrzyna* — pars agri 1411 Stppp. II nr. 1268 (tłumaczenie niem. *Morgen* — mórg), *mościna* — 'dyl do budowy mostu' M., *dziewczyna*, *pajęczyna* Cn., *gęstwina*, *dolina*, *woszczyny* Subs. *pacyna* a. *pecyna* (z **pieczyna*?).

§ 81. Inne mają mniej lub więcej wyraźne znaczenie zbiorowe: *zielina* — herba, *zwierzyna* — capta venatio BZ., *drużyna* — sodales, *jedlina* — abietes, *jemielina* — myrica Mm., *rokicina* a. *rokita*, *szczecina* — seta, *świerczyna*, *sośnina* — pinetum, *krzewina* — densetum Erz., *choinczyna* — pinetum, *leszczyna* — corylus BB., *błonina* — campestria, *trzcina* M., *szelina* — vepres Rej, *choina* Cn., *brzezina*, *osina*, *osiczyna*, *koniczyna* Subs., obok *konicz*. Wątpliwego pochodzenia *otrębiny* a. *otrzebiny* M.

Od nazw drzew pochodne oznaczają także materjał: *dębina*, *sośnina*, *grabina*, *buczyna*, znaczenie wtórne, pochodne od znaczenia zbiorowości.

§ 82. Odrzeczownikowe na *-ina* oznaczają zdrobniałość z wyraźnym odcieniem słabości wzbudzającej współczucie: *dziecina*, *proroczyna* (*ja niegodna proroczyna*) Skarga, *chłopięcina*, *chudzina* Cn., *babina*, *ptaszyna* Subs., *dziadzina*, *chłopczyna*, *dziewczynina*, *kobiecina*, *psina*.

Nazwiska żon od nazwisk mężów na *-a*: *Sapieżyna*, *Wydżdżyna* (od *Wydżga*), także w gwarach np. na Śląsku: *Kisina* (od *Kisia*), *Kulina* (*Kula*), *Bartyczczyna* (*Bartyczka*), *Ludydzyna* (*Ludyga*), rzadko od zakończonych na spółgłoskę np. *Sobczyna* (od *Sobek*) Nitsch MPKJ. IV. 188.

Osobną grupę stanowią pochodne od rzeczowników na *-nie* zrzadka *-cie*, oznaczających czynność: *trucina* (od *trucie*), *siekanina* Erz., *stworzeniny* — animantia BB., *kopanina*, *kwaszenina* — fermentum, *mieszkanina* — noncultura agri, *oranina* — 'kmiecy żywot', *tkanina*, *wydranina*, *żebranina* M., *dłubanina* Cn., *łomanina* Subs. Wiele z podobnych rzeczowników oznacza czynność długotrwałą, uprzykrzoną.

§ 83. Od przymiotników: *żeńszczyna* Fragm. Glog. — femina (*żeński*), *nowina* — fama, *trzecina* — tertia pars BZ., *gardzina* (*gardy*), *łysina*, *puścina* — vastitas, *trędowacina* Mm., *trędowina* Ł., *jarzyna*, *ozimina*, *słonina* Erz., *psina* (*psiną oczy zasłonić* — częste wyrażenie w XVI w.) — 'błona oczna u szczeniąt', *grochowiny* M., *mokrzyna*, *borowina*, *bukowina*, *jałowina* Subs. i inne liczne na *-owina*, wskutek

czego mógł się sam przyrostek wyodrębnić, por. *wierzbowina* Mm., *szymowiny* Mm., dziś *szumowiny* (por. n. *Schaum*); *starowina* — 'staruszek', *dziadowina*, w obu ostatnich wyrazach kryje się odcień sympatji, współczucia.

Szereg takich rzeczowników odprzymiotnikowych oznacza mięso, przygotowane do spożycia: *owczyna* — caro ovina Ł., *świnina* M., *baranina*, *cielęcina* Subs., *wołowina*, *skopowina*.

§ 84. Od przymiotników na *-ły*: *marlina* — morticinum BZ., *rozsiedlina* BZ., *rozpadlina* Leop, *odumarlina* — bona caduca Ł., *spuchlina* M., *wścieklina* Pot. W. Ch. 292, *roślina*; stąd wyosobniony suf. *-lina*: *chroślina* (*chrást*) BZ., *gardlina* — glossus Wisł. nr. 228 — domorum stramina XV w. R. XXV, 74, *garlina* Ł.; o etymologji tego wyrazu pisze Brückner R. XXXIII, 169.

§ 85. Od przysłówków: *paczyna* — amplustra Wisł. nr. 228; JA. XIV, 489 i Mm. — 'wiosło z tyłu statku, ster' od *pak* — 'w tył, z tyłu', Brückner.

§ 86. Od czasowników: *gościna* BZ., *łupina*, *słodziny* — siliqua Mm., *strużyna* — plutenus, *szczyna* — urina Erz., *krszyna* — 'kruszyna', *łuszczyna*, *zgoniny* — 'śmieci' M., *kończyna* — 'koniec' Pot. W. Ch. 293, *obalina* Subs.

Zwłaszcza częste pluralia tantum wyrażające czynność lub uroczystość: *odprowadziny* — repotia (państwa młodych) Ł., *mianowiny* — 'nadanie imienia' Bls., *pokładziny weselne* M., *nawiedziny*, *przenosiny*, *oględziny* Subs., *urodziny*, *rękowiny*, *zrękowiny* od **zrękować* — 'zaręczyć' Subs., obok nowszego *zaręczyny*. Analogicznie do tamtych utworzono *imieniny* od rzeczownika *imię*.

§ 87. Przymiotniki na *-in* różnią się tem od innych, że w N. sg. dotychczas zachowują wyłącznie formę niezłożoną; tworzą się od rzeczowników na *-a*, dawniej tworzono je też od tematów na *-i* oraz spółgłoskowych, z czego powstało p. *macierzyn* Fł. (dziś już *macierzyński*), inne starsze: *jastkołczyn* Puł., *dziewczyn* (od *dziewka*) BZ., *sędzin* Sul. 9, *wnuczyn* (od *wnuka*) M., dzisiejsze *matczyn*, *ciotczyn*, *siostrzyn* i t. d. Mają one znaczenie dzierżawcze, i jako takie były w użyciu także dla oznaczenia miejscowości, zwykle rodzaju męskiego lub nijakiego w funkcji określenia rzeczownika, który uległ elipsie (dwór, gród, siedlisko, pole). Ze słowniczka Baudouina de Courtenay (O drevne polskom jaz.) wyjmujemy kilka przykładów: *Boguszyno* r. 1065, *Boguszyn* 1254 (por. *Bogusza* 1153), *Boleścino* 1193 (*Bolesta* 1237), *Gołębino* 1065 (od *Gołąb'*), *Gęsino* 1288

(od *Gęś*), *Dziewin* 1215, *Żabino* 1245, *Koźmino* 1290 (*Koźma*), *Kosino* 1242 (*Kosa*), *Kotulin* 1285 (*Kotula*), *Kędzierzyno* 1283 (*Kędzierz*), *Łysinino* 1136 (*Łysina*), *Lubin* 1242 (*Luba*), *Łączyn* 1271 (*Łąka*), *Myślęcino* 1136 (*Myślęta*), *Osłonino* 1278 (*Osłona*), *Prędocin* 1222 (*Prędota* 1231) „a magno *Prandota*, qui et nomen suum villae imposuit, vocans eam *Prandocin*" 1231; *Rogalino* 1247 (*Rogala*), *Skibino* ok. 1200, *Sławęcino* 1290 (*Sławęta* 1271), *Sobocin* w. XI, *Strzelin* 1239 (*Strzała*), *Trąbczyno* 1284, *Ciechocin* 1252 (*Ciechota*), por. § 379.

Nazwy żon od imion męskich na *a*, *-i*, *-y*: *Zarębina*, *Sapieżyna*, *łowczyna* 1397 Stppp. VIII nr. CCCXXXVIII (25). *podkomorzyna*, *podstolina* 1394 TPaw. IV nr. 873, *sędzina*, *starościna*.

Osobno stoi odmieniany według deklinacji złożonej przymiotnik stp. *jedziny* BZ., potem *jedyny*.

§ 88. Suf. *-izna*. Vondrák (563) rozpatruje go razem z suf. *-ina*, upatrując tu modyfikację pierwotnie jednego przyrostka, niekiedy bowiem trafiają się oboczne formy np. *nowina*, *nowizna*. Takie oboczności w języku polskim są rzadkie. Rzeczowniki na *-izna* tworzą się od rzeczowników: *ócczyzna* — patria, *potrzebizna* — necessitas. *przekorzyzna* — opprobrium (por. *przekora*) Fl., *podobizna* BZ., *trucizna* BB. (od *trucie*; jest także *trucina* Erz.), *dolizna* (obok *dolina*), *macierzyzna* M.; *blizna* p. § 48.

Od przymiotników: *żywizna* — caro, animantia Mm., *mężczyzna*, *żeńszczyzna* Sul. 87 w znaczeniu zbiorowem, co też znajdujemy jeszcze u Kochanowskiego i Skargi; *siwizna*, *bielizna*, *trzecizna* — tertiarium M., *pańszczyzna*, *słabizna*, *starszyzna* Subs., *zgnilizna*, *golizna*, *szarzyzna* i in. w części nazwy rzeczowne jakiej cechy (np. *siwizna*), w części zbiorowe (np. *starszyzna*). Od przymiotników na *-owy* nazwy miejscowości: *Witkowizna*, *Dziadkowizna*, zwykle małe folwarki, najczęściej we wschodniej połaci Polski.

Od czasowników: *futrowizna* — 'podszewka' Ł. od *futrować*, *darowizna*.

Suf. *-izny* przymiotnikowy: *z pokolenia ócczyznego i macierzyznego* — paternus, maternus Sul. 33.

§ 89. Suf. *-an* < *-anz*: *baran*, *czaban*. Vondrák zalicza tu także: *pan*, *żupan* 1242 Baud. — 'naczelnik żupy'.

W zapożyczonych z łc. na *-anus*: *pogan* Fl., *krześcijan* Gn., *dominikan*, *franciszkan*, *zakrystjan*, oraz nowotwór analogiczny *furtjan*. Niektóre z nich przybierają jeszcze suf. *-in*.

§ 90. Suf. *-ana*: *polana* < **polj-ana* XV w. AGZ. IV, 74, por. *pole*. Stp. *śmiotana* XV w. PrFil. V, 20, *śmietana* 1472 Rost., brano za imiesłów bierny od **śmiotać, zmiatać*. Rozwadowski, Język Polski I, 38, sądzi inaczej ze względu na oboczność formy *śmiętana*, por. niem. *Schmand*.

§ 91. Suf. *-'on* < *-ens* imiesłowu przeszłego: *wieziony, pieczony*. Rzeczowniki wydają się tegoż pochodzenia: *wrzeciono*, jak gdyby od nieistniejącego teraz czasownika I konjugacji z wokalizacją *e*, prasł. **vert-ǫ*; **vert eno* = 'wiercone obracane', albo przymiotnik, który się stał rzeczownikiem. Przymiotniki: *czyrzwiony* Fl., potem *czerwony, zielony* BZ., *ciotczony* M. Imiesłowy: *czyszczony* — eunuchus BZ. (a więc także w znaczeniu rzeczownika), później także *czyściony* M., *nieuleczony* — immedicabilis (dziś *nieuleczalny*), *solony, szalony, objedziony, upiękrzony* (z dawnem *rz*) M. Nazwę rośliny *bielon* (cz. *blén, blín* < **beln*) — 'lulek, blekot' Brückner R. LIII, 110 uważa za mającą „pełnogłos", gdyż po polsku powinna brzmieć **blon*; wymawiają ją też *bielun*, przez zbliżenie do *biały, bieleć*.

§ 92. Suf. *-'ona* < *-ena*: *śledziona* < **selzena*, niekiedy także *słodzona* M. — splen.

Suf. *-'enia* < *-enja*: *pieczenia* PrFil. V, 9, *kieszenia* obok *pieczeń* 1483 PrFil. V, 30, *kieszeń*, por. *kieska, kiesa* z tur. *késé*.

§ 93. Suf. *-oń* < *-onjo-*, *-uń* < *-unjo*: *blazgoń* — 'głupiomowny, plugawomowny', *dźwigoń* — 'tragarz' Cn., *luboń* (bez cytatu) — 'kochanek' Słownik Warszawski II, 771; nazwiska, a raczej przezwiska: *Bystroń, Słaboń*. Niejasne jest *gamoń, wałkoń* a. *wałkuń* co Brückner R. LVI, 149 zestawia z *wałękać się* = *wałęsać się*. Końcowe *-oń* i *-uń* mieszają się w różnych słowach: *okoń* i *okuń*, to ostatnie pierwotniejsze, prasł. *okunь*; *szepluń* a. *szepielak* — traulus, blaesus Cn.

§ 94. Suf. *-un*, rzeczowniki odczasownikowe poza *piołun* Rost. (od *pleć*?): *piorun* 1391 Hube Zb. 63 (od *piorę* — 'uderzam', *pranie* i dotychczas dokonywa się przy biciu bielizny kijanką), inne nomina agentium: *biegun* — cursor BZ., — apostata Mm., *zdun* Mm. (rdzeń *zьd-* por. stsł. *ziždǫ* — 'buduję' z prasł. **zid-jǫ*), *opatrun* — tutor, *opiekun* — tutor BB., *spiegun* (od *spiegować*) M., *zwiastun, orzech świstun* — 'świszczący, zdatny do świstania na nim.' Słowacki, Balladyna; *kołtun* „od kiełtania przezwany" Brückner, R. LVI, 102.

Obcego pochodzenia: *kałdun* — omentum, *całun* — syndon Wisł. nr. 228 p. Słown. Warsz. i Berneker Et. Wb.

§ **95.** Suf. *-yn*. *młyn* (por. *mleć*, *mielę*) 1252 Baud., *piołyn* (obok *piołun*) Rost. (Nie należą tu *patyny* śrł. *patini* — sandalia, wyraz zapożyczony).

§ **96.** Suf. *-yni*, o którego pochodzeniu pisał Zubatý JA. XXXV, 453—65, dowodząc, że powstał on w drodze rozszerzenia suf. *-y* (< *-ūs*) przez *-ni*. Przyrostek ten pod wpływem analogji do rzeczowników na *-a* wymienia się na *-ynia*, tak że te formy się z sobą nieraz mieszają np. *jaskinia* Fl. — *jaskini* BZ.; ze spotykanych w zabytkach form wymieniamy: *przezdziatkini* — sterilis Fl., BZ., *gospodyni*, *prorokini* BZ., *smokini* — dracena Ł., *łotryni* M., w języku dzisiejszym: *radczyni*, *władczyni*, *wychowawczyni*, *dozorczyni* pochodne od męskich na *-ca* i inne: *bogini*, *mistrzyni*, *Niemkini*, a obok tego *świątynia* BZ., *pustynia*; (nie należy tu *przeginia* < **pre-gyb-nja* p. § 69); *posełkini* Fl., *cesarkini* Naw. od *posełka* BB. p. § 195, **cesarka*.

§ **97.** Suf. złożony *-'anin* z *-janinъ* lub *-ěninъ*; w p. musiało nastąpić wyrównanie, gdyż oczekiwalibyśmy *-'anin* z *-janinъ* i *-'enin* z *-ěninъ*, ale do wyrównania przyczyniły się dwie okoliczności: 1) występowanie tego suf. bez *-in* w liczbie pojedynczej np. *krakowian* (gdzie *a* < *ě* przed przedniojęzykową twardą). Obie te formy miały końcową zgłoskę taką samą, jak odpowiednie formacje z dawnego *-janъ* np. *mieszczan* 1406 Hube Zb. 85; to było punktem wyjścia do zrównania też form **krakowienin* z *mieszczanin*, zresztą zachodziły też wahania w użyciu jednego lub drugiego przyrostka np. p. *grodzianin* < **gorděninъ* natomiast r. *gorožanin* srb. *gra̋anin* < *gordjaninъ*. Tworzą się normalnie te imiona od nazw miejscowych: *mieszczanin* 1400 Leksz. II nr. 2618 od *miasto*, *ziemianin*, *włościanin*, *krakowianin*, *podhalanin*. Należą tu stare nazwy plemion słowiańskich: *wiślanie* — 'żyjący nad Wisłą', *polanie* — 'uprawiający pola', str. *drevljane* — 'mieszkańcy okolic zadrzewionych, lesistych', *bużanie* — 'mieszkańcy z nad Bugu' i t. d., zawsze od nazw miejscowych z wyjątkiem *Słowianie*, prawdopodobnie tak nazwani w przeciwieństwie od *Niemców* — 'niemych', 'niezrozumiale mówiących'; inaczej Brücker, Slavia III, 200. W liczbie mnogiej nie występuje druga część sufiksu *-inъ* a nadto niektóre przypadki tworzą się według deklinacji tematów spółgłoskowych: *Słowianie*, *Słowian*. O pochodzeniu suf. *-janinъ*, *-ěninъ* pisze Vondrák w Vergl. sl. Gr.² I,

542—3, przytaczając lit. suf. *-ionis* łc. pl. *-ōnes* gr. -ωνες; pozostaje wątpliwem pochodzenie końcowego *-inъ*. Widzieliśmy z przytoczonych tu paru przykładów, że istniały formy oboczne bez *-inъ*; więcej takich formacyj ze Śląska dajemy w § 70. Niestałość tego *-inъ* oraz jego brak w przypadkach l. mn. budzi przypuszczenie, czy nie mamy tu złożeń dawnych rzeczowników na *-'an* (temat spółgłoskowy) z liczebnikiem **inъ* — unus, zachowanym w *jedinъ*, por. Berneker Et. Wb. 430: „*inъ* — unus tylko w złożeniach z niektóremi formantami i w stałym z niemi związku zachowany". Od niego Miklosich Et. Wb. 96 wyprowadza r. *inok* — monachus, a Brückner stsł. *inogъ* § 224.

Sufiksy z *m*.

§ 98. Suf. *-m* < *-mo* : *prom* < **pormъ*, a także według Vondráka: *dym*, *głum* (Karłowicz Słownik gwar polskich, tylko z Litwy), *kosm* Cn., por. *kosa*; *karm*, *srom*, *szum*, *roz-um*. Z nijakich tu zdaje się należy *pasmo* 1472 Rost. obok lit. *pajūsimas*, któremu odpowiadałoby **p[oj]aśmo*, ale por. *pismo* § 100.

Suf. *-ma*: *słoma* prasł. **solma*.

Przymiotnikowy suf. *-my*: *uprzejmy* M., *darmy* Cn., *stromy* (?), zwłaszcza w przysłówkach: *darmo* Fl., *kradmo* BZ., *jrzemo*, *żrzemo* — perspicue Mm., *mimo*. Zapewne ten sam przyrostek z inną końcówką przypadkową *-mie* w przysłówkach: *pachmie* — punctim, *siekmię* — caesim M., *kromie* a. *kromia* BZ., *omacmie* Rej.

W liczebnikach porządkowych: *siódmy*, *ósmy*, o pochodzeniu tych form pisze Vondrák Vergl. sl. Gr.[2] I, 553.

§ 99. Suf. *-amo* w przysłówkach zaimkowych stp. *tamo* — ibi Fl., *jamo* — ubi (w funkcji względnej) 1393 Leksz. I nr. 1451, *kamo* — ubi (w funkcji pytajnej) 1394 TPaw. III nr. 3470, potem *-am*: *tam*, *kam* BZ.

§ 100. Suf. *-mo* < *-ьmo* rzeczowników nijakich: *jarzmo* — jugum Fl., *bielmo* — albugo BZ., *piżmo* — mustus, olfactorium Mm., *piśmo* Kśw., tak jeszcze w XVI w. *pyszmo* Erz. potem *pismo*; *bierzmo* Cn. wydaje się przeróbką późną z dawniejszego *birzwno* XIV w. w zapiskach sądowych pod wpływem *bierzmowanie*, gdyż był i wpływ odwrotny: *birzwnowanie* — confirmatio 1448 R. XXIV, 354.

Tu należą przysłówki: *wielmi* — vehementer Fl., *malem* Fl. M. — prope.

§ **101.** Suf. *-im*: stp. *otczym* — vitricus 1463 AGZ. XVIII 284, potem *ojczym*; *obrzym* z dawniejszego **obrzyn* — Avarus por. *Tatarzyn* § 79.

§ **102.** Suf. *-omy* przymiotników, które były imiesłowami biernemi. Właściwy ich przyrostek jest *-my*, wskutek morfologicznej absorbcji *-omy* w imiesłowach od czasowników z tematem na *-o-*: **siekomy*, **niosomy*. To przeniesiono na inne formacje: *widomy* Kśw. zam. **widzimy* por. r. *vidimyj*, *łakomy* — avidus (od *łaknąć*) Mm., *znajomy* (zam. **znajemy*) M., *kryjomy*: *pokryjomu*, *wiadomy*; według nich nowotwory: *ruchomy*, *nieruchomy* na miejsce starszych *ruszający (się)*, *nieruszający (się)* — mobilis, — immobilis Sul. 89. Zachowana pierwotna forma: *rodzimy*.

§ **103.** Suf. *-man*, *-mana*: *liczman* Cn., *łachman* por. *łach*, *łachy* — 'zniszczona odzież'; *sukmana* — vestis vilis Cn. por. *sukno*; *stoliman* a. *stwolin*, *stolin* — 'olbrzym'. M.

Suf. *-mień*: *strumień* i in. pierwotnie był przyrostkiem na spółgłoskę p. § 269.

§ **104.** Suf. *-izm*, *-yzm* w wyrazach zapożyczonych: *artyzm*, *chrystjanizm*, *szowinizm*, *alkoholizm*, *mesmeryzm*, dość i dziś produktywny: *mesjanizm*, *towianizm*, *bandytyzm*, *automobilizm*.

Sufiksy z *r*.

§ **105.** Suf. *r* < *-ro-*: *dar* Kśw. por. *dać*. Vondrák tu zalicza: *kopr*, *kur* — gallus, *mir* — pax, **dąbr* — quercus por. *dąbr-owa*, *świekr*, *tur*. Nijakie: *biodro* obok ż. *biodra* BZ., stp. *przętro* 1426 MMAe. XVI nr. 991 potem *piętro* por. *przęsło* < **przęt-sło*, *jądro*, *wiadro*, *wiodro* — aestus Mm., *śrzebro* Fl. potem *srebro*, *puzdro* < *puz ro* por. r. *puzo* — 'brzuch', *żebro* r. *rebro*.

Suf. *-ra* imion żeńskich, według Vondráka: *iskra*, *miara*, *miązdra* BZ., *siostra*, *wydra*, *biodra* obok *biodro* BZ.

Przymiotniki: *dobry* por. stsł. *dobrъ*, *doba*; *chytry* por. stp. *chytać*, *chwatać*, *mokry* por. *moknąć*, *pstry* < **pьs-rъ* por. *pisać*, *ostry* < **os-rъ* por. łc. *acutus*; według Vondráka także *bystry* < **bys-rъ*, *chrobry* stp. *chabry* < **charbry*, *jary*, *mądry*, *modry*, *szary*, *spory*, *stary*, *szczodry*.

Suf. *-rza* < *-rja*: *nozdrze* — nares Fl. *nozdrza* M. < *nos-rja*, oczekiwalibyśmy **nostrza*.

§ **106.** Suf. *ar* < *-aro-*: *komar*, *ciężar*, *dźwigar*, *piętnar* Słown.

Warsz, *moczary* por. *moczyć*; obce: *legar* a. *ligar* z n. *Lager*, *lewar* śrlc. *levarius*, *centnar*, *huzar*.

Żeńskie: *pieczara* Cn., oczekiwalibyśmy **piecora* odpowiednio do stsł. *peštera* według Vondráka z **pek-tera*, *maszkara* jest słowem obcem; obcego pochodzenia jest też *koszara* lub w l. mn. *koszary*, p. Karłowicz, Słownik wyrazów obcego pochodzenia.

§ **107.** Suf. *-arz*, *-'arz* oderwany od bardzo starych prasłowiańskich zapożyczeń łacińskich na *-arius* przez gockie na *-areis*. Wobec tego przed *-arz* oczekiwalibyśmy zawsze spółgłoski twardej, tymczasem niekiedy bywa inaczej. Ze starszych wyrazów notujemy tu: *lekarz* Fl., *kostarz* — 'gracz w kostki' Gn., *gospodarz*, *pisarz*, *winarz* — vinitor, *włodarz* BZ., *brakarz pieniędzy* — nummularius, *karczmarz*, *kramarz*, *księgarz*, *młocarz* — triturans, *mocarz* — tyrannus, *rymarz* — coriarius, *szafarz*, *walkarz* — fullo Mm., *bańkarz* — trapezita, *gajdarz* — ascaules, 'grajek na gajdach', *gowniarz* — merdifer, *podeszwarz*, *słowarz* — 'słownik', *wieszczbarz* a. *wieśćbiarz*, *znakarz* — 'strażnik leśny' Ł., *bednarz*, *gliniarz*, *grabarz*, *siodlarz*, *świniarz*, *tokarz* Erz., *biegarz* — cursor, *garbarz*, *gwiazdarz*, *kucharz*, *młynarz*, *puszkarz*, *rzazarz* — sculptor, *sekretarz*, *węglarz* BB., *haftarz*, *hutarz*, *lichwarz*, *łgarz*, *piekarz*, *sitarz*, *smukarz* — 'który panie przyochędoża', *pochodniarz*, *wieszczarz*, *zwoniarz*, *żarnarz* M., *husarz*. Przeważają formy z twardą spółgłoską przed *-arz*, ale dość często widzimy spółgłoskę miękką; w części jest ona odbiciem końcowej spółgłoski wyrazu, od którego pochodne jest urobione np. *młocarz* por. *młócę*, *mocarz* — *moc*, *świniarz* — *świnia*, *węglarz* — *węgiel*, *wieszczarz* — *wieszczę*, *zwoniarz* — *zwonię*, również u J. Kochanowskiego *noszarz* (Wydanie jubileuszowe I, 213) — *noszę*. Z czasem liczba formacyj z miękką spółgłoską wzrasta np. *winiarz*, gdy w BZ. *winarz*, *podeszwiarz* — w XVI w. *podeszwarz*, *hafciarz*, *lichwiarz*, gdy u M. *haftarz*, *lichwarz*, ale już w XVI w. były takie formacje, mimo że wyraz, od którego zostały utworzone, miał końcową spółgłoskę twardą np. w Słowniku Bartłomieja z Bydgoszczy *kotlarz*, *koziarz*, *siodlarz*, *stolarz*, u Mymera *gowniarz*, w Farrago *wieśćbiarz* obok *wieszczbarz*, w Słowniczku Erzepkiego *gliniarz*, u Mączyńskiego *krupiarz*, *oślarz*, *szczepniarz*, przez niego wyraz sztucznie utworzony: „ktory umie szczepić *szczepniarz* albo *szczepnik* może być zwan". Przyczyny rozszerzania się tego typu miękkiego nie są jasne, tem bardziej, że mamy i od-

wrotne zjawisko: *tokarz* bez względu na *toczyć* i znów *mleczarz* mimo *mleko*.

Między temi formacjami wiele jest żywcem zapożyczonych z obcych języków: *cesarz* Gn., *murarz* BZ., *wozatarz* (z czeskiego) BZ., *apotekarz* Mm., *fararz*, *tragarz*, *wekslarz* BB., *farbarz* (dziś *farbiarz*), *malarz*, *myncarz* M., przyczem niemiecki suf. *-er* zastępuje się tu przez *-arz*.

Z przytoczonych wszystkie prócz *słowarz* są nazwami ludzi od zajęć.

Trudnem się wydaje do wytłumaczenia, dlaczego rzeczowniki na *-arь* miały odmianę w niektórych przypadkach według deklinacji dawnych tematów spółgłoskowych; nie było do tego koniecznej przyczyny ani na gruncie rodzimym, ani też w pierwowzorach łacińskich jak *notarius* lub gockich np. *bōkareis*.

§ 108. Suf. *-'or* < *-ero*: *wieczor* Fl., *kaczor* Erz., *gąsior* Cn., *szczypior*, *kędzior* Subs. *wiewior* — 'gronostaj' PrFil. V, 7, stp. *siewior* — 'strona północna', *kiwior* — tiara Erz., *kosior* — 'grabki do wygarniania żaru z pieca chlebowego' Cn., *wisior* — 'kutas'; rodz. nij. *jezioro* Fl.

Także formy liczebnikowe: *czworo* stp. *cztwioro* Kśw., *pięcioro*, *sześcioro* i t. d. *dziesięcioro*, dawniej i na inne rodzaje: *pięciory księgi* M., r. m. *czwiory* — 'czworaki' M.

§ 109. Suf. *-erz*, poza staremi: *dziewierz* — levir 1437 Wisł. nr. 228, *kędzierz* Mm. obok *kędzior*, *więcierz* 1357 Kod Wp. III, 68, inne według obcych na *-er*: *pacierz* — pater noster, *barwierz* — fullo Mm., potem *farbierz* niem. *Färber*, *morderz* — *Mörder*, *żołnierz* BB. — *Soldner*, *fałszerz* — *Fälscher*, *kanclerz* — *cancellarius*, *spicherz* — *Speicher*, potem *śpichlerz*, *kołmierz* — *Koller* M., dziś *kołnierz* ale w gwarach *kołmiérz*. Stąd wyosobnił się suf. *-erz*, który służył do tworzenia nowych wyrazów: *małpierz* — 'małpa samiec', *mieczerz* — politor armorum, *możdżerz* — mortarium od rdzenia *mozg-* por. r. *raz-mozžit'* — 'rozgnieść, zmiażdżyć', *walczerz* — poltronus, 'leń, opieszalec' BB., por. *wałkoń*; *bluźnierz* — 'bluźniercа', *oblęgierz* — 'oblężyciel' M., *słojerz* w różnych znaczeniach: peplum PrFil. V, 32, — flameum lumbare, lunula Wisł. nr. 228.

§ 110. Suf. *-or* < *-orь*: *topor* M. pomimo p. *ciepać*, *ciepnąć* — 'uderzyć', stsł. *tepǫ*, *teti* — flagellare powszechnie uważają ten wyraz, jako zapożyczenie z irańskiego; *stąpor* — pilum Cn., *Machory* nazwa wsi; liczne zapożyczenia: *profesor*, *asesor*.

Żeńskie na *-ora*: *sikora* BB., *sokora* — populus (drzewo).

§ 111. Suf. *-orz* < *-orjo*: *węgorz* — anguis Ł., *tchórz* — grillus Erz., ophidion Cn.

§ 112. Suf. *-ur*: *piechur* Cn., *kostur* — baculus, por r. *kostyl'* — 'kula. szczudło', *mazur* Subs. Z poprzedzającą spółgłoską, będącą produktem zmiękczenia: *kocur* — felis. *fałszury* — res falsae Pot. W. Ch., *wilczur* — 'mieszaniec psa i wilczycy'. Zapożyczone *bachur* z hebrajskiego. Żeńskie: *chmura* — caligo Puł., por. *chmara* 1439 AGZ. XIII, 81; *bzdura*, *wichura* pochodne od *wichr*.

Także z poprzedzającą spółgłoską miękką lub stwardniałą *-'ura*: żeńskie *wilczura* — 'futro z wilków', *lisiura* — 'futro z lisów', męskie: *szlachciura*, *niemczura*.

§ 113. Suf. *-yra*: *siekira* Fl., *kostyra* M. — 'gracz w kostki', *skowera* — 'pies' Rej, Pot. W. Ch.

Suf. *-yrz* < *-yrjo*: *męchyrz* — uter, 'miech skórzany', *pęchyrz* w tem samem znaczeniu Fl.

§ 114. Suf. *-chr*: *wichr* obok *wicher* Mm.

§ 115. Suf. *-tr*: nijakie *jutro*, według Osten-Sackena JA. XXXV, 55 z **juχ-tro* < **jus-tro*, objaśnienie wątpliwe, gdyż *s* nie wymienia się na *χ* przed przedniojęzykowemi, por. aor. *vedoχъ* obok *vedoste*. Żeńskie na *-tra*: *chałastra* — 'gawiedź' Cn. dziś pisane *hałastra*.

§ 116. Suf. *-ciora* < *-tera*: *maciora* — mater XV w. (nowotwór, według G. pl. *macior* od *mać*) w pieśni „Posłuchajcie bracia miła"; *nieściora* — 'synowica' < **nept-tera* PrFil. V, 30; 1437 Wisł. nr. 228; 1455 JA. XIV, 490, por. łc. *neptis* — 'synowica'.

Suf. *-tor*: *wtory* Kśw. stsł. *vtorъ*; *ktory* u Suleda z oboczną formą *ktery* Sul. 90, 91, 95.

Liczne zapożyczenia: *doktor*, *korepetytor*, *kolektor*.

§ 117. Suf. *-turz*, *-tyrz*: *pasturz* Mm., *pastyrz* Gn.

§ 118. Suf. *-inier*, *-ynier*. Wyosobniono ten przyrostek z zapożyczeń takich, jak *inżynier*, *karabinier*, *magazynier* i utworzono wyrazy polskie: *kosynier*, znany już Lindemu w znaczeniu 'kosonoszec', oraz produkt ostatniej wielkiej wojny *uciekinier* — 'cywilny uchodźca z kraju objętego wojną'.

Sufiksy z *ł*, *l*.

§ 119. Suf. *-ł* < *-lъ* trudny do odróżnienia od *-ł* < *-slъ*, gdyż w r. m. w obu razach ukazuje się *e* między końcowemi spółgłoskami,

a w rodz. żeńskim i nijakim ѣ przed *ł* ginie; w części sprawdzianem tu są inne języki słowiańskie. Tak wątpliwości wzbudza *szczygieł* Rost., którego etymologja nie jest pewna i uważają go za wyraz pokrewny z *szczegół* por. *szczygołek* obok *szczygłek* Rost., co Niemcy przerobili na *Stieglitz*; byłby to więc ptak żyjący samotnie, por. *wrobl szczegielny* Fl. — passer solitarius, stsł. *scěglъ* — solus; *węzeł*, stsł *ǫzlъ*, ale również i *węgieł*, stsł. *ǫglъ* mimo łc. *angulus*, czemu powinnoby odpowiadać stsł. **ǫgzlъ*; stp. *pkieł* r. m. potem *piekło*, stsł. *pьklъ* pomimo lit. *pikulas*, łot. *pikuls* — diabolus. W rodzaju męskim suf. *-ł* < *-lъ* jest niewątpliwy tylko po samogłosce, ale i tu można mieć wątpliwość, czy *ł* nie należy do rdzenia. Vondrák tu zalicza: *dział*, *kał*, stp. *tuł* Fl. — pharetra, (por. też Rozwadowski R. XXV, 421). Nie należy tu *djabeł* zamiast **djaboł* z grec. łc. *diabolus*, natomiast tu zaliczylibyśmy gw. zdrobniałe *zuchełek* a. *zusek* — 'odrobina' zazwyczaj w odniesieniu do chleba, w Słowniku Orgelbranda *żuchoł* więc *z* gwarowe pod wpływem „mazurzenia"; *żuchełek*, *żuszek* pokrewne z *żuć*, *żuchwa*.

Rodzaju nijakiego: *działo* Fl. — opus, a w BZ. w dwojakiem znaczeniu: opus, machina, skąd późniejsze znaczenie 'armata', por. stsł. *dě-jati* — facere, p. *dzieje* — acta; stp. *siodło* — vicus i *siodło* — sellum może mają różne przyrostki: pierwsze z **sedlo* drugie z *sedzło*; w takim razie byłaby objaśniona różnica między r. *seło*, *sědło*; polskie *sioło* według świadectwa Seklucjana jest wyrazem wziętym z ruskiego; *sadło* od tegoż rdzenia z inną wokalizacją; *gzło*, także *kzło*, (*xslo*, *xlo*) Gn.; Brückner R. LIV, 279, stawia to w związku etymologicznym z *koza*; *siadło* — 'siedlisko' Pot. W. Ch. 284; *tarło* — tyrocnestis, eyn reybeysen Ł.; *ścbło*, *żdżbło* por. r. *stebelь* łc. *stipula*; *ciało* według Vondráka Vrgl. sl. Gr.[2] I, 566 z **tēnlo*(?).

Suf. *-ła* r. ż. *mgła*, strsł. *mьgla*, *osła* — 'kamień do ostrzenia', *modła* Kśw., *miotła* Fl.

§ 120. Przymiotniki: *krągły*, *okrągły* BZ., *s-kisły*, *nagły*, *śmiały*, *smagły*, *smukły*, *ciepły*, *mdły*, stsł. *mьdlъ*; *rychły* Kśw., *truchły* Mm., *szczupły* M., *obły* Cn. Według Vondráka także *cały*.

§ 121. Suf. *-ł* < *-lъ* tworzy też imiesłowy: *bił*, *wiózł*, *szedł*, *plótł* i t. d., od których pochodzą formy złożonej deklinacji, za przymiotnikowe uważane: *umarły*, *zwiędły* Fl., *zapiekły* — induratus Gn., *dokonały* — perfectus, *opiły* — ebrius, *uciekły* — fugitivus. *umiały* — eruditus, *wściekły* — furiosus. *zabiły* — insanus, *zbiegły* — profugus BZ.. *minęły* — elapsus Sul. 40, *podkasały* — succinctus,

pragły — aridus, *przyrosły, rodziły* — indigena, *upiły* — temulentus, *utarły koniec* — retusum, *zamięszkały* Mm., *doskonały* — efficiens, *przedarły* — eruptus, *zapamiętały* — amens, *zapiekły* — obstinatus BB., *niedbały, oblazła głowa* — 'łysa', *obżarły* — glutosus, *okazały, opukały* — crassus, *ospały* — somnolentus, *podpolały* — 'rumiany', *rozwlokły, użrzeniały* a. *dostały* (por. *użrzenieć* — 'dojrzewać'), *weszły* — ortus, *zamogły w dostatek, zuchwały* (od *ufać*) — 'zaufany w sobie' M., *odeszły* Sk. — 'który odszedł' (jak dziś *przeszły, przyszły*), *obrodziły, odpoczęły, zmogła myśl* — 'zmożona, słaba' Petr. i wiele innych, zawsze wykazujących nie czynność przechodnią, lecz stan, czyli mających znaczenie bierne i używanych narówni z imiesłowami biernemi: *nie uczyniw prawa w ziemi naszej ustawionego, trzymałego, mianego i chowałego* Sul. 100. Analogicznie do takich, jak *umiały* od *umieć, umieją, użrzeniały* od *użrzenieć* (a to znowu od **użrzany* — 'dojrzały' < *użrzeć* — 'dojrzeć, dojść do dojrzałości'), *oniemiały* a. *omieniały* od *oniemieć* — 'zaniemówić', tworzyły się inne na *-ały*, niekoniecznie odczasownikowe: *popuściały* — desolatorius Fl., *przemilały* — amantissimus, *kisiały, opuściały, zatwardziały* BZ., *ocielała* — conternans (vitula) Mm., *zakamioniały* (dziś *zakamieniały*) Ł., *okopciały* Erz., *nawilały* — insolens M., por. *wiła* — 'filut', stp. *jeździały* — 'bywały, bywalec', *służały* — 'służbisty', jak i dziś bardzo pospolite: *osowiały, obolały, zbolały, struchlały, podtatusiały, zdziadziały*. Stp. *spaniły, wspaniły* Rej od **spanić się* — 'zostać panem', dziś *wspaniały*. Wyjątkowo w deklinacji niezłożonej: *przychodzień* a. *mięszkał* — accola, advena 1471 R. XXIV, 379.

§ 122. Zapewne tegoż pochodzenia jest suf. *-ała*, oddawna służący do urabiania przezwisk męskich: *Ogorzała* w dokumencie trzebnickim 1204 r., *krzykała* (od *krzykać*): Theodorico dicto Crsicala 1289 Baud.; *charchała, chrapała* M., *brząkała, chrachała* Cn., skąd liczne nazwiska: *Pirzchała, Taczała, Potyrała, Migała, Cinciała*; na podobieństwo tego stp. *ścirciała, ścirciałka* — 'szlachetka' podobno od *squirio*, z czem znowu pokrewne przezwisko obelżywe *ciarach* — 'szlachcic'. Zagadkowe jest zawołanie herbowe *Chorąbała* AKH. III, 133, oraz imię domniemanego czy rzekomego bóstwa męskiego z pocz XII w. *Pripegala*, co należałoby czytać: *przypiegała* (o tem Brückner JA. VI, 216 i w Mitologji słowiańskiej, gdzie to bóstwo utożsamia z Trzygłowem).

§ **123.** Suf. *-ajło* w formacjach nowych, zapewne pochodzących z kresów polsko-litewskich: *szukajło* — 'rozbójnik' Cn., *strachajło*, *rębajło*.

§ **124.** Suf. *-l*, *-el* < *-ljь*: *węgiel* stsł. *ǫglь*, *kaszel* według Vondráka Vrgl. sl. Gr.[2] I, 567 z **kašljь*, tak samo można objaśnić *żużel*, < **žjužljь*; *obartel* < **ob-vьrt-ljь* — obex versatilis posti affixus Cn.; *żuchel* — 'kęs' (por. *żuć* gw. *żuchtać*) wyraz widocznie nowy, gdyż inaczej byłoby **żuszel*; inne wątpliwego lub obcego pochodzenia: *cherchel* = *fortel*, *dyndel* — 'wałęsający się podrostek' Brückner R. XLIX, 15, *figiel*, *fąfel*, *ceregiele*, *szmermel*, *margiel*, *szmergiel*, *szmugiel*, *rygiel*, *korbel sękowaty* — picarium Ł., por. *korbacz* z tur. *kerbač* — 'bicz'. Ludowy nowotwór *bździel*: „*bździelem* zową flisy młyn pobrzeżny na Wiśle" Klonow.

§ **125.** Suf. *-la* < *-lja*: *rola* — ager, por. *orać*; *cieśla* Mm., por. *ciosać*.

§ **126.** Suf. *-el* < *-eljь*: *chrościel* — curticulus (ptak), *grządziel* — burris, *kurpiel* — pero, 'chodak', *pryszczel* — varix, 'pryszcz' BB., *dubiel* — horena, 'karaś' Rost. w przenośnem znaczeniu 'prostak', *śmierdziel* — 'rodzaj kuny', M. *kisiel*.

§ **127.** Suf. *-eł* < *-ьlъ*: *kozieł*, *osieł* Kśw. (*kozioł*, *osioł*), *orzeł* Fl., zapożyczone *kocieł* BZ. (*kocioł*), stsł. *kotьlъ*, *karzeł* M.

§ **128.** Suf. *-al*: *kowal* — faber BZ., *rogal* — colirida, 'rogalik, rożek' (pieczywo) Erz., *gębal*, *nogal*, *nosal* — 'człowiek z wielką gębą, nogami, nosem' Cn., *nochal* — 'wielki nos', *drwal*, *Moskal*, *góral*, *grundal* — Komedja o Lizydzie = *drągal*.

§ **129.** Suf. *-ala* tworzący przezwiska męskie: *grubala* XVI w. — 'co grubo żywie' R. LV, 240, *mądrala* dawniej *mędrela* R. LV, 240 może pod wpływem *mędrek*, także *mędrelka*, *mędrelkowie* Pot. W. Ch. 287, nazwa herbu i nazwisko rodowe *Rogala* Sul. 85.

§ **130.** Suf. *-'oł* < *-elъ*: *popioł* Fl., *żywioł* BZ., *kądzioł* — stupa, torta Mm., *wisioł* — odardus, 'wisielec' Ł., *dzięcioł* Rost., *gruczoł*, *kwiczoł* Cn. Także zapożyczone, przystosowane do swojskich: *angioł* — angelus, *kościoł* < castellum — templum Fl. Niejasne: *giczoł* (także *gical*, *giczał*, *gidzał*, *giczel*, *giżela*) — 'noga, nożysko' Mikl. Et. Wb. 83 pod *gyža*, Berneker Sl. Et. Wb. 374.

Rodzaj żeński: *pczoła* Fl. potem *pszczoła* < **bъčela*.

Przymiotnikowy suf. *-'oły*: *wiesioły* Fl., potem *wesoły*.

§ **131.** Suf. *-oł*: *sokoł* Mm., *chochoł* — 'czub na stogu' Cn., *gryzoły*, *mozoł* Subs., *wierzchoł*, *toboł* dawniej *toboła* 1391 Hube Zb. 64;

według Brücknera **wilkoł* występujący w stp. *wilkołek*, co jednak raczej jest przeróbką z **wilkodłak* srb. *vukodlak* — 'wilczą skórę noszący'; może też był **pucoł* por. *pucołowaty*, *puc wyciąć* — 'pocałować', *pucek* — 'brzeg wargi' M.

Suf. *-oła*, męskie *pierdoła* — 'niedołęga', żeńskie *oskoła* — 'sok brzozy' i dopiero co wspomniana *toboła*.

§ 132. Suf. *-ol* < *-olja*: *kąkol* stsł. *kąkolь*.

§ 133. Suf. *-uła*: *krzywuła* — 'trąba', *gomuła*, *gomułka* — 'gałka z sera', *śnieguła* — 'gałka ze śniegu', *szypuła*, *szypułka*, *piguła* — pilula, najczęściej przezwiska: *gamuła* — 'gamoń, gamajda' R. LV, 189, *szczekuła* — 'szczekacz' M., *gaduła*, *niezguła* — 'niezgrabjasz', *safanduła*, *fafuła*, *chamuła* a. *famuła*, według Brücknera nie od *famulus* R. LVI, 168, *famuła* żartobl. zam. *familja*.

Suf. *-ul*, *-ulo*, *-ula*: *smarkul*, *smarkula*, zwykle w zdrobniałych: *mamula*, *matula*, *babula*, *ciotula*, *Janula*, *Kasiula*; *tatulo*, *ojczulek*, *Kubulo* — 'Jakubek' L. Na Śląsku z tym suf. nazwy żon od nazwisk mężów: *Szarzec* — *Szarcula*, *Kisia* — *Kisiula*, *Sikora* — *Sikorula*, *Czyż* — *Czyżula*, *Brzóska* — *Brzóskula*. *Piątek* — *Piątkula*, Nitsch, Dialekty polskie Śląska MPKJ. IV, 188. W gwarach też nazwy krów: *kwiatula*, *krasula*.

§ 134. Suf. *-yła*, *-iła* < *-yla*: *kobyła* Fl., *mogiła*.

Suf. *-yl*: *badyl* (por. *bodę*), *motyl*; żeńskie *-yla* rzadkie w zdrobniałych: *Maryla*.

§ 135. Suf. *-sło* prasł. *-slo*: *czysło* — numerus Fl. od tegoż rdzenia, co *czytać*, w pierwotnem znaczeniu 'liczyć'; *masło* BZ., por. *mazać*; *wiosło* Mm., por. *wiozę*; *gusła* Mm. — 'czary' przy pomocy muzyki, por. *gędę* (o stosunku *u* do *ę* p. Gr. I § 16), ale według Brücknera z cz. *kouzlo*; *jasło* obok czego żeńskie *jasła* w l. mn. *jasły* Gn., od rdzenia *jad* — 'jem'; *dziąsło*, zwykle w l. mn. *dziąsła* M., ale stsł. *desna*; *hasło* M. — 'znak wyrazowy' z czeskiego: *haslo*, *heslo*, *hlaslo* Miklosich Et. Wb. 62, może od tegoż rdzenia, co *god-ło* ze starem wzdłużeniem samogłoski: **gad-slo*; *rzemiesło* a. *rzemiosło* Mm., według Iljińskiego Izv. XVI, 4, 14 z **rem-ez-slo*; *trzosło* — 'krój u pługa' z prasł. *čertslo*; od *wiązać* mamy *powiąsło*, *obwiąsło* M., potem *powrósło* może pod wpływem *powróz*; stp. *trzosła* BZ. — genitalia może z **červ-sla* por. *trzewa* — intestina BZ. z **červa*.

§ 136. Suf. *-dło* prasł. *-dlo*, bardzo rozpowszechniony w językach słowiańskich, od rdzeni i tematów, mających czasownikowe znaczenie, tworzy rzeczowniki prawie bez wyjątku rodz. nijakiego,

oznaczające środek, służący do wykonania czynności, najczęściej narzędzie, także miejsce, gdzie się czynność odbywa. Do najstarszych należą: *krzydło, skrzydło* Fl. (obie formy), *widły* (jedyny polski wyraz rodz. żeńskiego używany tylko w l. mn.), *sidło* (zapewne spokrewnione z *sieć*), dla których nie można znaleźć odpowiednich czasowników; *powidła* Vondrák (Vrgl. sl. Gr.² I, 535) wywodzi z **po-jid-ła* od *jeść*, ale to etymologja więcej niż wątpliwa. Niekiedy przyrostek ten występuje tylko w wyrazach pochodnych np. *miądlica* (*mią-dl-ica*) por. *miąć, mnę*. Inne, nawet bardzo stare, mają odpowiedniki czasownikowe: *radło — orać*; *gardło* i stp. *żrzodło* (*źródło*, zostały urobione od pierwiastka *gr-, ger-* z różną wokalizacją, od którego pochodzi też *żreć*; *stadło* — status Ksw., *bydło* — possessio Fl., *mydło, szydło* BB. mają odpowiedniki w czasownikach: *stać, być, myć, szyć*; *żądło* pokrewne z *żąć, żmę* — 'ściskać, przyciskać'; przy *wędzidło* musiał być czasownik *wędzić*, odpowiadający r. *uditь* — 'chwytać na wędkę', a stąd łatwe przejście do wędzidła końskiego.

W zabytkach językowych pełno wyrazów na *-dło*; oto niektóre: *dzierżadło, kowadło, stawadło* — statio, *umywadło, wieczerzadło* — coenaculum BZ., *dymadło, odpoczywadło* — reclinatorium, *prześciradło* od nieistniejącego już czasownika **prześcirać* dziś *rozpościerać* zam. **rozprościerać, spinadło* Mm., *puszczadło* 'nóż do puszczania krwi', *ciągadło* — 'dyszel', *pożyradło* — gula, *zatykadło* Erz., *ścieradło, urywadło knotowe* (do objaśniania świecy) Ł., *zwijadło* — verticulum rp. 1546 r., *brzękadło, klepadło, widziadło* a. *widok* — 'gdzie dobrze widzieć' Cn., a to, co dziś *widziadłem* nazywamy, to u Knapjusza jest *widok fałszywy* — 'mara, obłuda'; *sznurowadło* i mnóstwo innych na *-adło*, obok których nie mniej liczne na *-idło* od czasowników na *-ić*: *kadzidło* Ksw., *gasidło, kupidło* — pretium, właściwie pecunia, *straszydło* w dzisiejszem znaczeniu 'straszak' BZ., *bielidło, czyrnidło, krążydło* — circinum, *liczydło* — stibrum Mm., *moczydło* — palus, *nosidła, rumienidło, tworzydło* — fiscella Erz., u BB. *tworzydło* na syry — foscella; *świecidło* — luminarium BB., *piękrzydło* Cn., *żydło* — 'pokarm' Pot. W. Ch., *pieścidło, plewidło* (por. *plewić* — 'pleć'), *stawidło* Subs.

Wobec takiej obfitości form na *-adło, -idło* wyosobniły się oba te rozszerzone przyrostki i powstały nowe formacje np. *mokradło* Mm. od *mokry, wijadło* Erz., *żegadło* — cauterium (*żec, żgę*), *prawidło* — regula (od *prawo*) BZ., *zębidło* — dentiscalpium, 'wykałaczka do zębów' BB. W XVI w. występuje w dzisiejszej formie

zwierciadło zamiast **ziercadło*, por. stsł. *zrъcalo* — speculum z prasł. **zьrcadlo*, **zьrkadlo*, por. też gwarowe p. *przejrzadło*, *przejrzadko*; Mączyński ma nawet formę *wierciadło*, jakby od wiercenia, obracania w rękach; ciekawą formą jest *sownociardłko* zam. *sowno-[zwier]ciadłko*, tłumaczenie niemieckiego *Eulenspiegel* w szczątkowym tekście Wietorowego wydania Sowizdrzała; Piekarski, Exlibris z. V, odbitki str. 23. Z nowych formacyj warto przytoczyć jeszcze *czupiradło*, o czem Brückner pisze w R. LVI, 169, jako o słowie sztucznem, doraźnie i dowolnie w jakiejś okoliczności przekręconem czy sfabrykowanem.

Wyosobniony suf. *-idło* służy do nadania pojęciu rzeczownikowemu braku wszelkiej wartości: *sztuczydło*, *dramidło* — 'bardzo lichy dramat'.

Sufiksy z *t*.

§ **137**. Suf. *-t* < *-tъ*. Vondrák (577) zalicza tu męskie: *pot* < **pok-tъ*, por. stsł. *pek-ą*, *piek-ę*; *lot* < **lek-tъ*, por. lit. *lekiù*, *list* — folium < **lisk-tъ* por. stpruskie *lāiskas*, *młot* por. *mielę*, *most* pokrewny z *miotać*; do tego trzeba dodać stp. *łyst* — sura Mm, por. *łyd-ka*.

Nijakie: według Vondráka należy tu szereg rzeczowników, na których budowę z suf. *-to* wskazują inne języki poza słowiańskiemi: *błoto*, *miasto*, *ciasto*, *usta*, *sito*, *złoto*, *lato*; inne mają pierwiastki, które na gruncie słowiańskim z innemi przyrostkami się ukazują: *pęto* Fl. (*pnę*, *zapnę*), *wrota* Fl. (*za-wrę*), *żyto* — frumentum Fl. — 'środki do życia' w rp. Gnieźnieńs. z r. 1549 *żyto* — fruges; *dłóto* BB. < **dolb-to* (*dłubę* < **dьlb-ǫ*).

Żeńskie może *płta* — 'tratwa' XV w. Stppp. X nr. 167, Cn., jeśli to pochodzi od rdzenia *plu-*, *pleu* — 'płynąć', < **plъ-ta*; *buta* — superbia, por. *bujać* — superbire, *bujny* — superbus Kśw.; *rota* — jusjurandum może pochodzić z **rok-ta* od *rek-ǫ* i oznaczałoby początkowo uroczyste wyrzeczenie, por. *rok* — fatum, *wyrok* i t. p. (Vondrák *ro-ta* porównywa z skr. *vra-tá-m* — 'modlitwa, ustawa'). Natomiast *płachta* Erz. z suf. *-ъta*: *plaχ-ъta*, nowe *kuchta* Subs.

§ **138**. Tenże przyrostek ukazuje się w formach imiesłowu przeszłego biernego od czasowników z pierwiastkami na *-i*, *-u*, na samogłoskę nosową i na *r*, *l* niegdyś zgłoskotwórcze: *bity*, *kryty*, *jęty*, *pożarty*, *mełty* (obok *mielony*). Niektórzy sądzą, że pierwotnym takim imiesłowem był rzeczownik *niewiasta* < **nevěd ta* — 'niewia-

doma, nieznana' (Vondrák 576); *rok zawity* — terminus peremptorius w zapiskach sądowych, także Sul. 21 i in.

§ **139.** Do przymiotnikowych formacyj z tymże przyrostkiem Vondrák (576—7) zalicza: *częsty*, *gęsty*, stp. *isty* — 'pewny', *ten tsty* — 'ten właśnie', *święty*, *syty*, *tłusty*, *żółty*. Wreszcie liczebnik *czwarty*, łc. *quartus*, stp. *cztwarty* lub może *cztwiarty* Kśw. (por. *miartwy* obok *martwy*) z prasł. **četvьrtъ* (por. też stp. *cztwioro* potem *czworo*).

§ **140.** W sufiksach *t* często się wymienia z *st*, niewiadomo przeto, jak etymologicznie należy dzielić: *kro-sta*, *chu-sta* czy *kros-ta*, *chus-ta* (może *chu-sta* spokrewniona z *chować*?). Również wątpliwe męskie: *oszust* (por. *oszukać* stp. *oszynąć*), *chmięst* — 'trzaski' Pot. W. Ch.

§ **141.** Suf. *-'et* < *-ьtъ*: stp. *chrzybiet* Fl., *chrzbiet* BZ, potem *grzbiet*, także *grzybiet* Ł. Odmieniał się dawniej: *chrzepta*, *chrzeptowi*, skąd też N. sg. *chrzept*, a według *grzbiet* teraz odmieniamy: *grzbietu*, *grzbietem*. Polskiemu *zgrzyt* stp. *skrzyt* odpowiada stsł. *skrъžьtъ*, więc z tym samym pierwotnie przyrostkiem *-ьtъ*.

§ **142.** Suf. *-et* < *-ьtъ* tylko *oset*, *szept* stsł. *šьpętъ*.

§ **143.** Suf. *-at* < *-atъ*: poza wątpliwem *swat* (Meillet 302) i *łopata* Erz., same przymiotniki od rzeczowników: *żonaty* 1406 KsM. I, nr. 673, gwarowe *zeniaty* (pod wpływem *żenić*); *mężata* — maritata Sul. 36, *kosmaty*, *rogaty*, *ziarnaty* BZ., *bogaty*, *czubaty*, *nosaty*, *brodawkaty* — verrucosus, *klinaty* — herniosus Ł. BB., *brzuchaty*, *garbaty*, *kudłaty*, *łuskaty*, *ogonaty*, *piegaty*, *purchaty*, *włochaty* a. *włosaty* M., *jarzębaty*, *smarkaty* Cn.

Jeśli rzeczownik kończy się na spółgłoskę miękką, lub stwardniałą, ta zostaje bez zmiany przed przyrostkiem *-aty*: *cycaty*, *goździaty*, *jaskiniaty*, *kończaty* M., *mężata* Cn.; niekiedy spółgłoska się zmiękcza mimo twardego tematu rzeczownikowego: *kępiaty*, *strupiaty*, *wilczaty*, *włosiaty* M., *uszaty* a. *uchaty* Cn.

§ **144.** Suf. *-owaty* od rzeczowników: *garbowaty* — gibbus, *rozgowaty*, *trędowaty* BZ., *gorowaty* — asper, *listowaty* — frondosus Mm., *czołowaty* — fronto, *durkowaty* — z dziurkami, *iłowaty*, *kędzierzewaty*, *krępciowaty* od *krępeć* — 'człowiek krępy', *lodowaty*, *orłowaty* — 'orli', *szczudłowaty* — loripes, *wargowaty* — labeo, *węzłowaty* BB., *chrzęstowaty* = *chrząstkowaty*, *fałdowaty*, *hakowaty*, *klijowaty*, *lisowaty*, *lochowaty* — foraminosus, *ługowaty* — 'błotny' M.; do *nieskropowaty* — 'gładki', *pempelowate* (ręce) — 'grube od ro-

boty' M. odpowiednich rzeczowników niema; *zyzowaty*. Do *podługowaty* nie mamy wzoru, nie może być nim bowiem bezpośrednio ani *długi* ani *podłużny*; podobnie: *pucołowaty* M., p. § 131. Jeszcze kilka przykładów ze słownika Mączyńskiego: *słojerzowaty*, *szramowaty*, *świdrowaty* — 'zezowaty', *węzłowaty*, *wierchowaty*, *źrzodłowaty*, *żyłowaty*, wszystkie od rzeczowników z tematem na spółgłoskę twardą lub miękką, która też nie zmienia się przed *-owaty*; początkowo były to pochodne od przymiotników na *-owy*.

Do formacyj z suf. *-aty* Vondrák zalicza r. *pernatyj* — 'pierzasty', któremu odpowiada polski rzeczownik *piernat*; sufiks ten jest rozszerzony przez *n*, może z przymiotnika **perьnъ*. Od czasownika *legać* nadano wyrazowi *legat* znaczenie żartobliwe człowieka lubiącego się wylegiwać; przypuszczać można, że znów dla odróżnienia *legata* próżniaka od *legata* wysłańca, pierwszego nazwę zmieniono na *legart* Cn. Czy stp. *kownata* — 'letne siedzenie na górze uczynione', solarium M. (por. herb *suche kownaty*, nazwisko *Kowňacki*) jest tylko modyfikacją wyrazu zapożyczonego *komnata* z łc. *caminata*?

§ **145.** Suf. *-'asty* tem się różni od *-aty*, że w języku polskim prawie bez wyjątku następuje po spółgłosce miękkiej lub stwardniałej: *pierzasty* Fl., *dupiasty* a. *dupniasty* — 'wydrążony' Mm., *gliniasty*, *grzybiasty*, *grzywiasty*, *kaniasta* czapka — osłaniająca od promieni słonecznych, 'kapelusz', *szczeciniasty*, *szpiczasty*, *sztuczasty* — particularis, *twardokościasty* M., *popielasty* = *popielaty* (o marmurze), *skrzydlasty* — alatus, *wichrzasty* Cn., *oczasty* Subs.; *czworograniasty*, *kolczasty*, *kołtuniasty*; nieraz oboczne formacje na *isty*. Jedynie tylko *sokasty* — succosus M. ma przyrostek po spółgłosce twardej.

§ **146.** Suf. *-'ot* < *-etъ*: *krzeczot* — astur Wisł. nr. 228 r. *kręčet*; *koczot* — 'pieniądz drobny', 'stręczyciel', *rzeszoto* M. (piewotne znaczenie: 'tkanina z rozsuniętemi nićmi lub łyczkami'); *brzeszczot*, *trzpiot* a. *trzepiot* stsł. *trepetъ* — 'drżenie'. Żeńskie *kobieta* (zam. **kobita*? por. *kaleta* < *kalita* Dzik.) wyraz pochodzenia nieznanego pomimo licznych usiłowań, aby je wyświetlić. Ostatni w tej sprawie zabierał głos Brückner w R. XLVII, 374 oraz LV, 168.

§ **147.** Suf. *-ot* < *-otъ*. Poza *żywot* — vita Fl., — venter Gn., i *chobot* — wyzwisko u Gałki z Dobczyna por. r. *chobot* — 'trąba słonia', rzeczowniki, oznaczające różne odgłosy: *chechot* a. *chychot*, *chrobot*, *kłokot* — 'kołatanie', *łoskot*, *stukot*, *tupot*, *warkot*, *łomot* — 'trzask', *łopot* — 'szum skrzydeł ptaka', 'szum chorągwi na wietrze'. Znaczenie niektórych zostało skonkretyzowane: *gruchot*, pierwotnie

to samo, co *grzmot* por. r. *groχot* — 'huk silny, powtarzający się co chwila', potem 'sprzęt stary', mogący się od lada uderzenia rozlecieć; *kłopot*, por. stsł. *χlopotъ* — strepitus, potem to, co jest niepokoju przyczyną; *klekot* — 'głos kołatek drewnianych', potem *klekot* a. *świekot* — 'plotkarz' M. t. j. gadający, aby tylko językiem klekotać; *świegot* ptaków, potem 'człowiek gadatliwy' Cn.; *blekot* dawniej 'bełkotanie, niewyraźna mowa' potem 'roślina trująca, szalej', *momot* — 'niewyraźnie mówiący, jąkała', *mlaskot* — 'co mlaszcze językiem przy jedzeniu', imię własne *Grochot* w bulli 1136 roku, por. r. *grochot* — 'grzmot'. Wrażenie wzrokowe wyraża *błyskot* — 'błysk' Trembecki, por. zdrobn. *błyskotka* — 'rzecz błyszcząca, zabawka', *dygot* — 'dygotanie, drżenie' Subs.

O stosunku suf. *-etъ*, *-otъ*, *-ztъ*, *-stъ* Vondrák Vrgl. sl. Gr.[2] I, 584.

§ 148. Suf. *-ota* tworzy rzeczowniki oderwane, nazwy cech lub czynności od przymiotników, rzadziej od rzeczowników, niekiedy od czasowników: *lichota* Kśw.. *czsnota* < **czstnota*, *czystota*, *dobrota*, *jednota*, *niszczotny* od **niszczota* (por. stsł. *ništь* — humilis, pauper, r. *niščeta* — inopia), *prawota*, *robota*, *sromota* Fl., *chromota*, *krzywota* BZ., Rozmyśl. przem., *drzemota*, *mrokota* Mm., *chrupota* Erz., *głuchota*, *łakota* — gula BB.. *suchoty*, *pieszczota* (od *pieścić*, *pieszczę*) M., *pluskota* Subs., *chrzypota* od *chrzypieć*, *gryzota* Ben. od *gryźć*, *spiekota* od *spieka* — 'upał', *duchota* od *duch* — 'zaduch', *och*[*w*]*ota* od *ochwy* — 'rzeski' Brückner R. XLIX, 10, *robota* od **rob* — 'niewolnik, sługa'.

Niekiedy nazwę cechy przenosi się na przedmiot tę cechę posiadający, czyli znaczenie się konkretyzuje: *sirota* Fl. — orphanus, pierwotnie zaś to samo, co *siroctwo*; *gołota* — inops, 'nędzarz' M., pierwotnie 'gołość, nędza'; *pychota* — contemptor z dawniejszego znaczenia — contemptio; *piechota* — 'wojsko piesze' dawniej 'chodzenie' por. *wędrować piechotą*; *biedota* a. *biednota*, *niemota* (przezwisko), *prostota* — 'lud prosty' Mick., *istota* w podwójnem znaczeniu: oderwanem i konkretnem; *psota* zapewne od *pies* por. *psie figle*; liczne miejscowości nazwano *Lgota*, co znaczyło pierwotnie 'ulga', bo na ulgowych warunkach osadzane były (por. *Wola* t.j. 'wolność').

Wyrażenia przysłówkowe: *z nowotku* BB., *z pierwotku*, *na pierwotku* Linde, zapewne powstały przez analogję do: *z początku*, *na początku*.

Z tego źródła powstały dawne przezwiska ludzi na *-ota* lub *-uta*, np. w bulli 1136 r.: *Blizuta*, *Dułgota* (dziś byłoby *Długota*),

Prusota (od przymiotnika *pruski*?), *Rusota* (od *rusy* — 'jasny'), *Ciechuta* (por. *Ciechocin*), *Wojuta*, *Żarnota*, często spotykane i później: *Czarnota* 1204 Trzebn., *Strachota* 1227 Baud., *Boruta* i in.

Suf. *-osta*: *starosta* — scultetus 1255 Łeb., — capitaneus 1396 Leksz. I nr. 2188, — senior BZ

§ **149.** Suf. *-ity* przymiotników różnego pochodzenia, niezawsze jasnego: *opłwit* Fl., potem *obfity* (por. *opływać* w co) Erz., *sowity* — duplex Fl., *ssowity* BZ., *znamienity* (od *znamię*) Kśw., *znakomity* (od **znakomy*) M., *przywoity* — 'należny' 1564 Bpp. nr. 11, str. 8 i 11, potem *przyzwoity* Subs., *pospolity* por. *pospólny*, stp. *naroczyty* — solemnis 1448 R. XXIV, 353, *uroczyty* — festus Gn. 43 b, *nieprzeliczyty* — innumerus R. XXIII, 312. Rzeczownik *wróżbit* L.

Suf. *-owity* według Vondráka (595) początkowo od rzeczowników z tematami na *-u-*, a potem go wyosobniono i przeniesiono na inne: *jadowity* (*jadow-it-* > *jad-owit-*) BB., *domowit* — 'domownik' Orz. Dial. (*domow-it* > *dom-owit*); *całowicie* (dziś *całkowicie*), *kończystowicie*, *pieczołowity*, *pracowity*, *tyłowity* (por. *otyły*), *żyłowity* M., *tułowity* — 'otyły' Cn., *całkowity*, *jabłkowity* Subs.

§ **150.** Suf. *-isty*: *płodzisty* — fructifer Fl., *uroczysty* — annuus, 'coroczny' 1444 R. XXIII, 309, *prochnisty* Gn., *kamienisty* BZ., *piasisty*, *uszysty* Ł., *czworogranisty*, *zamczysty* BB., *błocisty*, *dolisty*, *gałęzisty*, *grzbiecisty*, *kalisty*, *kłosisty*, *kończysty*, *korzenisty*, *kracisty*, *krawędzisty*, *skalisty* a. *opoczysty*, *mięsisty*, *mogilisty* — tumulosus, *ojczysty*, *ościsty*, *piaszczysty*, *pienisty*, *piersisty*, *płomienisty*, *pożarzysty*, *pozorzysta* a. *ogonista gwiazda* — 'kometa', *ropisty* — 'oropiały', *rzęsisty* — gęsty (zapewne od *rzęsa* — viredo), *sęczysty*, *sklepisty*, *słopnisty* — gradatus (od *słopień* — gradus), *wschodzisty* a. *szczeblisty* — climactericus, *pochodzisty* a. *stoczysty* — acclivis, *potwarzysty* — contumeliosus, *zębisty* — 'który ostre a małe ząbki ma', *ziarnisty*, *źrzodlisty* M., *mglisty*, *brwisty*, *gronisty*, *płomienisty*, *sążenisty*, *strzelisty*, *złocisty* Subs. i wiele innych od rzeczowników, inne od przymiotników: *wiekuiście* Fl. (od *wiekui*), *dwoisty* (od *dwoj*) BZ., *macierzysty* Sul. 76, *dziurawisty* — foraminosus, *okazalisty*, *przezroczysty*, *węgielnisty* (od *węgielny*), *wiekuisty*, *zamożysty* — 'zamożny', *złotowłosisty* M. Także od czasowników np. *odmienisty* — mutatorius Mm., *ruszysty* — mobilis, *zapalisty* — furiosus Ł., *osłowiście* — nominaliter BB., *otworzyste listy* — litterae publicae, *pieczyste*, *połomisty* — 'nierówny, łamany' *powiesisty* — 'zwisły', *zawiesisty* M., *waliste kamienie Syzyfa*, *modlista kaplica* — 'gdzie się

modły odprawiają' Petr., *kończysty*, *sieczysty* *pałasz* Pot. W. Ch. 266, *posuwisty*. Przymiotniki: *rzeczywisty*, *oczywisty* inaczej musiały powstać niż *wiekuisty*, *dwoisty*, *troisty*. L. Malinowski PrFil. II, 760 przypuszcza, że *błotnisty*, *wodnisty* utworzono nie od *błotny*, *wodny*, lecz od *błoto*, *woda* z pomocą pochodnego suf. *-nisty*, wyosobnionego z przymiotników na *-isty*, utworzonych od wyrazów z tematem na *n* np. *bagnisty*, *włóknisty*, *cienisty* i t. d.

§ **151.** Suf. *-ista* w zapożyczeniach *organista* BB., *alchimista*, *harfista*, *lutnista* M., *cytrysta* Cn., *bębenista*, *służbista*, *futurysta*.

Suf. *-ita*: *wróżbita*, *najmita* według obcych: *bannita*, *jezuita*, *neofita*.

W zapożyczeniach również występuje spolszczony suf. *-ant*: *muzykant*, *spekulant*, *amant*, albo *-ent*: *prokurent*, *rejent*, od łacińskich imiesłowów; analogicznie do nich także phasianus — *fasian* a. *fażant* M., dziś *bażant*; *furfant* = włoskie *furfante* — 'nicpoń'.

§ **152.** Suf. *-ąt-*, *-ęt-* < prasł. *-ǫto-*: *chomąto* BB., *otręt* — 'otarcie nogi' Cn.

Suf. *-'ąc* < *-ętjь*: *tysiąc*, stsł. *tysęšta* i *tysąšta*.

Suf. *-'ęta* z prasł. *-ęta* w licznych dawnych męskich imionach osobowych: *Borzęta*, *Czajęta*, *Dobrzęta*, *Łowięta*, *Mirzęta*, *Radzięta*, *Sobięta*, *Cieszęta*, *Wilczęta* w bulli 1136 r., *Chwalęta*, *Zdzięta*, *Siedlęta*, *Brzęsięta* w dokumencie trzebnickim 1204 r. (Taszycki, Borzęta, Bożęta, „Bodzanta", JP. IX, 73). Są to wszystkie tak zw. hypocoristica, skrócone z *Borzysław*, **Czajesław* (?), *Dobromir* i t. p. w znaczeniu pieszczotliwem.

§ **153.** Suf. *-ut*: *kogut* — 'kokot', gallus, *łokut* — 'połykanie' Cn., *kikut* por. *kikieć*. Żeńskie *pokuta* Kśw., *piekuta* — 'chałupa' Erz.; do tego trzeba dodać imiona męskie przytoczone w § 148, nadto tak zw. zdrobniałe przymiotniki zresztą bardzo rzadkie, jak *maluty* Cn. Niejasne *szałaput* R. XLIX, 16 (por. r. *šalit* i *putat'*), spolszczony *filut* (fr. *filou*), *mańkut* (według Sł. warsz. z wł. *mancato* — 'ułomny').

Suf. *-yto*: *kopyto*, *koryto*, żeńskie: *rokita*.

§ **154.** Suf. *-tw*: *rybitw* — piscator M., (od **rybić* — 'łowić ryby'?), *modlitwa* Kśw., *brzytwa* (por. r. *britь* — 'golić'), *klątwa*, *pastwa* — pascua Fl., *bitwa* M., *gonitwa* Pot. W. Ch. *gońtwa* — 'kolba', hastiludium Ł. Przymiotniki: *martwy* lub *miartwy* Fl., *miartwy* Sul. 38, *czyrstwy* Ł

§ **155.** Suf. *-stwo* < *-ьstvo* w pochodnych od tematów rzeczownikowych np. *wiciężstwo* (*wiciądz*) Kśw., *dziedzicstwo* (*dzie-*

dzic), *księżstwo* (*ksiądz*), *nieumieństwo* (*nieumienie*), *żebraczstwo* Fl., *drustwo* — fortitudines (*druch*), *dziewstwo* (*dziewa*), *gościństwo* — peregrinatio (*gościna*), *kradzieżstwo*, *lekarstwo*, *ptastwo* (od **ptach*) BZ., *junostwo* — adolescentia (od *junoch*), *państwo* — imperium, *zakoństwo* — religiositas Mm., *urzędnictwo* — edilitas BB., *modlarstwo* — 'bigoterja' Budny, *przestrzeństwo* — 'przestrzeń' Bls., *burmistrzstwo*, *drapiestwo*; *drząstwo*, *dziarstwo*, *drzastwo* (od rzeczownika pokrewnego z dzisiejszym wyrazem *żwir*), *gospodarstwo*, *kmiectwo*, *morderstwo* (od *morderz*), *ługarstwo*, *oractwo* — agricultura, *pasorzyctwo*, *robactwo*, *rotmistrztwo*, *rycerstwo*, *żołnierstwo* — milites M., *braterstwo*, *jeństwo* Cn., *męstwo* Pot. W. Ch.

Od przymiotników: *krolewstwo* (*krolew*) Kśw., *mnożstwo*, *niewinowactwo* (*niewinowat*), *podobieństwo* (*podobien*), *ubożstwo* (*ubog*), *niezbożstwo*, *żydowstwo* Fl., *cielesieństwo* (*cielesny*), *człowieczstwo* (*człowieczy* a. może od *człowiek*), *dobrowoleństwo*, *opilstwo*, *ukrucieństwo* BZ., *burmistrzostwo*, *dziecięctwo*, *lenistwo*, *niedbalstwo*, *pijaństwo* M.; *człowieczeństwo* prawdopodobnie nie od nieistniejącego przymiotnika **człowieczny* lecz przez analogję do typu na *-eństwo*, w którem zaszła morfologiczna absorbcja (*dobrowoleń-stwo* > *dobrowol-eństwo*) p. Kryński, Przyrostki pochodne *-eństwo*, *-arnia* PrFil. II, 763.

Od imiesłowów: *łakomstwo*, *jęcstwo* Fl., *przeklęctwo* M.; dwa ostatnie wyrazy zostały potem zmienione na *jeństwo* i *przekleństwo*.

Od różnych imion z opuszczeniem ostatniego sufiksu, do którego wchodzi spółgłoska: *bezwiństwo* (*bezwin-ny*), *uczęstwo* < **uczęststwo* (*uczęstny*), *ustawiczstwo* (*ustawiczny*) Fl., *dzieciństwo* (*dziecinny*), *niewolstwo* (*niewolny*), *obżarstwo* (*obżarty* a. *obżarły*) BZ., *starzestwo* (*starzejszy*) Mm., *dziectwo* (*dziecko*), *naśmiewstwo* (*naśmiewca*), *pochlebstwo* (*pochlebny* a. *pochlebca*), *potomstwo* (*potomek*) M., a nawet *czarnoksięstwo* Gn., od *czarnoksiężnik* lub wprost od *czarna księga*. Od przysłówka *pospołu* utworzono *pospolstwo*. Od formy czasownikowej *jest*: *jestestwo* Cn. Niezwykłe: *drapierstwo*, *łupierstwo* Subs. utworzone zapewne pod wpływem takich, jak *zdzierstwo* (od *zdzierać*), *morderstwo* (od *morderz*).

Na podobieństwo rzeczowników z suf. *-stwo*, utworzonych od przymiotników dzierżawczych na *-ow*, tworzono rzeczowniki z suf. *-owstwo* (dziś pisane *-ostwo*) np. *Janostwo*, *Tomaszostwo*, *kumostwo*, *łotrostwo* i analogiczne *szelmostwo*; *kradziectwo* Erz., jak gdyby od imienia **kradca*.

§ **156.** Vondrák 590—591 podaje też suf. *-tunz*, *-tuchz* z wy-

razów polskich przytacza *piastun*, co ze względu na *Piast* należy uznać za formację z suf. *-unъ*: *świńtuch* obok *świniuch* jest nowotworem zapewne analogicznym do *pastuch*, gdzie suf. jest *-uchъ*.

§ **157**. Dotychczas wyliczone rodzime przyrostki, do których składu wchodzi spółgłoska *t*, należą do twardych z prasł. wygłosowem *-o-*; prócz nich są też miękkie z wygłosowem prasł. *-jo-*. Niekiedy wymieniają się z sobą np. stp. *chrąst* < **chrǫsto-* i *chrząszcz* < **chrętjo-*.

Suf. *-c, -cy* > *-tjo-* występuje w przysłówkach: *dwojc* Kśw., *dwojcy* a. *dwojc* — bis Mm., *wszegdyncy* z niejasnem *-yn-* — 'wszakoż' Gn., *jednąc* — semel Puł., *w obec* < **vъobętjь*, *jacy* — 'tylko' R. XIX, 355, 356 i 357, *jacy kto* — quicunque BZ.

Żeński suf. *-ca* > *-tja*: *onuca* PrFil. V, 6, wyraz złożony: *on-* odpowiada gr. *ἀνά* (Hujer LF. XLVI, 340), *-u-* rdzeń, występujący w czasowniku *ob-u-ć*, stp. *z-u-ć* potem *zzuć*, i wreszcie *-ca* przyrostek, który też ukazuje się w rzeczowniku *proca* < **por-tja*, pokrewnym z *prać*, *porę* — 'uderzać' por. *piorun* § 94 (Zubatý, Filologický Sborník I, 133).

Nijakie *płuco*, *płuca* BZ., por. gr. πλεύμων, co wskazuje na rdzeń *plǫ*, *plę*.

Przymiotnik: *obcy* — alienus Puł., por. stsł. *obъštъ* — 'biorący udział, wspólny'; przejście znaczenia dokonało się na gruncie polskim, gdzie jeszcze występuje *obcy* w znaczeniu dawnem — communis 1439 AKH. III, 342, w pojęciu tem więc communis t. j. 'poczęści mój, poczęści cudzy' dominowała cecha 'nie wyłącznie mój, lecz cudzy' i stąd 'cudzy, obcy', alienus.

§ **158**. Suf. *-atjь* > *-ac*: przymiotnik *domacy* Mm. — altilius, 'karmny' o ptastwie domowem, które się w domu tuczy, w przeciwstawieniu do dzikiego; *bylica domaca* — vulgaris Rost., por. cz. *dělací*, głuż. *bijaci*, srbs. *òraćī*.

§ **159**. Suf. *-itjь* > *-ic* tworzy tak zw. patronymica *księżyc* — princeps Kśw. (właściwie filius principis), *chorążyc* 1464 AGZ., XIII, 447, *łowczyc* 1400 Stppp., VIII, nr. 10547, *podkomorzyc* 1485 AGZ., XVI, 196, *cieślic* — 'syn cieśli' XVI w. PrFil. V, 238, *wojewodzic*, *kasztelanic*, *starościc*, *sędzic*, *wojszczyc*, *podczaszyc*, *podstolic*, może domniemany *bożyc* z „Bogurodzicy"; w ogólności też oznacza pochodzenie: *rodzic* — consanguineus BZ., Ruth 2, 1 (potomek rodu), *ślachcic* — nobilis Gn. (potomek ślachty), *dziedzic* — haeres Fl.

(pierwotnie potomek, następca dziada, spadkobierca majątku rodowego, dziedziny) *oćcic* (zam. *oćczyc*) — compatriota Ł. potem *ojczyc*.

Z czasem znaczenie przyrostka ulega zatarciu: *turodzic* — indigena (tutaj urodzony), *drużyc* — sodalis, *biedzic* — luctator, 'zapaśnik' Mm. Dziś już w nazwie *księżyc* — luna, 'miesiąc' nie postrzegamy znaczenia patronimicznego, jak również w *panic*, co tylko 'młodego, niedorosłego pana' oznacza. Wyraz, oznaczający najbliższych krewnych, *rodzice* stp. *rodzicy* z czasem został znaczeniowo utożsamiony z *rodziciele*.

Wszystkie te wyrazy, o ile zachowały się w języku, pozostały z niezmienionem końcowem *-c* i tylko jedynym wyjątkiem jest *panicz*. Również na *-c* kończą się i dziś nazwiska rodowe tegoż typu: *Ruszczyc*, *Szczerbic*, *Żabczyc*, *Kaszyc*, *Prawdzic*, *Leszczyc*.

§ **160**. Suf. *-ic* oddawna w szeregu wyrazów uległ rozszerzeniu przez *-ow-*; po miękkiej spółgłosce przez *-ew-*, stąd *krolewic* Kśw., *łowczewic* 1396 TPaw. III nr. 3856, *Borkowic* XIV w., *cesarzewic*, *stolnikowic*, *cześnikowic*, *skarbnikowic* i t. p. Podobnie *ojcowic* w znaczeniu 'potomek przodków': Radawiecki, *Prawy ojcowic* — 'nieodrodny syn przodków swoich' (tytuł książki z r. 1630); w tem samem znaczeniu także *ojczyc*; *chłopowic* — 'z nieślacheckiego rodu człowiek' M.

Na Rusi było mnóstwo nazwisk na *-owicz*, *-ewicz*, to też kiedy szlachta ruska po Unji weszła do Polski, znalazło się w Polsce mnóstwo nazwisk na *-owicz* i *-ewicz*: *Chreptowicz*, *Czechowicz*, *Hołubowicz*, *Hulewicz*, *Łukaszewicz*, *Naruszewicz*, *Obuchowicz*, *Rafałowicz*, *Sidorowicz* przyczem formy na *-ewicz* używano tam i wtedy, kiedy przed przyrostkiem była spółgłoska *k*: *Chodkiewicz*, *Frąckiewicz*, *Klimkiewicz*, *Żydkiewicz*, niekiedy były dwie oboczne formy: *Tomkowicz* — *Tomkiewicz*, *Zienkowicz* — *Zienkiewicz*, *Kalenkowicz* — *Kalenkiewicz*.

Te nazwiska wywarły wpływ asymilacyjny na wyrazy czysto polskie, które również zaczęto wymawiać z końcowem *-cz*: *królewicz*, *cesarzewicz*, *stolnikowicz*, *cześnikowicz*, *skarbnikowicz*, przyczem wpływ ten wyraził się jeszcze w tem, że obok form na *-kowicz*, ukazały się też formy na *-kiewicz*: *stolnikiewicz*, *cześnikiewicz*, *skarbnikiewicz*, tak samo *-ewicz* po *g*: *Manugiewicz*. Poza patronimicznemi tytułami i nazwiskami formy właściwie patronimiczne (od imienia ojca) wcześnie w Polsce wyszły z użycia; Brückner w Dziejach języka polskiego[2] str. 94 zaznacza, że ostatni raz „użył szlachcic polski imion na *-owic*

w „Przestrodze“ Mycielskiego z r. 1574, którą poświęca „Piotr Mycielski Tomaszowic Stanisławowi Rydzyńskiemu Stanisławowicowi“ — ależ, — dodaje do tego Brückner — niedarmo on kandydaturę moskiewską (Groźnego) gorąco polecał“.

Tenże przyrostek zużytkowano też przy tworzeniu nowych wyrazów, które w żartobliwy sposób określają osobę od jakiegoś szczególnego upodobania (L. Malinowski PrFil. V, 115): *karjerowicz*, *spacerowicz*, *majówkowicz*, *wyścigowicz*, *giełdowicz* i wiele innych. Także nazwiska charakterystyczne w utworach scenicznych: *Raptusiewicz* u Fredry, *Wagusewicz* (szukający służby), *Hajdamakiewicz* (awanturnik), *Dziwakiewicz* u Bohomolca. Trembecki La Fontaina nazwał *Zdrojowiczem*, człowieka lekkomyślnego nazwano *lekkowiczem* (w „Niwie“ r. 1893) lub *letkiewiczem*; *-kowicz* i *-kiewicz* i tu się wymieniają: *dorobkowicz — dorobkiewicz, wycieczkowicz — wycieczkiewicz* (Ułaszyn, Słowotwórstwo).

Żeńskich na *-ica* < *-itja* nie mamy; suf. *-ica* w *dziewica*, *Bogurodzica* i t. p. pochodzi z *-ika*. Wyjątkowo tylko trafiają się formy pochodnych rzeczowników żeńskich na *-a*, utworzonych od męskich na *-ic*; z zabytków znamy tylko G. sg. *krolewice* — domicelle z połowy XV w. R. XVI, 349: niejasna forma w jednym z początkowych wierszy pieśni z pocz. XV w.: *Maryja, czysta dziewice, da nam widzieć boże lice niebieskie dziedzice*; prof. Brückner czyta: *niebieska dziedzice* = 'dziedziczko', może to jednak trzeba czytać: [*i*] *niebieskie dziedzice* jako Ac. pl. rodzaju męskiego.

§ **161**. Istnieją też liczne nazwy miejscowe, które pierwotnie były nazwami zamieszkujących te miejscowości ludzi, jak się domyślamy, potomków założycieli owych wsi i osiedli. Stąd też nazwy te mają formę rzeczowników liczby mnogiej z tymże patronimicznym przyrostkiem, który tu brzmiał pierwotnie *-icy*, jak to widzimy z bulli 1136 r.: *Białowieżycy*, *Biskupicy*, *Bralicy*, *Jarocicy*, *Kluczycy*, *Radlicy*, *Sowicy*, *Świeprawicy*, *Zagorzycy*, także na *owicy*, *-ewicy*: *Domaniewicy*, *Goszczonowicy*, *Janowicy*, *Jurzewicy*, *Krolewicy*, *Łochowicy*, *Mulonowicy*, *Miłostowicy*, *Sędziejewicy*, *Trzeblewicy*, *Turkowicy*, *Wzorowicy*, obok czego jedyna tu forma biernika: *Gorzyce*.

Widzimy z tego, że 1) przyrostek *-ic* stracił tu już swe dawne znaczenie patronimiczne, gdyż *Biskupicy* i *Krolewicy* nie byli potomkami biskupa lub króla, lecz tylko ich osadnikami; 2) występują tu jako jednoznaczne przyrostki: *-ic* i *-owic*, ostatni oczywiście pochodzi z *-ow* + *ic*. Skąd się wzięło to złożenie przyrostków, można

się tylko domyślać: obok nazwy syna na *-ic* istniały też nazwy żon na *-owa* i córek na *-owna*; przypuścić można, iż pod wpływem tych dwu typów także formy na *-ic* zmienione zostały na *-owic*. Inaczej mogło być na Rusi: tam obok nazw synów na *-ič*, były również nazwy synów na *-ov*, jako podwładnych ojcom, stanowiących niejako ich własność; z tych dwu typów powstał mieszany *-ovič*, który pozostał bez zmiany w tak zw. „otczestwach" szlachty, a skrócił się na *-yč* w „otczestwach" osób warstw niższych; ale i tam mogła działać analogja do nazw żon na *-ova*, i córek na *-ovna*.

Zabytki językowe wskazują, że wypieranie form mianownikowych w nazwach miejscowych na *-icy*, *-owicy* przez formy biernikowe trwało głównie przez wiek XIII tak, że w w. XIV już wyłącznie panują formy na *-ice*, *-owice*. O znaczeniu tych nazw p. § 379.

§ **162.** Suf. *-ci* < *-tijь* w liczebniku porządkowym *trzeci* łc. *tertius*.

Suf. *-taj* < *-tajь*: *rataj* — 'oracz', *hultaj* z ruszczyzny przyszedł, t. j. co hula, a nie siedzi na swej posiadłości; w stp. także *holtaj* — 'nieosiadły' impossessionatus Ł. pod wpływem *gołota*, *hołota* — impossessionatus.

Sufiksy z *d*.

§ **163.** Przyrostki, w których skład wchodzi *d*, (z wyjątkiem *-dło* p. § 136) są rzadkie i nieproduktywne, a nadto niezawsze pewne. Tak w rzeczownikach męskich: *grad*, *przód* < **perdъ* w przyimku *przed* < **perdъ* por. *prze* < **per* r. *pere* stsł. *prě* (uogólniła się forma używana przed nagłosem spółgłoskowym), jako też w przyimku *pod*, może pokrewnym z *po*, a wreszcie w rzeczowniku *sąd* — 'naczynie' stp. także *ssąd* r. *sosud* trudno rozstrzygnąć, czy *d* należy do rdzenia, czy też stanowi osobny przyrostek. Również w przymiotnikach *rad*, *twardy* (lit. *tvirtas* — 'mocny'), *szady* (Vondrák zestawia go z *szary*), *d* może należeć do pierwiastka. Może *stado* jest z tym przyrostkiem utworzone, choć znaczeniowo jest dalekie od *stać*.

Suf. żeński *-da* < *-ъda* po spółgł. niemych, *-da* po płynnych: *kłoda* < **kol-da* por. stp. *kołdrąb*, gdzie rdzeń jest ten sam, co w *kolę*, *kłóć*; *kłoda* bowiem znaczy nie cały pień drzewa, ale rozszczepiony (por. r. *raskolotь derevo* — 'rozszczepić, rozedrzeć' z pomocą *klinów* (tenże pierwiastek p. § 79). Po spółgł. niemych uka-

zuje się nierzadko, choć w języku polskim nie można go zaliczyć do produktywnych: *krzywda* (por. *krzywy*), *prawda* (por. *prawy*) Kśw., *wrożda* — inimicitia, vindicta 1392, Leksz. II nr. 178, od przymiotnika *wrogi* lub rzeczownika *wróg*; *bajda* od *bajać* i nowe *bujda* od *bujać* — 'fantazjować, wymyślać niestworzone rzeczy'. Rozszerzeniem tego przyrostka jest *-ęda* w *gawęda*, *bajęda*, co Vondrák objaśnia jako nowotwory na wzór: *legenda*, *agenda*, *kwerenda*; zestawia on też *klechda* z *klecha* — clericus, potem 'sługa kościelny', z czegoby wypadało, że *klechda* miałaby być czemś w rodzaju legendy, bajecznej opowieści na tle religijnem chrześcijańskiem, choć dziś mianem *klechdy* oznaczamy opowiadanie z pierwiastkiem raczej mitologicznym, pogańskim. Niejasne są *gajdy* — ascaula, 'rodzaj instrumentu muzycznego' BB. i *żminda* a. *żmienda* — 'skąpstwo' lub 'skąpy' M., *lafirynda*, *gamajda* R. LV, 189 por. *gamoń*.

Suf. *-zda* występuje w *jazda* por. stp. *jachać*, w czasie przeszłym *jał* — 'jechał', mniej pewny jest w *brózda*, co może pochodzić z **bor-zda* lub z **borz-da* i w *uzda* Erz., co znowu jedni zestawiają z *usta*, a inni z **u-ti* — 'obuć'.

Suf. *-oda* ukazuje się w *jagoda*, *swoboda* a. *świeboda* (wiersz Słoty: *stoł wieliki świeboda* — 'bogacz, hojny pan'), *łoboda* Erz., a. *lebioda* (a więc suf. *-oda* lub *-eda*, stsł. także *lebeda*); suf. *-ada*: *gromada* Fl.; suf. *-uda*: *maruda*, gdy *paskuda* raczej się składa z *pa-sku-da*. Wreszcie suf. *-dwo*: *jedwo* BZ., *ledwy* BZ., *ledwe* XVI w., dziś *ledwo* = *ledwie*; *-dy* w przysłówkach: *mnogdy*, *niekiegdy* Gn., *wżdy* < **vъždy*, *zawżdy* (także *zawżgi*) BZ., *kiedy*, *tedy*, *gdy*; oraz suf. *-żdy* stp. *koliżdy*, *kaliżdy*, *kalżdy*, *każdy*.

Sufiksy z *p*, *b*.

§ **164**. Suf. *-p* < *-pъ*: *chłop* r. *chołop* z prasł. **chol-pъ* por. *pa-choł*, *pa-chołek*.

Suf. *-upa*: *skorupa* BZ. por. *skóra*, *chałupa*.

§ **165**. Suf. *-ba* < *-bа*: stp. *chąśba* — furtum w zapiskach sądowych XIV w. (o etymologji p. Brückner R. LVI, 155), *gańba*, *liczba*, *prośba*, *służba* Fl., *gędźba*, *młoćba*, *wieszczba*, *strzelba* — sagitta, *swadźba* BZ., *wrożba* — 'pomsta krwie' Sul. 110, — incantatio 1437 AGZ. XII, 14, *drużba* Mm., *kradźba* — 'kradzież', *kolba* — hastiludium Ł., *ciżba*, *ciszczba* — 'ścisk, tłum', *gońba*, *wożba* M., *wróżba* — 'przepowiednia' Cn., *kośba* Subs.

Suf. *-oba*: *zgłoba* — malitia Fl. < *złoba*, prasł. *zlъloba*, *choroba* BB., *chudoba* R. XVI, 358, *szczodroba* R. XXIII, 279, od przymiotników; *żałoba* — quaerela BZ. od rzeczownika *żal*; *wątroba*.

Inne sufiksy z *b*: *-uba*, *-'uba*: *rachuba* M., *kociuba*; *-ub*: niejasny *kozub* BB., *kazub* M., *-iba*: *siedziba*, wszystkie odosobnione.

Sufiksy z *k*.

§ **166.** Suf. *-k* < *-kъ*: *bik* — instrumentum latarnorum Park. od *bić*; *znak* por. *znać*, *znają*; *zwęk* a. *żwięk* Fl., por. *Kurozwęki*, *zwęk* 1420 R. XXIV, 82, *żwięk* BZ., *dźwięk* Mm., w stsł. forma dwojaka *zvǫkъ* i *zvękъ*, por. *zwon*, *dzwon*; *brzęk* BZ., Mm., por. stp. *brznieć*, 1466, R. XXII, 23 potem *brzmieć*; *stęk* Ł., por. r. *ston*, *stonatь* — 'jęczeć'; *ryk* XV w., R. XVI, 341 — mugitus, por. stp. *rzuć* a. *rzwać* — rugire Fl. Czy inne rzeczowniki, kończące się na *k* a oznaczające różne głosy, są też utworzone z tym sufiksem, jest rzeczą wątpliwą; jest ich niemało: *stuk*, *huk*, *pęk*, *jęk*, *pisk*, *trzask*, *wrzask*, *bek*, naśladowanie dźwięków wahadła zegarowego *tik* — *tak*. Nijakie *mleko* według Jagića JA. I, 157 < **melg-ko* jak *dłóto* < **dolb-to*.

• Żeńskie *-ka*: *bika* — ascia, 'siekiera', por. *bik*.

Suf. *-cz* < *-čь* < *-kjo-*: *bicz*, por. *bić*, *biję*; (*miecz* jest wyrazem zapożyczonym).

§ **167.** Suf. przymiotnikowy *-ki* < *-kъ* + *jь* w szeregu przymiotników, utworzonych od tematów na *-u*. Wskazują na to niektóre etymologje pewne np. *słodki* < **soldъ-kъ*, lit. *saldùs*, *cienki* < **tьnъ-kъ*, gr. ταυ-, *wartki* < *vьrtъ-kъ* skr. *vartu-laḥ* i in., por. też *słody-cz*, *głady-sz*, *mięki-sz* < **mięky-sz*. Przyrostek ten nie ukazuje się w formach stopnia wyższego: *słod-szy*, *mięk-szy*, *cień-szy*, *prędzej*, *krócej*, *niżej*. Należą tu przymiotniki *cierpki* Mm., stp. *darzki*, *darzkość* — audacitas 1437, Wisł. nr. 228, także *dziarzki*, *dziarski*; *gładki*, *krechki* — 'kruchy' 1466, R. XXII, 18, *krótki*, *krzepki*, *wilki* < *wilgki* — humectivus 1449, R. XXIII, 279 i 280; *lekki* < **legki*, stsł. *lьgъkъ*, *miękki*, *wartki*, *prędki*, *rzadki*, *słodki*, *ślizki*, *nizki*, *wązki* (pisane teraz: *śliski*, *niski*, *wąski*).

§ **168.** Nieliczne mają spółgłoskę niegdyś miękką przed przyrostkiem, w czem mamy ślad, że było tu nie *ъ* lecz *ь*, co zresztą stwierdza język starosłowiański: *gorzki* stsł. *gorьkъ*, *ciężki* stsł. *tęžьkъ*; analogicznie do poprzednich należałoby sądzić, że były to

pierwotne tematy na *-i*, choć zdawałaby się przeczyć temu forma *gorycz* nie **gorzycz*, por. *słodycz* przy *słodki* < **słodьkъ* stsł. *sladъkъ*.

O suf. rzeczownikowych *-ъkъ*, *-ьkъ* p. § 193 i nast.

§ **169.** Również analogicznie do poprzednich sądzić można, że ten sam suf. *-ki* dodawano do dawnych tematów na *-o*: stp. *dziwoki* — 'dziki' Mm., cz. *divoký* obok *divý* — 'dziki'; *głęboki*, stp. *szyroki*, *szeroki*, *wysoki*; z dawnym tematem na *-jo-*: *daleki* Fl.; z dawnym tematem na *-i-*: *wieliki* por. stsł. *velikъ*; *velij* < **velijь*, stp. *wieli* 1270 Baud., 1398 Stppp. VIII, nr. 7967, oraz *wielki*, cz. także *veliký*, *velký*, nadto stp. *wielgi* 1395 Leksz. I, nr. 2059; stp. *wszeliki* i *wszelki* BZ., *owszejki* — omnimodus Sul. 110.

Zamiast suf. *-ko-* występuje zrzadka *-kjo-*: stp. *jeleniczy* — cervorum Mm., por. *jeleni* w temże znaczeniu.

§ **170.** Suf. *-ki* < *-ky* w przysłówkach: *nawtorki* — 'powtórnie' Gn., *owszejki* — omnino BZ., Sul., *hnetki* — 'wnet' M.

§ **171.** Suf. *-k* < *-kъ* i *-cz* < *-kjь*, dodawany do tematów samogłoskowych czy to czasowników, czy rzeczowników, w poczuciu osób mówiących rozszerzył się o tę tematową samogłoskę na mocy tak zwanej morfologicznej absorbcji i dał początek nowym tak rozszerzonym przyrostkom, które łączono z różnemi innemi tematami. Tak więc etymologiczny podział wyrazów: *śpiewa-k*, *chodzi-k*, *syne-k* (**synъ-kъ*), *przebywa-cz* w pojęciu mówiących zmieniły granice podziału na: *śpiew-ak*, *chodz-ik*, *syn-ek* *przebyw-acz*, co zresztą dokonało się także i z wielu innemi omówionemi wyżej przyrostkami, przy których zaznaczyliśmy taki sam wpływ morfologicznej absorbcji. Te nowe sufiksy w dalszym ciągu będziemy omawiać razem z jednobrzmiącemi takiemi przyrostkami, o których można też sądzić, że były pierwotnemi, np. *pt-ak*, *pachol-ik*, *skrzyp-ek*, *koł-acz*.

§ **172.** Suf. *-ak* < *-akъ* tworzy nazwy wykonawców czynności w wyrazach pochodnych od czasowników z tematami na *-a*, przeto pierwotnie był to suf. nie *-akъ* lecz *-kъ*: *żebrak* Fl., *śpiewak* BZ. *świstak*.

W ten sposób utworzono nazwy narzędzi i innych przedmiotów, służących jako środek do wykonania czynności wyrażonej przez czasownik np. *czerpak*, *powijak*.

§ **173.** Z tym też sufiksem mamy wiele rzeczowników dawnych, należących do różnych grup znaczeniowych, niekiedy z etymologją ciemną: *ptak* Fl., *robak* Gn., starsza forma *chrobak* BZ., por. *chrobot*, *Słowak* — Sclavus BB., *kabak* R. XLIX, 15, *swak* — coaevus Erz., —

'siestrzyn mąż' Groicki, — rivalis, 'szampierz w miłości' M., *ślimak* Cn., *tasak* por. r. *tesak* od *tesatь* — 'ciosać', *kubrak*, *kułak*.

Pochodne od rzeczowników: *dworak*, *siodłak* — rusticus, *szepiołak* (od *szepioł*) — 'szepleniący' BB., *żmindak* (od *żminda*) — 'skąpy' M., *domak*, *wiatrak* Cn., *biedak*, *łepak*, *rybak*, *pismak*, *cudak*, *chłopak*, *luzak*, *kłusak*, *stępak*, *widłak* (od *widły*?), *kurak*, *szturmak*, *chodak*, *rodak* Subs., *chlebak* — 'worek na chleb', *nieborak* — zam. **niebożak* < *ne-bog-jakъ*, por. *niebożę*, *ubogi*[1]); *żarłak* — vorax Erz., *mizerak* — 'biedak', *Rusak* BB.

Od przymiotników i liczebników: *jedzinak* Fl., *czwiartak* — tetrarcha BB., *dziwak* (od stp. *dziwy* — 'dziki', *jedynak*, *prostak* M., *pustak*, *junak* (od stp. *juny* — 'młody'), *modrak*; *burak* ma pozory polskości (por. *bury*), ale jest cudzoziemcem spolszczonym — *borrago*.

Niekiedy suf. *-ak* rozszerzony przez spółgłoskę: *głuptak* (por. też *głuptas*), *poturnak* w XVI w. potem także *poturmak* — 'poturczeniec'.

Suf. *-ak* nie następuje po spółgłosce tylnojęzykowej: *k*, *g*, *ch*; wyjątki takie, jak *duchak* — 'zakonnik klasztoru św. Ducha' są bardzo rzadkie.

§ **174.** Wreszcie z tymże sufiksem tworzą się zaimki i liczebniki: *kaki* Kśw., *jaki*, *taki*, *owaki*; *inako* Gn., *inaki*, *jednako* BZ., przysłówki zaimkowe: *takie*, *kakie*, *nikakie* Sul.; liczebniki: *trojaki*, *cztwioraki* Kśw., potem *czworaki*, *dwojaki*, *dziewięcioraki* (od *troje*, *cztwioro*, *dwoje*, *dziewięcioro*) i t. d.

§ **175.** Suf. *-acz* < *-akjь*. Tu należą imiona wykonawców czynności, urobione od czasowników, kończących się na *-ać*; przytaczamy wybór: *przebywacz*, *tkacz*, *wsiadacz* — ascensor Fl., *dracz* (od *drać* — 'drzeć') — diripiens, exactor, *jednacz*, *oracz*, *tułacz* BZ., *badacz*, *bodacz*, *gadacz*, *glądacz*, *naśmiewacz*, *składacz*, *szemracz*, *szukacz*, *utargacz*, *wyimacz*, *wykładacz*, *zlewacz* Mm., *pobijacz*, *upominacz*, *ukradacz*, *chechotacz* — cachinator Ł., *gracz*, *składacz* — 'poeta', *wyciskacz* — impressor, *zaczynacz* BB., *mieszkacz* — habitator, *omylacz*, *oszukacz*, *polepszacz*, *napraszczacz*, *pływacz*, *pytacz* — 'szpieg', *trębacz*, *wychwalacz*, *wysławiacz*, *wyszywacz*, *wzgardzacz*, *zacimiacz prawdy*, *zamieszkawacz* M., *patrzacz*, *pracz* — fullo Cn., *kowacz* Subs.,

---

[1]) Wymiana *ż* i *r* sporadycznie zachodzi w różnych językach słowiańskich np. *żebro*, r. *rebro*, *może*, srb. *more*, stp. *zrzasnąć się* i *żachnąć się* r. *užas* — 'przerażenie, rzecz straszna'.

a nadto nie od czasowników mniej liczne np. *grzywacz* — palumbus Ł., *głowacz* — castanicus (roślina) BB., M., *smarkacz*, *brodacz*, *gębacz*, *rogacz*, *siłacz*, zwłaszcza rzadkie stare formacje, któreby za pierwotne można uznać np. *kołacz* M., *bogacz* (czy od *bogaty*?), spolonizowany *maślacz*, raczej przebrany po polsku węgier: *máslás* (wymawia się *maszlasz*) — 'gatunek gęstego słodkiego wina'.

Wszystkie, utworzone od czasowników, oznaczają osoby działające; wyróżnia się wobec tego *sracz* — cloaca Erz. Czasowniki, od których się tworzą te pochodne wyrazy, są niedokonane; wyjątek stanowia *wychowacz* — nutricius Ł.. *nasłuchacz* Mm., *podsłuchacz* M.

Zużytkowali ten przyrostek twórcy nowej terminologji technicznej dla oznaczenia wykonawców czynności: *zamiatacz*, *obcinacz* i t. d. zaznaczając jednak, że i wiele nazw przyrządów ma ten sam przyrostek np. *pogrzebacz* już w BB. — batillum. *ogrzewacz*, *siekacz*, *rozpylacz*, *powielacz* Poradnik Jęz. z r. 1922.

Przed suf. *-acz* zachowuje się spółgłoska twarda lub miękka odpowiednio do tego, na jaką spółgłoskę kończy się temat, od którego pochodne na *-acz* zostały utworzone.

§ 176. Suf. *-'ak*, *-jak* < *-jakъ*: *mieszczak* — 'mieszczanin', R. XXII, 34, *korczak* — scyphus BZ. (por. *korzec*), *łyczak* — 'powróz z łyka' BB., *bijak*, *Polak*, *zabijak*, *bliźniak*, *wieśniak* (od *wieśny* — 'wiejski') M., *krzak*, *kurczak*, *pniak*, *proszak* — 'prosiciel' Cn., *maślak* — 'gatunek grzyba', *straszak*, *marczak* — 'zając w marcu urodzony', *śliniak* — 'fartuszek niemowlęcia', *siniak*, *zdechlak*, *roczniak*. Być może, nie wszystkie te wyrazy są utworzone z suf. dawnym *-jak*, tego bowiem dowodzą formy, w których spółgłoska miękka przed *-ak* nie może być wynikiem zmiękczenia jej przez *j*: *podlasiak*, *chudziak*, *żydziak*, *trzeciak* — nummus Mm. Miała tu wpływ okoliczność, że od imion z tematową spółgłoską tworzyły się pochodne na *-ak* z zachowaniem tej spółgłoski twardej lub miękkiej: *szarak* (ale *bielak* — 'zając biały'), obok *czwartak* od *czwarty*, *trzeciak* od *trzeci*; podobnie *bliźniak*, *pniak*, *bydlak*. Wyrobiło się poczucie, że *-ak* następuje po twardej lub po miękkiej spółgłosce, i stąd powstały owe nowotwory.

Rozszerzony suf. *-niak* np. w *brzeźniak* — 'gaj brzozowy' wyosobniono z pochodnych od przymiotników na *-ny*, *-ni*, i od rzeczowników z tematami na *-n* n. p. *drewniak* — 'budynek z drzewa', 'chodak drewniany', 'robak drzewny' od *drewno*; *rocz-*

niak, *wieśniak*, *bliźniak*. W wyrazie *prościak* również jest wyosobniony suf. *-czak*.

Wytworzyły się tu pewne ściśle określone grupy znaczeniowe wyrazów z suf. *-ak* lub *-'ak*:

1) nazwy mieszkańców miast lub prowincyj: *warszawiak*, *krakowiak*, *lubliniak*, *poznaniak*; *podlasiak*, *borowiak*, *ślązak*, *kujawiak*, *księżak* — 'mieszkaniec wsi z pod Łowicza', własności niegdyś arcybiskupów gnieźnieńskich, przyczem nieraz tworzą się one od skróconych tematów: *królewiak* — 'mieszkaniec *Królestwa*' w przeciwstawieniu do mieszkańców innych byłych zaborów;

2) nazwy napojów: *poziomczak*, *borówczak*, *dereniak*, *maliniak*, *wiśniak*, skąd znowu wyosobniony suf. *-niak*: *porzeczniak*, *agrestniak* (Ułaszyn);

3) nazwy osobników, mające to samo znaczenie, co i wyraz, od którego je utworzono, ale z odcieniem ujemnym (pejoratywnym): *umarlak*, *bydlak*, *cielak*, *prosiak*, *kociak*, *psiak*; lub z odcieniem pobłażliwości: *dzieciak*, *chłopak*. Odcień pogardliwy w języku inteligencji wiąże się z nazwami chłopców, utworzonemi od nazwisk lub imion ich ojców np. *Pawło[w]szczak* — 'syn Pawłowskiego, *Szymczak* — 'syn Szymka', *Jakubiak* — 'syn Jakuba', stąd wyosobniony suf. *-czak* np. *Marcińczak*. U ludu tego rodzaju nazwiska nie mają znaczenia pejoratywnego.

§ 177. Suf. *-ok* < *-okъ*: *prok* Mm. — aries, 'taran do rozbijania murów', od rdzenia *por-*, *pъr-* występującego w *napór*, *prę*; *żarłok* BB. (por. *żarłak*), *widok* Cn., *wzrok*, *łałok* — 'podgardle', *łotok* — 'wodne koryto w młynie'; nazwy rzek: *Wisłoka*, *Wisłok*.

Suf. *-ocz* < *okjь*: *warkocz* BB.

Suf. *-uk* < *-ukъ*: *wiaduk* — 'świadom czego' Cn., *mruk* < **mъrukъ* por. łc. *murmur* — 'mruk, mruczenie'; z poprzedzającą miękką spółgłoską: *psiuk* (por. też *psiak*, *kociak*), *ksiuk* a. *kciuk* — 'wielki palec'.

§ 178. Suf. *-yk* < *-ykъ*: *język* Ksw., *kłyk* gwarowe — 'trzpień, pień bez gałęzi, głąb kapusty bez liści', por. *kieł*; *bzdyk* — peditor.

W zdrobniałych pochodnych od rzeczowników na *-'eń*: *kamyk*, stsł. *kamykъ* obok *kamy*, *płomyk*, *strumyk*, *jęczmyk*, *rzemyk* (Rozwadowski R. XXV, 418), *grzebyk*, *kosmyk*, por. stsł. *kosmъ* — 'włos' i gwarowe p. *kosmień* — 'kłąb' konia, gdzie się zaczyna grzywa. Niejasne: *fircyk* Pam. Paska, obce *indyk* — indicus gallus.

Suf. *-yka*: *włodyka* R. XXII, 55, — squirio, 1431 Stpp. II,

nr. 2369; żeńskie: *motyka* Sul. 4, *grdyka*. *bijatyka*, *pijatyka* z suf. rozszerzonym *-tyka* może pod wpływem takich zapożyczeń jak: *mantyka*, *polityka*, *praktyka*, *poetyka*, *gramatyka*; stp. *piłatyka* — 'ostrzę' R. XLIX, 16, por. śr. łc. *pilotus* — 'ostrze' Du Cange VI, 324, *eż ji za włosy rwał i piłatykę nań pomknął* 1419 TPaw. VII, nr. 1185.

Suf. *-ycz* < *-ykjь*: *wrotycz* — tanacetum rośl. Rost.

§ **179.** Suf. *-ik* < *-ikъ*: *spik* — somnus, *spik go morzy* M., *słowik* Erz., *trzewik* Mm., *Anglik* BB., *brodawczyk* — verrucosus Ł. (od *brodawka*), *nieboszczyk* — „quasi *w-nieboszczyk*, aliqui ludunt in hac voce de bonis loquentes — in caelum tendens, quod improbis non tribuunt, sed de his dicunt *piekłoszczyk* eodem etymo, quod sit *nieboszczyk* quasi *niebieszczyk*" Cn. < *nie-boż-czyk* z rozszerzonym sufiksem, por. *nieboże*, *niebożątko*, stp. *uboża* — 'duchy przodków', *nieboga*; *chomik*, *tłumik* (od *tłumić*), *pątlik* — 'zwój', vitta Mm. (od **pątel*? por. *pęto*). Żeńskie: *osika* por. *osina*.

Bardzo liczne zdrobniałe utworzone od rzeczowników: *ołtarzyk*, *pacholik* BZ., *obartlik* — 'zatwora' Mm., *płaszczyk* Mm., *mężyk* — virunculus Ł., *kluczyk* BB., *królik* — regulus, *łotrzyk*, *zbójczyk*, *młynik*, *możdżerzyk*, *młodzieńczyk*, *słupik* — columella, *triumfik*, *wąglik* M., *kuchcik* Skarga, *koszyk*, *biczyk* Subs., *nożyk*, *bucik*, *okręcik*, *lufcik*, *kocyk*, *kucyk*, *rydzyk*, *grosik* a. *groszyk*, może także *skarżyk* — 'pirwe wiązanie pszczelne w ulu', primum fundamentum operis apum in alveo M., *soszyk* (por. *socha*); *puszczanie soszyków* — fruticatio M., *czepliki* — 'uplotki' Ł. Najczęściej suf. *-ik* w zdrobniałych, pochodnych od rzeczowników na *-j* lub na spółgłoskę przez *j* zmiękczoną: *nożyk*, *koszyk*, *kraik* t. j. *krajik*, *konik*, *kucyk*, *rydzyk*, *palik*, *królik* — 'król małego państwa', także niektóre na *t*: *kuchcik*, *bucik*, *lufcik*.

§ **180.** Z przyrostkiem *-ik* tworzą się oddawna i bardzo często rzeczowniki pochodne od przymiotników na *-ny* np. *biednik*, *przeciwnik*, *uczęstnik* Fl., *pochlebnik* Gn., *dwornik* — curiator 1426 Stppp. II, nr. 292, *czesznik* — pincerna, *macierznik* — illuvies secundarum. *najemnik*, *napirśnik*, *naplecnik*, *nasilnik*, *rybnik* — piscina, *służebnik*, *wieszczник* BZ., *jawnik* — publicanus, *piekielnik*, *przysiężnik*, *robotnik*, *skarbnik*, *tysiącznik* — tribunus, *walecznik* — proeliator Mm., *jabłecznik* — pomatium, *jajecznik* — arcopium Erz., *groźnik* — comminator, *leśnik* — silvanus Ł., *cześnik* — dignitarius, *dębnik* — quercetum, *drapieżnik*, *woźnik* — redarius equus BB., *dziesiątnik* — decanus, *koleśnik* — 'stelmach', *łaziebnik*, *nabożnik* —

religiosus, *picnik* — pabulator, *podnożnicy* — antipodes, *pszczelnik* — 'pasieka', *ręcznik*, *taniecznik* obok *tanecznik*, *uczesnik* M., *pożyczalnik* Skarga, *pośnik* (*postnik*) Cn., a także fonetycznie nieprawidłowy *świecznik* M. zam. **świetnik* lub **świecnik* (ale także przymiotnik *świeczny*).

§ 181. Suf. *-nik*. Może nie wszystkie wymienione powyżej rzeczowniki zostały utworzone istotnie od przymiotników na *-ny*, gdyż wcześnie wyosobnił się przyrostek *-nik*, który oddawna służył do tworzenia rzeczowników, nie związanych etymologicznie z przymiotnikami na *-ny* np. *kłodnik* — 'więzień' Kśw., *przepowiadnik* Fl., *czarnoksiężnik*, *lichewnik*, *powojnik* — 'powijak', *przedawnik* — persecutor Gn., *Kopernik* XIV w., *dzielnik* — operarius, *guślnik*, *mytnik*, *pątnik*, *świecidlnik*, *złotnik* BZ., *żołtarznik* R. LV, 231, *mosiężnik*, *pilnik* — lima, *przewoźnik*, *rzecznik* — orator, *urzędnik* Mm., *bębennik*, *botnik* — ocrearius, *grzebiennik* — crustata avis, *kopinnik* — hastifer, *niebieśnik* — caelicola Ł., *klucznik*, *kopijnik*, *proporcznik* — signifer, *ptasznik*, *surmnik* — tibicen, *wieczerznik* — contignatio BB., *porucznik* — 'pomocnik, zastępca' Kromer, *buntnik* — 'członek związku', *chodnik* — 'co wiele chodzi' (według Mączyńskiego, zapożyczony z czeskiego 382 ra), *dzielnik* — divisor, *inochodnik*, *kokosznik* — curator gallinarum, *kurnik* — 'ten, który kury opatruje', *kurnik* — 'gdzie kury chowają', *mietelnik* — 'kuglarz, kuglarskie chłopię', *namiestnik* a. *namiesnik*, *obiecnik* — 'który przyrzekł', *objezdnik* — 'który umie konie młode objeżdżać', *oganecznik* — 'który oganką porusza', *ogrodnik*, *okrotnik* — 'co obłaskawia dzikie zwierzęta', *patynnik* — 'co patynki wyrabia', *pargaminnik*, *przyrzecznik* — 'co przyrzeka', *rywadlnik* — 'dłótko', *rzemieśnik* *spichlerznik*, *szczepnik* — 'sad', *szubienicznik*, *tarcznik* — 'co tarcze wyrabia', *trzygroszniik*, *sześcigrosznik* — 'monety', *wianecznik* — 'który wieńce czyni', *wydzielnik*, *popiśnik*, *miernik*, *zamecznik* — claustrarius, *zapaśnik*, *znakomitnik* — signator, *zwolennik* M., *gruszecznik* — 'wino gruszkowe' Cn. W XVI wieku tworzono według tego wzoru liczne nowe wyrazy, o czem świadczy miejsce u Mączyńskiego 455 r. b.: „turyburarz — *kadzidlnik* po polsku może być zwan".

Analogicznie do takich, jak *zwolennik* (*zwolony*) — 'wybrany', *męczennik* (*męczony*), utworzono *święcennik* Trembecki (może rusycyzm), *czepiennik* — 'co czepce robi' Ł., choć tu znaczenie jest czynne, nie bierne, lub może zam. **czepiedlnik* (od **czepiedlnia*?), *pustelnik* Erz. od *pustelnia*, podobnie do niego *czytelnik* BB., a może *czytelnie*

były już w Polsce w początkach XVI w. Zapewne od wyrażeń syntaktycznych pochodzą: *naleśnik* — 'na lesie' suszony, *lasa* — plecionka z prętów; *naszelnik* por. *szla*, *szelka*; *naszyjnik*.

Przed przyrostkiem *-nik* mamy miękkie albo stwardniałe spółgłoski, gdyż przyrostek przymiotnikowy *-ny* pochodzi z prasł. *-bnъ*. Ale nowe zdrobniałe od *Piech* (Piotr), *Jach* (Jan), mają spółgłoski nie zmiękczone: *Piechnik*, *Jachnik* Cn

§ **182.** Suf. *-ownik*: z przyrostkiem *-nik* tworzą się nomina agentium od czasowników na *-ować*, stąd też mógł się wyosobnić przyrostek złożony *-ownik*: *prześladownik* Fl., *bojownik*, *naśladownik* BZ., *czarownik*, *zwiastownik* Mm., *budownik* BB., *czestownik* — 'który cześć a biesiadę sprawuje', *dysputownik*, *fundownik* — 'fundator', *mianownik* — nomenclator, *mordownik*, *ofiarownik*, *rytownik*, *rymownik* — 'poeta', *szacownik*, *szpiegownik*, *urzędownik*, *wybadownik*, *wytykownik*, *wywiadownik* M., *żartownik* Subs.

Ten sam przyrostek służy do tworzenia rzeczowników od innych rzeczowników lub niekiedy może przymiotników na *-owy*: *gwiazdownik*, *wrożewnik* Mm.. *nożewnik* Erz., *gwarownik* — verendator, por. *gwarancja*, *leszownik* — alutarius Ł., *miodownik* — 'piernik' BB., *blachownik*, *cymbałownik* — 'co cymbały czyni', *kramownik*, *krzyżownik* — 'uczestnik procesji w dni krzyżowe', *mińcownik*, *piecownik* — 'który piece czyni', *płetownik* — 'kto płety puszcza, żeglarz', *wołownik* — 'oracz' M.

§ **183.** Suf. *-czyk* wyodrębnił się zapewne w zdrobniałych, utworzonych od *krawiec*, *kupiec*, *szwiec* i t. p. z suf. *-ik*: *krawcz-yk* > *kraw-czyk*, *kup-czyk*, *szew-czyk* a potem według tych tworzono: *kominiarczyk*, *kowalczyk*, *piekarczyk*, *pisarczyk*, *ślusarczyk*, *stolarczyk*. Następnie od nazwisk na *-ski*: *lisowczyk*, *towiańczyk*, *mierosławczyk* (nie *-szczyk* jakby tego można było oczekiwać), por. L. Malinowski PrFil. II, 762.

Tenże pochodny przyrostek ukazuje się w nazwach mężczyzn według narodowości: *Arabczyk*, *Bawarczyk*, *Galilejczyk*, *Medjolańczyk* M., zapewne z przymiotników na *-ski* jak *Lisowczyk*, na co wskazuje zmiękczone *ń* w: *Medjolańczyk*, *Bonończyk*, *Jończyk*, *Chińczyk*. Od nazw krajów na *-(i)ja*, *(y)ja* tworzymy pochodne na *-ijczyk*, *-yjczyk*: *Kolumbijczyk*, *Brazylijczyk*, *Arkadyjczyk*, także *Chilijczyk* od *Chili*, *Chile*, Mączyński pisze *-ejczyk*: *Arkadejczyk*, *Sycylejczyk*. Podobnie u Szymanowskiego, Świątynia Wenery w Knidos (r. 1778): *Knidejczyk* i przymiotnik *knidejski*.

§ 184. Suf. *-ica* < *-ika*, jak się zdaje, pierwotny suf. *-ka* dodawany do tematów na *-i* (Rozwadowski R. XXV, 415); pod wpływem *i* bezpośrednio po niem następujące *-ka* uległo zmiękczeniu i wymianie na *-ca* (Gr. stsł. 54) i zarazem przez morfologiczną absorbcję wyosobnił się suf. *-ica*. Bez zmiękczenia *-ika* tylko w *osika* (obok *osica*).

Z przyrostkiem tym tworzą się rzeczowniki pochodne od rzeczowników żeńskich, przyczem zmiana znaczenia często bywa trudna do ścisłego określenia. Przypuszczać można, iż w wielu razach suf. *-ica* tworzył imiona pierwotnie zdrobniałe: *tobolica* ok. 1340 Stppp. II, 21 (*toboła* 1391 Hube Zb. 64), *dziewica* (od *dziewa*) Kśw., *studnica*, *granica* (od *grań*), *tszczyca* (por. r. *toska*), *macica* — vitis Fl., *jastkolica* (por. *jastkoła* Fl.), *lędźwica*, *łagwica*, *tablica* (od łc. *tabula*), *zaponica* — armilla (od *zapona*) BZ., *kąpielica* — balneum R. XLVII, 369, *kotwica*, *modlebnica* (od *modlebnia*), *oblecznica* — vestibulum, *odpoczywadlnica*, *śniczyca* zam. *sieńczyca* (od *sianka* — 'sionka') — porticus Mm., *płocica* (*płotka* — 'rodzaj ryby') — rubiculus, *ptaszyca* — avicula, *sanice* — carpentum Ł., *głowica* — capulus, *kijanica* — xitona (*kijań*), *łasica* — mustela, *osica* — tremula, *pągwica* — nodus, *skrzypice* — lyra Erz., *kaplica* (od *kapła*), *kazalnica*, *kuźnica*, *mszyca* (por. *mucha*, *meszka*), *stępica* — pedica BB., *guzica* — 'połrzytek' (od *guza* — podex), *gużyca* — 'gardziel w szyjej', *łapica* — 'łapka na myszy', *nożyce*, *palica* (por. *pała*, *pałka*), *żupica* — 'kitlik', śrłc. *jupa* — 'rodzaj odzieży kobiecej', fr. *jupe* M, *polica* — 'półka', *barwica*, *bukwica*, *kobylica*, *kozica*, *pętlica* Subs.

§ 185. Urobione od innych rzeczowników oznaczają przedmiot z pewną cechą szczególną np. *gardlica* 'ptak mający szczególnej barwy gardło' Fl., por. *sinogardlica*, albo szczególny gatunek np. *pszenica* (por. *pszono*), *radlica* (*radło*) Mm., albo miejsce, w którem się przedmiot znajduje, np. *zwonica* — campanile Erz., *młynica* — locus, ubi granum conteritur, t. j. 'budowla, gdzie się młyn znajduje', *dębica* — 'gaj dębowy' M., ale bynajmniej niezawsze można odgadnąć właściwy stosunek pojęcia, oznaczonego przez rzeczownik pochodny, do pojęcia zawartego w rzeczowniku, od którego pochodny został urobiony: *okolica* (*okół*), *ulica* — platea, janua (od *ul*) Fl., *krczyca* — caesaries (od *kark*) u Kromera, *krszczyca* — 'głowa', *lisica* — torcular BZ., *ruszyca* (od *rucho*) — 'odzież' R. LIII, 133, *lisica* a. *lesica* Mm. (od *lasa*), *prześlica* — colus, *żużelica* (od *żużel*) — sordes metallorum Erz., *połowica* — media pars,

medietas BZ., *skolica* — succus (por. *oskoła*), *stolica* — sella Mm., *bylica* (od *byle* — herba), *kamienica* — latericiae aedes, *lasica ptasza* — 'klatka, gajek' M., *motylica*, *popielice*, *okienica* Subs. Rodzaju męskiego *bębenica* — tympanista Ł.

Niektórych pochodzenie ciemne np. *krynica* — rivulus 1439 AGZ. XII, 69, — scaturigo 1470 AGZ. II, 202; *kłonica* — furcale Wisł. nr. 228, będąca w związku z *kłonić*, gdyż tkwi w wozie pochylona, *ciemierzyca* R. XLVII, 355, Rost., *brodacica* — 'oksza', 'siekiera' BB., por. w temże znaczeniu stp. *barta*.

§ **186.** Z suf. *-ica* od rzeczowników męskich tworzą się pochodne, oznaczające istoty żeńskie: *stolnica* — 'stolnikowa' 1392 Leksz. II, nr. 258; 1400 Stppp. II, nr. 567, domina *cześnica* — 'cześnikowa' 1424 Ks. M. II, nr. 856, *miecznica* 1424 TPaw. VII, nr. 3498, *gołębica* Fl., *orlica*, *oślica*, *młodzienica* BZ., *synowica* R. XLVII, 355, *czarownica*, *jeszczerzyca* — vipera, *mężyca* — virago, *świekrzyca* Mm., *kruczyca* — corva Ł., *lwica* Erz., *pasirzbica*, *wieszczyca* BB., *błaźnica*, *charcica*, *ogarzyca*, *tanecznica* M., *oblubienica*, *obłudnica*, *okrutnica*, *służebnica*, *utratnica*, *zakonnica*, *zaletnica*, *złośnica* Subs. Rzadkie nazwy żon na Śląsku: *Michalica* (od *Michalik*), *Adamczyca* (*Adamczyk*), *Palarczyca* (*Palarczyk*), *Sobocica* (*Sobocik*) Nitsch, MPKJ. IV, 189.

Od takich imion żeńskich raz tylko się spotyka imię pochodne męskie zresztą niepewne: obok bardzo częstego w zabytkach staropolskich: *świerzepica* — equa indomita (od *świerzepy* — 'dziki'), raz zapisano: *świerzepicowie* Mm., (Jer. V) w Mm. lubińskim, gdy w kaliskim jest prawidłowo: *świerzepcewie* od *świerzepiec*, 1470 MPKJ. V, 98.

§ **187.** Suf. *-ica* tworzy pochodne niekiedy od wyrażeń syntaktycznych: *przełbica* — galea BZ. (*prze łeb*), *drgubica* JA. XI, 140 (sieć z trzema gubami, wklęśnięciami), *sinogardlica* Rost., *zauszнice* — inaures BZ., *polędwica* a. *polędźwica* L. Obcego pochodzenia jest stp. *Bogurodzica* (przez Czechy ze stsł.).

§ **188.** Niektóre pochodzą od imiesłowów albo od rzeczowników odimiesłowowych na *-ije*: *źrzenica* Fl., (por. r. *zrěnije*, stp. *pożrzenie*), *dzianica* — sagum BZ., *tkanica* Mm, *kapalica* — serum Erz. od **kapał(y)*?, *cierlica* — curris BB. (z prawidłowem *-i(e)r-*, gdy *tarlica* — 'do tarcia przędziwa' pochodzi od *tarło*), *dranica* — tegula, *tarcica* — 'deska' BB. (od *tarty* i stąd ma nieprawidłowe fonetycznie *-ar-* przed miękką spółgłoską), *mierzienica* — 'czarownica' M. Inne mają tylko niepewny pozór takiegoż pochodzenia:

sudlica a. *sulica* — brevis lancea Mm., *szybienica* BZ. (por. *szybała* — 'filut'). *uździenica* R. XXII, 36, *wrzecienica* — vipera Mm. (od *wiercić się*?), *wrzedzienica* M. (por. *wrzód*, *wrzedzianka*), *cieślica* — 'topór' BB., *dymienica* — bubo Sł. Warsz.

§ **189.** Liczne są pochodne od przymiotników, zwłaszcza od kończących się na *-ny* np. *ciemnica*, *obietnica* (por. *obietny* Mm., *obiatny* BZ.), *tajnica*, *tajemnica* Kśw., *płoszczyca* — ciniphes, *prawica*, *proznica*, *winnica* Fl., *łożnica*, *tesnica* (zam. *tęsknica*) Gn., *czeladnice* — cognationes, *jałowica*, *modlitewnica*, *nałokietnice*, *narecznica*, *piwnica*, *pokładnica* — gazophylacium, *poświętnica* — sanctuarium, *pr*[*z*]*aśnica* — 'chleb przaśny', *ręcznica* — cithara, *samica*, *zimnica* — febris BZ., *dziennica* — 'dzienna gwiazda', *solnica* — salnea Mm., *chlebnica* — vas escarum, *spodnice* — subligaculum, *wszywica* — 'wszywa niemoc', *wątrobnica* — 'wątroba na kiełbasę' Ł., *gorczyca*, *gromnica*, *miednica* — pelvis, *żywica* Erz., *cieplica* — therma, *wieczerznica* — hesperus BB., *šklenica*, *węgielnica* — 'węgielna miara' M., *kostnica*, *nierządnica*, *przecznica*, *rocznica*, *różnica*, *skarbnica*, *strażnica*, *świątnica*, *włosienica* Subs. i t. d.; rodzaju męskiego *woźnica* BZ., *wieśnica* — 'wieśniak' Sul.

Od stp. *dwoj*, *troj* pochodne *dwójca*, *trójca* < **dwojica*, **trojica*, por. stsł. *dvojica*, *trojica* (Vondrák 617).

§ **190.** Obfitość formacyj z *n* przed przyrostkiem *-ica* wywołała wyosobnienie rozszerzonego przyrostka *-nica*, który niezawsze z pewnością da się stwierdzić, gdyż często możemy przypuścić istnienie dawno zapomnianego przymiotnika na *-ny*: *ócwiernica* a *oczwiernica* — terribile Fl. (por. *potwór*, *poczwara*) Brückner R. LV, 172; *kadzidlnica*, *lektwarznica* — apotheca (od łc. *electuarium*), *odziewnica* — vestibulum BZ., *chowadlnica*, *wieszczbnica* (od *wieszczba*) — ariola Mm., *sulnica* — 'flasza' Ł., por. *sulak* — 'długi garnek' SłWarsz., *kropidlnica*, *krzcilnica*, *owocnica* — 'owocarnia', *warcabnica* M, *soczenica* — 'czas puszczania soku u drzew' Cn., *maźnica*, *szachownica* Subs., *prochownica* według *ładownica* od *ładowny* Subs. Od *wypatrować* Mączyński utworzył pochodne *wypatrownica*: „specula — ganek, wykusz, *wypatrownica* może być zwana“ M. 407 ra.

§ **191.** Przypuszczać można, że imiona z suf. *-awica* miały za wzór takie, które utworzono od przymiotników na *-awy*, choć obok nich już w stsł. nie występują takie przymiotniki np. stsł. *tręsavica*, *žegavica*. To samo mamy w polszczyźnie: *błyskawica*, *trzaskawica* Fl., *pijawica*, *trzęsawica* — palus Mm., *mrugawice* —

'powieki' Ł., *rękawica* Erz., *dychawica*, *nogawica* BB. Podobnie niejasny suf. *-ewica* w *soczewica* Mm. Wyosobnił się też suf. *-czyca* w *lewczyca* — 'lwica' Ł. pod wpływem takich, jak *gruszczyca* — pirus Ł. (od *gruszka*).

Suf. *-czy* < *-ьčiji*, p. § 30.

§ **192.** Suf. *-icz* < *-ičь* < *-ikjo* wyjątkowo rzadki: *pogonicz* — 'poganiacz' Sł. Warsz., stsł. *pogoničь*, *wyrwicz* — 'grajcarek', wyraz użyty humorystycznie przez Naruszewicza L., *golicz* — rasor Ł., cz. *holič*; *konicz* stp. *konik* — trifolium.

§ **193.** Suf. *-ek* < *-ьkъ* lub *-ьkъ*, w imionach nijakich *-ko* < *-ъko* lub *-ьko*, w żeńskich *-ka* < *-ъka* lub *-ьka*. Przyrostki *-ъkъ*, *-ьkъ* rozpatrujemy razem przedewszystkiem ze względu na to, że imiona, utworzone z ich pomocą, w zakresie każdego rodzaju gramatycznego tworzą jednakowe grupy znaczeniowe, a powtóre, że wymiana prasłowiańskich sufiksów rzeczownikowych z twardą lub miękką półgłoską zależy wyłącznie od natury spółgłoski, kończącej temat, do którego dodaje się przyrostek, mianowicie suf. *-ьkъ*, *-ьko*, *-ьka* następują wyłącznie po *-j-* lub po tematowej spółgłosce tylnojęzykowej: *k*, *g*, *ch*, natomiast po innych spółgłoskach występuje suf. *-ъkъ*, *-ъko*, *-ъka*; nawet jeśli rzeczownik, od którego utworzono wyraz pochodny z tym sufiksem, kończy się na spółgłoskę miękką, spółgłoska ta — z wyjątkiem *j* i zmiękczonych przez *j* — wymienia się na twardą np. *słońce* — *słonko*, *dzień* — *dzionek*, *pień* — *pionek*, *pierścień* — *pierścionek*, *kość* — *kostka*, *łódź* — *łódka*, *sieć* — *siatka*, *gałąź* — *gałązka*, *żołądź* — *żołądek*, *połeć* — *połetek* Subs. Także od dawnych na *-ije*, *-ija*, *-i* pochodne przed *-kъ* mają spółgłoskę twardą: *skrzynia* — *skrzynka*, *półskrzynek*; *świnia* — *świnka*, *podświnek*, *bogini* — *boginka*, *gadanie* — *pogadanka*. Ale *szyja* — *szyjka*, *kolej* — *kolejka*, *jaje* — *jajko*, *słój* — stp. *słojek* i t. d. Rzeczowniki nijakie zakończone niegdyś na *-je* i żeńskie na *-ja* po spółgłosce zachowują w pochodnych spółgłoskę miękką: *pole* — *pólko*, *łoże* — *łóżko*, *bania* — *bańka*, *dusza* — *duszka*, *wola* — *wólka*, *mila* — *milka*, *wieża* — *wieżka* Bls.

Twarde ulegają zmiękczeniu tylko wtedy, kiedy temat kończy się na *k*, *g*, *ch*, które, jak również *c*, *dz* < *ḱ*, *ǵ*, przed suf. *-k-* wymieniają się na: *cz*, *ż*, *sz*: *roczek*, *karczek*, *rożek*, *bożek*, *staruszek*, *proszek*, *łyczko*, *oczko*, *uszko*, *rączka*, *nóżka*, *troszka*; *miesiączek*, *pieniążek*, *owieczka*, *duszyczka*.

Sprawą tej wymiany zajmował się ostatniemi czasy N. Trubeckoj w Bulletin de la Société de linguistique de Paris XXIV, 130—137. Twierdzi on tam, że w języku prasł. był tylko suf. *-ьkъ*, a proces wymiany tematowych *k*, *g*, *ch* zaszedł w wyrazach zdrobniałych i miał charakter „ekspresywny“: „wiadomo — pisze on — jaką rolę ma zmiękczenie spółgłosek przy tworzeniu wyrazów zdrobniałych, hipokorystycznych (t. j. pieszczotliwych skróceń) i w wyrazach mowy dzieci“. Otóż i tutaj na gruncie prasłowiańskim i to bardzo dawnym, bo w okresie pierwszej palatalizacji tylnojęzykowych, nastąpiło ich zmiękczenie pod wpływem właśnie pieszczotliwości, i formy **ronkъka*, **nogъka*, **moiχъkos* wymawiano: **ronkʹъka*, **noǵka*, *moiǵkos* z czego powstały formy późniejsze: **rączka*, **nożka*, **měšьkъ*.

Nie zaszło to w formacjach przymiotnikowych jak: *miękki* < **mękъkъ*, *lekki* < **lьgъkъ*, stp. *krechki* < **krъχъkъ*, *wilki* < **vьlgъkъ*, gdyż te przymiotniki nie miały cechy zdrobniałości i tylko przymiotnik **tьngъkъ* mógł tę cechę posiadać, wymienił się przeto na **tьnǵkъ* > **tęžьkъ*, *ciężki* (Trubeckoj przypuszcza, że znaczenie ‘gravis’ we wszystkich językach słowiańskich jest wtórne i że pierwotnie przymiotnik ten „devait encore être une expression dédaigneuse ou atténuante“, co pozwalało go zaliczyć do kategorji wyrazów zdrobniałych).

Objaśnienie to, jak widzimy, wprowadza do faktów fonetycznych nowy czynnik, nazwany przez autora ekspresją, co możnaby nazwać dążeniem do dźwiękowego wyrażenia nastroju uczuciowego, jak tutaj — pieszczotliwości. Ale w takim razie zachodzi pytanie, dlaczego proces ten wyraził się wyłącznie w zakresie spółgłosek tylnojęzykowych, a zwłaszcza dlaczego ten nastrój nie wywołał u t r z y m a n i a spółgłosek miękkich, istniejących już w wyrazach, od których zdrobniałe się utworzyły, jak *kostka*, *łódka*, *skrzynka*, *boginka*?

Dalej jest wątpliwe, czy suf. *-ьkъ* tworzył tylko imiona zdrobniałe: og. słowiańskie *piasek* wydaje się starszem od p. *piach*, podobnie *jabłko*, *zbytek*, *dobytek*, *początek*, *statek*, *żwirek*, *czwartek*, *piątek*, *dziesiątek* a. *dziesiątka* wyrazy bardzo stare, nie mają odpowiednich niezdrobniałych; możnaby wątpić, czy *smyczek*, zapisany już w zabytkach stsł. *smyčьkъ*, jest zdrobniały względem p. *smyk* i czy raczej *smyk* nie jest tu nowotworem; do starego wyrazu niby zdrobniałego *łyżka* utworzono nowotwór nie **łyga* lecz *łycha* —

'wielka łyżka', a **łygi* nigdy nie było nigdzie; zawsze też występuje *kaczka*, nigdy **kaka*; a jednak i tu mamy *smyčьkъ*, *lyžьka* lub *lъžьka* (r. *ložka*) a nie **smykъkъ*, **lygьka*.

Nie są też zdrobniałemi nazwy żeńskie na *-ka* utworzone od męskich: *Niemka*, *Węgierka*, *Francuzka* a jednak i tu od *Włoch* tworzymy *Włoszka*, od *Lach* — *Laszka*, od *Czech* — *Czeszka*, od *rodak* — *rodaczka*, od *pływak* — *pływaczka*, chociaż dla *sz*, *cz* niema podtrzymania w wyrazach pokrewnych, jak dla miękkiego *l* w nazwach *Angielka* (*Anglik*, *angielski*), *Polka* (*Polak*, *polski*).

Bądź co bądź więc, nawet przyjmując teorję Trubeckiego, musielibyśmy ją uznać tylko jako pierwszy punkt wyjścia i zapytać, dlaczego zmiękczenie spółgłoski przed suf. *-ьk-*, nie wywołane specjalnemi warunkami fonetycznemi (jak w *pólko*, *wólka*, *bańka*) objęło tylko spółgłoski tylnojęzykowe. Tutaj możnaby zastosować inną teorję, mało dotychczas opracowaną i wypowiadaną tylko przygodnie, a powołującą się na czynnik t. zw. „horror aequi" w słowotwórstwie; wspomina o tem Vasmer w Kuhn's Zeitschrift LI, 66 powołując się na przykłady z różnych języków arjoeuropejskich i przytaczając odnośną literaturę. Według tej zasady, jeżeli temat kończył się na pewną spółgłoskę a dodawany do niego przyrostek taką samą spółgłoskę w sobie zawierał, to unikano w różny sposób tego nagromadzenia jednakowych spółgłosek np. przez haplologję albo zmianę fonetyczną jednej z nich, by właśnie wprowadzić choć jaką taką rozmaitość dźwięku. W języku prasł. może najbardziej raziło powtarzanie w zbyt bliskiem sąsiedztwie tylnojęzykowych twardych, na co nam wskazuje także suf. *-ak* nie następujący (w starych rzeczownikach) nigdy po spółgłosce tylnojęzykowej twardej, lecz tylko po niegdyś miękkiej: *mieszczak*, *łyczak*, *Korczak*, *Szymczak*; byłby to zadziwiający przypadek, gdybyśmy tu mieli zawsze suf. *-jakъ*. Z drugiej strony nie brak przykładów na *-acz* po *k*, *g*, *ch*, np. *tkacz*, *bogacz*, *nasłuchacz*.

Z drugiej strony teorja o „horror aequi" nie zgadza się z formacjami przymiotnikowemi: *mękъkъ*. *bъgъkъ* i t. p. ani z zaimkową *kakъ*. Widocznie w zakresie tworów rzeczownikowych działały szczególne czynniki, które nie miały zastosowania w formacjach przymiotnikowych i zaimkowych.

Formę przymiotnika *ciężki* należałoby zestawić z formą *gorzki* (wymawiany też *gorżki*), który pochodzi z **gorjь-kъ*, mimo że w *gorycz* niema joty, a więc i *ciężki* < **tęgjь-kъ*; w nowym przymiotniku

ważki mamy *ż* pod wpływem czasownika *ważyć* oraz przymiotnika *ważny*.

§ 194. Mówiliśmy już o tem, że nie wszystkie rzeczowniki z suf. *-ьkъ* (*-ьkъ*) można uznać za zdrobniałe; dodamy tu jeszcze kilka: *skutek* Kśw., *świadek* Fl., *czosnek* — allium Ł., *ziemek* M. (od *ziemia*), *przasnek* — lagana BZ., *sutek* o którym mówi Mączyński: „zamiast *piersi, cycek*, niektórzy mówią *sutek* od [s]sania"; *bliznek* od *bliźni* BZ.

Również jest wątpliwe, czy zdrobniałemi były żeńskie: *pustołka* — capus BB., *pozimki* — fraga, *rzaski* — 'jagody ziela', *wąsionka* — eruca M., *nastołka* — 'nakrycie, czaprak', *tatarka* — 'tatarskie ziele', *gorzałka* — aqua vitae Cn. różnego pochodzenia, niezawsze jasnego. Utworzone od czasowników: *uczynek, zamętek* Fl., *modłek* — 'co się modli, prosi o co', *piszczek* — tibicen, *płaczek, skrzypek, upominek* M., *gadka* — certamen Gn., *ołuczka* — cautela, 'nawias' od *ołuczyć* — 'łukiem zastawić z obu stron', *oganka* Ł., *bajka, w dochwatki, w dorywki, kolebka, kropka, podrywki dialektyckie, przechadka* a. *przechadzka* (pod wpływem *przechadzać się*), *sapka* Cn., *ucieczka, wycieczka* i t. d. Od przymiotników: *białka* — 'ciasto z białej mąki' BZ., *mężatka* — marita Sul. 18, — virago BB., *pilśnianka* — 'trzewik z pilśni', *serwatka* (od *syrowaty*), *słomianka, maślanka* Cn. Od imiesłowów biernych lub od rzeczowników na *-cie, -nie*: *wyprotek* — abortivus Mm., *wymełtek* — 'miara zboża, jako zapłata, za mielenie' Erz., *kochanek* BB., *nalezionek* — mamzer, *ob[w]arzanek* M., *czcionka* — syllaba Ł., *drobiunka* — 'zupa z drobionego chleba', *grzanka* — tostura BB. Od imiesłowów czynnych czasu teraźniejszego: *drżączka* Fl, *mierziączka* Gn., *bolączka, gorączka, rzężączka, świerzbiączka* M., *śpiączka* Cn.

Nie były też zdrobniałemi nazwy członków rodziny, utworzone od przymiotników na *-'any*: *ciotczanek* — amitinus Ł., *siestrzanek*, obok którego jest może późniejszy *siestrzan*, przynajmniej w XV w. mamy zapisany wyraz *siestrzanek* — sororinus Wisł. nr. 228, a niema wyrazu *siestrzan* w tem znaczeniu; *bracianek* — cognatus Wisł. nr. 228, zastąpiony przez *bratanek* (pod wpływem *brat*) 1441 Stppp. II nr. 2979; 1447 AGZ. XI, 296; 1498 AGZ. XV. 560.

§ 195. Od imion męskich tworzą się żeńskie na *-ka*: *jedzinaczka* Fl., *piastunka, śpiewaczka, towarzyszka* BZ., *kucharka* Mm., *siodłaczka* — rustica, *składaczka* — poëtissa, *posełka* — nuntia, *wieśniaczka* BB., *szafarka, tkaczka, żarłoczka* M., *kmiotka* — rustica Cn.,

może także *praczka* BB. i *szwaczka* M.. choć *pracz* i *szwacz* nie był w użyciu; *dziedziczka* od *dziedzic* (z *cz*) Cn., *chłopka*. Często od męskich na *-ciel*, zwłaszcza u Mączyńskiego: *chwalicielka*, *nalezicielka*, *odnowicielka*, *oskarżycielka*, *poprawicielka*, *uczycielka*, *wynajdzicielka*, *życzycielka*, nierzadkie i dziś np. *pocieszycielka*, *nauczycielka*, *żywicielka*, *marzycielka* i t. d., wszędzie tu *l* miękkie analogicznie do męskich.

Wpływowi tej analogji nie podlegają pochodne od rzeczowników na *-arz* np. *piekarka*, *żniwiarka*. Oznaczają one osoby żeńskie zajęte robotą, oznaczoną w pniu wyrazu, ale *żniwiarką* nazwano też przyrząd, służący do żęcia zboża, i w podobny też sposób nazwano *kosiarkę*. Analogicznie znów do tych nazw obecnie tworzą się dla przyrządów terminy techniczne na *-arka* np. *tokarka*, *wiertarka*, *szwarka*, *strugarka*, *czyszczarka*, *suszarka*, *wolarka* — 'wóz kolejowy dla wołów'.

Z tymże suf. *-ka* tworzą się nazwiska żon od nazwisk mężów na Śląsku: *Kubalak — Kubalaczka*, *Boruta — Borutka*, *Klimsza — Klimszka*, *Szeliga — Szeliżka*, *Wojciech — Wojcieszka*, *Warmuła — Warmułka*, *Tkaczyk — Tkaczyczka*, *Karaś — Karaśka*, *Stryj — Stryjka*, Nitsch MPKJ. IV, 187. Podobnie i w innych gwarach np. *Śpiewak — Śpiewaczka* pod Mińskiem Mazowieckim.

§ 196. Od zapożyczonych na *-an* łc. *-anus* tworzą się pochodne rodzaju żeńskiego na *-ka*: *poganka*, *chrześcijanka*, *dominikanka* podobnie też *bernardynka* (por. też w innem znaczeniu *bernardynka* — 'tabaka bernardyńska' Pan Tadeusz IV, 297). Podobnie od rodzimych na *-'anin* mamy żeńskie na *-ka* z elipsą sufiksu *-in*: *ziemianka*, *mieszczanka* BB.. Wcześnie tu wyosobnił się suf. *-'anka*, to też od *ślachta* utworzono imię żeńskie *ślachcianka* Sul. 89, BZ. Ten sam przyrostek zachowano dla rzeczowników żeńskich, oznaczających osoby z pewnych miast lub okolic: *krakowianka*, *warszawianka*, *lublinianka*, *podolanka*, choć męskie przypuszczalne na *-'anin* wyszły z użycia, wyparte przez formacje na *-'ak*: *krakowiak*, *podolak*. U Szymanowskiego z twardą przedniojęzykową spółgłoską pnia: *Miletanka*, *Lidanka* obok *Lesbianka*.

Wreszcie przyrostek *-'anka* został użyty do tworzenia nazw córek ludzi, nazywanych od urzędów, lub mających nazwiska rodowe na *-a* lub przymiotnikowe na *-y*, *-i*: *wojewodzianka*, *starościanka*, *podkomorzanka*, *podstolanka*, *wojszczanka*, *Zarębianka*, *Giżanka*, *Sapieżanka*, *Hreczeszanka*, *Badenianka*, co obecnie wychodzi

z użycia: o ile forma na *-'anka* nie stała się utrwaloną przez tradycję zostaje ona zastępowana przez suf. *-ówna* np. *Kutrzebówna* zam. *Kutrzebianka* (*Kutrzeba*), *Słapówna* zam. *Słapianka* (*Słapa*), natomiast *-'anka* tworzy pochodne od męskich na *-g*: *Deryńżanka* (*Deryng*), *Pobożanka* (*Pobóg*) i t. d. Osobno stoi *równianka* — 'wianek z kwiatów' M.

§ **197.** Z suf. *-k* tworzą się wyrazy pochodne od wyrażeń syntaktycznych, składających się z przyimka i rzeczownika: *podnożek* — scabellum Fl., *namiastek* — 'zastępca', *naparstek* (*na pierść* — 'na palec'), *obnożek* — 'bandaż na nogi', *potomek* (tu zachowana dawna forma zaimka: *po tom*), *szczątek* — to samo, co 'potomek' ŠKJ. I, 148 (zam. *szcządek*, *szcządka* > *szczątka* i z przypadków zależnych *t* w N. sg.) od *czędo* — 'dziecię'. Także w złożeniach z przedrostkiem *pa-*: *pachołek*, *parobek* BZ.

§ **198.** Niejasnego pochodzenia jest *t* w pochodnych od czasowników: *początek* Fl., *dobytek*, *przybytek*, *użytek* Gn., *wziątek* BB.; możnaby je wywodzić nie od czasowników, ale od rzeczowników z dawnym suf. *-ije* pochodnych od imiesłowu biernego: *poczęcie* — *poczęty* i t. d. W takim razie trzebaby uznać wczesne wyosobnienie suf. *-tek*, gdyż tylko w ten sposób możnaby objaśnić powstanie form: *dostatek* Fl., *ostatek* BZ., *zadatek*, *statek* — disciplina BB., *przydatek* M. i in. podobne. Może też tutaj należy odnieść wspomniane w § 194 *skutek*, *sutek*. Por. suf. *-tny* § 60.

Niejasnemi są też formy zaimkowe *wszytek*, *wszystek* a także *wszyciek* (oboczności już psałterza Florjańskiego) z pochodnym suf. *-itьkъ*, *-istьkъ*, *-itьkъ* niewiadomego pochodzenia.

§ **199.** Przedstawiliśmy w § 193 właściwości formalne końcowej spółgłoski tematu przed przyrostkiem *-ek*, *-ko*, *-ka* i w dalszych paragrafach liczne przykłady stwierdziły, iż pod tym względem panują stałe normy. Są jednak formacje, które może tylko pozornie, ale dla przyczyn niewyjaśnionych, od tych norm się uchylają. Przedewszystkiem wymienione w § 194 formy na *-ączka* mają z punktu widzenia fonetycznego nieprawidłowe *cz*, gdyż nie pochodzi ono z *k̑* lecz z *c* < *tj*. Podobną nieprawidłowość przedstawiają: *rodziczka* — cognata BZ. od *rodzic* < **roditjь* — cognatus BZ., *świeczka* BB., *dziedziczka* Cn., *onuczka* oraz zdrobniałe nazwy wsi, pochodne od nazw na *-ice* np. *Stawowiczki* od *Stawowice*. Dalej mamy też *cz* w wyrazach utworzonych od czasowników lub może od rze-

czowników na *-acz*: *siekaczka* — sarculum, może też *siedlaczka* [1]) *sienna* — ventilabrum, 'szufla' Mm., *pluaczka* — pituita Ł, *padaczka* — epilepsia, *wiejaczka* — ventilabrum, *trzepaczka*, *wartaczka*; dalej: *pieszczek*, *mój pieszczku* — 'mój jedyny, moje serce' M., *kopaczka* według Zubatego z **kopaca* motyka Sb. Fil. I, 134, także *utarczka* por. *ucierać się z kim* — 'walczyć'. Formę *świeczka* objaśniano jako analogiczną do *owieczka*; *rodziczka*, *dziedziczka* analogicznie do *służebniczka* i innych t. p., ale nie dla wszystkich dadzą się takie analogie wykazać; *pasiczka* — vivarium Ł. może być zdrobniałem od **pasica*; *sprzączka* (zam. *sprzążka*) stp. *przęczka* BB. uległa też wykolejeniu, widocznie upodabniając się do licznych formacyj na *-czka*, natomiast *porażka* ma niespodzianie *ż* (pod wpływem *porażenie*, *porażę*?), *kęszka* — 'podkasaniec' M. od *kęsy*, *kusy*, *liszka* — vulpis Fl., a obok tego *wiązka*, *zwózka* (od *zwozić*), *łaska* i t. d.

Inne podobne formacje łatwiej dadzą się objaśnić np. *śmieszek* — 'co się często śmieje' od *śmiech* a. od *śmiać się* na podobieństwo *płaczka*, *płaczek* od *płakać*; *swaszka* M. pochodzi niewątpliwie od **swacha*, *luteniczka* M. od **lutenica*, *mieszczka* M. od *mieszczak* < **městjakъ*.

Wobec *pluaczka* od *pluać*, *trzepaczka* od *trzepać*, oczekiwalibyśmy od *walać* — 'toczyć po ziemi' pochodnego wyrazu **walaczka*, natomiast jest *walatka* — 'gra w jajka' BB.

Różne przyczyny wywołały ukazanie się *c* przed przyrostkiem *-k*: *młocek* — tritor, *młocka* — tritura M. ma *c* niewątpliwie z tychże przyczyn, które wywołały ukazanie się *ż* w *porażka* (*młócenie*, *młócę*), tem bardziej *macki* zachowują *c* stale występujące w formacjach czasownikowych; w *Jacek* zachowało się *c* z *Jacenty* — Hyacinthus; *cacko* ze stp. *czaczko* wskutek „mazurzenia", *wacek* portator ciborum 1437 Wisł. nr. 228, — sacculus BZ., czy jest zdrobniałem pierwotnem imieniem własnem *Wacław*? (por. *maciek* — 'brzuch', *dorotka* — 'wieża', *jasiek* — 'poduszeczka' i t. d.); w wyrazach: *kiecka* — vestis longa, połowa XV w. R. XXII, 39, *dziecko* 1429 Stppp. II, nr. 2257, *niecki* — capisterium 1413 JA. XIV, 503, *błocko*, *pecka*, *placka* (na muchy), możnaby upatrywać suf. *-sk-*, i wtedy *c* byłoby z *ts* lub *czs* podobnie jak w *Płock*, *Kock*, *Łuck*, *Serock*; ale w *placek*, *gacek*, pochodzenie *c* jest bardziej tajemnicze; w wy-

[1]) Trzebaby przypuścić istnienie słowa **siedlić* — 'siać', gdyż przy wianiu rzuca się ziarno w górę, rozsiewając je w powietrzu, ale **siedlić* pochodziłoby od **siadło*, a to znów od *siać*; por. *orać* — *radło* — *radlić*.

razie *cycek* z wielkiem prawdopodobieństwem w obu *c* można upatrywać dźwięków naśladowczych (dźwięki wydawane przez dziecko przy ssaniu).

Wreszcie do nieprawidłowości trzeba zaliczyć zachowanie pod wpływem analogji miękkich spółgłosek przedsufiksalnych, o czem już wspominaliśmy np. *Angielka*, *karmicielka* i dalej zapisane u Mączyńskiego: *grzebieniek*, *pieniek*, *płomieniek* według *grzebień*, *pień*, *płomień*.

§ **200.** Jakkolwiek z suf. *-k-* tworzą się imiona zarówno męskie, jako też i żeńskie, rzadko jednak zachodzi paralelizm form rodzajowych: *pieszczek* — *pieszczka* M., *bratanek* — *bratanka*, *siestrzanek* — *siestrzanka*, *małżonek* — *małżonka*, *jedynaczek* — *jedynaczka*, przyczem *jedynaczka* ma dwojakie znaczenie: niezdrobniałe, odpowiednie do *jedynak*, i zdrobniałe — do *jedynaczek*.

§ **201.** Największe rozpowszechnienie ma suf. *-k*, *-ko*, *-ka* w zakresie imion zdrobniałych, przyczem wiele wyrazów jest takich, które utraciły charakter zdrobniałości, ale można o nich przypuszczać, że miały go niegdyś, tak np. *matka* w stosunku do *mać*, *macierz*, *ciotka*, *babka*, *dziadek*, *dziewka*, *córka*, *mamka*, *dziatki*; *tarłka* — mortariolum, *przodek* — initium, *strzępek* — funiculus, *zadek* — tergum BZ., dzisiejsze w temże znaczeniu *tyłek*, *czapka* Mm., dalej *łydka* (por. stp. *łyst*), *szczotka*, *piszczałka* (stp. *piszczel* — tibia), *laska*, *jabłko*, *gruszka*, *śliwka* (jako owoce jabłoni, gruszy i śliwy), *kubek* (por. *kubeł*), *żołądek*, *mędrek*, *bożek*, *powałka* 'mały bochenek' M., *balka* — tignum, *niemotka* — infans, *sanki* M., *goryczka* — gentiana BB., *pączki* a. *gałuszki* — 'ciastka', *ścieżka* (stp. *stdza*) M. i t. d. Zachodzą tu zmiany znaczenia np. *ociepka* — fasciculus BZ. znaczyło niegdyś 'ociepanie, obrąbanie, okrzesanie' drzewa z gałązek, potem wynik tej czynności t. j. małą 'wiązkę, garstkę' gałęzi lub kwiatów.

Wszystkie nasze zabytki piśmienne obfitują w wyrazy zdrobniałe, które dotychczas nie utraciły swego charakteru: *baranek*, *jasłki* Kśw., *piasnka*, *uliczka* Fl., *miastko*, *kożuszek*, *pieniążek*, *ptaszek*, *pierzynka*, *różdżka* Gn., *darek*, *domek*, *jedynaczek*, *kołek*, *kozłek*, *narzazek* — incisura, *psek*, *samczek*, *węzłek*, *garstka*, *gąsłki*, *dzieweczka*, *służebniczka* BZ., *chochołek* — capitellum, *kamionek* (od *kamień*), *słojek*, *urzędniczek*, *zajączek*, *łopatka* Mm., *ogniszczko* (od *ognisko*), *pięstka* Ł., *drzewko*, *kopystka*, *siekaninka*, *baleczka* — tigillum BB, *bliźnieczek* (mimo *bliznek* o twardem *n* u tegoż autora), *gołębek*,

kosmek, *młodziczek*, *prostaczek*, *okienko*, *parobeczek*, *piecek* (od *piec*), *pociaszczek*, *pożyteczek*, *prószek* (od *proch*), *prześcieradłko*, *ramionko*, *robaczek*, *staruszek*, *ślodek* — 'mały śledź', *toporek*, *wianeczek*, *wierzchołek*, *złodziejek*, *zyszczek*, *źrzódłko*, *chrząszłka*, *latorośłka*, *łakotka*, *pochodeńka*, *pstrocinka*, *siarnka* — hinnulus, *zaworka*: *zaworką drzwi zakładam*, *zdebka* (*izdebka*), *drzażdżki* — 'zapałki', *lichweczka*, *maczużka* — 'główka maku', *owieczka*, *perłeczka* — grannula, *piosneczka*, *podwiązeczka*, *poleweczka*, *rososzka*, *rzeczka* — parva res, *świeczeczka*, *wiązaneczka*, *wieżyczka*, *świerzopeczka* — 'klaczka, kobyłka' M., *chwiłka* Cn. i mnóstwo innych. Wiadomo jak Mikołaj Rej lubował się w wyrazach zdrobniałych, i żaden z pisarzy niemi nie gardził np. *złostka* — 'mała złość' u Szymanowskiego, a lud tworzy też zdrobniałe przysłówki i zaimki: *zarazki*, *zarazinki*, *zarazinecki*, *nikogutko*, *nikogusieńko* PrFil. IV, 657, *zarutko*.

§ **202.** Oddawna też z tymże przyrostkiem tworzono zdrobniałe od tematów dawnych na *-ęt*: *dzieciątko* Gn., *jagniątko*, *niemowiątko*, *oślątko* BZ., *bydlątko*, *chłopiątko*, *prosiątko* M. Wyosobnił się stąd suf. *-ątko*, z którym tworzymy takie wyrazy, jak *biedniątko*, *chudziątko*, przy których niezdrobniałych niema, albo *niebożątko* od *nieboże* < **nebožije*; u Reja *niebożątko* rodz. męskiego lub żeńskiego, o ile odnosi się do osób dorosłych: *onej niebożątku zachciało się być praktykarką*.. *niebożątko poznał śmiertelność swoję* Zwrc.

§ **203.** Śród przykładów podanych w § 201 są takie, które uległy dwukrotnemu zdrobnieniu przez dwukrotne użycie suf. *-k* np. *lichweczka*, *wiązaneczka*, *świerzopeczka*. Te formacje są dość pospolite już u dawniejszych pisarzy: *miasteczko* Gn., *baranczek* Ł., *chłopiąteczko*, *członeczek*, *kosmeczek*, *mieszeczek*, *okieneczko*, *snopeczek*, *złodziejczek*, *hufeczek* (od **hufek*, mały *huf*) M.

§ **204.** Suf. *-k-* dodaje się też i do innych suf. np. do *-ica*, *-ice*, przez co się również tworzą zdrobniałe np. *ulica* — *uliczka*, *tabliczka*, *łasiczka*, *kapliczka*, *pętliczka* i t. d. skąd znowu wyodrębnił się suf. *iczka* i na rodzaj nijaki *-iczko*: *gęśliczki* BZ., *czapiczka* — pileolum Ł., *majętniczka* — peculiolum, 'mała własność', *tarczyczka*, *służbiczka*, *imieniczko* — 'folwarczek', *majętniczko* — 'mająteczek', *przysadzeniczko* — appendicula M. obok *przysadzenie* — appendix; *łożyczko* BZ. Jednak i tu niekiedy znaczenie zdrobniałości jest wątpliwe: *młodziczka* Fl. (od *młodziec*), *obroniczka* — patrona Ł. (od *obrońca*). Zdrobniałe od zdrobniałych na *-yk*: *rzemyczek* BZ., *kamy-*

czek, *koszyczek* M. Według *chłopaczek*, *jedynaczek*, *prostaczek* (od *chłopak* i t. d.) utworzono *synaczek* z wyosobnionym suf. *-aczek*.

Analogicznie do *pastuszek*, *paluszek* (od *pastuch*, *paluch*) utworzono *garnuszek*, *jabłuszko*, *serduszko*, *powałuszka* — 'bocheneczek chleba' M., *dzbanuszek* Cn. z wyosobnionym suf. *-uszek*, i w dalszem złożeniu *-uszczek*: *koniuszczek*, *w koniuszczki róść* — in angulos exire M.

Suf. *-aszek* w *chłopiaszek* M., *chłopaszek* Cn., *cycaszek* Ł., *wieprzaszek* M., *igraszka*. Suf. ten można wywieść chyba tylko z *ptaszek*, gdzie przypuszczamy istnienie formy **ptach*, od której mamy dość liczne formacje pochodne.

Trudno powiedzieć, jaką drogą powstały suf. złożone *-yszek*: *kamyszek* BB., *młotyszek* Cn. i dalszy złożony *-yszczek*: *kamyszczek* M.; dalej *-iszek*: *braciszek* BB.; *-oszka*: *piękroszka* — 'ozdóbka', *chytroszki* M., *mędroszka* — 'mędrek' Cn., wreszcie *-sek*: *djasek* — 'djabeł' Pot. W. Ch. 261.

§ **205.** Zdrobniałe od imion własnych tworzą się w ten sposób, że suf. *-k* dodaje się do tematu imienia mocno obciętego, jeżeli imię jest dwu-, lub wielozgłoskowe np. *Wacław* — *Wacek*, *Bolek*, *Mieczek* lub *Mietek*, *Antek*, *Hipek* (Hipolit), *Sobek* (Sobestjan) i t. d. Są to tak zw. *hypocoristica*; niektóre kończą się także na *-ko* np. *Przybko* 1250, *Przemko* 1289 Baud. *Jaśko*, *Zbyszko*.

§ **206.** Przymiotniki i przysłówki też mają formy zdrobniałe, a raczej augmentatywne, wyrażające wzmocnienie danej cechy przez przybieranie suf. *-ki*, ale zawsze rozszerzonego przez inne sufiksy: *-'ut-*, *-'ucz-*, *-'uś-*, *-eń-*, *-yl-* i różne ich kombinacje. Do takich rozszerzonych najstarszych, przynajmniej najdawniej zapisanych przyrostków należy *-utki*: *milutka* Kśw, *malutki* Fl., lub *-uczki*: *maluczki* Fl., *dopieruczko*, *pręciuczko*, *snadniuczko* M., *bieluczki*, *iluczki* — 'jak mały', *miękuczki*, *subtelniuczka mąka*, *nowiuczki* Cn., *raniutko*. Dalej jeszcze *-ćńki*: *maleńki* M., *-uśki*: *maluśki* Bls., *-usieńki*: *malusieńki* (od *malusi*), *miękusieńki*, *młodziusieńki*, *tylusieńki* M.; *-ylki*: *jednylki* — 'jednakowy, równy drugiemu' Cn.

Im później, tem bardziej mnożą się takie formacje, przybierając coraz więcej sztuczny, wymyślny charakter. Dla przykładu przepisujemy tu ze Słownika warszawskiego „zdrobniałe", utworzone od przymiotnika *mały* z suf. *-k* i z innemi przyrostkami, w różny sposób łączonemi: *maleńki*, *maleniecki*, *maluchny*, *malusi*, *maluśki*, *malusieńki*, *malusieniecki*, *malutki*, *maluteczki*, *maluteńki*,

maluteneczki, *maciupci*, *maciupki*, *maciupeńki*, *maciupeneczki*, *maciuchny*, *madziudzi*, *madziubdzi*, *madziubeńki*, *maluty*, *malutuchny*, *maluczki*, *maluśty*, *maluturny*, *malutyneńki*, *malutuperny*, *maluśćki*, pomijając dalsze odmiany w liczbie 33, mające charakter tworów dorywczo i indywidualnie wymyślonych. Są one dowodem, jak często ludzie wysilają się, by wyrazić swój szczególny do przedmiotu stosunek przez użycie formy zupełnie niezwykłej, niespodzianej np. *malitki*, *maluleczki*, *malupasieńki*, *maciupulki*, *madzidzineczki*, *mabdziurny* i t. d., gdzie z zasadniczej formy *mały* często pozostaje tylko *ma-*.

§ **207.** Suf. *-awka*: jest to przyrostek złożony, gdyż *-a-* należy do słowa tematowego t. j. do rzeczownika na *-a* lub do czasownika na *-ać*; *-w-* musiało też tworzyć osobny przyrostek czy to rzeczownika na *-wa*, czy przymiotnika na *-wy*, takich jednakże formacyj przy rzeczownikach na *-awka* nie mamy: *brodawka*, *drzystawka* — 'biegunka', *pijawka*, *rzucawka* — epilepsia, *sadzawka* BB., *nogawka* — caligula M., *ciskawka*, *sikawka*, *szczypawka* Cn., *czkawka*, *dmuchawka*, *ruchawka*, *słuchawka*, *migawka*. Wyjątkowo przy nazwie tradycyjnego obchodu ludowego w Krakowie *rękawka* jest *rękaw*.

§ **208.** Suf. *-ówka* od przymiotników na *-owy* lub od czasowników na *-ować*: *dachówka* — 'rynna' Ł., — tegula BB., *morówka* — pestilentia BB., *makówka* — 'makowa główka' M., *grochówka* Cn., *śledziówka*, *solówka* — 'beczka na śledzie, na sól', *sznurówka*, *rozbudówka*, *podmurówka*, *schówka* i *schówek*; osobno stoi *żydówka* 1399 Leksz. I nr. 3019.

Teraz szczególnie ten przyrostek używa się przy tworzeniu nazw wódek: *jarzębinówka*, *pomarańczówka*, *żubrówka*.

§ **209.** Suf. *-k* rozszerzony przez *-un-*, *-on-* często niejasnego pochodzenia: *biegunka* może pochodzić od *biegun* — 'człowiek, co często biega', jako nazwa choroby, zmuszającej człowieka do biegania; *miodunka* — locusta Erz., *miodunka*, *miodonka*, *miodówka* — 'rodzaj rośliny' Rost., *spionka* — 'ospałość, gnuśność' Ł., *młodzionek* — parvulus BZ., teraz *młodzianek*, *robionek* — parvulus BZ., por. r. *rebënok* — 'dziecię', zostaje w związku etymologicznym z *rob* stsł. *rabъ* — 'servus', *po-robiti* znaczyło 'podbić, wziąć do niewoli'; *wybojonek* — excussor Mm., oczywiście w związku z *wybijać*, *wybój*. Raz tylko występuje suf. *-ęka*: *łazęka* — 'szpieg' BZ.

§ **210.** Suf. *-unek*. Z końcem w. XV rozpowszechniały się zapożyczenia niemieckie na *-ung*, przystosowane do norm głosowych

polskich, ale początkowo mało zmienione: *rachung* z niem. *rechnung* u Bartłomieja z Bydgoszczy, który jednak zapisał też już formę *rachunek*, *trunek* u Mymera i u Murmeljusza, *szacunek*, *kosztunek* *rustunek* (n. rüstung) M. i in. Obfity ich zasób znajdujemy u Reja, który używał form na *-unk*: *wizerunk*, *frasunk*, *rachunk*, i te formy dalej utrzymywały się w piśmiennictwie np. *wizerunk* Pot. W. Ch. 265. Jednocześnie jednak bardziej rozpowszechniały się formy na *-unek*, i z tym tą drogą wyosobnionym przyrostkiem zaczęto też tworzyć pochodne od czasowników rodzimych polskich na *-ować*: *pocałunek*, *poczęstunek* i t. d.

§ 211. Suf. *-sk-* < *-ьsk-* wyłącznie przymiotnikowy, gdyż i stp. rzeczowniki: żeński *wojska* Fl. i nijaki *wojsko* BZ., były prawdopodobnie pierwotnie przymiotnikami; jest też i stary przymiotnik *wojski* 1290, — officialis 1350 Baud. w znaczeniu rzeczownikowem.

Tworzą się one od rzeczowników i datują się z okresu prasłowiańskiego; wskutek zniknięcia *ь* między końcową spółgłoską pnia a spółgłoskami sufiksu zachodzą procesy asymilacyjne np. *boski* < *bożьsk-*, *lucki* (pisane *ludzki*) < *ljudьsk-*, *niemiecki* < *němьčьsk-* i t. d. Są one bardzo liczne we wszystkich okresach życia językowego, dajemy tu mały ich wybór; *niebieski* < *nebesьsk-*, *polski*, *pogański*, *sądski* Kśw., *dziecski*, *ludzski*, *murzyński*, *niemieczski* Fl., *ciesielski*, *dziedzi*[*c*]*ski*, *księski*, *mężczyński*. *miestski* a. *miescski* BZ., *jezdecski* (z twardem *d* pomimo *jeździec*, według przypadków zależnych: *jezdca*, *jezdcem*) BB., *ślachetski* Mm., *komedyski* (od *komedja*) — comicus, *młodzieński* M., *jeński* — 'jeńcom służący' Cn. i t. d.

Niekiedy od przymiotników: *dzieciński* (*dziecinny*) BZ., *duchowieński* (*duchowny*), *macoszyński* (*macoszyn*) M., *macierzyński*, także od zaimków dzierżawczych: *swojski* M., *mojski*, *twojski*, *naski*, *waski*, i nawet *jegojski* Cn.

Zwłaszcza często używane pochodne od nazw miejscowości np. *chełmieński* (od *Chełmno*) M. obok *chełmiński*; stały się one nazwiskami ludzi: *Kamieński* ob. *Kamiński*, *Jasieński* ob. *Jasiński* i t. d. Od *Pilzno*, *Gniez*[*d*]*no* *Kros*[*t*]*no*, i innych na *-zno*, *-sno* zamiast form: *pilzieński*, *gniezieński* a. *gnieździeński*, *krosieński* a. *krościeński*, tworzymy dziś formy: *pilźnieński*, *gnieźnieński*, *krośnieński*.

Często przymiotniki na *-ski* są spolszczeniem przymiotników łacińskich na *anus*, *-inus*, gdzie *-ski* występuje na miejsce końcówki łacińskiej *-us*: *christianus* — *chrześcijański* i podobnie *romański*, *bizantyński*, *marjański*, *mantuański*, *neapolitański*, *konstantynopolitański*

(ale: *jampolski marjampolski* od miejscowości polskich). Analogicznie utworzono nowe przymiotniki: *jawański, fiumański*, starsze: *syreński* — 'syryjski' Rozmyślanie przemyskie 107, *antyocheński, aleksandryński* Kromer 291, *niceński* ib. 302. i ogólnie przyjęte *warmiński* od *Warmja*. Obok *afrykański* z łc. *africanus* był też przymiotnik *afrycki* Kromer 303.

§ **212.** Formy deklinacji niezłożonej na *-sko, -sk* tworzą nazwy miejscowe, które przeszły do kategorji rzeczowników. W słowniczku Baudouina de Courtenay znajdujemy: *Brzeziesk* 1243 r., *Bużesk* 1190, *Białtarsk* < **Bělstaržьsk*ъ 1249, *Bielsko* 1286, *Wabsko* 1222, *Wabsk* 1223, *Grzebsko* 1065, *Garnczarsko* 1250, *Gdańsk* ok. 1000, *Dłusko* < **dlužьsko*, **dlžьsko* 1266, *Karsko* 1238 *Kłobuczesk* 1270, *Kłobuczsko* 1271, *Kłodsko* 1282, *Kobierzyczsko* 1136, *Końsko* 1258, *Krytsko* 1242, *Kidsko* 1230, *Kisielsko* 1297, *Łańsko* 1252, *Łańsk* 1277, *Młodawsko* 1260, *Nasidlsk* 1155, *Obrytsko* 1280, *Osielsk* 1065, *Płońsk* 1243, *Płoczsk* 1206, *Powidlsko* 1223, *Radomsko* 1243, *Rajsko* 1136, *Rgielsko* 1153, *Świnarsko* 1288, *Sławsko* 1254, *Smolsko* 1136, *Siewiersko* 1252, *Uchylsko* 1229, *Wąchock* 1273.

§ **213.** Z suf. *-sko* zrzadka tworzą się nazwy ze znaczeniem pogardliwem; najdawniejszy przykład z pocz. XVI w. *drzewsko* — 'mary' Erz., *babsko, chłopsko* (częściej *chłopisko*), *kobylsko, zielsko*.

§ **214.** Od form deklinacji niezłożonej przymiotników z suf. *-ьsk*ъ tworzą się też przysłówki; z nich dziś najczęstsze są formy D. sg. z przyimkiem *po*: *po niemiecku* 1395 Leksz. I nr. 2059, *po polsku* i t. d. W stp. także formy na *-ski*: *pokazali swe winy wypisane niemiecki, dali przepisać łaciński* 1395 Leksz. I nr. 2059, *towarzyski* — amicabiliter R. XXIV. 67, *ludzki* — humane R. XXXIII, 131, *zajęcki* — tanquam lupus 1414 JA. III, 525, *jezdecki* — eques Puł., *przyjacielski* — amicabiliter Sul. 12, *złodziejski* — furtive Sul. 70, *małżeński* — matrimonialiter Sul. 89, *polski* polonice Sul. 62; por. § 170.

W temże znaczeniu N. sg. n. deklinacji złożonej: *złodziejskie* — furtive Sul. 65, *ludzkie* — humane Leop. Act. 27, 3, częste u Knapjusza: *babskie* — 'po babsku', *błazeńskie* — inepte, *chłopskie* — rustice, *królewskie, lekarskie, ludzkie, pańskie, szlacheckie* i t. p. w Dictionarium Dasypodiusa r. 1642: *błazeńskie* — nugatorie, *przyjacielskie z kim żyć* — uti aliquo familiariter i t. d. (por. Prace Filolog. II, 594), *przyjacielskie* u Szymonowicza, poczem wychodzą z użycia; por. *takie, kakie, nikakie* § 174.

§ 215. Od nazw miejscowości tworzą się nazwiska na *-ski*, które przybrali najczęściej dawni posiadacze danej miejscowości, przekazując potem nazwiska swe potomkom, choć ci już te miejscowości opuścili. Ponieważ w dawnej Polsce ziemię posiadała szlachta, ogromna przeto większość nazwisk na *-ski* jest pochodzenia szlacheckiego, a nadto w nich przeważają nazwiska na *-owski*, utworzone od najczęstszych nazw miejscowych na *-ów*, *-owa*, *-owo*. Jednak nazwiska od miejscowości brali także ich mieszkańcy, chłopi, którzy końcowe *-owski* wymawiają *-oski* według zresztą ogólnopolskiego ich wymawiania. Ale nazwiska szlacheckie zapisywano w księgach bez opuszczania *w*, przeto rozpowszechnił się fałszywy pogląd, że każde nazwisko na *-wski* jest szlacheckie, a nazwisko na *-ski* chłopskie. Datuje się on widać oddawna, skoro dawno już nazwiska *Mokronoskich* (z *Mokronosów*) i *Kozieroskich* (z *Koziego rogu*) zamieniono na *Mokronowski*, *Kozierowski*. Nie wszystkie stare nazwiska uległy takim ortograficznym zmianom: pozostały niezmienione: *Dłuski*, *Boski*, *Podoski*, *Sobieski*, *Zaleski*, *Zbaraski* (z *Długiego*, *Bożego*, *Podosi*, *Sobieszyna*, *Zalesia*, *Zbaraża*), ale u dawniejszych pisarzy zdarzają się formy *Zbarawski*, powstały też nowe nazwiska sztuczne np. *Zalewski*; istnieją też niekiedy podwójne formy, uważane za dwa osobne nazwiska np. *Dyboski* i *Dybowski*. (Pisał o tem K. Nitsch w Języku Polskim VI, 116—120). O nazwach sztucznych, mających charakteryzować osobę, np. *gapski*, *bogacki* (dziś *nowobogacki* — 'nouveau riche'). *modnicka*, *fikalski* p. Malinowski PrFil. V, 116.

Przymiotniki na *-ski* od nazw miejscowych na *-ice* tworzono od skróconego tematu: *Krzeszowice — krzeszowski las*. *Mikułowice — mikułowskie pola*, nazwisko *Mikułowski*.

§ 216. Suf. *-iszcze*, *-isko*. Rozpatrujemy te dwa przyrostki razem, ponieważ w języku polskim, jako też w innych zachodniosłowiańskich oba się wzajemnie wymieniają, a raczej, jak to wykazał W. Taszycki (Przyrostek *-isko*, *-iště* w językach zachodniosłowiańskich, Slavia III) na gruncie polskim wyrazy z *-iszcze*, pospolite jeszcze w wieku XIII, (znamy je jako nazwy miejscowości np. *Turkowiszcze* 1136, *Pobiedziszcze* 1254, *Pożarzyszcze* 1202, *Targowiszcze* 1262) szybko wychodziły z użycia, wypierane przez wyrazy na *-isko*, tak że już w w. XIV proces ten prawie w zupełności się zakończył. Wobec tego bardzo nieliczne imiona pospolite na *-iszcze*, zapisane w zabytkach językowych w. XIV i XV

można za Taszyckim uznać za pożyczki z języka czeskiego: *łęczyszcze* Fl. obok *łęczysko*, *pastwiszcze* BZ. Naum 2, 11, *nasadziszcze* Mm. — hastile. U późniejszych pisarzy Taszycki stwierdził, że imiona na *-iszcze* w znacznej większości znajdują się w dziełach autorów, zostających w bliższym lub dalszym związku z Rusią, w utworach natomiast pisarzy, u których tego związku wykazać się nie da, odpowiadają przykładom tym formy na *-isko*: w tych właśnie warunkach pojawia się forma *żgliszcze* lub *zgliszcze* obok *żglisko*, *bożyszcze* (u Bohomolca), *kurwiszcze* (u Klonowicza, który przebywał długo w Lublinie), *uroczyszcze* (u Falibogowskiego), *grabiszcze* (u Kamieńskiego z Białej Rusi), *rzeczyszcze* (u Stryjkowskiego w opisie stosunków ruskich), wobec tego prawdopodobnie i inne na *-iszcze*, zanotowane przez Lindego, mają to samo pochodzenie: *brodziszcze* — 'broda', *dworzyszcze*, *chłopiszcze*, *siedliszcze*; wszystkim odpowiadają rdzenne polskie formy na *-isko*. Cnapius podaje tylko cztery wyrazy na *-iszcze*: *chłopczyszcze*, *chłopiszcze*, *domiszcze*, *zgliszcze*, natomiast formy na *-isko* są w jego słowniku bardzo liczne.

Ponieważ suf. *-isko*, zarówno jak i *-ьsko*, występuje tylko w językach zachodniosłowiańskich, a *-iszcze* jest tworem ogólnosłowiańskim i tylko w Polsce wcześnie wyszło z użycia, przeto Taszycki nie uznaje za możliwe wyprowadzać *-iszcze* z *-isk-jo-*, lecz wyprowadza je z prasł. *-ist-jo-*, t. j. twierdzi, że punktem wyjścia dla niego był przyrostek przymiotnikowy *-istъ*; w polszczyźnie zaś właśnie pod wpływem przyrostka, często używanego dla oznaczenia miejscowości *-sko* < *-ьsko*, dawne formacje na *-iszcze* zostały zastąpione przez nowe na *-isko*, będące produktem kontaminacji: *-išče* + *-ьsko*.

§ **217.** Wyrazy na *-iszcze*, *-isko* tworzą się od rzeczowników i układają się w jednakowe grupy znaczeniowe: A więc imiona na *-iszcze* były częstemi nazwami miejscowości w XIII w. *Grodziszcze*, *Łaziszcze*, *Pobiedziszcze* i t. d. od: *gród*, *łazy* (miejsce wypalone po lesie), **pobiada* — zwycięstwo (? por. r. *poběda*), *żgliszcze* (zap. od **żgło*), *cerkwiszcze*, *rzeczyszcze*, *uroczyszcze* (**urok*), *dworzyszcze*, *siedliszcze* (*siodło*), *pastwiszcze* (*pastwa*); dalej należą tu imiona, którym suf. *-iszcze* nadaje tylko odcień znaczenia pejoratywny: *chłopiszcze*, *chłopczyszcze*, *domiszcze*; wreszcie wyrażają część składową przedmiotu, oznaczonego przez wyraz pierwotny: *łęczyszcze* — arcus, właściwie 'części drewniane łuku', *nasadziszcze* — hastile t. j. 'drąg włóczni bez ostrza' (por. *nasada*).

§ 218. To samo widzimy śród wyrazów z suf. *-isko*. mamy tu bowiem nazwy miejsca, utworzone w części od rzeczowników np. *ognisko* BZ., *pogorzelisko*, *siedlisko* (od *siodło*), *pastwisko* (*pastwa*), *wierzysko* (*wiór*) — 'natón, gdzie drwa chowają' M., choć możnaby je wywodzić od przymiotników na *-isty* np. *ognisko* — 'miejsce ogniste', *ciernisko* — 'miejsce cierniste', *bagnisko* — 'miejsce bagniste', ale na ogół przymiotników na *-isty*, któreby odpowiadały rzeczownikom na *-isko*, jest niewiele; niektóre niewiadomo, skąd wywieść np. *trzęsawisko*, bo nie mamy ani **trzęsawy*, ani przymiotnika **trzęsawisty*. Niektóre może pochodzą od rzeczowników np. *boisko* — 'miejsce z ubitą ziemią do młócenia zboża cepami', albo od czasowników *moczysko* Ł., *klepisko* = *boisko*, *stanowisko*, *urwisko*, *zalewisko*, *wylewisko*. Od przymiotników na *-owy*: *bojewisko* Mm., *bojowisko*, *borowisko*, *tąrgowisko*, *cierniewisko*, *ługowisko* — 'kałuża', *zdrojewisko* M., skąd wyosobniony suf. *-owisko* np. w *legowisko*.

Od znaczenia miejsca możliwe było przejście do znaczenia czynności, na tem miejscu dokonywanej; i tu także mamy suf. *-isko* lub *-owisko*: *śmiechowisko* — facetiae Ł., *dziwowisko*, *pośmiewisko*.

Drugą kategorję tworzą odrzeczownikowe na *-isko*, oznaczające przedmioty, do których mówiący odnosi się z pogardą, lub patrzy na nie, jako na rzecz błahą: *drożysko* — 'ścieżka', *płaszczysko* (stare, zniszczone), *suknisko*, *szmacisko* M., *igrzysko* (od *igra*) Pot. W. Ch., *morzysko* (*mór*), *leżysko* (*leże*), *łożysko* (*łoże*), tutaj można zaliczyć: *nazwisko*, w przypuszczeniu, że pierwotnie oznaczało podrzędną nazwę, potem, zaś gdy utraciło to ujemne znaczenie, zastąpiono je przez *przezwisko* dla oznaczenia właśnie tego ujemnego charakteru; por. *imionisko* w Panu Tadeuszu VI, 416, jako podrzędne, dodatkowe imię:

> By rozeznać się wpośród takiej mieszaniny,
> Brali różne przydomki od jakiej zalety
> Lub wady, tak mężczyźni, jako i kobiety...
> Dobrzyńskich naśladując, inna szlachta bliska
> Brała również przydomki, zwane imioniska.

Niekiedy bywa tu zmiana znaczenia: *rżysko* w Mm. ma znaczenie 'słoma, plewy' t. j. odpadki *rży* 'żyta'; obecnie *rżysko* — 'ściernisko' po zebraniu zboża.

Do trzeciej kategorji znaczeniowej (części przedmiotów, najczęściej rękojeść) należą: *racisko* — hastile (zapewne od **rać* — 'hasta') Mm., *wędzisko* Erz., *strzemienisko* — streparium, 'rzemień, na którym wisi strzemię' BB., w tem samem znaczeniu *puślisko*

a. *pusło* M., *biczysko*, *siekierzysko* a. *stolisko*, *stylisko*, niektóre niejasnego pochodzenia.

§ 219. Suf. *-ec*, *-ce* < *-ьkъ*, *-ьko*. Prasł. pierwotny suf. *-ьkъ* odpowiadający lit. *-ika-* (*vẽnьcь* lit. *vainìkas*) w przeciwieństwie do tego suf. *-ьkъ*, który powstał na skutek zmiękczenia pierwotnego *-ьkъ* po *j* i po spółgłosce tylnojęzykowej, wymienił się drogą czysto fonetyczną na *-ьcь*. Z tego można wysnuwać różne wnioski co do wartości głosowej zmiękczonego *'ъ* i co do pochodzenia form *gorьkъ*, *tęžьkъ* (§ 168 i 193).

Należą tu przedewszystkiem utworzone od rzeczowników lub od pierwiastków np. *baraniec*, *ociec* Kśw., *garniec*, *cielec*, *koniec*, *palec*. *stolec* Fl., *młodzieniec* Gn., *bochniec*, *gościniec*, *kaganiec* (etymologja ciemna), *korzec*, *koźlec*, *siestrzeniec*, *stryc* (t. j. **stryjc*, **stryjьcь*), *szczeniec* BZ., *cudzoziemiec* Mm., *pąciec* — 'przedział włosów', *tylec* Ł., *chłopiec* BB.. *hufiec*, *skociec* — 'łut', *wieniec* M, *udziec* Cn., *krogulec* por. srbs. *kraguj*; na rodzaj nijaki: *sirce* Kśw., *słuńce* Fl., *jajce*, *mieśćce*, *okieńce* BZ., *wiederce* — concha Mm., *drzewce* BB.; *świerzebiec* BB. od *świerzepica* — equa indomita, *b* pod wpływem jednoznacznego *źrzebiec*.

Inne zapewne pochodzą od czasowników: *tworzec* Kśw., *jeździec*, *łowiec* Fl., *czepiec*, *gędziec*, *kupiec*, *piszczec*, *wieszczec*, *żniec* BZ., *kopiec*, *żyrzec* — 'starosta weselny', pierwotnie 'ofiarnik' Mm., *jaźwiec* Erz., *oklepiec* — ames, *rozwadziec* — mediator, *skrzypiec* — tibicen Ł., *dzwoniec*, *goniec*, zapewne też *szwiec*, *krawiec*. Niekiedy oboczne formy na *-ca* np. w Mm. *tworzec* — *tworca*. *żyrzec* — *żyrca* także złożone: *cudzoziemiec* — *cudzoziemca*, por § 220.

Od przymiotników lub imiesłowów: *jęciec*, *juniec*, *lutościwiec*, *młodziec*, *pirzwieniec* (od *pirzwny*), *pomazaniec*, *wybraniec*, *znaniec* — notus Fl., *bracieniec* Gn. (od *bratnі*); *czyrwieniec* — vermiculus, *odzieniec* — armiger, *schowaniec*, *starzec*, *synowiec*, *ubraniec* — armiger, *umarlec* BZ., *samiec* (od *sam*); *chytrzec*, *wygnaniec* Mm., *pożegnaniec* — catechumenus R. XLVII, 359, *gościniec*, *gołębiniec*, *jałowiec*, *łysiec* — calvities, *świniec* — suile Erz., zapewne też *truskawiec* — herba stropharia R. LIII, 61, *mędrzec*, *młodziec*, *winowaciec* Ł., *głuszec* — gallus silvester, *padalec*, *przedaniec* — sclavus, *wołowiec* — bublicus BB., *bliźniec*, *domowiec* — familiaris, *leniwiec*, *mozgowiec* — cerebrosus, *niewieściniec* — matrix, *myśliwiec*, *oblubieniec*, *podkasaniec* — curtus, *rzezaniec*, *wdowiec*, *wisielec*, *zwierzyniec* M. od nieznanego już przymiotnika **zwierzyn*, uformowanego prawidłowo od

zwierz, *bywalec* Cn., *Niemiec*; niezwykła forma *naszyniec* a. *ziemek* M. jakby od pochodnego przymiotnika **naszyn*; *kurzyniec* — 'kurnik' Pot. W. Ch. 303.

Pochodne od rzeczowników po większej części są zdrobniałemi, od czasowników — nomina agentium, od przymiotników przedstawiają na ogół istoty lub przedmioty daną cechą wyposażone.

Suf. *-ulec* w zapożyczeniach niemieckich wyrazów złożonych z *-holz* 'drzewo': *hamulec* — hemmholz, *krępulec* — krummholz, *strychulec* — streichholz i t. d. PrFil. IV, 502, niekiedy mocno spolszczone np. *budulec* — bauholz według *budować*; z tymże suf. już na gruncie polskim utworzono *szpikulec*, *krzywulec*, *krzyżulec*, a może i *krogulec* (zapewne z **krogujec* por. stsł. *kragui*).

Suf. *-ąc* < *-ęcь* < *-ękъ*: *miesiąc* — luna Fl. — mensis Sul., BZ., *zając* Rost.

§ 220. Suf. *-ca* < *-ьca* < *-ьka*, znany tylko w językach zachodnio-słowiańskich, formuje najczęściej męskie imiona osób działających, pochodne od czasowników: *odjimca*, *przychodca*, *przyjemca*, *wysłuszca* — exauditor, *zaszczytca* — protector, *zawadca* Fl, *drapieżca*, *omowca*, *potwarca*, *zbojca* Gn., *obrońca*, *osoczca* — 'oskarżyciel', *smowca* — mediator, *sprawca*, *wiciężca* BZ., *dzierca* — exactor, *gańca*, *kłamca*, *łomca*, *odstręczca*, *poborca*, *radca*, *rządca*, *schodźca* — criminator, *tworca* (ale starsza forma *tworzec* § 219), *uwłoczca*, *zgubca* — depopulator Mm., *drapieżca*, *wrożca* Erz., *otwarca grobów* Ł., *dzierżawca*, *opatrzca*, *pierca* — 'adwokat', *poduszczca* — susurro, *zachodca* BB, *dzielca* — divisor, *należca*, *naśmiewca*, *oprawca*, *przedawca*, *rajca* < *radźca*, *strawca* — consumptor, *zastępca*, *znawca* może według *wyznawca* (od *wyznawać*), *wykonawca* (od *wykonawać*), *zwajdca* (od *zwadzić*) M.; wyjątkowo od przymiotnika: *łaskawca* M. Niekiedy wyrazy złożone: *cudzołożca* Fl., *kaznodziejca* Gn., *cudzoziemca* obok *cudzoziemiec* Mm.

Bardzo nieliczne żeńskie: *owca* — ovis, *wirzbca* — zona Fl., *ta potwarca* Dzik. 131 (AKPr. III, 56), *trząsca* — 'zimnica, febra' M.

Sufiksy z *g*.

§ 221. Suf. *-g* < *-gъ*, *-ga*: Według Iljińskiego należy tu *drobiazg* por. r. *drebezgi* — 'drobne kawałki' < *drob-ez-gъ* Izvěstja Akad. Peterb. XVI, 4, 16; *struga* R. XII, 36, por. *o-strow* od rdzenia *stru-*, *sru-* — 'płynąć', *miazga* por. *miazdra* < *měz-ra* obok *miązdra*; *sługa* od rdzenia *slu-* — 'słuchać' por. łc. *cliens* od *cluo*,

niem. der *Hörige* — Bréal, Sémantique; według Vondráka jest zapożyczeniem z celt. *slúag* — 'wojsko' (JA. XXXIII, 92), *skarga* według Brücknera R. LVI, 156 od rdzenia *kor-*, *skor-*, według Štrekelja (Zbornik Jagića) zapożyczenie z niemieckiego; *księgi* stp. tylko w liczbie mnogiej, etymologja wątpliwa, prawdopodobnie zapożyczenie, por. stsł. *kъniga* — 'litera, pismo, księga', dawniej stawiano w związku z *kъnęzь*, Berneker Et. Wb. przytacza zestawienia: ze staroislandzkiem *kenning* — 'nota', z asyryjskiem *kunukku* — 'pieczęć', wreszcie z madziars. *kőnyv* — 'księga', mordwińskiem *koňov* — 'papier'. Według Brücknera od *kień* — 'pień' w znaczeniu pierwotnem 'deszczki do pisania lub do wycinania znaków' Enc. Pols. IV, 187.

Z suf. *-g* < *-zg-* tworzą się formy przypadków zależnych liczebników zbiorowych: *czworga* stp. *cz(t)wiorga*, *trojga*, *dwojga*, *pięciorgiem*, *w sześciorgu* i t. d.

§ **222**. Suf. *-ż* < *-gjь*: *mąż* por. goc. *manna* skr. *manna* skr. *manu-š* — 'człowiek'; żeński *-ża* < *-gja*: *piegża* — curruca Rost., czy nie od *pieg* — 'cętka'?

§ **223**. Suf. *eż* < *-egjь* stp. rodzaju męskiego *kradzież* — furtum BZ., *łupież* — praeda Mm., dziś *łupież* we włosach; *płacież* — solutio (poenae) Sul. 109.

§ **224**. Suf. *-og* < *-ogъ*, *-oga*: *ostróg* — 'palisada, miejsce palisadą otoczone', *ostroga* według Vondráka także *trwoga*. Według Brücknera tenże przyrostek w przymiotniku *chędogi* wbrew mniemaniu tych, co ten wyraz uważają za zapożyczenie z goc. *handugs* — 'mądry' R. LVI, 68; *mnogi* stsł. *mъnogъ* Miklosich Et. Wb. wyprowadza z goc. *manags*. Męskie: *batog* — 'gruby bat', *pirog* według Brücknera od *pirъ* — 'uczta' Mitologja słowiańska 54; *twarog* od *twarz*, *twarzyć* jak *formaticus*, *fromage* od *forma*; imię bóstwa r. *Swarog*, na zachodzie tylko patronimiczne *Swarożyc*, co Brückner zestawia z skr. *svar* — 'słońce', Mitologja słowiańska 52; według Brücknera także *barłog*; stp. *nog* stsł. *inogъ* — gryf od *inъ* — 'jeden', a więc ptak odyniec. nie gnieżdżący się stadem (stosunek *nogъ* — *inogъ* możnaby objaśnić podobnie jak *skra* — *iskra*, *mieć* — *imieć*), stsł. *črъtogъ* — 'mieszkanie' od *črъta* — 'namiot' ib. 54. Nie należy tu *minog* stp. *ninog* Erz., *najnog* Rost. z niem. *neunaug*.

§ **225**. Suf. *-ąg* < *-ęgъ*: *pstrąg* Erz. por. *pstry*; *-ęga* < *-ęga*: *ostręga* — 'jeżyna' por. *ostrężyna*, *ostrożyna* — subus fruticosus Rost., *ostroga* R. LV, 220; *niedołęga* — 'niedostatek' np. *niedołęga wody*,

pieniędzy Troc, por. *niedola, niedołęga* — 'człowiek niedołężny' Starowolski; *mitręga* — 'ciężka i długa praca' Pot. W. Ch. 135, *bzdęga* — 'młyn na galarze' Sł. warsz. por. *bździel* w temże znaczeniu p. § 124; *wardęga* Fl., — iumentum z niem. *werdunge* a. *werdinge* — 'oszacowanie', Brückner PrFil. VI, 15.

§ **226.** *-ąg* < *-ęgъ*: zapożyczone *szeląg* z niem. *schilling*, zwykle wymienione na *-ądz*: *książ* — princeps Fl., stgniem. *chunning*, *pieniądz* — 'drobna moneta' Gn. stgniem. *phenning*, *mosiądz*, *wrzeciądz* BZ., także *rzeciądz* — łańcuch, *robociądz* — aedificator Mm., *wiciądz* nowotwór według cz. *vitěz*, r. *vitjazь* do *zwyciężyć*. Żeńskie na *-ęga*: *włóczęga* Erz. — 'tułanie się', potem 'tułacz', *siermięga* — 'grube sukno' 1547 Rachunki dworu Zygmunta Augusta, *ciemięga* — 'ciężka długa praca' Sł. warsz., także 'człowiek wolno robiący'; *komięga*, także *komiega* r. *komjaga* — 'statek wodny'; w wyrażeniach humorystycznych *laszczęga* R. LV, 189, *Warszęga* — 'Warszawa'.

§ **227.** Suf. *-'uga* < *-juga*: *maczuga* Erz. właściwie 'główka maku', przenośnie 'buława', *czeczuga* — sturio. acipenser ruthenus Rost., *kolczuga* — 'koszula z kółek stalowych', *jarczuga* — 'owies wczesny' por. *jarzec*; spolszczony *kańczug*. Z poprzedzającą twardą spółgłoską *pastuga* — 'śmierć' a. *pasztuga*, co Brückner wywodzi z łac. *pestis*, *pestilentia*, co lud *pasztalancą* i *pastalancą* nazywa R. LVI. 169; u Kolberga *pasztuga* — 'fartuch' Krak. I, 122 ods., *szaruga* — 'słota'. Ze spółgłoską *ć*: *pleciuga* — 'co plecie niebywałe rzeczy'.

Suf. *ugja* > *-uża* według Vondráka: *kałuża*.

§ **228.** Suf. *-yga*: *łodyga* Erz. podobno z gniem. *ladduch*; *łandyga* a. *łańtyka* — 'wałęsanie się' por. chorw. *landati* — 'wałęsać się' R. LVI 150; *dziadyga* — 'stary dziad', *ostryga* spolszczone *auster*, *łoczyga* z łc. *lactuca*.

Sufiksy z *s*, *c*, *ch*, *sz*.

§ **229.** Suf. *-s* < *-sъ*: jeden tylko przymiotnik starej formacji: *rusy* — rufus, 'rudy', og. słow. *rusъ* < **rudsъ*.

Z rzeczowników Vondrák tu zalicza *głos* por. stsł. *glagolъ*, *kłos* od rdzenia *kol* — 'kłóć', *czas* por. *čajati* — 'czekać', *kęs* < *kǫd-sъ* por. lit. *kándu*; inne jak: *włos*, *bies*, *lis* mogą mieć *s* rdzenne; *ryś* pierwotnie był tematem na *i* r. *rysь*, *rysi*, ale stsł. *rysz*, co Vondrák zestawia z *rusъ* — 'rudy'.

Suf. *-sa* < *-ssa*: *płaksa* r. *płaksa* JA. XXXIV, 38, *beksa*.

§ **230.** Suf. *-as*, oprócz *dubas* — 'rodzaj łodzi', wymienionego w zapiskach mazowieckich pod r. 1436, Ks. Maz. III nr. 2405, inne są nowotworami: *łotras*, *fagas* R. LVI, 166 według Brücknera pod wpływem takich, jak *chłoptas*, p. niżej § 231, *wykrętas*, *nieboras*, *krzywas*, *brudas*, *grubas*, *chudas*, *gilbas*, *belbas*, *kiędrasek* R. XLIX, 2. Nazwiska *Warwas* z *Dykasem* Reja, *Biegas*, *Kajdas* i in. Z poprzedzającą spółgłoską miękką: *mamlas* od *mamlać*, *kulas* od *kuleć* R. XLIX, 3, nazwa miejscowości *Pielasy* i t. d.

Rodzaju żeńskiego *kiełbasa*, o której obszernie pisał Brückner w R. XLIX, 2. *kolasa* — 'wóz żołnierski' Cn.

Przymiotniki: *białasy* Cn. R. XLIX, 2, *szarasy*, *siwasy* u Reja, p. R. LV, 239. *żółtasy* to samo co: *białawy* *żółtawy* i t. d.

§ **231.** Suf. *-tas*: *chłoptas* r. 1535 Glaber 120, Cn., *głuptas*, *wykrętas*, *obwertas* r. 1697, *tartas* R. XLVII, 38.

§ **232.** Suf. *-os*: *kobos* czy też *kobosa* — cymbala: *na kobosie* BZ., cz. *na kobosi*; *pasztos* — 'wielki pasztet' L.; nazwiska jak *Witos*.

§ **233.** Suf. *-us* w nowotworach: *dworus*, *sługus* R. XLIX, 2, *obdartus*, *zdzierus*, *biegus*, *wisus* (wisielec), *morus*, *nygus*; *hawrus* — 'żyd' R. XLIX, 4 z wieku XVII; według Vondráka wszystko poszło z *wagus* a więc z wyrazu szkolnego; podobnie *gadatywus* na wzór łacińskich nazw przypadków: *nominativus* i t. d.

§ **234.** Sufiksy na *z*: *-noz*: *kiernoz* — aper R. XVI, 358 Erz. por. *kierda*; *-uz*: *kobuz* por. *kobiec*.

§ **235.** Suf. *-ch* < *-χъ*: **żuch* zachowany w zdrobn. gw. *zusek*, *żuszek* — 'kęsek, odrobina chleba' od *żuć*; *grzech* Kśw. według Baudouina de Courtenay pierwiastek ten sam, co w *gr-ěti*; *duch*, *słuch* Fl., por. *slu-ti*, *śmiech* por. *śmiać się*, *orzech* BZ., *po-śpiech* por. *spě-ti*, *czuch* por. *ču-ti*, *roz-mach* por. *ma-nǫti*, *ma-jati*, *żenich* por. *żenić*, żeńskie: *wiecha*, *strzecha* Erz., *marcha* — 'padlina' por. *mьr-ą*. Hypocoristica: *Stach* — *Stanisław*, *Bolech* — *Bolesław*, *Piech* — *Piotr*, *Zdziech* — *Zdzisław*.

Suf. *-ch* < *-ьχъ*, *-ьχъ*: *trzemcha* BB. wyparta potem przez ruską formę *czeremcha*, przymiotnik *wiotchy* — vetus BZ., *olcha*.

Suf. *-sza* < *-χja*, < *-ьχja*: *dusza*, *olsza*. Męski *-sz* w hipokorystykach: *Bogusz* z *Bogusław*, *Jarosz* z *Hieronim* lub z *Jarosław*.

§ **236.** Suf. *-szy* w przymiotnikach; pod wpływem głównie takich form, jak *pirwszy*, *inszy* (alius), które niegdyś miały znaczenie stopnia wyższego, a z czasem je utraciły, utworzono nowe: *dzi-*

siejszy stp. *dzisi*, *jutrzejszy* a. *jutrzny*, *teraźniejszy*, *tutejszy*, *tamtejszy*, *inakszy* (diversus) „króla też nie chce *inszego* ani *inakszego* mieć“ Orzech. 160.

§ **237.** Suf. *-echa* < *-jexa*: *macecha* Mm., *macocha* BZ., *warzecha* M., także *warzęcha* BB.

§ **238.** Suf. *-ach*: *bielach* — ‘zając biały’ R. XLIX, 2, *ciarach* — ‘szlachcic’ w gwarach ludowych R. XLVII, 363, p. § 122.

§ **239.** Suf. *-och* < *-oχъ*: *junoch* — juvenis Mm., *skomroch* — joculator, *tłustoch* M., *ciastoch* — ‘lele, flak, bezkost’ Cn., *motłoch*; żeńskie: *trocha* Cn., por. *trę*, *mędrocha*, *kuperdocha* to samo, co dziś *czupiradło* w odniesieniu do kobiety R. LVI, 169; *gospocha* — ‘dobra, zabiegliwa gospodyni’, *gocha* — ‘gorzałka’ jako napój miły. Z poprzedzającą spółgłoską miękką, przeniesioną z innych form: *wiercioch* — tribulum Erz. od *wiercieć*, *pieszczoch* Pot. W. Ch. (*pieszczę*), *rzędziocha* (*rządzić*) to samo co *gospocha*. Spolszczone *pończocha* — *bundschuh*.

Suf. *-icha* w spolszczonem *opacicha* — *abbatissa* M.

§ **240.** Suf. *-uch* < *-uχъ*: *pastuch* Fl. także *pastucha* BZ., *paduch* — latrinculus Fl. (w Słowniku warszawskim objaśniono to, jako *pa-duch* niby ‘zły duch’), *wiaduch* — genius, daemon, t. j. ‘wiedzący’ Ł., *czopuch* — furnus, *obartuch* — artolaganus, ‘podpłomyk’ prawdopodobnie na węglach pieczony, i przez to obracany przy pieczeniu na obie strony, albo może ‘obwarzanek’ BB., *pietuch* z ruskiego, ‘kogut’, *makuch* — ‘wytłoczyny z ziarn maku’ Rost., *kotuch* — ‘kojec’ stp. *kociec*, *kopruch* — vitreolum PrFil. V, 8. Żeńskie: *bzducha* — falcaria Rost., ‘roślina przykrą woń wydająca’, *żerucha* a. *rzeżucha* — lepidium Rost., *rzerzucha* BZ., Ł., *jemiołucha* — turdus, *młoducha* — sponsa, *starucha* Ł., *czarnucha* — mela spernon, ‘roślina z czarnem nasieniem’, *zawierucha* por. *wir*, *skarucha* — ‘kora’ Pot. W. Ch. 331, *dziewucha*, *ropucha*, od nieużywanego teraz **dobruch* utworzono czasownik *udobruchać*.

§ **241.** Suf. *-’uch* w starych wyrazach z prasł. *-juχъ*, *miedzuch* — ‘miedza’, meta XV w. Stppp. X nr. 200, *szczebrzuch* — ‘sprzęt domowy’ Mm., w nowych spółgłoska miękka przed sufiksem pod wpływem analogji do wyrazu, od którego pochodny wyraz został utworzony, np. *pleciuch* — ‘co plecie, plotkarz’ BB., *kożuch*, *cieluch*, *żeniuch* — sponsus Ł., *dzieciuch*, *koniuch*, *piecuch* Cn., *niewieściuch* Skarga, *śmierdziuch* Pot. W. Ch.; żeńskie: *pielucha*, *jemielucha* obok *jemiołucha*.

Nadto *-uch-* ukazuje się w złożonych przyrostkach rzeczownikowych i przymiotnikowych: *matuchna*, *miękuchny* albo *mięciuchny*, *maluchny*, *tyluchny*, *tyciuchny* R. XLVII, 357.

§ **242.** Suf. *-chwa*: *żuchwa* — 'szczęka' por. *żuć*, gw. *żuchleć*, *żucholić*, *żuchtać*, *żuchel*, **żuch*, *żuszek* § 235, *żuchel* § 124.

§ **243.** Suf. *-ijasz*, *-jasz* prawdopodobnie według formy imion biblijnych: *Izajasz*, *Jeremjasz*, *Eljasz*: *niezgrabjasz*, *koronjasz* Pan Tadeusz VI, 403, *brodafjasz* — 'brodacz' Pot. W. Ch. 323.

§ **244.** Suf. *-esz* < *-ešь*: *lemiesz* BB., *pielesz*: *do takrocznego pielesza* Sł. warsz. (od tegoż rdzenia, co *pielucha*); (*kurdesz* jest zapożyczeniem z tur. *kardasz* — 'braterstwo'). Suf. *-esza* w nazwiskach: *Kościesza*, *Kulesza*.

§ **245.** Suf. *-osz*: *Krzywosz* Bls., (*o naszym krolu Krzywoszu o Chabrym*), *długosz* — 'człowiek wysokiego wzrostu', *gniewosz* — 'gniewliwy', *smętosz* — 'ponurego usposobienia', *gniadosz* — 'koń gniady', *gniazdosz* — 'ptak co w gnieździe zostaje', 'domator' Cn. Nazwisko *Wilkosz*.

Suf. *-osza*: *junosza*, właściwie suf. *-ja* dodany do *junoch* a według *junosza* utworzono *panosza* — 'podrzędny szlachcic', częste w zapiskach sądowych XIV wieku.

§ **246.** Suf. *-usz*: *cienkusz winny* M., *chudeusz* może według *Mateusz*; tytuł tragedji „Horacjusze i Kurjacjusze" humorystycznie w swoim czasie przerobiono na *choracjusze* i *kuracjusze*; *utracjusz*; stary wyraz *koniuszy* według *łowczy* i innych podobnych utworzono od *koniuch*; *kartelusz*, *kapelusz*, *animusz*; *katusz* — 'katownia' L. na podobieństwo wyrazu *ratusz* z niem. *Rathaus*. por. „nie w ratuszu abo w katuszy, gdzie temu miejsce, ale do lasa w nocy wywieźć pomowioną i tam się nad nią do woli po wilkowsku pastwić" Czarownica powołana.

§ **247.** Suf. *-isz*, *-is*, *-ysz*: *urwisz* z *urwipołeć* jak *Bronisz* z *Bronisław*, *Budzisz* z *Budzisław* i t. p.; *przybysz*, *ubysz* R. LVI, 99. *gładysz*, *hołysz* z ruskiego obok *gołysz* u Naruszewicza, por. *hołota*, *gołota*; *sporzysz* — claviceps purpurea Rost., *sporysz* — triticum repens Rost., — polygonum aviculare: „*sporysz* dlatego, że sporo rośnie" Rost. 154, nazywany także *spodzich*, *sporyszt*, *sporzych*, wszystko niejasne; *orkisz* triticum spelta Rost., z niezwykłem nagłosowem *or-* przed spółgłoską, co wskazuje na niesłowiańskie pochodzenie wyrazu, por. tur. *urkusz* — 'jęczmień dziki'.

Tematy z przyrostkami na *-i*.

§ 248. Końcowe *-i* w języku prasł. wymieniło się na *-ъ*, wskutek czego wytworzył się grunt do mieszania tematów pierwotnych na *-i-* z tematami pierwotnemi rzeczowników męskich na *-jo-*. Istotnie, w języku starosłowiańskim znajdujemy już to pomieszanie, nie wiemy przeto, czy np. *konь* pierwotnie był tematem na *-i-*, czy na *-jo-*, a jeżeli *ogn̄ь* zaliczamy do dawnych tematów na *-i-*, to kierujemy się przy tem porównaniem z formami innych pokrewnych języków, np. skr. *agni-š*, łc. *igni-s*. Tam tylko w zakresie wyłącznie słowiańszczyzny rozstrzygamy stanowczo, gdzie zachodzi różnica zmiękczenia spółgłoski końcowej tematu przez *-i-* lub przez *-jo-*, np. *rydz* ma niewątpliwie dawny temat na *-jo-*, gdyż *dz* mogło powstać tylko z pierwotn. *dj*, natomiast *zięć* jest niewątpliwie dawnym tematem na *-i-*, gdyż *ć* nie mogło powstać ani z *tj*, ani z żadnej innej spółgłoski zmiękczonej przez *-j-*. Tak samo tematy na *dż*, *ś*, *ź* są dawnemi tematami na *-i-*: *niedźwiedź*, *łoś*, *gałąź*. Pozatem sprawdzianem mogłyby być końcówki przypadków zależnych, początkowo inne w zakresie dawnych tematów na *-i-* a inne znów w deklinacji tematów na *-jo-*; w języku polskim jednak deklinacja na *-i-* zachowała się tylko w zakresie rzeczowników żeńskich, mianowicie dawne tematy na *-i-* tworzą deklinację V, a dawne tematy na *-ja-* lub *-ī-* należą do deklinacji IV.

Ale i tutaj w pewnym stopniu zaszło pomieszanie: wskutek wspólności końcówek niektórych przypadków: celownika, narzędnika i miejscownika l. pojed. nastąpiło wyrównanie także we wszystkich innych przypadkach niektórych rzeczowników; częściowo zachowały się formy oboczne stare i nowe np. *obierza* i *obierz*, *tarcza* — *tarcz*, *pieczenia* — *pieczeń* i in. Możemy prawie zawsze stwierdzić, że formy na *-a* są wcześniejsze, a więc formy: *obierz*, *tarcz*, *pieczeń* nie pochodzą od dawnych tematów na *-i-*. Tutaj przeto również, jak i przy rzeczownikach męskich, o ile fonetyka nie stwierdza, że końcowa spółgłoska jest niewątpliwie zmiękczona przez *ь*, może się zrodzić wątpliwość co do natury pierwotnego tematu i wtedy rozstrzyga porównanie z faktami innych języków pokrewnych; gdy np. dla p. *mysz* w żadnym języku słowiańskim nie znajdujemy odpowiednika w formie **mysza*, to mamy prawo uznać tu temat na *-i-* i gwarowe p. *mysza* uważać za odwrotny, niż *tarcza*, *obierza*, wypadek wpływu analogji form deklinacji IV na V (wpływ zdrobn.

myszka), ponieważ zaś w rdzeniu końcową samogłoską było *s* (por. łc. *mus*, gr. μῦς), które nie wymienia się na *š* przed *ь*, przeto wnioskujemy, że nastąpiła tu wymiana *s* na *ch* (po *u*) i dopiero *ch* przed *ь* wymieniło się na *š*.

Wreszcie wspomnieć trzeba, że między rzeczownikami, dziś należącemi do deklinacji V, są jeszcze i takie, które niegdyś miały tematy spółgłoskowe np. *macierz* (łc. *mater*, gr. μήτηρ), albo na *ū* np. *krew* stp. *kry*, albo według tych ostatnich spolszczone zapożyczenia np. *rzodkiew*.

Do przyrostków na *-i* należą:

§ **249.** Suf. *-ь* < *-i*; półsamogłoska końcowa zniknęła, pozostawiając po sobie ślad w zmiękczeniu poprzedzającej spółgłoski, ale przy pewnych warunkach nawet i to zmiękczenie się nie utrzymało (Gr. I § 205, 211).

Z pomocą tego przyrostka tworzyły się rzeczowniki męskie: *gość*, *gwóźdź*, stp. *miedźwiedź* — właściwie 'zjadacz miodu', *pać* — 'droga', skąd pochodzi stp. *pacież* — 'dróżka na głowie, przedział włosów', *pątnik*; *zwierz* początkowo używany w znaczeniu zbiorowem, zarówno jak *Ruś*, *czeladź*, ale te rzeczowniki są rodzaju żeńskiego. Jedyny rzeczownik męski, który pozostał w deklinacji piątej, *ludzie*, występuje tylko w liczbie mnogiej; drugi, podobnie używany tylko w l. mn., *dzieci*, był uważany za żeński; gdyby był męskim, kończyłby się nie na *-i* lecz na *-e*, jak *ludzie*, gdyby zaś był nijakim, to musiałaby się zachować forma przydawki na *-a* np. **moja dzieci*, tego zaś nie spotykamy nigdzie, natomiast: *Bartoszewy dzieci* 1405 Piek. 271, *na ty dzieci* 1394 Hube Zb. 68, *położy dzieci swoje* Puł.

Żeńskie są bardzo liczne i dotychczas się odmieniają według własnej, V deklinacji np. *moc*, *rzecz* Kśw., *obow*, *otchłań* Fl., *obręcz otrzedź* — 'kolejność' (por. r. *očered'*) BZ.; *łącz* — 'ziele, z którego koszyki plotą', *mokrz* — 'mocz' M., *drzwi* stp. *dźwirzy* ok. 1410, JA. XIV, 500; *wilcza knieć* (od *kniat*) Cn., *więź* — 'pęk': „ramiona *więź* ciemnych kryła włosów" Szymanowski.

Formy liczby podwójnej *oczy*, *uszy* zostały utworzone też od tematów na *-i*. Liczebniki od *pięć* do *dziesięć*. Rzeczowniki od przymiotników: *biel*, *czerń*, *zieleń*, *czerwień*, analogicznie nowoutworzony wyraz *bruń*.

§ **250.** Suf. *-ń* < *-nь*: *każń* — 'rozkaz' Fl., *broń* por. stsł. *borją sę* — 'walczę', *dań* — 'danina' M., tu może też należy rze-

czownik męski *koń*, według Boháča L. F. XXIII, 106 z *kob-nъ* por. *kob-yła*, por. też p. *ginę* < **gibnę*; *jabłoń*, *płoskoń* — 'konopie z kwiatami męskiemi'.

§ **251.** Suf. *-śń* < *-snъ*: *baśń* Fl., por. *bajać*, *pieśń* BB., por. *pojȩ*, *pieję*, zapewne też *pleśń* M., por. lit. *pelù* — 'pleśnieję', *krzywaśń* 1385 Stppp. VIII nr. 3881 obok *krzywaśnia* 1448 Stppp. II nr. 3363, użyta zawsze tylko jako nazwa herbu.

§ **252.** Suf. *-źń* < *-znъ*: *przyjaźń* Kśw., *żyźń* — ubertas Fl., *bojaźń* BZ., *żywaźń* — vitalis nectar R. XII, 37; *kuźń* — 'moneta' Mm.

§ **253.** Suf. *-ań*: *krtań* stsł. *grъtanъ*, *kopań* R. LVI, 152, *kijań* — 'krótki kij' BB.

§ **254.** Suf. *-eń* < *-ěnъ*, *-enъ* lub *-ьnъ*. *jesień*, *goleń*; natomiast *sążeń* por. *siąg*, *sięgać* — 'miara od końca palców jednej ręki do końca palców drugiej, gdy obie są poziomo na boki wyciągnięte', był może pierwotnie tematem spółgłoskowym, por. stp. G. pl. *sążon*, jak *kamion*.

§ **255.** Suf. *-l* < *-lъ*: *umarl*: *umarli a uchwaconego od zwierzęcia nie będziecie jeść* BZ., *latorośl*.

Suf. *-śl* < *-slъ*: *gęśl* < **gądslъ* por. *gędę*, według Vondráka także *myśl*, por. goc. *gamaudjan* — 'wspominać'.

§ **256.** Suf. *-el* < *-ělъ*: *gardziel* Fl., *piszczel* (zam. **piszczal*) BZ., *kądziel*, *topiel* Mm., *giczel* (zam. **giczal*) — crus BB., *pochwiściel* — 'gdy się mróz, śnieg, deszcz wespołek mija': *dla pochwiścieli deszczowej* M., *kobiel* por. *kobiałka*, *kąpiel* Cn., *sopiel*, por. *sopiałka* — 'fujarka' Poradnik Językowy 1922, str. 107.

§ **257.** Suf. *-ć* < *-tь*: *cześć* < **čьstь* Kśw., *śmierć* Fl., *garść*, *maść*, *nienawiść*, *włość* < **voldtь*, *pirść* — 'proch, kurz' BZ., *przepaść* Mm., *upaść* Pot. W. Ch. 282; męskie *cieść* M., potem *teść*, także *zięć*; dalej rzeczowniki na *c* < *kt'*: *moc* < **moktь* < **mogtь* Fl., *noc* Gn., męskie *piec*; inne na *-ść*, *-ć*: *część*, *pamięć*, *wieść*, *zawiść*, *kleć*, *pięść*, *sieć*, *szerść*, niezupełnie jasne *rękojeść*, stsł. *rąkojętь*, *paproć* < **paportь* i t. d.

§ **258.** Suf. *-eć* < *-ztь*: jeżeli nie wszystkie, to przynajmniej niektóre tu zaliczane rzeczowniki należały pierwotnie do grupy tematów spółgłoskowych; zwłaszcza dotyczy to wyrazów: *łokieć*, *nogieć*, *paznogieć*, od których zachowały się w stp. formy G. pl. *łokiet*, *paznogiet*, co właśnie na gruncie tematów spółgłoskowych jest normalne. Z tymże suf. tworzą się inne męskie: *wiecheć* (por.

wiecha) ale stsł. *vĕχstъ*, *krępeć* — 'człowiek krępy' BB., *połeć* — 'strona mięsa' Erz., *kłykieć* — 'trzpień, ościen. guzik palca' (por. r. *kłyk* — 'kieł'), *kikieć* — 'wielki palec' (por. stsł. *kъkъnъ* — crus) Ł., *pypeć* — pituita Erz.

§ **259**. Suf. *-oć* < *otь*: *dobroć*, *jednoć*(?) obok *jedność* Fl., *miegoć* — 'wilgoć' Ł., *łakoć* M., *pierwoć*: z *pierwoci* — 'od początku' Pot. W. Ch. 279, *wilgoć* (stp *wilkość*).

§ **260**. Suf. *-'ęć* < *-ętь*, i *-ęć* < *-ątь*: *dziewięć*, *dziesięć* Fl., *pieczęć* Mm., *rtęć* — mercurianum Erz. Rost., *chrapęć* Krescentyn, *charpęć* — 'chrap, zarośla na miejscu wilgotnem'.

§ **261**. Suf. *-ość* < *-ostь* bardzo rozpowszechniony w językach słowiańskich. Rzadko służy rzeczownikom, utworzonym od pierwiastków czasownikowych: *zazrość* (od *zazrzeć*), *żądość* (od *żędać*) Fl., najczęściej w rzeczownikach od przymiotników lub imiesłowów np. *miłość* Kśw., *czsność czystość*, *głupość*, *gorącość*, *jedność*, *jeszutność* — vanitas, *lubość*, *łaczność*, *nieprawiedlność*, *prozność*, *rozliczytość* — varietas, *słoność*, *sprawiedlność*, *staroć*, *stateczność* — constantia, *ślizkość*, *śmiertelność*, *wielebność*, *zdradność*, *żyzność* — ubertas Fl., *urępność* 'piękność' Fragment Glogera, *brzydkość*, *chętność*, *ciasność*, *cienkość*, *cirpiedliwość*, *gniewiwość*, *lekkość*, *mastność* — 'maść', *mocność*, *ochotność*, *prostość*, *siniałość*, *tajemność*, *złość*, *zmieszkałość* — delictum BZ., *dalekość*, *gardość*, *leność*, *młodość*, *pilność*, *pustość* — solitudo, *skomroszność* — 'błazeństwo', *udatność*, *wiciężność*, *wyborność*, *wysokość*, *złobliwość* — malignitas, *znaność* Mm., *godziętność* — valor Sul. 80, *baczliwość* — discretio, *umiętność* — 'umiejętność', *wyrosłość* Ł., *poddaność*: *książęta poddaność jemu uczyniły*, *leniwość*, *wczesność* — 'wygoda' Bls., *bytność*, *dosytność* — sufficientia, *mierziętność* — indignatio BB., *butność*, *dziwność*, *gorzkość*, *kończystość*, *krewność*, *lubieżność*, *majętność*, *mężczyskość* (jak gdyby od przymiotnika **mężczyski*), *mężność*, *mierzioność*, *mokrość*, *niebezpieczność*, *niepogodność*, *nieśmiertelność*, *niezdrowość*, *obliczność*, *obżarłość*, *ochędożność*, *opatrność* a. *opatrzność*, *plugawość*, *potemność* (por. *potemny* = 'pomyślny'), *poważność*, *rozpustność*, *słodkość*, *smaczność*, *sromieżliwość*, *szczodrość*, *szpiczastość*, *tajemność*, *umiejętność* a. *umiętność*, *włochatość*, *wnętrzności*, *wroniawość* — 'czarność', *wściekliwość* — intemperies, *zakamiałość*, *życzliwość* M., *milczącość* Cn.

Rzadko od rzeczowników: *ojcowizność* — patrimonium Ł., *odmianość* Erz. dziś już tylko pospolitszy typ odprzymiotnikowy: *odmienność*; *potrzebizność* — 'potrzeba' M., *żałość* Cn., *laność* XVI w.

Lelewel, Księgi ustaw I, 105 obok *leność* 104 od *leń* — 'leniuch', a więc z wymianą spółgłoski miękkiej przez twardą (*żałość*, *lanosć*), natomiast *boleść* < **boljestь*.

Rzadkie sufiksy na *-ść* z poprzedzającą inną samogłoską: *kopyść* por. *kopać*, *kopyto*; *czeluść* stsł. *čeljustь*, *korzyść* stsł. *koristь*.

§ **262.** Suf. *-ʾadź* < *-jadь*: *czeladź* stsł. *čeljadь*, co Vondrák zestawia z *kol-ěno*.

§ **263.** Suf. *-ądź*, *-ędź* < *-ądь*: *krawądź* BB., tak samo z *-ą-* u Mączyńskiego: *kraj* a. *krawądź*, dziś *krawędź*, *żołądź*; *cigędź* — 'gęstwina w krzakach' R. LVI, 101, *łabędź* w r. *lebedь* (nie **łabudь*); z poprzedzajacą miękką spółgłoską: *gawiędź* u Paprockiego obok *gawiedź* r. *gavedь* R. LVI, 101.

Suf. *-ąbь*: *gołąb* stsł. *golǫbь*, oddawna odmieniany według wzoru tematów na *-jo*; *jastrząb* zapewne pierwotnie temat na *-ъ-*; obok form *jastrzębia* (według *gołębia*) częste formy u starszych pisarzy: *jastrzęba*, *jastrzębowi*, por. r. *jastreb* obok *gołuʹb*.

§ **264.** Suf. *-ycz* < *-yčь*: *słodycz* p. § 167, *gorycz*, odpowiednio do *gorzki* oczekiwalibyśmy raczej **gorzycz*; *zdobycz* (*rzeki pruskie zdobycz niemałą ryb w sobie mają* L. z Gwagnina), podobnie jak *odzież*, *sprzedaż*, jest nową przeróbką wyrazu r. *dobyča* < **dobytja*. W zabytkach staropolskich tego wyrazu niema, zastępuje go *dobycie*.

§ **265.** Suf. *-eż* < *-ežь* < *-egь*: *grabież*, *drapież* — 'drapiestwo' Cn., *młodzież*; natomiast *kradzież*, od tematu na *-jo-* w stp. męskie; jako żeńskie ukazuje się u Suleda; por. § 223.

Suf. *-iż*: *łaniż* — 'jelenia bedłka' Cn.

Suf. *-osz* < *-ošь* < *-oχь*: *kokosz* M. por. *kokot* — 'koguʹt'.

§ **266.** Suf. *-oś*, *-aś* < *-osь*, *-asь*: *łosoś*, *karaś*; poza tem na *-ś* pieszczotliwie skrócone imiona: *Pieś* — *Piotr*, *Paś* — *Paweł*, *Oleś* — *Aleksander*, czyli raczej *Oleksander*, *Adaś* — *Adam*, *Staś* — *Stanisław*, i podobnie od innych na *-sław*: *Boleś*, *Cześ*, *Zdziś*; na r. żeński *-sia*: *Joasia*, *Kasia*, *Basia*, *Marysia* a. *Maryś*, także: *bryś* — *brytan*, *koś* — *koń*; *miś* — 'niedźwiedź'.

Suf. *-uś*, *-usia*: *synuś*, *córusia* a. *córuś*, *matusia* a. *matuś*, *ojcuś*, *Maciuś*, *Kostuś*, *kostusia* — 'śmierć', *gębusia*, *rączusia*, *chłopuś*, *prawnuś* Pot. W. Ch., niekiedy w znaczeniu uczuciowo ujemnem (nie zdrobniałem) *rabuś*, *chamuś*, *chamciuś*. Przymiotniki: *malusi*, *tyciusi*, *tylusi*, *takusi*.

Suf. *-iś*: *modniś*, *strojniś*.

Suf. *-yś*: *bzdyś* Pot. W. Ch., 261, *chłopyś*.

Tematy z przyrostkiem na -*u*, -*ū*.

§ **267**. Końcowe -*u*, wymienione w prasł. na -ъ, znikło w polszczyźnie, o właściwem przeto dawnem brzmieniu przyrostków na -*u* można mieć pojęcie tylko dzięki zestawieniom z odpowiedniemi faktami innych języków pokrewnych. Ustalenie, w których wyrazach te sufiksy występowały, opiera się też na danych fleksyjnych, gdyż rzeczowniki na -*u* odmieniały się niegdyś inaczej, niż rzeczowniki na -*o*, które również miały w N. sg. końcówkę -ъ. Z rzeczowników, utworzonych zapomocą przyrostków na -*u*, w językach słowiańskich zachowały się tylko męskie, mianowicie z dwoma sufiksami: -*u* i -*nu*, prasł. -ъ i -*nъ*, oraz sufiks supinu -*tъ* < -*tum*. -*tu*.

Suf. -ъ: *dom*, *miód* pierwotnie był rzeczownikiem rodzaju nijakiego: gr. μέθυ skr. *madhu*; temat na -*u* występuje w stp. *miedźwiedź* < **medv-ědъ*; *pół* — 'połowa', pierwotniejsze znaczenie 'strona', *wół*, *wierzch*, prawdopodobnie także *jad*, *lód*; według Vondráka zaliczany też tutaj *dół* był tematem na -*o*.

Suf. -*nъ*: *syn*, może też *czyn* w stp. — arma, 'broń', *stan* w stp. — 'namiot'.

Suf. -*tъ* tworzył w języku prasł. supinum, ale jest rzeczą bardzo wątpliwą, czy ślady supinu zachowały się na gruncie polskim.

§ **268**. Suf. -*y* < -*ū* formuje rzeczowniki żeńskie. We wszystkich językach słowiańskich te rzeczowniki wcześnie zaczęły w różnych przypadkach ulegać wpływowi asymilacyjnemu odpowiednich form przypadkowych, utworzonych od tematów na -*i*. Tak np. nie wiemy nawet, jakiemi były pierwotne ich formy D. I. L. pl., gdyż zachowały się już tylko z końcówkami, właściwemi tematom na -*i*. Wcześnie też wychodził z użycia N. sg. zastępowany przez formę Ac. sg., podobną znów do N. sg. tematów na -*i*. Już w języku starosłowiańskim obok pierwotnych form N. sg. na -*y* ukazują się od najwcześniejszych znanych czasów w funkcji mianownika liczby pojedynczej wyłącznie formy biernikowe: zam. **bry*, **kry* — *brъvь*, *krъvь*, poczuwane w ten sposób, jakby *brъv-*, *krъv-* były rdzeniem, a -ь sufiksem. Nastąpił tu więc proces tak zwanej perintegracji, czyli coś wręcz odwrotnego do morfologicznej absorbcji (pierwsza polega na rozszerzeniu tematu kosztem przyrostka, druga zaś — na rozszerzeniu przyrostka kosztem tematu). Ponieważ formy takie, jak *brъvь*, *krъvь*, podobne były do mianownika tematów dawnych na -*i*, przeto z czasem i inne przypadki według tychże tematów formo-

wano; stąd G. sg. r. *brovi*, *krovi*, p. *brwi*, *krwi*, zamiast kontynuacyj form prasł. **brъve*, *krъve*, i tak samo w innych przypadkach.

W języku stp. zachowały się jeszcze resztki dawnych form na *-y* : *kry* w zapiskach sądowych w końcu XIV i pocz. XV w. np. 1410 Piek. 404; *jętry* — glos, uxor fratris mariti, ostatni raz w r. 1540 R. XXV, 233, *świekry* — socrus tamże. Jednocześnie jednak, t. j. w końcu w XIV występuje jako N. sg. *krew* np. r. 1393 Leksz. I nr. 1551, *jątrew* 1446 AGZ. XIII, 189. Inne wcześniej wyszły z użycia, a przynajmniej w pierwotnej formie nie zostały nigdzie zapisane; zam. **zły* — soror mariti jest tylko *zełw* Mm., albo *złew* 1449 R. XXIII, 280, zam. **żarny* znamy tylko *żarnow* — 'kamień młyński' i *żarna*.

Niektóre wyrazy zapożyczone przybierały na gruncie słowiańskim formę taką, jak gdyby z suf. *-y* były utworzone, a więc stsł. *buky* — 'litera', z goc. *bōka*, stsł. *crъky*, z goc. **kirikô* — 'kościół', stsł. *smoky*, z goc. *smakka* — 'figa'. W polszczyźnie znamy tylko *bukiew* (w znaczeniu 'nasienie buku'), *cerkiew* Puł.

Wyrazy na *-ew* nie są rzadkością, a pochodzenie ich niezawsze jest jasne: *chorągiew*, *panew* Gn., *wnukiewь* Sul. 37, *konew* Mm., *mątew*, *stągiew*, *warząchew* BB., nazwy jarzyn np. *marchew*, *brukiew*, *rzodkiew*, *brzoskiew*, analogicznie do nich *miętkiewь* — 'mięta' Wisł. nr. 228 i in.

Tematy na spółgłoskę.

§ 269. Tematy na *-n* w zakresie rzeczowników męskich wszystkie utraciły formę N. sg. już w zamierzchłej przeszłości; jedne zastąpiły ją przez formę Ac. sg. np. *dzień*, *jeleń*, *korzeń*, *pierścień*, *szerszeń*, *sążeń*; inne w N. sg. (i we wszystkich innych przypadkach l. poj.) przybrały suf. *-inъ* : *mieszczan-in*, *ziemian-in*. Wyrazy, utworzone z suf. *-men*, w języku starosłowiańskim mają N. sg. na *-my*, co stanowi dawną kontynuację wygłosu tegoż przypadka, ale w języku polskim od najdawniejszych znanych nam czasów zam. N. sg. występuje Ac. sg. *jęczmień*, *kamień*, *krzemień*, *płomień*, *promień*, *rzemień*, *strumień*, a *-y-* ukazuje się tylko w pochodnych na *-k* < *-kъ*: *jęczmyk*, *kamyk* i t. d. § 178.

Nijakie miały zawsze jednakową formę N. Ac sg., która w jęz. polskim się zachowała w formach na *-mię*: *wrzemię* — 'czas' Kśw., *brzemię*, *ciemię*, *imię*; dalej *piśmię* — 'pismo' Sul. 86, *plemię*,

ramię, siemię, wymię, znamię. Oboczne formy, nijaka i męska: *strzemię* i *strzemień* BB.

§ **270.** Tematy na *r* również nie utrzymały się w językach słowiańskich: w polszczyźnie upodobniły się męskie do dawnych tematów na *-o-* np. *bratr* BZ., albo do tematów na *-jo-*: *dziewierz* Wisł. nr. 228; żeńskie do tematów na *-i*: *mać, macierz*, albo do tematów na *-a*: *córa* < *dъcera* < *dughtera, siostra, nieściora* Wisł. nr. 228 < **sesr-*, **nepter-*.

§ **271.** Formy N. pl. stsł. *žętele* albo G. pl. *przyjaciół* wskazują na to, że niegdyś istniały rzeczowniki na *-tel* z końcowem *-l*, a więc należące do tematów spółgłoskowych. Większość jednak form przypadkowych tworzy się od tematu na *-tel-jo-*; przypuszczać trzeba, że to rozszerzenie suf. *tel* przez suf. *-jo-* jest procesem wtórnym. Bądź co bądź w N. sg. od najdawniejszych czasów we wszystkich językach słowiańskich znane są jedynie formacje na *-telъ* < *-teljo-*. Według Miklosicha (Vgl. Gr. II, 176) ogólnosłowiańskim rzeczownikiem z tym przyrostkiem jest tylko jeden *przyjaciel*, inne byłyby twory nowszemi, które powstawały niezależnie na gruncie oddzielnych języków. Przyrostek ten był bardzo produktywny i służył do formowania imion, oznaczających wykonawcę czynności, a pochodnych od czasowników. Dziś tak swobodnie nie posługujemy się tym przyrostkiem, ale w starszej polszczyźnie wyrazy na *-ciel* były bardzo liczne. Podajemy ich wybór: *nieprzyjaciel* Kśw., *zaszczytciel* (zam. *zaszczyciciel* pod wpływem *zaszczytca*), *zasłoniciel, zbawiciel* Fl., *bydliciel, mściciel, nosiciel, obdarzyciel, uczyciel, zwyciężyciel* BZ., *stawiciel, ślubiciel, tworzyciel, zagubiciel* Mm. *czyniciel, mnożyciel* BB., *chełpiciel, drożyciel, naprawiciel, nęciciel, opatrzyciel, oznajmiciel, poduszczyciel, poleciciel, poprawiciel, pozwoliciel, przechwyciciel, pustoszyciel, rodziciel, rządziciel, sadziciel, sławiciel, tłoczyciel ksiąg, uprzedziciel* — praecursor, *znaczyciel, zwyciężyciel* M., rzadko od czasowników na *-ać*, bardzo często od czasowników na *-ić*: *piękrzyciel, utwierdziciel, wątpiciel* Cn., i t. d.

Dzięki temu wyosobnił się przyrostek *-iciel*: *naleziciel, wynaleziciel, tciciel* — lector M. od *czcić, tcić* — 'czytać' zam. dawniejszego *czyść, posiedziciel, okaziciel*. Takie znów formacje jak *tciciel, zaszczyciciel, mściciel, nęciciel, poleciciel, czciciel* i t. p. posłużyły do wyodrębnienia suf. *-ciciel*, występującego w *truciciel* Cn. Forma *obywaciel* — incola, *obywaciel na puszczy* — heremicola Ł. jest polska, natomiast *obywatel* według wzorów czeskich.

§ **272**. Suf. *-ę* < *-ęt*: *cielę*, *dziecię*, *książę*, *kurzę* — pullus, *skocię*, *szczenię* Fl., *bydlę*, *cielę*, *dobytczę* — animal, *oślę*, *ptaszę*, *wnuczę*, *zwierzę* — bestia BZ., *źrzebię* Mm., *panię* Żywot Aleksego, *bliźnięta*, *chłopię* — juvenis BB., *kurczęta*, *gołębięta*, *wróblęta* M. Nowotwór *bożyszczę* — 'dziecię bogini' Żebrowski, Metamorfozy Owidjusza r. 1636; to samo w słoweńs. Pintar JA. XXXII, 131—9.

Wszystkie te rzeczowniki są odrzeczownikowe i oznaczają 'dzieci' zwierząt lub ludzi; jeżeli dziś niektóre, jak *bydlę*, *zwierzę*, *książę*, są nazwami istot dorosłych, musi to być wynikiem wpływów późniejszych, których jednak bliżej określić nie umiemy.

Niejasną genezę mają rzeczowniki na *-ę*, tłumaczące wyraz łaciński primogenitum: *pirzwiecznię*, *pirzwienię* Fl., *pirzwoźnię*, *pirzwnię* Puł. *pirzwieśnię* 1434 R. XXIV, 350.

Z suf. *-ę* tworzą się też nazwiska córek od nazwisk ojców na Śląsku np. *Augustyniaczę*, G. sg. *Augustyniaczęcia* (od *Augustyniak*), *Lewczę* (*Lewek*), *Puchalę* (*Puchała*), *Rosię* (*Rosa*), *Chłopczę* (*Chłopek*), *Kobierszczęta* (*Kobierski*), niekiedy od nazwiska matek np. *Putniarczę* (*Putniarka*), *Cholewczę* (*Cholewka*, ojciec *Cholewa*) Nitsch MPKJ. IV, 191.

§ **273**. Imiesłowy czynne czasu teraźniejszego tworzyły się pierwotnie z suf. *-nt*, od tych jednak tematów spółgłoskowych w języku polskim i innych słowiańskich została właściwie tylko forma N. sg. m. n. inne zaś formy przypadkowe tworzyły się zapomocą tegoż suf. w połączeniu z suf. *-jo-*. N. sg. m. n. stosownie do tematu czasownikowego w jęz. stsł. miał suf. *-y* lub *-ę*, w języku polskim upowszechniły się formy z *-ę* i tylko w Kśw. ukazuje się trzykrotnie forma na *-a*: *rzeka* — 'mówiąc'. Stosunek jej do form na *-ę* i do form stsł. na *-y* nie jest dotychczas wyjaśniony. Formy na *-ę* mamy w Kśw. *pamiętaję*, *pobudzaję*, *rzekę* obok *rzeka*, ostatni raz formy te ukazują się w r. 1544 w Sprawie Chędogiej: *opuszczaję*, nie *umieraję*, ale jest to odpis tekstu starszego R. LV, 228.

§ **274**. Również imiesłowy czynne czasu przeszłego miały tematy spółgłoskowe, gdyż tworzyły się z suf. *-ųes*, który w N. sg. m. n. miał formę *-ųs*, i wymienił się po końcowej spółgłosce tematu czasownikowego na *-ъ*, po *j* na *-ъ*, a po samogłosce na *-vъ*, stąd stsł. formy *padъ*, *χvalъ*, *viděvъ*. Inne przypadki, jak w prtcp. praes. act., przybierają suf. *-jo-*, skąd G. sg. stsł. *padъša*, *χvalъša*, *viděvъša*. W języku polskim w N. sg. m. n. od najdawniejszych czasów znajdujemy już tylko formy na *w* zarówno po samogłosce, jak i po spółgłosce: *usłyszew*, *stąpiw*, *uznamionaw* Kśw., *wszedw*, *pomodlw* BZ.,

rzadko tylko po spółgłosce brak *w*: *oblek*, *uderz* BZ., *przyszed* Rozm. przem. 40, *rzek* u Paterka z pocz. XVI w. SKJ. I, 195. Formy te zupełnie wychodzą z użycia w ciągu w. XVI, w którym już do rzadkości należą. Unikatem jest Ac. sg. f. *rozkwietłszą rózgę* BZ. Num. 17, 8.

§ **275**. Suf. *-os*, *-es* (w N. Ac. V. sg. *-os*, w innych przypadkach *-es*) tworzył rzeczowniki rodzaju nijakiego, które (po utracie *-s*) w N. sg. kończyły się na *-o*, tak samo jak rzeczowniki nijakie od dawnych tematów na *-o-*; przeto te wcześnie stały się wzorem w deklinacji dla tamtych, i zam. odmiany: *slovo*, *slovese*, *slovesi* powstał szereg deklinacyjny: *slovo*, *slova*, *slovu* według *lěto*, *lěta*, *lětu*. W języku polskim już w czasach przedhistorycznych ten proces ujednostajnienia obu deklinacyj się dokonał; suf. *-es-* pozostał tylko szczątkowo w wyrazach pochodnych np. *niebieski* < **neb--es-ьsk-* albo w pewnych formach l. mn.: *niebiosa* < *neb-es-a*.

Z tym przyrostkiem były utworzone rzeczowniki: *ciało*, *słowo*, *niebo*, *cudo*, *koło*, *oko*, *ucho*.

§ **276**. Przymiotniki w stopniu wyższym tworzyły się z pomocą suf. *-jes*, który w N. sg. m. miał formę *-is*, wymienioną potem fonetycznie po spółgłosce na *-ь* a po samogłosce na *-jь*. W języku polskim formy te się nie zachowały z jedynym być może wyjątkiem, i to niepewnym: *lekczej* — tolerabilis XV w. R. XXIV, 49. Odmieniały się te przymiotniki tak samo, jak imiesłowy czynne czasu przeszłego, p. § 274: **lekczejsza*, **lekczejszu* i t. d., w rodz. żeńskim **lekczejszy*, **lekczejsze* i t. d. Stąd deklinacja złożona na *-szy*, *-sza*, *-sze*, przyczem końcowa spółgłoska pnia ukazuje się jako twarda lub miękka np. *miększy*, *cieńszy*. Niekiedy tworzono stopień wyższy od imiesłowów: *błogosławieńsza rzecz* Leop. Act. 20, 35, *pieszczeńsze wdzięki najukrytszych tajemnic* Szymanowski, Świątynia Wenery, dziś używane: *najukochańszy*.

Czasowniki.

§ **277**. Formy czasownikowe pod względem budowy zasadniczo się różnią od form imiennych, gdyż końcówki osobowe, zarówno jak i końcówka bezokolicznika, są właściwie przyrostkami, pełniącemi zarazem funkcje końcówek: każda końcówka osobowa ma znaczenie zaimka osobowego, a końcówka bezokolicznika *-ti* jest istotnie sufiksem, tworzącym formę niegdyś rzeczownika odsłownego,

który z biegiem czasu utracił znaczenie rzeczownikowe. Mimo to we wszystkich gramatykach języków arjoeuropejskich te końcówki-sufiksy rozpatrywane bywają w dziale, poświęconym fleksji, i my również do fleksji je przenosimy; idąc przeto za ogólnym zwyczajem, w dziale słowotwórstwa weźmiemy pod uwagę tylko budowę tej części czasownika, z którą się owa końcówka-sufiks łączy, a która według naszej nomenklatury nie tematem, lecz pniem nazwana być winna.

§ **278.** W budowie pni czasownikowych na gruncie polskim i w ogólności słowiańskim zaszły liczne uproszczenia w porównaniu ze stanem praarjoeuropejskim głównie wskutek perintegracji oraz wyrównania form. Tak np. dawne przyrostki *-to-*, *-dho-* lub *-do-*, *-so-*, *-sko-* lub *-sqo-* w czasownikach słowiańskich dadzą się wykryć tylko przy pomocy metody porównawczej np. stsł. *plet-ǫ* łc. *plec-to-*, stsł. *rast-ǫ* < **ord-to-*, stsł. *čьt-ǫ* < **qi-to-*, stsł. *id-ǫ* < **ei̯-do-*, stsł. *pas-ǫ* < **pa-sko-* i t. d., gdzie wszędzie na gruncie słowiańskim wskutek procesów fonetycznych i perintegracji spółgłoskowa część sufiksu stała się częścią składową pnia, w części sufiksalnej zaś zostało samo *-o-* utożsamione w świadomości mówiących z pierwotnym suf. *-o-*, występującym w licznych czasownikach, i w szeregu form wymienianym przez *-e-* na zasadzie dawnego przegłosu. Dla nas już forma **ple-te-te* jest tak samo zbudowana jak **ber-e-te*. Również na formacje takie, jak *um ě-ti* zapatrujemy się tak samo, jak na *vědě-ti*, choć językoznawcy doszli do przekonania, że w *um-ě-ti* samogłoska *ě* jest osobnym przyrostkiem, a natomiast w *vědě-ti* stanowiła ona część dwuzgłoskowej ciężkiej bazy czasownikowej.

W budowie pni czasownikowych wyraźniej zaznaczają się tylko niektóre dawne formacje szczątkowe: w *idǫ*, *jadǫ*, *bǫdǫ* postrzegamy sufiks *do-*, którego niema w bezokolicznikach: *i ti*, *ja-χa-ti*, *by-ti*. ale już w nowej polszczyźnie zamiast dawnego *ić* mamy wyrównany bezokolicznik *iść* (jakby z **id-ti*) od pocz. XVI w. Także w *sędǫ*, *lęgǫ* ukazuje się infiks, którego nie było w bezokoliczniku: stsł. *sěsti*, *lešti*, ale w polszczyźnie też nastąpiło wyrównanie, i zamiast dawnego *sieść* mówią teraz *siąść*, a obok *lec* (*ledz*) powstała nowa forma *ląc* (*lądz*).

§ **279**. Pniem czasownikowym może być albo sam tylko pierwiastek, albo też pierwiastek z jednym prostym lub złożonym sufiksem.

§ 280. Pierwiastek jako pień ukazuje się 1) w formach czasu teraźniejszego tak zw. czasowników atematycznych: stp. *jeśm* < **jes-mь*, *dam* < **dad-mь*, *wiem* < **věd-mь*, *jem* zam. **jam* < **jad-mь*; 2) w bezokoliczniku i formach od pnia bezokolicznika utworzonych: *nieść* < **nes-ti*; *wieźć*, fonetyczne *wieść* < **ves-ti* < **vezti*; *pleść* < **plet ti*; *kraść* < **krat ti* < **krad-ti*; stp. *grześć* zam. **grzeć* por. stsł. *greti* < **grep-ti* < **greb-ti*; *piec* < **pek-ti*; *moc* < **mok-ti* < **mog-ti*; *kląć* < **klьn-ti*; *dąć* < **dьm ti*; *trzeć* < **ter-ti*; *bić* < **bi-ti*; *myć* < **my-ti*.

Należą tu formy stp. *kwiść* Fl. — florere < **kvit-ti*, *gąść* Fl. — psallere < **gǫd-ti*, *rość* BZ. — crescere < **ord-ti*, *czyść* BZ. — legere < **čit-ti*, *sieść* < **sěd-ti*, *prząść* < **pręd-ti*, *skuść* Górn. < *skub-ti* ić Fl. — ire < *i-ti*, *kłóć* < **kol-ti*, *próć* < **por-ti*: (Malinowski L.) „Jak pisano wyrazy: *kłóć*, *kłół*...“ b. m. i r.; *pleć* < **pel-ti*, *żyć* < **ži-ti*, *mrzeć* < **mer-ti*; *tłuc* < **tьlk ti*; *jąć* < **jьm-ti* analogicznie też do *jąć*, *żąć*, *kląć* nowotwór *giąć* od pierwiastka **gьb-*. Z czasowników atematycznych bez sufiksu piennego tworzy się inf. *jeść* zam. **jaść* < **jad-ti*, *dać* < **da ti* bez sufiksalnego podwojenia pierwiastka; *vědě-ti*, która to ostatnia forma upodobniła się do innych, tworzących bezokolicznik z suf. *-ě-* np. *um-ě-ti*.

Bez sufiksu też tworzą pień bezokolicznika niektóre czasowniki, których pień czasu teraźniejszego kończy się przyrostkiem *-no-*, *-ńe-*: *wstanę*, *wstaniesz* — *wstać*, głównie, gdy *-no*, *-ńe-* następuje po spółgłosce: *ugrzęznę* — *ugrzązć*, *zlęknę się* — *zląc się*.

Przyrostki czasownikowe.

§ 281. Suf. *-o-*, *-e-* pni czasu teraźniejszego; stosunek *o* do *e* na zasadzie przegłosu; *-o-* z końcówką os. 1 l. p. i 3 l. mn. zlewa się w samogłoskę nosową. *-e-* występuje wyraźnie przed końcówkami innych form osobowych, przyczem poprzedzająca spółgłoska ulega zmiękczeniu: *biorę* — *bierzesz*, *lazę* — *leziesz*, stp. *żywę* — *żywiesz*, *wzowę* Fl. — *wzowiesz*, *plewę* BZ. — *plewiesz*, *rozsypę* Puł. — *sypiesz*, *pogrzebę* BZ. — *grzebiesz*, *skubę* Rej — *skubiesz*, *tłukę* — *tłuczesz*, *rostę* J. Koch. — *rościesz*, *uciekę* Fl. BZ. — *ucieczesz*, *przysięgę* BZ. — *przysiężesz*, *rzekę* — *rzeczesz*, *kwtę* Mm. — *kwciesz*, *cztę* Leg. Al. — *czciesz*, *będę* — *będziesz*, *siędę* — *siędziesz*, *lęgę* — *lężesz*, *zdziorę* — *zdzierzesz* Puł., *trę* — *trzesz*, *klnę* — *klniesz*, *dmę* — *dmiesz*. Tu także zaliczyć trzeba właściwie *biję*, *piję* < **bij-ę*, < **pij-ę*, < **bьj-ǫ*, **pьj-ǫ*, gdzie *j* należy do pierwiastka, wreszcie formy analogiczne: *myję*,

kryję, kuję, szyję, utworzone według *biję, piję*; *słowie* BZ. — 'nazywa się', *dzie* Gn., także R. XXII, 239 — 'mówi'.

§ 282. Suf. *-no-, -ńe-* pni czasu teraźniejszego: *minę — miniesz, tonę — toniesz* < **topnę — *topniesz, gnę — gniesz* < **gьbnę — *gьbniesz, wionę — wioniesz, wspomionę — wspomieniesz* JKoch., *rosnę — rośniesz, ucieknę — uciekniesz, przysięgnę — przysięgniesz, rzeknę — rzekniesz, kwitnę — kwitniesz, biegnę — biegniesz, tarnę — ciało tarnie* JKoch.

§ 283. Suf. *-nǫ-* tworzy pień bezokolicznika czasowników, które w czasie teraźniejszym przybierają suf. *-no-, -ńe-*: *minąć, tonąć, wionąć, wspomionąć, rosnąć, kwitnąć, dźwignąć, ziębnąć, więdnąć, trzepnąć, rąbnąć, zniknąć, mignąć, zgarnąć*, także po miękkiem *l*: *kolnąć, palnąć*.

Pochodzenie tego sufiksu nie jest jasne. Vondrák Vrgl. sl. Gr² I, 709 powołuje się na dwa objaśnienia: Brugmann sądził, że bezokolicznik tworzy się od imienia odsłownego ze znaczeniem oderwanem, utworzonego z pomocą suf. *-ono-, -on-*, który przed suf. *-ti-* wymienił się na *-ǫ-*, a więc *minǫti* < * *min-on-ti*; Endzelin upatrywał tu suf. *-neu̯- -nou̯-*, przyczem słow. *-nu-* wymieniło się na *-nǫ-* podobnie, jak to bywa w innych wyrazach, np. stsł. *gnusъ* obok *gnysъ*.

§ 284. Suf. *-je-*, miękczący poprzedzającą spółgłoskę oraz zlewający się z końcówkami 1 os. l. p. i 3 os l. mn. w samogłoskę nosową: *piszę — piszesz, mażę — mażesz*, stp. *głodzę — głodzesz* — 'jem, gryzę', *plącę — plącesz, depcę — depcesz, łuszczę — łuszczesz, chcę — chcesz*. Po samogłosce: *kraję — krajesz, śnieg taje*, stp. *dzieję — dziejesz*: *imię mu dzieją* Gn., *synu zdzieje imię* BZ., *wieję, sieję*. W czasownikach: *kryję, myję, szyję, czuję, j* prawdopodobnie jest analogiczne do form: *biję, piję*; natomiast w *pluję, żuję, szczuję* przypuszczamy suf *-je-* ze względu na bezokoliczniki właściwe klasie III stp. *plwać, żwać, szczwać*.

§ 285. Suf. *-a-* tworzy pnie bezokoliczników słów odimiennych, które w stp. kończyły 1 os. l. p. czasu teraźniejszego na *-aję*: *grać, igrać, podobać się*, stp. *pwać* — sperare por. stp. *pwa* — spes, *znamionać, bujać* — superbire por. stsł. *buji* — superbus, *siodłać, wachać, gniewać się*, lub też należały do klasy III: *szeptać, turkotać, płakać*; w ogólności czasowniki tej klasy tworzyły bezokolicznik z suf. *-a-*: *pisać, mazać, głodać* — 'gryźć', *plątać, deptać, łuskać, krajać, tajać, plwać, żwać, szczwać*; niektóre też z kl. I: *brać, prać, drać — dziorę, dzierzesz, ssać, łkać, rwać, żwać, gnać — żonę, żeniesz, żdać* — ex-

spectare. Wreszcie częstotliwe z prasłowiańskiem wzdłużeniem samogłoski rdzennej (*e* — *ě*, *o* — *a*, *ъ* — *i*, *ъ* — *y*): *splatać*, *badać*, *czytać*, *zbierać* < *zbirać*, *zaklinać*, *posyłać*, *wzywać*, *nadymać*, *imać*, *wygryzać*; *powiadać*, *dowiadać się* Leop. Act. 23, 20; *otrząsać*.

§ 286. Suf. *-ja-* tworzy niekiedy pnie bezokoliczników słów odimiennych: *obiecać* — *obiata*; zazwyczaj bezokoliczniki słów częstotliwych, pochodne od bezokoliczników z suf. *-i-*: *podniecać* < **podznět-ị-a-ti*, *przymuszać*, *oczyszczać*, *ogłaszać*, *wytwarzać*, *obnażać*, *odnawiać*, także od czasowników z rdzeniem na *-i*: *pijać*, *bijać*, *zwijać*, *mijać* i analogicznie do nich *wiać* < *wiejać* stsł. *vějati* oraz polskie *siać* stsł. *sěti*, *piać* stsł. *pěti*. O formacjach *łajać*, *siejać*, *dziejać*, *wiejać*, jako o słowiańskich nowotworach, pisał Zubatý w Sb. Fil. I, 144. Niekiedy suf. *-ja-* niewiadomego pochodzenia np. *ogarniać* przy *ogarnąć*.

§ 287. Suf. *-wa-* wyosobniony z formy bezokoliczników takich, jak *rwać*, *zwać*, *trwać*, *plwać*, *klwać*, gdzie *-w-* należy do rdzenia, oraz częstotliwych *zrywać*, *pozywać*, tworzy przedewszystkiem częstotliwe od rdzeni na *-a-* np. *dawać*, *stawać się*, *przyznawać* stp. *wysłuchawać* Fl., *wywoławać*, *zachowawać* Mm., *otrzymawać* Pat., *podziaławać* 1528 R. III, 63, *oczekawać* 1543 Kat. 90a, często u Skargi: *zatrzymawać*, *oszukawać*, *zatrzymawali*, *dotrzymawali*, *wysłuchawał*, *wygrawać*, *przegrawał*, u Potockiego *grawać* Mor. III, 446.

Ten sam suf. utrzymuje się w czasie teraźniejszym, który się kończy na *-awam*, *-awasz*, *-awa* i t. d. Znajdujemy te formy w tekstach XVI wieku: *otrzymawa* Pat. 23, *rozpytawając* Krom. 414, *przemieszkawa*, *oczekawając* JKoch., bardzo często u Skargi: *wygrawa* (także Sim. 11, 256 i Zim 5, 158), *oszukawają*, *zrownawa*, *zaniedbawają*, *obmyślawamy*, *wysłuchawa* i t. d. podobnie też *oczekawanie* i inne pochodne.

Również w czasownikach z inną samogłoską rdzenną lub pienną: *zagrzewać* — *zagrzewam*, *odziewać*, *śpiewać*, *opiewać*, *wlewać*, *miewać*, *wyśmiewać*, *podejrzewać*, *pobolewać*, *rozbrzmiewać*; wreszcie od *zaćmić* analogicznie do poprzednich *zaćmiewać*.

Czasowniki na *-uć* tworzą częstotliwe na *-uwać*: *wysuwać* (*suć*, *sunąć*), *obuwać*, *wykuwać*, *wysnuwać*, *wykluwać*, *wypluwać*, *przeżuwać* i w nowszych czasach analogicznie do nich: *przekłuwać*, *rozpruwać* (zam. dawniejszych *przekałać*, *rozparać*).

Czasowniki: *rwać*, *zwać* < **rvati*, **zvati* tworzą formy częstotliwe z wdłużeniem samogłoski rdzennej: *zrywać*, *wyzywać*, podobnie

czasowniki na *-yć-*: *bywać, umywać, odkrywać,* a dalej *wyszywać, dożywać,* nowsze *pływać* zam. **pławać* por. r. *плавать*, także *kiwać.* Stąd wyosobnił się suf. *-ywa-*.

Suf. *-ja-* i *-wa-* niekiedy się wymieniają: *upawaj* Fl., *upajaj, przystajać* Fl. — *przystawać, zmyjali* Rej Post. 10 b — *zmywali.*

§ 288. Suf. *-ywa-* od wieku XV zaczął wypierać formy na *-awać*, o ile *a* nie należało do rdzenia; pozostały więc niezmienione *dawać, stawać się, przyznawać*, natomiast inne okazały się mniej stałemi; występuje w nich suf. *-ywa-*, po *k, g, -iwa-*, po *ch* dawniej *-ywa* — potem *-iwa*: najdawniejszy przykład u Suleda *przechowywa* 15, u Seklucjana *oczekiwać, pociosywać.* u Kromera *zachowywać*, u Reja w Apokalipsie *powoływa, zachowywać, wylatywać*, u Mączyńskiego: *przejźrzywam, niedojźrzywam* 63 r b, *zwalczywam* 78 v a, *zagorywam* 129 v a, ale częściej z suf. *-awa*: *zawoławam* 2 r a, *rozgniewawam* 2 r b, *zawieszawali* 9 r a, *przekowawam* 70 v b, *obaczawam* 73 r b, *wytykawam* 79 r b, *podeptawam* 79 v b. *oszukawam* 116 v b, *okopawam* 132 v a, *wyleczawam* 367 v b, *upamiętawam się* 368 v a, *przebaczawam* 383 v a, *osięgawam* 385 r a; u Orzechowskiego *zachowywa* 25, *oczekiwają* 6. *opłakywa* 108; Skarga często używał form na *-awa-* (§ 287) ale pospolite są też u niego formy na *-ywa* : *zaniechywają* 97, *przyrownywa* 21, *przemieszkiwać* 54, *przymieszywając* 131, *wyśpiewywać* 193, *przejednywają* 196, *wykonywając* 205, *dochowywa* 207, *upamiętywali się* 270, *oszukiwali* 278, *rozsiekiwając* 328, *zakopywasz* 354, *popłakiwali* 392, *roztargiwają* 443; u Szymonowica: *przyrownywaj* 4, 9, *pokrzykywając* 7, 67, *oczekywania* 11, 104, *mięszkiwam* 14, 38, *słychywały* 14. 69, *powyzdychywały* 18, 140, podobnie u innych pisarzy coraz częściej z biegiem czasu; zrzadka także od czasowników, które nie miały suf. *-awa-* np. *zamilczywać* Sk. 126, *chodzywała* Sim. 13, 26, *krolowa dzień się zabieływać obaczyła* AKoch. 112.

Sufiks ten służy do tworzenia czasowników częstotliwych, dawne przeto formy na *-awać*, nie mające wyraźnego charakteru częstotliwości, pozostały bez zmiany, np. *naigrawać się* obok *przygrywać*, i to samo stało się z czasownikami na *-ować*: niedokonane pozostały bez zmiany: *zajmować się, panować, szykować* i t. d. natomiast częstotliwe zmieniły formę *-ować* na *-ywać* p. § 291.

Od czasowników dokonanych na *-ować* tworzą się formy częstotliwe na *-owywać* np. *rozbudowywać, obcałowywać, darowywać, przedrukowywać, wyładowywać, podmalowywać.*

Jak widzieliśmy z przeglądu przykładów wyżej podanych, dawniejsi autorowie stale zachowywali suf. *-ywa-* nietylko w formach tworzonych od pni bezokolicznikowych, ale także i w czasie teraźniejszym; dziś częściej używają zamiast nich formy na *-uję*: *zachowuję, oczekuję, opłakuję, przemieszkuję, wyśpiewuję, oszukuję, zakopuję, popłakuję*, zrzadka zachowując dawną formę np. *przejednywam, wyrównywam, przegrywam.*

§ **289.** Suf. *-aje-* czasu teraźniejszego od słów, tworzących bezokolicznik na *-a-*: stp. 1 os. l. p. *-ają*, dalsze osoby *-ajesz* > *-asz*, *-aje* > *-a* przyczem *a* w formach ściągniętych było pochylone; już w Kśw. *znamiona* zam. *znamionaje*, w Fl. *pozna*, gdy w Puł. *poznaje*, obok tego: *uznaje* Kśw. (= uzna), *znaję* Fl. Puł. *znajemy* SKJ. III, 196, *rozdrapaję* R. XVI, 347, *domnimaję, doświadczaję, padaję się* 1437 Wisł. nr. 228, *okopaje* R XXIV, 65, *powiadaję* Puł., *pożegnaję* BZ., *oskubaję* PrFil. V, 28, *przyrownaję* Mm, *uciekaję się, kolana zgibaję i ręce składaję* Naw., *przyjaje* Konst., *miłościwają sobie* Orz. 201.

Jeśli czasownik kończy się na *-ić* w bezokoliczniku, a czas teraźniejszy formuje z pomocą suf. *-je-*, to w pochodnym czasowniku częstotliwym *-aję* następuje po spółgłosce zmiękczonej np. *podnaszaję* Fl., *świrdzaję* BZ., Mm., *wywnętrzaję* PrFil. V, 28.

Gdy bezokolicznik tworzy się z pomocą suf. *-wa-*, wtedy i czas teraźniejszy ma suf. *-waje-*: *dozywaję* PrFil. V. 35, *wylewaję* Puł., *pośpiewaję* — 'zdążam' R. XXIV, 68, *przyznawaję się, dawaję* BZ.

To samo spotykamy we współczesnych gwarach polskich np. *graje* Wisła VI, 233, *wygraje* Pozn. VI, 337, *zagrajemy* Pozn. V, 148, *zagraje* Kuj. II, 30, *znajesz* Rog. nr. 285, 286, *znaje* Zb. I, 6, *śrataje* — 'błogosławi' Lub. I, 188, *przyjeżdżaje, ugaszaje* Maz. V, 209.

§ **290.** Suf. *-owa-* bezokolicznika i *-uje-* czasu teraźniejszego składają się z pierwotnego suf. *-ou̯-* oraz z suf. *-a-*, *-je-*; dwugłoska *ou̯* przed samogłoską wymieniła się na *-ov-*, a przed spółgłoską lub *j* na *-u-*. Leskien Gr. d. altbulg. Spr. 175 wszystkie czasowniki, tworzone z pomocą tego suf., zalicza do pochodnych i dzieli je na dwie grupy: odimienne np. *znamionować* Kśw. od *znamię, biesiadować, całować* od *cały* por. stsł. *cělz* — 'zdrowy', *cělovati* — 'pozdrawiać, całować', *godować, mianować, miłować, obiadować, prorokować, radować się, potrzebować*, oraz odczasownikowe np. *kupować, pojmować*, stp. *zyskować, zawięzować* i t. d. W czasie teraźniejszym, jak dawniej, tak i teraz ukazuje się suf. *-uje* np. u Skargi *zostawuje, zostawujem*,

zostawują, *naprawuje*, *naprawuj*, *przyprawując*, *ogarnuje* i t. d. Franc. *moraliser*, *polariser* spolszczono na *moralizować*, *polaryzować* i według tego formujemy *inwentaryzować*, *polemizować*, *stylizować*, *koloryzować*, zawsze od tematów obcych.

§ **291.** W języku starszym znajdujemy więcej form na *-ować*. niż mamy ich dzisiaj, wiele z nich bowiem zastąpiono przez inne, mianowicie na *-ywać* lub *-ać*: do pierwszych należą takie jak: *zasługować* Krom 208, *obiecował* Akta zboru wileńs. r. 1559, u Skargi: *usługować*, *opisować*, *rozkazować*, *opatrować*, *pokazować*, *zakazować*, *zyskować* i t. d., do drugich: *wypłacować* Fl. (*wypłacać*), u Skargi *zostawować* (*zostawiać*), *naprawować* (*naprawiać*), *ogarnować* (*ogarniać*), i in. Mączyński używał często czasowników na *-ować*, które potem wyszły z obiegu; zapewne były to jego własne nowotwory: *przywitować* 84 r a, *przywitują się* 64 v b, *wyobrażują* 100 v a; *mączka*, *którą szaty mączkują* 68 v a i in.

§ **292.** Suf. *-ě-* bezokolicznikow, najczęściej czasowników nieprzechodnich *boleć* stp. *wieleć* — 'kazać', *wisieć*, *gorzeć*, *grzmieć*, *kipieć*, *lecieć*, *przeć się* < **pьrěti sę* — 'spierać się', *śmierdzieć*, *siedzieć*; po *j*, *ž*, *č*, *š* prasł. *ě* wymieniło się na *a*, w języku polskim jednak formacje na *-'ać* ustąpiły miejsca formacjom analogicznym na *-eć*: *bieżeć*, *błyszczeć*, *drżeć*, *klęczeć*, *krzyczeć*, *leżeć*, *milczeć* (ale *bać się* < **bojać się*) według *dojrzeć* — 'stać się dojrzałym', *umieć*, *śmieć*. Natomiast mniej liczne są czasowniki przechodnie: *widzieć*, *dzierżeć*, *ujrzeć*, stp. *użrzeć*, *słyszeć*, *cierpieć*, *mieć*, stp. *imieć*.

W czasownikach odimiennych: *oniemieć*, *słabieć*, *ciemnieć*, *czernieć*, *zestarzeć się*, *zwietszeć* a. *zwiotszeć* (dziś pisane *zwietrzeć*).

§ **293.** Suf. *-ěje-*: *umieje* Kaz. na wsz. św., *humiejesz* XV w. R. XXIV, 49, *śmieje* — 'śmie' Sul. 31, odimienne nieprzechodnie: *bieleję*, *czerwienieję*, *boleję*, *wietszeje*, *cieńczeje* Glaber, *słabieje*, *oświeżeje* Bls., *spłonieje* Gliczn., *zatwardzieje* Leop., z innych: *kwitnieje* Papr., *łaknieją* Konst.

§ **294.** Suf. *-i-* w bezokolicznikach czasowników faktytywnych przechodnich: *przedłużyć*, *chwalić*, *lubić*, *żywić*, *ulżyć*, *mnożyć*, *obnażyć*, *ostrzyć*, *głosić*, *gościć*, *grzeszyć*, *dzielić*, także kauzatywnych: *oślepić*, *budzić*, *zbawić*, *przylepić*, *położyć*, *morzyć*, *poić*, *sadzić*, *świecić*, *topić*, *toczyć*, *uczyć*, *stawić*.

W czasie teraźniejszym od wszystkich tych samych czasowników: *przedłużysz*... *dzielisz*, *oślepisz*... *stawisz*. Podobnie od wielu

czasowników innych: *widzisz*, *słyszysz*, *bieżysz*, *pomnisz*... należących do kl. IV.

Wyrazy złożone.

§ 295. W wyrazie prostym jest jeden pierwiastek (rdzeń) i poza nim tylko sufiksy; w wyrazie złożonym każdy z jego członów tworzy się od własnego pierwiastku lub też pierwszy człon jest prefiksem; inaczej: w wyrazie prostym drugi człon jest sufiksem, w wyrazie zaś złożonym drugi człon tworzy się od pierwiastku, czyli jest imieniem lub czasownikiem.

Odpowiednio do formy pierwszego członu wyrazy złożone dzielą się na dwie główne gromady: do pierwszej zaliczamy te, w których pierwszej części mamy formację imienną (zaimkową) lub czasownikową; jeżeli ta występuje pod postacią, zwaną tematem, wówczas mamy złożenie w ścisłem tego słowa znaczeniu; jeżeli zaś pierwszy człon jest jakąś określoną formą fleksyjną (np. przypadek imienny, osoba czasownika), połączenie takie nazywamy zrostem. Tak więc np. *białogłowa*, *Czarnolas*, *Zdzierad* są złożeniami, a *swawola*, *Bogusław*, *widzimisię* są zrostami. Pierwszym członem zrostu jest więc wyraz, mogący być użytym samodzielnie jako osobny człon zdania; osobną grupę stanowią wyrazy złożone z prefiksami albo też z przyimkami w pierwszej części. Klasyfikacja wyrazów złożonych jest więc taka: I. Złożenia z tematem imiennym (lub zaimkowym) w pierwszej części; II. złożenia z tematem czasownikowym; III. zrosty z formą fleksyjną w pierwszej części; IV. wyrazy z prefiksami w pierwszej części.

W różnych typach wyrazów złożonych także forma członu drugiego jest różna, przeto i ją również omówimy osobno.

§ 296. Zasadniczej różnicy między złożeniem a zrostem niema, bo jeśli zrosty powstały z wyrażeń syntaktycznych na skutek mechanicznego zjednoczenia dwu samodzielnych wyrazów, to przypuszczać można, że i złożenia pierwotnie powstały w ten sam sposób, t. j. z wyrażeń syntaktycznych, w których pierwszy człon późniejszego złożenia występował w formie tematu, mającego znaczenie takiej czy innej formy przypadkowej. Wobec tego powstanie pierwszych wyrazów złożonych odnosimy do bardzo dawnego okresu, kiedy w języku praarjoeuropejskim na równi z formami przypadków używano tematów czyli osnów. Z okresu praarjoeuropejskiego nie zostało w językach słowiańskich prawie żadnych wyrazów złożonych. Za

pierwotnie złożone niektórzy uznają takie jak: *świekr*, *siostra*, *gniazdo*, dziś mające już wszystkie cechy wyrazów prostych; wyraźniejszy charakter złożeń mają twory, które za prasłowiańskie uznać można np. stsł. *gospodь*, stp. *gospodzin*. Zasób ogólny wyrazów w każdym języku z czasem się zmienia: jedne ulegają zapomnieniu, inne na nowo powstają; to samo musiało być z wyrazami złożonemi. Mnóstwo starych złożeń wyszło z użycia, ale na ich wzór powstawały nowe czy to w języku prasłowiańskim, czy w prapolskim, czy wreszcie w okresach późniejszych, nie wyjmując dzisiejszego.

§ **297**. Przy rozpatrywaniu wyrazów złożonych wszelkiego typu trzeba odróżniać wyrazy pochodne od ich pierwowzorów: tylko te ostatnie są właściwemi wyrazami złożonemi; pochodne już raczej mają charakter zbliżony do wyrazów prostych: *dobrodziej*, *Stanisław*, *liczykrupa*, *Przedbórz*, *zarobić* — to są wyrazy złożone, ale: *dobrodziejstwo*, *Stanisławów*, *przedborski*, *zarobek* — to już tylko takie same pochodne z sufiksami *-stwo*, *-ów*, *-ski*, *-ek*, jak odpowiednie im wyrazy proste: drugim ich członem jest nie imię lub czasownik, lecz sufiks.

§ **298**. Języki arjoeuropejskie mają tę cechę wspólną, że w skład wszystkich wchodzą wyrazy złożone, ale niektóre z nich mają ich w użyciu wielkie mnóstwo np. język starogrecki lub niemiecki; inne używają wyrazów złożonych z umiarkowaniem, i do nich też między innemi należy język polski wzięty w całości, gdyż w historji jego znajdujemy ślady okresów, w których panowała moda wzbogacania go złożeniami, nieraz nawet dziwacznemi.

Złożenia z tematem imiennym (zaimkowym).

§ **299**. Wśród złożeń dzisiejszych najliczniejsze są te, w których człon pierwszy ma formę tematu na *-o*, np. *dobrodziej*, *Czarnolas*, *białogłowa*, *kuropatwa* i t. d. Z nich ogromną większość stanowią nowotwory, zbudowane analogicznie do starszych wzorów, w ten sam sposób uformowanych, które już w dawnych czasach stanowiły typ najczęstszy w języku, gdyż tematy imienne na *-o* zawsze były najpospolitszemi. Z pośród starych jednak złożeń zachowały się niektóre, gdzie człon pierwszy przedstawia temat nie na *-o*. Do nich należą złożenia:

§ **300**. Z tematami na *-u*: stp. *miedźwiedź*, późniejsze *niedźwiedź* prasł. *medvědь*, gdzie *v* z pierwotnego *u* czyli *ŭ* przed samogłoską; przypuszczalna forma praae. **medhu̯ēdis* = 'miodojad'.

§ 301. Z tematem na *-i*: *nocleg* BZ., cz. *nocleh*, r. *nočleg*, prasł. **noktь-legъ* — 'leżenie nocą'. Prawdopodobnie tu też należy stp. *poćbiega* — vagus (Brückner PrFil. V, 41) stsł. *potъběga*, *potъpěga* — uxor dimissa, gdzie część pierwsza pokrewna gr. πόσις, skr. *patis* — 'pan', praae. **pati-s*; jednak w Slavia III, 211 inaczej to Brückner objaśnia, mianowicie in cunno maculata.

§ 302. Wątpliwego pochodzenia jest pierwszy człon wyrazu *drgubica* — 'sieć', częstego w dawnych dokumentach i pisanego tam rozmaicie: *drgubica*, *drugubica*, *drygubica*. Przypomina ten wyraz stsł. *trъgubъ* — triplex, i oznaczałby w takim razie sieć z trzech części złożoną; oczekiwalibyśmy jednak wtedy formy **trzgubica* albo *drzgubica*. Druga część tego wyrazu jest pokrewna polskim: *prze-gub*, *giąć*, *gibki*, a więc: *drgubica* — 'sieć o trzech wgłębieniach'.

§ 303. Do dawnych też złożeń należy cerkiewnosłow. *małъžena*, *małъženъ*, p. zdrobniałe *małżonek*, *małżonka*, stcz. *malžen*, potem zmienione na *manžel*; w stp. częściej używano pochodnych: *małżeństwo*, *małżeński*. Pierwszą część tego złożenia wyprowadzają z niem. *mahal* — 'umowa ślubna', por. Brückner, Cywilizacja i język 36: „nadzór kościelny... żony przetwarzał na małżony".

§ 304. Z tematami na spółgłoskę: stp. *gos-podzin*, stsł. *gospodь*, por. skr. *jā́spatis* — 'pan zapasów żywności', a według najnowszej etymologji Brücknera **gostьpotь*, Slavia III, 12; prasł. i stsł. *jastrębъ* p. *jastrząb*, cz. *jestřáb* srb. *jastrêb*, pierwszą część zestawiają z łac. *ac-utus*, gr. ὠκ-ύς; w drugiej — wyraz *rębъ*, nazwa ptaka, por. r. *rjab-čik*, p. *ja-rząb-ek*; *t* wtrącone między *s* i *r*; prasłowiańska więc forma była (*j*)*as-rębъ*; pokrewny z nim jest *ja-rząb* — coturnix Mm.

§ 305. Bardzo liczne są złożenia z tematem na *-o* w pierwszej części; do prasł. należy p. *człowiek* Ksw., r. *čelověk*, srb. *čòvek*, stsł. *člověkъ* prasł. *čьlověkъ*, wyraz etymologicznie niejasny; *młokos*, wywodzą niektórzy, jak r. *molokosos*, z prasł. **molko-ssъ* — 'ssący mleko', według Brücknera *mło*[*d*]*kos* PrFil. VI, 631; *czarodziej* stsł. *čarodějь*, cz. *čaroděj*; *latorośl* BZ., stsł. *lětorasl*; *listopad*, cerksłow. *listopadъ* — october; *złodziej*, stsł. *zlodějь* — maleficus; *wilkołak*, srb. *vukòdlak*; *nietoperz*, cerksłow. *netopyrь*, r. *netopyrь*, cz. *netopýř* obok *netopyr* (wyraz niejasny, niektórzy widzą w nim przekręcenie greckiego: νυκτόπτερυξ); nazwy miejscowe stare: *Wilkowyja*, *Bogołomia*, *Igołomia*, *Bogoryja*, *Czartoryja*, *Złotoryja*, *Skotomierza*, *Turoboje* i inne bardzo liczne. Po spółgłosce podniebiennej w starych złożeniach

zam. *o* występuje *e* np. ogólno-słowiańskie *wojewoda*, stsł. *liceměrъ* stp. *licemiernik* ob. *lucemiernik* Gn.

§ **306.** Od rzeczowników na *-a* temat występuje zawsze w formie na *-o* np. *kuropatwa* BZ., stcz. *kuroptva*, r. *kuropatka* por. cerksł. *kuropьstina* — 'mięso jarząbka'; *dziewosłąb*, stcz. *děvosnoub*, wyraz innym językom słowiańskim nieznany, ale niewątpliwie bardzo stary; do starych złożeń zaliczamy także: *rękojmia* w stp. ma znaczenie 'poręczyciel', cerksł. *rękoimlja* — 'wódz', *rękojeść* Mm., cz. *rukojeť*, *rukověť*; dawne nazwy miejscowe: *Kurozwęki*, *Krowodrza* obok *Karwodrza* i inne.

Tak samo wszystkie inne dawne tematy ukazują się w formie na *-o* np. *kołowrót*, srb. *kolovrât* (temat na *-os*), *krwotok* por. srb. *krvòtočina*, cerksł. *krъvotočije* por. r. *krovopijca* i t. p.

§ **307.** Rzeczowniki z pierwotnemi tematami na *-ja* lub *-i* mają formę tematów na *-o* z poprzedzającą spółgłoską twardą, gdy te złożenia pochodzą ze starszego okresu, np. stp. *piesnotworka* por. cerksł. *pěsnotvorъ* - musicus; nazwy miejscowe: *Świnogać* (w XVI wieku także *Świniagać*), *Konojady*, *Konotop*, także imię pospolite prasłowiańskie *konował* por. cz. *konopásek*; stp. *kaznodziejca*, *kaznodzieja*, *Kostomłoty*, *kostopraw*, r. *kostoprav* por. cerksł *kostogryzъcь* — ossa rodens, *bartodziej* Gn. — 'który robi barci'; natomiast w nowych złożeniach forma pierwszego członu ma w tych razach spółgłoskę zmiękczoną przed *o* np. *pieśnioksiąg*, *świniopas*, *koniowół*, *kościotrup* i t. d. i w ogólności zachowuje się temat miękki: *dzieciobójczyni*, *pięcioksiąg*, *siedmioramienny* i t. d.

§ **308.** Jeśli człon pierwszy tworzy się od przymiotnika, który się niegdyś kończył na *-ijь*, *-ija*, *-ije*, wtedy temat jego występuje w formie na *-i* np. consul Lublinensis *Kuninoga* Długosz, Liber Beneficiorum III, 480 (= *Kunia noga*), *Krowinoga* Mathias 1473 AKH. III, 55, *Kurzynoga* XV w. (obok *Kurza noga*) część zamku na Wawelu, *Dębiłęka* (= *dębia łąka*) nazwa miejscowości. *babikrówka* (owad), *ptaszygłów* (zam. **ptaszygłowa*, *ptasza głowa*), *kożlijajka* — filipendula Rost. nr. 9761; mieszkańców okolic Babiej góry nazywają *babigórcami* a nie **babiogórcami*. Najstarsze formy takie spotykamy w XIII w. na Pomorzu (artykuł Lorentza w Izvěstijach otděljenija russkago jazyka Petersburskiej Akademji Nauk X, 3; XI, 1): *Bożystopka* z r. 1281 obok *Bożastopka* r. 1333, *Garniłęka* r. 1279, *Lisigora* r. 1285, *Kobyliłęka* r. 1281. Również tę samą formę przybierają tematy rzeczowników, kończących się w N. sg.

na *-ija*, np. *Siemimysł* w. XI, XII (obok *Siemomysł* w. XIII), pierwszą część wyprowadzają z wyrazu, zachowanego w jęz. ruskich: *sěmija* — 'rodzina'; por. też *Siemirad* w. XIII (obok *Siemorad* w. XIII), *Siemisław* w. XIII (obok *Siemowit* w. XII, XIII).

Te podwójne formy pierwszego członu w złożeniach wskazują, że wcześnie działała tu analogja złożeń z tematami na *-o* w pierwszej części, wskutek czego obok formy starszej *Siemi* ukazuje się forma nowsza, analogiczna *Siemo-*. To samo zachodzi w czasach późniejszych, mianowicie nowe wyrazy złożone przybierają formę, którą charakteryzuje pierwszy człon zakończony na *-o*, np. sztuczne naśladownictwa wyrazów obcych w w. XV: *ptakoprawnik*, *czasoguślnik* albo nowe zupełnie w rodzaju: *parostatek*, *deszczochron*, *korkociąg*, *listonosz* i t. p.

§ **309.** Liczne nazwy miejscowe dwuwyrazowe zostały zczasem zamienione na wyrazy złożone tego właśnie typu; być może, iż na ten proces wpłynęła też analogja do wyrazów pochodnych, które oddawna zawsze tworzono z tematową formą na *-o* w pierwszej części: od *Białe brzegi* przymiotnik *białobrzeski*, od *Długie pole* — *długopolski* i t. d. Podajemy tu szereg nazw staropolskich dwuwyrazowych, które z czasem stały się jednowyrazowemi, z oznaczeniem ich chronologji według zapisania w dokumencie, przyczem liczba arabska oznacza rok, liczba rzymska — wiek. bez liczby są nazwy teraźniejsze: *Bealtarsk* 1249 — *Białotarsk*, *Białe brzegi* XV, XVI — *Białobrzegi*. *Brzozowygaj* 1391, *Brzozow gaj* XVI — *Brzozogaj* XVI. *Czarny las* XV — *Czarnolas*. *Długa łąka* XV. XVI — *Długołęka*, *Długie pole* XV — *Długopole*, *Długie kąty* XV — *Długokęty*, *Dobra ciesz* XV — *Dobrociesz*, *Gorna wola* XV — *Gornowola*, *Jały wąs* XV — *Jałowęsy* XV, XVI, *Koniińska wola* XV — *Końskowola*, *Krzywa rzeczka* XV — *Krzyworzeczka*, *Ostra łąka* 1386 i tak samo w XVI w. — *Ostrołęka*, *Opina gora* 1479 — *Opinogora*, *Sowie klęski* XV — *Sowoklęski* XVI, *Sobokląski* XVI. *Samoklęski*; *Suche czasze* 1394 — *Suchoczasy*, *Święta Marza* XV — *Świętomarz*. *Łyse kanie* XV — *Łysokanie* XVI, *Wiela gora* XV — *Wielogora*, *Wiela wieś* XV, XVI — *Wielowieś*, *Wilcze pole* XV, XVI — *Wilczopole*, *Wielgi młyn* XV — *Wielgomłyny*, *Zimny dół* XV — *Zimnodół* XVI.

Tak samo w zakresie innych wyrazów np. nazwa dwuwyrazowa *biała głowa* przetrwała aż do końca w. XVIII obok *białogłowski*, ale już w XVII w. zaczęto ją zastępować wyrazem złożonym *białogłowa* Zim. 12, 65.

Na egzemplarzu książki z r. 1522 Opecia, Żywot pana Jezu Krysta, poprawki z końca w. XVI wskazują na taki sam proces; w wydaniu z r. 1522 wyrazy: *jawnego grzesznika* i *jawni grzesznicy* poprawiono w końcu w. XVI na *jawnogrzesznika*, *jawnogrzesznicy*.

§ **310**. Nie odrazu forma nowa wypiera starszą z użycia; owszem, przez pewien czas obie używają się narówni, być może jedna częściej od drugiej, np. dziś częściej posługujemy się wyrazem *dobrobyt*, niż jednoznacznem wyrażeniem *dobry byt*, choć i to ostatnie jest powszednie. Tak samo ob. *winogrono* mówimy *winne grono*. W okresie takiego współżycia form niekoniecznie nowa zwyciężyć musi, czasem utrzymuje się starsza, a nowa znika, np. u Długosza Lib. benef. I, 319, 320 w w. XV zapisano *Zimnowoda* obok *Zimna woda*; utrzymała się do dnia dzisiejszego tylko ta druga forma; u Pawińskiego, Małopolska 253, 510 w XVI w. znajdujemy *Księżomost*, dziś nazywany *Księży most*. W ten sam sposób tworzą się złożenia i w innych językach słowiańskich np. w r. znamy tylko złożenie: *dobrodětěl* — 'cnota' gdy w stsł. jest jeszcze wyrażenie syntaktyczne *dobryję dětěli*.

§ **311**. W złożeniach zachodziły zmiany pod wpływem różnych czynników, zwłaszcza pod wpływem analogji do innych złożeń. W ten sposób można wytłumaczyć formę *wielkokroć* w Kazaniach gnieźnieńskich zam. *wielekroć* pod wpływem złożeń: *ilkokroć*, *kilkokroć*. Podobnie rzecz się ma w innych złożeniach, które powstały na miejscu dawniejszych wyrażeń syntaktycznych, np. w nazwach geograficznych zapisanych w XV i XVI w. (Długosz, Liber beneficiorum; Pawiński, Polska XVI wieku): *Dębna rzeczka* ob. *Dębia rzeczka* XVI w. dziś *Dęborzeczka*; *Dębia gora* XVI — *Dębogora*, *Świnia gać* XVI — *Swinogać* XVI, potem *Synogać*. Jeszcze większe zmiany zaszły w nazwach: *Dębowa łąka* XV — *Dębołęka*, *Tarnowa gora* XVI — *Tarnogora*, *Wielgie pole* XV — *Wiele pole* XV — *Wielopole*, *Brzozowy gaj* z r. 1391 (Hube, Roty przysiąg pozn.) już w XVI w. przybrał formę *Brzozogaj* (Pawiński, Wielkopolska I, 144). To samo zaszło prawdopodobnie i w innych wyrazach: *bałwochwalca* zam. *bałwanochwalca*, *baroróg* — 'baranie rogi mający', *kiełbodziej* — 'robiący kiełbasy' (PrFil. V), a także w naśladowanym z niemieckiego, ale bardzo starym wyrazie *krotochwila*, cz. *kratochvile*, niem. *kurzweile* zam. **krotkochwila*. Podobnie w innych językach słowiańskich: *srъdobolьnъ* w Izborniku Swjatosława z r. 1073, r. *serdobolnyj*, srb. *srdoboni* zam. *srъdьce-*; stsł. *vrъtogradъ* obok *vrъte-*

pogradz; *dostolěpz* zam. **dostoinolěpz*. *žestovyinz* zam. **žestokovyinz* (Izborn. Swjatosł. 1073 r).

§ **312.** Kiedy pierwsza część złożenia kończyła się na jakąś zgłoskę i kiedy od takiejże lub podobnej zgłoski zaczynał się człon drugi, wtedy zachodziła nieraz haplologja. mamy więc *krajobraz* zam. **krajoobraz*, *sześcian* obok *sześciościan*, gw. *na budniu* zam. **na budnodniu* por. *budny dzień* — 'dzień powszedni', *kupalnocka* zam. **kupalnonocka*. U Długosza spotykamy *Wilciąże* zam. *Wilcze ciąże* (dziś *Wyciąże*), podobnie *Łyseskornie* w XVI w. (Pawiński. Wielkopolska II, 300) zmieniono na *Łyskornie* a *Kamionomostek* XVI w. (tamże 240) zapewne przez **Kamomostek* zmienił się na dzisiejszy *Kamostek*. W innych językach słowiańskich: r. imię *Žirnos* XVI w. z **Žirnonos* (tłusty nos), srb. *zakonoša*, *tankosa*, *žutoka* zam. **zakononoša*, **tankokosa*, **žutooka*.

W ten sam sposób możnaby objaśnić: *modrzew* z **modrodrzew*, *ostrog* z *ostrorog*, *czworośnia* (= myginda, roślina) z **czwororośnia*; nazwy miejsc: *Boryja* przypuszczalnie z **Bororyja*, *Soborzyce* z **Soboborzyce* (por. *sobo-wtór*), *Sieradz*, stp. *Siradz* z **Siroradz* (od imienia **Sirorad* por. *Sirosław*), *Słaborowice* z **Słaboborowice*, *Jawidz* z **Jawowidz*, *Mysławczyce* z **Mysłosławczyce*, *Pławąż* z **Płowowąż* i t. d.

§ **313.** W pewnej liczbie wyrazów złożonych czy to wskutek zmian, które w nich zaszły, czy też z innych przyczyn, zatarło się pochodzenie pierwszej ich części, np. w p. *jarząbek* stsł. *jarębz* cz. *jeřáb* (obok *řeřáb*), gdzie w pierwszej części stoi *ja-* nieznanego pochodzenia, w drugiej zaś prasł. **rębz*, to samo, które stanowi część drugą wyrazu *jas-t-rębz*; w r. niema wcale części pierwszej: *rjab-čik*; niekiedy nawet trudno orzec, czy dany wyraz jest prosty, czy złożony, np. nazwa miejscowości powtarzająca się dość często *Bugaj*.

§ **314.** Forma członu drugiego bywa dwojaka: jest nią wyraz, mogący być użyty samodzielnie, np. *dobro-był*. albo też człon ten ma formę specjalną, używaną tylko w złożeniach, np. *pięcio-lecie*. Przyczyny powstania tej formy niezwykłej są różne: przedewszystkiem niektóre wyrazy, dawniej używane samodzielnie, wyszły z użycia i zachowały się tylko jako druga część złożeń, np. imię *Marza* zastąpiono przez *Marja*, ale zachowano w złożeniu *Świętomarza*; druga część nazwy *Kurozwęki* zapewne też była niegdyś w użyciu i oznaczała to samo, co dzisiejsze *dźwięki*; to samo również można powiedzieć o drugich członach złożeń: *kuropatwa* BZ., *motowąz* BZ. i wielu

innych. Niekiedy w członie drugim znajdujemy tylko drobną różnicę fonetyczną w porównaniu z wyrazem samodzielnym, np. wyrazowi *łąka* odpowiada w złożeniach *-łęka*: *Długołęka*, *Sinołęka* i t. d., co pochodzi z przyczyn akcentowych.

§ **315.** Bardzo często człon drugi w złożeniu przybiera formę, przystosowaną do rodzaju całości, więc np. formę żeńską zmienia na męską, o ile cały wyraz oznacza istotę rodzaju męskiego, np. *krzywonóg* zam. **krzywonoga*, *długouch* zam. **długoucho*. Jest to stopień przejściowy do formy przymiotnikowej: *krzywonogi*, *długouchy* i t p. Przystosowywanie formy do rodzaju odbywa się też w inny sposób, np. przez wymianę końcowych spółgłosek miękkich na twarde, gdy miękkie służą rzeczownikom żeńskim, a wyraz złożony oznacza istotę męską: *myśl* — *Dobromysł*, *rzyć* — *białorzyt*, niekiedy nawet w nazwach rzeczy np. *kość* — *żywokost* i t. p.

§ **316.** Osobną grupę stanowią złożenia tak zw. syntetyczne: w ich drugiej części ukazuje się forma, o której nie można twierdzić, aby mogła być kiedykolwiek używana jako wyraz samodzielny, choć całe złożenie nie wydaje się pochodnem. W drugiej części takich złożeń na gruncie słowiańskim ukazują się imiona, utworzone jakby od rdzeni czasownikowych z suf. prasł. *-ъ*, *-ь*, *-a*, *-ja* np. prasł. **nočь legъ*, **potь-běga*, stp. *nocleg*, *poćbiega*, *woje-woda*, *pępo-rzeza*, *ręko-jmia* (poręczyciel), *nowo-żenia* Fl. — sponsus, *grodo-dzirża*, *listo-pad* BZ., *kuro-płoch*, *dobro-dziej*, *robo-ciąż* XVII w. — 'najemny robotnik', i t. d. aż do najnowszych w rodzaju *deszczo-chron*, *korko-ciąg* i t. d. Ponieważ jest dość takich rzeczowników, używanych samodzielnie, np. *bieg*, *słuch*, *węch*, *stęp*, *ruch*, *stan*, *wróż*, *stróż*, *stroża*, *żądza* i t. d. więc być może, iż pierwotnie powstały złożenia z takiemi rzeczownikami w części drugiej a potem stały się wzorem dla nowotworów, które dotychczas powstają ciągle w języku.

Najczęściej drugi człon złożenia przybiera jakiś przyrostek np. *pięciolecie*, *jednorożec* Gn., *cudzoziemiec* Fl., *cudzokrain*, *mężobojca* BZ., *cudzołożca* Fl., *cudzołożnik*, *cudzołożnica* BZ., *cudzołostwo* BZ., *bogobojny*, *miłosirdy* Kśw., *długomyślny* BZ. i t. d.

Złożonych czasowników z imiennym tematem w pierwszej części niema; wyjątkowo się trafiają przekłady wyrazów obcych np. u Bielskiego i J. Kochanowskiego *dobrorzeczyć* — benedicere, także *błogosławić*.

Poczucie odrębności każdej z obu części złożenia było zawsze bardzo żywe, to też niekiedy pisarze nasi zastępowali złożenie przez

grupę dwu wyrazów, składniowo z sobą związanych, np. J. Kochanowski zam. *w złotogłowcach* pisze dwukrotnie *w złotych li głowach* I, 321 i II, 105, gdzieindziej zam. *krasomówców* woli *krasnych onych mówców* II, 237. Niekiedy nawet zdarza się taka przemiana wyrazu pochodnego: nietylko zam. *Wielkopolska* czytamy nieraz *Wielka Polska*, ale także zam. *Wielkopolanie* lub może *Wielkopolacy* czytamy w r. 1549 *Wieldzy Polacy* w wydanych przez J. Korzeniowskiego Nieznanych polskich i łac. wierszach, Kraków 1886 str. 22.

Złożenia z tematem czasownikowym.

§ 317. W czterech językach arjoeuropejskich, a raczej w czterech grupach językowych, t. j. w greckiej, łacińsko-romańskiej, niemieckiej i słowiańskiej, ukazują się złożenia z czasownikowym elementem w pierwszej części. Ograniczenie tego zjawiska do czterech tylko grup językowych wskazuje na jego późniejsze pochodzenie w stosunku do pochodzenia ogólno-arjoeuropejskiego typu złożeń z tematem imiennym lub zaimkowym w pierwszej części. Jeżeli zaś jest to zjawisko późniejsze, w takim razie mogło ono powstać w każdej z owych czterech grup językowych niezależnie, i w każdej z nich wskutek szczególnej, tej grupie tylko właściwej przyczyny. Zagadnieniem genezy tego rodzaju złożeń zajął się H. Osthoff w książce: Das Verbum in der Nominalkomposition im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen. Jena 1878. Ze złożeń słowiańskich wziął on pod uwagę takie, jak *Mścisław*, *Kazimierz* i t. p., których pierwszy człon ma formę niby dawnej 2 lub 3 osoby l. poj. rozkaźnika. Według Osthoffa typ ten powstał z typu zwykłego, z elementem imiennym w pierwszej części, a mianowicie ze zrostów, w których pierwszym członem była forma dopełniacza tematów dawnych na -s; tak więc pierwotnie *Mści-sław* znaczył: 'sławę zemsty mający', a następnie, gdy zaczęto pojmować to imię jako 'mścij się za sławę', wtedy powstały inne takież typy przez analogję. Zajmuje się tym typem i Vondrák (Vergl. sl. Gram. I², 677). który w pierwszej części tych złożeń upatruje formę to rozkaźnika, to 3 os. l. poj. czasu teraźniejszego.

§ 318. Ich genezę może da się lepiej wyjaśnić, gdy się rozszerzy zakres poszukiwań, dotychczas bowiem brano pod uwagę tylko złożenia, których człon pierwszy miał formę rozkaźnika, lub czasu teraźniejszego: *mści-*, *sławi-*, *gości-*... albo tylko rozkaźnika

strzeży-, *trzęsi-*, *hulaj-*, *kopaj-*... pomijano zaś formy inne, z mniej lub więcej wyraźnem znaczeniem czasownikowem, czy to starsze, czy nowe, np. *moto-(wąz)* cz. *motovouz*, *Odro-(wąż)*, *żywo-(kost)*, *smaro-(wóz)*, *paso-(rzyt)*, *drapa-(nos)*, *gorze-(kwiat)*, *warto-(głów)*, *łapo-(chwała)*...

Ta rozmaitość formy staje się tem większa, im bardziej cofamy się w przeszłość, co jest też w zgodzie ze złożeniami z imiennym elementem w pierwszej części (por. *noc-leg*, *miedźwi-edź* i t. d.), na co wskazują starodawne imiona wspólne wszystkim Słowianom: prasł. *sъ-bor-* p. *Zbro-sław* w. XIII, cz. *Zbra-slav*, r. *Zboro-mirski* por. stsł. *borjǫ*, *brati* — 'walczyć'; *Przyby-sław* XIII, *Przyby-woj* XI, *Uby-sław* XIII, *Zby-sław* XIII, *Zby-gniew* XII, *Zby-lut* XI od rdzenia *by* — 'być, rosnąć'; *Wi-sław* XIII, *Zawi-chost* od rdzenia *wi* — 'wić'; *Niezna-mir* od *zna* — 'znać'; *Sta-mir(-owice)* od *sta* — 'stać'; *Da-mir(ów)*, *Nieda-mir* XII, *Nieda-był* od *da* — 'dać'; stsł. *vě-glasъ*, *vě-godyi* = peritus od rdzenia *věd* — 'wiedzieć' (por. Jagić JA. XX, 531); *Poję grodza* 1153, *Obję-gor* XVI (stąd potem *Oblęgorek*), *Przę-sławice* z **Przeję-sławice* (por. r. *Pereja-slavl*), *Sę-grodz* z **Sъ-ję-grodz* od rdzenia *jьm* — 'jąć'; *Czę-bor* Długosz Hist. IV, 202; V, 340, *Naczę-sław* XIII od *čьn* — 'zacząć'; *Sie ciech* XIII, *Sie-borzyce*, *Sie-sławice* od *sě* — 'siać'; *Dole-bor* 1402 Hube, Roty przysiąg dobryszyckich 16 od pnia *dolě-* por. stsł. *o-dolě-ti* — 'zwyciężyć'; *Unie-sław* XIII, *Unie żyr* XIII od pnia *uně-* por. stsł. *uně-ti* = vigere.

Przypuszczać można, że w pewnej liczbie złożeń pierwotnych z imiennym elementem w pierwszej części zaszła zmiana znaczeniowa, gdyż ich człon pierwszy zaczęto rozumieć jako pojęcie czasownikowe, a nie imienne, np. *wartogłów* ze znaczeniem dawniejszem 'wiercenie, zawroty głowy mający', zaczęto rozumieć jako 'wiercącą się głowę mający', 'wiercący głową'; *czę-bor* znaczyło: 'początek walki czyniący' a potem 'zaczynający walkę'. Trudno przypuszczenie to lepiej uzasadnić, gdyż 1) teraz charakter czasownikowy pierwszego członа postrzegamy tak silnie, że upatrywanie w nim charakteru imiennego wydaje się złudzeniem; 2) najstarsze przykłady tych złożeń są imionami własnemi, w których połączenie dwu członów może być sztuczne, dowolne i stąd też stosunek ich znaczeniowy wzajemny może być także tylko złudzeniem; 3) już w najdawniejszych tego rodzaju złożeniach charakter czasownikowy pierwszego członа zaznacza się wyraźnie czy to przez prefiksy, właściwe tylko czasownikom np. *prze-by-*, *przy-by-*, *u-by-*, *z-by-* (por. *przebyć*, *przybyć*,

ubyć, *zbyć*) i t. p., czy też przez budowę tematu, zwykłego w formacjach czasownikowych, a nieużywanego przy formowaniu imion, np. *dolě-(ti)*, *uně (ti)* i t. d. Przypuszczenie o mieszaniu znaczeń (rzeczownikowego i czasownikowego) członа pierwszego znajduje poparcie w tem, że temat sam przez się zwykle nie ma charakteru ani wyłącznie imiennego, ani wyłącznie czasownikowego, lecz może być takim lub owakim w miarę potrzeby t. j. w stosunku do znaczenia członа drugiego. Bądź co bądź, niema przeszkody do przypuszczenia, że w niektórych złożeniach stosunek ten mógł być taki, jakiego się domyślamy; człon pierwszy, pierwotnie pojmowany w znaczeniu imiennem, zaczęto potem rozumieć, jako rdzeń lub temat czasownikowy.

§ **319.** Między starodawnemi imionami są liczne, mające pierwszy człon na *-i*: *Suli-sław* (1136), *Suli-dat* 1136, *Suli-borowice* Długosz Lib. benef. I, 325, *Suli-gostow* XVI w. por. stsł. *suliti* — inflari; *Fali-bożyce* Łaski Lib. benef. I, 347, *Fali-sławice* ib. 593, *Chwali-bogowo* por. stsł. *χvaliti* — 'chwalić'; *Kazi-mir* ok. 1120, cz. *Kazimir* por. stsł. *kaziti* — 'kazić'; *Borzysław* XIII por. stsł. *boriti* — 'napaść'; *Budzi-wojowice* 1399 Nehring Atpoln. Sprachdenkmäler 249 (*budzić*); *Brodzisław* XII (*brodzić*); *Wrocisław*: *Vrotislaviensis* ok. 1120, *Vortislava* ok. 1015, częściej forma zczechizowana *Vratislav* ok. 1120, *Wroci-żyr* XIII (*wrocić*); *Wirci-żyr* XIII, *Warci-sława* 1398 Hube, Roty krak. 7, z nieprawidłową wokalizacją zam. * *Wircisława* (*wiercieć*); *Słomirog* XIII, (stp. *słomić* — 'złamać'); r. *Rosti-slav* por. p. *Rościszew* od *Rościsz* skróconego z *Rościsław* stsł. *rostiti* — 'hodować' p. *rościć* (pretensje); *Godzisław* XIII (*godzić*); *Wolimir* 1238 (stsł. *voliti* = velle, stp. *zwolić* — 'wybrać'); *Mąci-mir* por. stchrw. *Muntimir* (*mącić*); *Modli-bor* XIII, *Modliboga* XIII, imię żeńskie (*modlić się*); *Toli-sław* (stp. *tolić* — 'uspokajać'); *Rani-mir* Długosz, Lib. benef. II, 397 (*ranić*); *Sędzi-woj* XIII, *Sędzi-sław* XIII (stp. *sędzić*); *Sławi-bor* XIII (*sławić*); *Cieszy-mysł* XII, *Cieszy-gor* XIII (*cieszyć*); *Faci-miech* XIII, *Chwaci-miech* XIII (stp. *chwacić* — 'chwycić'); *Skarbi-mir* XII w. (*skarbić*). Tematy te rozpowszechniły się wtedy, kiedy już była pewna liczba złożeń, w których człon pierwszy przybrał znaczenie czasownikowe. Analogicznie do nich zaczęto tworzyć nowe złożenia z członem pierwszym, mającym formę tematu czasowników na *-ić*: Stanislaus dictus *Wissioko* 1424 KsM. II nr. 497, Nicolaus *Odrzyplascz* 1452 AGZ. XIV 340, Johannes *Panczipywo* (*Pędzipiwo*) 1443 Stppp. II, nr. 3153 i t. d.

§ **320.** Liczebna przewaga tematów na *-i* (tak samo jak w poprzedniej kategorji złożeń liczebna przewaga tematów na *-o*) wywołała naśladownictwo w nowotworach: jeśli więc czasownik miał dwojaki temat, np. na *-i-* i na *-ě-*, w złożeniach występował pierwszy — *Grzymi sława* 1228, *Grzymi-sław* 1258 (*grzmi-sz. grzmie-ć*), *Bedigostius* 1246 (= **Bdzigoszcz* por. stsł. *bdĕti* = vigilare) *Dzirży-kraj* XII (*dzierżysz, dzierżeć*), *Stoi-gniew* 1177 (*stoisz* stp. *stojać*), *Cierpi-gor* (*cierpieć*).

§ **321.** Niekiedy trafiają się dwojakie formy pierwszego członu. W niektórych razach możnaby przypuszczać, że każda utworzona została od innego tematu np. *Uni-sław* por. stsł. *uniti* = desiderare, obok *Unie-sław* XIII, *Unie-żyr* XIII, *Unie-mysł* por. stsł. *uněti, juněti* — vigere. Gdzieindziej jedną z form trzeba uznać za pierwotniejszą od drugiej np. *Dzie-sław* XIII obok *Zdzi-sław* XIII stsł. *dĕti* — 1) 'czynić', 2) 'kłaść'; *Gorze-sławskie* (1267) obok *Gorzy-sław* (1222), zapewne forma z *gorzy-* późniejsza, analogiczna do innych form na *-i*.

§ **322.** Częściej zachodzi oboczność form pierwszego członu na *-i-* z formami na spółgłoskę podniebienną, nieraz stwardniałą np. *Wol-bor* XI obok *Woli-mir* 1238; *Wrocław* XIII z **Vrotь-slavъ* ob. *Wrotislaviensis* XIII; *Cieszmir* (ok. 1250) ob. *Cieszymysł* XII. Dziś *Kaźmierz* ob. *Kazimierz*, stp. *Kazimir* (ok. 1120); *Sulmierzyce* ob. *Sulimierzyce* Hube, Roty dobryszyckie 29; *Sulborowice* ob. *Suliborowice* Długosz, Lib. benef. I. 325; *Sulgostów* ob. *Suligostow* XVI; *Fajsławice* zapewne z **Falsławice* obok *Falisławice* XVI Łaski, Lib. benef. I. 593; *Falbogi* ob. *Chwalibogowo*, *Skalmierz* z **Skarbmierz* ob. *Skarbimir* XII; *Krzesław* zap. z **Krzesisław*; *Rosław* XIII ob. r. *Rostisław* XII; *Grzymsławice* 1283 ob. *Grzymisława* 1228; *Bydgoszcz* (1252) obok *Bedigostius* 1246; *Dziersław* 1268 ob. *Dzirżykraj* XII; *Gocław* zap. z **Godsław* obok *Godzisław*. Prawie zawsze forma z *-i-* jest starszą, zwłaszcza tam, gdzie w członie pierwszym występuje forma czasownikowa. Natomiast może być odwrotnie, gdy pierwszy człon ma raczej charakter rzeczownikowy: *Gosław* może jest starszy od *Gościsława*, a dla imion: *Lesław* XIII (z **lьstь slavъ*) *Leśmierz* (z **lьstь-mĕrъ*), *Czesław* (z *čьstь-slavъ*), *Goślub* (z **gostь-ljubъ*) form z *i-* nie znamy. Imię *Miesław* (z *mьstь-slavъ*) ma oboczną formę dziś bardziej rozpowszechnioną *Mścisław*. Oboczność tę możnaby wytłumaczyć w sposób następujący: w pewnej liczbie złożeń człon pierwszy miał znaczenie tematu rzeczownikowego np. *mьstь*, *gostь*, *lьstь-* i t. d.; ponieważ jednak były już formy uznawane za cza-

sownikowe na *-i-*, przeto obok imion: **mьstьslavъ*, **gostьljubъ* (por. *noc-leg*, *poć biega*) utworzyły się analogiczne czasownikowe: **mьstislavъ*, **gostiljubъ* i odwrotnie znów formy pierwotniejsze (choć już nowotwory prasłowiańskie) **kresislavъ*, **rostislavъ* wymieniły się na **kresьslavъ*, **rostьslavъ*, ale już prawdopodobnie tylko na skutek czynników fonetycznych (osłabienia nieakcentowego *-i-*) i wreszcie na **kreslavъ*, **roslavъ* p. *Krzesław*, *Rosław*.

§ **323.** Jest jeszcze oboczność form pierwszego członu na *-i-* oraz na *-o-* np. obok *Sędzimirowice* mamy starą nazwę *Sędomir* XII (Sandomierz), *Borzysław* XIII obok *Borosław* XIII, *Radzisław* XII obok *Radosław* XII, albo dzisiejsze *pasorzyt* obok *pasirzyt* XV w. Wisł. nr. 228. Który z tych typów jest pierwotniejszy, orzec niepodobna, w każdym jednak razie przypuścić wolno, że jedna z tych form obocznych jest starsza, druga młodsza. Oboczność taka zachodzi zwłaszcza przy niejednakowych członach drugich np. *Cieszymysł* XII, *Cieszygor* XIII obok *Ciechosław*; *Sławibor* obok *Sławomir*, *Gościsław* obok r. *Gostomysł*, *Warcisława* 1398 obok *wartogłów*, *żywignat* (nazwa rośliny) obok *żywokost*. Niektóre z tych przykładów wskazują, że formy na *-i-* są późniejsze, np. *żywokost* z pewnością jest o wiele dawniejszy, niż humorystyczny *żywignat*, a *wartogłów*, choć znany dopiero z późnych czasów, ma charakter starożytniejszy od stp. *Warcisława* z XIV w., gdzie mamy formę nieprawidłową pod względem fonetycznym: *warci-* zam. *wirci-*, *wierci-*, por *wiercipięta*[1]). Zdaje się to wskazywać, że oddawna już działał wpływ analogji złożeń z pierwszemi członami na *-i*, co potwierdza też oboczność form: *Włostobor* XIII i *Włościbor* XIII, jakkolwiek tej drugiej formy nie podtrzymuje żaden czasownik na *-ić* (forma **włościć* nie jest znana). Obok *Mitosławski* 1403 Hube, Roty piotrkowskie 26 jest też *Micigozd*, zapewne forma późniejsza (por. stsł. *mitě* = alterne).

W szczegółach spotykamy tu wiele trudności, które rozwiązują się w każdym wypadku inaczej, np. w *Spycimierz* XII, *Strzedziwoj* XIII pierwszy człon wydaje się przysłówkiem: stsł. *spyti* = frustra, *s(t)rědi* = inter; obok *Spycimierz* jest też *Spyćmierz* XIII; *Racibor* ma w członie pierwszym może formę przypadkową (dopełniacza lub celownika albo miejscownika) od *rać* — pugna. Są to

---

[1]) W XVI w. używano wyrażenia: *wiercieć piętami* np. u Reja: *stoi, patrzy, wierci pięty* Kot ze Lwem.

tylko nieliczne szczegóły, odchylające się od normy, natomiast w ogromnej ilości złożeń takich wyraźnie dziś postrzegamy w pierwszym członie element czasownikowy, co — jak wiemy — musi być zjawiskiem stosunkowo późniejszem.

§ **324.** Tak więc przypuszczamy, że w pierwszym członie złożeń pierwotnie występował morfem w znaczeniu imiennem, który jednak w niektórych złożeniach przybierał charakter czasownikowy (stosunek znaczeniowy: imię + imię zmienił się na stosunek znaczeniowy: czasownik + imię). W ten sposób były już dwie kategorje złożeń: z rzeczownikowemi i z czasownikowemi tematami w pierwszej części. W zakresie pierwszych zawsze liczebnie przeważały tematy na *-o*; w zakresie typu drugiego szybko powstawały analogiczne nowotwory, w których człon pierwszy często tworzono od tematów czasownikowych na *-i*, i otrzymano wzór nowy, do którego przystosowywano coraz to nowe formacje, np. *rzezimieszek*, *szlifibruk*, choć formy czasownikowej **rzezi*, **szlifi* niema. Rozumiano ten człon, jako formę rozkaźnika, dzięki czemu powstały i takie nowotwory jak *Kopajgrod*, *hulajpole* (Sprawozdanie Akademji Um. r. 1906 nr. 4).

§ **325.** Forma członа drugiego może być taka sama, jak w złożeniach z tematem imiennym w pierwszej części: *Mścisław*, *wartogłów* z takiem samem zastosowaniem formy drugiego członа do rodzaju gramatycznego całości, jak to widzieliśmy w *krzywonóg*, *długouch*. Ta właściwość występuje tu jednak tylko wtedy powszechnie, kiedy pierwsza część kończy się na *-o-* np. *wartogłów*, *pasorzyt*, natomiast, jeśli człon pierwszy kończy się na *-i-*, to podobne przystosowanie formy członа drugiego do rodzaju gramatycznego całości ukazuje się tylko w złożeniach bardzo dawnych, zwłaszcza imionach osób np. *Mścisław*; natomiast w nowych tego typu złożeniach człon drugi występuje w formie takiej, jaka jest właściwą samodzielnemu imieniu np. *wiercipięta*, *Podbipięta*, *odmigęba*, *liczykrupa* i t. p. Wyjątki są rzadkie np. *pasirzyt* (zam. *pasirzyć*).

§ **326.** W czasach nowszych, już co najmniej od XV wieku, ustalił się stosunek taki, że z pierwszym członem na *-o-* kojarzy się forma drugiego członu, przystosowana do rodzaju gramatycznego całości np. *Dobromysł*, *Drogosława*, *Długonóg*, *białogłowa*, *różanopalca*, *wartogłów* i t. d., natomiast z pierwszym członem na *-i-* kojarzy się forma członа drugiego, nie różniąca się niczem od wyrazu samo-

dzielnego np. *wiercipięta*, i to bez względu na to, że w pierwszej części mamy element nie czasownikowy np. *Kuninoga* XV w., *długinoga* — (nazwa ludowa) 'bocian'.

Zrosty.

§ **327.** Zrosty jedynie tem się różnią od wyrażeń syntaktycznych, że stanowią jeden wyraz. Uznanie pewnej nazwy za dwuwyrazową, lub za zrost, zależy od poczucia subjektywnego, np. *wielka noc* czy też *wielkanoc*, *Krasny staw* czy *Krasnystaw*. Słysząc innych, można niekiedy poznać, czy w ich wymawianiu jest to zrost czy też dwuwyrazowe wyrażenie: niekiedy rozstrzyga tu akcent np. *Krasnystaw* jest wyrazem jednoakcentowym, a *Krasny staw* — wyrażeniem dwuakcentowem, albo też inne sprawdziany objektywne, przedewszystkiem deklinacja: od *wielkanoc* tworzymy formy: *wielkanocy*, *przed wielkanocą*, od *wielka noc* zaś *wielkiej nocy*, *przed wielką nocą*. Zrost może być w jednym przypadku np. *Krasnystaw*, gdy już inne przypadki przedstawiają związek luźniejszy, są tylko stałemi zestawieniami: *Krasnego stawu*, *przed Krasnym stawem*; niekiedy zestawienia w naszej świadomości tworzą tak ścisły związek, że uwidoczniamy to w piśmie, pisząc je jako jeden wyraz np. *rzeczpospolita*, *rzeczypospolitej*, *z rzecząpospolitą*; Konarski pisał tak samo: *w rzeczachpospolitych* II, 3, w czem niewątpliwie miało też wpływ takie samo ścisłe zestawienie łacińskie *respublica*.

§ **328.** Niekiedy dwie formy przypadkowe posłużyły jako temat deklinacyjny, np. od N. sg. *swawola*, i od G. sg. *swywoli* (zam. *swej woli*) tworzą się formy: *swawoli*, *swawolą* [1]) lub *swywola*, *swywolą*. To znowu pierwszy człon w zroście przybiera formę, jakiej nie ma, będąc wyrazem samodzielnym, np. *tydzień*, *tygodnia* zam. **tendzień*, **tegodnia*. Jako człon pierwszy lub drugi może być forma przypadkowa z przyimkiem np. *zmartwychwstanie*, *szesnaście* z dawnego *sześć na dziesięcie* i inne tego typu liczebniki. Mogą też być różne inne wyrażenia zjednoczone w jeden wyraz np. *widzimisię* (*takie jest moje widzimisię*), wymawiane najczęściej z końcową samogłoską ustną *widzimisie*, co niekiedy odmieniają jak *pole*: *mego wi-*

[1]) *Rozpuście i swawoli* Konarski II, 3. Także wyrazy pochodne z *swa-* w pierwszym członie, stwierdzają istnienie dokonanego zrostu: *swawolna Rozyna* Zim. 4, 44; od wyrażenia dwuwyrazowego byłoby: *swowolna*.

dzimisia; *bądźcobądź* postrzegane też jako trzy oddzielne wyrazy *bądź co bądź* i inne. Do tej kategorji zrostów należą także formy czasu przeszłego: *byłem*, *robiłeś*, *widzieliście* z dawniejszych *był jeśm*, *robił jeś*, *widzieli jeście*...

§ **329.** Między zrostami znajdujemy przeto takie formacje dwuwyrazowe, które miały wszelkie warunki formalne do tego, aby się stały właściwemi złożeniami z pierwszym członem na *-o-*; dlaczego wyrażenia: *wielka noc*, *swa wola* nie wymieniły się na **wielkonoc*, **swowola*, zwłaszcza gdy były w użyciu częstem przymiotniki pochodne *wielkonocny*, *swowolny*, na to pytanie nie mamy odpowiedzi; również niewiadomo dlaczego zostały zrostami nazwy miejscowości: *Sadykierz* (zam. **Szadokierz* mimo *Sadokierski* jeszcze w w. XVI), *Białystok*, *Krasnystaw*, *Turzegłowy* (zam. **Turzygłowy*), nazwy botaniczne *białmech*, *białpuch* i niektóre inne. Natomiast *Babimost*, *babimor*, *czapinos*, *kozirożec* mogą być uznane za stare złożenia w tym samym rodzaju, co *Kuninoga*, *Dębiłęka*. W ps. Fl. *zakonanośca* jest literalnym przekładem łc. legislator; *zakonawydawca* Puł. — legisdator; zrostami też zostały: *stupan* — centurio XV w. R. XXIV, 366, *teraz* według Brücknera < *ten raz* R. LIII, 77, a to objaśnienie popiera forma *jederaz* Xięgi język z r. 1543; *dziś* < *dzieńś* — 'dzień ten' (*dzińsia* Kśw., *dzisia* Fl., *dziś* BZ.), *tydzień*, w którym człon pierwszy, jako zaimek wskazujący, przez czas bardzo długi utrzymywał się w świadomości mówiących, por. *przed tegodniem* Zim. 15, 4; *złedni* Rej Wiz. VI, 526 por. r. *złydni* — 'czas feralny, nieszczęście'. Zrostami są liczebniki: *dwadzieścia*, *trzydzieści*, *czterdzieści*, *dwieście*, *trzysta*, dalej stare wyrazy jak *Bogurodzica* lub *Bogarodzica*, *Kodrąb* a. *Kołdrąb* — 'miejsce rąbania kłód drzewa' półłacińska półpolska *Marciporęba* — villa, cujus haeres Marcus Długosz L. B. II, 53, dziś jeszcze nazywana *Marcyporęba*, choć jej nazwę w XVI w. zapisano jako *Poręba Markowa* i inne.

§ **330.** W pierwszej części ukazuje się przypadek z przyimkiem np. *zmartwychwstanie*, *wniebowzięcie*, *Poziemichod* imię własne 1420 TPaw. VII nr. 1563, Petrus *Pomałubogat* MMAe. IV, 188, *powsinoga* Cn., *powsikij*.

§ **331.** Inne mają przypadek zależny w części drugiej np. liczebniki od *pięćdziesiąt* do *dziewięćdziesiąt* i od *pięćset* do *dziewięćset*, zachodzi jednak między niemi ta różnica, że pierwsze odmieniają się już tylko w drugiej części: *pięćdziesięciu*.., gdy drugie stoją jeszcze na wcześniejszym stopniu swego rozwoju: *pięciuset* (z akcen-

tem na *u*), co odpowiada dawniejszemu sposobowi mówienia *pięciudziesiąt*, *pięćdziesiąt*. Do takich zrostów należy też nieodmienne w stp. *północy*: *na wschod słońca i na zachod, na północy i na południe* BZ. Gen. 28, 14; *północy* — conticinium BB.; *na południe i północy* Kromer 208, *na zachod i na północy* ib. 297; *południe, północy* — meridies, septentrio M. 379 v b; *wschod, a zachod, a północy, a potym południe* Rej Wiz. VI, 793; *południe i północy, wschod słońca rożany i zachod twym dowcipem stoi zbudowany* J. Koch. I, 147. Niekiedy, nawet mimo formalnego pisania dwu wyrazów osobno, wyrażenie (zestawienie) ma charakter zrostu, gdyż pierwszy jego człon się nie odmienia np. *jeden drugiego, jedno drugiemu*: *uchylanim się jeden drugiemu... bez podlegania jeden drugiemu... jakoż się zgodzą? ugadzanim jedno drugiemu* Sk. 293 Tu należy jeszcze: *środnocy* Gn., nazwy herbów: *Doliwa, Dołęga*, powstałe z okrzyków wojennych: *do Liwa, do Łęga* Semkowicz Spr. Ak. Um. 1911 nr. 7, Brückner KZ. XLVI, 197; liczebniki *półtora, półtrzecia*... i różne inne, niekiedy tylko raz w literaturze zapisane, np. *punkthonoru*: *w tem zakładam moje punkthonoru* Zabłocki, Fircyk akt II, sc. 3.

§ **332.** Część drugą stanowi przypadek zależny z przyimkiem: *niwecz, nicpoń* — 'nic po nim', liczebniki od 11 do 19, gdzie w drugiej części mamy *-naście* < **na dziesięcie*: *trzy na dzieście* Kśw., *dwiemanaćcie* Sul., *dwiemanaście* 1418 Przyb. 13, *dwiemanaćciema* 1407 Piek. 319, potem *ośminastu* Starowolski, wreszcie *ośmnaście, ośmnastu*.

§ **333.** Inne formacje zrostów: *natemieście* < *natemmieście* — statim BZ., *natomiast(o)*, *natychmiast* — statim BZ. według analogji do *dotychmiast, tymczasem. zstaradawna* — antiquitus Sul. 41, *podziśdzień* Kromer 248, *przedsięwzięcie* u M. pisane jeszcze z oddzieleniem każdego wyrazu: *moje przed się wzięcie* 347 r b, prawdopodobnie też przymiotnik *powszedni* — quotidianus Fl. pierwotnie był przysłówkowem wyrażeniem *po wsze dni*; partykuły z dawnych wyrażeń: *bowiem, albowiem, bodaj* < *Bog daj*. Od niektórych tego rodzaju zrostów tworzono niekiedy wyrazy pochodne: *znienacka* < *z* + *ne-nad-ьska*. rdzeń tenże, co w *na-dzie-wać się, na-dzie-ja* Język Polski VI, 88, posłużyło za temat do przymiotnika *nienacki*: *upadł z nienackiego wylęknienia* M. 275 v b; od wyrażenia *na każdy dzień* Mączyński też utworzył przymiotnik: *nakażdodzienna zimnica* 120 r. b. Zrosty czasownikowe są bardzo rzadkie: *lekce ważyć*, pisane osobno w XVI w., dziś uważamy za jeden wyraz: *lekceważyć*.

§ 334. Do zrostów trzeba też zaliczyć niektóre formy zaimkowe: połączenia zaimków z formą zaimka wskazującego w rodzaju nijakim *to* np. *kto, tento, tato*; różne połączenia, nadające zaimkom znaczenie nieokreślne, przyczem dodatkowe elementy ukazują się w końcowej części zrostu, np. *ktoś, coś*, stp. *ktokoli, ktokole, ktole, ktokolwie.* dziś *ktokolwiek, ktobądź, ktoniebądź*, albo też w pierwszej części zrostu np. *nieco, nieczyj*: *wysławiacz nieczyich cnot* M. 85 v b, gdzie *nie* pochodzi z prasł. **ně.* Tu należą także połączenia zaimków z prefiksalną partykułą przeczącą *ni*: *nikt, nic*, i *lada, leda*: *lada który, lada kto, lada co*, ostatnie też w znaczeniu nieodmiennego rzeczownika: *temu ladaco nie można wierzyć.*

Wszystkie te połączenia zachodzą również w zakresie przysłówków zaimkowych: *kiedyto, kiedyś, kiedykolwiek, kiedybądź, kiedyniebądź, niekiedy, nigdy.*

Wyrazy z prefiksami.

§ 335. Prefiksem najczęściej bywa przyimek, niekiedy taki, którego dziś w funkcji przyimka nie używamy, np. stp. *prze* — 'z powodu, z przyczyny', jeszcze w XVI w. używany z biernikiem, co pozwala przypuszczać, że i inne podobne przedrostki mogły być niegdyś przyimkami, mianowicie *roz-, wz-, wy-*[1]). Nadto prefiksem bywa negacja *nie*, oraz partykuła *na-, naj-*, która z formą stopnia wyższego przymiotników lub przysłówków tworzy formę stopnia najwyższego: *nalepsy, najlepsy, nalepiej, najlepiej.* Stosunek *na* i *naj* nie jest jasny.

§ 336. Przyimek w złożeniu zwykle nie zmienia formy, zachodzą jednak warunki, przy których zmiana się dokonywa, mianowicie w złożeniach z czasownikami przyimki *w* i stp. *s* (*z*) przed samogłoską ukazują się w formie *wn-, sn-*: stp. *wnić, wnijść* — 'wejść', stp. *śnieść* — 'zjeść', *śniadać* — 'zjadać', od czego pochodne *śniadanie.* Też same przyimki, jako przedrostki rzeczownikowe, przed spółgłoską przybierają formę *wą-, są-*: *wąbierzek* — 'lejkowata siatka w żaku', *wądół, wągroda, wąkop, wąpior* — 'poszewka', *wątek, wątok, wąwóz*, stp. *sąmnienie* — conscientia, stp. *sąpierz* — 'współzawodnik, strona pozwana do sądu', *sąsiad, sąsiek* — 'zasiek, zapole',

[1]) Na przyimkowy charakter przyrostka *wz-* wskazują złożenia np. *wzgórę*, gdzie w drugiej części stoi biernik zależny od *wz.*

sążyca — 'żyto nawpół z pszenicą'; w przypuszczalnem złożeniu z czasownikiem *wątpić* (etymologja nieznana).

Formom prefiksów czasownikowych *po-*, *pro-* odpowiadają formy *pa-*, *pra-* w pierwotnych połączeniach z rzeczownikami: *porobić*, *prowadzić* ale: *pachołek*, *pacześ*, *padół*, *pagórek*, *pałąk*, *pamięć* (obok *pomnieć*), *paproch*, *paproć*, *parobek*, *paróc*, *pasieka*, *patoka*, *pawąz*; *prababa*, *pradziad*, *prawnuk*, *praszczur*; odbija od innych ogólnosłowiańskie *prorok*.

Prefiksy *na-*, *za-* w złożeniu z rzeczownikami mają *a* pochylone, z czasownikami zaś *a* czyste w starszym języku literackim i w dzisiejszych gwarach np. u Cnapiusa *nåbożny*, *någrobek*, *nåłóg* ale *nalewam*, *namówić*, podobnie w dialektach śląskich *nåbytek*, *nålepa*, *zåpaska*, *zåpora* ale *znaléźć*, *zabrać*; są jednak uchylenia np. u Cnapiusa *nakłåd*, *należy*, na Śląsku, *nauczyciel*, *należy* p. § 8.

Negacja *nie* < prasł. *ne* jako prefiks łączyć się może zarówno z imieniem, jako też i z czasownikiem, nie zmieniając swej zasadniczej formy, jedynie tylko w połączeniu z *mieć* i *móc* *e* staje się pochylonem: *niémam*, *niémogę*.

§ 337. Druga część złożenia prefiksalnego stanowi wyraz, używany także osobno, albo też ma formę szczególną, taką samą, jak w złożeniach syntetycznych (§ 316) np. *sąsiad*, *prorok*, *pociecha*, *zastawa*, *przyrost*, *dowód*, *przetak*, *niebój* — 'śmiałek', albo też takie złożenie przybiera szczególny przyrostek np. *-ije*: *podgórze*, *nawsie*, *zboże*, *orędzie*, *zaranie*, *przymrozie* Fl., *powodzie* Fl., często suf. *-zkz*: *namiastek* BZ., *parobek*, *przymrozek*, *naparstek*, *nieużytek*, i inne sufiksy np. *nieciecza* < **ne* + *tek-ja*, *powódź* BZ., *napaść*, *narośl*, *bezkost* — 'nie mający kości' Cn. i t. d. W staropolszczyźnie używano złożonych z prefiksami przymiotników lub przysłówków ze szczególną formą (nieodmienną) w drugiej części np. u Mączyńskiego: *przysłódz* 97 v a, *przyślep*, *przygłuch* 29 v b, *przyłyś* — calvaster 32 v a, *przybłażń*, *przymierżeń* — subabsurde 435 v b, *przychytrz* — subdolus, 'tajemnie zdradliwy' 94 r a, *przycień* — subtenuis 449 r a, por. Brückner R. LV, 232, Zubatý Sb. Fil. III, 20, IV, 239; inny typ: *przyrumieńszym*, *przyżółtszym* — flammeolus 129 v b, *przygniewliwszym* — subiratus 174 v a, *przybielszym*, *przykędzierzawszym* 425 r a; *obstarąś* — 'wcześnie stary, postarzały' 478 r a.

§ 338. Budowa niektórych wyrazów skłoniła Miklosicha (Et. Wb. 152—3) do przypuszczenia, że prócz ogólnie uznawanych i łatwych do wyosobnienia przedrostków, w funkcji prefiksu używano

też tematu zaimkowego *ko-* i jego różnych modyfikacyj dźwiękowych, do których Miklosich zaliczał *ka-*, *k-*, *ku-*, *ga-*, *ha-*, *haj-*. Według niego zaimek *kъ* wyrazom, z któremi się wiązał jako przedrostek, nadawał cechę pytania połączonego ze zdumieniem, jako wyrażenie podziwu i uznania, albo też przeciwnie, małości i lekceważenia. Pogląd swój Miklosich ilustrował przytoczeniem z różnych języków słowiańskich szeregu wyrazów z tym przypuszczalnym przedrostkiem. Między niemi są polskie: *kabłąk*, *kałuża*, także *gawron*, któremu odpowiada słoweńs. *kavran* mr. *kavoron*, *kajvoron* ale także r. *žavoronok*.

L. Malinowski w PrFil. V, 117—119 przytoczył jeszcze kilkanaście podobnie utworzonych wyrazów słowiańskich, między któremi są następujące polskie: stp. *komudność* — tenebrositas R. XXII, 34, *komudzić*: *grzech ciało maże a komudzi* R. XXII, 241 w znaczeniu prawdopodobnie 'obciążać', por. *zmudny*, *zmuda*; u Żebrowskiego XVII w.: *dobra wola nie chuda ani też komudna* — 'nie ociężała'; *kocierpka* — 'porzeczka cierpka', *katulać* — 'tulać, toczyć' (ale por. też r. *katiťsja*, polsko-litews. *pokociło się* — 'poszło, poleciało'), *kałamącić* obok *mącić*, *kopyrtnąć się* obok *wypyrcić się*.

Widzimy z tych przykładów, że ukazuje się nietylko samo *ko-*, *ka-* jako przedrostek, ale także z jakiemiś dodatkami: *kab-*, *kała-*, co rzecz całą jeszcze bardziej zaciemnia. Rzadko się też zdarza, aby obok takiego złożenia był w użyciu wyraz prosty bez prefiksu: łuż. *kořebło* — *řebło* — 'żebro', wr. *koržavčina* — *ržavčina* — 'rdza', cz. *kormoutiti* — *moutiti* — 'mącić', p. *kałamącić* — *mącić*, mr. *kotorhaty* — *torhaty* — 'targać', srb. *kòmračiti* — *mráčiti* — 'mroczyć', srb. *kobàcati se* — *bàcati se* — 'kopać'.

Dodać tu jeszcze można *sko-* występujące w *skowronek*, *skowyczeć*.

Wyrazy nieodmienne.

Przysłówki.

§ 339. Mała tylko część przysłówków tworzy się z pomocą szczególnych przyrostków, a mianowicie są to przysłówki, utworzone od rdzeni zaimkowych w okresie prasłowiańskim. Do nich należą przysłówki czasowe i miejscowe, używane także w funkcji spójników: *gdy* — cum, dum, postquam, quando, si Fl., *gdyż* — cum Fl., postquam Gn., si Gn.; *kiegdy* Kśw., 1398 Hube Zb. 95; 1449 MMAe. XIII, 386; *kiedy* Fl., 1387 Leksz. I nr. 229, *tegdy* —

tunc Fl., *tegdyż* Kśw., *tedy* — tunc Fl., *onegdy* Kromer 360, *kędy* — quo, stp. *wżdy*, *zawżdy* — semper, *gdzie* w znaczeniu miejscowem lub czasowem Fl., *ondzie* — ultra także w znaczeniu czasowem lub miejscowem BZ., *indzie*, potem *indziej* J. Koch. I, 141. *gda*, *gdaż* — cum, si Kśw., *onegda* — olim, nudius tertius Kromer 361 także *onegdaj*, *tamo* — ibi Kśw., *kamo* — unde Kśw., *jamo* — quo, *nikam* — 'nigdzie' J. Koch. II, 272.

Przysłówki, wyrażające ilość: *jele*, *ile*, *tele*, *tyle*, *kiela* — quantum 1466 R. XXII, 14; *tylę* w znacz. 'tylko': *przebieżałem całe miasteczko, a nie wiem, gdziem tyle nie był* M. 352 v a; *jeliko*, *ilko*, *ilkoś* — 'o ile' Kśw., *ilkie*: *powinnismy bronić, ilkie możemy* 1559 Akta zboru wileńskiego, schadzka 7; *lecz sie tam to rozumie ilkie ku zjednoczeniu personalnemu, nie ilkie podług istności* ib sch. 6, *kilko kroć* Kśw., *wielmi* — valde BZ.

§ **340.** Najliczniejszy zasób przysłówków stanowią formy przypadkowe imion lub zaimków, użyte bez przyimków lub z przyimkami np. *jutro*, *jutrze* — cras Gn., *wierę* = *zaprawdę*, *naprawdę*, *zaiste*, *iście*; *cztyrkroć* BZ., *jedno* — 'tylko', *rzkomo* dziś *rzekomo*, *prawie* = *prawdziwie*, *dobrze*, *źle*, *radszej*, *raczej*, *pierwej*, *jako* Kśw., *kako* Kśw., *tako*, *wszako* Sul. 38, potem *jak*, *tak*, *wszak*; *jakmiarz* Bls., *jakmierz* M. 121 r b — fere, 'prawie, niemal', *tak rok* — 'przed rokiem' Orzech. 31, *czasem*, *malem* Fl. M., 121 r b — fere, 'niemal, nieco', *spokojem* — 'spokojnie', *pieszki* (zapewne I. pl.) — 'piechotą' Bls. 363, *przeki* — 'w poprzek', także *przeko* (może analogicznie do *prosto*), *przódy* a. *wprzód*, *wprzódy*, *wzgórę*, *wzdłuż* a. *wzdłużą*, *wzajem*, *nazad*, *naprzód*, *dosyć*, *wmiasto* Sul. 63, *na tem mieście* — statim Sul. 13, *natymiast* — statim 1402 Małk. 119, *bezmała*, *znienagła*, *cztwiorodła* Kśw., *na prawo*, *naprzełaj*, *po polsku*, *wznak*, *dopiero* a. *dopierz* Komedja o Lizydzie D_3, także z formami zaimkowemi: *poko* 1559 Akta zboru wileńs. Schadzka 7, *poki*, *poty*, *poczem*, *potem*, *zaczem*, *zatem*, *zanim*, *zasię* — 'znowu', *przedsię*, *przecię*, *przecie*, *wtąż* — 'w jednym ciągu' i t. d. Między niemi najpospolitsze są przymiotnikowe (N. Ac. sg. oraz L. sg. przymiotników nijakich deklinacji niezłożonej) na *-o* lub *-e* np. *wysoko*, *wysoce*; obszernie pisał o nich St. Dobrzycki: „Przysłówki na *-o* i *-e*, utworzone od przymiotników w języku staropolskim“ PrFil. VI, 56—150, gdzie wykazał, że wzajemna wymiana obu tych form w starszym języku literackim trwała bardzo długo. Nadto p. § 214.

§ 341. Wyjątkowo tylko formacje czasownikowe używają się w znaczeniu przysłówków: *słowie* — 'zwłaszcza, mianowicie': *trąbcie w trąby, trąbcie, a to słowie na pięknym miesiąca nowie* J. Koch. I, 136; *przeszło* — 'więcej niż': *pięćdziesiąt lat słoneczny zegar przeszło bije* Pot. Mor. II, 629 = *przeszło pięćdziesiąt lat* — 'więcej niż 50 lat'.

§ 342. Również wyjątkowemi są przysłówki, zbliżone etymologicznie do różnych partykuł, np. stp. *jacy* — 'tylko' pokrewne ze stsł. *ašte* — an, num, si; niejasne jest stp. *jedwa, jedwo, ledwo, ledwy, ledwe, ledwie*; *już, jużе* < **uže*, *pak, opak* — 'odwrotnie'; właściwą partykułą jest *li. le* — 'tylko, jedynie'. . .

Przyimki.

§ 343. Przyimki pierwotne są wyrazami prostemi, których nie można podzielić na składowe mniejsze morfemy; geneza ich jest niejasna i wszelkie próby wyprowadzania ich np. z pierwotnych pierwiastków imiennych (Bréal) pozostały tylko przypuszczeniami. Niektóre mają podwójne formy np. *o* i *ob*, dziś nawet znaczeniowo nieco się różniące, gdy występują w funkcji przedrostków: *osiąść* — 'osiedlić się', *obsiąść* — 'siąść naokoło', choć w innych razach używamy ich w jednakowym sensie: *owiązać, obwiązać*. To znowu różnica formy zależała od warunków fonetycznych np. w starych zabytkach pisano *ot, od* w zależności, czy wyraz następujący zaczynał się od spółgłoski bezdźwięcznej, czy też dźwięcznej: *ot kości, od gości*. Obok *z* — ex, istniała też niegdyś forma *iz*: *obsyłał Michała iz Parsku* — de Parsk 1399 Leksz. II, nr. 2438, *iz miasta* — ex urbe BZ. Ex. 9, 33, *nie dam tobie niczego iz ziemie ich* Deut. 2, 9, *co tedy będzie ize sto libr śrzebra* II Par. 25, 9.

Obok *z* — ex istniał osobny przyimek *s* — cum, de, którego pierwotniejszą formą było *sъn* zachowane w niektórych złożeniach prefiksalnych: *śnić się* — 'zejść się', *śnieść* — 'zjeść'; podobnie *w* występuje w formie *wn* < *vъn* np. *wnić* — 'wejść'. Czy z przyimkiem *w* ma związek etymologiczny przyimek *u*, niewiadomo, jak również bardzo niepewnym jest związek etymologiczny przyimków *na, po, prze* z przyimkami *nad, pod, przed*. Przyimki *bez* i *przez* mieszano w starej polszczyźnie, jak i teraz mieszają się w gwarach, tak więc często używano *przez* w znaczeniu sine, także i w funkcji prefiksu np. *przezdroże* Fl. i odwrotnie: *śmierć niebeźrzana* — 'nie-

przewidziana' Naw. 60. Przyimek *przez* wydaje się polskim nowotworem, odpowiadającym prasł. **čerz* lub **čers* r. *čerez*, który w polszczyźnie brzmiałby **trzez*. Również specjalnie polską jest forma przyimka *ku*, występująca już w najstarszych zabytkach obok ogólnosłowiańskiej formy *k* < **kъ*. Prócz wymienionych już powyżej, do pierwotnych przyimków należy jeszcze *za*, *przy*, *do*, złożone *ponad*, *popod*, *poza* i zestawienia przyimkowe *z nad*, *z pod*, *z za*.

§ **344**. Poza tem są jeszcze przyimki pochodne, których znaczenie rozwinęło się ze znaczenia innych wyrazów. Do nich należy stp. *miedzy*, *między* — inter, pozostające w niewątpliwym związku etymologicznym z rzeczownikiem *miedza*, i wiele wyraźnie nowych przyimków, łączących się z dopełniaczem: *podług*, *według*, *prócz*, *koło*, *około*, *śród*, *wśród*, *poprzek*, *wprost*, *naprzeciw* i t. d. W języku stp. tu jeszcze należało *chyba* — 'oprócz': *nie mógł nikt otworzyć chyba lwa z pokolenia judowego* Kromer 133; z celownikiem łączą się takież nowe przyimki: *dzięki*, *gwoli*, *wbrew*. Czy tutaj też można zaliczyć przyimek *dla*, jest rzeczą wątpliwą; wiadomo jednak, że pierwotną jego formą było *dziela* (zachowane w pieśni Bogurodzica) i że zarówno *dziela* jako też i *dla* jeszcze w początkach XV w. w odróżnieniu od innych przyimków stawiano za formą przypadkową: *twego dziela krzciciela*, *ciebie dla*, podobnie jak łc. *causa*, *gratia* oraz gr. ἕνεκα. Berneker Et. Wb. 196 zestawia *dělja* z *dělo*, a więc przyznaje mu imienne pochodzenie. Przyimek *mimo* stp. *imo* używa się też jako przysłówek, dlatego do pochodnych przyimków zaliczyć go trzeba. Zresztą także niektóre właściwe przyimki wydają się pokrewnemi z imionami np. *pod* i *spód*, prefiks *roz-* i rdzeń *roz-* w stp. przymiotniku *rozny*.

Spójniki i partykuły.

§ **345**. Bardzo nieliczne spójniki są bezwzględnie prostemi formacjami: *a*, *i*, *bo*, *że*, *le*, *li*, *za*, przyczem zaznaczyć trzeba, że mają one funkcję nietylko spójnikową, ale także i inną, pierwotniejszą, t. j. funkcję partykuł emfatycznych ze znaczeniem pokrewnem wykrzyknikowemu, por. Sprawozdania Ak. Um. r. 1907 nr. 6. Z wymienionych wyżej siedmiu prostych form, *le* dziś się wcale nie używa jako wyraz osobny, znajdujemy je jednak w w. XV w Kazaniu na wszech świętych: *potępienie a ubostwo*, *le skromne*, *czyni ubogie duchem* R. XXII, 302 w znaczeniu 'byleby', także przy *acz* —

'jakkolwiek': *błogosławieni ciszy, bo oni posiędą ziemię, le acz cirpią prześladowanie* ib., *za* w języku stp. znaczyło 'czy', jako partykuła pytajna. Także *li* już teraz rzadko się używa, natomiast w stp. miało znaczenie dzisiejszego 'jeśli': *chcem li tamo przyć* — 'jeśli chcemy' R. XXII, 302. Wszystkie wymienione proste partykuły, a nadto *czy* (zapewne pokrewne z zaimkiem **čь*) oraz *ni* (przeczenie), wchodzą w skład innych spójników oraz partykuł: *albo* < *a-li-bo*. *a-li-ż*(*e*), *a-le*, *le cz*, *a-cz*(*-koli*); *i-że*, *iż*, obok czego w stp. było *e-że*, *eż* z samogłoską *e* niewiadomego pochodzenia (może wymiana nieprejotowanego *i*), *a-że*, *aż*, *ni-że*, *niż*, *ni-że li*, *niżli*, *czy-li*; *a-za*, *a-za-li* — 'czy'. Niejasne jest pochodzenie partykuły stp. *ać* — 'niech', być może zapożyczonej z czeskiego *ať*. Spójnik *lubo* może być objaśniony jako forma przymiotnika *lub*, *luba*, *lubo*, albo też jako wymiana *libo* < *li-bo*, gdyż wymiana *li* i *lu* w staropolszczyźnie się zdarzała, por. *lunąć* — *linąć*, *lucemiernik* — *licemiernik* i t. p.; forma *lub* powstała z *lubo*; obok *lubo*, *libo* było też *lebo*.

Pomiędzy *więc*, a stopniem wyższym *więce* — 'więcej', zachodzi pokrewieństwo etymologiczne; spójnik *ponieważ* zapożyczony z czeskiego, jak o tem świadczy Mączyński: *gdyż*, *gdyż więc* — *niektórzy mówią z czeskiego ponieważ* 338 r a.

§ **346.** W skład dość licznych spójników i partykuł wchodzą zaimki, które oczywiście tutaj utraciły swoje właściwe znaczenie: *ano* < *a ono*, toż samo w języku czeskim (Zubatý, Listy Fil. XXXVI r. 1909 str. 25 i n.), *im*, *zanim*, *toli* — 'czyto': *toli on sławny upominek, albo pamiętne?* J. Koch. Odprawa posł. gr., *przedsię* potem *przecie*, *przecież*; *zasię* potem *zaś*; *wszako*, *wszak*, *wszakże*, *wszelako*, *dlatego*, *przeto*, *wżdy*, *wżdam*.

§ **347.** Stp. przysłówkowo używane *pak* (*opak*, *na opak*) wchodzi też do składu spójników: *pakli*, *paknięli* BZ, Sul. — si, *lepak* — 'lecz, znowu'.

§ **348.** Formy czasownikowe służą także do tworzenia spójników. Forma *by* nie jest właściwym spójnikiem, gdyż zawsze ma ona swą funkcję właściwą, jako cecha trybu warunkowego, ale stawiamy ją zawsze na początku zdania, i przez to otrzymuje ona jakby poboczną funkcję spójnikową: *proszę, by przyszedł*; podobnie używa się *byle* < *by le*: *będzie dobrze, byle przyszedł*, *aby*, *żeby*, *iżby*. Spójnik *jeśli* powstał z *jest li*, co w zupełności stwierdzają nasze zabytki językowe; w Fl. znaczenie pierwotne: *by widział, jest li rozumny* 13, 3 — 'czy jest'; *widzicie, jeśli boleść równa, jako boleść*

moja pocz. XVI PrFil. V, 383; *będę li żyw, jestli umrę, nie oddalaj miłosierdzia swego* BZ. I Reg. 20, 14 — 'czy będę żyw, czy umrę'; spójnik *bowiem* ma wyraźne części składowe, stp. *bociem* w znaczeniu 'bowiem' wydaje się, jakby był utworzony z *boćwiem*, a obok niego było w użyciu skrócone *ciem*; forma czasownikowa *bądź* w znaczeniu 'jakkolwiek, choć': *jakom ja przed cie śmiała wnić w twoj dom modlitwy, bądź niedostojna* Naw. Spójnik *chocia, chociaż, choć* pochodzi od tematu czasownikowego, ale z jaką formą czasownikową stoi w najbliższym związku, napewno niewiadomo; przypuszczać można, że końcowe *a* nie jest pierwotne, i raczej tu dawniej było *ě*: **chocie*: *chocia* = *wedle, podle*: *wedla, podla*. Niejasnem także jest pochodzenie *czu, czusz*, używanego niegdyś w w. XV w znaczeniu wyjaśniającem 'to jest, to znaczy'.

Wykrzykniki.

§ **349.** Właściwym wykrzyknikiem jest głos, który człowiek mimowoli wydaje pod wpływem afektu. W języku literackim najbliżej do tych głosów stoją tak zw. właściwe wykrzykniki, w pewnym stopniu normalizowane czy też stylizowane: *a, ach, och, ha, hej, hm, fe, brr* i in. Nie mają one żadnego związku etymologicznego z pierwiastkami imion ani czasowników. Tu także zaliczylibyśmy wykrzykniki towarzyszące gestom wskazującym: *o! tam leży*; *na, ne, neści* < *ne że ci* — 'weź, trzymaj', por. J. Karłowicz: Wykrzykniki z końcówkami czasownikowemi PrFil. I, 125; II, 591; St. Mladenow: Zu den slav. nà-Sätzen. Streitberg-Festschrift, Leipzig 1924 str. 272—7.

§ **350.** W funkcji wykrzykników są też w użyciu wyrazy, które obok treści pojęciowej mają, lub raczej miały niegdyś własności uczuciowe i z czasem mocą tradycji stały się konwencjonalnemi znakami pewnych uczuć, np. *biada, niestety* stp *niestoty*, przypuszczalnie z okrzyku *nastojcie* stcz. *nastojte, przebóg, masz tobie, precz, wierę* i t. d.

Osobną grupę stanowią tak zwane wykrzykniki naśladowcze, rzekomo imitujące odgłosy, wydawane przy wykonywaniu pewnych czynności; w istocie rzeczy naśladownictwa trudno się dopatrzyć, np. *paf* bardzo dalekiem jest brzmieniem od głosu wystrzału, tak samo *bęc, brzęk, brzdęk, cap, fajt* nie są właściwą onomatopoją,

a jednak nie można zaprzeczyć, że tkwi w nich coś, co skłania ludzi do upatrywania w nich charakteru dźwiękonaśladowczego.

Dość liczne wyrażenia wykrzyknikowe zczasem wyszły z użycia np. obok dzisiejszego *ba* mawiano niegdyś *bale*, *bawej*; nie używamy teraz wykrzyknikowego *awa*, *awo* i innych form, spotykanych w zabytkach; *wejże ich! wejże! trzebaż tego?* zawołał Zygmut August w sejmie r. 1548 na widok posłów, którzy się przed nim rzucili na kolana z błaganiem, by się rozstał z Barbarą (Pisarze Dziejów pols. I, 207. Kraków. Akad. Um. 1872); wykrzyknikami: *chciu, chciu! se, se! rudek!* drażnił pleban niemiłego sobie mnicha r. 1437 MMAe. XVI, 104; ktoś inny spluwał na ziemię wołając: *pi, pi!* 1499 MMAe. XVIII, 70; inny jeszcze „krzyczał jak błazen“: *la, la, la!* 1496 MMAe. XVI, 680.

ZNACZENIE I ŻYCIE WYRAZÓW.

Rzeczownik.

§ 351. Zasadniczem znaczeniem rzeczownika jest to, że służy on jako symbol językowy, czyli jako nazwa pojęcia lub wyobrażenia pewnych przedmiotów, rzeczy. Określenie to nie jest ścisłe, gdyż pod „przedmiotem“ lub „rzeczą“ rozumiemy tylko przedmioty martwe, mające trzy wymiary w przestrzeni, a więc w zakresie pojęcia „rzeczy“ nie mieści się ani zwierzę, ani człowiek, ani także to, co oznaczamy jako pojęcie oderwane, abstrakcyjne. Oczywiście więc tutaj wyraz „rzecz“ trzeba brać w najszerszym zakresie, obejmującym wszystko to, co stanowi pojęcie rzeczowne. Zdajemy sobie dokładnie sprawę z tego, że określenie znaczenia rzeczownika, jako językowego symbolu pojęcia rzeczownego, jest nie dającą nic istotnego tautologją, niestety jednak na nic lepszego zdobyć się nie możemy, gdyż i psychologowie nie dają lepszych definicyj, np. według Wundta „Nomen substantivum ist der Träger des Gegenstandsbegriffs“ (Völkerpsych. I, 2 str. 10).

Różnica między pojęciem przedmiotu konkretnego, zmysłowego, a pojęciem abstrakcyjnem jest wtórna, gdyż pojęcia abstrakcyjne rozwinęły się z konkretnych. Na początku księgi Rodzaju czytamy: *„ciemności były nad głębokością a duch boży unaszał się nad wodami. I Bóg... przedzielił światłość od ciemności“*; co dziś dla nas jest pojęciem abstrakcyjnem lub duchowem, to tam ma charakter konkretny.

Odpowiednio do podziału pojęć na konkretne i oderwane, gramatycy dzielą rzeczowniki na zmysłowe i oderwane (oczywiście w przenośnem tych wyrazów znaczeniu); nadto według innych cech znaczeniowych na osobowe i nieosobowe lub rzeczowe (*pies*, *dom*), na jednostkowe (np. *człowiek*) i zbiorowe (np. *lud*), na pospolite i własne. Pospolite wyrażają pojęcia, na których treść

składają się cechy istotne, zasadnicze np. *pies* i *kot* różnią się między sobą właśnie cechami istotnemi, zasadniczemi. Nie idzie za tem, aby w imieniu pospolitem występowała koniecznie cecha istotna, przeciwnie, o ile te imiona dają się zbadać etymologicznie, znajdujemy w nich wyrażenie cechy najczęściej nieistotnej, przypadkowej lub wręcz są one niekiedy wytworem zapatrywań błędnych: *pstrągiem* nazwano rybę, mającą na skórze pstrociny, a *wieloryb* wcale nie jest rybą. W nazwie pospolitej wyraża się lub się niegdyś wyrażała cecha dominująca t. j. ta, która najbardziej uderzyła twórcę nazwy. Imiona pospolite niezawsze też obejmują cały zakres jakiegoś gatunku czy rodzaju przedmiotów np. *szarak* oznacza tylko pewną odmianę zająca. Mimo to imiona pospolite zasadniczo się różnią od własnych przez to, że zawierają w sobie treść pojęcia ogólnego z dodaniem wyrażonej przez nie cechy przyrodzonej, jakkolwiek nie istotnej, ale stale występującej u osobników, daną nazwą objętych. Natomiast imię własne wiążemy z osobnikiem lub pewną liczbą osobników na podstawie cechy, którą możnaby nazwać przypadkową np. w przezwiskach: *Kulas*, *Mańkut*, w imionach chrzestnych: *Jan*, *Paweł* dowolnie nadanych, również w nazwach miejscowości, podobnych, na ogół do przezwisk lub imion chrzestnych ludzkich (*Poręba*, *Kraków*) a wreszcie do nazwisk rodowych, które nie przedstawiają żadnego związku z cechami, charakteryzującemi pewien rodzaj przedmiotów lub jego odmianę. Natomiast nazwy narodowe: *Polak*, *Francuz* zajmują miejsce pośrednie między imionami własnemi a pospolitemi: za pospolite można je uznać wtedy, gdy upatrujemy w nich pewne cechy, charakteryzujące rasę. Dla gramatyki te poddziały nie mają większego znaczenia, natomiast ważniejsze są t. zw. funkcje niezależne rzeczowników: r o d z a j i l i c z b a. Funkcjami niezależnemi nazywamy takie właściwości znaczeniowe wyrazów, które nie zależą od związków i stosunków syntaktycznych.

Rodzaj.

§ **352.** Język polski odziedziczył po prasłowiańskim i dalej po arjoeuropejskim tę właściwość, że każdy rzeczownik ma rodzaj męski, żeński lub nijaki, przyczem rzeczowniki polskie grupują się według rodzajów na podstawie albo swego znaczenia, albo formy [1]).

[1]) Ostatnia praca polska, poświęcona genezie rodzaju, wyszła w Pracach Komisji Językowej Pols. Ak. Um. nr. 9: Jakób Handel, Problem rodzaju gramatycznego. W Krakowie 1921, str. 62 (tam też literatura przedmiotu).

Ponieważ niezawsze pomiędzy wymaganiami znaczenia i formy panuje harmonja, przeto w różnych językach jedno bierze przewagę nad drugiem. Tak np. w łacinie klasycznej, gdzie we wszystkich deklinacjach znajdujemy rzeczowniki zarówno męskie, jak i żeńskie, oczywiście czynnik znaczenia gra rolę doniosłą. Wpływ jego został niezmiernie ograniczony w języku polskim. Przedewszystkiem bowiem tutaj, jak zresztą i w innych językach słowiańskich, przypuszczalny wpływ znaczenia ogranicza się tylko do imion istot żywych, płciowych.

Różnorodzajowemi w języku prasłowiańskim były imiona, utworzone od tematów na *-ā* (męskie tylko istot żywych płci męskiej), na *-i-*, na *-r-*, i tutaj w późniejszym rozwoju języków słowiańskich zaszły znaczne zmiany. O tematach nijakich na *-r* nic nie wiadomo; tematy męskie już na gruncie prasłowiańskim przeszły do deklinacji dawnych tematów na *-o-* (*bratrъ*, może także *větrъ*). Mianowniki liczby pojedynczej dawnych tematów na *-i-* stały się podobnemi do mianowników tejże liczby dawnych tematów męskich na *-jo-*. Wobec tego część imion męskich, należących pierwotnie do deklinacji *-i-* przeszła do deklinacji *-jo-*: stp. *cieść*, npols. *teść*, *ogień*, *gość*, *łabędź* i t. p. Nie wszystkie jednakże tą drogą poszły, niektóre bowiem pozostały w deklinacji dawnej, ale za to zmieniły rodzaj męski na żeński np. stp. *pąć*, *gęś*.

Znalazła tu przeto zastosowanie zasada, że między rodzajem gramatycznym a formą słowa winien zachodzić związek bezpośredni. Zanim jednak ostatecznie ułożyły się te stosunki w języku literackim, widzimy dość znaczne wahania, np. w zabytkach staropolskich: *cień*, *siew* występują jako imiona żeńskie (*nasza siew* jeszcze u Kniaźnina), teraz zaś są już imionami męskiemi. Dlaczego dokonała się ta zmiana rodzaju, trudno wiedzieć: dla imienia *siew* czynnikiem decydującym mogło być odpodniebiennienie końcowej spółgłoski (*siew*, *siewu* analog. do *powiew* i innych tym podobnych męskich), ale nie uległy temu wpływowi inne na *-w* dyspalatalizowane: *krew*, *pluskiew*, *konew*, *kotew* i t. d., które pozostały żeńskiemi; *cień* ma już w ps. Fl. gen. sg. m. *cienia* 12, 6, tymczasem inne, np. *sień*, rodzaju nie zmieniły.

Naodwrót niektóre żeńskie mają w języku staropolskim formy przypadkowe męskie np. gen. sg. *kradzieża* BZ. Ex. 20, 15, *stalu*, instr. sg. *czeluściem*. Jeszcze i dzisiaj niektóre są męskiemi lub żeńskiemi np. *łabędź* (gen. *łabędzia* lub *łabędzi* bez względu na płeć

ptaka) *żołądź* (gen. *żołędzia* lub *żołędzi*). *Żal* w Kazaniach na wszech św. R. XXII, 236, 316 występuje jako imię żeńskie, a dziś jest już męskiem [1]).

§ 353. Obecne stosunki rodzajowe w języku polskim ukształtowały się tak, że w deklinacji I, której główną masę stanowią prasłowiaskie tematy na *-o-*, *-jo-*, *-u-* z przymieszką późniejszą tematów innych np. *teść*, *kamień* i t. p., wszystkie imiona są rodzaju męskiego. W deklinacji dawnych tematów na *-i-* z przymieszką późniejszą innych mamy tylko imiona rodzaju żeńskiego np. *gęś*, *krew*, *macierz*. W deklinacji na *-ę-* są tylko imiona rodzaju nijakiego: *imię*, *cielę*, z wyjątkiem męskiego *książę*, ale do wieku XVIII był to jeszcze rzeczownik rodz. nijakiego. Poza tem nawet imiona osobowe bez względu na płeć są rodzaju nijakiego: *pacholę*, *chłopię*, *dziewczę*.

Wobec męskich zdrobniałych na *-o-*: *tatko*, *wujko*, *stryjko*, *Jasio* i t. p. uderzają nijakie, również zdrobniałe: *chłopiątko*, *dziewczątko*, lub zgrubiałe, utworzone od imion męskich lub żeńskich: *chłopisko*, *kobiecisko*, *żonisko*, *dziewczysko*, *dziewczynisko* i t. p. W męskich przeważa czynnik znaczeniowy, w nijakich zaś — czynnik formalny.

W zakresie imion nieosobowych, kończących się na *-o*, *-e* istniały pewne wahania w końcówkach rodzajowych; formy: *w powodziu* Fl. 15, *w podrożu* u Opalińskiego, wskazują na dawne formy nijakie: *powodzie*, *podroże*, wyparte obecnie przez żeńskie: *powódź*, *podróż*. Dzisiejszemu żeńsk. *jemioła* odpowiada stp. *jemioło* np. TPaw. IV, nr. 1844. Obok formy dzisiejszej nijakiej *jasła* oraz w liczbie poj. nazwy miasta *Jasło* mamy stpols. formę żeńską: *Jozef jasły uczynił* Gn. 35 *w jasłach* ib. 37. Obok nijakiego *biodro* mamy gwarowe: *biedra* i również żeńsk. stpols.: *obnażywszy biodrę panieńską* BZ. Judith 9, 2; *wojsko*, w języku staropolskim występuje z końcówką żeńską np. w BZ.: *Na wszej jego wojsce* Ex. 14, 4. *Książeta wszej wojski* Ex. 14, 7.

Niektóre imiona przybierają formę to męską, to nijaką: *białek* — *białko*, *żółtek* — *żółtko*, *brzuch* — *brzucho*, *cud* — *cudo*, stpol. *ud* — teraz *udo*. W dwu ostatnich razach, forma starożytniejsza została wyparta przez nową, dziś bowiem *ud* został zapomniany a *cudo* używa się bardzo rzadko. Dawne *wiece* wyparł *wiec* dzisiejszy, a natomiast formy nijakie: *chomąto*, *podwórko*, *piekło* wzięły górę nad

[1]) Wahania takie datują się już z czasów praarjoeuropejskich, por. Delbrück »Vergl. Syntax« I, str. 117.

męskiemi: *chomąt*, *podwórek*, *pkieł* R. XXII, 237. W jednym wypadku od jednego tematu tworzą się imiona jednoznaczne wszystkich trzech rodzajów np. *ścierw*, *ścierwo*, *ścierwa*.

§ 354. Skomplikowane stosunki rodzajowe zachodzą w grupie imion na *-a*, które według wszelkiego prawdopodobieństwa w najdawniejszej epoce praarjoeuropejskiej tworzyły typ imion żeńskich. We wszystkich jednak językach, do tej rodziny należących, bardzo wcześnie wystąpił szereg imion, według formy — żeńskich, według znaczenia — męskich, a język polski szczególniej w nie obfituje. Wprawdzie i niektóre imiona na spółgłoskę, należące do deklinacji męskiej, mogą oznaczać osoby płci żeńskiej np. *zuch*, *tchórz*, *śwawiec*, *wartogłów*, *smarkacz*, *urwisz*, *trzpiot* i t. p. przenośnie, ale te nie uchylają się od zasady ogólnej, według której rodzaj stosuje się do formy, czyli pozostają męskiemi np. *wielki z niej tchórz*, *takiego trzpiota*, *jak ona*, *nie widziałem* i t. d. Inne, np. *człowiek*, *gość* pierwotnie musiały służyć tylko mężczyznom (dawniej *gość* = kupiec, a i dziś dla kobiety kupczącej istnieje tylko nieracjonalna nazwa: *kupcowa*). Wreszcie takie masculina jak: *babstel*, *babsztyl*, *babus* i t. p. powstały w ten sposób, jak łac. hic mulier.

Stanowczą przewagę nad czynnikiem formalnym wziął czynnik znaczeniowy właśnie tylko w grupie imion na *-a*, czyli końcówka ta została niejako uznana za żeńską i męską. Dlaczego nie zaszło to samo w zakresie dawnych tematów na *-i-*? łatwo na to odpowiedzieć; mianowicie w rozróżnianiu tematów męskich i żeńskich na *-i-* nie było żadnych wskazówek wyraźnych, gdy tymczasem męskiemi na *-a* stały się tylko imiona osób płci męskiej, a więc zasada kierownicza była tu zawsze oczywista.

Ogólnie przyjęto, że imiona, kończące się na *-a*, pierwotnie wszystkie były rodzaju żeńskiego, a następnie niektóre z nich, mianowicie nazwy czynności, stały się nazwami osób, czynności te wykonywających; Delbrück (Vergl. Syntax I, 110) zresztą nie przypuszcza, aby w czasach dawnych między znaczeniem nazwy czynności a imienia wykonawcy zachodziła tak wielka różnica, jak w czasach późniejszych. Przenoszenie nazwy czynności na imię wykonawcy odbywa się jeszcze w czasach historycznych i to nietylko w zakresie imion na *-a*, np. w zapisce sądowej krakowskiej z r. 1444 czytamy: *ze swymi pomocmi* Stppp. II, nr. 3208 w znaczeniu: *ze swymi pomocnikami*. Nadto jeszcze znane jest pochodzenie imion męskich na *-a* utworzonych albo przez przeniesienie nazwy jakiego-

kolwiek przedmiotu żeńskiego na osobę męską, albo powstałych z imion zbiorowych.

I. Imiona męskie, utworzone z różnych pospolitych. Im taka przenośnia jest świeższa, im mniej używana, lub też im luźniej zespolona z osobą, tem mocniej zachowuje dawny charakter pod względem rodzaju. Mówimy przeto: *tajemnicza maska*, *gruba ryba*, *wysoka figura*, *głupia trąba*, choć te słowa odnoszą się do mężczyzn. Już jednak męskiemi są: *najwyższy głowa kościoła*, *wielki niecnota*, choć odmieniają się w obu liczbach według deklinacji żeńskiej, a nawet w liczbie mnogiej wracają do rodzaju żeńskiego: *najwyższe głowy*, *wielkie niecnoty* i t. d.

II. Imiona męskie, utworzone z nazw czynności i mogące dziś jeszcze się używać w obu tych znaczeniach: *gdera*, *maruda*, *mitręga*, *niemowa*, *przechera*, *przekora*, stp. *rękojmia* (w znaczeniu poręczyciela w zapiskach sądowych XIV i XV w. np. TPaw. IV nr. 3403, dziś używane tylko w znaczeniu poręczenia) *zmuda*, *zrzęda*.

III. Mniej wyraźne jest pochodzenie imion osobowych męskich na *-a*, które zapewne wzięły początek ze zbiorowych: *mężczyzna* jako imię zbiorowe występuje u Stryjkowskiego: *Sto miasteczek spalili*, *mężczyznę siekli*. U Leopolity w znaczeniu jednostkowem, ale w rodzaju żeńskim: *Każda mężczyzna twoja* Ex. 23, 17 (omne masculinum), także u Otwinowskiego: *Święto białe głowy obchodziły*, *przy którym tylko jedyna mężczyzna bywała* (p. Linde); teraz już tylko masculinum: *jeden mężczyzna*. *Czelada*, u Trembeckiego: *Ja to*, *ów Hołotkiewicz*, *poczciwy czelada* (Linde), nie używa się w tej formie jako zbiorowe imię, lecz w starożytniejszej: *czeladź*, lub w zdrobniałej: *czeladka*. *Gołota* (*hołota*), dziś używane tylko w znaczeniu zbiorowem, w języku staropolskim występuje, jako imię jednostkowe, np. *gołoty* impossessionati Stppp. II nr. 3864 rok 1467 (p. także Linde). Może tutaj również należą takie, jak: *junosza*, *panosza*, ale o ich pochodzeniu trudno powiedzieć coś bardziej określonego.

Do starożytnych, prasłowiańskich, a może nawet praarjoeuropejskich typów należą jeszcze imiona złożone, w których drugiej części występuje forma imienna na *-a*, utworzona od tematu słownego: *poćbiega* (p. § 301), *kaznodzieja*, *grododzirża* (PrFil. I, 481), *dziwowidza* (R. XXIV, 367; JA. XVI, 143), *nowożenia* Fl. 18, 5, wspomniane już *rękojmia* i t. d., por. łc. incola, alienigena, homicida, perfuga, advena i t. d. Być może, były one pierwotnie nazwami czynności. Modyfikację ich późniejszą stanowią wyrazy złożone,

których druga część utworzona z suf. *-ca*; są one już wszystkie od początku tylko osobowe:

a) Z tematem imiennym w pierwszej części: *chlebojedźca* TPaw. III, nr. 3613, Stppp. II, nr. 224 rok 1398, *bałwochwalca*, *cudzołożca*, *darmotrawca*, *dobroczyńca*, *złoczyńca*, *mocodawca*, *innowierca*, *starowierca*, *królobójca*, *mężobójca* (w stp. także odnośnie i do kobiety: *Ganiebna mężobojca swych mężow* BZ. Tob. 3, 9, interfectrix virorum) *krzywoprzysiężca*, *samodzierżca*, *marnotrawca* i t. d. Jako imię żeńskie występuje też *bogomodlca* w Modlitewniku XVI w. wydanym przez St. Ptaszyckiego (karta 28). Z tematem imiennym w drugiej części: *cudzoziemca* R. XXXIII, 129 i 133.

b) Jeszcze liczniejsze są złożone z przyimkiem: *dokonawca*, *dowódca dozorca*, *niedopłajca* (*niedopłaćca*), *obmowca*, *obrońca*, *oprawca*, *osajca* (*osadźca*, u Lindego pod *oszojca*), *odstręczca*, R. XXXIII, 128, *pochlebca*, *potwarca*, *pożeżca* TPaw. III, nr. 4010, *przeniewierca*, *przestępca*, *prześladowca*, *przyczyńca*, *pobierca* R. XXXIII, 128 dziś *poborca*, *rozproszca*, *rozsądca*, *skażca*, *sprawca*, *wdzierca*, *wystawca*, *zachodźca* TPaw. IV, nr. 4845, *zastępca* TPaw. IV, nr. 3681, *zaszczytca*, *zbawca*, *zdobywca*, *zdradźca* Stppp. II, nr. 22, 3, *zwycięzca*. Właściwie są to tylko pozorne wyrazy złożone, gdyż zostały utworzone od czasowników złożonych z przyimkami. Obce są innym językom słowiańskim, natomiast w zachodniej słowiańszczyźnie rozpowszechniły się bardzo. Niektóre z nich oczywiście zostały utworzone późno, według istniejących wzorów i bez ścisłego stosowania się do tematów słownych: *wynalazca*, *zbójca*, *obżerca opilca*. Niektóre nie mają już odpowiedników słownych np. *obłojca*, *oszczerca*. Zapewne te pozorne imiona złożone otrzymały końcówkę *-ca* analogicznie do istotnych złożeń, t. j. mających temat imienny w pierwszej części.

Ostatnią, bardziej określoną grupę typu ogólnosłowiańskiego, stanowią imiona męskie na *-a*, składające się z dwu części, z których druga zachowała formę pierwotną imienia żeńskiego: *golibroda*, *kuternoga*, *moczymorda*, *odrzyskóra* (gen. pl. *odrzyskórów* Wujek, Linde), *pasigęba* (nom. pl. *pasigębowie*, Linde), *powsinoga*, *wiercipięta* i liczne inne. Podobne do nich są też takie złożone, jak: *jegomość*, *jejmość*: pierwsze męskie odmienia się według deklinacji I: *jegomościa*, *jegomościowi*, drugie żeńskie, jako też i *waszmość* zawsze odmienia się według wzorów żeńskich, ostatnie mimo pierwszej części w formie pozornie męskiej *wasz-*, ale w l. mn. *waszmościowie*.

Zapewne już w nowszych czasach z suf. *-ca* tworzą się też liczne pochodne od słów niezłożonych, niewątpliwie pod wpływem powyżej przytoczonych złożeń pozornych. Jeżeli bowiem można było utworzyć od *obronić* — *obrońca*, to wydała się także naturalną formacja taka, jak np. od *ciemiężyć* — *ciemiężca*. I w takie imiona język polski obfituje: *dzierca* Rozpr. XXXIII, 172, XV w. obok nowopolskiego i stp. *zdzierca* Stppp. II, nr. 534 r. 1399, *gańca* XV w. R. XXXIII, 158, *chwalca*, *drapieżca*, *dzielca*, *mówca*, *kłamca*, *radca* lub *rajca*, *rządca* Stppp. II, nr. 3069 r. 1442, *twórca* (ob. *tworzec*). Niektóre utworzono od tematów imiennych: *morderca* ob. stp. *morderz*, *dzierżawca* (od dzierżawa), *łupieżca* (łupież), *wiadomca* (wiadomy), *łaskawca* (łaskawy), *woźnica* (stp. *woźnik* — 'koń pociągowy'), *żeńca* (stp. *żeń* — 'żniwo'). R. XXXIII, 164, zapewne także: *dawca* (ob. *dawacz*), *znawca* według analogji do innych podobnych: *oprawca*, *marnotrawca* i t. d. Są też, choć rzadkie, i z suf. *-ica*: *pijanica* (pijany); stp. żeńsk. *nowa wiarca* R. XXXIII, 130, potem *nowowierca*.

Tak więc przynajmniej co do wyliczonych dotychczas kategoryj sądzićby należało, że pierwotne przenośnie na *-a* stały się wzorem dla późniejszych imion męskich na *-ca*, a gdy w języku powstało już kilka kategoryj takich imion męskich na *-a*, liczba ich ciągle wzrastała przez nowotwory analogiczne. Mamy więc jeszcze takie główniejsze grupy:

na *-ła*: stp. *wiła* ob. złożonego a niejasnego *szaławiła*, *jąkała*, *gaduła*, *guzdrała*; na *-ęka*, *-ęga*: *niedołęka*, *niedołęga*, stp. *łazęka*, *łazęga*, *włóczęga* (w znaczeniu czynności i osoby); na *-ka*: *hajdamaka*, *zawadjaka*, *włodyka* (w wieku XV imię używane jeszcze jako żeńskie, choć oznacza mężczyznę: *niewierna włodyko*, *osiekę cię* Stppp. II, nr. 1603 r. 1419), *ścirciałka* (squirio); na *-ina*: stp. *gardzina* R. XXXIII, 168, *łotrzyna* (latro), *chłopczyna*, *chłopina*, *chudzina* i t. d., *dziecina* rodz. żeńs. bez względu na płeć dziecka; imiona własne stp. na *-ęta*: *Bodzęta*, *Dzirzbięta*, *Mirzięta*, *Falęta* (t. j. Chwalęta), *Wyszęta*; na *-uta*: *Boguta*, *Boruta*; na *-ota*: *Wysota*, *Panota*, *Prędota*, *Dusota*, *Ninota*; na *-ta*: *Bolesta*; na *-ała*: *Strugała*, *Niegibała*, *Nadobała*, *Grzymała*, *Sączała*; z innemi sufiksami: *Piechura*, *Drogochna*, *Piechna*, *Strochna*, *Kozuberga*, *Łomazga*, *Bogusza*, *Grochula* (p. Teki Pawińskiego), *Kmita*, *Szajnocha*, *Zagłoba*, *Sapieha*. Tłumaczenia imion łacińskich: *Żegota* (Ignatius), *Lasota* (Silvester).

To wszystko jednak bynajmniej nie wyczerpuje całego zasobu imion męskich na *-a*. Pozostają jeszcze przedewszystkiem

liczne takie, o których trudno powiedzieć, czy wzięły początek z nazw czynności, czy też z innego jakiego źródła, a są między niemi bardzo starożytne, prasłowiańskie, różniące się między sobą pod względem formy liczby mnogiej, gdyż jedne tworzą ją według wzorów męskich, i te są nieliczne, np. *starosta, sędzia, wojewoda*; *sługa* ma formę podwójną: *słudzy*, gdy mowa o mężczyznach, *sługi*, gdy o kobietach. w gen. zawsze *sług*; *szuja*, zapewne pierwotnie w znaczeniu „lewa ręka“; jako przeciwstawienie do „prawy“ musi być starożytne, jeżeli nie jest zapożyczeniem, gdyż wyraz ten ze znaczeniem „lewica“ nie jest znany w języku polskim oddawna; *pastucha* trafia się już w BZ. Gen. 4, 2, ale występuje narówni z nim *pastuch*. Wszystkie inne mogą zarówno odnosić się do mężczyzn, jak i do kobiet, i mają w liczbie pojed., poczęści też mnogiej deklinację żeńską. Najstarożytniejszemi z nich są: *sierota*, *kaleka*, do późniejszych należą: *bakuła* — 'człowiek wielomówny', *beksa*, *ciura*, *gazda*, *haraburda*, *Kaszuba*, *klecha* (clericus), *kuchta*, *kutwa*, *łapa* — praedo Stppp. II, nr. 2253 r. 1429, *mantyka* (z łac. mantica — 'biesagi'), *mara*, *matołka* (ob. *matołek* — 'kretyn'), *mądrala*, *mazepa* — 'ten, co się maże, często płacze', *niezguła*, *płaksa* (R. XXXIII, 125), *poczwara*, *pokraka* (także w znaczeniu: zwada, kłótnia), *sknera*, *smerda*, *strzyga*, *wyga* (= dawniej 'stare psisko', p. Linde, teraz 'człowiek znający różne wybiegi'), *zmora* (od mrzeć), *znajda*, *żminda* w stp. jeszcze w znaczeniu 'skąpstwo' p. Linde, teraz oznacza człowieka, nudzącego innych swemi wymaganiami.

Liczne są również na *-a* imiona osobowe, zapożyczone z języków klasycznych: *despota*, *patrjota*, *patrjarcha*, *monarcha*, *anachoreta*, *geometra*. Obszerniejsze grupy stanowią zakończone na *-ita*: *adamita*, *barnabita*, *jezuita*, *neofita*, *sodomita* oraz na *-sta*: *altysta*, *anabaptysta*, *artysta*, *ateista*, *deista*, *egoista*, *encyklopedysta*, *entuzjasta*, *jurysta*, *kawalerzysta*, *legjonista*, *organista*, oraz analogiczne do nich: *basista*, *bębenista*, *dudzista* — 'dudarz'. Prawidłowe stp. *akolit* poszedł też za przykładem licznych na *-a* i przybrał formę żeńską: *akolita* również jak: *kameduła*. *Grabia* oraz podobne: *margrabia*, *burgrabia* najpewniej są zapożyczone nie wprost z niemieckiego, lecz z czeskiego gdzie *grabia*, *grabě*, późniejsze *hrabě* mogło przybrać końcówkę analogiczną do *kniežě*.

§ 355. W języku polskim mamy też liczne wahania między końcówką męską a żeńską także w obrębie imion nieosobowych, i zjawisko to musi być bardzo starożytne ze względu choćby na

różnice, zachodzące między pols. *ptak*, rus. птица, *pacha* — пахъ, *osełka* — оселокъ, *barłóg* — берлога, *zawora* stsł. завора, rus. заворъ i t. d. Tu jednak rodzaj zależy w zupełności od końcówki, t. j. imiona na *-a* są zawsze żeńskie, imiona zaś na spółgłoskę — zawsze męskie. Zazwyczaj jednak w dzisiejszym języku literackim używa się tylko jednej formy, albo męskiej, albo żeńskiej. Forma zachowana tylko w zabytkach, a dziś już wyszła z użycia, stoi w nawiasie; zapożyczone: *blacha* (*blach*), (*chyż*) *chyża*, (*fig*) *figa*, *gmina*, *gmin* — 'tłum, lud', *grępla* (*grępel*), (*kartofla*) *kartofel*, *mórg*, *morga*, (*rozynka*) *rozynek*, *sprycha* (*sprych*), *szrama* (*szram*), (*sznura*) *sznur*; rodzime: (*obrzęda*) *obrzęd*, *wypłata* *wypłat*, np. *na wypłat*, *opieka* (*opiek*), *osnowa* (*osnow*), (*ośrodka*) *ośrodek*, *para* (*par*), (*patyka*) *patyk*, (*piega*) *pieg*, (*płata*) *płat*, *podnieta* (*podniata*, *podniat*), *podstawka* (*podstawek* R. XXXIII, 136), (*pojazda*) *pojazd*, (*pokłona*) *pokłon*, (*pomiara*) *pomiar*, *ponowa* (*ponów*), (*popręga*) *popręg*, *poręba* (*porąb*), *potrzeba* (*potrzeb*), (*powaba*) *powab*, *pycha* (*pych*), (*rozporka*) *rozporek*, *wyspa* (*wysep*), (*zapusta* TPaw. III, nr. 359) *zapust*, (*zasieka*) *zasiek*.

Bardzo często imię zapożyczone jest tego samego rodzaju, jak i w języku, z którego zapożyczenie wzięto, np. męskie *areszt* (der Arrest), *ałun* (der Alaun), *akt* (actus), *adwent* (adventus, der Advent), *abzac*, *obcas* (der Absatz), *abszyt* (der Abschied), *abrys* (der Abriss) i t. d. żeńskie: *apteka* (ἀποθήκη, die Apotheke), *aprobata* (die Approbate), *antaba* (die Handhabe), *alkowa* (une alcove), *alea* (une allée), *gazeta* i t. d. jak również wszystkie, wzięte z łaciny na *-tio*: *abdykacja*, *abjuracja*, *ablucja*, *abrewjacja*. Z nijakich bardzo rzadkie zachowują rodzaj pierwowzoru np. *futro* (das Futter), daleko częściej zmieniają formę na męskie: *argument* (argumentum), *amonjak* (ammoniacum), *amfiteatr* (das Amfitheater), *amalgamat* (ἀμάλγαμα), *halsztuk* (das Halstuch), stp. *alszband* (das Halsband), *alabastr* (ἀλάβαστρον), *akrostych* (ἀκρόστιχον), *gmach* (das Gemach), łacińskie zaś na *-ium* przyjmują nieraz końcówki żeńskie: *astrolabja* (astrolabium), *antependja* (antependium), *amfibja* (amphibium) ale: *gimnazjum* i inne podobne.

Zarówno też i w zakresie dwu innych rodzajów zachodzą niezgodności, mamy np. rodzaj męski zamiast żeńskiego: *antyk* (une antique), *aljans* (une alliance), stp. *agażant* (une engageante), *adres* (une adresse), *grymas* (une grimace), *gawot* (une gavotte), i t. d. zamiast oczekiwanych: *antyka*, *aljansa* i t. d. Wszystko to są zapożyczenia nowe, pochodzące z czasu, kiedy już końcowe *-e* w języku

francuskim przestało się wymawiać, wskutek czego wyraz francuski przyjęto w postaci, podobnej do typu imion rodzimych polskich rodzaju męskiego (z końcówką na spółgłoskę). Niewiadomo jednak, dlaczego niektóre imiona obce rodz. męskiego stały się w języku polskim żeńskiemi, np. *ambona* (gr. ὁ ἄμβων, śr. łac. ambo, por. ambonem... decoratum, Ducange), *altana* (der Altan) i niektóre inne.

§ **356.** Nietylko w polskim, ale we wszystkich językach słowiańskich i innych pokrewnych bardzo rozmaicie traktowany jest stosunek rodzaju gramatycznego imion zwierzęcych do płci zwierząt. Przedewszystkiem zaznaczyć trzeba, że im większą rolę zwierzę odgrywa w życiu człowieka, im mu jest bliższe, mniej obce, tem silniej w formie imienia odbija się czynnik znaczeniowy, t. j. tem częściej w nazwie zwierzęcia zaznacza się płeć jego. Różnopłciowe jednostki mają różnorodzajowe imiona w obrębie zwierząt domowych i niektórych tylko dzikich. I tu jednakże większa lub mniejsza równorzędność tych imion różnorodzajowych zależy w najznaczniejszej mierze od zróżniczkowania korzyści, którą zwierzę przynosi człowiekowi. To zróżniczkowanie nigdzie wyraźniej nie występuje, jak śród bydła: osobniki męskie dają człowiekowi pracę swych muskułów, osobniki żeńskie — mleko. To też język nie miesza nazw: krowy i wołu lub byka; dla obu płci istnieją właściwe każdej z nich nazwy męskie i żeńskie: *wół*, *byk* stp. *karw*; *krowa*, *jałowica*, dla stada zaś, obejmującego jednostki obu płci, zdawna była w wyłącznem użyciu specjalna nazwa: stp. *skot*, teraz *bydło*.

Inne gatunki zwierząt domowych już nie mają tak zróżniczkowanych funkcyj, choć więc istnieją osobne nazwy dla jednostek różnopłciowych, ale przewaga jest po stronie albo męskiej, albo żeńskiej, stosownie do przyczyn specjalnych. *Klacze*, *kobyły*, stp. *świerzopy* na równi z *wałachami*, *ogierami* i wszelkiego rodzaju *końmi* stanowią siłę pociągową, to też stadem *koni* nazywamy stado różnopłciowe i najczęściej *dobrym koniem* nazywamy tak samo osobnik męski, jako też i żeński. Ponieważ samce w ogólności uchodzą za silniejsze, przeto wszelkie nazwy koni lepszych są męskie np. *dzianet*, *bachmat*, *rumak*, liche natomiast osobniki dostają przezwiska żeńskie: *szkapa*, *hetka*, *marcha*, *parepa*.

Gdzie chodzi głównie o przychowek, a więc gdzie osobniki żeńskie większą dla człowieka mają wartość i w większej od męskich liczbie są hodowane, tam też ich imiona zyskują przewagę nad męskiemi: nazwa *owce* obejmuje i owce właściwe, i *barany*,

i *skopy*; *świnie* (razem z *wieprzami*), a także i z ptactwa domowego: *kury*, *kaczki*, *gęsi*, *indyki*. Zato *pies* ma przewagę nad *suką*, a ze zwierząt dzikich: *jeleń* nad *łanią*.

Naturalnie przewaga jest tu rozumiana w znaczeniu większej częstości używania i możności przystosowania nazwy jednego rodzaju gramatycznego do osobnika płci nieodpowiedniej; gdzie zaś zachodzi potrzeba uwydatnienia płci zwierzęcia, tam używa się imion właściwego rodzaju gramatycznego: *baran* lub *skop*; *wieprz*, *knur*; *kur*, *kogut*, *kapłon*; *kaczor*, *gęsior*, *indyk*.

Oprócz wymienionych istnieje jeszcze szereg imion zwierzęcych, mających tę właściwość, że imię męskie bywa używane również na oznaczenie osobnika płci żeńskiej, choć są w języku osobne postaci imion żeńskich, używane rzadziej, t. j. w specjalnym celu uwydatnienia płci zwierzęcia np. *ogar* stp. *ogarz* (*ogarzyca*), *wyżeł* Stppp. II, nr. 2547 r. 1434 (*wyżlica*), *chart* (*charcica* Stppp. II nr. 954, r. 1403), *kot* (*kotka*, *kocica*), *osieł* (*oślica*), *lis* (*liszka*), *wilk* (*wilczyca*), *niedźwiedź* (*niedźwiedzica*), *lew* (*lwica*), *żubr* (*żubrzyca*, *krowa*), *gołąb* (*gołębica*), *paw* (*pawa*, *pawica*), *orzeł* (*orlica*), *cietrzew* (*cieciorka*) i t. d.

Czy w dwójkach takich jak: *sarn* — *sarna*, *wron* — *wrona*, *rybitw* — *rybitwa*, *jaszczur* — *jaszczurka*, *żmij* — *żmija*, *stonóg* — *stonoga* odbijał się niegdyś wzgląd na płeć danych osobników, o tem można wątpić.

Najobszerniejszą masę imion zwierzęcych tworzą imiona jednorodzajowe, t. j. takie, od których nigdy nie tworzą się pochodne z inną końcówką rodzajową. Są to po największej części imiona zwierząt, których płeć jest jednakowo obojętna dla człowieka, albo trudna do rozróżnienia; przedstawiciele obu płci jadnakowo są dla ludzi pożyteczni, szkodliwi, lub ani pożyteczni, ani szkoliwi. Imiona te dzielą się na dwie grupy: męskie i żeńskie.

I. Imiona męskie: ssących: *bóbr*, *dzik*, *gacek*, *nietoperz*, *gronostaj*, *jeż*, *kret*, *królik*, *lewart*, *łoś*, *ryś*, *szczur*, *tchórz*, *zając*, *delfin*, *wieloryb*. Ptaków (ogólna nazwa męska *ptak*), *bąk*, *bekas*, *birkut*, *bocian*, *czyż*, *derkacz*, *drop*, *drozd*, *dubelt*, *dudek*, *dzięcioł dzwoniec*, *garłacz*, *gawron*, *gil*, *głuszec*, *grabołusk*, *jarząbek*, *jastrząb*, *kanarek*, *kobuz*, *koliber*, *kruk*, *kszyk*, *kulik*, *sęp*, *skowronek*, *słowik*, *struś*, *szczygieł*, *trznadel*, *zimorodek*, *żóraw*. Ryb (ogólna nazwa żeńska: *ryba*), *dorsz*, *dubiel*, *jazgarz*, *jesiotr*, *karaś*, *karp*, *kiełb*, *leszcz*, *lin*, *łosoś*, *miętus*, *okuń*, *piskorz*, *pstrąg* (ale także choć rzadkie: *pstrążka*), *śledź*, *szczupak*. Gadów (ogólne imię męskie: *gad*), *wąż*, *padalec*, *okularnik*,

grzechotnik, *smok*. Owadów (ogólne imiona męskie: *owad*, *czerw*, *robak*, *żuk*): *bąk*, *chrząszcz*, *chrabąszcz*, *giez*, *komar*, *mól*, *motyl*, *pająk*, *pędrak*, *szerszeń*, *świerszcz*.

II. Imiona żeńskie: Ssących: *giemza*, *kuna*, *łaska* a. *łasica*, *małpa*, *mysz*, *wydra*, *żyrafa*, *pantera*. Ptaków: *błotniczka*, *czajka*, *czapla*, *czeczotka*, *dzierlatka*, *gardlica*, *gżegżołka*, *jaskółka*, *jemiołucha*, *kania*, *kawka*, *kukułka*, *kuropatwa*, *makolągwa*, *piegża*, *pliszka*, *przepiórka*, *sowa*, *sikora*, *sroka*, *wiwilga*, *zięba*, *żołna*. Ryb: *bleja*, *czeczuga*, *drętwa*, *płoć* a. *płotka*. Gadów: *żmija*, *ropucha*, *żaba*. Owadów: *biedronka*, *glista*, *gnida*, *liszka*, *gąsienica*, *mrówka*, *mucha*, *osa*, *pluskwa*, *pszczoła*, *pchła*, *wesz*.

Między temi imionami są bardzo niedawne zapożyczenia, ale większość należy do ogólnosłowiańskich, a niemało też znajdzie się i takich, które nie zmieniły rodzaju od czasów praarjoeuropejskich. Czem się tu kierowano przy wyborze rodzaju, trudno odgadnąć, w każdym razie na uwagę zasługuje fakt, że imiona czworonogów i ptaków drapieżnych po największej części są jednorodzajowe męskie. Nadto tutaj również występuje w całej pełni zasada, że rodzaj gramatyczny zgadza się z formą słowa, a więc czynnik formalny stanowczo bierze górę nad znaczeniowym.

Liczba.

§ **357**. Jak w innych językach słowiańskich, tak i w polskim zachowały się tylko dwie liczby: pojedyncza i mnoga. Liczba podwójna wyszła zupełnie z użycia, t. j. nie istnieje już w świadomości osób mówiących jako osobna kategorja znaczeniowa, szczątki zaś form dawnej liczby podwójnej mają już znaczenie liczby mnogiej.

§ **358**. Liczba podwójna.

Użycie jej w zabytkach staropolskich prof. Baudouin de Courtenay w Kuhna „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung“ r. 1870 t. VI, str. 63 określił w ten sposób, że stosowano ją prawie wyłącznie przy imionach parzystych członków ciała (po większej części z zaimkami dzierżawczemi), oraz przy innych rzeczownikach w połączeniu liczebnikami: „dwa“, „oba“. Delbrück, „Vergl. Syntax“ I, 133, zasadę, postawioną przez G. Hermanna dla języka greckiego, rozciąga na wszystkie języki arjoeuropejskie, twierdząc, że tam, gdzie parzystość przedmiotów ze względów naturalnych, lub konwencjonalnych a powszechnie uznawanych, nie była oczy-

wistą, używano przy formie liczby podwójnej imion liczebnika „dwa“. Z tego wypływa, że formy: „oba“ i „dwa“ bynajmniej nie były równorzędne, gdyż pierwsza z nich, jak to i dziś jest w zwyczaju, możliwą była do użycia tylko w tych razach, gdy parzystość przedmiotów ze względów naturalnych lub konwencjonalnych była oczywistą. Raczej więc za współrzędne przyjąć należy formy: gołej liczby podwójnej i tejże liczby w połączeniu z „oba“, aniżeli form, łączących się z „dwa“ i „oba“. Można więc było powiedzieć: „ręce“ lub „obie ręce“, oraz: „dwie słowie“ ale nie „obie słowie“. Użycie zaś w pierwszym wypadku liczebnika „dwa“, a w drugim formy „oba“ zależało od specjalnych przyczyn, o których powiemy niżej.

Rozróżniamy wskutek tego trzy rodzaje parzystości, a mianowicie: naturalną, konwencjonalną i przypadkową.

Parzystość naturalna zachodzi przedewszystkiem w symetrycznych organach ciała, które w języku staropolskim występują najczęściej w formie gołej liczby podwójnej. Liczne przykłady tego znajdujemy w zabytkach np. w psałterzu Florjańskim: *Boga szukał jeśm rękama moima* 76, 2. *Ręce jego służyle jesta* 80, 6. *Plecoma swoima zasłoni ciebie* 90, 4. *Oczyma twyma uznamionasz* 90, 8. *To morze wielikie i szyrokie rękama* 103, 26. *Ręce twoi, gospodnie, uczynilesta mnie* 118, 73. Z kazań Gnieźnieńskich: *Chciała się swyma rękama dotknąć* R. XXV, 36. *Wszyciek świat w swu ręku jest ji on był zgromadził* 37. *Dzieciątko jest na swu ręku była nosiła* 38. Z Biblji Zofji: *Narodzili się na kolanu Jozefowi* Gen. 50, 22. *Kako jeśm was przeniosł na skrzydłu orłowu* Ex. 19, 4. *K niemużeś przyszła i uciekła pod jego skrzydle* Ruth 2, 12. *Wynieście odtąd każdy z was kamień na swu plecu* Jos. 4, 5. W tychże wypadkach, choć rzadziej, używa się przy liczbie podwójnej liczebnik: „oba“: *oczy obie, ręce obie, obiema rękama.*

Parzystość konwencjonalna wyraża się już najczęściej w połączeniu z liczebnikiem nietylko „oba“ ale także i „dwa“, przeważa jednak użycie pierwszego liczebnika. Najczęściej trafiają się przykłady na: „*obie stronie*“ np. R. XXV, 50; R. XXXIII, 150 i t. d. „*obiedwie stronie*“ w. XVI PrFil. II, 540. ale także zrzadka spotyka się „*dwie stronie*“. Do tejże kategorji należy: *Pomażecie na oba podwoja* BZ. Ex. 12, 7. *Na obu podwoju* Ex. 12, 23. *Na obu boku* Ex. 36, 11. Zamiast „*dwie płci*“ z r. 1695 i 1720 u prof. Baudouina de Courtenay oczekiwalibyśmy raczej „*obie płci*“, ale może tutaj autorowie chcieli zaznaczyć z naciskiem, że dwie płci tylko istnieją, a nie

więcej ani mniej, w tem bowiem tylko znaczeniu używa się liczebnik „dwa“ przy imionach, tworzących pary naturalne, a po większej części także i w wypadkach parzystości konwencjonalnej. Stosownie do tego czytamy w Biblji Wujka: *Lepiejci tobie ułomnym albo chromym wniść do żywota, niżli, mając dwie ręce albo dwie nodze, być wrzuconym w ogień wieczny* Mat. 18. 8. *Lepiejci tobie z jednym okiem wniść do żywota, niżli, dwie oczy mając, być wrzucony do piekła ognistego* Mat. 18, 9.

Parzystość przypadkowa zachodzi najczęściej, przyczem zwykle dodaje się tu liczebnik „dwa“. W języku sanskryckim, staropolskim, starosłowiańskim znaną jest w wypadkach parzystości przypadkowej liczba podwójna anaforyczna (p. Delbrück, Vergl. Syntax I, 134, 141), t. j. goła liczba podwójna, lub z liczebnikiem „oba“, jeżeli w jednem ze zdań poprzednich był użyty liczebnik „dwa“. W zabytkach staropolskich trafia się ona rzadko; w Biblji Zofji mamy rozmaite traktowanie tej formy np. obok: *Wziął dwa syny jego... i żona twa, i dwa syny twa z nią* Ex. 18, 3 i 6, znajdujemy kilka razy użytą l. podw. anaforyczną: *Lamech pojął dwie żenie... i rzekł Lamech swyma żonama, drzewiej rzeczonyma* Gen. 4, 19 i 23. *To gdyż Cham ujrzał, powiedział bratoma swyma* Gen. 9, 22. *Ostała żona sirotą po dwu synu i po mężu... A wstawszy, chcąc do swej włości iść z obiema niewiastama... wyszła* Ruth 1, 5 i 6.

Już w najdawniejszych zabytkach języka polskiego zam. liczby podwójnej spotykamy mnogą, lub formy mieszane. Wprawdzie w psałterzu Florjańskim występują prawidłowe formy: *Podług czystoty ręku moju* 17, 27. *Skutki ręku jego* 18, 1. *Niewinowaty rękama* 23, 4, gdzie w psałterzu Puławskim stoi już liczba mnoga, ale i we Florjańskim często bywa wymiana liczby podwójnej na mnogą np. *Pod nogi jego* 8, 7. *Pod nogi moje* 17, 42. *Cielca młodego, jeż dobywa rogow* 68, 36. *Dam sen oczyma moima, a powiekam moim drzemanie* 131, 4. W Gn.: *przed jego nogami* R. XXV, 44; a w zabytkach w. XV już stale formy liczby podwójnej mieszają się z formami liczby mnogiej np. w psałterzu Puławskim: *Działo ręku naszu* 89, 19. *Ręku naszych* ib., w BZ. *Jeżtoby uciekło naszych ręku* Deut. 2, 36 (zam. *rąk*) i t. d. Ostatecznie jednak liczba podwójna wyszła z użycia dopiero z końcem XVII albo z początkiem XVIII wieku. U pisarzów z epoki Stanisława Augusta znajdują się już tylko te jej formy szczątkowe, które przechowały się w języku literackim do dnia dzisiejszego.

§ **359.** Liczba pojedyncza i mnoga.

Ogólna zasada, że przez liczbę pojedynczą wyraża się imię jednego przedmiotu, a przez mnogą — imiona mnogich przedmiotów, niezawsze teraz w języku bywa zachowywana. Stosunek wzajemny normalny obu tych liczb został zakłócony w ten sposób, że we wszystkich językach arjoeuropejskich potworzyły się kategorje imion, używanych tylko w jednej liczbie, a nadto w wielu znów wypadkach, gdzie obie liczby są w użyciu, ze zmianą liczby zmienia się też mniej lub więcej znaczenie samego imienia.

§ **360.** Singularia et pluralia tantum. Trzy są główne kategorje imion, używanych wyłącznie, lub prawie wyłącznie w liczbie pojedynczej: imiona indywidualne. t. j. imiona własne, imiona pojęć oderwanych (abstrakcyjnych), oraz imiona oznaczające pewną jednolitą masę; odmianę tych ostatnich stanowią imiona t. z. zbiorowe. Wyłącznie, lub prawie wyłącznie w liczbie mnogiej używane są imiona pojęć, rozumianych jako złożone z wielu części, przedstawiających się więc jako mnogość owych części.

Często zdarzają się pozorne uchylenia od tej zasady wskutek rozmaitych przyczyn, z których najważniejszą stanowi przeniesienie imienia z jednego pojęcia na inne, jemu pokrewne. Najmniej stałemi są singularia tantum, ponieważ zawsze można teoretycznie utworzyć odpowiednią dla nich formę liczby mnogiej i bardzo nieliczne są wypadki, w których to przedstawia się rzeczą niemożliwą ze względów czysto gramatycznych np. imiona: *człowiek*, *dziecko* nie mają liczby mnogiej nie z przyczyn psychologicznych, ale czysto formalnych i historycznych, t. j. ponieważ formy: *człowiecy*, *dziecka* (znane zresztą z zabytków) zostały zastąpione przez jednoznaczne formy innych tematów: *ludzie*, *dzieci*. Natomiast brak liczby mnogiej od imienia *zwierz* wypływa zapewne z tej przyczyny, że dawniej było to imię zbiorowe, por. *Pełne zwierza bory* Mick. Natomiast znacznie stalszemi są pluralia tantum, bo jeżeli imię już w liczbie mnogiej teraz oznacza pojęcie jednostkowe, to forma tego imienia w liczbie pojedynczej mogłaby conajwyżej być tylko jego synonimem.

Singularia i pluralia tantum Delbrück rozpatruje według kategoryj znaczeń:

I. Imiona własne używają się wyłącznie w liczbie pojedynczej z wyjątkiem gdy: 1. Imię własne jest nadane różnym osobom, miejscowościom i t. d. *Obaj są Tadeusze. Jest kilka Krakowów.*

2. W zwrocie poetyckim: *Mieliśmy Kopierników, Skargów, Kochanowskich.* 3. W zakresie nazwisk rodowych. Między imionami własnemi są jednak liczne, używane wyłącznie jako pluralia tantum, a mianowicie nazwy krajów, miast i wsi, osad i innych miejscowości: *Czechy, Węgry, Niemcy, Prusy, Włochy, Chiny, Kaszuby, Kujawy, Żuławy, Łużyce, Sopoty, Dublany, Maciejowice, Owczary, Kobierniki, Piekary, Olendry, Pomorzany, Kurozwęki, Sobokleski, Karpaty, Tatry, Alpy, Bałkany* i mnóstwo innych. Właściwie są to nazwy albo ludzi, którzy miejscowość tę zamieszkiwali, gdy nazwa powstała, albo też w imieniu miejscowości ukrywają się nazwy cech, miejscowości te charakteryzujących np. *wieś Strugi, pałac Łazienki, Żuławy* (wyspy) i t. d. Liczne nazwy mają pochodzenie niewiadome.

II. Nazwy pojęć oderwanych zawsze występują w liczbie pojedynczej, o ile istotnie abstrakcyjne pojęcia oznaczają, gdy jednak pojęcie nabiera znaczenia konkretnego, imię może być użyte również i w liczbie mnogiej. Niektóre z pojęć oderwanych wcale konkretyzacji nie ulegają, to też imiona ich w języku nigdy w liczbie mnogiej się nie używają: *wiek* (długość życia ludzkiego), *życie* (zwroty takie jak np. *W bitwie wiele żyć ludzkich pogasło* — uważają się za niepoprawne i trafiają się niezmiernie rzadko), *ujma, ostoja, słatek, stateczność*, liczne imiona z końcówką *-nie*, lub *-cie*: *stawanie, bicie, zabijanie* (natomiast *zabójstwo* może być pojmowane abstrakcyjnie i konkretnie: *liczne zabójstwa popełniono*), *pójście* (ale *ujście* także konkretnie np. *ujścia rzek*), *szycie, utarcie, ucieranie, spanie*; na *-stwo*: *krasomówstwo, szewstwo, budownictwo, krawiectwo.* Nazwy władz i stanów duchowych: *spryt, srom, sromota, wstyd, słuch*, (*słuchy* = pogłoski), *wzrok, smak, powonienie, czucie, szał.* Nazwy czynności: *ucieczka, strzyża, wymowa, uprawa, szwargot, kłus, galop, ścisk, śpiączka* i t. d. Liczne imiona na *-ość*: *rzeczywistość, śmiałość, śmiertelność, nieśmiertelność.* Z różnorodnem znaczeniem: *wschód, zachód, północ, południe*; *dziś, jutro.*

Natomiast w liczbie mnogiej występują imiona skonkretyzowanych pojęć, oznaczających czynności, trwające przez czas dłuższy: *zaloty, zabiegi, konszachty, zapasy, zwiady* i t. d. Podobnie rzecz się ma z niektóremi (niejednodniowemi) uroczystościami i obchodami uroczystemi, którym towarzyszą zwykle liczne ceremonje np.: *gody, Zielone świątki, zapusty* (natomiast obok starop. *mięsopusty* PrFil. II, 539, dzisiejsze: *mięsopust*), *zaduszki* (modlitwy za dusze ludzi

zmarłych), *wigilje* (to samo, por. *Wigilje za umarłe ludzie*), *egzekwje*, *chrzciny*, *urodziny*; czynności sądowe: *roki roczki*, *poroczki*, *rugi*.

III. Nazwy masy mają formę wyłącznie liczby mnogiej, gdy masa pojmowana jest, jako zbiorowisko oddzielnych, często niejednorodnych, w luźnym związku zostających z sobą cząstek np. *kudły*, *łakocie*, *bakalje*, *otręby*, *opiłki*, *wytłoczyny*, *wety*, *zlewki*, *powidła*, *drożdże*, *drwa*. Możnaby się spodziewać, że dla oddzielnej cząstki tak pojmowanej masy istnieje imię w liczbie pojedynczej, tymczasem rzadko się używa form takich, jak np. *łakoć*, *bakalja*, albo staropolskie: *drożdża* np. *drożdża jego nie jest sie przemieniła* Fl. 74, 8.

Jeżeli masa jest pojmowana, jako ciało jednolite, wtedy jej imię występuje w liczbie pojedynczej np. *masło*, *mleko*, *woda*, *mąka*, *śmietana*, *słód*, *strzedź*, *miód*, *szron*, *rosa*, *wełna*, *szerść*, *tlen*, *azot*, *siarka*, *żelazo*. Jeżeli od tych imion tworzy się liczba mnoga, to zawsze ma ona specjalny odcień znaczenia. Tu należą także imiona różnego znaczenia na *-ina*: *słonina*, *wołowina* (mięso wołowe), ale obok *wędlina*, także: *wędliny*; *dębina* (drzewo), *olszyna* (las), stp. *iścina* (gotówka). Często imię jednostkowe używa się do oznaczenia masy, a więc ukazuje się w znaczeniu zbiorowem, np. *słoma* (w znaczeniu jednej słomki i masy), *ziarno*; nazwy roślin, zwłaszcza drobnych: *trawa*, *żyto*, *pszenica*, *szczaw*, *marchew*, *pietruszka*; obok wyrażeń: *rosną tu drzewa*, *dęby*, *sosny*, używa się w licz. poj. *zwieziono drzewo na opał*, *na budowę domu*, *dom zbudowany z drzewa*, *z modrzewiu*, *z dębu*. Obok: *Nie wyłowił ryb (z) stawów* Stppp. II, nr. 3240, czytamy: *Nie łowili ryby* Stppp. II, nr. 3210. *Przyszła kobyłka i chrąst*, *jemuż nie było czysła* Fl. 104 33. *Posłał w nie psią muchę*, *i jadła je*, *i żabę*, *i rozegnała je* Fl. 77, 50, lub w języku dzisiejszym: *robotnik*, *najemnik*, *żołnierz* i t. d. w znaczeniu: *robotnicy*, *najemnicy*, *żołnierze*.

Częściej dla imion zbiorowych służą osobne wyrazy, z których jedne nie używają się wcale w liczbie mnogiej np. *szlachta*, *hałastra*, *gawiedź*, *motłoch*, *bydło* i t. d., inne zaś w obu liczbach występują: *tłum — tłumy*, *masa — masy*, *kupa — kupy*, *trzoda*, *zgraja*, *stado*. Działają tu przyczyny psychologiczne: w pierwszym wypadku pojęcie zbiorowe przedstawia się jako coś mającego granicę nieokreślone, w drugim zaś — jako pewna całość z wyraźnemi choć zmiennemi konturami.

Imiona zbiorowe ze względu na swą formę dzielą się na kilka kategoryj, z których nie wszystkie są jednakowo trwałe w języku.

Do najtrwalszych należą imiona z końcówkami: *-stwo*, oraz dawne tematy na *-i-*. Imiona na *-stwo* nie mają liczby mnogiej np. *pospólstwo, chłopstwo, ptactwo.*

Imiona od dawnych tematów na *-i-* do dziś zachowują znaczenie zbiorowości i liczby mnogiej nie tworzą: *młodzież, drób, czerń, gawiedź, czeladź, śniedź, szadź, straż, Ruś, Jaćwież, Żmudź*; imię *zwierz* ma już znaczenie jednostkowe, ale liczby mnogiej nie tworzy.

Formy na *-a* poczęści zachowały znaczenie imion zbiorowych: *szlachta, drużyna* i t. d.; niektóre ze zbiorowych dzisiejszych występują w języku staropolskim jako jednostkowe np. *mężczyzna, gołota* — impossessionatus Stppp. II, nr. 4143, i 3864. Częściej zaś bywa odwrotnie: *moja bracia* TPaw. IV, nr. 2666 dziś już: *moi bracia*, tak samo jak: *święcia* Stppp. II, nr. 1729, *wojcia, księża* i t d. uważane są za formy liczby mnogiej i odpowiednio też się odmieniają: *braciom, księżmi* i t. d.

Imiona zbiorowe na *-e* (prasł. *-ije*) także tylko w części pozostały z niezmienionem znaczeniem: *pierze, włosie, pąpie, pąkowie, sitowie, strącze, prącie* (R. XXXIII, 134), *obuwie, zboże, świętopietrze*; niekiedy też, choć bardzo rzadko, w liczbie mnogiej, ale już w nieco zmienionem znaczeniu np. *zboże — zboża* (różne gatunki) por.: *Winnice i oliwia, jegożeście nie wspłodzili* BZ. Jos. 24, 13.

W języku staropolskim zachowały się takie imiona zbiorowe, które już dziś uważane są za formy liczby mnogiej, lub zupełnie wyszły z użycia: *Poczęli rwać kłosie i jeść* Wujek, Mat. 21, 8. *Bo lubo było sługam twoim kamienie jego* Puł. 101, 15. *Rzecz, aby to kamienie stało się chlebem* Wujek, Mat. 4, 3. *Niech kamienie woła* Rej Zwrc. 5. *Węgle rozżgło sie jest od niego* Fl. 17, 10. *Ogłodzą wszystko drzewie* BZ. Ex. 10, 5. *Przykryła je paździerzym lnianym* BZ. Jos. 2, 6.

Już w dawnych zabytkach polskich widzimy tu ścieranie się dwu zasad: formalnej i znaczeniowej, gdyż imiona zbiorowe, mające formę liczby pojedynczej, łączą się często z orzeczeniami lub określeniami, postawionemi w liczbie mnogiej, np. *Przeto lud spowiadać ci sie będą* Fl. 44, 20. *Dom izraelow błogosławcie Gospodzinu* Fl. 134, 19. *Służyć będą tobie rod* BZ. Gen. 27, 29. *Zjawiąć się kwiecie* BZ. Num. 17, 8. *Rzesza barzo wielka słali szaty swoje* Wujek, Mat. 21, 8. *Poślednia wielikość zachodniej strony miasta dotykali* BZ. Jos. 8, 13. *Ostatek luda szli za skrzynią* BZ. Jos. 6, 13.

IV. Nazwy różnych przedmiotów z dwu lub kilku części złożonych mają formę liczby mnogiej: a. narzędzia, części budowli i t. d.: *szczypce*, *kleszcze*, *nożyce*, *dudy*, *gajdy*, *skrzypce*, *basy*, *grabie*, *cepy*, *widły*, *pochy* a. *tłuki* (miądlica, cierlica), *żarna*, *sanie*, *dyby*, *więzy*, *kajdany*, *nosidła*, *nosze*, *okulary*, *drzwi*, *podwoje*, (ale w stp. także w l. poj.: *u podwoja* BZ. Ex. 12, 22), *wrota*, *koszary*; b. ubiory lub ozdoby: *spodnie*, *pludry*, *szarawary* i wszystkie inne synonimy, tę część ubrania oznaczające; nazwy futer: *barany*, *lisy*, *niedźwiedzie* i t. d.; *postoły*, *sulejaty*, *kurpie*, *łapcie*, *kierpce* (rodzaje obuwia), *kóski* (mucet księży), *paramenta* (aparaty kościelne); c. członki ciała, zwłaszcza symetryczne: *usta*, *dudki*, *baki* a. *bokobrody* i t. p. rzadkie nie mają wcale liczby pojedynczej; częściej w zwyczajnem użyciu bywa liczba mnoga, ale możliwą jest i liczba pojedyncza niekiedy w tem samem niezmienionem znaczeniu, albo też, gdy się chce jeden z symetrycznych organów oznaczyć, np. *piersi* (według Lindego poważniej brzmi *pierś*), stp. *pokrątki* — 'nerki', *plecy* (ale: *Obrocili k tobie plece swe* BZ. Neh. 9, 29), *lędźwie* (ale de lumbis — *z lędźwia* R. XXXIII, 134), *płuca*, *wnętrzności*, stp. *grędzi* — 'piersi' np. BZ. Lev. 7, 31. Niekiedy znów organ ciała, który za pojedynczy się uważa, ma nazwę w l. mnogiej np. *Krzyże mię bolą. Gardzielam moim* Fl. 118, 97. *Gardły zaduszą* R. XXXIII, 125. Tu, naturalnie, używa się także i liczba pojedyncza.

V. Osobną grupę stanowią singularia tantum, nazwy danin, właściwie przymiotniki rodzaju nijakiego, np. *czopowe*, *mostowe*, *kopytkowe*, *brukowe*, *strawne*, *pamiętne*, *meszne*, *podymne*, *łaziebne* — balnealium Stppp. II, nr. 3739, *poświętne* nr. 617, *rosztowe* nr. 1378, *gościnne* nr. 2275.

VI. Nazwy chorób i niedomagań są to singularia, to pluralia tantum np. *ospa*, *odra*, *czkawka* i t. d. *chromota* TPaw. IV, nr. 1107, *ślepota* etc., a natomiast: *zołzy*, *skrofuły*, *suchoty*, *mdłości*, *konwulsje*, *parchy*.

VII. Rozmaite inne jeszcze imiona występują tylko lub prawie wyłącznie w liczbie mnogiej np. nazwy gier: *szachy*, *kręgle*, *warcaby*, *pląsy*; nazwy niektórych roślin: *kluczyki*, *obrazki*, *króliki*, *książki*; także: *dzięki*, *annaty*, *finanse*, *zwiady*, *gusła*, *czary*, *łazy*, *okopy*, *zwłoki* a. *popioły*. i t. d. Natomiast tylko w liczbie pojedynczej: *pogoda*, *wilgoć*, *zamróz*, *spieka* a. *spiekota*, *świt*, *zmierzch*, *siwizna*, *bielizna*.

VIII. Osobną kategorję stanowią imiona, mające formę liczby

mnogiej, a oznaczające parę lub grupę złożoną z osób płci różnej. Delbrück (Vergl. Syntax I, 117) nazywa tę formę eliptyczną liczbą mnogą: *rodzice*, *dziadkowie*, *ojcowie* — 'ojciec i matka', *przodkowie*, *potomkowie*, *Janowie Kochanowscy* (lub *Janostwo Kochanowscy*).

§ 361. Stosunek znaczenia obu liczb. Od normalnej różnicy w znaczeniu obu liczb (jednostkowość i wielość) język często odstępuje w dwu kierunkach: albo ta różnica słabnie, zaciera się, przechodząc w różnicę większej lub mniejszej masy, dłuższego lub krótszego trwania, i nareszcie znika, tak że imię w obu liczbach ma zupełnie to samo znaczenie, albo też przeciwnie, różnicy ilościowej towarzyszy zarazem różnica jakościowa, gdy pojęcie oderwane staje się konkretnem nieraz w stopniu tak znacznym, że w liczbie mnogiej występuje już właściwie zupełnie inne pojęcie.

I. Imiona, różniące się liczbą, oznaczają różne pojęcia czy to wskutek najdalej posuniętej konkretyzacji pojęcia abstrakcyjnego np. *brud — brudy* (brudna bielizna), *dobro — dobra* (majątek ziemski), *wesele — wesela* (gody weselne), *czar — czary* (obrzędy zabobonne), czy też wskutek innych przyczyn: *żelazo — żelaza* (sidła), *srebro — srebra* (stołowe), *korzeń — korzenie* (przyprawy), *sól — sole* (trzeźwiące), *popiół — popioły* (zwłoki), *posiłek — posiłki* (wojskowe), *głowa — głowy* (wezgłowie: *w głowach łóżka*), *lód — lody* (cukiernicze) i t. d. Czasem przeciwnie, mamy pojęcie oderwane (z konkretnego) w liczbie mnogiej: *wagus* (człowiek włóczący się) — *iść na wagusy* (na włóczęgę).

II. Stopień konkretyzacji jest mniejszy: *sen — sny* (senne widzenia), *strach — strachy* (widma), *światło — światła* (palące się świece), *świętość — świętości* (przedmioty święte), *widzenie — widzenia*, *władza — władze*, *zawód — zawody* (biec w zawody) i t. p.

III. Konkretyzacja jest zupełnie słabą i wyraża się tylko w tem, że pewne pojęcie abstrakcyjne przyjmuje się jako cechę pewnego określonego przedmiotu, albo jako pewien szczegółowy objaw: *Nasze wszystkie sprawiedliwości* R. XXII, 239. *On jego groz nie bał się jest był* R. XXV, 41. *Na pomstach szkodników swych* R. XXII, 237. *Straszyć go rozmaitemi śmierciami począł* Skarga u Lindego. *Radości wam powiadam*. Pieśń z w. XV. *Wierzę widzieć dobra boża* Fl. 26, 19. *Zła w siercoch ich* 27, 4. *Lędźwie moje napełniły są sie nieczystot* 37, 7. *Mołwili są próżności, a liści... są myślili* 37, 13. *Napełniony są domowych lichot* 73, 21. *Wiele miłosierdź* 85, 4. *Gospodzin wie myślenia ludska* 93, 11. *Kto mołwić będzie mocy gospodniowy*,

usłyszany uczyni wszytki chwały jego 105, 2. Zwłaszcza pojęcia, wyrażone z pomocą przeczenia, łatwo przybierają znaczenie konkretne i dlatego mogą być użyte w liczbie mnogiej: *niesprawiedliwości, nieszczęścia, nieprawidłowości* i t. d.

IV. Liczba poj. oznacza pewną masę, liczba mnoga — różne jej gatunki: *zboże — zboża, trawa — trawy, mięsiwo — mięsiwa, ciasto — ciasta, woda — wody* (mineralne) i t. d.; im gatunki są różnorodniejsze, tem częstsza jest w użyciu liczba mnoga. Także w niej wyrażają się przedmioty wyrobione z masy np. *chleby*, często w psałterzu Florjańskim.

V. Liczba pojedyncza oznacza masę, liczba mnoga — ogromne rozmiary tejże masy: *lód — lody, śnieg — śniegi, piaski, wody* (*Wyjął mie z wod wiela* Fl. 17, 19. *Wody morskie* ib. 32, 7. *W wodach wielikich* 106. 23 i t. d.).

VI. Liczba mnoga oznacza długotrwałość lub powtarzanie się jakiegoś objawu: *składać komuś dzięki* (*dzięka* tylko w stp. np. *z dzięką* R.. XXXIII, 130), *życzenia, prowadzić szepty, polecać się czyim względom, wyprawiać się na zwiady, rozpocząć rządy, przybyć na święta, dawać pozory, mieć kwasy w domu* i t. d.

VII. Różnica w znaczeniu między obu liczbami jest bardzo nieznaczna lub zupełnie znika: *zorza — zorze, nieszpor — nieszpory, łów — łowy* (np. w piosnce: *Pojedziemy na łów, na łów, na łowy*), *ukończyć szkołę* a. *szkoły, oddawać się nauce* a. *naukom, pójść w pląs* a. *w pląsy, ukończyć z kim rachunek* a. *rachunki, uczyć się rysunków* a. *rysunku, niebo* a. *niebiosa, grać na gęśli* a. *na gęślach, haftować na krośnie* a. *na krosnach, grać na organie* a. *organach, wozić taczką* a. *taczkami, mieć w domu pustkę* a. *pustki, nadstawiać pierś* a. *piersi, zginać krzyż* a. *krzyże, wystąpił obfity pot* a. *obfite poty, zarzucić na kogo sieć* a. *sieci, tortura — tortury, taki to jest czas — takie to są czasy, rogatka — rogatki, ślina — śliny, strój — stroje, strop — stropy, sadza — sadze, szrank — szranki, tył — tyły, waga — wagi, wąs — wąsy, włos — włosy, wrzos — wrzosy*, stp. *szczebrzuch — szczebrzuchy*, dawniejsze *fus* — teraz *fusy* i t. d.

Okazuje się z tego, że jakkolwiek pierwotna zasada, normująca różnicę znaczenia liczby pojedynczej i mnogiej, w olbrzymiej większości wypadków zachowała się niezmiennie, to jednak wskutek rozmaitych pobocznych procesów psychicznych w wielu razach została naruszona i zmieniona.

Przymiotnik. Liczebnik. Zaimek. Przysłówek.

§ 362. Przymiotnik wyraża cechę związaną z pojęciem rzeczownikowem, dlatego znaczenie jego ma treść prostą, a zakres jest właściwie zakresem tego pojęcia rzeczownikowego, z którem się wiąże, ograniczonem właśnie przez cechę, którą przymiotnik wyraża. Wskutek tego można powiedzieć, że przymiotnik ogranicza pośrednio i względnie treść rzeczownika.

Ponieważ pewne cechy mogą występować w silniejszem lub słabszem natężeniu, przeto funkcją niezależną przymiotnika jest stopniowanie według trzech stopni gramatycznych: równego, wyższego i najwyższego. Stopień natężenia cechy postrzegamy przez porównywanie przedmiotów pojedynczych, lub zebranych w grupy, posiadające daną cechę wspólną. Stopień równy stwierdza jednakowość natężenia cechy. Przez stopień wyższy zaznaczamy większe natężenie cechy jednego z dwu porównywanych przedmiotów, grup, rodzajów, gatunków: *te jabłka są smaczniejsze od tamtych, pudel jest mądrzejszy od charta, żelazo jest twardsze od drzewa.* Stopień najwyższy zaznacza największe natężenie cechy przedmiotu, porównanego ze wszystkiemi innemi do niego podobnemi: *diament jest najtwardszym minerałem.*

§ 363. Liczebnik także ogranicza zakres pojęcia rzeczownego, ale (w przeciwieństwie do przymiotnika) bezpośrednio i bezwzględnie, i to jest jego jedyną funkcją niezależną. Ograniczenie to dokonywa się przez oznaczenie liczby jednostek, albo też kolejności, w której pewne przedmioty bierzemy pod uwagę; w pierwszym razie służą do tego liczebniki główne, w drugim — porządkowe. Ograniczenie może być zaznaczone w przybliżeniu przez liczebniki nieokreślne: *kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt.*

§ 364. Zasadnicze znaczenie zaimka określa jego nazwa „zaimek", która jest tłumaczeniem łc. pronomen, a to znowu jest przekładem gr. ἀντωνυμία; przyimek ἀντί ma toż samo znaczenie, co polskie *za* w wyrażeniu: *mieć za, uważać za*: ξένος ἐστὶ ἀντὶ ἀδελφοῦ — 'gość stoi za brata', 'znaczy tyle, co brat'. Grecy więc uznali zaimek za wyraz zasadniczo równy imieniu, t. j. mający z niem wspólne najgłówniejsze, zasadnicze znamię treściowe. Tem wspólnem znamieniem rzeczownika i zaimka rzeczownikowego jest najogólniejsze pojęcie substancji — *ten*, niekiedy osobowości ludzkiej — *kto*, niekiedy rzeczy — *co*; wspólnem znamieniem przymiotnika

i zaimka przymiotnikowego jest pojęcie cechy, ale bez wykazania jej jakości — *taki*, wreszcie wspólnem znamieniem liczebnika i zaimka liczebnikowego jest pojęcie ilości, ale bez jej wymienienia — *tyle*. Poza tem na treść zaimka składają się wszystkie cechy pewnego pojęcia imiennego, którego zaimek jest równoznacznikiem dzięki tak zw. sytuacji, bo właśnie sytuacja w ogólnem znaczeniu tego słowa wyjaśnia, od jakiego pojęcia imiennego zaimek swą treść szczegółową zapożycza: sytuacją może być sens zdania lub gest wskazujący osoby mówiącej.

Zaimek od imion i czasownika tem jeszcze się różni, że od najdawniejszych czasów ma szczególne formy dla wyrażenia pytania, a forma zaimka pytajnego jest ta sama, co zaimka nieokreślnego: *powiedz co*; *co powiedzieć?* Funkcja zaimka nieokreślnego nie różni się od znaczenia zaimka w ogólności: kojarzy się on z pojęciem rzeczownem o treści niewiadomej; dlatego przypuszczać można, iż z niej się rozwinęła funkcja pytajna.

§ **365.** Przysłówek jest szczególną formą imienia lub zaimka, wytworzoną na gruncie stosunków syntaktycznych, a wskutek tego nie posiada żadnych własnych funkcyj znaczeniowych, np. stopniujemy przysłówki te tylko, które przedstawiają się, jako modyfikacja przymiotników.

Czasownik.

§ **366.** Do konjugacji wchodzą prócz form osobowych także nieosobowe: bezokolicznik i imiesłowy, pod względem znaczenia jednak imiesłowy mają zasadnicze znaczenie to samo, co przymiotnik lub przysłówek. Bezokolicznik pierwotnie był rzeczownikiem odsłownym, potem jednakże stał się wyrazicielem treści znaczeniowej czasownika w oderwaniu od wszelkich związków syntaktycznych (jakkolwiek w takie związki może wchodzić). W stosunku do innych form czasownikowych gra on rolę podobną do tej, którą w deklinacji ma mianownik jako nazwa. Właściwą przeto formą czasownika jest forma osobowa lub bezokolicznik.

M. Bréal, Essai de sémantique, twierdzi, że najpierwotniejszą funkcją czasownika było wyrażenie rozkazu i wykonania, co z czasem dało początek formom trybów: rozkazującego i oznajmującego. Teraz jednak na czasownik zapatrujemy się, jako na symbol językowy, oznaczający stan lub czynność. Uczony francuski lingwista

odzywa się z uznaniem o definicji czasownika, ustalonej przez Greków; wedlug niej „czasownik jest częścią mowy, nie mającą przypadków, a natomiast posiadającą szczególne formy do oznaczania czasu, strony czynnej, biernej, lub nijakiej, osób, i zarazem wyrażającą dyspozycje (nastroje) duszy“ właśnie w trybach. Otóż stronę, tryb, czas i osobę nazywamy zasadniczemi funkcjami czasownika; do nich nie należy liczba, gdyż jest ona właściwie funkcją podmiotu (a więc imienia) zawartego w formie osobowej czasownika, natomiast do funkcyj zasadniczych czasownikowych w językach słowiańskich należy jeszcze jedna, wytworzona w okresie prasłowiańskim, mianowicie to, co nazywamy aspektem, a co towarzyszy też nieraz zmianie znaczenia pod wpływem prefiksu, tworząc tak zw. postać.

Wspólne arjoeuropejskie funkcje czasownika.

§ 367. Przez stronę wyraża się stosunek czynności lub stanu przedewszystkiem do podmiotu, a nadto jeszcze nieraz do objektu oraz do sprawcy tejże czynności lub stanu. Jak innym cechom słowa, tak również i tej, niekoniecznie towarzyszą pewne właściwości formalne; przeciwnie, jedna i taż sama strona może się wyrażać w różnych formach, i odwrotnie, jedna forma służy zarówno różnym stronom.

Biorąc pod uwagę stosunek czynności do podmiotu, możemy podzielić słowa na grupy następujące: 1) Słowo czynne (strona czynna) wyraża, że podmiot jest wykonawcą czynności np. *robię*, *idziesz*; czynność może być takiego rodzaju, że jej skutki przenoszą się na objekt bliższy *robię buty*, *widzę las*, lub też nie przenoszą się na żaden przedmiot: *idę*, *tańczę*. Stąd podział na słowa przechodnie i nieprzechodnie, przyczem jednak granica między jednemi a drugiemi niezawsze jest wyraźna: słowo, mogące być użyte z objektem, nieraz się używa w znaczeniu nieprzechodniem np. *był niewidomym*, *a teraz widzi*; z drugiej strony słowo nieprzechodnie może mieć jako objekt rezultat czynności np. *tańczy mazura*. 2) Gdy podmiot jest i wykonawcą czynności i zarazem jej objektem, wtedy mamy słowo zwrotne (stronę zwrotną) np. *myję się*. 3) Podmiot jest wykonawcą czynności, a zarazem jest też objektem takiej samej czynności, wykonywanej przez objekt czynności podmiotu; czynność jest wtedy wzajemna: *spotykam się z kimś*, *walczę z kimś*; *sprawiedlność a pokoj całowalesta sie* Fl. 84, 11. 4) Podmiot

jest objektem czynności cudzej; czynność wtedy jest wyrażona w stronie biernej: *jestem wezwany = ktoś mię wezwał.* Znaczenie strony biernej zbliża się do znaczenia stanu, a różnica między niemi polega na tem, że pojęcie stanu nie wiąże się w naszem myśleniu z pojęciem sprawcy tego stanu np. *kwiat więdnie.* Niektórzy takie słowa, wyrażające stan, nazywają nijakiemi.

§ 368. Tryby według dawnych gramatyków greckich wyrażają „dyspozycje" czyli nastroje duszy. Funkcja trybu oznajmującego zasadza się na konstatowaniu czynności (stanu), przyczem uczucia osoby mówiącej wcale tu się nie zaznaczają, albo się zaznaczają jedynie przez ton wykrzyknikowy, a uczucie ciekawości przez ton pytania. Tryb rozkazujący jest formą kategorycznego rozkazu wykonania czynności, oznaczonej w czasowniku, przez podmiot, do którego mówiący się zwraca. Pod wpływem różnych okoliczności i względów społecznych rozkaz przybierał lub tracił na sile, co na zewnątrz wyrażało się zmiennością tonu mowy przy niezmienności formy gramatycznej: w trybie rozkazującym przemawia groźny pan do potulnego sługi, ojciec do dziecka, dziecko do ojca, człowiek w kornej modlitwie do Boga; tryb rozkazujący ma długi zasób znaczeń od twardego bezapelacyjnego rozkazu do najdelikatniejszej, najłagodniejszej prośby, a w wyrażeniach zbanalizowanych przez codzienne używanie ulatnia się z niego pierwiastek uczuciowy np. w wyrażeniu *bądź zdrów* = 'do widzenia'. Barwę trybowi nazywanemu dziś warunkowym, nadaje uczucie wahania, niepewności; to odróżnia jego znaczenie od znaczenia trybu oznajmującego: *Chciałbym bardzo, cóż kiedy mam trudności nowe* Mick. P. T.; gdyby nie wahanie, możnaby powiedzieć: *chcę bardzo.* Z drugiej strony to samo odróżnia znaczenie tego trybu jako życzącego od znaczenia trybu rozkazującego: *Jużbyś raz z tem skończył!* Gdyby mówiący wiedział na pewno, że posłuszeństwo wymusi, powiedziałby: *Skończ to nareszcie!* Bliskość znaczenia jest tu tak znaczna, że oba te tryby występują niekiedy narówni np. w psałterzu: *Prohibe linguam tuam a malo et labia tua ne loquantur dolum,* co przełożono po polsku tak samo: *Odwroci język twoj ote złego a wargi twoje bychą nie mołwiły lści* Fl. 33, 13. Funkcję warunkową tego trybu Bréal stawia w bezpośrednim związku ze znaczeniem życzenia, twierdząc, że warunek przedstawiał się niegdyś jako obietnica lub życzenie. Raczej jest ona bliższa do znaczenia niepewności, wahania, przy którem łatwo rodzi się wiara

w nierealność tego, o czem myślimy: *Jeśli mię poprosisz, powiem ci*; tu warunek jest możliwy i prawdopodobny. *Jeślibyś mię poprosił, powiedziałbym ci*; tu w odniesieniu do przyszłości warunek jest możliwy, ale mniej prawdopodobny: *być może, iż mię nie poprosisz*; w odniesieniu zaś do przeszłości jest to stwierdzenie niedokonania warunku i udaremnienia zależnego odeń faktu: *nie prosiłeś mnie, przeto ci nie powiedziałem. A by ten... na mię wielikie rzeczy mołwił, skrył bych sie był snadź od niego* Fl. 54, 13.

§ **369.** Czasy gramatyczne w zdaniach niezależnych wyrażają stosunek czasowy czynności lub stanu, oznaczonego przez czasownik, do momentu mówienia: *biorę* (akt współczesny z mówieniem); *brałem, będę brał, wziąłem. wezmę* (akty niewspółczesne); w zdaniach przedmiotowych czasy wyrażają stosunek czasowy czynności lub stanu, wyrażonego w orzeczeniu, do czynności oznaczonej w zdaniu głównem: *czułem, że temu nie podołam.* Gramatyczne formy czasowe nie mają funkcyj niezmiennych, przyczem ich znaczenie zależy od tego, czy się tworzą od słów niedokonanych, czy też dokonanych. Forma czasu teraźniejszego od słów niedokonanych wyraża zasadniczo akt współczesny z aktem mówienia; ale gdy mówiącemu akty, o których mówi, stają żywo przed oczyma, posługuje się on wtedy formą czasu teraźniejszego w znaczeniu czy to czasu przeszłego, czy przyszłego: *Ledwiem pomyślił, szatan nasyła Moskali* Mick. P. T. *On to na sławie zbuduje ogromy swego kościoła; nad ludy i nad króle podniesiony na trzech stoi koronach* Mick. Dziady. Również forma czasu teraźniejszego od czasowników dokonanych obok głównego znaczenia czasu przyszłego miewa także znaczenie czasu przeszłego: *Był jest s nim zastęp niemały, i przyjadą* (veneruntque) *na miasto Atol* BZ. Gen. 50, 9.

§ **370.** Osoba gramatyczna wyraża stosunek podmiotu czasownika do aktu mówienia: gdy podmiot jest zarazem jednostką mówiącą, wtedy czasownik występuje w osobie pierwszej; gdy do podmiotu mówiący zwraca się z mową bezpośrednio, posługuje się formą osoby drugiej; gdy podmiot nie uczestniczy w rozmowie, wtedy czasownika używamy w osobie trzeciej.

Aspekty i postaci.

§ **371.** Oddawna spostrzegano, że pewne czasowniki polskie, etymologicznie pokrewne, oznaczają czynność lub stan w nieco odmienny sposób, t. j. z uwydatnieniem różnic w charakterze lub

przebiegu tejże czynności. Pierwszy Statorius-Stojeński w Polonicae grammatices institutio Cracoviae 1568 mówi, że od słów dokonanych tworzą się częstotliwe: „a perfectis verbis derivantur frequentativa", ale słowa dokonane mieszał z niedokonanemi, na co wskazują przytoczone przez niego przykłady: *robię — rabiam*, *piję — pijam*, *widzę — widam*, *trę — ścieram*, *drę — zdzieram*, *chwycę — chwytam* a. *chwatam*; zaznacza, że niektóre częstotliwe są niepochodne: *matam* — 'kłamię', *szukam*, *śpiewam*; dalej zestawia: *siedź — nie siadaj*, *zawrzy — nie zawieraj*, *odmów — nie odmawiaj*, *brni — nie brodź*. Wreszcie wspomina o inchoatywnych: *siwieję*, *starzeję się*.

To samo powtarza się u Fr. Mesgniena (Grammatica 1649) i u Karola Woyny (Compendiosa linguae pol. institutio 1690). Onufry Kopczyński w Gramatyce dla szkół narodowych na klasę II wyd. III z r. 1784 w przypisach dzieli słowa na dokonane i niedokonane, oraz na jednotliwe i częstotliwe, dodając, że dokonane są tylko jednotliwemi. Nieco inaczej ujmuje to w Gramatyce, wydanej po jego śmierci w r. 1817: dodaje tu przedewszystkiem słowa poczynające (inchoativa): *świta*, *blednieje*, a następnie oprócz niedokonanych, dokonanych, jednotliwych i częstotliwych wylicza przykłady na „oboje" tj. zarazem jednotliwe i częstotliwe: *zaczynam*, *kończę*, *rzekę*, *gonię*. Tomasz Szumski (r. 1809) rozróżnia „gatunki" czasownika, dzieląc słowa na jednotliwe, częstotliwe, dokonane i niedokonane; nowość wprowadza taką, że dokonane dzielą się u niego na prawdziwe (veritabilia) i fałszywe (falsa); pierwsze według niego oznaczają „czynność w oka mgnieniu wykonaną, drugie zaś — czynność, która w przeciągu dłuższego czasu ma być zupełnie wykonana"; formalnie drugie różnią się od pierwszych tem, że są prefiksalne. System jego jest więc taki: słowa jednotliwe niedokonane: *czytać*, *mówić*, dokonane prawdziwe: *dać*, *strzelić*, dokonane fałszywe: *przeczytać*, *namówić*; częstotliwe niedokonane: *czytywać*, *mawiać*, dokonane prawdziwe: *dawać*, *strzelać*, dokonane fałszywe: *przeczytywać*, *namawiać*.

Obszerniej tą sprawą zajął się w swej Gramatyce Łazowski (r. 1848): rozróżnia on słowa niedokonane i dokonane, zaznaczając, że przyimek przemienia czasownik niedokonany na dokonany, ale zarazem nadaje stanowi przez czasownik wyrażonemu pewien odcień, stosowny do swego znaczenia, i przytacza przykłady: *napisał*, *dopisał*, *opisał*, *odpisał*, *popisał*, *rozpisał*, *przepisał*, *wpisał*, *wypisał*, *spisał*, *zapisał*; na str. 197 objaśnia bliżej różnicę tych znaczeń.

Mamy tu więc po raz pierwszy zaznaczoną różnicę między tem, co dziś się nazywa aspektem, a sposobem dokonania czynności. Dalej Łazowski zaznacza, że dwojaką niedokonaność wyrażają czasowniki niezłożone: *piszę, piję — pisuję, pijam*; pierwsze nazywa trwałoniedokonanemi, drugie — częstotliwoniedokonanemi. Niedokonane czasowniki z przyimkami złożone — według niego — mogą być użyte w znaczeniu trwałem lub częstotliwem: *odpisuję, wydalam*, a dopiero wtedy stają się wyraźnie częstotliwemi, gdy przybiorą przyimek *po*: *poodpisywał, powypalał*. Czasowniki niedokonane mieszają się z częstotliwemi, i trudno jedne od drugich odróżnić; jako sprawdzian Łazowski daje przepis, że o ile przyimek słowa niedokonanego nie zmienia na dokonane, wtedy czasownik ten jest częstotliwym np. *(przy)nosił, woził, chodził, łaził, wodził*. Czasowniki niedokonane mogą też być niezłożone np. *dał, kazał, ruszył, skoczył* i t. d. i niektóre z nich są chwilowo dokonanemi.

Te różnice w znaczeniu czasowników Łazowski nazywa plonami (gatunkami), których wylicza 8:

plono trwałoniedokonane: *robił, skakał, puszczał, odrabiał.*
częstotliwoniedokonane: *rabiał, skakiwał, puszczał, odrabiał.*
częściowo niedokonane: *poskakiwał, porabiał.*
plono chwilowodokonane: *gwizdnął.*
trwałodokonane: *zagwizdał, zrobił, odrobił.*
częstotliwodokonane: *popychał, porobił, poodrabiał.*
częściowo dokonane: *porobił* (trochę), *popopychał.*
częściowo chwilowodokonane: *popchnął.*

Wykazuje dalej, że nie każdy czasownik ma wszystkie plona, co „pochodzi poczęści z przyrody stanu, jaki przez czasownik przedstawiamy, poczęści stąd, iż język nie wyrobił sobie jeszcze wszystkich plon odpowiednich". Na str. 215—219 usiłuje określić znaczenie przyimków w składzie z czasownikami.

§ 372. Łazowski, z punktu widzenia dzisiejszego, nie rozwiązał trudności, ale bądź co bądź pierwszy głębiej wejrzał w istotę rzeczy, to też należy go uznać za poprzednika Sigurda Agrella, który, nie znając teorji Łazowskiego, poszedł podobną drogą. Nowsi gramatycy polscy, Fr. Malinowski, Ant. Małecki i inni, mało się tem zagadnieniem zajmowali, powtarzając tradycyjny podział na czasowniki niedokonane i dokonane, częstotliwe i momentalne. Dopiero Agrell w dwóch pracach gruntownie tę kwestję ujął: w r. 1908

wydał książkę p. t. „Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte“ (Lunds Universitets årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd. 4. Nr. 2); potem w MPKJ. VIII w Krakowie 1928 r. ogłosił studjum p. t. „Przedrostki postaciowe czasowników polskich“, gdzie na str. 1—112 znajdujemy teoretyczne dowodzenia z przykładami, a str. 113—622 zajmuje słownik czasowników z przyrostkami.

Widzimy z samego tytułu pracy polskiej, że autor ograniczył się wyłącznie do czasowników z przyrostkami (dokonanych), pomijając czasowniki niezłożone, w zakresie zaś zmian znaczenia czasowników pod wpływem prefiksu wyłączył przedewszystkiem wypadki, w których przedrostek nadaje czasownikowi nowe znaczenie np. *jechać* (fahren) — *wyjechać* (ausfahren), *bić* (schlagen) — *rozbić* (zerschlagen), *robić* (machen), — *zarobić* (verdienen) i t. d. Interesują go natomiast połączenia, w których „przedrostek nie nadaje czasownikowi zgoła nowego znaczenia, tylko zaznacza pozorną zmianę czynności niedokonanej na dokonaną (t. j. czasownik złożony funkcjonuje jako forma perfektywna czasownika niezłożonego imperfektywnego“, przyczem rozróżnia dwa przypadki:

a) „Połączenie z przedrostkiem powoduje tylko zmianę w aspekcie (w perspektywie, w rodzaju) treści czasownikowej; złożona forma tylko zaznacza, że czynność (lub stan) jest już dokonaną, nie wskazuje zaś, jak to się stało. Połączenie z przedrostkiem sprawia tylko to, że do aspektu treści czasownikowej przybywa jeszcze moment dokonania np. *zrobił — robił*, *spytał — pytał*“.

b) „Forma złożona wyraża także, jak rozwijała się czynność (lub stan); przedrostek nietylko sprowadza zmianę w aspekcie (rodzaju) treści czasownikowej, lecz zarazem zaznacza także pewien charakter, pewną postać (= niem. Aktionsart) czynności lub stanu. Tak np. *zakończyć* w przeciwieństwie do *skończyć* stanowi coś więcej, jak formę perfektywną czasownika *kończyć*; *nakierować* nie jest tylko (jak *skierować*) rodzajem (aspektem) dokonanym czasownika *kierować*“.

Rozpatrzeniu różnic w charakterze czyli postaci czynności lub stanów, przez czasowniki prefiksalne wyrażanych, S. Agrell poświęca swą pracę.

§ 373. Ostatni w tej sprawie zabrał głos St. Szober w „Gramatyce języka polskiego“ wyd. II z r. 1923, str. 147—155, gdzie przedstawił swój system, pełniejszy od systemu Agrella, obejmujący klasyfikację czasowników nietylko dokonanych, ale również

niedokonanych, a także nietylko „postaci“, ale i „aspekty“ czasownikowe.

Różnicy pomiędzy „postaciami“ i „aspektami“ prof. Szober nie uznaje, gdyż nietylko je nazywa jednakowo „rodzajami“, ale i w samem ich ugrupowaniu niezawsze jedne od drugich oddziela: osobno wymienia „rodzaje“, rozpatrywane ze względu na zakres trwania czynności lub stanu (niedokonany, dokonany) i ze względu na przebieg ilościowy (jednokrotny, wielokrotny); ale gdy charakteryzuje czasowniki ze względu na przebieg czasowy czynności lub stanu, wtedy już nie odróżnia „aspektu“ od „postaci“, pomieszczając w jednym rzędzie „rodzaj“ (aspekt) chwilowy, momentalny: *mrugnąć* i trwały, duratywny niedokonany: *biec* z temi „rodzajami“, na których wyraźnie swe piętno wyciska prefiks, a więc które u Agrella są właśnie „postaciami“.

Poza tą jedną uwagą nie możemy się tu bliżej zastanawiać nad systemem prof. Szobera, może jednak nie będzie bez korzyści przedstawić jego całość, tem bardziej, że w „Gramatyce“ jest on omówiony w całości, ale niema tam tablicy, którąby zestawiła i unaoczniła poglądowo wszystkie jego szczegóły. Tę tablicę właśnie tu podajemy:

A. Zakres trwania	rodzaj	1. niedokonany
	„	2. dokonany
B. Przebieg ilościowy	„	1. jednokrotny
		2. wielokrotny
		a. sumarycznie wielokrotny: *połykać*
		b. dzielczy, dystrybutywny wielokrotny *pomyć* (talerze)
C. Charakter ilościowy	„	1a. rosnący, augmentatywny ndk.: *rozpalać*
	„	b. rosnący, augmentatywny dk.: *rozpalić*
		2a. powielający, majoratywny ndk.: *wzbogacać*
		b. powielający, majoratywny dk.: *wzbogacić*
		3. efektywny: *wystraszyć*
		4. intensywny: *przestraszyć*

D. Przebieg czasowy rodzaj 1. chwilowy, momentalny: *mrugnąć*
2a. trwały, duratywny dk.: *ugasić*
b. „ „ ndk.: *biec, ugaszać*
3. wynikowy, rezultatywny dk.: *zbiec, złożyć*
4a. wstępujący, ingresywny dk.: *rozpłakać się*
b. wstępujący, ingresywny wielokr.: *rozpłakiwać się*
5a. zstępujący, kompletywny dk.: *dobiec*
b. zstępujący, kompletywny ndk.: *dobiegać*
6a. ciągły, perduratywny dk.: *przesiedzieć*
b. ciągły, perduratywny ndk.: *przesiadywać*
7a. przemijający, preterytywny dk.: *posiedzieć*
b. przemijający, preterytywny ndk.: *popłakiwać*
8. skutkowy, konsekutywny dk.: *pomścić*
9. zakończony, definitywny dk.: *zapalić*

E. Przebieg jakościowy: *odegrać, odmalować.*

Tablica ta została ułożona ściśle według wskazówek autora z jedynym wyjątkiem, mianowicie z zaznaczeniem, że „rodzaj“ rosnący i powielający może być nietylko niedokonanym, ale i dokonanym: *rozpalać — rozpalić, wzbogacać — wzbogacić.*

§ **374.** Różnica między „aspektem“ a „postacią“ jest zasadnicza choćby z tego względu, że ze zmianą „aspektu“ nie zmienia się znaczenie czasownika, gdy tymczasem przedrostek, tworzący pewną „postać“, ma własne znaczenie, posiada funkcję syntaktyczną przysłówka, i przez to samo, wzbogacając treść czasownika, ogranicza jego zakres. Niepodobna zaprzeczyć wprawdzie, że treść znaczeniowa przedrostka bywa nieraz tak nikłą, iż schodzi prawie do

zera, i wtedy mówimy, że przedrostek ma w tym razie jedyną funkcję nadania charakteru dokonaności czasownikowi niedokonanemu; jednakże i tutaj właściwie zmiana aspektu dokonywa się inaczej, niż kiedy jest ona wynikiem zmiany tematu bezprzyrostkowego słowa, co spostrzegł już Szumski. W tym właśnie przypadku słowom niedokonanym, wyrażającym czynność ciągłą, duratywną, odpowiada aspekt dokonany momentalny np. *mruczeć — mruknąć*, *dawać — dać*, natomiast jest inaczej przy zmianie aspektu przez dodanie przedrostka: *robić* znaczy 'wykonywać robotę', *zrobić* — jest wprawdzie słowem dokonanem, jednak nie wyraża czynności momentalnej; oznacza tylko, że w czynności ciągłej zaszedł moment końcowy, uwieńczony pomyślnym skutkiem. Jest to więc także postać, nie zaś czysty „aspekt". Wobec tego utrzymujemy różnicę między „aspektem" i „postacią", przyjmując tę terminologję Agrella.

Aspektów czasowniki polskie mają trzy: niedokonany dokonany i wielokrotny, jednak niewiele jest czasowników, któreby wszystkie te trzy aspekty posiadały: *siedzieć — siąść — siadać*, *leżeć — lec — legać*, *stać — stanąć — stawać*, *błyszczeć — błysnąć — błyskać*, *brzęczeć — brzęknąć — brząkać*, *drżeć — drgnąć — drgać*, *huczeć — huknąć — hukać*, *klęczeć — klęknąć — klękać*, *syczeć — syknąć — sykać*.

Najczęstsze są czasowniki, tworzące dwa aspekty: niedokonany i wielokrotny, oraz dokonany (momentalny) i wielokrotny, który miewa też znaczenie niedokonanego, a wreszcie niedokonany i dokonany momentalny.

Słowa niedokonane i dokonane momentalne: *lać — lunąć*, *wiać — wionąć*, *burczeć — burknąć*; podobnie *jęczeć*, *krzyczeć*, *mruczeć*, *piszczeć*, *skrzypieć*, *warczeć*, *wrzeszczeć*, *skowytać — skowyknąć*, *grzmocić — grzmotnąć*; jednakże *milknąć*, pomimo że jest odpowiednikiem do niedokonanego *milczeć*, jest również niedokonanem inchoatywnem (podobnie jak *więdnąć*) i oznacza 'stopniowo przechodzić w milczenie': *rozmowa milknie*.

Słowa niedokonane i wielokrotne: *biec — biegać*, *jeść — jadać*, *paść — pasać*, *bić — bijać*, *pić — pijać*, *być — bywać*, stp. *czuć — czuwać* (dziś *czuwać* ma już znaczenie niedokonane, gdyż *czuć* — vigilare wyszło z użycia), *mieć — miewać*, *chodzić — chadzać*, *moczyć — maczać*, *mówić — mawiać*, *pędzić — pędzać*, *robić — rabiać*, *sadzić — sadzać*, *stawić — stawiać*, *spać — sypiać*, *ciągnąć — ciągać*, *pełznąć — pełzać* (dziś już prawie niema między

niemi różnicy), *lecieć — latać*, *słyszeć — słychiwać*, *widzieć — widywać*, *pisać — pisywać*; *leźć — łazić*, *jechać — jeździć*, *nieść — nosić*, *wieźć — wozić*, *wieść — wodzić*, *wlec — włóczyć*.

Dokonane momentalne i wielokrotne: *jąć — imać*, *paść — padać*, *dać — dawać*, *kupić — kupować*, *chwycić — chwytać*, *chybić — chybiać*, *puścić — puszczać*, *ruszyć — ruszać*, *rzucić — rzucać*, *skoczyć — skakać*, *cisnąć — ciskać*, *kapnąć — kapać*, *klasnąć — klaskać*, i t. d. wiele z nich obok wielokrotnego ma też znaczenie niedokonane np. *dźwignąć — dźwigać*, *gwizdać*, *mijać*, *pchać*, *sięgać*, *sypać*, *żgać*.

W zakresie czasowników prefiksalnych o czystej zmianie aspektu może być mowa tylko wtedy, gdy dotyczy form czasownikowych z jednym i tym samym przedrostkiem: *przebiec — przebiegać*, *wznieść — wznosić*, *przybyć — przybywać*, *przetrącić — przetrącać* i t. d.

Mnóstwo czasowników nie zmienia aspektu: np. w klasie I niedokonane: *ciąć*, *giąć*, *gnieść*, *gryźć*, *iść*, *móc*, *mrzeć*, *piec*, *pleć*, *pleść*, *pruć*, *prząść*, *rość*, *siec*, *strzec*, *strzyc*, *tłuc*, *trzeć*, *wrzeć*, *żąć*, *żreć*, *brać* i in.; dokonane *rzec*. W kl. II niedokonane: *brzydnąć*, *chłonąć*, *chudnąć*, *gasnąć*, *ginąć*, *grzęznąć* i t. d. prawie wszystkie z bardzo nielicznemi wyjątkami: *brnąć — brodzić*, co zresztą poczuwamy już raczej jako dwa różne słowa o zbliżonem znaczeniu; dokonane: *drasnąć*. W kl. III niedokonane: *gnić*, *kluć*, *knuć*, *kryć*, *kuć*, *myć*, *psuć*, *ryć*, *snuć*, *suć* (w stp. było *sunąć* — 'sypnąć'), *szczuć*, *szyć*, *truć*, *tyć*, *wić*, *wyć*, *żuć*, *żyć*, *bajać*, *brukać*, *chwiać*, *ciosać*, *czerpać*, *deptać*, *dziać się*, *grzać*, *karać*, *kąpać*, *kłamać*, *krzesać*, *znać*, *śmieć*, *wołać*, *bieleć*, *całować*, *miłować* (wyjątek *kupować — kupić*) i wiele innych. W kl. IV: *brzmieć*, *dzierżeć*, *dźwięczeć*, *grzmieć*, *myśleć*, *patrzeć*, *ślęczeć*, *wisieć*, *woleć*... *barwić*, *bawić*, *bronić*, *budzić*, *burzyć*, *chmurzyć*, *chwalić*, *cieszyć*, *darzyć*, *doić*, *głosić*, *lubić*, *razić* i t. d. Kl. V: *wiedzieć*.

Ażeby zmienić aspekt takiego czasownika, trzeba się uciec do pomocy przedrostka, a jego wybór zależy od znaczenia czasownika, gdyż pewien przedrostek, uważany za najmniej treściowy przy jednym czasowniku, zmienia bardzo silnie znaczenie innego, np. *robić — zrobić* wydaje się prawie tylko zmianą aspektu, ale *nieść — znieść* przedstawiają zmianę znaczeniową: *znieść* (*z góry na dół*), *znieść* (*nieszczęście*), *znieść* (*twierdzę*), że już pominiemy takie różnice znaczeniowe jak *łożyć* (na co pieniądze) — *złożyć* (kartkę papieru); i znów niekiedy zmiana aspektu wyraża się w dwu cza-

sownikach zupełnie różnego pochodzenia np. *brać* — *jąć*. Z prefiksalnych tworów najczystszemi typami aspektu są złożenia z przedrostkiem *po-*, nadającym czasownikowi znaczenie powtarzającej się czynności w kolejnych jej aktach: *połykać* (coś jedno po drugiem, *pomyć* (talerze jeden po drugim), przyczem trudno dopatrzyć się różnicy, zaznaczonej przez prof. Szobera, między aspektem sumarycznie wielokrotnym, a dzielczym wielokrotnym.

Nie będziemy tu tworzyć własnego systemu postaci czasowników prefiksalnych i poprzestajemy na powyższem podaniu klasyfikacji prof. Szobera, która z dotychczas ogłoszonych obejmuje najszerszy zakres przedmiotu. Aspektom w czasownikach ruskich poświęcił pracę A. Mazon, Morphologie des aspects du verbe russe, Paryż 1908, a czeskiemi zajął się Fr. Trávníček w obszernej pracy: Studie o českém vidu slovesném, Rozpravy České Akademie Věd a Umění, třída III, číslo 53, Praga 1923.

Wiek wyrazów.

§ 375. Metoda porównawcza daje nam możność z dość znacznem prawdopodobieństwem stwierdzić, że wyrazy, stanowiące dzisiejszy zasób języka polskiego, przedstawiają nawarstwienia, podobne do uwarstwień geologicznych. Badając ich budowę, znajdujemy tak samo, t. j. z tych samych morfem, zbudowane wyrazy w językach najbliżej spokrewnionych, np. zachodniosłowiańskich. Wyłączywszy z nich te, o których możemy mieć poszlaki, że je zapożyczyliśmy z czeszczyzny, albo że Czesi tak samo, jak my, zapożyczyli je samodzielnie z innego jakiego języka, wszystkie pozostałe mamy prawo uznać za wspólne, i jeśli inne także względy przemawiają za istnieniem niegdyś języka prazachodniosłowiańskiego, w takim razie możemy tą metodą uzyskać w przybliżeniu zasób wyrazowy tegoż prajęzyka.

W dalszym ciągu znowu też wyrazy porównywamy z odpowiedniemi im wyrazami innych języków słowiańskich, wybierając z nich wspólne całemu światu słowiańskiemu, przez co odtwarzamy starszą warstwę wyrazów prasłowiańskich.

Wreszcie te poddajemy podobnej próbie porównawczej z zasobem wyrazowym innych języków arjoeuropejskich, otrzymując w wyniku najstarszą warstwę praarjoeuropejską.

Jest to tylko uproszczony schemat metody badań; w praktyce

napotykamy mnóstwo trudności, tak nieraz ciężkich, niemożliwych do usunięcia, że wszystkie próby dotychczasowe, przedsiębrane w tym przedmiocie, są zaledwie poczynaniami, wymagającemi długiego jeszcze doskonalenia (A. Fick, Vergl. Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, w 4 tomach; O. Schrader, Reallexikon der indogerm. Altertumskunde, Strassburg, II wyd. wychodzi od r. 1917, jeszcze nieukończone, por. też jego: Sprachvergleichung und Urgeschichte, wyd. II, Jena 1890, str. 694).

Nie dosyć jednakże rozłożyć wyrazy według tych uwarstwień; trzeba nadto ustalić, co każdy z nich znaczył w każdym z okresów badanych, co jeszcze jest trudniejszem do wykonania, bo gdy przy porównywaniu dźwiękowego składu wyrazów mamy oparcie w nauce względnie ścisłej, jaką jest historyczno-porównawcza fonetyka, to tutaj, przy badaniu pierwotnych znaczeń wyrazów, oprzeć się jedynie możemy na ogólnych wskazaniach psychologji, oraz na własnych kombinacjach i domysłach.

Bądź co bądź przy postępowaniu bardzo ostrożnem, przy rachowaniu się z danemi, uzyskanemi w dziedzinie innych nauk, jako to: antropologji, archeologji przedhistorycznej, pewnych działów nauk socjologicznych, dochodzimy do niektórych wywodów, dotyczących epoki praarjoeuropejskiej, a opartych na wielkiem prawdopodobieństwie, jakkolwiek tylko bardzo cząstkowych i przez to niedostatecznych. Do czasów późniejszych, zbliżonych do epoki prasłowiańskiej, z pomocą przybywają nam źródła pisane przez starożytnych geografów, podróżników i historyków, ograniczające się zresztą najczęściej do krótkich wzmianek, przyczem rzadko mamy pewność, że te ich świadectwa dotyczą istotnie plemion słowiańskich.

§ 376. Zadanie językoznawców, pracujących w zakresie językoznawstwa słowiańskiego, polega na zebraniu wyrazów prasłowiańskich i określeniu ich znaczenia. Otrzymujemy tym sposobem pewien zasób pojęć, których znajomość przypisujemy Prasłowianom i na tej zasadzie wyrabiamy sobie pewne pojęcie o stopniu ich kulturalnego rozwoju.

Sprawdzian ten, choćby się opierał na niewątpliwych i niewzruszonych podwalinach, nie pozwalałby nam jeszcze odtworzyć całego obrazu kultury prasłowiańskiej. Weźmy choćby najobszerniejszy, powiedzmy pełny słownik wyrazów polskich, jako taki sprawdzian: znajdziemy w nim obok wyrazów z życia codziennego także takie, które świadczą o istnieniu u nas sztuk pięknych,

różnych nauk z filozofją włącznie, ale są to wszystko tylko ogólne wskazówki, na których podstawie nie moglibyśmy odtworzyć żadnego poematu, żadnej budowli, żadnej nauki; dają one tylko najogólniejszą wskazówkę na stopień kultury dość wysoki. Nie może też dać więcej i ów odtworzony przez nas słownik prasłowiański; ale ponieważ poza nim wszystkie inne źródła dają nam również mało albo mniej jeszcze wskazówek, przeto i ta droga poszukiwań językowych jest bardzo cenna.

Korzystają z niej liczni badacze kultury prasłowiańskiej, w których szeregu pierwsze miejsce obecnie zajmuje Lubor Niederle, autor dzieła Slovanské starožitnosti, dotychczas jeszcze nie ukończonego, a którego osobny obszerny dział stanowią badania kultury prasłowiańskiej p. t. Život starých Slovanů (wychodzi zeszytami od r. 1921 w Pradze). Uczony czeski korzysta ze źródeł językowych w szerokim zakresie np. w rozdziale p. t. „Gospodarstwo i wieś", który tu dla przykładu krótko streścimy, ograniczając się do wyników, opartych na świadectwach języka, przyczem dodać trzeba, że świadectwa te różnią się wiekiem, t. j. że niektóre z nich datują się już z okresu praarjoeuropejskiego. W dziedzinie więc wyzyskiwania darów natury, służących do pożywienia, pewne sposoby i środki wynieśli Prasłowianie już z dawniejszej swej ojczyzny praarjoeuropejskiej i częściowo je udoskonalili w okresie swej odrębności.

Otóż niewątpliwie musieli już oddawna w pewien sposób uprawiać ziemię, *orać* ją i *obsiewać* a także nauczyli się powiększać obszar ziemi, zdatnej pod uprawę. W tym celu urządzali *trzebież* lasów, uzyskując *trzebiska*, skąd usunięto drzewa; jeżeli tego dokonywano zapomocą wypalania lasu, takie polany wypalone nazywano *łazami*. Nieuprawne *pola* t. j. równiny zwały się *lędami* lub *lędzinami*, na których miejscu powstawały *nowiny* t. j. miejsca nowo zorane, i *role* (nie po raz pierwszy orane), wreszcie *niwy* obsiane zbożem, zapewne ulepszone *mierzwą*. Do uprawy ziemi posługiwano się *motyką* i *łopatą* a także *radłem* lub *sochą*; z czasem przybyło z zewnątrz narzędzie ulepszone, nazwane *pługiem*. Orano w *zagony* oddzielone od siebie *brózdami*, w ogrodach kopano motykami i łopatami *lechy*. Rolę zasiewano *rżą*, *prosem*, *pszenicą*, *owsem*, *jęczmieniem* i włóczono ją *bronami*. Żęto zboże *sierpami* od najdawniejszych czasów, potem przybyła *kosa*; przy zbiorach używano *grabi*, układano *stogi*, młócono zboże *cepami*, *mielono ziarno* w *żarnach* a z prosa

robiono *jagły*. Do orania używano głównie *wołów*, gdyż hodowano *skot* i *konie*, także *owce* i *świnie*. *Krowy dojono*, przez co otrzymywano *mleziwo*, *syr* i *twarog*. W zimowych miesiącach karmiono dobytek *sianem*, trzymano też *drób*, zwłaszcza *kury*, i zajmowano się pszczelarstwem, uzyskując od *pczół* w *barciach miód* i *wosk*. Pomijamy mnóstwo innych szczegółów, gdyż nie chodzi nam tu o danie obrazu rolniczej kultury Prasłowian, lecz tylko o pokazanie sposobu wnioskowania o dawnej kulturze z danych językowych, któremi są wspólnie odziedziczone przez Słowian wyrazy przez nas wyróżnione kursywą, a których żadne inne świadectwa historyczne zastąpić nie mogą.

§ 377. Pewne światło na zamierzchłe dzieje rzucają nazwy topograficzne nie siedlisk ludzkich, bo te bardzo częstym ulegały zmianom, ale przedewszystkiem gór i rzek, których nazwy są znacznie stalsze, jakkolwiek z biegiem czasu ulegały wielkim przekształceniom dźwiękowym przy przechodzeniu ich przez różne języki plemion, kolejno daną miejscowość zamieszkujących. Onomastyką czyli imiennictwem rzek, błot, jezior na ziemiach słowiańskich oddawna się zajmuje prof. Rozwadowski, który dotychczas zaledwie małą cząstkę wyników swych badań drukiem ogłosił. Okazuje się, że między temi nazwami liczne są niesłowiańskie, należące do języków ras i plemion obcych, które przed Słowianami w krajach tych przebywały. W nazwach gór trafiają się wskazówki na plemiona, niegdyś w sąsiedztwie ich zamieszkałe, np. *Pieniny* wskazują na dawnych Piengitów, *Beskid*, *Bieszczad* na Biesów, *Karpaty* na Karpów (Niederle, Slov. starožitn. I, 394—5).

§ 378. Z podobnych względów bardzo ważnemi są nazwy gatunków drzew różnych, w stanie dzikim rosnących, mianowicie każdy z tych gatunków rośnie na pewnych ściśle ograniczonych przestrzeniach, i zasięg ich został z wszelką pewnością przez naukę ustalony. Otóż stwierdzić można, iż w języku prasłowiańskim istniały pewne nazwy, świadczące tem samem, że i drzewa odpowiednie Prasłowianom były znane i musiały rosnąć w ich praojczyźnie; innych nazw brak w tym prajęzyku, z czego można wnioskować, że praojczyzna Słowian rozciągała się na zewnątrz zasięgu drzew takich. Gdy się więc przeprowadzi na mapie linje tych zasięgów drzewnych i skombinuje się to z danemi językowemi, można tym sposobem w znacznym stopniu prawdopodobieństwa oznaczyć, gdzie się mieściła praojczyzna Słowian. Najpoważniejszą w tym kierunku

próbę zrobił prof. J. Rostafiński: O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach, Kraków 1908 (z kartą geograficzną), a także: Geografja roślin a językoznawstwo, odbitka z Przeglądu Geograficznego, Warszawa 1918; por. też J. Rozwadowskiego, Praojczyzna indoeuropejska, odbitka z czasopisma Eos, Kraków 1912.

Ogólne wyniki badań prof. Rostafińskiego, dotyczące umiejscowienia praojczyzny Słowian, są następujące: wschodnia granica modrzewiu europejskiego, jodły, cisu i buku nie dosięga dorzecza Dniepru, a zachodnia granica sybirskiej jodły i sybirskiego modrzewiu obejmuje tylko niewielką część północno-wschodniej Rosji europejskiej. Otóż Prasłowianie wszystkich tych drzew nie znali, bo choć w językach słowiańskich powtarzają się ich nazwy, to jednak u różnych plemion stosują się one do drzew różnych, a nazwę buku Słowianie zapożyczyli od Germanów. Natomiast ogólno słowiańską jest nazwa grabu, którego wschodnia granica obejmuje całe górne dorzecze Dniepru wraz z Polesiem, stąd więc wypływa wniosek, że ta właśnie przestrzeń była praojczyzną Słowian, to jest że Słowianie bezpośrednio przed rozdzieleniem się na późniejsze szczepy tutaj mieszkali, jako jednolite jeszcze plemię. Prof. Rostafiński nadto daje swój pogląd na ważniejsze cechy kultury Prasłowian i wypowiada poglądy na niektóre dawne słowiańskie nazwy plemienne.

§ **379.** Nazwy siedlisk ludzkich, zwłaszcza wsi i osad, są cenną pomocą do badania stosunków społecznych w Polsce przedhistorycznej. Zajął się niemi pierwszy Tadeusz Wojciechowski w książce: Chrobacja. Rozbiór starożytności słowiańskich. Tom I (jedyny wydany), Kraków 1873, dzieląc te nazwy na pięć głównych grup następujących.

1. Przymiotniki dzierżawcze, utworzone od imion osobowych zapomocą przyrostków: *-ów*, *-owa*, *-owo*, po spółgłosce miękkiej *-ewo* np. *Kozłów*, *Klonowa*, *Kurowo*, *Baboszewo*; *-in*, *-ina*, *-ino* np. *Bogucin*, *Żegocina*, *Starzyno*; *-jь*, *-ja*, *-je* np. *Wolborz*, *Radzyń*, *Radomyśl*, *Domoradz*, *Małogoszcz*, *Oświęcim*, *Sądecz*, *Gołusza*, *Skorosze*.

2. Imiona patronimiczne, oznaczające pierwotnie potomków założyciela rodu, które następnie przemieniły się w nazwy miejscowe, i oznaczały zarówno ludzi, jak i ziemię w ich posiadaniu np. *Domosławice*, *Krzesławice*, *Gościradzice*, *Mysłowice*, *Krzeszowice*.

3. Nazwy oznaczające: a) jakąś właściwość topograficzną np. *Biała*, *Roztoka*, *Dąbrowa*, *Podlesie*; b) wyrażające jakąś pracę ludzką np. *Poręba*, *Żary*, *Łazy*, *Rudka*, *Siedlec*, *Gródek*; c) oznaczające mieszkańców, nazwanych od właściwości topograficznych, np. *Podolany*, *Dębiany*.

4. Nazwy ludzi, wyrażające ich zajęcie i przeniesione na zamieszkaną przez nich miejscowość np. *Skotniki*, *Piekary*, *Strzelce*.

5. Przezwiska ludzi, przeniesione na miejscowość np. *Kruki*, *Sowokleski*, *Kurozwęki*.

Miejscowości z nazwami patronimicznemi według prof. Wojciechowskiego były początkowo „osadami", zaludnionemi przez chłopów niewolnych, w czasach piastowskich należącemi do monarchy.

W przeciwieństwie do tych „osad" siedliska ludzkie z nazwami dzierżawczemi były pierwotnie „wsiami", stanowiącemi własność prywatną szlachty, która te folwarki uprawiała przy pomocy niewolnej czeladzi.

Grupę trzecią według autora tworzyły „przysiołki", niegdyś przynależne albo do „osad", albo do „wsi", bardzo liczne i dawne, które z czasem miejscami mogły się niekiedy stawać wsiami, obejmującemi znaczne obszary ziemi.

Czwarta grupa, później przez Fr. Piekosińskiego nazwana wsiami narokowemi, składała się według Wojciechowskiego z osad służebnych, które powstały z woli monarchy przez osadzenie tam ludzi niewolnych, obarczonych obowiązkiem spełniania specjalnych zajęć: hodowania pszczół — *Bartniki*, koni — *Koniary*, bydła — *Skotniki*, owiec — *Owczary*, lub wyrabiania pewnych przedmiotów: naczyń na płyny — *Łagiewniki*, kobierców — *Kobierniki* i t. d.

Wreszcie grupę ostatnią miejscowości, zamieszkałych przez ludzi, poprzezywanych w różny sposób, nieraz humorystycznie, miały stanowić „osady wojskowe", utworzone przez nadanie szlachcie gruntów uprawnych, a chłopom lasów do karczunku z obowiązkiem służby wojskowej na kresach państwa, zwłaszcza na Mazowszu. Później tę grupę osad Piekosiński uznał za wsi, osiedlone przez tak zwane rycerstwo włodycze.

Prof. Fr. Bujak w pierwszej części swych gruntownych Studjów nad osadnictwem Małopolski, osobne odbicie z t. XLVII Rozpraw wydziału historyczno-filozof. Akad. Um. w Krakowie 1905, zajmuje się sprawdzeniem poglądów T. Wojciechowskiego na podstawie skrupulatnego badania dostępnych źródeł historycznych. Pozostawiając

bez zmiany system podziału nazw, utworzony w „Chrobacji", modyfikuje wysnuwane stąd dotychczasowe wnioski.

Według niego pierwotne znaczenie patronimiczne nazw pierwszej grupy stosunkowo szybko uległo przyćmieniu, a następnie zapomnieniu, i wskutek tego wcześnie zaczęły się tworzyć nazwy o formach zewnętrznie tylko patronimicznych. Nazywano w ten sposób wsi od imienia osoby, pełniącej tam zwierzchni nadzór, włodarza czy starosty. Nazwy te na Śląsku już od w. XIII miały tę samą formę, co dzierżawcze; nazywano też tak wsi, należące do uposażeń dostojników kościelnych np. *Biskupice*, *Opatowice*, lub na pamiątkę jakiejś osoby znanej, a niegdyś z wsią mającej związek; wreszcie używano tego typu przy nazywaniu wsi nowych poprostu na wzór innych znanych starszych wsi, których nazwy kończyły się na *-ice*.

Nazwy dzierżawcze są w pospolitem użyciu w ciągu całego naszego rozwoju historycznego. W średnich wiekach używano ich często z dodaniem rzeczownika: *Bozdziechowo siedlisko*, *Maciejow kierz*, *Zajęcow dąb*, *Dębow dział*, *Pomianowa wola*, *Michałow kąt*, *Powierszyn most*, *Szczudłow ostrowek* i t. d. więc niezawsze *dwor*, *stan*, *żrzeb*, *wieś*. W XIII w. zamiast tego używa się forma rzeczownika w dopełniaczu lub miejscownika z przyimkiem np. *u Panica*, *u Balka*, *u Kwiatka*, *u Łijana*, *we Krzu*; prof. Bujak skłonny jest przypuścić, że ten typ może być wcześniejszym od nazw dzierżawczych i że te z niego mogły wziąć początek.

Nazwy od zajęć specjalnych (grupa czwarta) nie oznaczają wsi narokowych, gdyż *narok*, jak wyjaśnia prof. Bujak, znaczył orzeczenie sądowe w sprawach poszlakowania kogoś o złodziejstwo lub inną zbrodnię tajemnie dokonaną, a wykrywaną z pomocą ordaljów. Narocznicy — to skazańcy, pozbawieni wolności i własności, z których ściągano grzywny. Nazwy takie, jak: *Kobierniki*, *Koniary*, oznaczają ludzi, zajętych w jakiejś gałęzi przemysłu a osiedlonych zazwyczaj w pobliżu grodów, klasztorów, katedr biskupich i innych ośrodków; zajmowali się oni może także wyrobem przedmiotów przeznaczonych wogóle na sprzedaż, np. łagiewnicy i korabnicy.

Rzekome osady włodycze według zdania prof. Bujaka mogły być osiedlane przez drobną szlachtę lub chłopów, noszących wspólne przydomki, i z obroną granic nie miały nic wspólnego (grupa piąta).

Za najstarsze siedliska w Polsce prof. Bujak uznaje te, które

otrzymały nazwy od właściwości topograficznych (grupa trzecia), gdyż tak nas poucza ogólne imionoznawstwo; uczy ono, że wszelkie nazwy geograficzne zależne są od stopnia kultury ludności, która je tworzy i posługuje się niemi. „Nazwy, które oznaczają przyrodzone fizjograficzne cechy miejscowości, są względnie najprostsze i najbardziej celowi swojemu odpowiadające, dlatego też człowiek najpierw je tworzy. Nazwy te odpowiadają bardzo luźnemu stosunkowi człowieka do terytorjum, na którem koczuje, łowi, lub tylko zbiera żywność. Po tym okresie mniej lub więcej bliskiej znajomości obszarów zamieszkanych następuje coraz większe zbliżenie człowieka do ziemi i związanie się z nią na stałe nietylko pojedynczej osoby, ale i długich generacyj. Wtedy to wskutek wzrostu znaczenia tradycji, tworzenia się wspomnień i opowieści o wybitnych przodkach, a nawet żyjących członkach społeczeństwa, dalej wskutek zgęszczenia się ludności, rozgraniczania terytorjów plemiennych i rodowych, a wreszcie głównie wskutek powstania własności indywidualnej zaczynają występować imiona osobowe jako czynnik urabiania nazw. Tak jest u ogółu ludów na świecie, tak samo było, musiało być u nas".

§ 380. Wspomnimy o jednej jeszcze grupie wyrazów, z których wysnuwano bardzo daleko idące wnioski o pierwotnej organizacji społecznej w Polsce: są to tak zwane „zawołania", popularnie uważane za nazwy herbów szlacheckich. Nie mają one jednak związku z rysunkami herbowemi i tylko stale herbom towarzyszą. Rozprawiano szeroko o chronologicznem pierwszeństwie jednych lub drugich; Fr. Piekosiński pierwszeństwo oddawał rysunkom herbowym, które wywodził z run skandynawskich, i na tem oparł swą teorję „O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu", Kraków 1888 i „Rycerstwo polskie wieków średnich" 3 tomy, Kraków 1896—1901; A. Małecki, przeciwnie, większą uwagę przypisywał „zawołaniom", które uważał za pierwotne nazwy początkowych i głównych siedlisk rodu, a więc za nazwy topograficzne: „Studja heraldyczne", 2 tomy, Lwów 1890. Nowsze prace heraldyczne, zwłaszcza prof. Wład. Semkowicza, stwierdziły, że „zawołania" są różnego pochodzenia i nie stanowią przeto żadnej jednolitej kategorji znaczeniowej: „Uwagi metodyczno-krytyczne nad pochodzeniem i rozsiedleniem rycerstwa polskiego wieków średnich", w Sprawozdaniach z czynności i posiedzeń Akademji Umiejętności w Krakowie, t. XVI, nr. 7, r. 1911; „Ród Awdańców", Poznań 1920 str. 293—315.

Zamieranie wyrazów.

Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas.
Horatius, De arte poëtica.

§ 381. Zasób wyrazów w każdym języku ciągle się kurczy i rośnie tak samo prawie, jak i liczba ludzi na ziemi: wyrazy mrą, wychodzą z użycia, ulegają powszechnemu zapomnieniu, a słowniki, obejmujące materjał wyrazowy nietylko teraźniejszy, ale takie, jak Warszawski, który wyrazy przestarzałe krzyżykami zaznacza, mają w pewnej mierze charakter cmentarny. Gdy je przeglądamy, odbieramy wrażenie, jak gdybyśmy byli w dzień zaduszny na cmentarzu: obok tłumów ludzi żywych widzimy tam długie szeregi grobów, gdzie na wieki spoczęli ci, co niegdyś także żyli.

Oczywiście, jest to tylko przenośnia. Wyraz samodzielnego życia nie posiada, jest on wytworem naszego ducha, symbolem językowym naszych pojęć. Gdy treść pojęcia się zmienia, a zwłaszcza gdy się zmienia dość nagle, dotychczasowa nazwa jego już nie wystarcza; zarzuca się ją, a na jej miejsce szuka się nowej. W ten sposób na miejsce starych tworzą się nowe pojęcia i nowe wyrazy, przyczem jednakże dla powstania nowych pojęć i nowych wyrazów nie jest konieczne usuwanie starych. To mnożenie się nowych wyrazów odbywa się w różny sposób: przez samorzutne nowe kombinowanie rodzimych pierwiastków tworzywnych, przez literalne tłumaczenie wyrazów obcych, przez zapożyczanie żywcem tych wyrazów obcych i przystosowywanie ich brzmienia do zwykłych zespołów głosek w rodzimym języku. To są główne źródła powstawania nowych wyrazów. Pozatem dla oznaczania nowych pojęć posługujemy się i istniejącemi już wyrazami, rozszerzając ich znaczenie, czyli raczej przenosząc istniejące nazwy na nowe pojęcia, przyczem do tych wyrazów nieraz dodajemy jakieś określenie szczególne, które zresztą z czasem może być pomijanie w mowie (np. *pióro = pióro stalowe*).

§ 382. Jednocześnie stare wyrazy często wychodzą z użycia, przedewszystkiem te, co oznaczały dawne przebrzmiałe już wierzenia, zwyczaje i obyczaje, przestarzałe narzędzia pracy lub walki, i w ogólności to wszystko, co z biegiem czasu straciło rację bytu lub uległo radykalnej zmianie, a do zapomnienia tej dawnej przeszłości, tak gruntownego, że jej ślady w języku znikły zupełnie, przyczyniły

się nieraz celowe i pracowite starania jednostek czy organizacyj społecznych, którym zależało na tem, aby zatrzeć wszelkie ślady niemiłej sobie przeszłości.

Tak się właśnie stało z mitologją Słowian. Przodkowie nasi w okresie przedchrześcijańskim musieli mieć jakichś bogów, bo każde plemię, nawet najpierwotniejsze, ma swoje fetysze i bogi. Ale z mitologji słowiańskiej prawie nic nie zostało, a i z polskiej mamy tylko okruchy, nieledwie przypadkiem dochowane. Poza imionami *Swarożyc*, *Dadzbog*, *Trzygłow*, *Podaga*, *Świętowit* nie zostało nic więcej. Nie wiemy, jakie to były bóstwa, gdzie je czczono, i nawet nieraz etymologicznie tych nazw objaśnić nie umiemy. Krytyczną ocenę materjału, dochowanego z zakresu mitologji słowiańskiej, znajdujemy u Niederlego „Život starých Slovanů" Praga 1917 str. 299, i u Brücknera, „Mitologja słowiańska", Kraków 1918, wydanie Akademji Umiejętności, oraz „Mitologja polska" Warszawa 1924.

Wszystko, co dotyczyło kultu bogów starodawnych polskich, nie zostawiło żadnych śladów w języku, wyparte przez nowy materjał językowy, dotyczący nowego chrześcijańskiego życia religijnego. Nie obyło się tu bez współdziałania duszpasterzy chrześcijańskich, to jednak współdziałanie mogło jedynie tylko przyspieszyć ów proces, który z biegiem czasu i bez tego byłby się dokonał. Nie tępił przecież nikt wyrazów, które odbijały w sobie wspomnienia dawnych władców i urządzeń społecznych. Są gdzieniegdzie wzmianki o *żupanach*, o *księdzach* czyli książętach, o *drużynie* książęcej, o *grodach* i *opolach*, o *wiciądzach*, o *włodykach* i *panoszach*, musiały wtedy ciążyć na ludności *daniny* dla książąt, które — jak możemy wnosić z późniejszych dokumentów (XII i XIII w.) — były liczne i nosiły różne nazwy (np. *powołowe*, *poradlne*), z biegiem czasu i ze zmianą organizacji społeczno-państwowej zarzucone i zapomniane. Z tych dawnych wyrazów przetrwały niektóre do XIV i XV wieku, poczem znikły bezpowrotnie z wyjątkiem może jednego *wieca*, które zostało na nowo wskrzeszone w czasach ostatnich, ale zamiast dawnej formy nijakiej *wiece* przybrało męską *wiec*.

Wiemy, że istniał niegdyś u nas ustrój rodowy, ale nawet nazwa naczelnika rodu została zapomniana; tylko wyrazy *wrożda* (niekiedy w temże znaczeniu *wrożba*) i *pokora* są przeżytkami dawnego prawa zemsty rodowej i sposobu okupywania się od niej. Z najdawniejszych obyczajów wiemy tylko, że niegdyś w V wieku uczta pogrzebowa u Słowian *strawą* się nazywała.

Kiedy wskutek zmian w ustroju społecznym związki rodzinne zaczęły się rozluźniać, gdyż i organizacja rodowa się rozpadła, dawne nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa trzymały się jeszcze przez paręset lat mocą tradycji, ale w XVI w. już były ledwie zrozumiałemi archaizmami: o *dziewierzu* i *zięciu* (brat żony) pisze Rej, *zołwicę* zna Kochanowski, ale są to już dogorywające resztki dawnego bogatego imiennictwa. Dziś trzeba objaśniać, że *dziewierz* to 'brat męża', *zołwica* — 'siostra męża', *szurza* — 'brat żony', *świeść* — 'siostra żony', *swak* — 'mąż siostry', *jętry*, *jątrewka* — 'żona brata', *niewiasta* albo *sneszka* — 'synowa', *nieć* — 'siostrzeniec', *nieściora* — 'siostrzenica'. Dziś mieszamy rodziców męża *świekra* i *świekrę* (stp. *świekry*) z rodzicami żony *teściem* (stp. *cieść*) i *teścią* czy *teściową* (stp. *ćcia*, *tścia*). Inne nazwy się zachowały, ale niektóre zmieniły znaczenie: *rodzic* pierwotnie znaczył 'krewny' t. j. pochodzący z tegoż rodu, dla 'krewnej' była nazwa *rodziczka*; jedynie tylko w gwarach gdzieniegdzie trafi się *swak* czy *szurza* i stąd do późniejszych utworów literackich się przedostanie.

§ 383. Zmiany pojęć, obyczajów, warunków pracy, ustroju społecznego są jedną z przyczyn zmian w słownictwie; drugą było pozbywanie się synonimów.

Przypuszczać można, że dawni przodkowie dzisiejszych Polaków dzielili *czas* (prastara to nazwa) na okresy słoneczne i księżycowe; pozostały dawne nazwy na cztery pory roku, ale już okresy księżycowe nawet w epoce historycznej miały nazwy nieustalone; z nich uległy zapomnieniu zapisane w starszych zabytkach: *ledzień* obok *tycznia*, *stycznia*; *sieczeń*, *strąpacz*, *jacień* obok *lutego*; *unor*, dziś jeszcze nazwa znana u Czechów, wyparta u nas przez zapożyczone *marzec*; *łżykwiat* a. *kwiecień*; *ugornik* albo *zok*, u innych Słowian *izok*, *czerwiec*; *pajęcznik* albo *stojęczeń* a. *stojęczka*, dziś *wrzesień*; *prosień* dziś *grudzień*. Gdy zestawimy wszystkie wyrazy z w. XIV—XV, odpowiadające ustalonym potem nazwom miesięcy (p. Początki piśmiennictwa str. 136) uderzy nas ich obfitość, czyli bogactwo synonimów. Każdy miesiąc ma swoje charakterystyczne cechy i każda z tych cech może się stać tematem dla nazwy. Nie było nigdy żadnej „umowy społecznej", któraby odrazu ustaliła nazwy oddzielnych miesięcy obowiązujące cały naród; powstawały one w różnym czasie i w różnych miejscach, i dopiero kiedy nastąpił okres silniejszego poczucia jedności narodowej, wtedy za pośrednictwem szkoły i literatury dokonał się wybór dwunastu nazw,

a zbyteczne synonimy poszły w zapomnienie. Możnaby tu upatrywać coś w rodzaju „doboru naturalnego“, tylko że nie wiemy, dlaczego *styczeń* okazał się bardziej żywotnym od *lednia*, albo *luty* silniejszym od *jatnia* lub *siecznia*.

Z wielkiego Słownika warszawskiego A. Krasnowolski i W. Niedźwiecki wybrali około 26 tysięcy wyrazów, dziś już przestarzałych w języku literackim, po większej części zapomnianych (M. Arcta „Słownik staropolski“, Warszawa [1914]). Jeżeli z tego wyłączymy wyrazy, stosunkowo tylko niewiele brzmieniem różniące się od teraźniejszych, zostanie jeszcze kilkanaście tysięcy takich, których ogół dzisiejszy już nie używa. Z tych znowu wyłączymy obce efemerydy, wprowadzone do języka w niektórych okresach szczególnie podlegających chorobie, nazwanej przez Brücknera „cudzobiesiem“ słowiańskiem, t. j. zbytniem zamiłowaniem do cudzoziemczyzny, a z czasem zaniechane i zapomniane. Ostatecznie pozostanie jeszcze najmniej kilka tysięcy wyrazów, w części przyswojonych, w części rodzimych, które przez czas długi cieszyły się obywatelstwem polskiem i były w powszechnem użyciu, ale z czasem przez inne wyrazy zastąpione zostały.

Bez przyjrzenia się im niepodobna orzec, dlaczego spotkał jeden gorszy od innych. Oczywiście, nie możemy ich wszystkich tutaj wyliczać, klasyfikować, oceniać czy też ważyć, choć niewątpliwie byłoby to zadaniem wiele obiecującem. Ograniczamy się do przejrzenia tylko małej cząstki takiego przestarzałego materjału słownikowego, podając jego wybór z Kazań Świętokrzyskich, Psałterza Florjańskiego i Kazań Gnieźnieńskich, jako najstarszych zabytków językowych, oraz nieco doraźnie zebranego materjału z XV wieku.

§ 384. Rzeczowniki. W Kazaniach Świętokrzyskich: *kłodnik* — ‘więzień’, *włodyczstwo* — ‘panowanie’, *wrzemię* — ‘czas’; pisarz Psałterza Florjańskiego już tego wyrazu nie zna i z dawniejszego wzoru przepisuje go jako *brzemię*; *opłcenie*, w Ps. Fl. *opłecenie* — ‘wcielenie’.

W Psałterzu Florjańskim: *brzeżdżenie* — ‘świtanie, świt’, *cerkiew* — ‘kościół’ jeszcze w temże znaczeniu u Suleda w XV w., potem w zastosowaniu do cerkwi ruskiej; *czysło* obok *liczba*, tutaj jednak jeszcze te dwa wyrazy w różnych znaczeniach, gdyż *liczba* oznacza ‘rachunek’: *wzdać imają liczbę* — rationem reddent; w BZ. obok *czysło* — numerus jest i *liczba* w obu znaczeniach: numerus, ratio; *gospodzin* — ‘pan’ już tylko w odniesieniu do Boga, gdy *pan*

oznacza Boga, a także człowieka: *postawił jej* (= go) *panem domu swego*; *jeszutność* obok równoznacznego *prozność*, *juniec* ob. *cielec*, *junoszka* ob. *młodziec*, *lelejanie* ob. *licie* — 'fluctus', u Wujka *nawałność*; *leść* ob. *zdrada* w znaczeniu dolus; *łaskanie* — placatio, u Wujka *ubłaganie*; *łatka*, u Wujka *garniec*; *łeż* — 'kłamca', *łża* — 'kłamstwo', *łęczysko*, *łęczyszcze* — 'łuk', *łomy* (w Ps. Puł. *puszcze*) — condensa obok *gąszcze* w temże znaczeniu; *mir* obok *pokoj* — pax; *niezbożstwo* — infelicitas obok *ubożstwo* — paupertas, obie formy pierwotnie miały wspólne znaczenie; *nożny* — 'pochwa'; *obiata* obok zapożyczonego *ofiara*; *ocwirnice* — terribilia, 'poczwary'; *ogłoń* obok *uzda*; *okno* — cataracta, toż w BZ. w temże znaczeniu: okno nieba t. j. otwór, przez który woda spływa na ziemię, etymologicznie to samo, co *okno* — fenestra; *ostrow*, stp. w temże zn. *wysep*; *owien* obok *baran*; *pirzwiecznię*, *pirzwienię*, *pirzwieniec* — primogenitus obok *pirzwierodzony*; *płoszczyca*, toż w BZ. — 'pluskwa'; *poczta* — 'ofiara', właściwie 'uczczenie' (przez dar), potem 'dar' np. w Dialogu Mistrza ze Śmiercią z XV w.; *pokrątki* — 'nerki', *porokowanie* — 'fukanie' (u Wujka), *prza* — 'sprawa sądowa', wyraz zrzadka używany jeszcze w XVI w.; *prześpiech* — 'powodzenie', *przezdziatkini* — 'niewiasta niepłodna', *przyjemca* — susceptor, u Wujka *obrońca*; *pwa* obok *nadzieja*, *rosierdzie* ob. *gniew*, *stdza*, *śćdza*, *zdza* ob. *ścieżka* (*stdzam albo ścieżkam* 118, 105); *ściążka*, w Puł. *piszczel* — tibia, u Wujka *goleń*; *ścieżeje* — 'zawiasy', u Lindego już tylko wyrażenie *na ścieżaj*; *skot* — 'bydło', w Fl. *bydło* jeszcze tylko w znaczeniu possessio; *skocię* — 'bydlę', *śmiara* — humilitas, w BZ. *pokora*, który to wyraz w XIV w. miał znaczenie aktu oczyszczającego winowajcę; *śmieś*, może zapożyczenie czeskie, u Wujka *zmieszanie*; *ssąd* — 'naczynie', u Lindego przykłady z XVI w., obecnie gwarowe *sądek*; *strzedż*, *stredż*, jeszcze w BZ. obok *miód*; *trzaskawica* — 'grzmot', wyraz używany w XVI i XVII w. potem zapomniany i wskrzeszony w literaturze z końca XIX w.; *trzem* — 'sień'; *tuł* — 'sajdak' w XVI w. już tylko jako archaizm w tłumaczeniach psałterza; *wirzbca*, również w Puł., ale w Fl. obok *wirzbca* także *powrozek*; *wsiadacz* — 'jeździec' w Puł. *wsiadający*; wyraz *wsiadacz* zapewne nie był w użyciu powszechnem nigdy. i tłumacz psałterza sam go utworzył, aby literalnie oddać znaczenie łc. ascensor; *zgłoba* jeszcze w BZ., ale w XVI w. tylko *złość*; *żyźń* obok *żyzność*.

W Kazaniach Gnieźnieńskich: *bojarzyn ku boju* — pugil ad pugnandum, wyraz zapożyczony i objaśniony fałszywie, jakoby od

boju pochodził; potem używa się, ale tylko dla oznaczenia bojarów moskiewskich; *czyn* — pontificalis habitus, gdzieindziej 'broń', arma, także 'rząd' na konia; *gzło*, według Brücknera raczej *kzło* — 'koszula', *harnasz* — 'pancerz', *junosza* — 'narzeczony, nowożeniec', *kostarz* — 'gracz w kostki', *mierziączka* — 'utrapienie', *płat* — 'podatek, danina', *przekaza* — 'przeszkoda', *przezkost* — 'paralityk' (jakby kości w nogach nie miał), *strada* — 'ubóstwo'.

Z różnych zabytków XIV, XV w.: *bika* — 'siekiera ciesielska, topór', *brzechwa* — 'strzała bez żeleźca', zapisane także u Knapjusza, ale Linde nie przytacza cytatu z żadnego autora, *chąśba* — 'kradzież', *chąśnik* — 'złodziej', *darznienie* — 'odwaga, śmiałość, zuchwalstwo', *grododzirża* — 'kasztelan', *jadownik* — 'truciciel', *kraczaj* — 'krok', *kromoła* — 'zamęt, niezgoda', *licemiernik* a. *lucemiernik* — 'hipokryta', *niemalczyca* — 'rzecz wielka', *obłojstwo* — 'obżarstwo', *okłoć* — 'diecezja', *piśmię* — 'pismo', *poćbiega* — 'rozwódka', *pośrzacaj* — 'spotkanie', *skomroch* a. *wiła* — 'błazen', *stoliman* — 'olbrzym', *skuta* (Puł.) — 'działanie', *ston* lub może *stona* (Puł. znaczenie niejasne: 'członek'? *Chrystus cielne rozgodził stony*, czy nie omyłka zam. *strony?*), *strąpacz* — 'nazwa miesiąca lutego', por. *strzępać* w Puł., natomiast w Fl. *bać się*; *szczebrzuch* — 'sprzęt domowy', *szele*, *szelina* — 'żarośla', *ślepieje* — 'ślady, tropy', *świerzepica* — 'źrebica', *wiodro* — '(piękna) pogoda', *wroża* — 'los', *żeńszczyna* a. *żeńszczyzna* — 'niewiasta, biała głowa', *źrzeb* — 'los', *żyrzec* w BZ. — 'swat na weselu, mistrz ceremonij'.

§ **385.** Przymiotniki. W Psałterzu Florjańskim: *giąca* (trąba) — ductilis, 'ciągniona', u Wujka *głośna*; *krasny* — 'piękny', *lubieżliwy* — 'przyjemny', *łaczny* — 'głodny', *niszczotny* — 'biedny', *popuściałe* (węgle) u Wujka *pustoszące*; *prokny* — 'każdy', *urępny* — 'piękny'; w innych zabytkach: *chabry* z dawniejszego **charbry*, inna forma *chrobry*, oddawna stosowany tylko do Bolesława I, *zapiekły* — 'zacięty, zawzięty', *wąwiry* — 'krzywy', *isty* — 'pewny' w Ksw. *ten isty* — 'ten sam' i t. d.

§ **386.** Czasowniki. W Kazaniach Świętokrzyskich: *domieścić* — 'doprowadzić', *pwać* — 'ufać', *zapieklać się* — 'zacinać się w uporze', *żadać się* — brzydzić się, w Fl. *żadać się* a. *wzgarzać się*, obok czego *rozgorzyć* — 'rozgniewać', *przegarzać* — 'drażnić'. Dalej w Psałterzu Florjańskim: *bucić się* — 'zuchwale się pysznić, wynosić się nad innych', *bydlić* w Gn. *przebywać*; *gąść* — 'grać na instrumencie muzycznym', por. *gęśl*; *kaźnić* — 'karać', *łuczać* —

captare, właściwie 'trafiać do kogo z łuku'; *nienaźrzeć* — 'nienawidzić', *pobieszczynić* — 'sprofanować', *pośrzatnąć* — 'spotkać', *postrobić* — 'wzmocnić'. *przyrzeszyć* — 'przyłączyć', *rozkwirać*, *rozkwrzeć* — 'roztopić' (na ogniu), por. w Żywocie Błażeja *skwarzony ołów*; *rożżec* — 'rozpalić', *rzuć*, *rzwać* — 'ryczeć', *sklęczyć* — 'zgiąć', *snażyć się* a. *snadzić się* — 'wprawiać się w co', *wieliczać* — 'wielbić', *wnimać* — 'uważać, podejrzewać', *zaminać* — 'zapominać', *zażrzeć* — 'zazdrościć', *żdać* — 'czekać'.

W Kazaniach Gnieźnieńskich: *nędzić* — 'męczyć', *obiatować* — 'ofiarować', *pozedlić* — 'zbudować', *rozgodzić* — 'rozrządzić, rozdzielić', *skonić* — 'skończyć', *spachać* — 'zrobić, uczynić', *warować się* lub *wiarować się* — 'strzec się', *wskryć* — 'odkryć, odsłonić', *wskłonić się* — 'podnieść się', *wychytrzyć* — 'ujść, uciec', *wysiepać* — 'wyciąć, wykrajać', *słowie* — 'nazywa się', *dzie* — 'mówi'. W innych zabytkach: *łpieć* — 'przylgnąć', *uścić* — 'świecić', *uścieć* — 'błyszczeć', *wezwroszyć* (Puł.) — 'rozdrażnić' i t. d.

§ 387. Zaszły też straty w zakresie innych części mowy: zginęły niektóre formy zaimkowo-przysłówkowe. W języku prasł. zaimki wskazujące, względne i pytajne tworzyły się od trzech różnych tematów, mianowicie pierwsze od tematu *to-*, drugie od tematu *jo-*, trzecie od tematu *ko-*, por. prasł. zaimki: **tъ*, **jь*, **kъ*, polskie *ten*, *jen*, *kto*. Z biegiem czasu nastąpiło pomieszanie funkcyj zaimków względnych i pytajnych: do końca w. XIV względnym był *jenże*, *jen*, pytajnym zaś *który*; ale w tym właśnie czasie zaczęto zaimka *który* używać w funkcji względnej, i w ciągu stu lat dokonało się wyparcie zaimka *jenże* przez *który*. W w. XIII i XIV mieliśmy formy: *tamo* w znaczeniu wskazującem, *jamo* w znaczeniu względnem, *kamo* pytajne; z nich utrzymało się tylko pierwsze, a inne wyszły z użycia, wyparte przez *gdzie*, *dokąd*. Zaimki nieokreślne (prócz formy wspólnej z pytajnemi) wyrażały się w różny sposób: *niekto*, *ktole*, *ktokole*, *ktokolwie*, *ktokolwiek*, *ktoś*; pozostały tylko dwie ostatnie formy.

Wyszły z użycia także niektóre przysłówki, przyimki, spójniki, partykuły i wykrzykniki: *wżła* a. *weżdy*, *weżgdy*, *weżgi* (wszystkie te formy w Fl.) — 'zawsze', *wżdy* — 'jednak', *wszegdyńcy* Gn. — 'jednakże', *mnogdy* Gn. — 'częstokroć', *kromie* Ksw. Fl. — 'oprócz', *wysprz* — 'wgórę', *wielmi* — 'bardzo', *owszeją* Fl. — 'w ogólności', *przeń* — 'z powodu, dla', *aliż* — 'aż, dopóki nie', *ać* — 'niech', *gorze!* — 'biada!' i t. d.

§ 388. Zaniechano niektórych form fleksyjnych, częściowo tylko zastąpionych przez inne formacje np. *sąc* — 'będąc', częściowo utraconych bez odszkodowania np. *szto*, forma używana w XIV i w pocz. XV w., potem wyszła z użycia: *nie szto do domu* — 'nikt do domu nie szedł, nie chodził'; od niepamiętnych czasów pozostały w użyciu tylko trzy formy przypadkowe imiesłowu czynnego teraźniejszego w deklinacji niezłożonej: *biorę, biorąc, biorący*, z nich utrzymała się jedna tylko, na *-ąc*, ale przynajmniej zachowano całą deklinację złożoną tego imiesłowu; natomiast utraciliśmy całą deklinację złożoną imiesłowu czynnego przeszłego np. **brawszy*, **brawszego*, **brawszemu*... i dlatego zmuszeni jesteśmy teraz zbyt często używać zdań względnych: *który brał*.

Pewne światło na przyczyny znikania wyrazów i form językowych rzuca historja zaniku imperfektów i aorystów polskich. Zanik ten rozpoczął się po skończeniu procesu ustalenia różnic aspektowych w czasownikach prasłowiańskich i po ukazaniu się nowej formy czasu przeszłego złożonego. Przedewszystkiem zaprzestano używać formy imperfektu od czasowników dokonanych i aorystu od czasowników niedokonanych, gdyż imperfekt jako czas niedokonany i aoryst jako czas, wyrażający czynność momentalnie dokonaną, nie harmonizował ze znaczeniem czasowników, inny aspekt przedstawiających. Potem zaś w konjugacji czasowników dokonanych aoryst i czas przeszły złożony miały jednakową funkcję, i tak samo imperfektum oraz czas przeszły złożony czasowników niedokonanych. Z dwu form, mających jednakową funkcję, jedna była zbyteczna, a przeto skazana na zatratę; otóż czas przeszły złożony miał tę wyższość nad imperfektem i aorystem, że mógł być utworzony w jednakowy sposób od każdego czasownika; dlatego utrzymał się, a tamte formy czasowe zanikły. Proces ten trwał od epoki przedhistorycznej do końca XIV w. (ostatnią formę aorystu spotykamy w zapisce sądowej z r. 1400; do Psałterza Puławskiego aorysty i imperfekty weszły z dawnego oryginału, wcześniejszego niż rękopis Florjański).

§ 389. Z krótkiego przeglądu strat fleksyjnych przekonywamy się, że człowiek się pozbywa form językowych zbytecznych, ale niekiedy także i potrzebnych, a przynajmniej użytecznych. Co w tym ostatnim razie do tego go skłania, na to nie umiem odpowiedzieć. Jeżeli zastosujemy wyniki naszych rozważań do historji wyrazów, łatwo dojdziemy do przekonania, że najczęściej dokonywano nie-

świadomego wyboru z pośród szeregu synonimów; jedne z nich się utrzymały, inne nie. Rzadko tylko możemy sobie zdać sprawę z przyczyn, dla których dano przewagę jednemu wyrazowi nad innemi: pomiędzy słowami, które tylko jak mumje zachowały się w piśmie, są niektóre odosobnione, pozbawione poparcia w krewniakach t. j. innych wyrazach etymologicznie im pokrewnych; do takich należy większość zapomnianych nazw miesięcy np.: *strąpacz*, *unor*, *zok*, *stojęczeń*, *prosień*; podobnie rzecz się miała z *wrzemię*, *brzeždženie*, *czysło* (odległe znaczeniem od stp. *czyść* późniejszego *czytać*), *jeszutność*, *juniec*, *oćwirnice*, *ostrow*, *pokrątki*, *zdza* (wskutek procesów fonetycznych odpodobniona od *ścieżki*), *ściążka*, *ścieżeje*, *skot*, *wirzbca*, *zgłoba* (mało już podobna do *złość*), *świerzepica*, *chąśba*, *kromoła*, *szczebrzuch*, *ślepieje* i wiele innych. Ich synonimy, noszące wyraźne znamiona pokrewieństwa z innemi wyrazami, okazały się silniejszemi, gdyż łatwiej nasuwały się pamięci w razie potrzeby.

Mogły też temu procesowi dopomagać czynniki inne: *gospodzin* już w XIV w. miał zwężony zakres użycia, jako stosowany tylko względem Boga, natomiast inne pokrewne mu wyrazy: *gospodarz*, *gospodyni*, *gospoda* mocno się zwulgaryzowały; stąd dysharmonja znaczeniowa, której uniknięto przez usunięcie *gospodzina* na rzecz *pana*.

Podobnie było z wyrazem *opłcenie*, kojarzonym z *płeć*, któryto wyraz zmienił znaczenie pierwotne: caro na sexus, przez co znów i *opłcenie* nasuwało fałszywe kojarzenia znaczeniowe; w języku rosyjskiem *płoť* dotychczas znaczy 'ciało', to też tam pozostało *vopłoščenije* — incarnatio. Inne, np. *czyn* — arma, *płat* — vectigtal mieszały się z *czyn* — facinus, *płat* — lacinia, i dlatego zostały zastąpione przez *broń*, *czynsz*. Zmiana znaczenia wyrazu *poczta* z 'uczczenia' na 'dar' honorowy a potem 'dar' zwykły wytworzyła nową parę synonimów, w której *dar* wziął górę przez związek z *darować*, *darzyć*, *dać*; podobnie *czysło*, jako odosobnione znaczeniem od *czytać*, znikło zczasem, jak tylko rozszerzono znaczenie *liczby*. Wyraz *łomy* zawierał w sobie wskazówkę na cechę przypadkową, bo nie każde zarośla miały gałęzie lub drzewa połamane, przeto *gąszcze* okazały się dogodniejsze. *Kostarz* — 'gracz', późniejszy *kostera*, wyszedł z użycia gdy zarzucono dla kart grę w kostki; jego miejsce zajął *karciarz*; stare *obiata*, *gzło*, *tuł*, *skot*, ustąpiły miejsca nowym, pierwsze trzy obcym, czwarte obce rodzimemu, chyba tylko dlatego, że były stare, a w naturze ludzkiej leży pewna skłonność do uważania nowszych wyrazów za zrozumialsze, jaśniejsze a nawet

piękniejsze od starszych. Mamy świadectwa z w. XVI, że wielu starych wyrazów nie rozumiano i nawet uważano je za obce: Marcin Bielski pisze, że widział starą Biblję polską, w której połowa była słów serbskich czy też bułgarskich! Górnicki w Dworzaninie mówi: „czasem drugi... wyrwie jakie staropolskie z Bogarodzice słowo, a z czeskim jakim gładkim słówkiem na sztych je wysadzi, aby swego języka grubość a obcego piękność pokazał". Pozwala on wprawdzie posługiwać się niekiedy i staropolskim zasobem wyrazów, ale w pewnych tylko okolicznościach: na pytanie, czy Dworzaninowi „wolno starodawne a prawie (t. j. istotnie) już umarłe polskie słowo wskrzeszać, gdzieby się które zejść mogło", odpowiada przez usta p. Kryskiego: „Ktoby tymi słowy, których teraz używamy, zamietać, a starodawnych na to miejsce chwytać się chciał, nie inaczejby czynił, jedno jako ów, ktoby chciał, wzgardziwszy chlebem, żołądź jeść, jako starego wieku ludzie jadali; słów używać mamy, jako menice (t. j. monety), bo której ludzie nie znają, tej nie biorą, także i słów nie rozumieją innych, jedno te, które są w zwyczaju pospolitym. Lecz gdzieby dzisiejszego słowa nie było na tę rzecz, którąby Dworzanin opisać chciał, nietylko mię nie obrazi starożytne słowo, ale je wolę, niż cudzoziemskie".

Wprawdzie to dotyczy słów już zapomnianych, a nie tych, które dopiero powoli w cień się zasuwały, ale przecież również Górnicki świadczy, że kto zakosztował języka, który mu się wydał pięknym, już słowa polskie „grubemi" mu się wydały, a to można zastosować do nowości językowych wogóle. Słów, trącących już myszką, bardzo wiele usunięto w wieku XVI, kiedy dokonywał się proces tworzenia jednolitego języka literackiego. Pisze o tem prof. Brückner w Dziejach języka polskiego, mając na względzie głównie Jana Kochanowskiego: „Kochanowski, wyuczony na łacinie szkolnej unikać jak ognia wszelkich »solecyzmów i barbaryzmów«, przetrzebia najstaranniej słownik, daje wybór słów, słów modnych, znanych, powszechnie używanych... Takiemu dobieraniu słów musi jednak towarzyszyć zubożenie słownika... Reforma Kochanowskiego nie przyjęła się odrazu: u Stryjkowskiego, Paprockiego, Klonowica i in. natrafisz coraz na słowo czy formę gwarową i przestarzałą, szczególnie też u Miaskowskiego; ale inni, Grochowski, a najbardziej Szymonowic, wzorują się widocznie na tym czarnoleskim doborze słów". To też i Leopolita w drugiem wydaniu swego tłumaczenia Biblji odnawia w wielu miejscach słownik, usuwając

z niego wyrazy starsze, i zastępuje je nowszemi synonimami, co również wykazał prof. Brückner, notując następujące zmiany: *domacy — domowy, przezlisz — nader, jedurny — jeden, odartki — łupy, zrzasnął się — zlękł się, wściornastek — wszystek, zabakać — zawołać, gweśny — pewny, kołstki — nauszki, kożdziurny — kożdy, okchną — ogłuszeją, chabiną — prętem, samiustek — sam, zawartka — wicher, sierlęczka — wiejączka, malem — prawie, forsty — deszczki, na ogułach — na zdradzie...*

Widzimy, że Leopolita, oczyszczając język swego przekładu, usuwa niektóre wyrazy obce (*gweśny, forsty*), dając przewagę rodzimym; nie był więc Górnicki zupełnie odosobniony, gdy powstawał przeciwko lekkomyślnemu wprowadzaniu wyrazów obcych, a jednak już sam fakt, że trzeba było z tem walczyć, dowodzi, iż Polacy XVI w. w silnym stopniu objawiali skłonność do zastępowania słów rodzimych przez obce. Dobitnie o tem pisze Górnicki: „Nasz Polak, by jedno kęs z domu wyjechał, wnet nie chce inaczej mówić, jedno tym językiem, gdzie troszkę zamieszkał: jeśli był we Włoszech, to za każdem słowem *Signor*, jeśli we Francyjej, to *Par ma foi*; jeśli w Hiszpanijej, to *Nos otros cavalieros*, a czasem drugi, chociaż nie będzie w Czechach, jedno iż granicę śląską przejedzie, to już inaczej nie będzie chciał mówić, jedno po czesku, a czeszczyzna, wie to Bóg, jaka będzie. A jeśli mu rzeczesz, żeby swym językiem mówił, to powieda, iż zapomniał, abo że mu się przyrodzony język prawdziwie gruby widzi".

Przy takim nastroju wyższych kół społecznych nie dziw, że starsze wyrazy ustępowały nowszym, niekoniecznie obcym, ale w części także i obcym. Nowe słowo, zręcznie utworzone, zawsze ma widoki powodzenia, zwłaszcza w kołach społecznych, które ubiorem, sposobem zachowania się w towarzystwie, wreszcie wytworniejszą mową chcą się wyróżnić i wykazać swą wyższość. Tworzą się mody, mające właśnie na celu wyróżnienie jednostek śród tłumu, ale tłum ten wnet podąża za owemi jednostkami, naśladuje je zarówno w strojach, jako też i w mowie. Bywają także okresy, w których twórców literatury pięknej nie zadowalniają słowa, wydające się im wytartemi, zblakłemi, zbanalizowanemi. Wprowadzają do nich zmiany, tworzą nowe wyrazy pochodne, sięgają do języków gwarowych i do zasobów staropolskich. Te ich reformy budzą niekiedy opór społeczeństwa, ale często, co w pierwszej chwili wydawało się dziwacznem, »uciera się« z czasem i wchodzi do słownika

powszechnego, wypierając znów z użycia pewną ilość wyrazów starszych. Tak więc różne przyczyny sprawiają, że język ciągle się zmienia i odnawia.

Zapożyczenia.

Literatura przedmiotu.

Brückner: Cywilizacja i język. 1901.
Wyrazy obce w języku polskim, PrFil. VI, 1 i 602, r. 1907.
Wpływ kultur obcych na Słowian, Enc. Pols. IV 188—207.
Wpływy języków obcych na język polski, Enc. Pols. II, 100—153.
Dzieje języka polskiego wyd. II.
Walka o język. Lwów 1917, str. 143—266.
Karłowicz: Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia. Kraków 1894—1905.
Korbut: Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym PrFil. IV, 345—560 i 666.

§ **390.** Baudouin de Courtenay wykład wstępny w Uniwersytecie petersburskim z r. 1900, ogłoszony w „Żurnał“ Ministerstwa Oświaty (Petersburg r. 1901 nr. 9), poświęcił rozważaniom nad mieszanym charakterem wszystkich języków. Stwierdza on tam, że niema czystego t. j. nie dotkniętego obcemi wpływami języka na świecie, a naleciałości obce upatruje nietylko w zasobie słownikowym, ale i w zakresie wszystkich innych objawów językowych, fonetyce, fleksji, składni. Istotnie, trudno sobie wyobrazić język, wolny od wpływów postronnych. Antropolodzy orzekli, że niema teraz ani jednej czystej rasy na ziemi, niema też skupienia ludzkiego, któreby żyło swoją własną, niezależną od wpływów obcych kulturą, niema wreszcie i języków czystych.

Wpływy obce w dziedzinie fonetyki, fleksji, składni pozostawiamy teraz na boku; nas tutaj interesują wyrazy, których zasób w języku polskim, tak samo jak w innych, ma charakter mieszany

Stan ten został już odziedziczony po języku prasłowiańskim, a i ten z kolei musiał odziedziczyć obce żywioły, które weszły do składu jego przodka, języka praarjoeuropejskiego. To też w nauce nie brak było pokuszeń, mających na celu wyłączenie z zasobu wyrazów praae. żywiołów obcych, ale uzyskano wyniki niezupełnie pewne i bardzo nieliczne.

§ **391.** W badaniu pochodzenia wyrazów, które z tych lub owych względów budzą podejrzenia, że są obcemi wlazami, nasu-

wają się ogromne trudności, i to nietylko wtenczas, kiedy cofamy się w bardzo daleką przeszłość. Owszem, nieraz słowa, nie mające przeszłości, niewiadomo skąd się zjawiają. Są to, jak owe znane włóczęgi w Rosji, nie pamiętające ani imienia własnego, ani miejsca urodzenia, zmieniające ubiór, zarost, sposób mówienia, całą powierzchowność w sposób nieraz niezwykły, aż dziwaczny. Tak samo i nowe przybłędy w słowniku: przystosowują się do miejscowego sposobu wymawiania tu tak, tam znowu inaczej, tworząc często najdziwaczniejsze warjanty. To też gdy chcemy ich rodowód odnaleźć, jesteśmy nieraz zupełnie bezradni, albo uciekamy się do przypuszczeń, nie mających dostatecznego w faktach poparcia.

Gdy wyraz obcy w pewnym okresie wejdzie do języka i gdy ustali się jakaś ogólnie przez wszystkich przyjęta jego forma, wtedy już dalej przekształca się według norm działających w wyrazach rodzimych, ale zanim wejdzie w tę kolej, może ulegać rozlicznym przekształceniom, odbiegającym od zwykłych, naturalnych i normalnych wymian fonetycznych. Widzimy to na późniejszych zapożyczeniach, które nieraz bywają karykaturalnemi przeróbkami wyrazów obcych; tak np. prof. Brückner dowodzi, że polskie *samborza*, wyraz znany z zabytków XV w., a oznaczający izdebkę nad bramą wjazdową dworu jakiegoś lub zamku, przez pośrednictwo czeskiego *čimboří* utworzył się z łc. *cimborium*, *ciborium*; *bigos* — z *bleiguss*, według Brücknera w znaczeniu posiekanego ołowiu, co potem na potrawę mięsną przeniesiono; *bindarz* — 'ogródek' według Brücknera powstał z *wirydarz*, *pasztuga* jest może spolszczoną i w ustach ludu zmienioną formą łc. *pestilentia* (R. LVI. 169). Nieraz słowo przechodzi od narodu do narodu, a wszędzie się zmienia, i niekiedy nawet tego łatwo nie możemy rozstrzygnąć, czy wyraz jest istotnie obcy, przyswojony, czy też rodzimy. Długo trwał spór między słowiańskimi a niemieckimi etymologami o pochodzenie słów: *pług* i *chleb*.

Niedość jest stwierdzić obce pochodzenie wyrazu; należy też wyjaśnić, kiedy i skąd bezpośrednio wszedł on do języka, mamy w nim bowiem świadectwo, że razem z nim weszło też do zasobów kultury narodu nowe, dotychczas nieznane pojęcie. Nie jest to wprawdzie fakt stały i niezawodny, zbyt bowiem często widzimy, jak w czasach historycznych dawne słowo rodzime bywa wypierane przez wyraz cudzoziemski, mający to samo znaczenie; więc to, co historycznie często stwierdzić możemy, wolno nam też stosować do

dalszej przeszłości i przypuścić, że zachodziło to samo i w czasach przedhistorycznych. Jednakże zdarza się, że obok nowszych zapożyczeń zachowały się też i słowa odwieczne, rodzime, oznaczające choćby jakieś narzędzie mniej doskonałe, np. obok *pług* zachowano stare nazwy *sochy* i *radła*, albo skądinąd wiemy, że pojęcia, odpowiadające wyrazom obcym, nie mogły być znane naszym przodkom. Otóż w tych razach szczególnie ważnem jest dla nas rozstrzygnięcie pytania, skąd owe pojęcia i wyrazy bezpośrednio do nas przybyły.

§ **392.** W okresie prasłowiańskim występują zapożyczenia obu rodzajów: niepotrzebne i usprawiedliwione. Słowianie hodowali użyteczne zwierzęta domowe, a jednak zarzucili niektóre z najpospolitszych wyrazów, oznaczających te rzeczy i zapożyczyli od Niemców nazwę *skot* dla bydła. Nazwy osób, wykonywających zwierzchnictwo nad masą plemienną, także zapożyczono; przypuszczalnie obcemi wyrazami są *gospodzin* i *pan*, napewno obcemi — *książ*, *książę* i wreszcie *król*; rodzime nazwy znikły prócz *wojewody*, który oznaczał wodza na wojnie. Zatrzymali przodkowie nasi w pamięci wyraz, mający ogólne znaczenie *dom*, zapożyczyli takie jak *chyża* (Haus), *izba* (Stube). Obok odwiecznych rodzimych *łuku* i *strzały*, *kopja* i *włóczni*, *siekiery* i *noża*, przyszła z obczyzny broń nowa: *miecze* i *szłomy*; *pieniądze*, *leki*, *towary* różne, nieznane dawniej zwierzęta np. *osły*, *wielbłądy* i wiele innych rzeczy, dla ktorych nie znaleziono nazw rodzimych, lecz przejęto je wraz z nazwami obcemi.

§ **393.** Z chwilą przyjęcia chrześcijaństwa, naturalną rzeczy koleją pomnożyły słownictwo polskie bardzo liczne wyrazy obce. W dziedzinie religijnej pozostała pewna liczba nazw dawnych: *Bóg*, *święty*, *modlitwa*, *obiata*, weszło mnóstwo innych nowych, różnego pochodzenia i różnie utworzonych: niektóre tłumaczono z łaciny np. *sąmnienie* — conscientia, *wszemogący* — omnipotens, inne zbliżono do brzmień polskich: *Marza* — Maria, *bierzmować* — firmare, *chrzest* — Christus (przyjmować chrzest znaczyło przyjmować Chrystusa), niektóre wyrazy przez pośrednictwo Czechów przeszły do nas z języka starosłowiańskiego np. *błogosławić*, *Bogurodzica*, *licemiernik*, *cerkiew*, *mięsopust*; bardzo obficie wtenczas zapożyczyliśmy się u Niemców: *post* (Fasten), *proboszcz*, *mnich*, *klasztor* i t. d., które to wyrazy Niemcy skądinąd wcześniej przejęli. Przybyło też do nas niebawem i duchowieństwo z krajów romańskich, wnosząc z sobą wiele nazw nowych tamtejszych zwłaszcza gospodarskich, oznaczających naczynia, narzędzia uprawy ogrodowej, warzywa, kwiaty.

W wieku XIII wskutek podziału dzielnicowego Polski rozmnożyły się dwory książęce, co oczywiście wpłynęło na ich zbiednienie; książęta przeto zabiegali o powiększenie dochodów przez kolonizowanie niezamieszkanych i nieuprawianych obszarów, a kolonistów dostarczali przedewszystkiem Niemcy. Osadzani na wsiach i w miastach na prawie niemieckiem przynosili z sobą swój język, własną organizację miejską z całą jej nomenklaturą, mieli własne sądy, opanowali handel, rzemiosła, nawet szkoły do tego stopnia, że synody biskupów musiały zająć się obroną języka polskiego w nauczaniu szkolnem. Długie szeregi wyrazów niemieckich, które przez pośrednictwo mieszczan niemieckich wtargnęły do języka polskiego, wylicza prof. Brückner w książce „Cywilizacja i język“ str. 54—75, dając tylko ich wybór: dotyczą one samorządu, budowli, terminów prawnych, handlu, organizacji wojskowej, broni, pojazdów, rzemiosł i żeglugi, ubiorów i pożywienia, gier i tańców, nazw pokrewieństwa i różnych innych rzeczy. Wiele z tych wyrazów niemieckich zarzucono z czasem, inne, przybrawszy się tylko nieco zpolska, przetrwały do dnia dzisiejszego, i nierzadko ogół nie podejrzewa w nich obcego pochodzenia: *szkudła* i *łaty* (w dachu), *szopy* i *śpiżarnie*, *czynsze*, *grosze*, *garbarz* i *bednarz*, *żur*, *sandacz*, *dzieża*, *skrzat* i wiele innych na pierwszy rzut oka wydają się rdzennie polskiemi.

Wpływy te niemieckie trwają bardzo długo, aż do początków w. XVI pomimo masowego spolszczenia się mieszczaństwa. Stały się wtenczas modnemi. W słownikach z pierwszej połowy w. XVI roi się od wyrazów niemieckich. Materjał słownikowy z tego czasu znajdujemy: zgromadzony przez Łopacińskiego w Pracach Filologicznych V, 410—454 (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane), a nadto w Słowniczku tak zw. poznańskim, ogłoszonym przez Erzepkiego w Roczniku Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego tom XXXIV r. 1907, oraz w Słowniku Bartłomieja z Bydgoszczy z r. 1532, wydrukowanym także przez Erzepkiego w Poznaniu r. 1900. Wybieram z pierwszego próbki: *bankarz*, *bitunk*, *brotwanna*, *budownicka nauka*, *burkowa ulica*, *byklinek*, *cechmistrzewstwo*, *chomla*, *cog* vel *folga*, *cwylich*, *cymbulec*, *dachówka*, *dreznar*, *faceletek*, *futertuch*, *glejtownik* i t. d. Słowniczek poznański daje liczne synonimy np. *hinst*, *wałach*, *appelgrow*; *pączek*, *nagnieciony chleb*, *ornaf*, *begel*; *blaskooki blaskaty*, *szyl*; *panew*, *bretfanna*; *szacować*, *cenić*; *kamień*, *cętnar*, *funt*; *świni chlew*, *kob świni*; *chrzan*, *rzodkiew*; *dyszla*, *oje*, *ciągadło*; *szkudła*, *dranica*; *krotochwile*, *dworności*: *horz*, *dziki koń*; *uliczka*, *forta*; *fun-*

dament. założenie; *podszycie*, *futro*; *gbit* (bez polskiego *powiat*): *przymierze*, *glejt*; *gospodarz*, *gość* (z niemieckiego: *Wirt oder Gast*); *szropa*, *grzebło*; *harcerze*, *straceńcy*; *kobyła*, *insta* (od *hynst*) i t. d. U Bartłomieja z Bydgoszczy: acies — *szyk*, *harc*; advocatus — *wojt*, *rzecznik*; allodium — *stodoła*, *folwark*; appendix — *alkierz*; aquaeductus — *potok*, *rynna*; area — *plac*, *siedlisko*; auctionarius — *frymarcznik*; caliptra — *kiecka*, *szorc*; cantarus — *konwica*, *sztof*; carpentum — *rydwan*, *poklat*, *pokryty woz*; castor — *fiber*, *beffer* (bez polskiego *bóbr*); catena — *łańcuch* (bez *rzeciądz*); collarium — *kołnierz*, *obojczyk* i t. d.

Wielu z tych naleciałości pozbyliśmy się z czasem a przeto zbytecznemi były one dla nas, ale wtedy nie strzeżono się ich i brano je, skąd się dało, przedewszystkiem więc od najbliższych sąsiadów zachodnich t. j. od Niemców i Czechów.

W wieku XIV i XV, a nawet później, szerzył się u nas wpływ piśmiennictwa czeskiego: do przekładu psałterza, który przez kilkaset lat był księgą bardzo popularną, którego tekst polski najmniej do połowy XVI w. opierał się na przekładzie z w. XIV (Brückner, Psałterze polskie, R. XXXIV), weszły wyrazy czeskiego pierwowzoru, gdyż z czeszczyzny psałterz przetłumaczono; z psałterza wyrazy te przechodziły do języka codziennego. Również i Biblję Zofji z języka czeskiego przełożono. Rozpowszechniały się u nas rękopisy czeskie w ciągu w. XV, zwłaszcza zawierające w sobie materjał powieściowy, czego dowodem może być rękopis bibljoteki Bawarowskich, gdzie zachowały się zabytki czeskie, w Czechach oddawna zaginione. W początkach w. XVI między pierwszemi drukowanemi książkami polskiemi spotykamy „Fortuny i cnoty rozność“, przekład z czeskiego; widzieliśmy też wyżej, jak Górnicki potępiał tych, co swój własny język na sztych wystawiają, by jego grubość, a czeskiego piękność pokazać, przyczem zaznacza, „iż Czechowie są w sąsiedztwie z narody niesprośnemi, ci wnet kształtowniej, ochędożniej, zachowując jakieś przewłaczanie w słowiech (t. j. różnice iloczasowe), podobne łacińskiemu akcentowi, mówić poczęli. I stąd, urosła im ta sława od nasze samych, iż ich język miałby być dobrze niż nasz cudniejszy“.

To wysławianie języka czeskiego było modą w w. XV i XVI, to też nie dziw, że starano się w wymawianiu naśladować Czechów i wyrazom swojskim nadawać w pewnej mierze pozór czeski; tem objaśnić można zmianę brzmień w dawnych wyrazach polskich:

czwioro, *wiesioły*, *czerwiony*, *sierce*, *gardy*, *obywaciel* na: *czworo*, *wesoły*, *czerwony*, *serce*, *hardy*, *obywatel*, stąd zmieniono *śmiertny* (jeszcze znajdujemy tę formę u Reja) na *śmiertelny* i namnożono takich przymiotników więcej: *zrzetelny*, *wierzytelny*, *skazitelny* i t. d.; nie były to więc pożyczki, ale przerabianie i urabianie wyrazów polskich na modłę czeską; w takiż sposób dawną *rogacinę* pod wpływem ruskim przerobiliśmy na *rohatynę*, także *trześnię*, *trzemchę*, *trzop*, na *czereśnię*, *czeremchę*, *czerep*; natomiast *czeredę* zapożyczono z Rusi jako wyraz mający inne znaczenie, niż etymologicznie identyczny rodzimy wyraz polski *trzoda*.

§ **394.** Podobne nowości znajdujemy u Reja, pomimo tego iż znajomością języków obcych się nie odznaczał. W „Zwierciedle“ mamy czechizmy: *dufać*, *hnet*, *hydzić*, *kak a kterak*, *złatohław* i in., wpływy ruskie: *dohadywać się*, *harować*, *pohromki*, *posuły* (obietnice), *syromak* (sierota), *muchry*; w XVI w. dawne *sprzedaj*, *odziew* pod wpływem ruskim zmieniono na *sprzedaż*, *odzież*, wprowadzono *zdobycz*, *błahy*, *hoży* z tegoż źródła.

U Reja znajdujemy też ślady innych wpływów obcych, mianowicie w niewielkiej liczbie tatarskich lub tureckich: *basałyk* — ‘bicz’, *bechtyr* — ‘pancerz’, *bokłag* a. *bukłak* — ‘miech na płyny’, *sahajdak*, *ułafka* (żołd turecki), *wojdłok*. Posługiwał się on licznemi wyrazami niemieckiemi np. *alżbant* — ‘naszyjnik’, *anszlak* — ‘sposób’, *glanc* — ‘blask’, *jurgielt* — ‘płaca roczna’, *kloba* — ‘miara’, *knafel* — ‘guzik’, *krepel* ‘pączek’ (ciasto), *kryg* — ‘wędzidło’, *kryksman* — ‘wojownik’, *tażbier* — ‘podpiwek’. *naszychtować* — ‘napełnić’, *obercuch* — ‘wierzchnia suknia’, *ploderhuzy* — ‘spodnie’, *pocmater* z „Gottes Martyr“, *tranki* — ‘napoje’, *tret* — ‘ścieżka, droga’. Z języka włoskiego weszły do „Zwierciadła“ *kuradenty* (wykałaczki do zębów), *fontana*, *pawiment*, *wirydarz*.

Częste są też w „Zwierciedle“ zapożyczenia z łaciny, które można było zastąpić wyrazami polskiemi np. *adwersarz*, *archa*, *defensor*, *dekret*, *dyscypuł*, *fabuła*, *fortunny*, *impresor*, *insuła*, *koncyljum*, *kondycja*, *kreatura*, *mandat*, *minister*, *posesja*, *preceptor*, *respondować*, *sentencja*, *symulacja* i inne. Rej z Orzechowskim ojczyznę *patrją* nazywa, a i według Górnickiego „lepiej uczyni, kto mówiąc o Polszcze. rzecze *patrja* moja, niżli ojczyzna moja“; woli też Górnicki *filozofa* od *mędrca*, „bo to już każdy rozumie, a k temu nie właśnie to z greckiego *filozofja* — *mądrość*“.

Ze szkołami jezuickiemi i ich Alwarem zaczął się gwałtownie

szerzyć wpływ łaciny, która zapanowała niepodzielnie w życiu szerokich mas szlacheckich, a prawie niepodzielnie w literaturze, gdyż tu obok łaciny odbija się też w pewnej mierze wpływ języków romańskich. Pisano po łacinie i po polsku, ale w prozie polskiej gęsto przeplatano polszczyznę łaciną, jak to widzimy np. w Pamiętnikach Paska; najmniej to się objawia w poezji oraz w kazaniach, ale pozatem moda łacińska nadaje ówczesnym utworom polskim charakterystyczne piętno. Jedną z książek, najczyściej po polsku napisanych, są „Rozmowy Artaksesa i Ewandra" Stanisława Herakljusza Lubomirskiego, wydane po raz pierwszy w r. 1683. Tekst polski przeplatają tam tylko cytaty łacińskie przeważnie z autorów klasycznych, sam zaś wykład polski jest wprawdzie wolny od takich pstrych naleciałości, jakich próbki znaleźliśmy u Reja, ale i tu wyraźnie objawia się owa wtenczas panująca moda łaciny przez używanie zbyt wielu wyrazów łacińskich na oznaczenie tego, co po polsku można było wyrazić; z łacińskiemi mieszają się też w części romańskie, po części niemieckie. Przy *pałacu* królewskim jest tylny *prospekt* na miejsce ogrodzone *balustratą*, dające spokojność, której *importun* nie przerwie; tam odbywają się *dyskursy* i *fakcje* i *amory*, *komplementy*, *inwencje*, *sekrety dam i kawalerów* i różnych *kondycyj* ludzi. Tam toczy się między Artaksesem i Ewandrem *konwersacja*, co jest lepsze, czy cnota bez *polerunku* czy też *wypolerowana* naukami. Pierwszy dowodzi, że *ambicja* dąży tylko do *tytułu* cnoty, do zakrywania *defektów*, używając *subtelności* do zdobycia *fortuny*; ludzie prości w rzeczach prostych nie potrzebują *perswazyj* a dowodem tego jest, że Mojżesz *nie był*, *tylko* pasterzem (t. j. był tylko pasterzem) a Bóg mu się objawił, natomiast woskowej *kreaturze* śmiertelne jest do słońca przymknienie. Podstępne *argumenty kontentują* się płonnemi *racjami* bez *eksperjencji*, prowadzą do *rebelji*, ćmią światło, którego i *bestje* (t. j. zwierzęta) są uczestnikami, cnoty *figurami* malują, *figlownemi szutkami* (rusyzm) umysł zaprzątają; czynią niepotrzebne *kwestje*, okazują się zbytnimi *racjonalistami* oraz fałszywymi *moralistami* i *statystami*, którzy wojują *maksymami politycznemi*. Druga rozmowa toczy się w *antykamerze* królewskiej a obraca się około *promowowania kreatur* t. j. lekkomyślnie popieranych *subjektów* przez osoby mające *kredyt* i *polityczną* władzę, jako *instrument* ich rzemiosła. Myślą, że ci, którym udzielają *promocji*, będą *filarami* ich *interesów*, podnoszą ich z podłej *kondycji*, starają się ich *glancowniejszymi* i *polerowniejszymi* światu okazać,

zapomagają ich w *substancją* i *fortunę*, sprawują im *estymacją*. Ale oni wyłamują się z *juryzdykcji* wdzięczności tak, że trzeba ich *relegować*, bo zapominają, co *elekcji* swych *promotorów* są winni, i nie *kontentują* się tem, co mają, czując *antypatją* do cnoty zamiast *respektu*; kierują się *prezumpcją* i tylko *aparat* cnoty na sobie noszą. Te liche *kreatury* — to są *ekskrementa fortuny*. Dla nich cierpimy *fatygi* i *inwidje*, okrywamy ich *splendorem* a widzimy tylko opaczne *intencji* naszej postępki, co do żałosnej *refleksji* nas przywodzi, żeby całego państwa *influksem* swej złości nie zarazili. *Audjencja* u króla zakończyła rozmowę.

Sprawiedliwość nakazuje wyznać, że co u Lubomirskiego rozrzucone jest na 54 stronicach, myśmy tu mocno zgęścili, tworząc niejako karykaturę języka ówczesnych pism polskich, ale język Lubomirskiego niezmiernie dodatnio odbija od języka współczesnych mu prozaików, którzy mniej dbali o czystość mowy polskiej. Jak imponowała wtedy szlachcie łacina, poucza nas zabawna anegdota, opowiedziana w Moraljach przez Potockiego. Ktoś w gościnie zapytany, dlaczego nie przywiózł żony, która wtedy właśnie oczekiwała potomka, odpowiedział krótko „praegnans“; jeden z obecnych, nie zrozumiawszy dokładnie znaczenia tego wyrazu, zastosował go potem do siebie, gdy się od czegoś chorobą wymawiał.

Modę łacińską w wieku XVIII zastąpiła francuska: wszyscy, znający ten język dobrze i nie znający go wcale, usiłowali przynajmniej wtrącać w mowie wyrazy i wyrażenia francuskie. W książkach, nawet najlepszych pisarzy, znajdujemy prawdziwy zalew zapożyczeń łacińskich i francuskich, np. na chybił trafił otwieramy część trzecią Stanisława Konarskiego „O skutecznym rad sposobie“ z r. 1764 i na str. 217 czytamy zdanie: „jeśli zaś nie uda się *konkurentowi*, któremu *sekretnie denegowali* swej *krytyki*, to mu czynią wielki *komplement kondolencji*“. Ze str. 224 do 231 wypisujemy następujące wyrazy obce, nie licząc powtarzań: *profitować*, *dyspozycja*, *ekspresja*, *justyfikacja*, *determinować*, *pluralitas*, *elekcja*, *wakans*, *fundament*, *azard*, *objekcja*, *dyssymulować*, *ministerjum*, *faworyt*, *influencja*, *ekspresja*, *wyperswadować*, *racja*, *salwowanie*, *konfidencja*, *dykcjonarz*, *akredytować*, *natura*, *systema*, *polityka*, *respekt*, *majestat*, *honor*, *azardować*, *favor*, *akceptacja*, *generalnie*, *opinja*, *cenzura*, *krytyka*, *suspicja*, *praktyka*, *interregnum*, *regnum*, *emulacja*, *independencja*, *maksyma*, *anarchja*, *konsekwencja*, *rezonować*, *pretendować*, *patrjotyzm*, *ekskludować*, *zelozja*, *certować się*, *chimeryczny*, *egzekwowanie*, *refleksja*,

reprezentowanie, *reprezentować*, *kontynuacja*, *imaginować*, *despotyczny*, *absolutny*, *despotyzm*, *tyranja*, *republikant*, *fakcja*, *nacja*. Na szczęście dla rodzimego charakteru języka zwykle następna moda prawie doszczętnie wymiatała naleciałości poprzedniej.

§ **395.** Przeciwko nadużywaniu zapożyczeń występowano nieraz w druku. Pilchowski w przedmowie do tłumaczenia Salustjusza w wydaniu z r. 1767 powstaje przeciwko „dzikim i przywoźnym makaronizmom", a natomiast obawiając się zubożenia języka, radzi sięgać do ksiąg staropolskich, by stamtąd czerpać materjał wyrazowy: „nie widzę — pisze — nacobyśmy się onych [słów staropolskich] wypierać i zarzekać mieli; owszem, trzeba, abyśmy je (wyjąwszy owe cierpkie i nieokrzesane i rzadko od którego z starych Polaków używane) czytaniem starożytnych ksiąg sobie oswoili. Bo jeśli... słów nowych, natężenie polskie mających... nie dostarczamy... a starożytnych też makaronizmami [nowemi] przez lat wiele zagrzebionych wskrzeszać nie zechcemy, musim koniecznie zubożyć ojczysty język i do tej szczupłości przyprowadzić, iż onym obce księgi, na czym narodowi naszemu wiele zależy, dostatnie tłumaczyć nie podołamy".

W książce „O naukach wyzwolonych w powszechności i szczególności księgi dwie od X. Ignacego Włodka napisane i do druku podane w Rzymie r. 1780" na str. 330 znajdujemy poglądy autora na to, kiedy i jakie wyrazy obcego pochodzenia mogą być w języku polskim dopuszczane. Czytamy tam: „Czystość języka polskiego zawisła na słowach w cale polskich, powtóre na ich dobrym zażywaniu. Co do pierwszego: to jest słowo polskie prawdziwe, które od początku od Polaków zażywane było, bądź to że pochodzi od matki języka polskiego — słowieńskiego, bądź że pochodzi od jakiej siostry jego, jakie są: moskiewski, ruski, czeski, raguski, ilirycki, kroacki, styryjski, karniolski; bądź że pochodzi z jakiego innego języka, żadnej wspołeczności z polskim nie mającego, byle tylko od najdawniejszych Polaków, i to z potrzeby, to jest w niedostatku słowa rodowitego, zażywane było... Co do słów, pochodzących z matki i sióstr polskiego języka, bezwątpienia każdy — zda mi się — pozwoli, że bezpiecznie zażywane być mogą. Co się zaś tycze słów pochodzących z języków, nie mających żadnej wspołeczności z językiem polskim, w tej mierze te przestrogi mają być zachowane: pierwsza, jeżeli te (s.) słowo od pierwszych Polaków (którzy nam

pamięć w księgach zostawili) jest zażywane, i to z potrzeby... Inne zaś słowa, których ani dawność ani potrzeba nie wyciąga, mają być wyrzucone i w pisaniu unikane, a tych tak wiele (mówi nasz Knapski) weszło w język polski, że prawie trzecią część jego zastępuje; niektóre tylko tu namieniam: *animusz*, *favor*, *rankor*, *honor*, *konfident*, *notował*, *obserwował*, *tentować*, *refutować*, *egzekwować*, *pacjencja*, *speza*, *kompanja*... To, co mówi Horacjusz, że słowa w języku są jak liście na drzewie, gdzie jedne upadają, a drugie nastają, mówi o języku żywym łacińskim, gdzie była wolność nowych słów, ale pochodzących jednak z samegoż łacińskiego, tworzyć, a nie z obcych języków". Dziś nie zgodzilibyśmy się ze zdaniem, że słowa, zapożyczone z języków słowiańskich, winny być uważane za rodzime polskie.

Mickiewicz i inni poeci z okresu romantyzmu wprowadzili do pism swoich wyrazy prowincjonalne i zapożyczenia z języków obcych świadomie i celowo, mianowicie, żeby w utworach swoich uwydatnić koloryt miejsca, w którem opisywane przez nich wypadki się toczyły. Z tego powodu Sonety krymskie wywołały ujemne sądy warszawskich krytyków i recenzentów, którym Mickiewicz dał ciętą odprawę. Odtąd pisarze polscy dbali i dbają o to, aby w pewnym stopniu przez dobór charakterystycznych wyrazów i zwrotów cudzoziemskich, prowincjonalnych, ludowych czy też staropolskich nadawać swym dziełom piętno kolorytu miejsc lub czasów, przez siebie opisywanych.

Pozatem jednak więcej niż kiedykolwiek strzeżono się obcych naleciałości. Polska po utraceniu bytu niepodległego rychło wyrobiła w sobie poczucie konieczności zachowania przynajmniej tego, co można było uratować z dziedzictwa przodków, a co trudniej poddawało się niszczycielskiemu wpływowi zdobywców: życie domowe, tradycje narodowe, literaturę, język. Utraciliśmy szkołę polską, dzieci uczono w obcej mowie, co oczywiście musiało się odbijać na sposobie ich wysłowienia w języku ojczystym. Oświeceńsze warstwy narodu zdawały sobie sprawę z niebezpieczeństwa, i wtedy zrodziło się świadome dążenie nietylko jednostek, ale szerokich kół inteligencji, do utrzymania czystości języka, przyczem, jak to zwykle bywa z takiemi prądami społecznemi, wytworzyły się różne poglądy na to, w jakim stopniu o tę czystość dbać trzeba. Najliberalniejsi, zastrzegając się przeciwko wpływom nowym, rosyjskim lub nie-

mieckim, godzili się z potrzebą wprowadzania do języka obcych terminów nowych, zwłaszcza na zachodzie Europy wytworzonych, dowodząc, że to nas zbliża do cywilizacji ogólnoludzkiej; ich skrajni przeciwnicy, bezwzględni puryści, pragnęli nietylko na wszystkie nowe pojęcia mieć własne nazwy rodzime, ale radziby byli nawet i dawne zapożyczenia powyrzucać z języka. Namnożyło się książeczek, zawierających spisy błędów językowych w celu przestrzeżenia ogółu mówiących, czego się strzec należy, i ta praca trwa dotychczas. Prawie wyłącznie temu celowi służy wydawany w Krakowie przez R. Zawilińskiego „Poradnik Językowy", prof. A. A. Kryński wydaje książki i pisze artykuły dziennikarskie, temu przedmiotowi poświęcone; instytucje naukowe otrzymują często listowne prośby od osób prywatnych, a także instytucyj społecznych lub państwowych o rozstrzygnięcie wątpliwości, jak w pewnych razach mówić należy, żeby to było dobrze po polsku; ukazują się słowniki zawodowe, wprowadzające polskie nazwy i wyrażenia techniczne na miejsce dotychczas używanych zapożyczonych i obco dla polskiego ucha brzmiących; popularno naukowe wydawnictwo „Język Polski" także czynny udział bierze w tej pracy nad zapobieganiem mnożeniu się niepotrzebnych wyrazów obcych i nad usuwaniem niepożądanych wlazów w mowie polskiej. Dawniejszemi czasy niedokładnie zdawano sobie sprawę z tego, co właściwie należy uznać za naleciałość obcą: byli puryści, którzy wyrazy żywcem przetłumaczone z języka niemieckiego np. *deszczochron*, *korkociąg* uważali za zupełnie polskie, a natomiast chcieli tępić zapożyczenia, liczące po kilkaset lat obywatelstwa polskiego. Dziś, wraz z rozwojem językoznawstwa polskiego, na istotnie naukowych podstawach opartego, wyrabia się coraz bardziej i w coraz szerszych warstwach rozsądny pogląd na stosunki językowe i dlatego coraz mniej grozi nam niebezpieczeństwo ulegania nawoływaniom skrajnych doktrynerów, czy to pouczających nas, że z obcem pojęciem powinniśmy wprowadzać do języka nowy wyraz, gdyż inaczej stroimy się w cudze piórka, czy też tych, co wszystkie zapożyczenia pragnęliby zastąpić przez nowo ukute wyrazy rodzime.

Można przewidywać, że w przyszłości język nasz, rozwijając się na przyrodzonych podstawach, czerpać będzie z obcych zasobów językowych z wielką oględnością to tylko, co odpowiadać będzie istotnym i koniecznym jego potrzebom.

Nowotwory.

§ 396. Wybrać z zabytków staropolskich wyrazy rodzime nowo wprowadzane do języka jest zadaniem, które nastręcza najczęściej niemożliwe do pokonania trudności. Z czasów, poprzedzających wiek XVI, zabytków pisanych posiadamy bardzo niewiele, dlatego też zasobów dawnego języka nie znamy; odróżnić, które wyrazy weszły do piśmiennictwa z języka żywego, a które urobił sam pisarz dla własnej potrzeby, niezmiernie trudno. Można przypuszczać zgóry, że urabianie nowych wyrazów było bardzo częstą koniecznością, gdyż w piśmie trzeba było wyrażać pojęcia nowe, obce dla społeczeństwa ówczesnego. Jeszcze w utworach oryginalnych, kazaniach, modlitwach, pieśniach, pisarz mógł dobierać wyrazy z większą swobodą, ale w tłumaczeniach już ta swoboda była bardzo ograniczona, zwłaszcza w przekładach ważnych tekstów religijnych, gdzie chodziło o ścisłość oddania myśli, wyrażanej w obcym języku. Niektórzy tłumacze w obawie porobienia niebezpiecznych błędów przekładali teksty obce literalnie, słowo w słowo, i wtedy zwłaszcza musieli się uciekać do tworzenia nowych wyrazów, któreby znaczeniem odpowiadały wyrazom języka, bardziej słownikowo zasobnego, np. łacińskiego. W ten sposób tłumaczyli także Czesi, a my nieraz korzystaliśmy z ich przekładów. Tak przetłumaczono na język czeski psałterz, który znów w taki sam sposób literalny spolszczono. Tłumacz polski, którego przekład zachował się, jako późniejszy odpis, w psałterzu Florjańskim, miał zadanie ułatwione, gdyż w trudniejszych miejscach zapewne poprzestawał tylko na spolszczaniu wyrazów czeskich, prawie tak samo brzmiących, jak polskie. Przypuścić można, iż tym sposobem w przekładzie polskim psałterza użyto wielu wyrazów i zwrotów, których nigdy dotychczas nie było w języku.

Mogły być między niemi dość nawet liczne nowotwory czysto polskie, odpowiadające znaczeniem słowom czeskim i łacińskim. Najprawdopodobniej ludzie ówcześni mieli większą łatwość formowania nowych wyrazów, a przyczyną tego było z jednej strony ćwiczenie, wywoływane ciągłą potrzebą, z drugiej zaś żywsza niż w późniejszych czasach wyobraźnia, ruchliwość umysłowa, brak krępowania się okrzepłą tradycją i zapewne większa zdolność tworzenia wyrazów, podobna do zdolności, objawianych dziś przez dzieci. Od rodziców, których zajęły sposoby wyrażania się dzieci, mam

parę w tym przedmiocie notatek słownikowych, zawierających takie nowotwory, jak *tryskawka* — 'fontanna', *kręconka* — 'trybuszon', *brzdąk* — 'cymbałki', *zapalatarnik* — 'zapalacz latarni', zwalniać i *sprędzać*, *nadymka* — 'piłka nożna', *powinnają* — utworzone przez dziewczynkę do l. poj. *powinnam*, *powinnaś*, *powinna*, dalej nowotwory: *powinnamy*, *powinnacie*, *powinnają*; *ojec* — 'ojciec', zdrobn. *ojeczek* i t. d.

Wybieranie domniemanych nowotworów z zabytków najstarszych opiera się na sprawdzianach subjektywnych w braku innych, pewniejszych. Można się tu poniekąd kierować względami na żywotność pewnych sufiksów. bo już wtedy wyraźnie zaznacza się różnica między przyrostkami żywemi a martwemi; tak np. suf. *-acz* oddawna tworzy liczny szereg wyrazów (p. § 175): *przebywacz*, *tkacz* Fl., *dracz*, *jednacz*, *łamacz*, *oracz*, *tułacz* BZ.; jeżeli przeto spotykamy w Fl. niezwykłe słowo *wsiadacz*, odpowiadające łc. ascensor, możemy z wielkiem prawdopodobieństwem sądzić, że jest to jeden z nowotworów, i gdyby w łacińskim tekście było *eques*, przetłumaczonoby to na zwykłe polskie *jeździec*.

Niekiedy wyraz przez swoje znaczenie terminu technicznego okazuje świeże pochodzenie. np. najstarszą zapisaną nazwą spółgłoski jest *przeżwięczywa* — consonans w Mm., jako wymawianej bez dźwięku, właściwego samogłosce, albo też w znaczeniu części zgłoski, wziętej bez samogłoski, którą analogicznie możnaby nazwać **żwięczywą*; może twórca tego wyrazu uważał go za przymiotnik, podobny budową do innych przez niego użytych: *włościwy*, *zazdrościwy*.

W dawnym języku mieliśmy dla łacińskiego invenire odpowiedniki polskie: *najść* także *należć* — *nałazić* Kśw., ale od *najść* w w. XV utworzono nową formę pochodną *najdować*, najstarszy przykład spotykamy u Suleda (str. 103). Niekiedy znów powstaje nowa forma dla odróżnienia znaczenia: pierwotnie *obiązać* lub *obwiązać* miało dwa znaczenia: 'przewiązać kogo powrozem' i 'zobowiązać' kogoś do czegoś, w tem drugiem znaczeniu zaczęto używać formy *obowiązać*[1]), gdzie pierwszą część złożenia zastąpiono przez temat liczebnika *oba* analogicznie do *obojętny* t. j. 'na obie strony możliwy do ujęcia' potem *obojętny miecz* — 'z obu stron ostry'.

[1]) U Stryjkowskiego jeszcze forma *obwiązać*, u Skargi *obwiązać* i *obowiązać*.

Wspomnieliśmy o nowotworach, będących literalnym przekładem z języka obcego; tu trzeba dodać, że niezawsze ukazanie się, ich w jakimś choćby najstarszym zabytku dowodzi współczesności ich powstania z samym zabytkiem. Do takich właśnie należą w Kazaniach Świętokrzyskich: *bożstwo* — deitas, *człowieczstwo* — humanitas, *domieścić* — adlocare, *naśladować* — insequi, *niemocny* — infirmus, *odpuszczenie* — absolutio, *podkłonić* — reclinare, *przejawienie* — transformatio, *sąmnienie* — conscientia, *wszemogący* — omnipotens; o niektórych można twierdzić na pewno, że przedtem już weszły do słownika polskiego.

Bywa i tak, że niewiadomo, który wyraz jest nowotworem: polski, czy łaciński, może właśnie na modłę polskiego utworzony; np. w zapisce z r. 1475 czytamy: que bona heres eorundem bonorum *perserviverit* a. *przesłużył był* ob hoc, quia in bello absens fuerit AGZ. XVIII, 95. Za polski nowotwór doraźnie sformowany trzeba uznać wyraz *łaskliwy* odpowiadający łacińskiemu *lascivus*, widocznie na jego wzór urobiony, a zarazem zbliżony etymologicznie do *łaska* z naciągniętem znaczeniem 'rozkosz'; Suled (str. 43) oznacza nim żywot 'wszeteczny'.

Spolszczoną została gramatyczna terminologja łacińska przez Andrzeja Glabera z Kobylina w literalnym przekładzie gramatyki łacińskiej „Regulae grammaticales, regimina et constructiones" w wydaniu z r. 1542 (jedyny egzemplarz w bibl. Krasińskich): litera producta — *litera przedłużona*, litera correpta — *ukrocona*, partes sermonis — *części mowy*, nomen appellativum, proprium — *imię pospolite*, *własne*, genus masculinum, femininum, neutrum — *rodzaj męski*, *niewieści* i *oddzielny* a. *żaden*, numerus pluralis — *liczba w wielu*, declinare — *stączać*, *skłaniać*, declinatio — *skłonienie*, *staczanie*, casus — *spadek*: *mieniący* a. *mianujący*, *rodzący*, *dawający*, *oskarżający*, *wzowiący* a. *wzywający*, *odbierający* a. *oddalający*, gradus comparativus, superlativus — *stępień przyrownający*, *przewyszający*, pronomen — *namiastek*: demonstrativum — *ukazujący*, relativum — *powtarzający*, finitum — *zamierzony*; figura simplex — *wyobrażenie proste*, nomen compositum — *wyobrażenie złączone* a. *złożone*, sententia — *zupełność mowy*; verbum — *słowo*: activum — *sprawiące* a. *sprawujące*; verbum substantivum — *istotne*, causativum — *przyczynę dające*, inchoativum — *poczynające*, anomalum — *nierowne*, neutro-passivum — *rożne*; persona — *osoba* a. *persona*; tempus — *czas*: praesens — *niniejszy*, imperfectum — *przeszły niezupełny* a. *niespełny*, perfectum —

przeszły zupełny a. *spełny*, futurum — *przyszły*; conjugare — *sprzęgać*, conjugatio — *sprzężenie*, *przężenie*, conjugatio inconsequens — *sprzężenie roztargnione*, modus — *naznaczenie*, *obyczaj*; indicativus — *ukazujący*, *skazujący*, coniunctivus — *słączający*, optativus — *żądający*, imperativus — *rozkazujący*, infinitivus — *niezgraniczony*, *niezagraniczony*; participium — *uczesnik*; adverbium — *przysłowie*, praepositio — *przełożenie*; conjunctio praepositiva — *słączenie przekładane*, disjunctiva — *rozdzielające*, expletiva — *wypełniające*, negatio — *zaprzeczenie*, interiectio — *wołanie*. Niektóre z tych nazw polskich powtarzają się w gramatykach języka rosyjskiego: *skłaniać* — склонять, *skłonienie* — склоненіе, *sprzęgać* — спрягать, *sprzężenie* — спряженіе.

Najwięcej jednakże nowości w wyrazownictwie polskiem spotykamy po słownikach łacińsko-polskich. Starano się już w średniowieczu, by dla każdego wyrazu łacińskiego znaleźć odpowiedni polski, a gdy takiego nie było, tworzono zupełnie nowy, a więc cyclopes, fabri infernales — *otchłannicy*, politor (co ciała grzebie) — *pogrzebca*, captor — *otejmacz*, noctivagus — *nocnobiegający*, thesaurigena — *skarborodzicielka*, gdzieindziej *skarbniczka*, astripotens — *gwiazdomocny*. R. XXII, 3. Brückner zaznacza, że tem samem odznaczają się słowniki np. mamotrepty czeskie, obfitujące w słowa, które nigdy istotnie nie żyły. Stamtąd przeniesiono je także do mamotreptów polskich. Często w słownikach oraz w tekstach łacińskich po polsku glosowanych dla jednego wyrazu łacińskiego podaje się dwa lub trzy synonimy polskie, niezawsze zresztą ściśle tłumaczące wyraz łaciński; stwierdza to bądź co bądź obfitość ówczesnego słownictwa polskiego. Oto niektóre przykłady z mamotreptu 1471 r. sacramenta — *tajemstwa*, *świątości*, rusticus — *rolnik*, *oracz*, luctator — *zapaśnik*, *biedzic*, venustas — *śliczność*, *krasa*, de limo — *z jiłu*, *z gliny*, *z błota*, cataractae — *okna*, *źrzodła*, abigebat — *zagnał*, *odpędzał*, irritum fecit — *słomił*, *naruszył*, accelera — *pośpiesz*, *kwapi* [*się*], ablactans — *odchowany*, *odsadzony*, caligaverunt oculi — *ślepiły się*, *selnęły się*, luctabatur — *łomił się*, *biedził*, cortinae — *opony*, *kołdry*, *kobierce*, saga — *kobierzec*, *dzianica*, bases — *podstawki*, *podłogi*, *podwałki*, tentorium — *opona*, *namiot*, adolere — *prażyć*, *palić*, iniciatus — *kłamał się*, *podświadczył się*, in seditione — *w biciu*, *we zwadzie*, lucum — *lasu*, *łęgu*, capulus — *jedlce*, *rękojeść*, laquear — *sklep*, *obłok*, *podniebie*, decalvavi — *skaziłem*, *ścinał*[*em*], *straciłem* i t. d.

Późniejsze nowotwory, z w. XVI, niekiedy sami autorowie zaznaczają jako takie: Kromer w pierwszych dwu dialogach nazywa kościół pospolitym i w ogólności przez wyraz *pospolity* oznacza to, co dziś oznaczamy przez *powszechny*, ale w dialogu trzecim pisze, że kościół my „zowiemy świętym, pospolitym, albo właśniej powszechnym (str. 184), dalej mówi o powszechnem concilium (192) a wreszcie tłumaczy, dlaczego ten wyraz uważa za właściwszy od pospolitego: gdyż kościół jest „po wszech ziemiach, narodziech, językoch, staniech wszech wiekow zgromadzonych a od początku do końca trwający; a dlatego ji zowiemy catholicam, to jest powszechny". Herburt, Wujek, Skarga przejęli ten wyraz i szybko go w Polsce rozpowszechnili.

Mączyński w Słowniku zaleca niektóre wyrazy do przyjęcia np. „specula — ganek, wykusz, *wypatrownica* może być zwana"; „turybularz, *kadzidlnik* po polsku może być zwan", „foenile — *sienica* może być zwana". Niekiedy przyznaje, że wyraz wziął z języka czeskiego, np. *chodnik* — 'co wiele chodzi'. Można przyjąć, że wszystkie wyrazy, które uznał za potrzebne szczególnie objaśnić, są jego wymysłem a więc: *obiecnik* — 'który obiecał', *przyrzecznik* — 'co przyrzeka', *zębisty* — 'który ostre a małe ząbki ma', *tarcznik* — 'co tarcze wyrabia', *wianecznik* — 'który wieńce czyni', *czestownik* — 'który cześć a biesiadę sprawuje', *cymbałownik* — 'co cymbały czyni', *krzyżownik* — 'uczestnik procesyj w dni krzyżowe', *płetownik* — 'kto płety puszcza, żeglarz'. Zrzadka Mączyński zaznacza, że podany przez niego wyraz nie jest ogólnie znany: „zamiast piersi, cycek, niektórzy mówią *sutek* od ssania".

Ale i bez tej pomocy ze strony Mączyńskiego możemy znaleźć u niego mnóstwo nowotworów, a najbardziej wpadają nam w oczy te, które — jak się zdaje — nigdy nie były w powszechnem użyciu; jest ich mnóstwo zwłaszcza przymiotników na *-isty*, rzeczowników na *-arz*, *-acz*, *-nik*, *-ość*, *-ciel* i *-cielka*. Wybór ich znajduje się w odpowiednich paragrafach, poświęconych tym przyrostkom.

§ **397.** Sebastjana Petrycego „Horatius Flaccus w trudach więzienia moskiewskiego" z r. 1609 obfituje w nowotwory: *brzeżysty* — 'ujęty w brzegi', *brzytwiane* ostrze, *dma* — 'wicher', *dorwały* — 'do którego się dorwano', *dosuży* (z rusk.) — 'mający wiele wolnego czasu', *hledzić* (z rusk.) — 'spoglądać', *juwentasz* — 'młodzieniec', *liszyca* — 'lis samica', *modlista* kaplica — 'w ktorej odpra-

wiają modły', *niewaga* — 'nieposzanowanie', *niezrozumialny* — 'ciemny, niejasny', *odwady* przygód — 'sposoby uniknięcia', *przysięgalny* — 'często przysięgający', *radowid* — 'pożądany', *rodzisty* — 'płodny, urodzajny', *snow* — 'osnowa, tło', *świaszczenik* (z rusk.) — 'ksiądz', *umialna* skrytość — 'którą można odgadnąć przez nauki', *walisty* kamień — 'staczający się z góry', *wyboki* — 'zakąty', *zapominalny* — 'dający zapomnienie'.

Słownik polski z okresu do końca w. XV przedstawia się bardzo ubogo, co pochodzi stąd, że znamy go z niewielkiej liczby zabytków, które nadto nie odznaczają się rozmaitością treści; tłumaczenia pisma św., kazania, zabytki prawnicze, wreszcie pieśni i inne wiersze religijne — to najważniejsze pozycje ówczesnego piśmiennictwa. Na przełomie w. XV i XVI ukazuje się „Rozmyślanie przemyskie" z bogatszem i bardziej urozmaiconem słownictwem, które pomnażają pierwsze druki, a następnie wielostronna literatura, gdzie nietylko w treści, ale i w języku, w doborze słów przejawia się twórczość indywidualna.

Po Opeciu i tłumaczeniach Jana z Koszyczek (z Marchołtem na czele) rozpoczyna swą działalność pisarską Rej (w r. 1543), zaraz potem wychodzi mała ale zajmującą pod względem językowym książeczka Stanisława Łaskiego „Napomnienie polskie ku zgodzie" (1545) potem Bielskiego „Kronika świata" (1551), Kromera „Rozmowy Dworzanina z Mnichem" (1551—4), występuje Jan Kochanowski, o którego języku krótką opinję Brücknera podaliśmy wyżej (str. 190), dalej ukazuje się wierszowany „Wizerunk" Reja (1558), Krowickiego „Apologja więtsza" (1560), Orzechowskiego „Rozmowa około egzekucyjej" i „Quincunx" (1563—4), Grzegorza Pawła szereg traktatów akatolickich, w których autor roztrząsa subtelne zagadnienia w zakresie dogmatów wiary, budując podwaliny „arjaństwa" polskiego; jednocześnie Górnicki wydaje „Dworzanina" (1566) i Rej „Żwierciadło" (1568). W ciągu tych lat kilkudziesięciu dokonywa się ogromna zmiana w doborze wyrazów i zwrotów językowych, w stylu i umiejętności wyrażania nastrojów piszącego. Nieledwie każdy pisarz ma swoje cechy charakterystyczne w doborze wyrazów i sposobów przemawiania.

Pierwszym utworem, w którym wyraźnie zaznaczają się indywidualne cechy autora, jest „Napominanie" Łaskiego, nowo wydane przez T. Wierzbowskiego w Warszawie 1896 r. Jest tam mnóstwo wyrazów, charakteryzujących autora jako wojownika i myśliwca:

proporcznik — 'chorąży'. *wzdrożyć się*: bychmy się mało wzdrożyli (t. j. wprawili w co) jako konie z stania; *walecznik*, *przełożeni* zbroją — 'przeciążeni', *nadzy* — 'nie zaopatrzeni w oręż', *oprawy* — 'miejsca ufortyfikowane', trzebaby, aby Bóg (ludziom) *przypiął popręgów*; zwierzęta nigdy się nie biją, jedno kiedy na nie *gramy* — 'szczujemy', domy *chałupują* — 'zajmują na kwatery'; wiemy jako przystoi *kapicy z kutrygałem* — 'księdzu z bronią'; krześcijani sami się tym łowią, jako *lepem* — 'jak ptaki na lep się chwytają'.

Niektórzy, zwłaszcza piszący dla szerokich warstw społeczeństwa, starają się o język najprzystępniejszy, wolny od zapożyczeń, np. Marcin Kwiatkowski w przerobionej przez siebie „Confessio augustana to jest Wyznanie wiarej Krześcijańskiej" (r. 1561); z oddzielnych wyrazów notujemy: *istność* — essentia, *zachowawiciel* — conservator, *usprawiedliwienie* — justificatio, *średnik* — mediator, *ubłagawca*, *przyrodne siły* — vires naturales, sentencyja to jest *własny dźwięk* — 'właściwy głos', ich niedostatek bywa *przejrzan* — praedestinatus, *mszyć* — 'msze odprawiać' i t. d. w całym wykładzie wyrazów zapożyczonych jest niezmiernie mało.

Mniej się krępuje w doborze wyrazów tenże autor w „Książeczkach rozkosznych o wychowaniu dziatek" (r. 1564 Bpp. nr. 3), jako przeznaczonych dla młodego księcia pruskiego, więc nie prostaczka. Jest to przekład z Vergeriusa (w. XIV), odbijający w sobie wyraźnie szyk i składnię oryginału łacińskiego, ale i tu Kwiatkowski objaśnia wyrazy zapożyczone z łaciny przez odpowiednie polskie np. *deferowane* a *przyczytane*, *habit t. j. wsposobienie*, w innem miejscu *habit t. j. forma*, *argument t. j. dowód*, *preceptory a. przykażyciele*, *kompleksyjej a postępku ciała*, *fizyki t. j. przyrodzenia*, *na spekulacyjach t. j. roztropnych myśleniach*, philosophia moralis t. j. *mądrość obyczajow*, reales t. j. *rzeczne* (umiejętności) *klaft a. skiba* (ziemi), *dyspozycyja t. j. położenie*; wprowadza wyrazy: *obstalować* — 'wybrać, przeznaczyć, zastrzec', *dowiarek* — 'łatwowierny', *odcyckowany* — 'odstawiony od piersi', *pieczołowliwy* — 'pieczołowity', *rozchody mieć* — 'rozwijać się', *wpojone* (gwiazdy) — 'stałe', *wsposobiać sobie* — 'przyswajać', *żywioły* — 'żywność'. W obu swych pismach Kwiatkowski z lubością tworzy formy czasownikowe częstotliwe: *zamordywają* (mordują), *wzruszywa* (wzrusza), *zaszkadzać* (szkodzić), *wstrachiwali się*, *wspaczali się*, *rozkoszywać się*, *znikczemniwać*, *stosywać*, *zagasywa*, *zaszkadzać*, *wypoczytać* (wyliczać), *obciążywa i zmocniwa*,

wyćwiczywa (ćwiczy), *nauczywamy*, *zemglewają i znikczemniwają*, *znoszywać*, *poćwiczać*.

W polemikach wyznaniowych panuje ton namiętny, napastliwy, niepowściągliwy: połajanki, uwłaczania, obelgi są tu rzeczą zwykłą, zupełnie jak w teraźniejszych polemikach dziennikarskich; prof. Brückner w „Różnowiercach polskich“ (Warszawa 1905) na str. 103 podaje wiersz, wyliczający ministrów t. j. duchownych akatolików, niby to sejmujących u Reja w Okszy, z powymyślanemi nazwiskami:

Był ksiądz Piotr Gębołowia, Grzegorz z Secemina,
Więc Włóczykij Walanty z Bandurą z Tarczyna,
Nuż pan Matys Zaskowski, Płatek duszotrajca,
Przy nich siedział Mięsurad Szymon, boży zdrajca;
Sebestyjan Lizipęp, Kartograj z Lipnice,
To psie mięso z Chowranic, to psu post z Kremnice,
Łapigros Mazowita na imię Brykcius,
Wydmigęba z Rzeszowa i Piotr Fernelius,
Szkapołupca z Ciężkowic. Niedojadł z Mrzygłoda,
Siekierka z Stawiszyna, Płóczyflak z Żmigroda,
Więc Wiercibies z Osieka, Kręcigłowa z Żarek,
Koliweszka ze Czchowa i Łupikot Marek,
Laurentius Cichowlazł, Franciszek Fudalej,
Chybidziura pan Jędrzej, Urban Głowoszalej,
De Poręba Drapichróst, Matus Ciągniskórka,
Erazmus Głodzigiza [1]), Petrus Paligórka.

Przekręcano wyrazy: już Łaski w „Napomnieniu“ legata papieskiego nazwał *lichatem*, Orzechowski ewanielika nazwał *omylnikiem*, ministrów protestanckich nazywano *świnistrami*, Krowicki pisze: *hańbami*, chciałem rzec *albami*; *konewnije*, chciałem rzec *kanonije*, a więc w stylu Nowaczyńskiego z jego *judealizmem*, *pepejsowcami* (PPS), *yankełesami* (*yankesi* — Amerykanie).

W wieku XVII Petrycy przekłada dzieła Arystotelesa: Ekonomikę (r. 1601), Politykę (1605), Etykę (1618), co też wymagało dopełnienia słownictwa polskiego, pozatem inni prozaicy dopełniali braki raczej zapożyczeniami niż nowotworami polskiemi, trafiają się i te jednak, a niektóre z nich rozpowszechniają się bardzo szybko np. *drwić* z kogo; słowa tego, jak się zdaje, pierwszy użył Herakljusz Lubomirski w „Rozmowach Artaxesa i Ewandra“, gdzie czytamy: „przyjmą od niej nieraz *de ligno*, to jest, że muszą na koniec (że tak rzekę) *podrwić*“ (wyd. z r. 1708 str. 438). Z drwami też zesta-

[1]) Obgryzający piszczele.

wia to słowo W. Potocki: „*Iże trzy po trzy, baje, drwi, ni na mękach Karski.. i drew na pasiekę nawalił*“ t. j. 'nakłamał się dowoli'.

§ 398. Niewątpliwie tym, którzy pragnęli pisać czysto po polsku w XVII w., wielką przysługę oddał Grzegorz Knapjusz przez swoje słowniki, noszące wspólny tytuł „Thesaurus“, a wydane w trzech tomach: tom I obejmuje część polsko-łacińsko-grecką (Thesaurus polono-latino-graecus) wydany dwukrotnie: w r. 1621, a potem w r. 1643. Jest to gruba księga in folio, licząca w drugiem obszerniejszem wydaniu 1465 str.; na podstawie tego tomu opracowano „Synonima seu dictionarium polono-latinum ex Thesauro Gregorii Cnapii collectum“ w zmniejszonym zakresie jako podręcznik szkolny, wydany między r. 1643 a końcem XVIII w. 36 razy. Tom II „Latino-polonicus“, znacznie od pierwszego mniejszy (wydanie w ćwiartce liczy str. 840) widocznie bardzo był używany, skoro od r. 1626 do 1780 miał szesnaście wydań, a nadto dwa pod zmienionym tytułem „Słownik polsko-łaciński ze skarbu ks. Knapjusza“ w r. 1769 i 1787. Wreszcie tom III „Thesauri, continens Adagia polonica“ wyszedł raz tylko w r. 1632, w ćwiartce, str. 1388.

Wybór wyrazów z tomu I podaliśmy w dziale, traktującym o budowie wyrazów, pod odpowiedniemi sufiksami. Tom II, jak tego dowodzą liczne wydania, najbardziej się przyczynił do rozpowszechnienia zawartych tam wyrazów w literaturze: Knapjusz nie ogranicza się do wyliczenia różnych znaczeń wyrazu łacińskiego, ale podaje również szeregi synonimów polskich do wyboru np. corollarium — *podarek, obrycka, przydatek*; impetus — *zapuszczenie się, pąd, pochop, najazd, porywczość, poruszanie, popędliwość, żądza, chciwość, namiętność, natchnienie.* Ten tom jest przeróbką tomu I, a przeto zawiera prawie też same wyrazy polskie, inaczej tylko ugrupowane.

Z Knapjusza też wybrano takie wyrażenia polskie, które literalnie nie dadzą się przełożyć na łacinę: „Idiotismi Polonici seu Voces Polonicae quae latine de verbo ad verbum reddi nequeunt, sed periphrastice reddendae sunt“. Jest to mała książeczka, wydana w ciągu w. XVII i XVIII dziewiętnaście razy i używana jako podręcznik szkolny. Wydanie to miało głównie na celu zapobieżenie temu, aby chłopcy w szkołach nie wprowadzali do łaciny zwrotów polskich, ale przy tem wykazano również, że język polski ma swoje szczególne wyrazy i wyrażenia, wyodrębniono je, przypomniano pamięci; oto kilka ich przykładów: *alemci mu dał! podbijam bębenka, jaki taki, kiedy tedy* — 'kiedyś w przyszłości', *nie dowołasz*

się go, nie do śmiechu mi, nie wystoisz nic, o głowę idzie, obchodzić się — 'nie potrzebować czego', *obywać się* — 'mieszkać gdzie długo'; *od słowa do słowa, aż za łby poszli; odbijać co na kim, oddać wet za wet, odechciało mu się, odludek okrzesany* a. *szczwany, pachnie to gardłem. rad nie rad. ujmuję się za kogo* i t. d.

W XVII w. ukazał się też drugi dość obszerny słownik, mianowicie opracowany dla Polaków niewiadomo przez kogo dykcjonarz Piotra Dasypodiusa (Rauchfussa) p. t. „Dasypodius Catholicus, hoc est Dictionarium latino-germanico-polonicum, germanico-latinum et polono-latino-germanicum", wydany w Gdańsku r. 1643, 4°, kart nlb. 5 i arkuszy 164 czyli str 1312 z czego wypada na część I str. 672. na II str. 290, na III str. 350. Tak więc część III, polsko-łacińsko-niemiecka. jest znacznie mniejsza od polsko-łacińsko-greckiego Słownika Knapjusza; pomija ona wiele wyrazów, ale obejmuje też pewną liczbę innych, nie uwzględnionych przez Knapjusza, np. *bajacz* — fabulator, *błagalnik* — propitiator, *blekotny* — plenus rimarum, *bogacie* — plena manu, *cale* — mere, *chleburad* — parasitaster, *czerwonasy* — rufulus, rubidus i in.

Obok nowych wydań Knapjusza w XVIII w. wychodziły też inne słowniki, z których do najobszerniejszych należy „Nouveau grand dictionnaire de M. L'abbé Danet, françois, latin et polonois. Nowy wielki dykcyonarz JMci X. Daneta opata, francuski, łaciński y polski", w dwu tomach foljo, str. 569 i 598, w Warszawie r. 1743—1745 (opracował go po polsku pijar ks. Dymitr Kola), gdzie także podano wiele synonimów polskich oraz wyrażeń z mowy codziennej np. *Ten chory ze wszystkich sił się spieszy, w czwał bieży do zgonu swego, jako się mowi pospolicie, zmierza do końca, ma się ku końcowi. Rakiem iść.* Pod *balance* napisano, że pewien rodzaj wagi *nazywają inaczej ważnik*; pod *balancer*: *ważyć rzeczy, miarkować według słuszności, albo jako mowią, na gwicht świątyni Pańskiej.* Pod *benit*: *mowią jeszcze po pospolitemu chleb to święty, kiedy się nieszczęście jakie przytrafi człowiekowi, ktory na nie zasłużył*; *mowią inaczej*: *dobrze mu tak.*

„Mownik polsko-niemiecko-francuski" Trotza wydany w r. 1740 zawiera szpalt 3077. Wyróżnia on jedną gwiazdką wyrazy „podejrzane lubo rzadkie" a dwiema gwiazdkami „słowa poetyckie albo krasomowskie" np. *bonzy* — 'pogańscy kapłani', *broczyć, długowieczny, dma* — 'wichura, orkan', *dobroczyńca* i t. d. Między oznaczonemi jedną gwiazdką znajdujemy archaizmy lub wyrazy gwarowe, nato-

miast podejrzanemi istotnie są niektóre przytoczone bez gwiazdki np. *bawołowina* — 'mięso bawoła', *bestwię kogo* — 'rozweselam', *bezdenko* — 'kulawka, kieliszek bez podstawki', *bezmężna* — 'panna na wydaniu', *chrapiwisko* — 'mokradle' i in.

W końcu w. XVIII — pisze prof. Brückner w Dziejach jęz. pols. str. 127 — zastępowano wyrazy łacińskie nowotworami polskiemi. „Odbywa się to w ostatniem i przedostatniem dziesięcioleciu; najprzód nieśmiało i ostrożnie: pisarz do łacińskiego dodaje ukuty przez siebie wyraz polski w nawiasie, i dzisiejszy czytelnik, przyzwyczajony do słów, jakie za najpospolitsze uważa, widzi zdziwiony, jeśli np. zaglądnie do broszur z czasów Wielkiego Sejmu, jak wtedy po raz pierwszy dla tych nowych potrzeb te nowe słowa tworzono. Z różnem powodzeniem. Brano dawne słowa i nadawano im nowe znaczenie, np. *posiedzenia* używano oddawna jako 'zabawy, wizyty', teraz użyto po raz pierwszy tego słowa zamiast *sesji*. Jeszcze częściej tłumaczono termin łaciński na polskie. Nie obywało się bez protestów: sarkał jeszcze gramatyk i wielki znawca języka, Kopczyński, na *przedstawianie* zam. *prezentowania*, na *wnikanie* i podobne wyrazy. Jeden z najgorliwszych krzewicieli nowego języka t. j. nowej jego terminologji, był znany tłumacz, pilny i wielostronny, acz nieudolny, Przybylski; jemu np. zawdzięczamy wyśmiewaną swego czasu *wszechnicę* zam. *uniwersytetu*, *zakus*, *pomnik* i in.; wtedy to poraz pierwszy użyto wyrazów *przedmiot*, *podmiot* (znany dawniej jako 'podrzutek, fałsz'), *przymiot* (dawniej 'choroba zaraźliwa') i in. w znaczeniu oderwanem i obroniono skutecznie tę nowość". Fr. Ksaw. Dmochowski bardzo się na te nowości gniewał, o czem szeroko się rozpisał w pamflecie „Zakus nad zaciekami wszechnicy krakowskiej i urywek bicza kręconego w Krakowie" (Pisma rozmaite, wyd. z r. 1826, cz. II str. 5—110). Także Jan Śniadecki powstawał przeciwko „niedorzecznym i lekkomyślnie narobionym wyrazom", jako mącącym jasność języka. „Wtrąćmy do najpiękniejszej myśli niezwyczajne słowo, a zniżymy znacznie jej cenę, bo dzieląc uwagę między słowo i myśl, osłabiamy wrażenie. Albo więc piszemy bez myśli, i niezwyczajnemi słowy łudzimy uwagę czytelników; i wtenczas popełniamy kuglarstwo; albo ważne i piękne myśli ubieramy w słowa niezwyczajne i powszechnie niepojęte; i wtenczas nie umiemy przedać naszego towaru" (Pisma rozmaite, wyd. 1818, t. III, str. 98).

§ 399. Dość liczni pisarze objawiali zamiłowanie do tworzenia nowych wyrazów złożonych. Jan Kochanowski szedł w ślady Greków, używając głównie złożonych epitetów: *morzolotne okręty*, Wyd. jubil. I, 81, *strzał prędkopiórych* 95. *rożanorękiej zarze* 95, *wół złotorogi* 114, *o Boże władogromy!* 141, *chrząszcz wielonogi* 176, *wszytkokrotny wiek* (ukrócający wszystko) 196. *ziemski wszytkorodny krąg* 207. *złoczynną szablę* II, 7, *storęki Tyfon* 30, *sajdak pełnostrzały* 31. *skrzydłonogich zawodników* 31, *na ziemi wielożywnej* 69. *o nawach wodopławnych* 78, *srogi trupokupcze* 118, *jednowłajcy niebieskiemu* 160. *wodolejca sławny* 212. *złotorucha Wenus* 228. *Bachus wartogłowy* 228, *sarny wiatronogie* 236, *konie żartkonogie* 319, *rogatego chłopobyka* 415. *nocoświetnego miesiąca* 470, rzadko inne np. *pisorym* II, 32. *fraszkopis* 431, w znaczeniu żartobliwem

Mączyński w słowniku swym też umieszcza wyrazy złożone, ale rzadko swej własnej fabrykacji, np. „trzaskanie od bicza jednym słowem *biczowytrzask* może być rzeczon“ 441 v b, częściej znajdujemy u niego złożenia, zapewne i przez innych używane, np. *leniwochody*, *twardoszejny*, *kłapouchy*, *storzypiętka* — ‘pyszno się noszący’ a. ‘który nie ma miary kuglowania’, *wydrzygrosz*, *palipiecek*, *przerzucinóżka* — ‘wyłudzacz, umie ludzie przez nogę przerzucać’. *odmigęba* — ‘który wielkie wargi ma’. *uwodziwołek* — ‘złodziej bydła’, *samojedź* — anthropophagi, *dziwowidza* — mirator, *zgaga*, *ślinogórz* niektórzy właśniej mówią: *kołozęb* — ‘który krzywe zęby ma’. *wielkogłowa* — ‘który wielką głowę ma’, *gwiazdozorca* — astronomus...

Do nowych wyrazów złożonych wielki miał popęd Petrycy, ale nie wykazał talentu w tej twórczości; w jego przeróbce Horacjusza spotykamy mnóstwo wysmażonych przez niego złożeń, często dziwacznych, i tak niezrozumiałych, że je sam twórca uznał za stosowne wyjaśniać czytelnikowi w „przestrogach“ np. *czarotłum* — ‘który czary tłumi’. *dwojmorski* Korynt — ‘iż ze dwu stron był przy Koryncie port’, *iskrodme* źwierzę Chimera — ‘której z gęby iskry padają’, *lotnobitne* pioruny — ‘które lecąc biją’, *ogniomietne* woły — ‘które ogniem z gęby miecą’, *parchotrętny* — ‘co parchem trąci’. *prawdołowca* — ‘który subtelnemi domysłami wynajduje w każdej rzeczy, co jest prawda’, *sorommiot* — ‘który o wstyd nie dba’. *winomiotem*, *syromiotem* „nazwać możemy tego, który wina nie rad pije i sera nie jada“, *śmiercionosze* rozkoszy — ‘które przed czasem śmierć przynoszą’, *trójmiąższy Geryon* — ‘był o trzech głowach’. *dziworodne* słowa — ‘które dziwy czynią’, *trójrodna* Chimera —

'złożona z trojga źwierząt', *trójsetna* rada — 'których jest około trzech set', *winogardowie* — 'którzy nie pijają wina', *wronotrzpiot* Prometeus — 'około którego trzpiece się wrona' (!), *zbójcokryty* Krępak — 'w którym zbójcy się kryją', nadto takie, przy których niema objaśnień autora np. *cudzomił* — 'kochany przez inną, przez rywalkę', *dwojrzajca* — 'rządca dwu państw', *jadowładny* — 'władający truciznami', *listorodny* — 'liściasty', *łapożonny* — 'co porwał cudzą żonę', *mężochwyta* — 'co cudzego męża zbałamuciła', *morzowładny* — 'władca morza', *nocołsny* — 'świecący w nocy', *noszostrzały* — 'noszący strzały', *ogniogory* — 'gorejący ogniem', *państwochwyt* — 'przywłaszczyciel państwa', *pstroogony* — 'mający pstry ogon', *suchorodna męka* — 'wysuszająca ciało', *wielowładowie* — 'współwładcy', *wszytkoźry* — 'wszystko widzący' i in. *takroczni* — 'przeszłoroczny', wyraz pochodny od wyrażenia *tak rok* — 'w przeszłym roku', co zachowano w dzisiejszych gwarach. Uzasadniając te nowotwory, Petrycy pisze: „Czemu my też nie możemy tworzyć sobie słowa, zwłaszcza w wierszach, których, co mają w sobie, domyślić się każdy może, jako *wielorokie* — 'co na wiele lat trwa'", z czego widać, że wyrazy złożone mają tu być ozdobą wierszy. Z późniejszych bardzo lubiła złożenia Benisławska, pragnąc niemi ozdobić swoje mało wartościowe wiersze.

Świadomie do tegoż celu dąży Naruszewicz, który w dopisku do „Dytyrambu z okazji zupełnego wyzdrowienia Jego Królewskiej Mości" zaznacza, że „wiersz ten z natury swojej powinien być szumny, rożnorymny, nowych słów wiele mający, tak jako o nim Horacjusz pisze". To też słów takich jest tu dosyć: *nieupracowany* ruch, *wszytkożywny* duch, trakt *gwiazdolity*, *krętopłomienne* bełty, *miodopłynne* słowa, jędze *płaczorode*, *wiekokorzenne* modrzewy, liść *rożnokrasy*, *trozębe* groty i t. d., czasem trafiają się tu nowe epitety w formie wyrazów prostych np. *piersiste* miechy, kleszcze *chwatkie* i in.

Tak samo ozdabiał swój styl Woronicz, używając głównie epitetów złożonych np. *górnomyślna* buta, *śmierciowładny* oręż, *mroźnośniegie* pęta, *życiowrotne* oczęta, *światłowrotny* tytan, *gałęzioroga* sarna, *mózgozawrotna* czara, *kudłogady* kark jędzy, *troistokoły* młyn, *lodokute* drzwi, *prawołomcze* strachy, *bystropłynny* brzeg, *kwiatoroda* wiosna, *ogonooki* paw, *wiecznonocne* mary, *ślepomózgi* lud, *zorzowschodny* dzionek i inne podobnego rodzaju nowotwory, które dziś nie ozdobami, ale dziwolągami nam się wydają.

§ 400. Zupełnie inną drogę obrał sobie Trembecki: i jemu widocznie chodziło o odświeżenie języka poetycznego, ale obdarzony smakiem estetycznym nie nadużywał wyrazów złożonych i nie mnożył też wyrazów prostych przez samego siebie wymyślonych. Reformę języka poezji przeprowadzał tak dyskretnie, że mimo niektórych zarzutów ze strony krytyki współczesnej, został uznany za pisarza wzorowego. Sekret jego powodzenia polega na tem, że nigdy nowościami nie przeładowywa swego języka, a wprowadzone przez niego nowości są bardzo różnorodne: trafi się między niemi wyraz złożony, albo zapożyczony, gwarowy, liczniej występują wyrazy rodzime, nieco inaczej niż zwykle zbudowane, z mniej zwykłym przyrostkiem lub przedrostkiem. Z Zofijówki i innych utworów Trembeckiego, zajmujących około 50 stroniczek druku, wynotowałem następujące wyrażenia, noszące na sobie charakter indywidualnej twórczości lub tylko wyboru: w twych łąkach *wiatronogów* rżące mnóstwo hasa, ciężary *chwostu* barana, nasiona *wierzone* bujności zagonów, siczowe *nachody* (= napady), każdy swojej pewien *właści*, uśmiechnął się z *uwdziękiem*, *zwisko* — 'nazwisko', wyrok *niecofnym* rozumie, po tylu *dużaniach* znoje się z nich leją, *obłąkany* (= błądzący) krok, wielkiemi ją bogowie uczcili *obdary*, małpeczka *przetwarzała* (= naśladowała) mieszkańców krainy, *nowotki* — 'nowości', *zakis* — 'kwas', *następ* — 'następstwo', *bezrożnie* — 'jednakowo', *wydroże* — 'bezdroże', *obejrzańszy* — 'ostrożniejszy', *morzanie* — 'mieszkańcy nadmorscy', *poszewka* — 'strzecha', *przodny* — 'zewnętrzny', *nieślubna* młodzież — 'nieżonata', *zaletny* — 'zalecenia godny', *pochylone* godziny — 'przedwieczorne', *lik* — 'liczba', *niższa kolanem* — 'klęcząca', *dumieje się* — 'zdumiewa się', *schlebny* — 'pochlebny', *ujawić się* — 'pojawić się', *niezbędny* — stp. *niezbedny* — 'brzydki, wstrętny'.

Mickiewicz w artykule „O krytykach i recenzentach warszawskich" zaznacza, że Dmochowski „dziwił się nowym Trembeckiego wyrażeniom", oraz że „pan Ordyniec, teoretyk, mając za sobą dykcjonarz i gramatykę, podkreśla prowincjonalizmy lub nieszlachetne wyrażenia Trembeckiego; my, parafjanie, zdajemy się raczej na autora Zofijówki". Jakkolwiek i skądinąd wiadomo o wpływie Trembeckiego na Mickiewicza, tu jednak mamy wyraźne potwierdzenie tego, że to Trembecki właśnie dał Mickiewiczowi, a przez niego także innym romantycznym i późniejszym poetom, pobudkę do doskonalenia języka poetycznego w smaku nowoczesnym, który

między innemi wymaganiami stawia i to także, aby w doborze wyrazów i wyrażeń kierować się nie zgóry powziętemi zasadami ogólnemi, że ozdobą języka są pewne kategorje wyrazów, np. zapożyczonych lub złożonych, ale żeby w każdym wypadku dobrać wyraz, najbardziej odpowiadający myślowym i uczuciowym potrzebom pisarza czy mówcy.

Od czasu wystąpienia Mickiewicza i innych romantyków zaczęliśmy cenić indywidualność języka artystycznego, która między innemi zaznacza się także w tworzeniu słów nowych, jako w jednym ze środków stylistycznych. Posługiwali się tym środkiem poeci w różnym stopniu, Krasiński więcej, niż inni mu współcześni; liczne dowody tego zebrał Stanisław Siedleski w „Materjałach do badań nad językiem Krasińskiego“ (Prace Filologiczne t. VIII, 380—437). Zdaje się, że i dzisiejsi poeci i powieściopisarze środkiem tym nie gardzą, trudno jednak powiedzieć o tem coś bardziej określonego; z czytania odbiera się wrażenie, że znaczniejszą liczbę nowotworów znajdujemy u Żeromskiego, a przedewszystkiem u Berenta.

§ 401. Nowe wyrazy powstają także ciągle i w języku ogółu, tworzone doraźnie i brane głównie z języków familijnych, z dialektu ulicznego miast większych, z poufałych sposobów wyrażania się w różnych zrzeszeniach zawodowych, wreszcie z czasopism i literatury. Rzadko kiedy narodziny tych nowotworów bywają notowane w piśmie, a gdy wyraz się rozpowszechni, nikt nie pyta o jego wiek i pochodzenie. Bardzo często kończy się moda jego używania, a przychodzi inna, i wtedy wyraz znika bez śladu i bez niczyjej szkody. Trafiają się niekiedy luźne notatki do historji wyrazów, ale niezawsze zasługują na wiarę. Tak np. Ambroży Grabowski na egzemplarzu „Słownika dawnej mowy polskiej“, wyjętego z książki ks. Ignacego Włodka „O naukach wyzwolonych“ (w bibl. Polskiej Akademji Umiejętności) dopisał swoje spostrzeżenia o datach powstania niektórych wyrazów nowych: z dziełka Minasowicza „Przypadki znakomite“ str. 114 wypisuje wyraz malarski *gwenty* — fałdy, zagięcia w sukni, draperja' i objaśnia, że pochodzi to z niem. Gewand (z tegoż źródła podaje ten wyraz Słownik Warszawski). Dalej czytamy: „*Dołonie* — wyraz niezły, choć jeszcze do powszechnego użycia nie wprowadzony. Pierwszy raz użyty widzę w wierszu do malarza Smuglewicza w piśmie czasowem Weteran Poznański, mies. Marzec 1825:

Chcesz li twoje już sławne więcej wsławić dłonie.
Odmaluj nam nadobnej Elżbiety dołonie.

Odpowiada to znaczeniu 'popiersie' i może posłużyć do powiększenia liczby wyrazów technicznych w malarstwie".

Za nowotwór z r. 1855 uważa wyraz *modła* — 'forma' ale znajdujemy go już w temże znaczeniu u Lindego. Wyraz *napiestki* — 'bransolety' miał być po raz pierwszy użyty w Kronice Gazety Warszawskiej z r. 1856, Słownik warsz. podaje *napiestka* — bransoleta jako wyraz staropolski, ale nie wskazuje źródła. Dalej czytamy: „Na zastąpienie wyrazu *materjał* ktoś podał niezłe *tworzywo* (Linde wyrazu tego nie ma). *Bożęta* — tym wyrazem ks. Dydak Meler w kazaniu „Radwan w ciągnieniu" r. 1642 nazywa bożków pogańskich; nazywa ich także *niebieszczanami*; użył też wyrazu *dziękochwały* — 'hymny dziękczynne'. *Ludzkolubność* a. *ludolubność*, wyrazu tego pierwszy użył Książę Generał ziem podolskich w zastąpieniu wyrazu francuskiego l'humanité. *Przedmiot*, wyraz ten utworzył Dzierżanowski, adjutant króla Stanisława Augusta, a najpierwszy użył go Szembek w tłumaczeniu swojem „Człowieka moralnego" (Polak patrjota). *Lojalność* — wyraz utworzony bardzo niedawno. *Zapoznawać* — to wyraz także nowy, ale niedobrze objaśnia to, co chce oznaczyć. *Znęcać się* – to niedawne zjawisko, dawniej pisano *pastwić się*". Są tam jeszcze małe zbiorki wyrazów, używanych przez pompiarzy krakowskich oraz prowincjonalizmów z okolicy Białej obwodu Wadowickiego.

Język domowy pewnej rodziny opisał J. Zborowski w Języku Polskim IV, 54—58 i 90—96. Nowotwory z zakresu szkolnego w Lublinie umieścił Łopaciński w „Przyczynkach do nowego słownika języka polskiego" (Prace Filologiczne IV, 173—279 i V, 681—976), gdzie są też nowe wyrazy z innych zakresów.

Zdala od wpływów na język literacki stoją gwary tajemne; wzmiankę o jednej z nich czytamy w Peregrynacji dziadowskiej z r. 1614, gdzie jeden z żebraków mówi do swych towarzyszów:

Wszak też język Libijski między sobą macie:
Niechaj nikt nie zrozumie, co z sobą gadacie.

Najobszerniejszy zbiór nowoczesnego języka tajemnego wydał K. Estreicher p. t. „Gwara złoczyńców" Warszawa 1867, str. 47 i „Szwargot więzienny" Kraków 1903, str. 177; p. też przyczynek w Języku Polskim I, 296—8.

W czasie wielkiej wojny światowej we wszystkich wojskach wytworzyły się specjalne języki żołnierskie. Francuzi i Niemcy ogłosili już dotyczące materjały słownikowe i ich opracowania. Z niewielu próbek zebranych materjałów polskich widać, że bardzo mało jest tam nowotworów, a natomiast większość ogromną stanowią wyrazy obce lub polskie użyte w przenośnem znaczeniu.

Jednem z najdonioślejszych źródeł odnawiania języka literackiego przez żywioły rodzime są gwary ludowe, które w końcu w. XIX dzięki Tetmajerowi, Orkanowi, a potem poczęści Reymontowi i ostatniemi czasy Zegadłowiczowi wchodzą powoli do ogólnonarodowej literatury. Wyrazowy materjał gwarowy ze źródeł, ogłoszonych do r. 1896, zebrał J. Karłowicz w 6-tomowym Słowniku gwar polskich, wydanym r. 1900 do 1911 w Krakowie. Później wychodziły tylko małe słowniczki, czekamy na słownik wyczerpujący.

W końcu w. XVIII Samuel Bogumił Linde pierwszy u nas przedsięwziął wielką pracę zebrania z autorów dawniejszych, od początku XVI w. aż do czasów ostatnich, zasobu wyrazów polskich i wydał swój Słownik języka polskiego w Warszawie w 6 tomach r. 1807 do 1814, drugie wydanie wyszło we Lwowie r. 1854 - 1860. Mamy tu bardzo bogaty materjał wyrazowy, objaśniony mnóstwem cytat, a jakkolwiek Linde nie wyczerpał znanego sobie materjału w takiej mierze i w taki sposób, jakbyśmy to dziś sobie życzyli, i jakkolwiek przez odkrycia nieznanych Lindemu zabytków głównie z przed wieku XVI oraz ze stulecia XVII. materjał ten możnaby obecnie znacznie pomnożyć, tem niemniej jednak Słownik Lindego dotychczas ma ogromne dla nas znaczenie.

Wnet po ukazaniu się drugiego wydania Słownika Lindego ukazało się nowe bardzo obfite w liczbę wyrazów, ale rozmiarami mniejsze dzieło p. t. Słownik języka polskiego, obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrażeń z obcych języków polskiemu przyswojonych i nomenklatury tak dawne, jako też nowo w użycie wprowadzone różnych nauk, umiejętności, sztuk i rzemiosł; nazwania monet, miar i wag główniejszych krajów i prowincij; mitologję plemion słowiańskich i innych ważniejszych, tudzież oddzielną tablicę słów polskich nieforemnych z ich odmianą: do podręcznego użytku wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza, Michała Bohusza Szyszkę, Januarego Filipowicza, Walerjana Tomaszewicza, Florjana Czepielińskiego i Wincentego Korotyńskiego z udziałem Bronisława Trentowskiego. Wydany staraniem i kosztem

Maurycego Orgelbranda. Część I. A—O. Wilno 1861, 8° str. VIII i 952. Część II. P—Ż. Wilno 1861, str. 1280+2+7+4+3+2. Przy każdym wyrazie zwięźle omówiono jego znaczenie, często z dodaniem frazeologji, ale bez powoływania się na autorów; słownik ten popularnie bywa nazywany wileńskim.

Najnowszym wreszcie, jeszcze nie dokończonym, jest tak zw. Słownik warszawski, wydawany w Warszawie od r. 1900; ostatni tom jego, VIII, teraz się drukuje: Słownik języka polskiego, ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego. Jest to najliczniejszy zbiór wyrazów polskich starych i nowych, zamarłych i żywych, gwarowych i ogólnopolskich, rodzimych i zapożyczonych, objaśnionych głównie przez zestawienie synonimów i nieliczne cytaty z autorów.

Jakkolwiek wszystkie dotychczasowe słowniki mają pewne braki, to jednak stanowią one bardzo poważną podstawę do studjów nad historją wyrazów w języku polskim i do badań nad zmianą ich znaczeń, która się dokonywała w ciągu wieków i ciągle się teraz dokonywa.

Zmiany znaczenia wyrazów.

§ 402. Zmiana znaczenia wyrazu dokonywa się dwojako: 1) wyraz oznaczający pewne pojęcie (lub stosunek) staje się wyrazicielem innego pojęcia (lub stosunku), mającego z tamtym pewien związek; 2) treść znaczeniowa wyrazu zmienia się o tyle tylko, że wzbudza wśród ogółu ludzi nastrój uczuciowy różny od tego, który jej przedtem towarzyszył, co się nazywa zmianą znaczenia na meljoratywne lub pejoratywne (dodatnie lub ujemne), albo też treść znaczeniowa niknie i wyraz staje się znakiem formalnym.

Jeżeli znaczenie wyrazu przenosimy na inne pojęcie, dokonywamy tego, co w stylistyce nazywa się przenośnią, metaforą. Związek, zachodzący wówczas między obu pojęciami, jest zazwyczaj bardzo luźny, gdyż opiera się na kojarzeniach według podobieństwa lub kontrastu, albo też według następstwa w czasie (tu także może zachodzić związek przyczynowy) lub współistnienia w przestrzeni. Bywają przytem dwie możliwości: 1) wyraz, otrzymując nowe znaczenie, nie traci dawnego. wskutek czego powstają homonimy; 2) dawne jego znaczenie ulega zapomnieniu i wtedy dokonywa się to, co zmianą znaczenia w popularnym sensie tego słowa nazwać można.

Przenośnia na zasadzie kojarzenia według podobieństwa była zawsze możliwa od samego początku powstania wyrazu i nawet im dalej sięgamy w zamierzchłą przeszłość, tem większą przypuszczamy łatwość mnożenia przenośni. Podstawę metafory stanowi to, że wyraz z całej treści pojęcia wyosabnia tylko jedną cechę dominującą, która zresztą nie jest istotną; otóż ta cecha, która posłużyła jako materjał do nazwy pewnych przedmiotów, może być uznaną jako również dominująca w innych przedmiotach, pod wszystkiemi innemi względami różniących się od tamtych, a przeto i nazwa może być na nie przeniesiona. Tak np. od barwy szerści psa podwórzowego nazywają *burkiem*, a nasi żołnierze podczas wojny nazwali żołnierzy rosyjskich *burkami*, gdyż w bure płaszcze odziani byli. Te dwie nazwy powstały niezależnie od siebie; niegdyś przednią część łodzi nazwano metaforycznie *dziobem*, upatrzywszy w niej podobieństwo do *dzioba* ptasiego.

W mnóstwie wyrazów niepodobna już wykryć, jaka cecha dominująca dała im początek, np. *kozioł*; albo wykrycie jej łączy się z trudnościami np. *tchórz* (pierwotnie to samo, co *śmierdziel*); to jednak nietylko nie przeszkadza tworzeniu przenośni, ale jeszcze je ułatwia, gdyż wtedy jakakolwiek cecha wspólna innego przedmiotu staje się przyczyną przeniesienia nań nazwy: to też *kozłami* nazwano przedmioty tak zbudowane lub choćby chwilowo ustawione, że przypominają rogi kozła żywego, np. skośnie skrzyżowane podpory, albo sposób stawiania karabinów z bagnetami (*w kozły*), a *tchórzem* nazywają człowieka lękliwego.

Możnaby zapytać, jakie względy praktyczne pobudziły i pobudzają ludzi do tworzenia coraz nowych przenośni. Najważniejszym wydaje się ten, że gdybyśmy dla oznaczania nowych pojęć mieli tworzyć zawsze nowe wyrazy zapomocą kombinowania prostych elementów tworzywnych (rdzeni, przyrostków, przedrostków) mogłoby się zdarzyć, że wyczerpanoby ten materjał, tem bardziej iż nietylko między przyrostkami jest wiele nieproduktywnych, ale i wiele rdzeni za nieproduktywne uznać trzeba. Zdarzałoby się może też zbyt często, że w ten sposób tworzone nazwy składałyby się z jednych i tych samych elementów tworzywnych, a ponieważ każda z nich powstawałaby samodzielnie, przeto mogłyby oznaczać przedmioty zbyt różne, jak to bywa i teraz niekiedy np. *bieda* — paupertas i *bieda* z łac. biga — 'wózek o dwu kołach'; to, co dziś jest względną rzadkością, mogłoby przybrać zbyt szerokie rozmiary. Drugą przy-

czynę tworzenia przenośni stanowi to, że przenośnia, zwłaszcza świeża, ma szczególną wyrazistość i zdolność konkretyzowania, obrazowania pojęcia, czyli wyraz wtedy staje się symbolem wyobrażenia.

Proces przenoszenia znaczeń należałoby przedstawić szczegółowo w szeregu faktów historycznych, niestety jednak historja języka polskiego zaczyna się tak późno, że już w najdawniejszych zabytkach znajdujemy wyrazy ze znaczeniem wytworzonem pod wpływem czynników jeszcze dawniejszych, których dowodnie stwierdzić nie możemy. W czasach późniejszych spotykamy wyrazy w coraz to innych znaczeniach, ale prawie nigdy nie jesteśmy pewni, czy takie lub inne znaczenie wytworzyło się współcześnie z powstaniem zabytku, czy też tylko po raz pierwszy w zabytku tym zostało napisane. Nawet w tych bardzo rzadkich wypadkach, kiedy możemy z całą pewnością stwierdzić, że dzisiejsze znaczenie wyrazu jest świeżego pochodzenia, mamy wielkie trudności, a niekiedy wprost niemożność wykazania, w jaki sposób ta zmiana znaczenia nastąpiła: wiemy np. że wyraz *skutek* w XIV i XV w. znaczył 'czyn, postępek', ale jak i kiedy powstało na to miejsce nowe jego znaczenie, nie wiemy z powodu braku historycznego materjału.

§ **403.** Sperber w pracy p. t. „Einführung in die Bedeutungslehre" Bonn-Leipzig 1923 ostrzega, by niekoniecznie upatrywać zmiany znaczenia w wyrazie dlatego tylko, że jego faktyczne znaczenie niezupełnie się pokrywa ze znaczeniem etymologicznem, bardzo często bowiem znaczenie etymologiczne jest ogólne, a faktyczne zacieśnia się do szczuplego zakresu; otóż bywa tak, że to wąskie znaczenie jest pierwotne. Tak np. rzeczownik *wsiadacz* może być stosowany teoretycznie do każdego człowieka, który gdzieś lub na coś wsiada, tymczasem użył go tłumacz Psałterza Florjańskiego dla oznaczenia człowieka, wsiadającego na konia. Niekiedy znów wyraz przybiera nowe znaczenie pod wpływem znaczenia wyrazu obcego: np. stp. *miasto* — locus, *zamek* — claustrum obok pierwotnego przybrały znaczenie: *miasto* — civitas, oppidum, *zamek* — arx pod wpływem tego, że odpowiednie wyrazy niemieckie: Stadt, Schloss miały takie podwójne znaczenia. Wyraz też niekiedy zmienia znaczenie, gdyż i rzecz, przez niego pierwotnie oznaczona, została zastąpiona przez inną podobną, lub mającą to samo przeznaczenie np. *działo* u Biblji królowej Zofji oznacza tormentum, instrumentum bellicum, machina, prawdopodobnie więc tą nazwą oznaczano pierwotnie machiny w rodzaju kusz wielkich, wyrzucających kamienie,

a potem nazwę przeniesiono na armatę; jest to więc taka sama w istocie rzeczy metafora, jak i każda inna. Podobnie bywa z nazwami w zakresie życia duchowego, np. różnowiercy nasi w wieku XVI zachowali nazwy: *spowiedź*, *zadosyćuczynienie*, *pokuta* i in., ale odmienne nieco, niż katolicy, nadawali im znaczenie; „arjanie", choć nie uznawali bóstwa Chrystusa, przecież nie przestali się nazywać *chrześcijanami*, jakkolwiek później odmienili nieco nazwę na *chrystjanie*. Znaczenie wyrazu niezawsze bywa też zupełnie jednakowe u ludzi, nawet zbliżonych do siebie wiekiem, wychowaniem, wykształceniem, to też z tego powodu w dyskusjach wynikają nieporozumienia, zanim się nie wyjaśni, że dyskutując pozornie o jednym przedmiocie, w rzeczy samej jeden mówi o Pawle, drugi o Gawle. Zwłaszcza w dyskusjach naukowych, filozoficznych ważną jest rzeczą uprzednio stwierdzić, czy wszyscy biorący w nich udział w jednakowem znaczeniu używają terminów naukowych.

Już samo przeniesienie znaczenia z jednego pojęcia na inne może się stać źródłem nieporozumień, używamy bowiem wyrazów wieloznacznych i nie uprzedzamy słuchacza, w jakim sensie je bierzemy. Mimo to najczęściej słuchacz nasz łatwo się orjentuje, o ile całość myśli wypowiedzianej w zdaniu na to go naprowadza; tak np. w wyrażeniu *własna pochwała śmierdzi* sam stosunek czasownika do pojęcia oderwanego *pochwała* wskazuje, że słowo *śmierdzi* ma tu znaczenie przenośne. Tu więc związek członów zdania lub pewna sytuacja jest nie przyczyną zmiany znaczenia, lecz tylko wskazówką, że wyrazu użyto nie w znaczeniu literalnem.

Sperber twierdzi, że proces zmiany znaczenia dokonywa się stopniowo w pewnych okresach czasu: w pierwszym okresie użycie wyrazu z nowem znaczeniem jest możliwe tylko w zespole, któryby jasno wskazywał na przenośne znaczenie wyrazu; potem następuje okres ustalania się nowego znaczenia przez powtarzanie go w różnych związkach syntaktycznych w tem samem znaczeniu, przez co nowe znaczenie zrasta się z wyrazem. W stadjum trzeciem dokonywa się ustalenie i rozpowszechnienie nowego znaczenia; nowe wyobrażenie staje się samodzielnem i jest już zdolnem do nowych połączeń. W stadjum ostatniem podwójne znaczenie wyrazu sprawia to, że w istocie rzeczy są to już dwa oddzielne jednobrzmiące wyrazy o różnem znaczeniu, zwłaszcza jeśli związek genetyczny tych znaczeń stał się nieuchwytnym np. niemieckie *Schein* — 'blask', *Schein* — 'skrypt', podobnie też *dusza* w ciele ludzkiem i *dusza*

żelazka do prasowania, *gotować* — 'przysposabiać', *gotować* — 'warzyć' i t. d. Niekiedy jednakże można się dopatrywać zmiany znaczenia, gdzie jej nie było, gdy dwa różnego pochodzenia choć jednobrzmiące wyrazy fałszywie uznamy za etymologicznie pokrewne np. *bęben* — 'instrument muzyczny' i *bęben* — 'dziecko' prawdopodobnie z włoskiego *bambino*. Zmiana znaczenia, jak ją pojmuje Sperber, jest właściwie utrwaleniem i rozpowszechnieniem przenośni, która się tworzy zawsze w jednej chwili i w umyśle jednostki, a od niej stopniowo udziela się innym.

Co sprawia, że pewne zmiany znaczenia znajdują powszechne uznanie? Sperber przyczynę widzi w tem, co nazywa „fixierendes Moment", moment ustalający, którym może być taki lub inny czynnik zależny od okoliczności; wykrycie tych czynników jest zadaniem semantyki t. j. nauki o znaczeniu wyrazów. Możnaby tu dodać coś o tak zw. poczuciu językowem: indywidualne próby użycia wyrazu w nowem znaczeniu udają się, lub się nie udają; w pierwszym razie inicjator zyskuje uznanie powszechne za subtelność poczucia językowego, w drugim zaś naraża się nieraz na drwiny. Oczywiście musi to polegać na stosunku jego duchowej organizacji do ogółu: zbyt wybujały indywidualizm nawet w tej dziedzinie twórczości nie znajdzie ani zrozumienia, ani odczucia w szerokich masach, a znowu jednostka, mało wyróżniająca się od innych, i tu nie stworzy nic dalekiego od banalności, coby ludzi pociągnęło nowością i trafnością. Jeżeli pozostawimy na stronie wyjątki, możliwe tak samo tutaj, jak i w każdej innej dziedzinie ducha, możemy uznać, że zmiany znaczenia wyrazów znajdują szerokie rozpowszechnienie, gdy ich inicjatorami są ludzie utalentowani i z natury obdarzeni smakiem, a zarazem którzy dzięki swemu pochodzeniu i wychowaniu wzrośli w atmosferze rodzimej kultury, tradycyj i uczuć, którzy nie zacieśnili się do granic dzisiejszej poprawności literacko-językowej, ale dla których stanęły otworem zarówno źródła językowe starszej literatury, jako też żywe źródło mowy ludowej.

Zwłaszcza jeżeli prawdą jest, co twierdzi Sperber, że każdej zmianie znaczenia wyrazu towarzyszy pewien nastrój uczuciowy, w takim razie tem bardziej na tym gruncie musi się wyrażać charakter rodzimy. Jakkolwiek „wszyscyśmy ludzie", to jednak nie bez racji ciągle mówimy o psychologji ras lub narodów, czyli o różnicach duchowych, odróżniających „przeciętnych" przedstawi-

cieli różnych narodowości: co dla jednego jest miłe i trafne, drugiemu wyda się niesmacznem i chybionem. Co jednak mamy rozumieć pod owym nastrojem uczuciowym, który ma towarzyszyć wszelkim zmianom znaczenia wyrazów? Nie może tu być mowy o silnych namiętnościach lub afektach, ale tylko o pewnych upodobaniach, zależnych od środowiska, w którem się obracamy, od miejsca zamieszkania (miasto, wieś, równina, góry, pobrzeże morskie), od zajęć i powołania życiowego, od ogólnej kultury duchowej, słowem od najrozmaitszych czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Jeżeli robimy jakiś wybór, a robimy go zawsze, zbliżając do siebie dwa pojęcia wybrane z nieskończonej ich liczby, to musimy obok innych pobudek kierować się pewnem upodobaniem, które właśnie nadaje aktowi naszemu odcień uczuciowy.

Oczywiście obok tego działają również inne pobudki, które starano się zbadać i ułożyć w jakiś system. Wundt wskazuje na skojarzenia, co krytykuje Sperber, twierdząc, że gdyby przyjąć jako jedną z przyczyn zmiany znaczenia wyrazów kojarzenie według styczności w przestrzeni, to należałoby oczekiwać, że używanoby nazwy włosów dla głowy, lub odwrotnie, a tymczasem tak nie jest. To prawda, ale z drugiej strony zamiast *dom* rodzinny mówią *strzecha*, *dach*, *progi*, *ognisko* ale nie *okno*, *węgieł*, *dymnik*, *podłoga* i t. d.; zamiast *człowiek* mówią *głowa*, ale nie *brzuch*, *kark* i t. d. Przykłady można mnożyć bez końca. Zarzut Sperbera jest dowcipny, ale nie wytrzymuje krytyki.

Według Paula (Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1898 str. 80), dla którego Sperber jest łaskawszy, są następujące rodzaje zmian znaczenia:

1. Specjalizacja znaczenia przez zwężenie zakresu i rozszerzenie treści np. *wesele* — 'nastrój wesoły', 'zdarzenie radosne', 'zabawa z powodu ślubu'.

2. Ograniczenie treści pojęcia do jednej jakiejś części, co wiąże się z rozszerzeniem zakresu, np. *robota* pierwotnie 'praca niewolnika' potem 'praca' w ogólności.

3. Przeniesienie znaczenia na pojęcie, zostające z pojęciem podstawowem w związku styczności w przestrzeni, czasie albo też w związku przyczynowym np. *stół* — 'sprzęt domowy', 'jedzenie', *gabinet* — 'pokój', 'ministrowie', *pióro* — 'do pisania', 'styl', *młody* — 'niestary', 'lekkomyślny'.

4. Wszelkie inne rodzaje, nie mieszczące się w tamtych trzech klasach, np. hiperbola: *góry trupów* (zmiana znaczenia wyrazu *góra*); eufemizm: *Unreinlichkeit* zam. *Dreck*.

Do tejże czwartej klasy zalicza Paul jeszcze takie rodzaje, jak litotes np. *niezły* zam. *dobry*, ale tu właściwie jest wymiana synonimów i to niezupełnie jednoznacznych w języku polskim, gdzie jedno ze sprzecznych pojęć, zaprzeczone, nie utożsamia się z drugiem pod względem stopnia natężenia cechy, np. *niezły* znaczy mniej niż *dobry*, a *niewielki* znaczy więcej niż *mały*. Obniżenie wartości (Entwertung) wyrazu np. *pan* — 'władca', potem nic nie mówiący tytuł, oraz wymienione tu także przez Paula zmiany znaczeń, nacechowane ironją, są wynikiem czynników, w których objawia się poboczny lub dominujący charakter uczuciowy.

Jeżeli porównamy klasyfikację Wundta (według rodzaju skojarzeń) z klasyfikacją Paula, nie znajdziemy zasadniczej różnicy. Sam Paul uznaje, że w największej liczbie metafor zachodzi związek czynników, które stanowią podstawę dwu pierwszych klas jego, i że do czwartej klasy wchodzą również metafory (zwłaszcza hiperbola jest rodzajem przenośni), a klasa trzecia wyraźnie zawiera w sobie wyniki kojarzenia według styczności. A więc kojarzenia według podobieństwa są gruntem dla klasy pierwszej, drugiej i poczęści czwartej Paula, przyczem zaznaczyć trzeba, że hiperbola może się pomieścić w klasie II, a eufemizm w I (*Unreinlichkeit* — w znaczeniu specjalnem).

Gdy skombinujemy obie klasyfikacje niemieckich uczonych, otrzymamy dla działu, nazwanego przez nas przenoszeniem znaczenia, schemat następujący.

I Kojarzenia według podobieństwa (lub sprzeczności):

1. Specjalizacja znaczenia: zwężenie zakresu, rozszerzenie treści np. *wesele* — 'zabawa poślubna'.

2. Uogólnienie znaczenia: rozszerzenie zakresu, uszczuplenie treści np. *robota* — 'praca', *góry* trupów, *nieporządek* — 'lajno'.

II Kojarzenia według styczności: *stół* — 'jedzenie', *pióro* — 'styl', *młody* — 'lekkomyślny'.

Chodzi teraz o to, czy wszystkie wypadki, które dadzą się podciągnąć pod przeniesienie znaczenia, pomieszczą się w tych klasach. Z zasobu zabytków staropolskich XIV i XV w. wybraliśmy szereg wyrazów, które rozpatrzymy szczegółowo, dodając do nich pochodny materjał późniejszy i postaramy się je rozklasyfikować.

Oczywiście, nie może tu być mowy o wyczerpaniu materjału, gdyż z konieczności musieliśmy się ograniczyć do stosunkowo nielicznego wyboru; staraliśmy się jednak nie o to, by wyszukiwać przykłady na pewną zgóry oznaczoną klasę, lecz by wybrać różne bardziej charakterystyczne okazy bez względu na przygotowane uprzednio klasyfikacyjne szufladki, i dopiero potem je na grupy podzielić.

Osobno rozpatrujemy rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i inne części mowy.

§ 404. Rzeczowniki. Kojarzenia według podobieństwa. Specjalizacja znaczenia: zwężenie zakresu, rozszerzenie treści: *bydlę*, *bydło* XIV w. — possessio, w XV w. pecus. *Bieg* — cursus, z czasem różne rodzaje specjalizacji: *bieg ziemi*, *bieg przyrodzony* — 'porządek, tryb', *bieg czasu* i t. d. wreszcie w nowych czasach *bieg* pierwszy, drugi i t. d. na wyścigach. Obok tego powstało ograniczenie znaczenia w innym kierunku: przez *bieg* w Fl. tłumaczy się łac. incursus i w przeciwnym sensie w BZ. fuga. *Chromota* znaczyło mutilatio, uszkodzenie jakiegokolwiek członka ciała, np. ręki, z czasem ograniczono to do uszkodzenia nogi. *Chrost* — denseta, arbusta, 'zarośla', potem 'suche gałęzie' odcięte od krzewów i zeschłe, wreszcie stąd nazwę przeniesiono na 'faworki'. *Chustka* — 'kawałek tkaniny' w Kśw. czytamy, że NPM. dla dzieciątka „pieluszek dobrych nie imiała, więc je w złe chustki obinęła"; potem *chustka* na głowę, do okrycia, do nosa. *Chytrość* — prudentia Fl. potem z odcieniem ujemnym: dolus, 'podstęp'. *Człowiek* — homo, już w XIV w. w znaczeniu 'sługa, podwładny': „jął mojego człowieka". *Gospodzin* w XIII w. był synonimem do 'ksiądz' i 'pan', ale w w. XIV oznaczał już tylko Boga, i tak samo w w. XV (u Nawojki), poczem wyszedł z użycia. *Gość* — advena, peregrinus, potem w XIV w. colonus, 'przybysz osiadły na ziemi'. *Gromada* — acervus, zebrane na jedno miejsce przedmioty, 'kupa' np. kamieni, co potem przeniesiono na *gromadę* ludzką: communitas, contubernium, collegium. *Kamień* — lapis znaczył także mniej więcej określony ciężar, a więc jednostkę wagi stąd *kamień wełny* w BZ.; wełnę ważono na *kamienie* jeszcze w XIX w., tylko oczywiście była to już waga ściśle określona. *Kłoda* — truncus np. *sosnowa kłoda*, potem wydłubana; więc 'naczynie', które stało się miarą, używaną w XV w. i później; z XIV w. mamy jeszcze jedno znaczenie: venatio, ale jego stosunek do truncus nie jest znany. *Kłodka* — 'mała kłoda', truncellus, w XIV w. zapisana w znaczeniu łc. sera, co i dotychczas jest w użyciu, jako *kłódka*

do zamykania. *Ksiądz* w XIII w. princeps, w XIV sacerdos, oba znaczenia zwężone w stosunku do pierwotnego dominus; mówi się żartobliwie o mleku przydymionem, że czuć w niem księdza, zapewne dlatego, że gdy ksiądz kadzi trybularzem, dym się czuć daje. *Księżyc* — princeps (właściwie 'syn księcia') w tem znaczeniu w Kśw.; przeniesiono to na satelitę ziemskiego, jakby na 'syna słońca', albo na 'słońce podrzędne, nocne'. *Łokieć* — brachium, potem miara — cubitus, i dziś w obu znaczeniach. *Łup* — spolia, potem vadium, 'fant', który zwykle zabierano siłą, gdyż ten, co zrobił szkodę w polu lub w lesie, zwykle nie chciał dobrowolnie dać zastawu na zabezpieczenie pretensyj właściciela; *łupem* nazywano w ogólności to, co z kogo zdzierano, otóż w Kazaniach Gn. czytamy, że wąż odnawia swą skórę, pozostawiając starą w ciasnej dziurze, przez którą się przemyka; tę starą skórę nazywano *łupem wężowym* — coria serpentis. *Mirzwa* — stipula, stramen, 'słoma' na posłanie dla człowieka lub podściółkę dla zwierząt domowych, a stąd nowe znaczenie 'gnój, nawóz'. *Obrok* — annona, dierium, pabulum, dziś specjalnie 'porcja owsa' dla koni. *Ociczyzna* — patria, 'kraj ojców' czyli przodków, potem także haereditas po ojcu, 'ojcowizna'. *Oprawca* — tutor, z czasem także 'wykonawca prawa' lictor, justitiarius, wreszcie dziś 'hycel'. *Pątnik* — hospes, peregrinus, czyli to samo, co *gość* w dawnem znaczeniu, teraz tylko 'podróżujący do miejsc świętych'. *Płat* — 'kawał płótna', potem 'płótno określonej wielkości i ceny' a stąd 'zapłata'. *Połeć* — 'bok, połowa całości', teraz *'połeć słoniny'* — 'kawał, pas'. *Powieść* — sermo Fl., relatio, fabula, parabola, proverbium, w dzisiejszem znaczeniu określonego rodzaju literackiego nie ma jeszcze Słownik Lindego. *Powietrze* — aër, potem 'morowa zaraza', jako stopień przejściowy *złe powietrze*. *Rodzic* — consanguineus, 'do rodu należący', potem 'ojciec'. *Rok* — 'oznaczony termin w ogólności', potem ograniczenie zakresu w dwu kierunkach: 'termin sprawy w sądzie' co dalej przeniesiono na 'posiedzenie sądu' a powtóre oddawna też w dzisiejszem znaczeniu annus. *Wiesiele* — gaudium, laetitia, potem *wiesiele swadziebne* z opuszczeniem przydawki w znaczeniu dzisiejszem *wesele*: „rodzice córce wyprawili wesele". *Włodarz* — praepositus, praefectus, obecnie 'karbowy, polowy', ale także w przemowach uroczystych 'zarządca państwa'. *Zboże* — bona, prosperitas Gn., substantia, res, opes BZ., obok czego frumentum BZ. w dzisiejszem już teraz wyłącznem znaczeniu. *Zbytek* — reliquiae, 'wszystko, co zbywa nad potrzebę', u Knapjusza w dzisiejszem

znaczeniu luxus. *Żyto* — annona, frumentum, fructus, 'pożywienie'; jeszcze u Krescencjusza: „pszenica jest żyto (t. j. zboże), ktorej ziarno miedzy inszem żytem albo zbożem naturze człowieczej jest najwięcej przyzwoite"; u Kluka *żyto* zam. dawnego *reż*, które wyszło z użycia, a więc ograniczenie do jednego gatunku zboża, secale.

Niekiedy specjalizacja znaczenia dokonywa się w ten sposób, że powstają dwa znaczenia szczegółowe wzajemnie z sobą sprzeczne: *kupiec* — negotiator, potem: 1) emptor, 2) venditor; *namiastek* — vicarius, 'zastępca', potem 1) antecessor, 2) successor; *pierca* — causidicus, z czego 1) actor, 'powod', 2) reus, 'oskarżony'. Niekiedy od jednego wyrazu tworzą się dwa jednobrzmiące pochodne ze sprzecznem znaczeniem np. od *dług* tworzy się *dłużnik* w znaczeniu 1) debitor, 2) creditor, używane w XV w.; podobnie *miłośnik* — dilectus XV w., obok czego procus, 'zalotnik' (miłujący), jak i dziś *miłośnik* sztuki, książek. W stp., jak to już wspomnieliśmy, ogólne znaczenie szybkiego ruchu pieszego rozłożyło się na dwa sprzeczne: incursus, fuga.

Przy tego rodzaju specjalizacji znaczenia początkowo, gdy zwłaszcza z sensu zdania nie wynikało jasno, w którem z tych znaczeń wyraz został użyty, dodawano bliższe określenie np. *chromota nogi*, *oprawca miejski*, *złe powietrze*, *kłódka do drzwi*, *wiesiele swadziebne* i t. d. poczem to bliższe określenie uległo elipsie.

§ **405.** Rozszerzenie zakresu, uszczuplenie treści. *Brat* — frater, consanguineus, często używane w XIV w. przy oczyszczaniu się od nagany w szlachectwie: „jest nasza kry (= krew), nasz brat, naszego szczyta", dalszy stopień *brat* szlachcic dla innego szlachcica, także w znaczeniu 'człowiek', nieraz w dawnych kazaniach, kiedy kaznodzieja przemawiał do słuchaczów: *bracia miła*. Natomiast ograniczenie w zastosowaniu klasztornem: *ojciec*, *brat*. *Biada* — inopia Fl., w w. XV także 'męka, cierpienie', a w BZ. już jako wykrzyknik, wyrażający uczucie bolesne, łac. heu! *Cham* — imię syna Noego pod wpływem znanej opowieści biblijnej przeniesiono na 'grubjanina', używane też w pogardliwem znaczeniu zam. *chłop*, który to wyraz z pierwotnem znaczeniem 'niewolnego sługi', rusticus w odróżnieniu od wolnego *kmiecia* zaczął z czasem oznaczać 'siłacza': *chłop w chłop* — na wybór u Knapjusza, dziś także w ogólniejszem jeszcze znaczeniu: „dobry chłop z niego" z odcieniem życzliwej poufałości. *Dłubanina* — 'diuturna sculptura' Cn., dziś każda 'robota mozolna i drobiazgowa'. *Dziewka* — 'córka', potem

'panna', także ancilla t. j. *dziewka służebna*, z opuszczeniem przymiotnika. *Gniazdo* — nidus, potem także domicilium, ale ponieważ dom rodzinny bywał najczęściej odziedziczany, przeto to rozszerzone (w stosunku do nidus) znaczenie ograniczono do haereditas. *Kęs* — bucella, 'kawałek ukąszony', potem w ogólności frustum, w XV w. mówiono: „kęs łąki". *Kmieć* wywodzą z comes, pierwotnie przeto oznaczał zapewne możnowładcę; na to też wskazuje wiersz w pieśni Bogurodzica: „Adamie, ty boży kmieciu, siedzisz u Boga w wiecu", niejako 'w senacie, w radzie przybocznej', do której wchodzili ludzie doświadczeni, wiekowi, skąd znowu znaczenie w BZ.: senex, vetulus. W najdawniejszych zabytkach z XIII w. *kmieciem* nazywano wolnego rolnika, który osiadał na cudzej roli, jako czynszownik na czas określony umową. Dziś wyraz *kmieć* i zdr. *kmiotek* oznacza gospodarza wiejskiego w ogólności, ale należy do wyrazów o nastroju „uroczystym". *Koleja* — vestigium rotae, potem także w znaczeniu rozszerzonem via, 'droga'. *Koryto* — linter, wyrobione z drzewa, potem wogóle 'odpływ', canalis: ograniczone znaczenie: alveus salis w salinach XIII w. *Narod* — generatio, dalej gens i także natio, a więc w znaczeniu dzisiejszem. *Niewiasta* — nurus, 'zełw, synowa', kobieta wchodząca do cudzej rodziny, potem mulier. *Niewola* — servitus, z czasem każdego rodzaju 'przymus': „od niewoli to sługa" — 'leniwy' Cn. *Pacierz* — Pater noster, 'modlitwa Pańska', ale Reymont pisze, że upłynął „nietylko Ojczenasz, ale cały pacierz" t. j. czas potrzebny do zmówienia wszystkich modlitw codziennych. *Panosza* — 'szlachcic bez herbu i bez ziemi', z czego rozwinęło się znaczenie ogólniejsze cliens, a następnie puer, servus, 'pachołek'. *Pieniądz* pierwotnie mała moneta, 'fenig', potem w ogólności 'moneta' lub 'medal', wreszcie pecunia, 'kapitał'. W XIV w. *psota* — fornicatio, potem ogólniej: concupiscentia, wreszcie w dzisiejszem znaczeniu od XVII w. *Sługa* — servus, ancilla, z czasem także 'adorator' panny np. w liście miłosnym XV w., potem jeszcze zdawkowa uprzejmość „powolny sługa" w podpisach na liście, dziś: *sługa* prawie toż samo co 'dzień dobry', 'żegnam'. *Ziemia* — ager, także provincia, regio, wreszcie terra. Niekiedy znaczenie się rozszerza a potem znów się zwęża: *obraz* pierwotnie sculplite, 'rzeźba' Fl., potem wszelkie wyobrażenie figuralne, nawet w znaczeniu oderwanem np. w Kśw. jest mowa, że Abraham widział Boga „pod obrazem trzy męży", ale z czasem zacieśniło się znaczenie do obrazu malowanego.

§ 406. Niezawsze jednakże można uznać rozszerzenie lub zwężenie znaczenia, zwłaszcza, jeśli pojęcie, na które przeniesiono nazwę, bardzo się różni swą treścią od pojęcia, pierwotnie tą nazwą oznaczonego, ma zupełnie odrębny zakres. Przytem rozszerzenie i zwężenie znaczenia następuje nieraz w różnej kolei przy historycznych zmianach znaczeń, nieraz bardzo licznych. Wielkie bogactwo tych zmian przedstawia wyraz *baba*. Pierwotnie miał on prawdopodobnie specjalne znaczenie ava, 'matka ojca lub matki', potem vetula, 'staruszka', dalej jeszcze szersze mulier; zacieśniono to znaczenie do kobiety prostej i ubogiej, żyjącej z jałmużny, 'żebraczki'; z drugiej strony ponieważ kobieta starsza nieraz dawała pomoc położnicom, przeszła ta nazwa na akuszerkę, nazywaną także imieniem zdrobniałem *babka*, co znajdujemy w kazaniach Gnieźnieńskich; *babą* też oddawna nazywano zniewieściałego mężczyznę. Nadto przeniesiono tę nazwę na przedmioty martwe: figury kamienne na Rusi, wyobrażające postaci żeńskie nazwano *babami*, *babą* też jest kłoda do wbijania pali lub do ubijania ziemi, co do tęgich kobiet z kształtu porównano; pęk szmat używanych do zatykania czeluści w piecu chlebowym mógł przypominać starą babę w łachmanach; ciasto pieczone w donicach i rodzaj gruszek pękatych również ze względu na ich kształt otrzymały nazwę *bab*; natomiast szczotka do omiatania ścian i sufitów odziedziczyła nazwę od *baby*, zapewne jako typowe babskie narzędzie, a może niekiedy i broń *baby*. Jan Kochanowski żartobliwie też *babą* nazywa królową w szachach. Wszystkie znaczenia *baby*, stosowane do kobiet, można uznać za rozszerzenie lub zwężenie znaczenia pierwotnego, natomiast oznaczenie wyrazem *baba* przedmiotów martwych jest przeniesieniem nazwy do innych zakresów pojęć.

Zmiana znaczenia wyrazu *bałwan* — simulacrum Fl., a raczej przeniesienie tej nazwy 1) na 'kawał soli' w w. XV i prawdopodobnie na wszelki inny kawał masy zwartej, a także 2) na 'falę, wał morski' nie wykazuje ani rozszerzenia, ani zwężenia znaczenia; jest to przeniesienie znaczenia do innego zakresu pojęć, mających treść odmienną z wyjątkiem jedynej cechy podrzędnej, która stała się ogniwem wiążącem te różne zakresy; w danym razie jest to cecha masywności. Podobnie rzecz się ma z nazwami: *baran* — aries, i następnie 'taran' do rozbijania ścian, czyli belka, których ruch przypominał trykające się barany; w wyrażeniu „nosić kogo na barana“ zapewne zaszła żartobliwa zmiana wyrazu zamiast

„nosić kogo na barach“ = ‘na plecach, na barkach’. *Barszcz* — roślina i kwas z niej przygotowany na zupę, zastąpiony potem przez podobny w smaku *barszcz* buraczany, od którego też i zupę samą nazwano; szyderczo nazwano *barszczem* kwaśne wino, a wreszcie tę nazwę przeniesiono na moralne kwasy i kłopoty. *Biegun* — cursor, ‘co biega’ także w znaczeniu ‘zbieg’, apostata; punkt ziemi, gdzie ześrodkowuje się ruch obrotowy nazwano też *biegunem* północnym i południowym; także *biegun* u kołyski lub u bujającego sie fotelu. Z przyczyny podobieństwa nazwę *głowy* ludzkiej lub zwierzęcej przeniesiono na *głowę* kolumny, capitellum oraz na *głowę* kapustną; *głową* (duchową) każdego chrześcijanina autor kazań Gnieźnieńskich nazywa Chrystusa, oczywiście uważając *głowę* za najważniejszy organ ludzkiego ciała. Nadto nazwę tę przenoszono na inne przedmioty wskutek kojarzeń według styczności. *Kaganiec* — candelabrum BZ., ‘koszyk żelazny do materjału palnego’; dziś *kaganiec*, podobny koszyk, zakładamy na głowę psu, by ludzi nie kąsał. *Kraina*, *kraj* — ora, ‘brzeg’ skrajany np. deski, szaty, a stąd ‘granica’, terminus, finis. *Lice* — facies, jako część ciała widoczna dla wszystkich, stąd też *lice* — faciale, naoczny dowód spełnionej kradzieży lub rabunku, t. j. sam skradziony i odnaleziony przez właściciela przedmiot. *List* — folium arboris, dalej płaska i cienka jak on ‘karta’ wreszcie zawartość karty: epistola, documentum. *Obręcz* — ‘objęcie rąk’, potem circulus, ‘obręcz koła’ i podobne do niej inne obręcze. *Pole* — campus, ‘miejsce równe’, sposobne do uprawy, do bitwy, i stąd „w pole kogo wywieść“ — początkowo ‘podstępnie wywabić z za osłony murow, szańców’, potem w ogólności ‘oszukać’; Bielski pisze: „w pola albo w łowy jechać“; *pole* w szachach; także w znaczeniu oderwanem: „potrzeba dać pole żalowi“ Szymonowic. *Róg* — 1) cornu, 2) angulus, np. róg ołtarza BZ. *Strona*: „miecze z obu stronu siekące“ = ‘obosieczne’ Fl., *strona* — latus Gn., *strony świata*, okolne bliższe lub dalsze kraje: „dawnom zwiedzał cudze strony“ XV w.; ponieważ *strony* są przeciwległe, nazwano przeto *stronami* współzawodników czy to w sądzie, czy też w polityce i w ogólności tam, gdzie zachodzi jakieś nieporozumienie, wcześnie też przeniesiono znaczenie do dziedziny abstrakcji: *nijedną stroną* Gn. znaczy nullo modo.

§ 407. Jeszcze mniej o rozszerzeniu lub zwężeniu znaczeń można mówić w odniesieniu do pojęć oderwanych np. *gańba* — ignominia, contumelia, pudor, *godzina* — calendae, hora, *kłopot* — exercitatio Fl. (co Wujek przez ‘ćwiczenie’ tłumaczy) a także

w w. XV 'zwada'; tylko dzisiejsze znaczenie tego wyrazu za rozszerzenie znaczeń staropolskich uznać można; *krzywda* — falsum Fl., injustitia BZ.; *lichota* — 'bieda, nędza': Chrystus przez wcielenie „nie żadał się przyjąć lichot człowieczych" Kśw.; w XV w. także 'słabość', dziś 'rzecz marna, mało warta'; *miłość* — misericordia, gratia, amor; *dobra myśl* — laeticia, dziś 'wiara w lepszą przyszłość'; *moc* — potestas, facultas (aktu jakiego), fortitudo, robur, vis (częste w zapiskach sądowych: „siłą mocą odjęto" — 'przez gwałt'); *odwaga* w zabytkach dopiero od XVI w. 1) 'poświęcenie, ofiara', 2) 'zaryzykowanie zdrowia, majątku', 3) według Karpińskiego „odwaga jest zaufanie siłom własnym"; *postęp* dopiero u autorów w. XVIII: — 'stąpanie, ruchy' Węgierski, 'bieg' (czasów) Naruszewicz, 'rozwój' (w oświeceniu) wreszcie dopiero rozszerzone znaczenie w dzisiejszem *postęp* — 'progres, rozwój ogólny'; jako znów zacieśniony specjalny termin matematyczny: *postęp* geometryczny, arytmetyczny — 'progresja' spotykamy po raz pierwszy u Jana Śniadeckiego; *prawda* — 1) justitia, 2) veritas; *przyczyna* ma różne znaczenia w XV w. 1) subsidium, 2) occasio, 3) instrumentum justiciae — *przyczyna* sprawiedliwości, 4) circumstantia — *przyczyna* grzechu, wreszcie 5) conditio, causa. *Skutek* pierwotnie miał znaczenie opus, złe i dobre *skutki* — 'złe i dobre czyny, postępki'. W Kśw. czytamy, że pismo św. „trojaki skutek znamienity pokazuje w tych trzech krolech: ich żądne krolewica pytanie, księżyca poznanie, ich obdarowanie"; mybyśmy powiedzieli: 'trojaką rzecz, trzy rzeczy'; w XVI w. *skutek* — 'wykonanie': „to do skutku nie doszło" Stryjk. i u tegoż pisarza także 'dowód, stwierdzenie': „umyślił pokazać skutek mniemania o dzielności swojej"; dopiero w XVII w. dzisiejsze znaczenie: „jakie przyczyny, takie też skutki" u Bazylika. *Śmiech* oddawna w znaczeniu dzisiejszem, ale też przenośnie — 'mała rzecz' u Knapjusza: „abo to śmiech sto złotych? abo to śmiech umrzeć?", t. j. z małej szkody — to i śmiać się można, ale wielka — to już nie śmiech.

Nieraz wydaje nam się, że zaszło zwężenie znaczeń, gdyż mimowoli wychodzimy z przypuszczalnego pojęcia ogólnego, którego wyrazicielem rzekomo miało być słowo przez nas etymologizowane, np. jeżeliby można było stwierdzić, że *czaszka* pierwotnie oznaczała jakieś naczynie z zaokrąglonem wgłębieniem, w takim razie późniejsze znaczenia: scyphus t. j. czaszka do picia, dalej czaszka żołędziowa, czaszka w znaczeniu stawu biodrowego i czaszka jako część

głowy (to znaczenie po raz pierwszy w Biblji Radziwiłłowskiej r. 1563), byłyby specjalizacją znaczenia pierwotnego; w stosunku jednak wzajemnem żadne z nich nie jest zwężeniem lub rozszerzeniem drugiego.

§ 408. Kojarzenia według styczności. Przenoszenia znaczeń, oparte na tej zasadzie, są na ogół rzadsze. *Chorągiew* — vexillum. potem 'oddział wojska', zgromadzony około swej chorągwi. *Dom* — domus, ale w BZ. także ci, co dom stanowią, stirps, 'ród'. *Głowa* — caput, także w znaczeniu całości organizmu, 'człowiek' żywy lub martwy; stąd liczono lud na głowy. a trupa też głową nazywano w sprawach sądowych o zabójstwo w w. XIII i później; następnie *głowa* oznaczała sam czyn zabójstwa — homicidium a obok tego była też w XIII w. i danina nazwana *głową* t. j. podatek od głowy, 'pogłówne'. *Gniazdo* — nidus, domicilium i ci co w gnieździe rodowem przebywali — progenies. *Koleja* — vestigium rotae; przy robieniu wozów trzeba uważać, aby koło tylne szło tą samą *koleją*, co przednie, stąd nowe znaczenie: *kolej* — 'kolejność' stp. *otrzedź*; w tem znaczeniu najdawniejszy przykład u Knapjusza: „koleją co czynię, kolej na mnie". *Łono* — w BZ. oznacza części ciała przyległe: 1) sinus, 2) vulva, testiculi, verenda. *Policzek* — 'uderzenie po licu', jak stp. *poszyjek* — 'uderzenie w kark, w szyję' potem 'strona twarzy', mandibula. *Ślad* — vestigium, może także w znaczeniu 'miedza, linja ograniczająca', gdyż w takim razie zrozumiałe byłoby znaczenie mansus, 'włoka, łan'; podobnie *kraj*, *kraina* — finis, terminus, 'granica' i przylegająca do granic, objęta niemi ziemia: regio, pagus. *Żóraw* — 'przyrząd do wyładowywania ciężkich towarów, także tello, t. j. miejsce pobierania podatku od towarów przywożonych morzem (XV w. PrFil. V, 11), które to miejsce początkowo musiało być przy samym żórawiu.

Zmiana znaczenia wskutek kojarzeń według styczności w czasie: *chwała* początkowo 'pokłon', potem laus a także 'słowa pochwalne', hymnus. *Czar* — incantatio, podobnie jak *urok*, którym nadano z czasem znaczenie 'piękność, wrażenie czegoś pięknego, miłego'; zapewne stało się to wtedy, kiedy *czary* w kołach oświeceńszych utraciły charakter czynności ponurej, człowiekowi wrogiej, i stały się sztuką wywoływania uczuć przyjemnych. Linde na to znaczenie przytacza przykłady z końca w. XVIII: „pędzla są większe niźli złości czary". *Czyrwiec* — vermis, porphyrophora polonica; zbierano go do wyrobu farby czerwonej i miesiąc jego zbierania nazwano

też czerwcem. *Dobycie* — acquisitio i acquisitum, co w XII w. zastąpiono przez *zdobycz*. *Gańba* — pochodzi od *ganić*, znaczyła więc początkowo 'naganę', potem 'zniewagę', contumelia, i pochodzący stąd 'wstyd', pudor, a wreszcie 'uszczerbek na czci', ignominia. *Gody* — calendae, także dies Nativitatis Christi, jako też w ogólności solemnitas, i w szczególności nuptiae; otóż uroczystości obchodzono ucztami, skąd nowe znaczenie: *gody* — epulae. *Liczba* — ratio, 'zdawanie sprawy' np. z powierzonego sobie zarządu majątkiem cudzym, przyczem należało wyrachować się z pieniędzy lub z zasobu powierzonych przedmiotów, więc i nazwę *liczba* przeniesiono na numerus stp. *czysło*; etymologicznie *liczba* objaśnia się jako czynność ukazywania *lica* przedmiotów powierzonych w zarząd czasowy. *Łow* — venatio, piscatura, ale także wynik łowu: praeda venationis BZ. *Miesiąc* lub *księżyc* — luna; według jego odmian mierzono okresy czasu, które również nazwano *miesiącami* lub *księżycami* (w XV i XVI w.). *Pióro* — penna, potem specjalnie pióro gęsie używane do pisania (XVI), potem sposób pisania więcej lub mniej artystyczny: „Księgi te, nie Orzechowskiego złotym, ale moim ołowianym piórem wypisane, posyłam", a Herakljusz Lubomirski w Rozmowach Artaksesa i Ewandra, określając, co to jest styl, i przypomniawszy, że teraz nie stylem, ale piórem piszemy, mówi: „Słuszniej teraz nie stylem, ale piórem to, co się pisze, nazywać". Również na kojarzeniu według styczności opierają się wyrażenia: „Za piórem idąc historyków... dociekłem". Niesiecki: „oddawać co do pióra" — t. j. pisarzowi Linde. *Stolec* z 'tronu' zeszedł na niski poziom sprzętu domowego, ukrywanego przed okiem cudzem, i od niego wzięto też nazwę, używaną przez lekarzy, informujących się o stan żołądka u pacjenta.

Przy przenoszeniu nazw na podstawie kojarzenia według styczności nieraz część otrzymuje nazwę całości lub odwrotnie. Wyżej wspomnieliśmy *głowę* w znaczeniu 'człowiek'; nazwę *niedzieli* w stp. i w gwarach dzisiejszych przeniesiono na 'tydzień'. Na wsi mawiają: „on nie ma ani jednego *ogona* w oborze" — 'bydlęcia'. Niegdyś *twarz* — 'twór, stworzenie, człowiek': *niewieścia twarz* = 'niewiasta' Gn.; *naród* — natio, w języku ludowym często w znaczeniu 'lud, mieszkańcy pewnej okolicy', „tyle narodu się zebrało"; w stp. *byk* znaczył także virga virilis. Nazwy części dnia: *jutro* — mane, *wieczór* — vesper, przeniesiono na oznaczenie dnia całego: *jutro* — cras, *wieczór* — heri np. w BZ.: „jednego obiatuje z jutra a dru-

giego z wieczoru" Num. 28, 4 (ad vesperum); „Bog... upomionął jest ciebie wieczor" Gen. 31, 42 (heri); „od jutra aż do południa" Neh. 8, 3; w Kazaniach Gnieźnieńskich: „wczora pewne wieści są nam były powiedziany, iżci jutrze (t. j. jutro, cras) przydzie do nas miły Chryst".

§ 409. Bardzo często przenosi się nazwę pojęcia konkretnego na oderwane i powszechnie też panuje pogląd, że wszystkie pojęcia oderwane wyszły z konkretnych. Ograniczamy się tu do podania kilku przykładów z dziejów języka polskiego: *droga* — via, a także iter i różne inne odcienie znaczeniowe np. „praca jest najpewniejszą drogą do osiągnięcia celu". *Krew* — sanguis, także 'pochodzenie', „naszej krwie" — 'naszego rodu'; *psiakrew* przekleństwo typowe polskie z *psia krew* — 'psi ród'. *Łoże* — lectus, dalej conjugium: „nie znały męskiego łoża" BZ.; 'pochodzenie': „on jest prawego lub nieprawego łoża". *Popręg* — 'pas ściskający konia i utrzymujący na nim siodło'; u Knapjusza „przypinam popręgu" — 'ujmuję kogo w kleszcze, nie daję mu bujać'. *Pośladek* — 'potomek', w XV w. także 'koniec': „na przodku, na pośladku", „do pośladka" — 'do reszty'. *Raz* — ictus, 'cięcie' (od *rzazać*), „za jednym razem" — 'za jednem cięciem', potem 'odrazu'. *Rękojmia* — fideiussor, 'poręczyciel', potem 'rękojemstwo'. *Serce* — 'odwaga, śmiałość': „serce tracić" — consternari animo, „serca komu dodawać" — excitare animo Knapjusz. *Sęk*: „tu sęk" — 'tu trudność' Knapjusz. *Szczątek* jeszcze w XV w. — 'potomek' (od **czędo* — 'dziecko'), *do szczątka* — 'z kretesem, w zupełności'. *Sztuka* — niem. Stück: *sztuka drzewa*, *sztuka mięsa*, po przez znaczenie 'przedmiotu, wyrobionego artystycznie' do pojęcia ars, 'sztuka piękna' lub 'sztuka zręczności', por. u Knapjusza: „sztuka — u rzemieślników, którą wystawiają ci, co mistrzami chcą zostać"; *sztuka* — ars dopiero w XVIII w.

§ 410. Przeniesienie nazwy z pojęcia oderwanego na konkretne: *barwa* — color, w XVIII w. 'odzież' dworzan lub służby, różniąca się barwami, jednakowemi przy każdym dworze. *Państwo* — dominatio, w XV w. także dominium, 'posiadłość'. *Początek* — initium: „za jego początkiem" = 'on zaczął' w XIV, w ps. Fl. primitia: „początek robot pobił", dalej 'przodek, praojciec': „Chamuel był początek syrskiego ludu" BZ. *Pokoj* — requies, także miejsce, gdzie można pokoju zażyć, cubiculum, wreszcie to ostatnie znaczenie rozszerzono na rodzaj lepszej izby. *Porodzenie* lub *przyrodzenie* — partus, w ps. Fl. vulva, w BZ. generatio, 'pokolenie'. *Robota* — ser-

vitus, w BZ. także fructus laboris. *Sąd* — judicium, obecnie także ‘gmach sądowy’. *Służba* — servitus. dziś także ‘sługy’. *Srom* — pudor, obok czego pudenda. *Stan* — statio, status, w Fl. także tabernaculum, ‘namiot’. *Twardość* — duritia, ale także solum, ‘ziemia’. *Wejście, wyjście* — ‘wchodzenie, wychodzenie’ obok czego ‘drzwi, wrota’, przez które się wchodzi i wychodzi. *Wychod* — exitus, introitus, w BZ. także latrina.

Przy badaniu procesu przenoszenia znaczeń z jednego pojęcia na inne niezawsze można być pewnym, czy istotnie tu takie przeniesienie nastąpiło, czy też mamy do czynienia z wyrazami jednobrzmiącemi, utworzonemi każdy samodzielnie od wspólnego tematu, np. stp. *białka* w znaczeniu ‘bułka biała’, ‘wiewiórka biała’ i ‘białagłowa’; *biel* — ‘bułka biała’, ‘sadło’ i ‘skwara ołowiana’, wreszcie w nowem znaczeniu ‘białość’, także *gościniec* — via publica i również hospitium, są przykładami takiej równorzędności pochodzenia. Może też tu należy *kaźń* — jussus i *kaźń* — plaga, punitio.

§ 411. Wreszcie przy przenoszeniu nazwy na inne pojęcie dokonywa się niekiedy wyraźna zmiana jej charakteru uczuciowego: z przytoczonych już wyżej przykładów widać, że częściej zmiana ta idzie w kierunku ujemnym, rzadziej w dodatnim: *chytrość* od ‘roztropności’ do ‘podstępu’, *oprawca* od ‘opiekuna’ do ‘hycla’, *włodarz* od ‘władcy’ do ‘karbowego’, *dziewka* od ‘panny’ do ‘ulicznicy’, *kmieć* od ‘dostojnika’ do ‘chłopa’, *panosza* od ‘szlachcica’ do ‘pachołka’, *baba*, *dziad* od ‘przodków rodu’ do ‘żebraków’; ponad to *chlew* w w. XIII oznaczał ‘dom zajezdny’ taberna, w XIV występuje w dzisiejszem znaczeniu caula, stabulum; w Kazaniach Gnieźnieńskich wyraz *chlew* ręka nieco późniejsza na *pospolny dom* przemieniła (5 b, 12), skąd widać, że jeszcze wtedy były to synonimy. W w. XV formy: *mać*, *macierz*, *maciora* i *matka* były zupełnie jednoznaczne nietylko pod względem treści i zakresu, ale również charakteru uczuciowego: w Żalach NMP. pod krzyżem bolejąca matka zwraca się do innych matek ze słowami: „Proście Boga wy miłe i żądne maciory, by wam nad dziatkami nie były takie to pozory“, a w Rozmyślaniu przemyskiem czytamy, iż dzieci skarżyły się swym „macioram“. Po raz ostatni w dawnem znaczeniu użył tego wyrazu ks. Stanisław Grochowski (Wiersze 1608) w hymnie do Matki Boskiej: „Szczęśliwaś miedzy maciory, Bo rzemieślnik świętej gory, co świat trzyma w garści swojej, Zamknion w skrzyni wnętrznej twojej“, ale w XVII w. już wyrazu tego używają coraz

wyłączniej w znaczeniu matki w zastosowaniu do pszczół, świń, owiec i niektórych innych zwierząt, co dziś stało się już wyłącznem jego znaczeniem.

Odwrotne były losy *kobiety*. Wyraz ten, którego pochodzenie mimo wielu prób jego wykrycia pozostało wątpliwe, Brückner wywodzi od *kobu* 'chlewa', oznaczałby więc w takim razie 'dziewkę od trzody chlewnej'. W XVI i XVII w. była to nazwa obelżywa, pierwszy raz spotykamy ją w „Sejmie niewieścim" M. Bielskiego, wydanym r. 1586, ale napisanym zapewne około połowy w. XVI. Jedna z występujących tam niewiast skarży się na mężczyzn, że „Chocia oni nas zową białegłowy prządki, ku większemu zelżeniu kobietami zową, każdy dzieńby chciał pojąć żonę sobie nową"; tu więc dwa przezwiska stoją obok siebie: *prządki* i *kobiety*. Druga z rozmawiających nie jest bardzo zgorszona tem przezwiskiem, gdyż mówi: „Mogąć oni przezywać żony kobietami... Najdzie większą stateczność przy naszych kobietach, Niźli przy paniech radnych". Z tego możnaby wnosić, że *kobieta* była wtenczas synonimem niewiasty niestatecznej. Z tem znaczeniem zdaje się harmonizować późniejsze użycie tego wyrazu, oznaczającego już wyraźnie 'kobietę lekkich obyczajów'. W humorystycznym „Kalendarzu wiecznym" (może Żabczyca por. akrostych na str. 35), wydanym prawdopodobnie w pierwszych latach XVII w., autor radzi czytelnikowi: „Ale też nie opuszczaj pod wieczór kobiety", a Wacław Potocki w Moraljach, kilka razy wspomina o *kobiecie* jako o wszetecznicy: pisząc o nieumiarkowanych w pijaństwie, obżarstwie, pomście i wszeteczeństwie, dodaje: „Widzieliśmy, co sami wieszą się o szkody: skaczą z mostów za zdrowie kobiece do wody" t. j. straciwszy zdrowie w rozpuście I, 558; „Kto się w trunek, w obżarstwo, we gry, w kobiety wda", temu trudno przestać tego wszystkiego; „Nie lotum (czarodziejska roślina lotus), ale lotium (środek na choroby skórne) skosztował zaletny, A zwłaszcza ktory imie kobiety się szpetny" II, 478; „wszetecznik, pełno mając w oczu nierządu, choć w małżeńskim zostaje poboczu", mimo to pożąda „podobnej do plugastwa (t. j. skłonnej do wszeteczeństwa) kobiety" II, 607; „Wszyscy, zniewieściuszawszy z nikczemną (t. j. nic nie wartą) kobietą, przed szablą się pogańską w jednym kącie gnietą" III, 551.

Jeżeli takie było pierwotne znaczenie tego wyrazu, to być może, iż powstał on dopiero w początkach w. XVI, gdyż dla oznaczenia 'nierządnicy' w w. XIV i XV używano wyrazu, dziś zupełnie

niecenzuralnego (np. w zapiskach sądowych, w tłumaczeniu statutów), albo posługiwano się wyrażeniami eufonicznemi: *zła dziewka*, *zła żona*, *niewiasta sobiewolna*, z czego można wnosić, że wyrazu *kobieta* wtedy jeszcze nie znano. Znaczenie jego szlachetnieje zapewne wraz z rozluźnianiem się dawnych surowych obyczajów. Brückner pisze (Dzieje jęz. p.² str. 158), że pierwszym pisarzem, który słowa *kobieta* jako potoczne używał, był Antoni Poniński, satyryk i panegirysta z pierwszej połowy XVIII w., ale już Potocki w wojnie Chocimskiej wspomina „babi płacz i kobiece lamenty" VI w. 416 w dzisiejszem znaczeniu 'niewieście' lamenty, Krasicki pisał: „My rządzim światem, a nami kobiety", a Zabłocki w „Fircyku", stosuje ten wyraz do pań z wielkiego świata: „Żyjąc w wielkim świecie, Wiem, jak czcić piękność, jak się przymilić kobiecie" (akt I, sc. 2). *Chłop* — niegdyś servus, 'niewolnik', w dzisiejszem znaczeniu „dobry chłop z niego", „silny chłop" — 'siłacz', oraz *pątnik*, dziś już nie każdy 'pieszy wędrowiec', ale wyłącznie „pielgrzym pobożny", przedstawiają też przykłady meljoryzacji znaczenia. Tu możnaby jeszcze zaliczyć wyraz *kiep* — 'dureń', choć nie wytworny, ale bądź co bądź nie tak ordynarny, jak dawniej, np. we fraszce Kochanowskiego, kiedy oznaczał co innego; w obu znaczeniach używał go Wacław Potocki, który w słowach nie przebierał (p. cytaty u Lindego).

§ **412.** Z przytoczonych tutaj przykładów, zebranych z zakresu rzeczowników, okazuje się dowodnie, że trudno je sklasyfikować inaczej, niż na podstawie kojarzeń, i że nie da się sformułować dla przenoszenia znaczeń jakichś praw czy zasad ściślejszych nad te, któremi się normują kojarzenia, a które można ująć w ten sposób, że do przeniesienia znaczenia wystarcza jakaś cecha wspólna, lub jakiś wzajemny stosunek pojęć (ich styczność). Że niezawsze wspólność cechy lub wzajemność stosunku pociąga za sobą „zmianę" znaczenia, zależy to może od jakichś hamujących czynników, które stanowią dla nas nieodgadnioną tajemnicę. Być może, iż przenoszeniu znaczenia towarzyszą także jakieś akty uczuciowe, w każdym razie jednak wydaje się rzeczą niewątpliwą, że ich doniosłość jest niezmiernie mała w porównaniu z czynnikami psychicznemi, objawiającemi się w kojarzeniach pojęć

§ **413.** Przymiotnik zasadniczo wyraża jedną cechę, zdawałoby się przeto, że znaczenie jego powinnoby być niezmiennem, a tymczasem niezawsze tak bywa. Weźmy np. nazwę koloru:

czerwony; z punktu widzenia teoretycznego barwa czerwona jest jedna, zawarta w widmie słonecznem, rozłożonem na barw siedem; w naturze jednak *czerwonym* często nazywa się mieszanina w pewnej proporcji barwy czerwonej z różnemi innemi barwami, skąd powstają odcienie: amarantowy, karmazynowy, karminowy. purpurowy, różowy, ceglasty, buraczkowy i t. d. ale dla wielu ludzi wszystkie te odcienie są drobnostką i podprowadza się je pod wspólną nazwę *czerwony*. Czy tu zachodzi zmiana znaczenia? Sądzę, że nie, i tylko mamy tu przeniesienie nazwy z jednej barwy na inne podobne, przypominające barwę czerwoną, która zawiera się w każdej z tych barw, jako czynnik składowy. Tu zachodzi uogólnienie znaczenia.

Inny przykład: *dobry*. Jest to znowu pojęcie bardzo złożone, i dziś trudno nawet odgadnąć, co pierwotnie było tu czynnikiem dominującym: wrażenie przyjemności, korzyści, czy jakie inne. Bądź co bądź mamy tu niewątpliwie pierwiastek osobisty uczuciowy, a przeto tem mniej poddający się analizie rozumowej. W języku polskim *dobry* występuje przedewszystkiem w ogólnem znaczeniu łac. bonus, ale mnóstwo ma znaczeń szczegółowych; 'cały': „pieluszek dobrych nie imiała" Kśw., 'wiarogodny': dobry list — 'nie sfałszowany'; dobrym prawem to uczynił — 'sprawiedliwie, słusznie, prawowicie'; dobra wola — libera voluntas, 'nieprzymuszona'; w dobrem pokoju — 'w zupełnem'; dobra myśl — 'wesoła, radosna'; dobrzy między złymi — fideles ab infidelibus; dobry rzemieślnik — instructus, ingeniosus; dobra rada — tutum consilium; dobry wojownik — 'mąż odważny'; sąmnienie dobre — 'czyste'; dobry jako cztyrze grzywny — valens; dobry chleb — 'smaczny'; dobre lato — 'pomyślne', dobry — speciosus i t. d. znaczeń szczegółowych mnóstwo, że i wyliczyć ich niepodobna. Co dla jednego jest dobre, to dla drugiego złe, stąd fraszka: „Zły pies. przeto że dobry; dobry dla swej złości. Być złym a oraz dobrym, są to psa własności". Tutaj mamy specjalizację znaczeń na podstawie jakiegoś wspólnego dla nich rysu, który zresztą może być zmiennym np. rys uczucia przyjemności lub korzyści.

Pojęcie cechy jest też zdolne do kojarzenia się z pojęciami na zasadzie podobieństwa lub styczności np. *pusty* znaczy desertus, a więc: pusty dom, pusta rola — 'nie zasiana', a także 'nie mająca właściciela', pusty człowiek — homo sterilis XV w., pusta ręka a. umarła ręka — 'człowiek zmarły', stąd znowu: puste pieniądze — 'odziedziczone po kimś zmarłym' XV w.; kaznodzieje w XV w.

wzywali wiernych do modlitwy za puste dusze, w czyscu cierpiące, które znikąd wspomożenia nie mają; pustą wieczerzą nazywają 'czuwanie' bez przyjmowania posiłku; Mickiewicz pisze: „Słucham; z początku porwał mię śmiech pusty (= bez troski), a potem litość i trwoga". Jakkolwiek i w tym razie analiza stwierdza przenoszenie znaczenia na pojęcia pokrewne, to jednak między niemi są pozornie tak wielkie różnice, a przeskoki tak nagłe, że związek genetyczny tych tworów staje się dla nas trudnym do uchwycenia.

Stp. przymiotnik *prawy* miał dwa znaczenia, zachowane dotychczas: dexter i justus: prawa ręka, prawy człowiek, nadto legitimus: syn prawego łoża, i wreszcie verus: N. jest prawy złodziej — 'prawdziwy'; pierwsze znaczenie zapewne jest pierwotne, drugie i trzecie — symboliczne, a więc wytworzone pod wpływem czynnika, który zbyt często po upływie kilku wieków staje się dla nas tajemniczym i niezrozumiałym, symbolika bowiem niezawsze się opiera na podstawach niezmiennych. Pojęcia justus i verus zespalają się też w przymiotniku stp. *prawdziwy*, ale tu rozszczepienie znaczenia jest raczej objawem wtórnym, jako skutek przeniesienia znaczenia rzeczownika *prawda* z pojęcia justitia na pojęcie veritas. Także *wierny* oznacza fidelis i verus, np. wierny odpis, wskutek tego, że zarówno fidelis jak i verus oznaczają w zasadzie 'wzbudzający wiarę'.

Na zasadzie kojarzenia według styczności nastąpiła zmiana znaczenia *rogaty* — cornutus na cornupeta, 'bodący'. Z tej przyczyny trafiają się niezgodności między wynikami kojarzenia według styczności, a wzbudzaną przez nie dążnością do kojarzenia według podobieństwa np. te *czarne* jagody są jeszcze *zielone* (t. j. niedojrzałe), bo są *czerwone*, a gdy dojrzeją, są *niebieskie*; *dwa złote srebrne*.

Nie wszystko jednak da się wyjaśnić dowodnie lub choćby z jakiem takiem uzasadnieniem, gdyż pole do przypuszczeń bywa tu bardzo szerokie, np. nie jest jasny stosunek między znaczeniami przymiotnika *równy* — aequalis, consimilis, a planus, oraz — jak się zdaje — nowem znaczeniem w XVI w. parvus; *nierówny* w znaczeniu iniquus, Suled 40, jest prawdopodobnie dosłownem tłumaczeniem z łaciny. Czy jest związek znaczeniowy między *spory* — 'łatwy'. *niespory* — 'trudny': „niespora to droga" Cn. a *spory* — 'dość duży', czy też są to dwa wyrazy różnego pochodzenia? Trudno też oznaczyć, jak się rozwinęły znaczenia wyrazu *drugi* — 1) alius, 2) secundus, 3) niektóry: „rozmaite są lasy, między którymi są

niektóre drzewa w drugich (t. j. w niektórych lasach) wielgiej ważności“ Sul. 80.

Niekiedy ze zmian znaczeniowych można wyciągnąć wnioski o właściwościach duchowych narodu np. *wolny* znaczy nietylko liber i voluntarius, ale także lentus; jakkolwiek jednak w innych językach może nie być przeniesienia znaczenia z voluntarius na lentus, to jednak wiadomo, że w ogólności ludzie, nietylko Polacy, nie lubią się bardzo śpieszyć, gdy pośpiech nie jest im nakazany. Może charakterystyczniejszem dla nas jest przeniesienie znaczenia przymiotnika *obcy* jeszcze w XV w. ‘wspólny’ § 157 (por. *obcować* — communicare Fl.) na ‘cudzy’; i teraz narzekamy, że własność publiczną traktuje się u nas jako cudzą, której szanować i ochraniać nie umiemy, czy nie chcemy; natomiast dobrze świadczy o dawnych obyczajach: *obyczajny* — consuetus, potem honestus.

Między przykładami wyżej przytoczonemi znajdą się takie, w których zaszła zmiana znaczenia od konkretnego do oderwanego i odwrotnie, np. *niedościgły* — ‘którego doścignąć niepodobna’, a potem ‘niezrozumiały’ Cn.; odwrotnie: *bujny* — intemperatus, lascivus, potem ‘rozrośnięty, wysoki’: bujny wzrost, bujne zboże, albo *jary* — aestivalis, lascivus, potem ‘silny, mocny fizycznie’.

Bywają też różnice znaczenia, któreby można określić, jako znaczenie czynne i bierne np. *chętny* (suavis) Pan we wszem Fl. 144, 9, potem *chętny* — libens, ‘ochoczy’; *ciekawy człowiek* — ‘zaciekawiony’, *ciekawa książka* — ‘wzbudzająca ciekawość’; *głodny dzień* — dies famis, ‘głodzący ludzi’ Fl., *głodny człowiek* — ‘cierpiący głód’; *miłosny* — amans: ciało Chrystusa „od miłosnych przyjaciół mirą pomazano“ w. XV, — dilectus Puł.; *niedogodny* — ‘któremu trudno dogodzić’ Cn., *niedogodne miejsce* — ‘nie dogadzające’; *niewidomy* — ‘niewidzialny’ i ‘ślepy’; *obraźliwe drzewo* — ‘włocznia’ Kwiatkowski 65, *obraźliwy człowiek* — ‘obrażający się’; *potrzebny* — egens BZ., *potrzebny* — necessarius BZ.; „książę, obaczyw *miłościwe* (pokorne, żądne łaski) prośby ślachty, taki członek (artykuł prawa) *miłościwie* (łaskawie) ustawił“, Sul. 92. Pojęcie ‘znany’ i ‘nieznany’ wyraża się w przymiotniku *pewny*, który ma znaczenie ‘niezawodny’ a także ‘jakiś nieokreślony, niewymieniony’ właściwie jest to przekład z łacińskiego certus, używanego także w dwu znaczeniach: „pewne wieści sąć nam były powiedziany... dzisia jeszcze pewniejsze nowiny sąć były przyniesiony“ Gn., „pewną uczynił radę mą“ BZ. Judith 8, 31, „naleźli drogę pewną do krolewstwa niebieskiego“,

ok. 1530 R. XXV, 235 i t. p.; w drugiem znaczeniu, według przytoczeń w Słowniku Lindego, dopiero ukazuje się w piśmiennictwie z końca w. XVIII: „mam komis, abym ci od pewnego jegomości pewne propozycyjki uczynił"; ale niektóre miejsca w kodeksie Suleda pozwalają przypuszczać, że to znaczenie było już znane w XV w.

§ 414. Zmiana znaczenia na pejoratywne: *krzywy* — curvus, potem falsus, pravus, injustus; *mierny* — mensurabilis Fl., teraz 'lichy'; *nędzny* — pauper Fl., vilis XV w. także: *nędzny boj* — duellum, *pieniądze nędzne* — 'małe' XV w.; stp. *niczemny* — 'co się na nic nie przyda': niczemna obiata — irrita oblatio, mara nikczemna J. Koch. t. j. 'nie mająca wartości', dziś człowiek nikczemny — 'podły'; *pośledni* — postremus, potem też parvus XV w., dziś 'lichy'; *prosty* — rectus, erectus przez znaczenie simplex: prosty wykład, do pejoratywnego znaczenia: proste sukno — vulgaris; *psotny* — lascivus, w BZ. pessimus; *tłusty* — pinguis, teraz tłusty żart — 'nieprzyzwoity'; *żadny* — nullus, potem też vilis, 'brzydki, wstrętny'.

Zmiana znaczenia na meljoratywne: *czarowny* — maleficus XV w., dziś 'piękny'; *drogi* — pretiosus, carus; *dworny* — curialis, pulcer; *dostojny* — sufficiens, dignus Gn.; *obyczajny* — consuetus, honestus; *pilny* — 'pilnujący się': „aleś pilny (pilnujesz się godziny), gdy jeść" Cn., dziś *pilny* — diligens; *pirwy* — primus, obok czego nobilissimus, altissimus BZ.; *podobny* (czas) — debita (hora) t. j. „na dobie będący", z czasem także pius, dignus; *przedni* — prior, w Fl. także przedni duch — principalis spiritus; *przyjemny* — acceptabilis, potem gratus; *skrzętny* — 'drobiazgowy, skąpy', potem 'zapobiegliwy, oszczędny'; *skutny* pierwotnie znaczył 'dokonany', stp. *skutnie* — effectabiliter, co według Du Cange'a ma również znaczenie perfecte, 'doskonale', przeto *skutny* — 'doskonały', i w tem znaczeniu użyty w „Sobótce" J. Koch.: „W tańcuś jak jedna bogini, A co cię skutniejszą czyni: Niemasz w tobie nic hardości, Co więc rzadko przy gładkości". Swojego rodzaju meljoratywnem jest nowe znaczenie przymiotników: *okropny*, *okrutny* — terribilis, dziś przez osoby skłonne do hiperbolicznych wyrażeń używane w znaczeniu 'wielki, silny'.

§ 415. Badanie zmian, zachodzących w znaczeniu czasowników, natrafia na szczególne trudności, przedewszystkiem dlatego, że mamy mnóstwo słów złożonych z przedrostkami, a w tych razach trudno nieraz rozstrzygnąć, czy zmiana znaczenia całego wyrazu

złożonego wypływa z treści czasownika, czy też przedrostka, ten bowiem w takich złożeniach może mieć różne znaczenia np. *prze* — oznacza co innego w *przesadzić* — z jednego miejsca na inne, *przesadzić* w czem — 'być zbyt gorliwym'; *przepowiedzieć* sobie co — 'powtórzyć w pamięci', *przepowiedzieć* co komu — 'wyprorokować, powiedzieć coś naprzód' i t. d. Przedrostki niekiedy zasadniczo zmieniają znaczenie czasowników np. w *dobyć* — 'zyskać' nie wiemy, czy to znaczenie rozwinęło się z *dobyć* (do końca w jakiemś miejscu), czy też wytworzyło się bezpośrednio przez połączenie czasownika *być* — esse z przedrostkiem *do-*; tak samo w *ubrać* — 'wziąć małą cząstkę z większej ilości czego' przedrostek nie zmienia zasadniczo znaczenia czasownika, ale już jest inaczej ze słowem *ubrać* w znaczeniu vestire, 'odziać', albo ornare, 'upiększyć', trudno też powiedzieć o stosunku tego znaczenia do znaczenia *ubrać* — armare, zwykłego w w. XV. Takich wątpliwości spotyka się wiele na każdym kroku.

Znaczenie czasownika zmienia się stosownie do tego, czy w myśli łączymy je z pojęciem przedmiotu gramatycznego, czy nie, w pierwszym bowiem razie mamy słowo czynne (przechodnie), w drugim zaś nijakie np. *robię* (co) i *robię* — 'pracuję': „Kto nie robi, niech nie je" Cn.; *piszę* (list) i *piszę, czytam* — 'zajęty jestem pisaniem, czytaniem'.

Właściwością języków słowiańskich jest to, że od czasowników z zaimkiem *się* utworzone rzeczowniki, oznaczające działanie, nie łączyły się z tym zaimkiem; w języku polskim wyrażenia takie, jak *mycie się, utrudzenie się*, są specyficzną naszą, oczywiście późną cechą. I dziś takie rzeczowniki jak *poruszenie, spotkanie* i t. d. oznaczają *poruszenie* się lub czego, *spotkanie* się z kim lub kogo. W starszym języku często opuszczano *się* przy imiesłowach, W. Potocki nieraz opuszcza *się* i przy innych formach czasownika. Taka elipsa jest zjawiskiem ogólnopolskiem przy niektórych czasownikach, które przez to nabierają dwojakiego znaczenia: *wrócić* — revertere i reverti, *ostać* — derelinquere (w wielu tekstach staropolskich) i manere, *skonać* — perficere i mori, właściwie to samo co 'skończyć się', albo też inna elipsa: *skonać życie* t. j. 'skończyć życie' (*skonać* w znaczeniu 'umrzeć' nigdy już oddawna nie łączymy z *się*, ale por. r. *skončat'sja*) i podobne inne czasowniki, mające obok czynnego znaczenie nijakie lub bierne: *odbijać* co od czego, co na kim, i „to dobrze *odbija* od tła ogólnego"; *przebijać* kogo lub co czemś i „pa-

pier *przebija*" Cn., co znaczy, że litery papier przebijają, przesiąkają, czyli niejako papier się przebija literami; *puszczać* — 'wyswobadzać się' z jakiejś mocy krępującej: „drzewo puszcza" Cn, gdy zaczynają na niem się ukazywać pąki, „ziemia puszcza" — 'odmięka' po mrozie. Zdarza się też elipsa innego wyrazu np. *uchodzić*, *ujść* znaczy 'usunąć się, ocalić się' z jakiegoś niebezpieczeństwa, ale gdy mówimy, że *to uchodzi* albo *nie uchodzi*, *ujdzie*, to prawdopodobnie dodawano do tego pierwotnie wyraz dopełniający np. *zarzutu*, co uległo elipsie. Zdarzają się inne zmiany, pozornie małe, jednak trudne do objaśnienia, np. przejście od znaczenia czynnego do kauzatywnego jak stp. *ostrzegać* — custodire, 'strzec' Fl., a dziś 'uprzedzać o czemś niepożądanem, nakłaniać do ostrożności'.

Między dwiema czynnościami dopatrujemy się rysu wspólnego, który służy za przyczynę do przeniesienia znaczenia z jednej czynności na drugą, np. *toczyć* wóz, obręcz i *toczyć* piwo z beczki Cn.; wspólnym momentem jest tu jednostajność i równomierność ruchu. Przy wyrównywaniu czegoś dokonywa się niszczenie nierówności, stąd też *gładzić* ma znaczenie 1) planare, 2) devastare, necare. *Cierpieć* znaczy zarazem 'znosić co' i 'boleć', ale raz jeden, to znowu drugi moment staje się dominującym i stąd rozszczepienie znaczenia na: sustinere i pati (oba w Fl.). Podobnie można objaśnić różnice znaczeń stp. *czuć* — vigilare i sensire, *łowić* — 'chwytać' i 'gonić': „siekł jego dom i łowił ji" XV w.; *obracać* — 'kręcić' i 'przemieniać w co innego': „obraca morze w suchość" Fl. (gdy co obracamy przed sobą, szczegóły się zmieniają przed oczyma); *odstąpić* — recedere, 'porzucić coś chwilowo lub na zawsze' i stąd drugie znaczenie — resignare XIV w.; *przekręcić* — 'obrócić, pokazać z innej strony', stąd – 'inaczej nazwać' Cn., przekręcić wyraz — 'inaczej wymówić na nowy sposób'; *siedzieć*: kto siedzi, ten zostaje na miejscu, a stąd: „kmieć na swej włóce siedzi" Sul.; *przewodzić* — deducere, a ponieważ kto prowadzi, ten wolę swą prowadzonemu narzuca, przeto nowe znaczenie: *przewodzić* nad kim; podobnie: *wyknąć* — discere Fl., potem 'przywykać'. *słuchać* — audire i dalej obedire, a że posłuszny jest w mocy tego, kogo słucha, więc stp. *słuchać* także 'pertinere' np. „co ku jedzeniu słucha" BZ., 'należeć': „jako słucha na każdy rok" XV w.; *przeskrobać* — 'skrobać zbyt gorliwie, zanadto' więc też 'zepsuć coś, spsocić': „co tam przeskrobałeś?" — 'co zrobiłeś złego?'; *wylizać się*: w chorobie zwierzęta liżą własne ciało, stąd wyrażenie, że pies z choroby się wylizał, co

przeniesiono na człowieka: *wylizał się* — 'wyzdrowiał'; *nażrzeć* — respicere, a że oglądanie cudzych zasobów nieraz wzbudza zazdrość, przeto i *nażrzeć* otrzymało nowe znaczenie — 'zazdrościć'.

§ **416.** Zazwyczaj spostrzec można przejście znaczenia od ogólnego do szczegółowego np. *bić* ma znaczenie ogólne, w którem zawiera się pojęcie: 'uderzać', 'stukać', skąd znaczenia szczegółowe: bić pale, bić monetę, zabijać bydło, zwyciężać wroga, strzelba bije o sto kroków, bić z dział, zegar bije, serce bije, krew bije do głowy, fontanna bije, światło bije i t. d. Podobnie *chować* — conservare, educare, prohibere: „od złej drogi chował jeśm nogi" Fl., abscondere; *mieszkać* — morari, habitare; *naprawić* — dirigere ku dobremu, a stąd reparare; *oprawić* — corrigere, parare, operari, ornare i różne inne nowe znaczenia: oprawić w ramy, oprawić książkę; *strawić* — zniszczyć: „strawił imienia wiele" XV w., „strawił czworo skota", ogień strawił stodołę, żołądek trawi pokarm — 'niszczy, przerabiając go na soki żywotne', 'przyswaja organizmowi', co przeniesiono na grunt duchowy: „nie strawił tej obrazy"; *włóczyć* — trahere, w szczególnem znaczeniu: włóczyć pole — 'włóczyć brony po polu'.

Od znaczenia szczegółowego do ogólniejszego np. *biedzić się* — 'walczyć z biedą', co przeniesiono na walkę w ogólności, stąd w XV w. biedzić się — 'łomić się', luctari, *biedzic* — luctator, dziś biedzić się — 'natężać myśli'; *karać* w stp. znaczyło 'wymawiać co komu', dziś punire w znaczeniu ogólniejszem, co spotykamy w BZ.; *kwiść* — florere, co rozszerzono na vigere XV w., *młócić* — triturare, a dalej percutere np. młócić wrogów; teraz też żartobliwie 'jeść': „zmłócił talerz pierogów". *Wierzgać* — 'kopać nogą', o koniu najczęściej protestującym w ten sposób przeciwko uderzeniu batem i stąd: „a wierzgasz!" — 'buntujesz się' Cn.

§ **417.** Bardzo częste jest przejście od znaczenia konkretnego do abstrakcyjnego np. *iść*: „nie idzie to w liczbę" — 'nie rachuję tego' Cn.; *chodzić*: „niedaleko od siebie chodzą te rzeczy" Cn.; „wiem, po czemu co chodzi" Cn.; *obchodzić* — circuire, a także repraesentare: „obchodzić święto" XV w.; *dochodzić*: „prawem czego dochodzić" XV w.; *obywać się* — 'długo mieszkać' Cn., a *obywać się* bez czego — carere; *chybiać* — nie trafiać w cel; *chybia urodzaj* = 'zawodzi' Cn.; *dowieść* — adducere, „dowieść swej słuszności" — 'doprowadzić do uznania swej słuszności'; *drzeć* — 'rozdzierać', „drzeć ludzi" — 'wydzierać im ich dobro', stąd stp. *dracz* — exactor, 'sekwestrator podatków' (w stp. było *drać* nie *drzeć*); *dzierżeć* —

tenere a także credere XVI w.; *kusić* — gustare, tentare; *nalazować* — invenire, potem także decernere: „ustawiamy, nalazujem i wyświetlamy“ Sul. 10; *naśladować* — sequi, imitare; *obrazić* — affligere, laedere; *odwlec* — abstrahere, in longum ducere; *pochodzić* — procedere XV w., genus ducere, oriri: „od Boga pochodzi rzecz“ XV w.; *poszlakować* kogo — sequi Cn., także ‘śledzić’, ‘posądzić kogo o co’; *potwierdzać* — confirmare, asserere XV w.; *pragnąć* — sitire, concupiscere: „pragnie grzesznych zbawienia“ XV w.; *rąbać* — scindere, impugnare, „rąbać prawdę komu“ — zakrytą dla kogoś prawdę niby ‘wyrąbywać z osłon, odsłaniać szybko i brutalnie’; *rozstrzygać* suknie BZ., dziś *rozstrzygamy* sprawę; „wóz *skrzypi*, widać, że jest roztrzęsiony, niedługo pociągnie“, *skrzypi sprawa* — ‘źle idzie, może być przegrana’ Cn.; *ścwirdzić* — firmare Fl., *stwierdzić* prawdę — probare; *zabrnąć* w wodę, *zabrnął* w złość Cn.

§ 418. Gdy skutki dwu czynności są podobne, może być wtedy przeniesiona nazwa z jednej czynności na drugą, np. słońce i wiatr w podobny sposób wpływają na zaczerwienienie i ściemnienie skóry, mówimy przeto: *opalić się* na słońcu, na wietrze; *zwarzyć* znaczy właściwie ‘ugotować’ w gorącej wodzie, ale mówią też: „mróz zwarzył rośliny“, gdyż wyglądają tak, jak gdyby były sparzone gorącą wodą; używamy też wyrażenia: „mróz jest tak silny, że aż *parzy*“, „sparzyłem rękę żelazem na mrozie“ gdyż wrażenie jest tu podobnie bolesne, jak przy oparzeniu się czemś gorącem.

Zrzadka nazwa czynności, będącej następstwem jakiejś czynności innej, na nią się przenosi: u Knapjusza mamy wyrażenie: *przybeczeć* czego — ‘mieć stratę’, gdyż strata nieraz o płacz przyprawia; dziś też mówimy: *beknął* — ‘poniósł wielką stratę albo karę’.

§ 419. Zdarza się, że pewna nazwa oznacza dwie sprzeczne czynności, np. *łączyć* w języku stp. znaczyło separare Gn., disjungere, dziś zaś przeciwnie: jungere. Pochodzi to słowo od *łęk* — ‘krzywizna’, co jest pokrewne etymologicznie z łukiem, którego dwa końce są wprawdzie złączone cięciwą, ale oddalają się od siebie, skoro cięciwa popuści, i mają stałą dążność do odłączenia się od siebie. *Pożyczyć* znaczy zarówno ‘udzielić komu pożyczki’, jako też ‘zaciągnąć dług u kogo’, a właściwie czynność ta składa się zawsze z dwu aktów współczesnych: dawania i brania, bo jeden człowiek daje, a drugi jednocześnie bierze; podobnie *bronić*: kogoś przed czemś, i czego komuś. *Zapamiętać* znaczyło oblivisci, odpo-

wiadało zatem i znaczeniem i etymologicznem pochodzeniem czasownikowi *zapomnieć*, który znów mógł mieć niegdyś znaczenie dzisiejszego *zapamiętać* — meminisse; zmiana znaczenia *zapamiętać* oblivisci na zaczenie meminisse polega na tem, że prefiks *za-* ma w każdem z tych złożeń inne znaczenie. *Zawiesić* ustawy na rynku — 'publikować' Cn., z czego późniejsze znaczenie oderwane: „zawiesić stan oblężenia" — 'ogłosić, wprowadzić'; ale dziś w znaczeniu 'znieść na czas pewien': zawiesić ustawę znaczy 'wstrzymać jej moc, wstrzymać jej stosowanie na czas pewien'; odpowiada to znaczeniu *zawiesić* w wyrażeniu przysłowiowem: „zawiesić na kołku stare sitko". *Kadzić* — olere ma też znaczenie pedere, ale to już przez ironję i eufemizm.

§ 420. Zmiana znaczenia następuje także wskutek ulotnienia się treści, przez co słowo staje się tylko znakiem formalnym, jak słowa tak zwane posiłkowe; do nich prócz *jest* i *być* w języku polskim zaliczyć trzeba *dać*, z którego pomocą tworzą się zwroty kauzatywne: „daję to zrobić komu" Cn. — 'zamawiam coś u kogoś', także *chcieć* w czasie przeszłym: „poślizgnąłem się i chciałem upaść" — 'o mało nie upadłem', i *niechać*: „niechaj zrobi". Proces ten, powtarzający się przy różnych czasownikach we wszystkich językach arjoeuropejskich, polega na stopniowej utracie wyrazistości słowa pomocniczego wskutek ześrodkowania uwagi na treści słowa wspomaganego. Inna przyczyna działała przy zanikaniu treści w formach czasownikowych, które stały się partykułami lub spójnikami, np. *bądź* — quamquam u Nawojki, *wiem* — enim Fl., *bowiem* — etenim Fl., *a wiem* — an Kśw.: „awiem rozpaczasz człowiecze" — an dubitas. Tu raczej możnaby upatrywać przyczynę zanikania treści w tem, że były to słowa wtrącone do zdania i nie mające z niem związku, wskutek czego w tem odosobnieniu znaczeniowo zmarniały. Podległa też temu losowi forma *prawi* — inquit, często używana w Kśw. i innych niektórych zabytkach, która uprościła się na *pry* w w. XVI i stała się nic nie znaczącą partykułą, którą też zarzucono.

Nie można się łudzić, żeby tu zostały wyczerpane wszystkie typy przeniesienia i zmiany znaczeń czasowników polskich; znajdą się niewątpliwie takie, które uszły naszej uwagi. Niewszystkie też przejścia znaczeniowe dały się objaśnić; nieraz bowiem między najdawniejszem a nowem brak nam ogniw przejściowych. Weźmy dla przykładu słowo *sprawić*, które miało wiele znaczeń, a z tych najbliższe do pierwotnego było justificare (por. *prawo* — jus); inne

były: sprawić list — acceptare litteram, następnie regere t. j. prowadzić kogoś prawą drogą, „sprawić kogo o czem“ — ‘powiadomić, pouczyć’; także salvare, adjuvare: „sprawił Pan Dawida we wszytkim“ BZ., ‘przygotować’ np. broń; ‘uprawić’ pole; ‘budować’ mury, może raczej ‘naprawić’; sprawić klijem korab wnątrz; sprawić wieprza zabitego, sprawić sobie ubranie; nadto w duchowem znaczeniu: „serce czyste spraw we mnie Panie“, wreszcie w ogólnem znaczeniu ‘zrobić, uczynić, poradzić’: „nie mogłem nic sprawić“. Pominęliśmy mniej charakterystyczne różnice znaczeniowe, których możnaby jeszcze wiele wynotować z zabytków, a mimo to trudno jakąś wyraźną nicią powiązać znaczenia: justificare cor i emere vestem. Kiedy indziej znów niema wcale stopni przejściowych, wskutek czego od jednego znaczenia do drugiego jest jakiś skok nagły i niepojęty: *ścinać* — znaczy uderzeniami narzędzia ostrego oddzielać część przedmiotu od innych części: „ścinać drzewo“ — ‘oddzielać od pnia’, „ścinać głowę“ ‘oddzielać od tułowiu’; ale mówimy też: „mróz ścina wodę“ — ‘tworzy na niej powłokę lodową’, „białko się ścina“, „krew ścina się w żyłach na taki widok“. Zaledwie można się domyślić możności istnienia takich ogniw przejściowych dzięki czasownikowi *zacinać*, mającemu inny przedrostek: zacinać zęby — ‘ściskać mocno’, zaciąć się w uporze, klucz się zacina w zamku, tu więc mamy moment ‘stężenia’ lub ‘utkwienia w czem mocno’ co mogło być punktem wyjścia dla ‘stężenia’ wody, krwi i innych płynów.

§ 421. Z innych części mowy przysłówki, od imion utworzone, podlegają tym samym normom, co imiona, t. j. i tutaj przenosi się znaczenie z jednego pojęcia na inne, mające coś z tamtem wspólnego: *pewnie pewno* miało znaczenie fiducialiter: „pewnie będą czynić“ Fl., firmiter: „uczynili, aby dom pewnie stał“ BZ., sufficienter: „ja to wiem pewno“ Gn.; ale *pewność* w przyszłości prawie zawsze jest tylko możliwością, skąd nowe znaczenie ‘może, prawdopodobnie’: „nie wiem, pewnie pójdę“, także już i względem czasu przeszłego: „pewno się dowiedział o tem“. *Powoli* pierwotnie dwa wyrazy w znaczeniu voluntarie, libere, potem tak samo jak *wolny*, *powolny*, nowe znaczenie lente. *Darmo* — ‘bez wynagrodzenia’: „darmo co komu dać“, „darmo pracować“ — ‘bez zarobku’ a więc ‘próżno, napróżno’. *Dobrze* — bene w różnych odcieniach tego znaczenia; „jest tak dobrze dziesięć“ — całe dziesięć a nawet więcej nieco Cn.; w wyrażeniu: „dobrze nie zdechł od śmiechu“ zaszła

elipsa: „dobrze jest że nie zdechł“ czyli ‘ledwo nie zdechł, o mało nie zdechł’. *Prawie* — juste, recte, legitime, vere, potem ‘niemal’ u Leopolity w II wydaniu: „było prawie (circiter) o szostej godzinie“, w I: „było malem o szostej“. W języku niemieckim i łacińskim podobne przejście: *fast* pierwotnie znaczyło ‘mocno’, a w łacinie *firme* — ‘mocno’ i ‘niemal’; widać miano poczucie, że ‘mocno’ może być ‘niewystarczająco’.

§ 422. Zaimki: *sam* — ipse, oznaczał w rodzinie ojca, dla żony męża a nawet być może w kraju księcia (czy imię Samo nie jest poprostu ‘sam, on sam?’); to znaczenie dało podstawę do nowego: solus. *Nieswój*: „jestem jakiś nieswój“ — ‘niezdrów, smutny’ to znaczy po staropolsku ‘sobą nie włodzę’ ‘nie trzymam się w swojej mocy’. *Jaki taki* w dawniejszem znaczeniu ‘niejeden’: „pobieżeli, jaki taki padnie“ Cn., dziś ‘niezły’: „czy dobry chleb? jaki taki“. W temże znaczeniu *jako tako* — ‘nieźle’. *Taki sobie* — ‘niezły’, ‘dla siebie dobry’ dla innych może nie; podobnie też *tak sobie* — ‘nieźle’ albo ‘bez celu’, ‘dla siebie tylko’: „tak sobie przyszedłem“ Cn. *Taki* — talis, ale także w znaczeniu rodzajnika nieokreślonego: „będzie taka ofiera“, „czwarta część hyn, takiej miarki“ BZ.; podobnie dziś w gwarach ludowych: rodzajnik nieokreślny *taki*, określny *ten*: „był taki pałac, a w tym pałacu mnóstwo pokojów“. *Jaki* u Szymonowica Sielanka II w. 68: „od jakiego (tak małego) robaczka jaka (tak bardzo) rana sroga!“ *Kiedy tedy* — ‘kiedyś’: „musi umrzeć kiedy tedy“ Cn.

§ 423. Pojęcie czasu miesza się z pojęciem miejsca, dlatego w stp. często *gdzie* w znaczenin ‘gdy’ (XV i XVI w.); podobnie *daleko*, *blisko* służą do określenia nietylko miejsca ale także czasu: „daleko do wieczora było“ Cn., „blisko już szósta“, a *daleko* również stopnia: „daleko większy“.

W zakresie przyimków oddawna mieszano *przez* i *bez* (prawie zawsze *przez* w znaczeniu ‘bez’, w gwarach to samo, ale i odwrotnie). O przenoszeniu znaczenia niektórych przyimków na przyimek *dla* pisał A. Gawroński w Języku Polskim VII, 1—12 i 53—61.

§ 424. Języki specjalne posługują się w szerokich granicach przenoszeniem znaczenia, niepraktykowanem gdzieindziej. Tak w języku familijnym, opisanym przez J. Zborowskiego, Język Polski IV 54—58 i 90—96 zebranie towarzyskie nazwano *zycbadem* (tu i tam siedzieć niewygodnie i nudno), *gnać* — ‘iść’, *konkurent* — ‘młodzieniec’, *mięczak* — ‘mizerak’, *rzucić* w kogo talerzem — ‘podać’ komu

talerz, *suszka* — 'chuda kobieta'; bardzo często stosuje się tu humorystyczna hiperbola.

§ **425.** Materjały, zebrane zresztą w niewielkiej ilości do języka żołnierzy z czasu wielkiej wojny, wykazują najczęściej humorystyczne ujęcie rzeczy, w czem są naogół podobne do takichże materjałów, ogłoszonych przez Francuzów i Niemców. Przeniesienia znaczeń opierają się głównie na kojarzeniu według podobieństwa, przyczem uwzględniano tu niekiedy urojoną wspólność cechy np. kiedy nazywano oficera *darmozjadem*. Inne nazwy dla ludzi: porucznik — *stary*, jako bezpośredni zwierzchnik, nazywany tak samo, jak nieraz w warsztatach czeladnicy nazywają majstra; chorąży — *trochę oficer*, kapral — *wysoka szarża*, plutonowy — *gruba ryba*, obie nazwy ironiczne; feldfebel — *drągal*, legjonista II brygady — *biskup* (sami się tak nazwali); oficer prowjantowy — *tatko*, bo dbał o pożywienie dzieci, żołnierz trenu — *taboryta* (od taboru) albo *gospodarz*. bo dostarczał pożywienia i innych rzeczy potrzebnych; ułan — *śliniak* od rabatów na mundurze; żandarm — *kanarek* od żółtego kołnierza, telefonista — *druciarz*, gdyż nosił się z drutami telefonicznemi; dezerter — *kos*, może niby gwiżdżący na swobodzie. Poza tem: tornister — *cielę*, jako zrobiony ze skóry cielęcej, armata — *piesek*, bo szczeka, naboje — *pigułki*, *kluski*, pocisk ciężki — *dziadek*, pocisk średni — *ojciec*, szrapnele — *konserwy*, podobne do puszek z konserwami; patrontasze — *spluwaczki*; areszt — *paka*, mięso — *ścierwo*, odpoczynek poza frontem — *ochłoda* albo *czyściec* może dlatego, iż żołnierz czyścił się tam z robactwa. Dwie rzeczy nie noszą nazw humorystycznych: okopy — *piekło* i front — *gdzie Pana Boga niema*.

§ **426.** W języku złoczyńców chodzi o to, aby był dla niewtajemniczonych niezrozumiałym, dlatego też przenoszenie nazw często bywa tu bardzo wymyślne, oparte na rysach wspólnych, które nie rzucają się w oczy; zestawiają się tu przedmioty bardzo nieraz różne np. kosz plecny — *ambona*, kieliszek — *ampuła*, sadło — *krąg*, bo w całości ma kształt okrągły; kasza jaglana — *mosiądz* z powodu żółtej barwy; parasol — *niebo*, jedno i drugie rozpięte w górze; bielizna — *pajęczyna*, bo gdy bieliznę rozwieszą na sznurach, zwisa jak pajęczyna; kiełbasy — *postronki* a. *powrozy*, flaszka — *torba*, *worek*, kłódka — *węzeł*, rok — *łokieć*, jako miara.

Często małe przedmioty porównywają się z wielkiemi i odwrotnie: włosy — *badyle*, kajdany — *bransoletki*, kołek z płotu — *gałązka*, „przykryć kogoś gałązką“ — zabić kołkiem; łańcuszek do zegarka — *lina*, lufa — *cygarniczka*, kieszeń — *dolina*, bibułka do papierosów — *płachta*, łyżka — *wiosło*. Na podstawie kojarzenia według sprzeczności: szynk — *kapliczka*, szynkarz — *kapelan*. Część wzięta za całość: ogród — *altana*, spodnica — *falbana*; miejsce wyrobu za wyrób: piwo — *browar*. Pierwiastek uczuciowy: noc — *kochanka*, bo sprzyja złodziejom, zima — *macocha*. Wieprzka nazwano *kwiczołem*, bo kwiczy, a świderek — *robaczkiem*, gdyż wierci drzewo, jak żywy drzewotocz. Nieraz niepodobna odgadnąć motywu jakiej nazwy np. ołówek — *chrabąszcz*, zegarek — *flaszka*, bieda — *gips* (w kieszeni), jabłko — *hasło*, gęś — *huzar*, *mróz*, bochenek chleba — *kopyto*, nóż — *list*, ser — *opoka*, jatka — *osioł*. Wydaje się, jakby tu umyślnie zestawiono pojęcia, nie mające nic wspólnego, czasem jednak zdarzają się motywy, które dopiero historja wyjaśnia, np. w gwarze warszawskiej dorożkarza nazywają *sałata* stąd, że niegdyś fiakrzy mieli płaszcze z nałożonemi jedna na drugą pelerynami nierównej szerokości, co sałatę przypominało.

W zakresie czasowników mniej więcej panują te same zasady: strzelić — *błysnąć*, mówić głośno — *dzwonić*, kraść — *macać*, żebrać — *miaukać*, strzelać — *pluć*, jechać — *płynąć* i t d.

§ **427.** Jakkolwiek stosunkowo niewielki zasób materjałów można było tutaj uwzględnić, to jednak ze względu na rozmaitość znaczeń przytoczonych wyrazów mamy chyba prawo sądzić, że materjał ten nie jest ani zbyt jednostronny, ani też zbyt szczupły, ażeby nie dać pojęcia o ogólnych zasadach tak zwanej zmiany znaczenia. Przekonywa on nas, że istotnie zachodzi nie zmiana znaczenia, lecz przenoszenie nazwy z jednych pojęć na inne, i że to odbywa się na podstawie kojarzeń. Dotychczas wszyscy ci, co uważali tę podstawę za nienadającą się do zbudowania systemu, mającego istotną wartość naukową, nic nowego nie mogli dać na to miejsce.

Co się tyczy właściwości, któreby w tej dziedzinie jeden jakiś język wyróżniały z pomiędzy innych, okazało się tutaj, że istotnie takie rysy wykryć można, ale w ilości tylko nieznacznej; być może, iżby liczba ich wzrosła, gdyby i te badania oprzeć na metodzie porównawczej, do tego jednak jest niezbędna albo doskonała znajomość teoretyczna i praktyczna wielu języków, albo też dostateczny zasób prac przygotowawczych, czego dziś jeszcze nie mamy.

Pierwiastek uczuciowy i wrażeniowy w wyrazach.

§ **428.** Pojęcia, a zwłaszcza wyobrażenia, nie są tylko wytworem umysłu, ale mają także większe lub mniejsze zabarwienie uczuciowe, a skala nastrojów, towarzyszących wyobrażeniom, jest prawie nieskończona. Wyraz, jako symbol językowy pojęcia lub wyobrażenia, ma przeto także dwie strony znaczeniowe: czysto myślowe i zarazem uczuciowe. Nie trzeba przytem sądzić, żeby z każdym wyrazem jeden tylko rodzaj lub stopień uczuciowości się wiązał, a to dlatego, że wyraz stosownie do naszej intencji, w stosowny sposób zaznaczonej, może wzbudzać w duszy słuchacza takie lub inne wyobrażenie. Gdy czytamy u J. Kochanowskiego: „Tyś *Pan* wszystkiego świata", budzi się w naszej duszy wyobrażenie potężnego władcy, a zarazem silnie drgają w nas struny uczucia; ale gdy mówimy o jakimś *panu* z pod ciemnej gwiazdy, widzimy w tym wyrazie tylko nic nie znaczący konwencjonalny spospolitowany tytuł.

§ **429.** Wszystko to, co w poprzednim rozdziale mówiliśmy o meljoratywnej i pejoratywnej zmianie znaczenia, odnosi się właściwie tutaj, bo w tych odcieniach znaczeniowych odbija się nasz uczuciowy stosunek do wyobrażeń, przez te wyrazy wzbudzanych. Z biegiem czasu stosunek ten ulega zmianie, przeto nie w samem brzmieniu wyrazu jest jego źródło, gdyż brzmienie zostaje to samo, a jednak budzi w nas inne niż dawniej wrażenie. Tem niemniej między wyrazami są takie, które same przez się w danej chwili budzą powszechnie we wszystkich członkach pewnej społeczności jednakowe uczucia nie wyłącznie tylko z powodu swej treści pojęciowej. Przekonywamy się o tem, kiedy dla oznaczenia pewnego wyobrażenia używamy przynajmniej dwu synonimów, wtedy bowiem dokonywamy wyboru odpowiednio do swego nastroju ogólnego, albo też odpowiednio do natężenia uczuć, wzbudzanych w nas w chwili mówienia przez omawiany przedmiot, wyrazy bowiem, mające jednakową treść p o j ę c i o w ą, mają zarazem niejednakową moc wzbudzania w y o b r a ż e ń.

§ **430.** Możliwe jest to właśnie dlatego, że pojęcia i wyobrażenia swoje możemy wypowiadać w różny sposób i że w języku posiadamy znaczny zasób synonimów, które jednakże najczęściej nie są wyrazami zupełnie jednoznacznemi. Różnice między odcieniami ich znaczeń są bardzo rozmaite: są synonimy mające tylko zbliżoną treść i zakres; np. *szabla*, *miecz*, *szpada* mieszczą się w pojęciu ogól-

nem oręża lub broni siecznej, ale różnią się między sobą kształtem i przeznaczeniem; każda z tych nazw budzi w nas również pewne wrażenia związane z przeżytemi, albo też z opowiadań czy z literatury zaczerpniętemi wspomnieniami, i tu jest źródło uczuciowego stosunku, w jakim do tych wyobrażeń pozostajemy. Synonimy konia dzielą się na wyrazy oznaczające konia dobrego np. *rumak*, *dzianet*, *bachmat*, stp. *badawija*, oraz na grupę nazw konia małego, słabego, lichego: *szkapa*, *hetka*, *bronowłok*, *parepa*. Z pierwszych w ogólnem użyciu został właściwie tylko *rumak*, gdy *dzianet* i *bachmat* trafiają się tylko w poezji; z drugiej grupy ostatnia nazwa też wyszła z użycia, trzy inne w przeciwieństwie do *rumaka*, budzącego w nas uczucie podziwu, zadowolenia, sympatji, wiążą się z uczuciem lekceważenia i niechęci. Synonimami domu chłopskiego jest *chałupa* i *chata*, między któremi niema różnicy rzeczowej, bo nawet dom mieszkalny bez komina raczej nazywamy chatą kurną, niż chałupą; a jednak zabarwienie uczuciowe jest tu bardzo wyraźne: dodatnie dla chaty, ujemne dla chałupy; gdy zapraszamy gościa do swej chaty, czynimy to w tonie uroczystym, natomiast w żartobliwym prosimy go do swej chałupy.

§ 431. Oddawna językoznawcy stwierdzili, że każdy ma — w pewnym stopniu oczywiście — indywidualny język, a ten indywidualizm objawia się nietylko w sposobie wymawiania głosek, w doborze form gramatycznych i zwrotów, ale również w doborze wyrazów; zależy to od stopnia wykształcenia, od wychowania domowego, od rodzaju zajęć, od bardzo wielu czynników zewnętrznych i przemijających, ale także i od usposobienia wewnętrznego chwilowego lub stałego. Przejściowe nastroje odbijają się w mowie bardzo silnie: innych dobieramy wyrazów, lub — jak to się mówi — inne wyrazy nasuwają się nam na język, kiedy jesteśmy smutni, zgnębieni, przerażeni, podnieceni, gniewni, weseli, kiedy ulegamy silnym afektom zachwytu, miłości, nienawiści.

Ale język jest też odbiciem zasadniczych i stałych pierwiastków naszego ustroju duchowego; innych wyrazów dobiera w codziennej zwykłej mowie człowiek o silnej lub słabej woli, delikatny lub brutalny z natury, zrównoważony lub popędliwy, chłodny lub egzaltowany; często też z mowy można poznać zawód człowieka nawet wtenczas, kiedy rozmawia o rzeczach postronnych. Do odgadnięcia natury lub zajęć czyichś dość jest dla nas kilku rysów charakte-

rystycznych, odrębnych, które nieraz zdradzają to nawet, co chcielibyśmy przed cudzem okiem ukryć.

Na tem poczęści polega talent poety lub powieściopisarza, aby przez dobór odpowiednich wyrazów i zwrotów uwydatniać indywidualność przedstawianych przez siebie jednostek, występujących w poemacie epicznym, w powieści czy noweli, w utworze dramatycznym, aby język tych osób nie kłócił się z ich charakterem. Jest to warunek tak zwanej naturalności objektywnej.

§ **432.** Co więcej, każdy z nas innego języka używa przy różnych zewnętrznych warunkach, co znów oczywiście trzeba tak rozumieć, że język nasz zmienia się tutaj zaledwie w pewnej części. Zależy to w niejakiej mierze od tego, czy się zwracamy do osoby, dla której mamy szczególne względy, czy też do kogoś poufałego lub podwładnego, a dalej, czy mówimy, czy też piszemy. Może nie wszyscy zdają sobie jasno sprawę z tego, do jakiego stopnia jesteśmy niewolnikami konwenansu: odczytajmy uważnie i z zastanowieniem pierwszy lepszy list, pisany do kogokolwiek; prawie zawsze spostrzeżemy, że tego lub owego wyrazu albo zwrotu nie użylibyśmy w żywej z tą osobą rozmowie, gdyż wyraz lub zwrot ten wydałby się nam nienaturalnym, sztucznym.

§ **433.** Dawno zerwano z próbami dzielenia stylu na niski, średni i wysoki, a jednak zaprzeczyć się nie da, że styl i w ogólności język zawsze się stosuje do rodzaju literackiego utworu; śmieszy nas wierszowana forma niektórych średniowiecznych traktatów naukowych, ale więcejby nas śmieszyło, gdyby kto dziś w takim traktacie posługiwał się wyrazami i zwrotami, które byłyby na swojem miejscu w poemacie, natchnionym przez jakiś przedmiot wzniosły. Forma, a więc i wyraz, musi być przystosowana do treści i ogólnego nastroju pisma lub mowy. Gdy w „Kordjanie“ Prezes przemawia do podchorążego: „*Młodzieńcze*, pięć kul tylko padło“, a ten odpowiada: „*Starcze*... widzę, żeś się ty w inne urodził stulecie“, z samych tych dwu wyrazów odczuć możemy, iż jest to rozmowa w tonie romantycznym trzymana. Gdy ojciec przemowę do syna zacznie od wołacza *synu!* ten zgóry wie, że o coś bardzo ważnego i niezwykłego chodzi i że nastąpi przemowa uroczysta. Nietylko więc wyrazy, ale nawet formy gramatyczne wyrazów najzwyklejszych są zdolne do wzbudzania uczuć rozmaitych. Widzimy to również w używaniu podwójnych form męskich mianownika liczby mnogiej, gdzie zaznaczamy wyraźnie swój stosunek uczuciowy,

gdy mówimy *żydzi* lub *żydy*, *chłopi* lub *chłopy*, przyczem działają tu i okoliczności poboczne, inny bowiem nastrój budzi wyrażenie: „przyszły jakieś chłopy“, a inny — wiersz Konopnickiej: „A najdzielniej biją króle, a najgęściej giną chłopy“.

§ **434.** Kiedy jakiś wyraz, powszechnie używany, pod wpływem okoliczności zewnętrznych staje się trudnym do użycia, ukazuje się wtedy wyraz nowy, zazwyczaj tylko cierpiany, i pomimo rodzimego charakteru — obcy. Takie wyrazy cenzuralne powstawały w dawnem Królestwie Polskiem i nawet z czasem szeroko się rozpowszechniły. Wyrazy: *chłop*, *żyd*, *Moskal*, jak wiele innych, mogą wprawdzie mieć znaczenie, nacechowane ujemnym nastrojem uczuciowym, ale tylko na skutek szczególnej intencji mówiącego; to też polscy *chłopi* sami się *chłopami* nazywają, dla *żyda* w dawnym języku nie mieliśmy innej nazwy, jak również dla poddanego państwa Moskiewskiego, którego powszechnie w Polsce nazywano *Moskalem*; Dykcjonarz geograficzny z r. 1788, II, 358, mówi: „Narodom pod panowaniem rosyjskiem zostającym, dają ogólne nazwisko Moskalów“. Natomiast w języku rosyjskim polskiemu wyrazowi *chłop* odpowiada w tem samem znaczeniu *krestjanin*, a etymologicznie identyczny z p. *chłop* wyraz r. *chołop* znaczy ‘sługa, niewolnik’ i ma znaczenie zawsze ujemne, pogardliwe; podobnie polskiemu *żyd* znaczeniowo odpowiada r. *jewrej*, gdy r. *žid* jest nazwą obelżywą; wreszcie nazwa *Moskal* raziła rosyjskie uszy, upatrywano w niej bowiem takiegoż ujemnego odcienia znaczeniowego, jakie w Rosji ma wyraz *Lach* w porównaniu z *Polak*. Pod wpływem tedy owych rosyjskich uprzedzeń, które wywierały nacisk na ludność kraju, przez Rosję podbitego, zaczęto tam wprowadzać nowe nazwy: *włościanin* zam. *chłop*, *Izraelita* a. *starozakonny* zam. *żyd*, i *Rosjanin* zam. *Moskal*. Do literatury zdaje się pierwszy Trembecki wprowadził *Rosjanina*: „Z tegoż się, co my, szczepu Rosyjanin rodzi“ (Do posłów, powracających z Grodna 1793 r.).

Wszystkie te trzy wyrazy zczasem się rozpowszechniły i ustaliły w języku, ale mimo to wszystkie mają dotąd coś z charakteru obcego i sztucznego: czy możliwem byłoby zastąpienie w tytule i w tekście znanej powieści Reymonta wyrazu *chłopi* przez *włościanie* bez wręcz komicznego efektu? Takiż skutek byłby zmiany wiersza z Pana Tadeusza: „Żyd stary i powszechnie znany z poczciwości“ na: „Starozakonny siwy, znany z poczciwości“. Wyrazy: *chłop*, *żyd*, *Moskal* mają charakter poufałości, dobrze się też godzą z atrybutami:

dobry, *poczciwy*, *zacny*, lub mającemi przeciwne znaczenie; są to wyrazy konkretne, symbole wyobrażeń, gdy *włościanin*, *starozakonny*, *Rosjanin* są wyrazami oderwanemi, symbolami pojęć, pod względem uczuciowym zupełnie obojętnych, nawet lodowato zimnych.

§ **435.** Przez delikatność względem bliźnich, upośledzonych fizycznie lub duchowo, uciekamy się do łagodzenia wyrażeń czyli tak zw. eufonji: ślepego nazywamy *niewidomym* lub *ociemniałym*, kulawego — *chromym*, garbatego — *ułomnym*, głupiego — *niemądrym*, starego — *starszym* lub *niemłodym*, albo przeciwnie, gdy traktujemy kogo ironicznie, nadajemy idjocie miano *genjusza*.

§ **436.** Unikamy w rozmowie poruszania bardzo wielu przedmiotów, które obrażają nasz smak estetyczny lub wstyd wrodzony; należą tu między innemi niektóre części ciała, wydzieliny, części odzieży, pasorzyty i t. d. Gdy zdarzy się konieczność mówienia o tych przedmiotach, wtedy jeszcze unikamy nazywania ich wprost, ale dobieramy wyrazów szczególnych, eufonicznych, któreby niejako zdaleka tylko potrącały o przedmiot właściwy, pozwalały się domyślić tego, co chcemy powiedzieć. Zależy to także od okoliczności, od nastroju naszego, od wychowania, od tego, z kim mówimy (np. z lekarzem, krawcem), od innych warunków zewnętrznych np. podczas wojny mówiło się otwarciej o różnych niedomaganiach fizycznych lub biedach innych, którym podlegali nasi żołnierze na froncie. Zależy to również od mody: był kiedyś okres takiej wstydliwości czy drażliwości, że nawet gdy kto wspomniał w rozmowie o *chustce do nosa*, dodawał do tego „za pozwoleniem“. W XV w. w Pozdrowieniu anielskiem były słowa: „błogosławiony owoc *brzucha* twojego“ co niebawem zastąpiono przez „owoc *żywota*“.

§ **437.** Z miarkowaniem siły ekspresyjnej wyrazów łączy się wdzięk, z brutalnością — siła, inny przeto jest wybór synonimów u późnych naszych sielankopisarzy (Karpińskiego, Kniaźnina) a inny u romantyków; Mickiewicz nie zawahał się o Arymanie powiedzieć, że „nadął się i dźwignął, I wielką ciemność piersiami *wyrzygnął*“. Silniejszem słowem jest *zdechnąć* niż *umrzeć*, to też w dobitnych krótkich powiedzeniach używa się pierwszego, a nie drugiego, np. u Knapjusza: „dobrze nie zdechł od śmiechu“, „by mi zdechnąć“ t. j. choćbym miał umrzeć, nie zrobię tego.

§ **438.** Ujemny stosunek ludzi do bliźnich wyraża się w przezwiskach, których jest pełno w każdym języku; bierzemy je z nazw zwierząt domowych (*koń*, *wół*, *krowa*, *cielę*, *baran*, *owca*, *świnia* i t. d.)

lub dzikich (*lis, niedźwiedź, wilk*), części ciała jak stp. *nogieć* (t. j. paznogieć) — 'nicpoń', *kiep* — 'głupiec' (wyraz ten w pierwotnem znaczeniu wyszedł z użycia), *ostry języczek* i t. d.

§ 439. Niektóre wyrazy nabierają znaczenia humorystycznego przez częściową zmianę ich formy np. *Warszęga* — 'Warszawa', *laszczęga* — 'laska', *kapileusz* — 'kapelusz', *wódeczność* — 'wódka', albo przez użycie ich w szczególnem znaczeniu np. *nabierać* kogo — 'kpić', *naciągać* kogo — 'wyłudzać pieniądze'. Przykłady dawnej i nowej humorystyki szyderczej, zawartej w przekręcaniu wyrazów np. *świnister, judeologja*, podaliśmy w § 397.

§ 440. Wybitnie uczuciowy charakter mają przeniesienia z wrażeń zmysłowych do dziedziny duchowej; 1) dotykowych: *ostry* rozum — 'bystry' Skarga, 'surowy, srogi' np. wyrok, wyrazy, wymówki, 'szybki, energiczny' krok, 'gwałtowny' ból; *tępy* ból, rozum; *chropawy* — 'nieużyty dla kogo' Wujek, *chropowate* obyczaje — 'rażące' Sł. Warsz.; *szorstki* „sekta stoików szorstka" L., *szorstko* odpowiadać, *szorstkość* umysłu, zachowania się; *gładkie* słówko, ułożenie; *miękki* charakter, serce; *twarde* słowo Cn., dusza, człowiek L., warunki życia; 2) wzrokowych: *jasny* — 'zrozumiały' Cn., *ciemna* sprawa — 'chroniąca się światła' Jabłonows.. L., utwór — 'niezrozumiały' L., *ciemność* mowy L.; *czarny* charakter, potwarz, niewdzięczność, *czarne* myśli L., *czarność* duszy L.; *biały* — w r. 1863 konserwatysta; *różowe* lata, *różowo* na świat patrzeć; *zielone* przypomnisz lata Mick.; 3) słuchowych: *ciche* poświęcenie, *cicha* szkoła — 'tajna', *cichy* wspólnik — 'nieujawniony', *cicha* łza, *cicha* woda — 'wolno płynąca'; *głośny* czyn; *słyszeć* ból Sł. Warsz.; 4) smaku: *smaczna* praca Sł. Warsz., *niesmaczny* strój, żart, towarzystwo; *pieprzna* dykteryjka, cena; *słony* rachunek, *słono* mu w sercu L.; *słodki* grzech — 'miły' W. Pot., sen, człowiek; *gorzki* — 'przykry' ból, łzy, dzień, praca; śmierć *gorzka* BZ., XVI w. L., prześladowanie życie *goryczą* zaprawia Karpiń.; z *smakiem* umiera, kogo swoi płaczą Moraws., *kwasy* — 'nieprzyjemności, niezadowolenie', *kwaśny* — 'ponury' Cn., 'niezadowolony' W. Pot., patrzyć *kwaśno* L.; 5) powonienia: *pachnie* tu gardłem L.; własna pochwała *śmierdzi*; nauka *śmierdzi* Arjuszem Skarga, *śmierdzi* mu robota Klonow., żarty, co śmierdzą, nie są zdrowe Bohom.; 6) wrażenia temperatury: *gorąca* modlitwa, wiara, uczucie, serce; *ciepły*: ludzie ani ciepli ani zimni Sk.; ciepłe słowo, ciepła wdówka — 'bogata'; *letni*: wolałbym, iżbyś był albo gorący, albo szczerozimny, niżeli masz być letnim Rej;

chłodna grzeczność; *zimne* spotkało go przyjęcie; *mroźne* obejście się z kim.

§ 441. Również zachodzi transponowanie wrażeń z jednego zmysłu na drugi: 1) uczucie temperatury na słuch: *ciepłe* tony śpiewu; 2) uczucie temperatury na wzrok: *gorące*, *zimne* barwy; 3) dotyk na słuch: *chropowaty* głos — 'chrapliwy'; *gładka* do słuchania mowa L., *miękki* głos, rym L., samogłoska, spółgłoska; *ostry* krzyk Dmoch., akcent: *twardy*: spółgłoska, samogłoska; ton twardszy jak grzmot — to strzelanie Mick.; 4) dotyk na smak: *ostre* wino — 'cierpkie' Cresc., sos; 5) dotyk na wzrok: *gładka* żona — 'piękna' Opaliń.; *tępy* wzrok Groch., tępemi zakreśla oczy Mick.; 6) dotyk na węch: *ostry* węch, zapach; 7) smak na słuch: *smaczny* rytm Dmochows.; 8) smak na węch: *słodka* woń Słowac., zapach krwi; 9) słuch na węch: *słychać* — gw. 'cuchnąć' Sł. Warsz.; 10) słuch na wzrok: *krzyczące* kolory; 11) wzrok na słuch: *biały* wiersz — 'nierymowany'; *barwa* głosu, samogłosek. Niektórzy nowi poeci, zwłaszcza francuscy, którzy i u nas znaleźli wyznawców, twierdzili, że istnieje naturalny i konieczny związek między samogłoskami a wyobrażeniami barw; Rimbaud orzekł, że *a* jest czarne, *e* — białe, *i* — różowe, *u* — zielone, *o* — niebieskie, być może, iż Polak inne będzie miał w tym względzie złudzenia.

§ 442. Omawiając różne typy wyrazów ze względu na ich budowę, wspominaliśmy o tem, że użycie pewnego przyrostka nadaje wyrazowi szczególny uczuciowy odcień znaczenia; gdy zestawimy: *bydlę — bydlak*, *cielę — cielak*, *chłopiec — chłopak*, *dziewczę — dziewczak*, *żydek — żydziak*, *kotek — kociak*, *piesek — psiak*, *dziecko — dzieciak*, łatwo przekonamy się, że wyrazy te różnią się nie treścią i zakresem swoim, lecz tem, że jeden z nich budzi w nas wrażenie bardziej dodatnie, a drugi bardziej ujemne.

Gdy słyszymy wyrazy: *chłopina*, *kobiecina*, *chłopczyna*, *dziecina*, zaraz przychodzi nam na myśl przymiotnik *biedny* natomiast uczucie niechęci budzi w nas *babsko* lub *dziadyga*. Wyrazy zdrobniałe zawsze łączyły się z uczuciami miłemi, łagodnemi, serdeczność stylu Reja ma źródło głównie w obfitości używanych przez niego zdrobnień.

W artykule p. t. „Wartość uczuciowa deminutywów“ (Prace lingwistyczne, ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921 str. 241—56) A. Gawroński rozważa stosunek pomiędzy wyrażonem w nich pojęciem małości a ich „odcieniem“ pieszczotli-

wości. Oba te pierwiastki psychicznie skojarzone są z sobą bardzo silnie i zazwyczaj nierozdzielnie, ale jeden może w pewnych warunkach dominować, usuwając drugi w cień. Prof. Gawroński stwierdza, że pierwiastki uczuciowe o wiele częściej i silniej dominują tutaj nad wyobrażeniowemi, niżby się na podstawie naszych gramatyk wydawało. Zwłaszcza zdrobniałe od przymiotników i przysłówków są deminutywami nie wyobrażeniowemi, ale przedewszystkiem uczuciowemi, emfatycznemi: *bialutki*, *mięciutki*, *nowiusieńki*, *takusieńki*, *cichutko*. Na pytanie, gdzie są deminutywa na miejscu i skąd się do słownika dostają w większych ilościach, autor odpowiada, że przedewszystkiem w obcowaniu z dziećmi, w poezji, w języku ludu, i tę swoją odpowiedź ilustruje licznemi przykładami z różnych języków i z różnych epok. Co się tyczy wyprowadzania wniosków o charakterze narodowym ludów, które odznaczają się wielkiem bogactwem lub wielkiem ubóstwem deminutywów, artykuł kończy się słowami: „Możemy co najwyżej stwierdzić fakt, że narody, których języki są w deminutiva najuboższe — Anglicy, Prusacy, Żydzi (z hebrajszczyzną) — najmniej chyba wniosły uczuć serdecznych w życie ludzkości ostatnich kilku wieków czy tysiącleci, a już napewno najmniej ich ku sobie wzbudziły".

Niepodobna tu kusić się o wyliczenie wszystkich typów wyrazowych z uczuciowym odcieniem znaczenia; musimy się ograniczyć tylko do stwierdzenia, że wyrazy taką temperaturę uczuciową mają i że ta bywa powyżej lub poniżej zera.

§ 443. Inną poboczną właściwością znaczeniową wyrazów jest ich zdolność wpływania na wyobraźnię, przyczem i tu także są różne stopnie wyrazistości. Ogólnie przyjętym jest pogląd, że najbardziej obrazowemi są wszelkie przenośnie, zwłaszcza gdy je wyróżnia trafność i świeżość. Czerpiemy je z życia, z obserwacji otaczającego nas świata zjawisk, z któremi się zżywamy i spoufalamy. Nie dziw przeto, że dawni twórcy literatury naszej, przedstawiciele głównie ziemiaństwa, czerpali swe przenośnie z zajęć rolniczych, z polowania, z rzemiosła rycerskiego; po nich odziedziczone wyrazy i wyrażenia przenośne przeszły do potomków i niejedno z nich siłą tradycji żyje dotychczas. W tłumaczeniu Statutów z XV w. czytamy: „umyśliliśmy *wypleć* sądów niejednostajność"; dawni pisarze w znaczeniu 'łagodnie z winowajcą postąpić' używają wyrażenia *na szrot puścić*, co właściwie znaczy 'omleć z grubsza ziarno'; mówimy o dobrem lub złem *ziarnie* w znaczeniu moralnem, o *plewach*

lub *sieczce* w głowie, *młócić* — 'jeść z apetytem', *młócić słomę* — 'nieużyteczną robotą się zajmować', *orać* — 'ciężko pracować', *wzór* pierwotnie 'pole zaorane' (wz-or); *na munsztuk* wziąć kogo — 'w silne ręce', *krygować się* od krygowania konia, przyuczania go do pięknych ruchów; *nałamać* kogo do czego, gdyż dawniej tak samo konie łamano, t. j. zmuszano je do spełniania woli jeźdźca; *wziąć na kieł*, *wierzgać* — 'buntować się' podobnie do konia, kiedy za kły zasuwa wędzidła lub bije kopytami. Starym *ćwikiem* nazywamy doświadczonego człowieka na podobieństwo jastrzębia lub sokoła wyćwiczonego do polowania; dawniej mówiono *postawić na sparze* — 'ograniczyć wolność', gdyż *spar* był to drążek, do którego przywiązywano ptaszka na nitce, by przywabiał inne ptaki; *strzelać bąki* — 'próżnować', gdyż bąk jest małym ptaszkiem, na którego nie warto polować; *stropić* kogo właściwie znaczy to samo, co *zbić z tropu* — 'zmieszać', jak pies gończy się miesza, gdy trop zwierza straci; *przebiegły* początkowo mówiono o ogarze, który przebiega t. j. wyprzedza innych w tropieniu zwierzyny; tom mu *dojechał!* też termin polowania z chartami lub ogarami, gdzie biorą udział dojeżdżacze; *szczwany* — pierwotnie odnoszono do zająca lub lisa, który w polowaniu z psami był niejednokrotnie w wielkich opałach, ale nabrał przez to umiejętności wymykania się z niebezpieczeństw; człowiek szczwany — to taki, którego oszukać trudno.

§ 444. Nie wszystkie wyrazy mają jednakową zdolność pobudzania naszej wyobraźni, choć są one symbolami językowemi zarówno pojęć, jakoteż wyobrażeń; ponieważ pojęcie jest ogólne, a wyobrażenie jednostkowe, czyli wyobrażenie ma treść znacznie bogatszą od pojęcia a zakres mniejszy, przeto można wyprowadzić wniosek, że tem łatwiej wyraz budzi w nas wyobrażenie, im znaczenie jego ma treść bogatszą, a zakres szczuplejszy; możemy to sprawdzić, gdy np. z ogólną nazwą *psa* zestawimy nazwy ras różnych: *pinczer*, *doberman*, *wilczur*, *jamnik*, zwłaszcza tych, w których zakresie oddzielne osobniki mało się różnią, gdyż wtedy wyobrażenie takiego psa żywiej się nam zarysowywa. Nazwa indywidualna budzi w nas wyobrażenie przedmiotu, ale tylko wtedy, kiedy ten przedmiot znamy i dobrze go sobie przypominamy; podobną właściwość mają nazwy indywidualne, zawierające w sobie wyraźną wskazówkę na cechę charakterystyczną przedmiotu: w dawniejszej komedji typów autorowie lubili nazywać osoby od ich rysów charakte-

rystycznych, np. u Fredry mamy pana *Jowjalskiego*, panią *Dobrojską Raptusiewicza*, *Milczka*.

§ **445**. Omówione dotychczas przez nas — zresztą bardzo tylko pobieżnie — właściwości uczuciowe wyrazów wiążą się ściśle z ich znaczeniem, t. j. z treścią pojęciową wyobrażeń, przez nie symbolizowanych; jest jednak jeszcze jedna ich strona, wywołująca szczególne wrażenie, a zasadzająca się na ich brzmieniu.

Trafiają się w języku wyrazy, np. *kukułka*, których temat składa się z dźwięków naśladowczych, co w językoznawstwie oznacza się. jako onomatopoja — 'tworzenie imienia' niejako doraźne z zasłyszanych dźwięków; po polsku możnaby to nazwać tworzeniem wyrazów naśladowczych. Wiadomo z gramatyki porównawczej, że w historji języków arjoeuropejskich wyrazy naśladowcze były zawsze rzadkiemi wyjątkami i w rozwoju języka nie odegrały żadnej roli, to też językoznawcy bardzo mało, a właściwie wcale się niemi nie zajmują. Natomiast badacze rozwoju techniki języka literackiego dopatrują się onomatopoi tam, gdzie jej językoznawcy dostrzec nie mogą. Zachodzi przeto między oboma obozami nieporozumienie, które — jak się zdaje — nietrudno wyjaśnić, chodzi tu bowiem nie o zasadę ale o granice jej stosowania.

Przedewszystkiem trzeba się zastanowić nad tem, czy w języku ludzkiem może być ścisłe naśladowanie przyrodzonych głosów zwierzęcych lub też jakich innych. Możemy z zupełnem powodzeniem naśladować ryk lwa, beczenie owcy lub cielęcia, umiemy jak kos zagwizdać, ale wszystkich tych dźwięków nie umiemy zupełnie wiernie wyrazić zapomocą naszych ludzkich artykułowanych głosek, nie możemy też ich wyrazić z pomocą pisma inaczej, jak tylko w mniej więcej przybliżony sposób: ani kukułka, ani kakadu nie wygłasza dźwięków *ku-ku*, *ka-ka-du*, lecz tylko dźwięki nieco podobne, które my na swój głos w taki sposób transponujemy. Robimy to tylko nieco lepiej, niż lud, który słyszy w głosie synogarlicy *cuk-ru*, wiwilgi — *zo-fi ja*, a gołębi — *gro-chu*, zresztą głos ten powszechnie *gruchaniem* nazywają.

§ **446**. Zazwyczaj nie ćwiczymy się w naśladowaniu głosów zwierząt, ale gdy nam wypadnie przy głośnem czytaniu np. jakiejś powieści głos taki odtworzyć, robimy to umyślnie tak, aby to nie było naśladownictwem zbyt wiernem, gdyż wtedy wywołalibyśmy śmiech słuchaczy i narazilibyśmy się na zarzut, że błaznujemy. Nie było bynajmniej zamiarem Słowackiego domagać się, by aktor na

scenie wiernie naśladował wycie psów lub trzepotanie skrzydeł przepiórczych przy wygłaszaniu wierszy: „Psy żałośnie wyją... hau, hau!“ Lilla Weneda. „Jedna za drugą pyrr, pyrr... lecą z gniazdek“ Balladyna. Więc wykrzykniki, w tym razie niewątpliwie dźwiękonaśladowcze, mają tylko w pewnym dość słabym stopniu przypomnieć słuchaczowi głosy, które niby odtwarzają. Podobnie i inne wykrzykniki: *puk*, *puk* w okieneczko, *buch* w wodę, *pif*, *paf*, *bęc*, *łupu cupu* i mnóstwo innych.

Do niektórych takich wykrzykników dźwiękowo podobne są wyrazy np. *rum*, *bum*, *szum*, *szumieć*; *puk*, *puk* — *stuk*, *stukać*, *huk*, *hukać*, *huczeć*; są też szeregi wyrazów podobnie brzmiących. a wyrażających głosy: *jęk*, *stęk*, *brzęk*; *ryk*, *kwik*, *bek*; *pisk*, *trzask*, *wrzask*, albo mających końcowe zgłoski podobne: *chrobot*, *łomot*, *łopot*, *stukot*, *tupot*, *warkot*, *chychot*, *świegot*, *grzmot* i t. d. Nie dziw przeto, że kojarzymy ich znaczenie z samym ich dźwiękiem, i stąd źródło kojarzenia w ogólności pewnych wrażeń dźwiękowych świata zewnętrznego z brzmieniem takiego czy innego wyrazu i wreszcie takiej czy innej zgłoski. Wobec wyrazów: *pisk*, *świst*, *gwizd*, oznaczających głos wysoki i ostry, skłonni jesteśmy w nagromadzeniu wyrazów z przeważającą liczbą zgłosek, zawierających samogłoskę *i*, upatrywać umyślne lub mimowolne naśladownictwo dźwiękowe, czyli swojego rodzaju onomatopoję. Wątpię jednakże, czy najzagorzalszy poszukiwacz takich bądź co bądź tylko pozornie dźwiękonaśladowczych formacyj dopatrzyłby się „onomatopoi“ w wyrażeniu: „lis mignął w wiklinie“.

Ten rodzaj pozornego, jak się wyraziłem, naśladownictwa dźwięków może być jedynie wtedy środkiem wzmocnienia wrażenia estetycznego, gdy mu towarzyszy odpowiednie znaczenie wyrazów. Skuteczność zaś tego środka pomocniczego zależy od stopnia wrażliwości słuchowej człowieka. Jeżeli nawet ktoś w tym razie ulega tylko złudzeniu i słyszy to, czego w istocie rzeczy niema, może się z tego cieszyć, gdyż ma jedno więcej w życiu złudzenie przyjemne. Ponieważ jednak wydaje się pewnem, że do wrażenia onomatopoicznego dopomaga znaczenie wyrazów „naśladowczych“, przeto nie byłoby dziwnem, gdyby owe wrażenia rzekomo onomatopoiczne były niezgodne w różnych językach.

§ 447. Strona uczuciowa i wyobrażeniowa wyrazów w wyższym stopniu od ich znaczenia pojęciowego daje podstawę do ich wartościowania. Gdy nie mamy na myśli celów artystycznych, staramy

się wybierać wyrazy, któreby myśl naszą najściślej i najjaśniej oddały, ale dla artysty i ta strona druga, uczuciowo-wrażeniowa, ma wielką doniosłość. Im smak jest subtelniejszy i doskonalszy, tem skrupulatniej ocenia się wartość wyrazów, czyli ich odpowiedniość do nastroju i artystycznych wymagań utworu sztuki. Do zbadania tej strony wyrazownictwa polskiego bardzo pożytecznem byłoby studjowanie rękopisów, pozostawionych przez najlepszych poetów i innych twórców naszej literatury pięknej: zastępowanie wyrazów wykreślonych przez inne, odpowiedniejsze, właściwsze, dałoby nam z pewnością pole do snucia ciekawych na ten temat wniosków.

Mam pod ręką tylko fotografję pierwszej stronicy rękopisu Mickiewicza, zawierającą początek pierwszej redakcji Pana Tadeusza, z doraźnemi poprawkami, robionemi jednocześnie z pisaniem tekstu. W wierszu 3 i 4 poeta początkowo napisał: „a piękność twą w całej ozdobie Ten tylko widzi, czuje, kto tęskni po tobie", co zaraz przekreślił i w dalszym ciągu pisał: „dziś piękność twą w całej ozdobie Widzę i chcę opiewać, bo tęsknię po tobie", później ostatecznie zmienił wyrazy „chcę opiewać" na „opisuję". W pierwotnej redakcji Mickiewicz mówi o trzeciej osobie „Ten tylko", a dalej dwa czasowniki „widzi, czuje" są pleonazmem niepotrzebnym; w ostatecznej redakcji, mówiąc o uczuciach własnych, wprowadza do wiersza bezpośredniość wrażeń, prawdę niewątpliwą i szczerość; wyrażenie „chcę opiewać" przypomina sztuczność języka klasyków; „opisuję" brzmi naturalnie, zgodnie z prawdą psychologiczną. Podobnie wykreślone zostały wiersze 10 i 11: „Oddany, konając już, zawartą podniosłem powiekę I wkrótce mogłem pieszo iść na świąt...", zamiast czego poeta w dalszym ciągu pisał: „Ofiarowany, martwą podniosłem powiekę I wkrótce mogłem pieszo do twych świątyń progu Iść". Słowo „ofiarowany" jest tu bardziej odpowiednie, dalej wiersz zyskał na zwartości; w ostatniej redakcji wyraz „wkrótce" został zastąpiony przez „zaraz", a wskutek tego wzmocniło się wrażenie cudu. Wiersz 17 brzmiał pierwotnie: „Do tych pól malowanych kwieciem rozmaitem", w ostatniej redakcji „zbożem rozmaitem"; przyczyny tej zmiany mogły być dwie: w Polsce pola malowane kwieciem, a więc bławatkami i makami, źle mówią o uprawie rolnej, co się nie zgadza z dalej opisanym charakterem Soplicowa, więc byłby tu ton fałszywy, a powtóre „kwiecie" brzmi sentymentalnie. W wierszu następnym początkowo było: „cienio-

wanych żytem", co zaraz Mickiewicz poprawił na „posrebrzanych", co wprowadziło harmonję wobec „Wyzłacanych pszenicą". Wiersze 19 i 20 w pierwszej redakcji: „Gdzie mleczne kwitną grochy i gdzie jak śnieg biała Gryka rumiane kręgi dzięcielin oblała"; redakcja ostateczna: „Gdzie bursztynowy świerzop, gryka jak śnieg biała, Gdzie panieńskim rumieńcem dzięcielina pała"; uzyskano przez to większe bogactwo barw i usunięcie czasownika „oblała" niezupełnie odpowiedniego, a wreszcie metaforę „panieńskim rumieńcem... pała". W wierszu 22 przez zamianę „drzewa" na „grusze" uzyskuje się wyższy stopień obrazowości. W wierszu 25 było: „stary lecz podmurowany", gdzie forma kłóciła się z treścią, bo „stary" i „podmurowany" nie wyłączają się wzajemnie; tę dysharmonję usunął Mickiewicz, zastępując „stary" przez „z drzewa". Wiersz 29 brzmiał: „Domek niewielki, wprawdzie", to znaczy bardzo mały; nie pomieściliby się w nim goście soplicowscy; Mickiewicz zmienił to na „Dom mieszkalny niewielki", przez co zyskał podwójnie, bo niewielki dom może być wcale sporym, a przytem zaznaczono wyraźnie zestawienie „domu mieszkalnego" ze „stodołą" w wierszu następnym. Wiersz 31 „pod dachem" zmieniono na bardziej polskie i wiejskie „pod strzechą".

Zasada ustroju wyrazów.

Literatura przedmiotu.

J. Łoś: Složnyja slova v polskom jazykě. Petersburg 1901.
J. Rozwadowski: Semazjologja. Lwów 1903.
J. Rozwadowski: Wortbildung und Wortbedeutung. Heidelberg 1904.
J. Łoś: Stosunek zdania do innych typów morfologicznych, R. XLVI, r. 1910, i Sprawozdania Akademji Umiej. w Krakowie XIV, nr. 4, r. 1909.
J. Rozwadowski: O zjawiskach i rozwoju języka. Kraków 1921, zwłaszcza rozdział: O dwuczłonowości wyrazów. Język Polski VI, r. 1921, str. 129—139.

§ 448. Przedmiotem tego ostatniego rozdziału jest wyjaśnienie zasady ustroju wyrazów, pojętej nietylko ze względu na ich zewnętrzną budowę (pień + przyrostek), co było zadaniem pierwszego działu książki, i nie wyłącznie na ogólne ich znaczenie, o czem była mowa w poprzednich rozdziałach drugiego działu, ale z równoczesnem syntetycznem uwzględnieniem ich budowy i znaczenia.

Głównym wynikiem badań w tym kierunku jest zasada dwu-

członowości ustroju wyrazów, przyczem badania te dotychczas ograniczano prawie wyłącznie do rzeczowników: właśnie porównywanie ustroju rzeczowników prostych i złożonych, jako też najprostszych wyrażeń syntaktycznych, np. imienia i przydawki, doprowadziły do wniosku, że wyrazy złożone mają ustrój identyczny z wyrażeniami syntaktycznemi, a imiona proste są utworzone na tej samej zasadzie, co i złożone typu najdawniejszego, to jest 1) są dwuczłonowe, 2) człon drugi jest pojęciem, określanem przez pierwszy, który zawiera w sobie pojęcie określające (J. Łoś, Słożnyja słova 127, a nadto Sprawozdania Akademji Umiejętności w Krakowie VI, nr. 7, r. 1901).

§ 449. Znaczenie wyrazów, przedewszystkiem rzeczowników, badał W. Wundt w swej Völkerpsychologie I Band (w 2 częściach). Die Sprache, Lipsk 1900, ale jego poglądów w znacznej części nie można było pogodzić z danemi lingwistycznemi, co wykazał J. Rozwadowski w wymienionych powyżej pracach: „Semazjologja“ i „Wortbildung“, przyjmując zasadę dwuczłonowości wyrazów i rozciągając ją na wszystkie typowe wyrażenia językowe aż do zdania. Przyczyną tej dwuczłonowości jest powszechna właściwość umysłu ludzkiego, która sprawia, że zawsze przedmiot naszego postrzegania przedstawia się nam, jako częściowo podobny do innych znanych już przedmiotów, a zarazem częściowo od nich różny. Inaczej: przedmiot postrzegany utożsamiamy z innemi znanemi nam przedmiotami, ale zarazem wyróżniamy go z pomiędzy nich, uświadamiając sobie jakąś specyficzną jego cechę, której te inne znane nam przedmioty nie posiadają. „Otaczająca nas rzeczywistość przyrody — pisze Rozwadowski — została przez ludzi zgrubsza już oddawna poznaną i nazwaną, chociaż i tu ciągle nowe poznania przybywają, a zatem i nowe nazwy, np. gatunki roślin, owadów i t. d. Otaczająca nas i wytwarzana przez nas rzeczywistość kultury oczywiście cała jest nazwana, ale tu właśnie ciągle nowe przybywają rzeczy, coraz nowe wytwory, a wraz z niemi nazwy. I jakże te nazwy wyglądają? Oto skonstruowano nowe szybkostrzelne działo, i jakże je nazwano? Większe *działem maszynowem*, mniejsze *karabinem maszynowym*, to znaczy, w nazwie wyrażona jest 1) cecha główna, na którą uwaga była skierowana, czyli ta, która się znajdowała w punkcie widzenia świadomości, mianowicie *maszynowość*, to jest strzelanie do pewnego stopnia automatyczne, jak *maszyna*, a obok tego 2) przedmiot został nazwany ogólnie

działem lub *karabinem* wedle całej swej treści, stojącej jednak na drugim planie, znajdującej się tylko w polu widzenia. W ten sposób powstała nazwa dwuczłonowa, której jeden człon jest wyróżniający, wyrażający cechę dominującą, wyróżniającą dany przedmiot od innych podobnych, a drugi człon jest utożsamiającym, wyrażającym całość albo całą resztę cech przedmiotu, na podstawie których go wogóle pojmujemy, zaliczając go do znanego nam dobrze wyobrażenia lub pojęcia. W nazwie zatem jest tak, jak w definicji, wyrażona z jednej strony differentia specifica, a z drugiej genus proximum, żeby użyć starych technicznych terminów“ (JP. VI, 132—133).

§ **450.** Na tej zasadzie utworzono w przeszłości i tworzymy dziś mnóstwo nazw dwuczłonowych np. stp. *biała głowa* — ‘niewiasta’, gdyż zamężne kobiety wyróżniały się z pomiędzy innych białem okryciem głowy; *wielka noc* — ‘noc’ niezwykła, gdyż poświęcona pamiątce zmartwychwstania Chrystusa; *swa wola* — ‘wolność jednostki’, liczącej się tylko z własnym interesem; *chłopiec stajenny*, *panna sklepowa*, *dziewczyna pokojowa* w odróżnieniu od innych chłopców, panien i dziewczyn; *kolej żelazna* — ‘droga’, ale nie zwykła, gdyż różni się od innych szynami żelaznemi; *statek parowy* w odróżnieniu od poruszanego wiosłami lub siłą wiatru; *pióro do pisania*. inne niż służące do stroju i t. d. Wszędzie tutaj mamy dwa człony: utożsamiający (*głowa*, *noc*, *wola*, *chłopiec*, *panna*, *dziewczyna*, *kolej*, *statek*, *pióro*) i odróżniający (*biała*, *wielka*, *swa*, *stajenny*, *sklepowa* *pokojowa*, *parowy*, *do pisania*).

Z biegiem czasu w takich dwuczłonowych nazwach zaszły rozmaite zmiany: jedne z tych nazw stały się wyrazami złożonemi np. *białogłowa*, inne — zrostami np. *wielkanoc*, *swawola*; niekiedy uległ elipsie człon utożsamiający, a pozostał tylko odróżniający: *stajenny*, *sklepowa*, *pokojowa*, albo odwrotnie: *kolej*, *statek*, *pióro*; wreszcie jako synonim, powstał wyraz prosty, utworzony od członu odróżniającego: *pokojówka*, *parowiec*.

Oczywista, że w wyrazie złożonym zaszła tylko częściowa zmiana formalna ale bynajmniej nie znaczeniowa; przeto w takich złożeniach jak: *białogłowa* oraz w innych odwiecznych, w których ten proces zjednoczenia dwu wyrazów w jeden złożony odbył się niezmiernie dawno np. *kuropatwa*, *wojewoda*, stp. *miedźwiedź* — ‘zjadacz miodu’, człon drugi, końcowy, jest członem utożsamiającym: *-patwa* (= ptak), *-woda* (= wódz), *-jedź* (= zjadacz), a pierwszy odróż-

niającym: *biało-* (= biała), *kuro-* (= podobny do kury), *woje-* (= wojów, wojowników), *miedźw-* (= miodu). To samo jeszcze wyraźniej występuje w zrostach. Dalej, gdy się zastanowimy nad nazwami, w których nastąpiła elipsa członu utożsamiającego lub odróżniającego, musimy dojść do przekonania, że i tu w znaczeniu tych nazw nie zaszła żadna zmiana, co tylko w ten sposób da się objaśnić, że człon, formalnie pominięty, mimo tego pominięcia tkwi w treści wyobrażenia, wzbudzanego przez tę obciętą nazwę, czyli że jego funkcja znaczeniowa pozostała nienaruszona; wskrzesza ją w naszej świadomości to, co nazywamy sytuacją, t. j. cały sens zdania, lub zewnętrzne okoliczności, zachodzące przy użyciu nazwy, np. *przyjąłem stajennego*, *sklepowa podała towar*, *pokojowa źle sprzątnęła*, *zbudowano kolej*; w sklepie z przyborami piśmiennemi kupując *pióro*, nie potrzebuję dodawać *do pisania*; mówiąc o *statku*, nie obawiam się być źle zrozumianym, gdyż większe żaglowce prawie wyszły z użycia, a małe statki żaglowe, lub poruszane wiosłami, nazywają się teraz powszechnie łodziami. Wreszcie w wyrazach prostych wyżej przytoczonych: *pokojówka*, *parowiec* samo się rzuca w oczy, że przyrostki *-ka*, *-ec* są synonimami w danym razie *sługi* i *statku*, a tematy *pokojów-*, *parow-* znaczą to samo, co: *pokojowy*, *parowy*.

We wszystkich jednakże tych grupach słowotwórczych zaszły zmiany, które w bardzo wielu razach zatarły stosunek znaczeniowy członów, a nawet naruszyły samą zasadę dwuczłonowości.

O zmianach w dwuczłonowych i zarazem dwuwyrazowych nazwach była dopiero co mowa, i zapewne każdy się zgodzi, że elipsa jednego członu czyni je tylko pozornie, formalnie jednoczłonowemi.

§ **451.** W złożeniach, w których zachował się typ pierwotny, albo które według tego typu pierwotnego zostały nowo utworzone, stosunek członów jest taki, że człon utożsamiający stoi na drugiem, odróżniający zaś na pierwszem miejscu, a stosunek syntaktyczny między niemi jest dwojakiego rodzaju: 1) człon odróżniający jest określeniem, przymiotnikową lub rzeczownikową przydawką względem członu utożsamiającego np. *chrzesnomatka*, *cudotwór* (= twór -cudo), *czarnoziele*, *kuropatwa* (= ptak-kura, podobny do kury), *wieloryb* (= wielka ryba) i t. d.; 2) człon odróżniający ma znaczenie przypadku zależnego, niekiedy z przyimkiem, i ma również funkcję określenia względem członu utożsamiającego np. *czarodziej* (= dzia-

łacz czarów), *krajobraz* (= obraz kraju), *miłdźwiedź* (= zjadacz miodu), *poćbiega* (= która uciekła od pana), *nocleg* (= leżenie w ciągu nocy), *brzuchomówca* (= mówca brzuchem), *przodochodźca* (= co chodzi przodem), *rogobodziec*, *sobowtór* (= wtór dla siebie samego). We wszystkich tych złożeniach znaczenie całości jest tylko modyfikacją znaczenia członu utożsamiającego, którego zakres został uszczuplony przez dodanie treści, zawartej w członie odróżniającym. Te typy zostały przez gramatyków staroindyjskich specjalnię nazwane: pierwszy karmadhāraya, drugi tatpuruša; w nowszych gramatykach oba te typy objęto jedną wspólną nazwą typu esocentrycznego.

§ 452. Odwieczna zdolność i skłonność ludzka do tworzenia przenośni wywołała w historji wyrazów złożonych znaczną zmianę: oddawna na tej drodze tworzono przezwiska, uwydatniające jakąś charakterystyczną cechę osobników ludzkich, np. *białogłowa*, *krzywobok*, *białowąs* i wiele innych tym podobnych; złożenia takie mają szczególne znaczenie, nie mieszczące się w zakresie drugiego członu. Gramatycy staroindyjscy zapatrywali się na te złożenia, jako na imiona dzierżawcze: 'mająca białą głowę', 'mający krzywy bok', 'mający białe wąsy', i nazwali te złożenia bahuvrīhi; ponieważ jednak dziś nie wszystkie podobnego rodzaju formacje mogą się zmieścić w klasie imion dzierżawczych, przeto nadano im nazwę z zakresem obszerniejszym, eksocentrycznych, gdyż pojęcie ogólne, oznaczone przez cały wyraz złożony, znajduje się poza zakresem drugiego członu. Pod tę nazwę złożeń eksocentrycznych można podciągnąć takie wyrazy jak *listopad* (= miesiąc opadania liści z drzew), *Czarnolas* (= wieś leżąca wśród czarnego lasu), *Białobrzegi* (= wieś zbudowana na białych piaszczystych brzegach rzeki) i t. p., które nie mają charakteru dzierżawczego.

§ 453. Człon utożsamiający złożeń ukazuje się często w formie, nie używanej, jako wyraz samodzielny, a utworzonej od tematu czasownikowego, np. *dobrodziej*, *rękopis*, *dalekowidz*, *dziwowidza*, *Krowodrza*, *nowożenia*, *osoryja*; takie złożenia nazwano syntetycznemi, a ów człon drugi, utożsamiający, ma znaczenie albo wykonawcy czynności, albo samej czynności, więc *dobrodziej* = 'działacz dobra', *Krowodrza* = 'darcie (ze skóry) krowy', z czego zrobiono nazwę miejsca, w którem krowy odzierano. Niektóre szeregi takich złożeń zbliżają się do charakteru wyrazów prostych, o czem mówi Rozwadowski: „ponieważ nie używamy już słowa *dziać* w znaczeniu

'robić', więc druga część wyrazów: *złodziej*, *dobrodziej*, *czarodziej*, *kołodziej* stała się prawie przyrostkiem i naprawdę, używając wyrazu *złodziej*, myślimy od wieków już tylko o kradzieży, a w pierwotnem jego znaczeniu używamy wyrazu *złoczyńca*" (JP. VI, 130). W języku niemieckim takie drugie człony złożeń stały się istotnemi sufiksami np. *-heit*, *-keit*, *-lich*, gdyż nikt z mówiących dziś po niemiecku, nawet wśród ogółu wykształconych Niemców, nie wie, że były to niegdyś oddzielne wyrazy. Ale i w polskich wyżej wymienionych złożeniach końcowe *-dziej* znaczy to samo, co przyrostek *-nik* lub *-arz*, które również oznaczają wykonawcę czynności; *czarodziej* znaczy to samo, co *czarownik*, a *haftarza* możnaby nazwać **haftodziejem*.

§ **454.** Mamy nadto szczególny typ złożeń, z tematem czasownikowym w pierwszej części, o których budowie była mowa na str. 121—127, §§ 317—325. Odbijają one od złożeń, któreśmy nazwali typem pierwotnym, przez to także, iż stosunek znaczeniowy ich członów jest inny; rzadko tutaj człon drugi można uznać za utożsamiający np. *palikije* — 'kije do palenia', *moczydoły* — 'doły do moczenia' (lnu). Zazwyczaj stosunek syntaktyczny pojmujemy tutaj w ten sposób, że człon drugi ukazuje się jako objekt formy czasownikowej, zawartej w członie pierwszym; na formę tę zapatrują się powszechnie, jako na równoznaczną z formą rozkaźnika, albo imiesłowu czynnego, a właściwie jest to tak, że człon ten ma formę zbliżoną do dawnej formy rozkaźnika, a znaczenie imiesłowowe, np. przezwisko *Kwasigroch* — (człowiek) 'kwaszący groch'. Typ ten Jacobi (Compositum und Nebensatz Bonn 1897) uważa za równie pierwotny, jak i typ z tematem imiennym w pierwszej części, dowodząc, że powstał on w zamierzchłej przeszłości, kiedy jeszcze temat czasownikowy był używany w tej funkcji, którą potem miała forma czasownikowa z przyrostkami (str. 48). To jednak przypuszczenie, jakkolwiek przez Jacobiego zręcznie uzasadnione, nie wydaje się prawdopodobnem i nie zostało przyjęte przez lingwistów, którzy od czasów Scaligera trzymają się zdania, że imię z czasownikiem z zasady nie tworzy złożenia.

§ **455.** Przeciwko pierwotności czasownikowego charakteru pierwszego członu złożeń przemawia przedewszystkiem to, że początkowo, jak to uznał Schleicher i Osthoff, nie w temacie lub pierwiastku zaznaczała się różnica między imiennem a werbalnem jego znaczeniem, lecz zależała ona od tego, z czem ów temat się łączył:

jeśli z przyrostkami czyli końcówkami osobowemi, wtedy przybierał on znaczenie czasownikowe, jeśli z innemi przyrostkami, to miał charakter imienny. Otóż skoro drugi człon złożeń jest imieniem, mającem tę samą funkcję, co zwykły przyrostek w każdem imieniu, to oczywiście temat, stanowiący pierwszy człon złożenia, nie był czasownikiem w owych czasach, lecz imieniem: w *zna-my*, *wie-my* pierwiastki mają znaczenie czasownikowe, gdyż łączą się z końcówką osobową, ale w *zna-k*, *wiedz-a* też same pierwiastki zawierają w sobie pojęcie imienne, jako połączone z sufiksami imiennemi, przeto i w *Zna-mir*, stsł. *vě-glasъ* rdzenie musiały mieć pierwotne znaczenie imienne.

Powtóre typ złożeń z werbalnym członem pierwszym nie jest wspólny wszystkim grupom językowym arjoeuropejskim i w każdej z grup, gdzie takie złożenia występują, t. j. w grupie języków greckich, łacińsko-romańskich, germańskich, i słowiańskich, ma on formalne cechy swoiste, co wskazuje na to, że w każdej grupie powstał samoistnie i że wszędzie jest nowotworem.

Po trzecie ze względu na wzajemny stosunek członów typ ten nie jest jednolitym: obok wspomnianych wyżej form, jak *palikije*, *moczydoły*, w których normalny stosunek członów jest zachowany, w innych, i to daleko liczniejszych, zachodzi stosunek inny, np. *wiercipięta*, *cedziworek*, *liczykrupa*, gdzie człon drugi, syntaktycznie zależny od pierwszego, nie może być uważany za utożsamiający, lecz raczej ma funkcję członu odróżniającego. I sam fakt niejednolitości typu, i odwrócony porządek członów wskazuje, że zasada pierwotna uległa tu skrzywieniu, co mogło się dokonać pod wpływem czynników stosunkowo późnych.

Wreszcie pomimo czasownikowej formy członu pierwszego nie rozumiemy go nigdy, jako osobowej formy czasownika, lecz raczej jako imiesłów, który przecież pod względem syntaktycznym ma funkcje przymiotnika, czyli imienia. A więc *liczykrupa* jest człowiekiem skąpym, l i c z ą c y m krupy przeznaczone na posiłek, i tak samo *hulajgród*: pomimo że w pierwszej części stoi niewątpliwa forma rozkaźnika, jest to gród h u l a j ą c y, t. j. przenośny.

§ **456.** Wobec tego wszystkiego z dotychczasowych teoryj najprawdopodobniejszą jest teorja Osthoffa, a raczej tylko jej główne założenie, że złożenia z czasownikowym tematem w pierwszej części są późniejszą modyfikacją pierwotnego typu z imiennym członem pierwszym (p. wyżej str. 121); błędnym jednakże jest jego pogląd,

że punktem wyjścia dla nich były złożenia z przypadkową formą w pierwszej części, czyli zrosty w rodzaju *Mścidrug*, gdzie w pierwszej części miał stać G. sg. dawnych rzeczownikowych tematów na *-i-* (w danym razie rzeczownika **mieść* — 'zemsta'), identycznych z dawną formą rozkaźnika (*mści* — 'mścij'), wskutek czego z biegiem czasu nastąpiło w umysłach ludzi mówiących fałszywe skwalifikowanie formy imiennej jako formy czasownikowej, co znów pociągnęło za sobą zmianę dawnego stosunku członów na inny; mianowicie znaczenie: 'przyjaciel zemsty' zmieniło się na 'mszczący się za przyjaciela'.

Stwierdziliśmy na str. 122, że między najstarożytniejszemi okazami tego typu, zachowanemi w imionach osobowych, zdarzają się dość liczne z członem pierwszym dziś, i zapewne też niegdyś, uważanym za twór z charakterem czasownikowym, który jednak przedstawia się jako pierwiastek, nie mający formy rozkaźnika np. *Przyby-woj*, *Naczę-sław*; obok nich są też liczne formy na *-i*, których nie możemy (ze względów wyżej przytoczonych) uznać za formę dopełniacza liczby pojedynczej, lecz raczej uważamy je za formy tematu czasownikowego: *Suli-sław*, *Wirci-żyr*, *Mąci-mir*.

Jakże mógł ten charakter czasownikowy tu powstać? Jeżeli przyjmiemy za Schleicherem i Osthoffem, że imienne lub czasownikowe znaczenie pierwiastków i tematów zależało od charakteru końcowego elementu słowotwórczego, to — jak już mówiliśmy — tutaj pierwiastki te i tematy musiały pierwotnie mieć znaczenie imienia. Zważywszy przytem, że imiona osobowe wchodzą do klasy złożeń eksocentrycznych, możemy je tłumaczyć przypuszczalnie tak: *Zbrosław* — 'sławę walki mający' (jak *białogłowa* — 'głowę białą mająca'); *Sieciech* — 'uciechę siania mający', *Mścisław* — 'sławę zemsty mający'. Nadszedł jednak moment, kiedy zaczęto pierwszy człon pojmować jako twór czasownikowy, a raczej imiesłowowy, i wtenczas tłumaczono sobie te imiona inaczej, mianowicie jako: 'walczący o sławę', 'siejący uciechę', 'mszczący się dla sławy' i t. d. Z czasem według tych wzorów tworzono nowe formacje, jak wymienione wyżej *liczykrupa*, *hulajgród*.

Dodajmy do tego, że forma czasownikowa ukazuje się też w tematach wyrazów prostych np. *mściciel*, *nosiciel*, *uczyciel* (p. str. 103) albo *bydło*, *szydło*, *mydło* (str. 48—50), gdzie również pierwotnie pień wyrazu występował w charakterze imienia (wykonawca zemsty, noszenia, uczenia; środek bytu, narzędzie szycia, środek do mycia),

dziś zaś w naszych oczach ma charakter czasownikowy ze względu na pokrewieństwo tych imion z czasownikami: *mścić się*, *nosić*, *uczyć*, *być*, *szyć*, *myć*. Przypuścić można, że nie było to bez pewnego wpływu na analogiczny proces zmiany charakteru pierwszej części wyrazów złożonych typu *Mścisław*.

§ **457**. Zaznaczyliśmy już, że w zakresie dwuczłonowych wyrażeń syntaktycznych dzięki elipsie jednego z członów dokonało się przejście od dwuczłonowości do jednoczłonowości np. *statek* (parowy). Podobny proces zachodzi niekiedy w zakresie imion złożonych, ale w inny sposób: niema tu elipsy członu, lecz człon drugi, końcowy, traci swą wyrazistość znaczeniową dla przyczyn różnych, głównie zaś dlatego, że nie występuje nigdy jako wyraz samodzielny i nie ma krewniaków etymologicznych wśród wyrazów samodzielnych, np. *jastrząb*, albo związek etymologiczny między nim a wyrazami samodzielnemi został zatarty np. *niedźwiedź*, albo wreszcie z innych przyczyn człon utożsamiający utracił samoistność znaczeniową np. *wielkanoc*, bo wyraz ten dziś już nie oznacza 'nocy' lecz raczej 'dzień uroczysty', 'święto'. Wszystkie te i tym podobne złożenia w naszym umyśle kojarzą się bezpośrednio z całością danego wyobrażenia i przez to nabierają znaczenia wyrazów jednoczłonowych.

§ **458**. Tenże proces znacznie częściej dokonywa się w zakresie wyrazów prostych, które właśnie dlatego za proste uważamy. Tu już trzeba szczególnie wyrazistego sufiksu, ażeby jego znaczenie narzucało się naszej uwadze, co bywa najczęściej wtedy, kiedy sufiks, jak *-ciel*, *-ca*, *-arz*, *-nik*, oznacza osobę działającą. Im szerszy jest zakres użycia przyrostku i im mniej w nim jest treści, tem mniej wyosabnia się on w naszej myśli, np. suf. żeńskich rzeczowników *-a*, albo nijakich *-o*: *ręka*, *lato*, które w naszych oczach są już tylko końcówkami mianownika. Co więcej, taki mało wyrazisty sufiks rzeczowników męskich, niegdyś *-o-*, potem *-ъ*, znikł zupełnie, a więc takie wyrazy, jak *las*, *rok*, stały się formalnie absolutnie jednoczłonowemi. Do tego dodajmy, że zatarła się też etymologja członu pierwszego, odróżniającego, t. j. już nie wiemy, jaką cechę on oznacza; co znaczyło **lěs-*, *rąk-*, **pьs-* i inne? jaka w nich się kryje cecha dominująca? — nie wiemy. Dzięki tym okolicznościom wielka liczba imion przybrała charakter prostego symbolu językowego, skojarzonego na podstawie styczności bezpośrednio z pewnem pojęciem lub wyobrażeniem, stała się jego prostą, jednoczłonową nazwą.

§ 459. Zarazem jednak wyrazy te, jakkolwiek formalnie zachowały wyłącznie lub głównie tylko brzmienie członu odróżniającego, który był niegdyś symbolem cechy, mimo to nie stały się przymiotnikami, lecz zachowały charakter dawny rzeczownikowy, który właśnie wyrażał się niegdyś w owym dziś nie postrzeganym członie drugim, utożsamiającym, t. j. w przyrostku. Nie możemy tego inaczej pojąć, jak tylko przyjmując, że funkcja przyrostku, jako symbolu pojęcia rzeczy, została skumulowana, połączona razem z funkcją pnia, i ona w tym wypadku ciągle jeszcze dominuje, nadając właśnie całemu wyrazowi charakter rzeczownika.

§ 460. Przymiotniki polskie, i w ogólności słowiańskie, pod pewnym względem przedstawiają przebieg rozwoju w kierunku odwrotnym: dziś mają one własne wyraziste końcówki: *dobr-y*, *dobr-a*, *dobr-e*, ale znaczenie przymiotników jest kontynuacją znaczenia pierwszego ich członu, odróżniającego, jako symbolu językowego, oznaczającego cechę. Pierwotnie przymiotniki pod względem zasad budowy, funkcji członów składowych, wreszcie fleksji nie różniły się wcale od rzeczowników. I dziś przymiotnik może mieć znaczenie rzeczownika np. *dobro*, *ubogi* (= żebrak), i odwrotnie, rzeczownik jako apozycja (dopowiedzenie) ma funkcję przymiotnika. Pierwotnie więc różnica między rzeczownikiem a przymiotnikiem musiała polegać na tem, że gdy w duszy mówiącego i słuchacza dominował człon utożsamiający, imię przez to samo zyskiwało charakter rzeczownika, w przeciwnym zaś razie, gdy dominował człon odróżniający, imię stawało się przymiotnikiem.

§ 461. Przypuszczamy, że na tej samej ogólnej zasadzie polegał pierwotny ustrój liczebników i zaimków, tam jednak trudniej odtworzyć prawdopodobny obraz dawnych stosunków ze względu na specjalne znaczeniowe właściwości członów. Przysłówki z pochodzenia swego są formami imiennemi, przeto żadnych szczególnych właściwości w swym ustroju nie mają, w znaczniejszej tylko mierze, niż imiona, stały się wyrazami jednoczłonowemi. Bezwzględnie jednoczłonowemi są przyimki, które francuski lingwista Michał Bréal wywodził z imion; natomiast spójniki wytworzyły się z partykuł emfatycznych (por. J. Łoś, O polskich partykułach i spójnikach w Sprawozdaniach Akad. Um. w Krakowie XII, nr. 6 r. 1907), które, jak i wykrzykniki, były od początku jednoczłonowemi tworami, wyrażającemi nie pojęcia, lecz stan uczuciowy człowieka.

§ 462. Pozostaje do wykazania, na czem się zasadza ustrój

czasownika, t. j. osobowych form czasownikowych. I tu także mamy ustrój dwuczłonowy: temat + końcówka osobowa, która właściwie jest przyrostkiem osobowym; dalsze podobieństwo z imionami polega na tem, że i w czasowniku przyrostek osobowy jest członem utożsamiającym, a temat — odróżniającym, jakkolwiek stosunek tych członów jest inny, niż w imieniu, co wyraźnie się zaznacza, gdy zestawimy np. rzeczownik *nosi-ciel* i czasownik *nosi-(t)*; znaczenie obu tych tworów można sprowadzić do: 'ten, który nosi', a jednak mimo identyczności treści jest coś, co sprawia, że nie można zastąpić imienia przez czasownik, lub odwrotnie.

§ **463.** Różnice między ustrojem imienia a czasownika są następujące: 1) członem utożsamiającym w czasowniku jest przyrostek, mający znaczenie zaimka osobowego; przeto wyraża on nietylko pojęcie rzeczowne, ale także stosunek względem osoby mówiącej (p. § 370); człon odróżniający wyraża nietylko cechę ale i czas ukazywania się tej cechy w stosunku do chwili mówienia (p. § 369); tymczasem człony składowe imienia obu stosunków tych nie wyrażają; 2) w czasowniku oba człony, t. j. odróżniający i utożsamiający, z jednakową siłą narzucają się naszej uwadze, wskutek czego dwuczłonowość całego wyrazu zaznacza się jasno, a forma osobowa czasownika tworzy zdanie, w którem przyrostek osobowy jest podmiotem, a pień czasownikowy — orzeczeniem.

§ **464.** Mamy jednak i tutaj wyraźną dążność do jednoczłonowości, która bywa pozorną lub rzeczywistą. Pozorną wtenczas, kiedy przyrostek osobowy wskutek procesów fonetycznych znika, np. w 3 os. l. poj. *nosi* zam. **nosi-t*; rzeczywistą zaś wtedy, kiedy do formy osobowej dodajemy jeszcze zaimek osobowy, np. *ja noszę*, *on nosi*, (gdyż funkcja członа drugiego przenosi się na ów zaimek, a wskutek tego czasownik staje się jednym z członów dwuczłonowego wyrażenia syntaktycznego: *ty nosisz*, *on nosi*), a tem bardziej, gdy zamiast niewiele mówiącego zaimka 3 osoby stawiamy rzeczownik, na który przenosi się funkcja podmiotu. Ta jednoczłonowość jednak jest względną, gdyż czasownik, stawszy się jednoczłonowym, wchodzi zarazem w skład grupy dwuczłonowej z zaimkiem lub rzeczownikiem, który przejmuje na siebie funkcję podmiotu.

§ **465.** Do dwu wyżej wymienionych w § 463 różnic między ustrojem imienia a czasownika należy dodać jeszcze jedną, a mianowicie tę, że czasownik w formie osobowej przedstawia zaokrągloną, niejako zamkniętą ze wszystkich stron granicami całość;

granice te można rozciągać lub kurczyć, ale zawsze zawierają one w sobie dostateczny zasób warunków, potrzebnych do uznania treści, zawartej w ich zakresie, za całość. Otóż to poczucie całości zależy od dostateczności naszej orjentacji w czasie i przestrzeni. Mówiliśmy, że czasownikowy człon odróżniający zawiera w sobie wskazanie na czas istnienia cechy w stosunku do czasu mówienia, a człon utożsamiający daje takież wskazania na stosunek, zachodzący między pojęciem osoby gramatycznej a jednostką mówiącą; orjentacja tu przeto jest wszechstronną, gdyż czas i przestrzeń stanowią dwie zasadnicze formy myślenia, czyli dwie kategorje świadomości ludzkiej, i orjentacja w ich obrębie wyczerpuje wszystkie dostępne nam środki orjentacyjne.

§ **466**. Ponieważ osobowa forma czasownika — jak to zaznaczyliśmy wyżej — składa się z orzeczenia i podmiotu, przeto jest zdaniem, i wszystkie jej cechy odnajdujemy w zdaniu, a więc i zdanie jest dwuczłonowe: każde, choćby najbardziej rozwinięte, dzieli zasób swych członów na grupę orzeczenia i grupę podmiotu. Ale i tutaj wytworzyła się dążność do jednoczłonowości w zdaniach tak zwanych bezpodmiotowych, rozważanie jednak tych spraw należy już do składni.

Zakończenie.

§ **467**. Ostatnie rozdziały traktują o zmianach w zasobie wyrazowym języka polskiego, wywołanych przez różne czynniki, omówione we właściwych miejscach; tutaj chcemy jeszcze przyczyny tych zmian zestawić razem w treściwym zarysie.

Najważniejszym ogólnym objawem w tej dziedzinie jest stałe i ciągłe wzrastanie liczby wyrazów, czemu jednakże towarzyszy jednoczesne ich znikanie w tej mierze, że zawsze przyrost jest większy, niż strata Ten ruch w obu kierunkach dokonywa się tak, że powstają i znikają zarówno wyrazy, jako też i znaczenia, to jest pewna część wyrazów przyjmuje nowe znaczenie, lub traci dawne, np. wyraz *pióro* w średnich wiekach nie miał znaczenia 'styl', a dziś znowu *chytrość* już nie znaczy tego, co dawniej: prudentia, 'ostrożność'.

Główne przyczyny znikania wyrazów (lub znaczeń) są dwie: wychodzenie z obiegu powszechnego pewnych przestarzałych pojęć, oraz usuwanie z języka niepotrzebnych synonimów, zwłaszcza odosobnionych, nie mających podtrzymania w innych wyrazach

etymologicznie pokrewnych. Nadto w znacznej liczbie wychodzą z użycia wyrazy zapożyczone, których wprowadzenie do języka było nie koniecznością, lecz modą; ta znowu, dopóki istniała, przyczyniła się w pewnym stopniu do zarzucenia części wyrazów starszych, rodzimych, które już więcej nie wróciły do życia. Stare słowa bowiem niezawsze nam wystarczają, bo na rzeczy, których były wyrazicielami, inaczej z czasem się zapatrujemy, z innej strony je widzimy.

§ 468. Wprowadzanie nowych wyrazów (swojskich i obcych) oraz znaczeń do języka jest właśnie wynikiem przetwarzania się dawnych pojęć i rodzenia się nowych. Gdy te nowe pojęcia powstają w drodze naturalnej ewolucji na miejscu, wtedy najczęściej zadowalniamy się przenoszeniem jakiejś, już dawniej używanej nazwy na to nowe pojęcie, ale jeżeli coś nowego przychodzi do nas gotowe z zewnątrz, to zazwyczaj z tem nowem pojęciem przybywa do języka i obcy wyraz. Na częściowe scudzoziemczenie słownika wpływali też ludzie obcego pochodzenia, posługujący się własnym językiem i osiedleni wśród otoczenia polskiego, także warunki szczególne np. służba w wojsku zaborczem, uczęszczanie do szkoły niepolskiej i t. d., a wreszcie nacisk obcych rządów i przez długie okresy czasu trwająca moda poddawanie się wpływom obcym, co w nowszych czasach Fredro wyśmiał w „Cudzoziemczyznie“:

Przecie zimą czy latem, czy polem czy lasem
Miło a n g i e l s k ą milą przejechać się czasem.

§ 469. Różne kierunki i nastroje społeczne, panujące w pewnych okresach, odbijają się w zasobie wyrazów, wzbogacając go nowemi przyczynkami, co objawia się najpierw w indywidualnych językach przedewszystkiem wybitnych pisarzy, którzy znajdują świadomych naśladowców. Im później, tem wyraźniej zaznacza się ich walka z językiem, który pod ich piórem staje się coraz podatniejszem tworzywem do wyrażania nietylko pojęć, ale najsubtelniejszych odcieni uczuć, a najwalniejszym środkiem, prowadzącym do tego, jest tworzenie wyrazów pochodnych i przenoszenie znaczeń, niekiedy także wprowadzanie archaizmów, choć to ostatnie nie zawsze się szczęśliwie najnowszym naszym poetom udaje, gdyż np. ulubione dla nich wyrazy *chram* i *tucza* nigdy polskiemi nie były, lecz żywcem je wzięto z języka rosyjskiego. Również przy tworzeniu swojskich wyrazów nowych samo poczucie językowe, nie poparte znajomością zasad słowotwórstwa, dość często zawodzi.

§ 470. Przenoszenie znaczeń, ich rozszerzanie lub zwężanie oraz rozciąganie na nowe zakresy pojęć ma ogromne znaczenie w dziejach rozwoju języka i szczególnie częste zastosowanie w poezji oraz w prozie artystycznej, gdzie powstają ciągle nowe metafory czyli przenośnie. Z punktu widzenia danej chwili, a nie historycznego, nie wszystko to, co wzięło początek z przeniesienia znaczenia, jest teraz metaforą. Prof. Szober w książce „Język polski. Wskazówki metodyczne do programu gimnazjum państwowego", Warszawa 1923, str. 328—9 słusznie rozróżnia trzy stopnie rozwoju: na pierwszym stopniu mamy przeniesienie jakiegoś znaczenia podstawowego na inny przedmiot np. *twardy kamień — twarde serce*; tworzy się w ten sposób znaczenie przenośne, „narazie niesamodzielne, bo ściśle się łączy ze znaczeniem podstawowem, z którego przez skojarzenie wyrosło". Stopień drugi zachodzi wtenczas, kiedy dokona się automatyzacja przebiegu skojarzeniowego, wskutek czego wyraz kojarzyć się zaczyna ze znaczeniem przenośnem bezpośrednio i otrzymuje w ten sposób drugie znaczenie podstawowe, czyli jego znaczenie przenośne staje się drugiem podstawowem. np. *wesele* pierwotnie miało znaczenie podstawowe 'radość', obecnie zaś ma i drugie 'zabawy w domu rodziców panny młodej', którego już za metaforyczne nie uznajemy. Trzeci stopień zachodzi wtenczas, kiedy pierwotne znaczenie podstawowe wychodzi z użycia, a pozostaje tylko drugie, niegdyś przenośne, teraz jedyne podstawowe, nowe, np. *szczyt* — niegdyś 'tarcza', dziś 'wierzchołek'. Prof. Szober nazywa to zmianą znaczenia wyrazu.

Jako poboczny wynik przenoszenia znaczeń, powstaje ich konkretyzacja, lub — co bywa częściej — nadawanie im charakteru oderwanego, abstrakcyjnego, a także niekiedy ich meljoryzacja, częściej pejoryzacja, czyli według wyrażenia popularnego uszlachetnienie lub przeciwnie, spodlenie w różnych stopniach. Jeżeli jeszcze dodamy to, co powiedzieliśmy o uczuciowej stronie znaczenia i różnych form wyrazów oraz o muzyczno dźwiękowej ich stronie (tak zwana nietrafnie i niesłusznie onomatopoja), dojdziemy do przekonania, że język polski. jako środek do wypowiadania naszych myśli i uczuć żadnemu językowi innemu nie ustępuje.

Nabywamy go w dzieciństwie, opanowujemy przez ciągłe jego używanie, doskonalimy go przez obcowanie z ludźni władającemi nim wybornie, przez czytanie autorów współczesnych i dawniejszych, a pogłębiamy jego znajomość przez przyswojenie sobie teo-

retycznych wiadomości o jego naturze, budowie, właściwościach i historycznym rozwoju.

Dla wielu z nas to wystarcza; bywają jednak potrzeby wyższe, które stawiają nam większe wymagania. Można tu uciec się do porównania pracy rzemieślnika i artysty: dla pierwszego dość jest, gdy technikę swego rzemiosła opanuje w tym stopniu, że pracę swoją wykonywa prawie automatycznie; artyście jednak tego jeszcze za mało, gdyż każda istotna twórczość wymaga także świadomych usiłowań, mających na celu przezwyciężenie technicznych trudności niezwykłych, które towarzyszą dążeniu do postępu w każdej dziedzinie ducha. Stąd i na gruncie posługiwania się językiem muszą się czynności automatyczne przeplatać z okresami dysautomatyzacji, jak to wykazał J. Rozwadowski w artykule: Zjawisko dysautomatyzacji i tendencja energji psychicznej (Kwartalnik Filozoficzny wydawany pod redakcją W. Heinricha w Krakowie, 1922, I, 19—37). Czytamy tam, że automatyzacja z czasem przechodzi w hiperautomatyzację, której cechą jest zupełny zanik pierwiastku uczuciowego, a natomiast dysautomatyzacja polega na wprowadzeniu tego elementu na nowo. Uznanie, czy choćby poczucie potrzeby tego wskrzeszenia strony uczuciowej w tworach językowych jest niewątpliwie czynnikiem bardzo ważnym, ale może nie jedynym.

Zwłaszcza tam, gdzie mamy do czynienia z pojęciami wyższego rzędu: filozoficznemi, religijnemi, moralnemi, społecznemi i wogóle naukowemi, gdy myśl nasza pracuje nad wyjaśnieniem częstokroć bardzo zawiłych zagadnień, zautomatyzowane posługiwanie się językiem naraziłoby nas na ciągłe nieporozumienia z czytelnikiem lub słuchaczem, jak to bywa również niekiedy w różnych ciężkich sytuacjach życiowych, w których los nasz lub bliźnich naszych zależy od ścisłości i jasności naszych zeznań: tam i tutaj jesteśmy zmuszeni ważyć każde słówko z całą świadomością.

W dziedzinie wyższej twórczości intelektualnej, a nawet tam, gdzie nie tworzymy sami, lecz tylko przebieg i wyniki cudzej twórczości uprzystępniamy innym, obowiązuje nas świadome zdawanie sobie sprawy z nastręczających się przy tem trudności. A te bywają wielkie. bo jeśli nawet pominiemy braki naszego słownictwa naukowego, które niekiedy dopełniać nam przychodzi, to nawet przy używaniu terminów znanych i utartych czyha na nas niebezpieczeństwo tem większe, że ukryte; owe terminy bowiem łatwo mogą być fałszywie rozumiane dlatego właśnie, że ich oddawna używano nieraz

w innem niż dziś znaczeniu. Wyrazy abstrakcyjne mają mnóstwo odcieni znaczeń, na co w mowie codziennej mało zwracamy uwagi, choć i tu często wielkie szkody z tej przyczyny ponosimy.

O niedostatkach naszych w tej dziedzinie pisze O. Jacek Woroniecki w pracy p. t. Około kultu mowy ojczystej. Lwów—Warszawa 1925 (wydanie Książnicy-Atlasu), zwłaszcza w rozdziałach: Język polski na usługach nauki polskiej, i: Tendencje filozoficzne w nauczaniu stylistyki. Autor między innemi zaznacza, że nauka polska, to znaczy świat uczonych, nie docenia na ogół potrzeby doskonałego władania mową ojczystą i że z tego powodu prace naukowe naszych badaczy posiadają stosunkowo niewielką zdolność promieniowania na własne społeczeństwo. Dotyka dalej niedostatków naszej terminologji w różnych dziedzinach życia duchowego, wykazując na przykładach jej nieścisłość. Co więcej, zarzuca tym, których zadaniem jest nauczanie mowy ojczystej, że są na błędnej drodze, gdyż zwracają wyłączną uwagę na uczuciową stronę tworów językowych. „Sentymentalizm — pisze on — bardzo ujemnie wpłynął na ścisłość językową w sposobie wyrażania się o podstawowych zjawiskach życia psychicznego, moralnego lub społecznego, a za fałszywemi i nieścisłemi terminami szły, jak zawsze, fałszywe pojęcia, paczące z gruntu podstawowe zasady postępowania i osłabiające w naszej psychice wszelkie sprężyny czynu... Tak więc jedni całe nasze życie moralne mierzą miarą wartości uczuciowych... inni — a tych jest legjon — w życiu religijnem przypisują uczuciom pierwszą, a nieraz nawet wyłączną rolę; inni w sztuce nie dostrzegają głębszych umysłowych czynników... inni wreszcie i w życiu społecznem wysuwają na pierwszy plan działalność pierwiastków uczuciowych... Rekord należy tu jednak drowi Pręgowskiemu, który odkrył u nas jakieś uczucia logiczne!“ Temu powinno zapobiec racjonalne nauczanie języka ojczystego.

Szkoda, że O. Woroniecki ograniczył się do krytyki stanu obecnego, nie dając wskazówek, jakiemi drogami i środkami poloniści powinni pracować nad wykształceniem sprawności językowej młodych pokoleń tak, aby to się dobroczynnie odbiło aż na charakterze ich poglądów filozoficznych; poruszył on jednak wiele myśli, zasługujących na wszechstronne rozpatrzenie przez językoznawców pod hasłem, które autor obrał za motto swej książki: Voce patria fortiter (II Mac. 7, 21).

WYKAZ WYRAZÓW POLSKICH.

a 135, 259.
a! 137.
a wiem 248.
abdykacja 148.
abjuracja 148.
ablucja 148.
abrewjacja 148.
abrys 148.
absolutny 200.
abszyt 148.
aby 136.
abzac 148.
ach 137.
acz 135, 136.
aczkoli 136.
ać 136, 187.
Adamczyca 71.
adamita 147.
Adaś 100.
adres 148.
adukacia 16.
adwent 148.
adwersarz 197.
adwokat v. adukacia.
afrycki 85.
afrykański 85.
agażant 148.
akceptacja 199.
agrestniak 66.
akolit 147.
akolita 147.
akredytować 199.
akrostych 148.
akt 148
alabastr 148.
alba 210.
albo 136.
albowiem 129.
alchimista 55.
ale 136.
alea 148.
aleksandryński 85.
aliż 136, 187.
aliże 136.
aljans 148.
alkierz 196.
alkoholizm 41.
alkowa 148.
Alpy 155.
alszband 148, v. alżbant.
altana 149, 252.
altysta 147.
alżbant 197, v. alszband.
ałun 148.
amalgamat 148.
amant 55.
ambicja 198.
ambona 149, 251.
amfibja 148.
amfiteatr 148.
amonjak 148.
amory 198.
ampuła 251.
anabaptysta 147.
anachoreta 147
anarchja 199.
Angielka 75, 80.
angioł 47.
Anglija 16.
Anglik 67.
animusz 95, 201.
anioł v. angioł.
annaty 158.
ano 136.
anszlak 197.
antaba 148.
Antek 82
antependja 148.
antjocheński v. antyocheński.
antyk 148.
antykamera 198.
antyocheński 85.
antypatja 199.
aparat 199.
apelacyjny 31.
apotekarz 43.
apotekarzow 24.
appelgrow 195.
aprobata 148.
apteka 148.
aptekarz v. apotekarz.
aptekarzowy v. apotekarzow.
Arabczyk 69.
archa 197.
architekt 11—12.
architekta 11.
arcybiskupia 16.
areszt 148.
argument 148, 198, 209.
Arkadejczyk 69.
Arkadyjczyk 69.
artysta 147.
artyzm 41.
asesor 43.
astrolabja 148.
ateista 147.
audjencja 199.
Augustyniaczę 104.
automobilizm 41.
awa 138.
awo 138.
aza 136.
azali 136.
azard 199.
azardować 199.
azot 156.
aż 136.
aże 136.

ba 138.
baba 10, 231, 237.
babi 17.
babigórcy 116.
babikrówka 116.
babimor 128.
Babimost 128.
babina 35.

babka 80.
Baboszewo 177.
babskie 85.
babsko 85, 259.
babstel 143.
babsztyl 143.
babula 48.
babus 143.
bachmat 149, 254.
bachur 44.
baczliwość 99.
bać się 112, 186.
badacz 64.
badać 109.
badawija 254.
Badenianka 77.
badyl 48, 252.
bagnięcia 16.
bagnisko 88.
bagnisty 55.
bajacz 212.
bajać 172.
bajda 61.
bajęda 61.
bajka 76.
bakalja 156.
bakalje 156.
bakchiczny 31.
baki 158.
bakuła 147.
bale 138.
baleczka 80.
balka 80.
(u) Balka 179.
balustrata 198.
bałczany 32.
Bałkany 155.
bałwan 231.
bałwochwalca 118, 145.
Banawa 20.
bandytyzm 41.
bankarz 195.
bannita 55.
bańka 73, 75.
bańkarz 42.
baran 37, 149, 150, 185, 231—232, 257, v. barany.
baranczek 81.
baranek 80.
baraniec 89.
baranina 36.
Baranow 24.
barany 158.
barańczy 12, 17.
barć 8, 176.
barłóg 91, 148.
barnabita 147.
baroróg 118.
barszcz 232.
barta 71.
bartnik 8.
Bartniki 178.
bartny 8.
bartodziej 116.
Bartyczczyna 35.
barwa 20, 236, 259.
barwica 70.
barwić 172.
barwierz 43.
basałyk 197.
Basia 100.
basista 147.
basy 158.
baśliwy 23.
baśń 98
batog 91.
Bawarczyk 69.
bawej 138.
bawialnia 34.
bawić 172.
bawołowina 213.
bawołowy 24.
bażant 55.
bądź 137, 248.
bądźcobądź 128.
bąk 150, 151; strzelać bąki 261.
Bealtarsk 117.
bechtyr 197.
Bedigostius 124.
bednarz 42, 195.
beffer 196.
begel 195.
bek 62, 263.
bekas 150.
beknąć 247.
beksa 92, 147.
belbas 93.
bełk 11.
Benawa 20.
bernardynka 77.
Beskid 176.
bestja 198.
bestwić kogo 213.
bez 134, 250.
bezdenko 213.
bezkost 131.
bezkunsztny 28.
bezmała 133.
bezmężna 213.
bezrożnie 216.
bezwiństwo 56.
bęben 5, 224.
bębenek: podbijać bębenka 211.
bębenica 71.
bębenista 55, 147.
bębennik 68.
bęc 137, 263.
będę, będziesz 107; bądź zdrów 164; v. bądź.
biada 137, 229.
bialutki 260.
Biała 178.
biała głowa 117, 267.
białasy 25, 93.
Białe brzegi 117.
białek 11, 142.
białka 76, 237.
białko 11, 142.
białmech 128.
białogłowa 113, 114, 117, 126, 267—268, 269, 272.
białogłowski 117.
Białobrzegi 117, 269.
białobrzeski 117.
białorzyt 120.
Białotarsk 117.
białowąs 269.
Białowieżycy 59.
białpuch 128.
Białtarsk 85.
biały 258, 259; v. biała głowa, Białe brzegi.
Białystok 128.
bicie 155, 206.
bicz 12, 62.
biczowanie 14.
biczowytrzask 214.
biczyk 67.
biczysko 89.
bić 107, 168, 171, 246; biję 107, 108; bił 45.
biec 169, 170, 171; biegnę, biegniesz 108.
bieda 221.
biedak 64.
biedniątko 81.
biednik 67.
biednota 53.
biedny 259.
biedota 53.
biedra 142.
biedronka 151.
biedzic 58, 206, 246.
biedzić się 206, 246.
bieg 10, 120, 227.
biegać 171.
biegarz 42.
Biegas 93.
biegun 38, 232.
biegunka 83.
biegus 93.
biel 97, 237.
bielach 94.
bielak 65.

bieleć 172; bieleję 112.
bielidło 49.
bielizna 37, 158.
bielmo 40.
bielon 38.
Bielsko 85.
bieluczki 82.
bielun 38.
biernia 33.
bierzmo 40.
bierzmować 194.
bierzmowanie 40.
bies 92.
biesiadować 111.
Bieszczad 176.
bieżeć 112; bieżysz 113; w czwał bieżeć do zgonu swego 212.
bieżenie 14.
bigos 193
bijać 109, 171.
bijak 65.
bijatyka 67.
bik 62.
bika 12, 62, 186.
bindarz 193.
biodra 41, 142.
biodro 41, 142.
birkut 150.
birzwno 40.
birzwnowanie 40.
biskup 251.
biskupia 16.
Biskupice 179.
Biskupicy 59.
bitunk 195.
bitwa 55.
bizantyński 84.
blach 148
blacha 148.
blachownik 69.
blachowy 24.
blaskaty 195.
blaskooki 195.
blaszanny 32.
blazgoń 38.
blednieć 166.
bleja 151.
blekot 53.
blekotliwie 22.
blekotny 212.
blikawy 21.
blisko 250.
blizna 25, 37.
bliznek 76, 80.
Blizuta 53.
bliźni 17, 34.
bliźniak 65, 66.
bliźnieczek 80.
bliźnięta 104.
bliźni 34.
bliźniec 89.
bluźnić: bluźniono 14.
bluźnienie 14.
bluźnierz 43
błagalnik 212.
błahy 197.
błazen 11.
błazeńskie 85.
błazno 11.
błaźnica 71.
błaźniwy 21.
błocisty 54.
błocko 79.
błogosławić 120, 194.
błogosławieńszy 105.
błonina 35.
błotniczka 151.
błotnisty 55.
błoto 50, 206.
błyskać 171.
błyskanie 14.
błyskawica 72.
błyskot 53.
błyskotka 53.
błyskotliwy 23.
błysnąć 171, 252.
błyszczeć 112, 171.
bo 135.
bochniec 89.
bocian 150.
bociem 137.
bodacz 64.
bodaj 129.
(wół) bodliwy 22.
Bodzęta 146.
bogacie 212.
bogacki 86.
bogacz 65, 75.
Bogarodzica 128.
bogaty 51.
Bogdanowo 24.
bogini 39.
boginka 73, 74.
bogobojny 120.
Bogołomia 115.
bogomodlca 145.
Bogoryja 115.
Bogucin 177.
Bogumiłow 24.
Bogurodzica 59, 71, 128, 194.
Bogusław 113.
Bogusz 93.
Bogusza 146.
Boguszyn 36.
Boguszyno 36.
Boguta 146.
boisko 88.
Bojan 32.
bojarzyn 34, 185—186.
bojarzyni 34.
bojazny 25.
bojaźliwy 22, 23.
bojaźń 98.
bojewisko 88.
bojowisko 88.
bojownik 69.
bojowny 28.
bojowy 24.
bok 152.
bokłag 197.
bokobrody 158.
bolączka 76.
Bolech 93.
boleć, boleję 112.
Bolek 82.
bolenie 14.
Bolesław 10.
Bolesta 146.
Boleś 100.
Boleścino 36.
boleść 100.
Bonończyk 69.
bonzy 212.
Borkowic 58.
Borosław 125.
borowiak 66.
borowina 35.
borowisko 88.
borówczak 66.
Boruta 54, 146.
Borutka 77.
Boryja 119
Borzęta 55.
Borzysław 123, 125.
boski 84.
Boski 86.
botnik 68.
bowiem 129, 137, 248.
Bozdziechowo siedlisko 179.
Bożastopka 116.
bożek 73, 80.
bożę: bożęta 218.
bożstwo 205.
boży 17.
bożyc 57.
Bożystopka 116.
bożyszcze 87.
bożyszczę 104.
bóbr 150, 196.
Bóg 194; gdzie Pana Boga niema 251.
bóstwo v. bożstwo.
bracia 16, 157.
bracianek 76.

bracieniec 89.
braciszek 82.
brać 2, 108, 165, 172, 173; biorę 10, 107; bierzesz 107; biorący, bioręcy 18.
brakarz (pieniędzy) 42.
Bralicy 59.
bransoletka 252.
brat229; v. bracia, bratr.
bratanek 76, 80.
bratanka 80.
braterstwo 56.
bratni 34.
bratowa 24.
bratr 103.
Brazylijczyk 69.
bretfanna 195.
brew G. sg. brwi 102.
brewerje 16.
brnąć 166, 172.
broczyć 212.
brodacica 71.
brodacz 65.
brodafjasz 95.
brodawczyk 67.
brodawka 83.
brodawkaty 51.
brodzić 166, 172.
Brodzisław 123.
brodziszcze 87.
brojenie 14.
brona 175.
bronić 172, 247.
Bronisz 95.
bronowłok 254.
broń 97, 189
brotwanna 195.
browar 252.
brózda 61, 175.
brr 137.
brud 159.
brudas 93.
brukać 172.
brukiew 102.
brukowe 158.
brunatny 27.
bruń 97.
brwisty 54.
bryś 100.
brząkać 171.
brząkała 46.
brzdąk 204.
brzdęk 137.
brzechwa 20, 186.
brzemienna 26.
brzemię 102.
brzeszczot 52.
Brzeziesk 85.
brzezina 35.
brzeźniak 65.
brzeżdżenie 14, 184, 189.
brzeżysty 207.
brzęczeć 171.
brzęk 62.
brzęk 137, 263.
brzękadło 49.
brzęknąć 171.
Brzęsięta 55.
brzmieć 62, 172.
brzmienie 14.
brznieć 62.
brzoskiew 102.
Brzozogaj 117, 118.
Brzozow gaj 117.
brzozowy 24.
Brzozowy gaj 118.
Brzozowygaj 117.
Brzóskula 48.
brzuch 11, 142, 225, 257.
brzuchaty 51.
brzucho 11, 142.
brzuchomówca 269.
brzydkość 99.
brzydliwy 22, 23.
brzydnąć 172.
brzytwa 55.
brzytwiane (ostrze) 207.
buch 263.
bucić się 186.
bucik 67.
buczyna 35.
Budkow 24.
(na) budniu 119.
budny dzień 119.
budownicka (nauka) 195.
budownictwo 155.
budowniczy 17.
budownik 69.
budulec 90.
budzić 112, 172.
Budzisz 95.
Budziwojowice 123.
Bugaj 119.
bujać 108.
bujda 61.
bujny 242.
bukiew 102.
bukłak 197.
bukowian 31.
bukowina 35.
bukwa 20.
bukwica 70.
buława 20.
bum 263.
buntnik 68.
burak 64.
burczeć 171.
burek 221.
burgrabia 147.
burknąć 171.
burkowa (ulica) 195.
burmistrzostwo 56.
burmistrzstwo 56.
burzyć 172.
buta 50.
butliwy 23.
butność 99.
butny 27.
bużanie 39.
Bużesk 85.
by 136.
być 171, 248, 273; byłem 128; v. będę, jest, sąc.
Bydgost 124.
bydlak 65, 66, 259.
bydlątko 81.
bydlenie 14.
bydlę 104, 227, 259.
bydliciel 103.
bydlić 186.
bydło 49, 149, 156, 185, 227, 272.
byk 149, 235.
byklinek 195.
byle 71, 136.
bylica 71.
Bystroń 38.
bystropłynny 215.
bystry 41.
bytność 99.
bytny 27.
bywać 110, 171.
bywalec 90.
bzdęga 92.
bzducha 94.
bzdura 44.
bzdyk 66.
bzdyś 100.
bzowy 24.
bździel 47, 92.

cacany 25.
cacko 79.
cale 212.
całkowicie 54.
całkowity 54.
całować 111, 172.
całować się 163.
całowicie 54.
całun 39.
cały 45.
cana 25.
cap 137.
cca 12.
cechmistrzewstwo 195.
cedziworek 271.

cegielny 26.
ceglany 32.
cena 25.
cenić 195.
centnar 42, v. cętnar.
cenzura 199.
cep 175, cepy 158.
ceregiele 47.
cerkiew 102, 184, 194.
cerkwiszcze 87.
certować się 199.
cesarkini 39.
cesarz 43.
cesarzewic 58.
cesarzewicz 58.
cesarzówna 26.
cętnar 195, v. centnar.
chabina 34, 191.
chabry 41, 186.
chadzać 171.
chałastra 44.
chałupa 61, 254.
chałupować 209.
cham 229.
chamciuś 100
chamuła 48.
chamuś 100.
charchała 46.
charcica 71, 150.
charpęć 99.
chart 150.
chata 254.
chąśba 61, 186, 189.
chąśnik 186.
chcenie v. chcienie.
chcieć 248; chcę, chcesz 108; chciano 14.
chcienie 14.
chciu! 138.
chciwość 211.
chciwy 22.
chechot 52.
chechotacz 64.
chełmieński 84.
chełmiński 84.
chełpa 11.
chełpiciel 103.
chełpliwy 23.
cherchel 47.
chędogi 91.
chętność 99.
chętny 26, 242.
Chilijczyk 69.
chimeryczny 199.
Chiny 155.
Chińczyk 69.
chleb 160, 193; chleb to święty 212.
chlebak 64.
chlebnica 72.
chlebny 26.
chlebojedźca 145.
chlebowy 24.
chleburad 212.
chlew 237; świni chlew 195
chłodny 259.
chłonąć 172.
chłop 61, 229, 239, 256.
chłopaczek 82.
chłopak 5, 64, 66, 259.
chłopaszek 82.
Chłopczę 104.
chłopczyna 35, 146, 259.
chłopczyszcze 87.
chłopiaszek 82.
chłopiąteczko 81.
chłopiątko 81, 142.
chłopiec 89, 259; chłopiec stajenny 267.
chłopię 104, 142.
chłopięcina 35.
chłopina 146, 259.
chłopisko 85, 142.
chłopiszcze 87.
chłopka 77.
chłopobyk 214.
chłopowic 58.
chłopskie 85.
chłopsko 85.
chłopstwo 157.
chłoptas 93.
chłopuś 100.
chłopyś 100.
chmara 44.
chmięst 51.
chmura 44
chmurawa 20.
chmurawy 21.
chmurzyć 172.
chobot 52
chochoł 47.
chochołek 80.
chocia 137.
chociaż 137.
choć 137.
chodak 64.
Chodkiewicz 58.
chodnik 68, 207.
chodza 12.
chodzić 167, 171, 246.
chodzik 63.
chodziwy (koń) 21.
chodzywać: chodzywała 114.
choina 35.
choinczyna 35.
cholewa 23.
Cholewczę 104.
chomąt 143.
chomąto 55, 142.
chomik 67.
chomla 195.
choracjusz 95.
Chorąbała 46.
chorągiew 102, 234.
chorąże 15.
chorąży 15, 17.
chorążyc 57.
choroba 8, 62.
chorzuchny 25.
chować 246.
chowadlnica 72.
chowały 46.
chrabąszcz 151, 252.
chrachała 46.
chram 277—278.
chrapała 46
chrapęć 99.
chrapiwisko 213.
chrapliwy 22.
chrapota 53.
chrąst 57, 156.
Chreptowicz 58.
chrobak 63.
chrobot 52, 263.
chrobry 41, 186.
chromota 53, 158, 227, 229.
chromy 257.
chropawy 258.
chropowaty 258, 259.
chrost 227.
chrościel 47.
chróślina 36.
chróst v. chrost.
chróstowy 24.
chrystjanin 223.
chrystjanizm 41.
chrzan 195.
chrząszcz 57, 151.
chrzbiet 51.
chrzciny 156.
chrzept 51.
chrzesnomatka 268.
chrzest 194.
chrześcijanin 223.
chrześcijanka 77.
chrześcijański 84.
chrzęślka 81.
chrzęsłowaty 51.
chrzybiet 51
chrzypota 53.
chudas 93.
chuderlawy 21.
chudeusz 95.
chudnąć 172.

chudoba 8, 62.
chudziak 65.
chudziątko 81.
chudzina 35, 146.
chusta 51.
chustka 227; chustka do nosa 257.
Chwacimiech 123.
chwalca 146.
Chwalęta 55.
Chwalibogowo 123, 124.
chwalicielka 77.
chwalić 112, 172.
chwała 160, 234.
chwatać 166.
chwatki 215.
chwiać 172.
chwiłka 81.
chwost 216.
chwycić 166, 172.
chwytać 166, 172.
chyba 11, 135.
chybiać 172, 246.
chybić 172.
chychot 52, 263.
chytroszki 82.
chytrość 227, 237, 276.
chytry 41.
chytrzec 89.
chyż 148.
chyża 148, 194.
ciało 45, 105.
ciarach 46, 94.
ciasność 99.
ciasny 25.
ciasto 50, 160.
ciastoch 94.
ciąć 172.
ciądza 11.
ciągać 171.
ciągadło 49, 195.
ciągnąć 171; ciągnij 7.
cichutko 260.
cichy 258.
Ciechocin 37.
Ciechosław 125.
Ciechuta 54.
ciecierza 12.
cieciorka 150.
ciek 9.
ciekawy 242.
cielak 66, 259.
cielec 89, 185.
cielesieństwo 56.
cielesny 26.
cielestny 26.
cielę 104, 142, 251, 257, 259.
cielęcina 36.
cielętna (krowa) 26.
cielny 26.
cieluch 94.
ciem 137.
ciemierzyca 71.
ciemię 102.
ciemięga 92.
ciemiężca 146.
ciemnica 72.
ciemnieć 112.
ciemność 258.
ciemnowłosy 10.
ciemny 258.
cienisty 55.
cieniuchny 25.
cienki 62, v. cieńszy.
cienkość 99.
cienkusz 95.
cień 141.
cieńczeć: cieńczeje 112.
cieńszy 62, 105.
cieplica 72.
ciepły 45, 258, 259.
cierlica 71.
cierniewisko 88.
cierniowy 24.
ciernisko 88.
cierń v. cirznie.
cierpieć 112, 245.
cierpiedliwość v. cirpiedliwość.
cierpiętliwy v. cirpiętliwy.
Cierpigor 124.
cierpki 62.
cierpliwy v. cirpliwy, cirzpliwy.
ciesielski 84.
Cieszęta 55.
Cieszmir 124.
cieszyć 172.
Cieszygor 123, 125.
Cieszymysł 123, 124, 125.
cieść 98, 141, 183.
cieśla 47.
cieślic 57.
cieślica 72.
cietrzew 6, 150.
cięciwa 21.
ciężar 41.
ciężki 62, 74, 75.
cigędź 100.
Cińciała 46.
cios 10.
ciosać 172.
ciosna 25.
ciotczanek 76.
ciotczany 32.
ciotczony 38.
ciotczyn 36.
cioteczny 29.
ciotka 6, 80.
ciotuchna 25.
ciotula 48.
cirpiedliwość 99.
cirpiętliwy 23.
cirpliwy 22.
cirzpliwy 23.
cirznie 13, 14.
ciskać 172.
ciskawka 83.
cisnąć 172.
cisowy 24.
ciszczba 61.
ciura 147.
ciżba 61.
ckliwy 23.
cność v. czsność.
cnota v. czsnota.
cnotliwy 22.
cny 26.
co 161, 162.
co? 162.
cog 195.
coś 130.
córa 103.
córka 80.
córuchna 25.
córusia 100.
córuś 100.
cud 11, 142.
cudak 64.
cudo 11, 105, 142.
cudotwór 268.
cudowny 28.
cudzokrain 120.
cudzołostwo 120.
cudzołożca 90, 120, 145.
cudzołożnica 120.
cudzołożnik 120.
cudzomil 215
cudzoziemca 90, 145.
cudzoziemiec 89, 120.
cudzy 13.
cudzysłów 10.
cukier: cukru! 262.
cukiernik 8.
cukrownia 34.
cwylich 195.
cycaszek 82.
cycaty 51.
cycek 80.
cygarniczka 252.
cymbałownik 69, 207.
cymbulec 195.
cytrysta 55.
czaban 37.
czaczko 79.

Czajęta 55.
czajka 151.
czapiczka 81.
czapinos 128.
czapka 80.
czapla 151.
czar 159, 234, v. czary.
czarcia 16.
czarnawy 20.
czarnoksięstwo 56.
czarnoksiężnik 68.
Czarnolas 113, 114, 117, 269.
czarność 258.
Czarnota 54.
czarnoziele 268.
czarnucha 94.
czarny 25, 241, 258.
Czarny las 117.
czarodziej 115, 268—269, 270.
czarotłum 214.
czarownica 71.
czarownik 69, 270.
czarowny 243.
czart v. czarcia.
Czartoryja 115.
czary 158.
czas 92, 160, 205, 206.
czasem 133.
czasoguślnik 117.
czaszka 233—234.
czciciel 103.
czcić 103.
czcionka 76.
Czechowicz 58.
Czechy 155.
czeczotka 151.
czeczuga 92, 151.
czelada 144.
czeladka 144.
czeladnice 72.
czeladź 97, 100, 144, 157.
czeluść 100, 141.
czepiec 89.
czepiennik 68.
czepliki 67.
czereda 197.
czeremcha 93, 197.
czerep 197.
czereśnia 33, 197.
czernidło v. czyrnidło.
czernieć 112.
czerń 97, 157.
czerpać 172.
czerpak 63.
czerstwy v. czyrstwy.
czerw 151.
czerwiec 183, v. czyrwiec.
czerwienieć: czerwienieję 112.
czerwień 97.
czerwiony 197.
czerwonasy 212.
czerwony 38, 197, 240, 241.
Czesław 124.
czestownik 69, 207.
Czeszka 75.
czesznik 67.
Cześ 100.
cześć 98.
cześnica 71.
cześnik 67,
cześnikiewicz 58.
cześnikowic 58.
cześnikowicz 58.
czębor 122.
Czębor 10.
Czębor 122.
czędo 78.
Częstochowa 24.
częsty 51.
część 98.
część mowy 205.
czkawka 83, 158.
człon 24.
członeczek 81.
człowieczeństwo 56.
człowieczstwo 56, 205.
człowiek 115, 139, 143, 154, 225, 227.
czoln 11.
czoło 10
czołowaty 51.
Czopawa 20.
czopowe 158.
czopuch 94.
czosnek 76.
czólno 11.
czsność 99.
czsnota 53.
czstny 26.
czterdzieści 128.
czterej 13.
czterykroć v. cztyrkroć.
cztwarty 51.
cztwiarty 51.
cztwioraki 64.
cztwioro 43.
cztwiorodla 133.
cztyrkroć 133.
czu 137.
czubaty 51.
czuch 93.
czucie 14, 155.
czuć 171, 245; czuję 108.
czujny 28.
czupiradło 50.
czusz 137.
czuwać 171.
(w)czwał bieżeć do zgonu swego 212.
czwartak 65, v. czwiartak.
czwartek 74.
czwarty 51.
czwiartak 64.
czwioro 197.
czwiory 43.
czworaki 64.
czworo 43, 197; czworga 91.
czworograniasty 52.
czworogranisty 54.
czworonóg 10.
czworośnia 119.
czy 136.
czyj 13.
czyli 136.
czyn 101, 186, 189.
czyniciel 103.
czynsz 189, 195.
czyrnidło 49.
czyrstwy 55.
czyrwiec 234—235.
czyrwieniec 89.
czyrwień 32.
czyrzwiony 38.
czysło 48, 184, 189, 235.
czystość 99.
czystota 53.
czyszczarka 77.
czyścić. czyszczony, czyściony 38.
czyściec 251.
czyść 103, 107, 189; cztę, czciesz 107.
czytać 109, 166, 189, 244.
czytelnia 34.
czytelnik 30, 68.
czytelny 30.
czytywać 166.
czyż 150.
Czyżula 48.

ćcia 183.
ćwiczebny 29.
ćwiertnia 33.
ćwik 261.

dach 225.
dachówka 83, 195.
dać 7, 107, 166, 167, 171; 172, 248; dadzą 6; alemci mu dał! 211,

v. (słowo) przyczynę dające.
Dadzbog 182.
daleczny 29.
daleki 63.
daleko 250.
dalekość 99.
dalekowidz 269.
dama 198.
Damirow 122.
danina 182.
dań 17.
dar 41, 189.
darek 80.
darmo 40, 249.
darmoleg 10.
darmotrawca 145.
darmozjad 251.
darmy 40.
darowizna 37.
darowny 28.
darowywać 110.
darzki 62.
darzkość 62.
darznienie 186.
darzyć 172.
datny 28.
dawacz 146.
dawać 109, 166, 171, 172; dawaję 111; spadek dawający 205.
dawca 146.
dawny 27.
dąb 156; Zającow dąb 179.
dąbrowa 23, 41.
Dąbrowa 178.
dąć 2, 107, dmę 3, 4, 107; dmiesz 107; dęty 4.
dech 2.
defekt 198.
defensor 197.
deferować 209.
deista 147.
dekret 197.
delfin 150.
denegować 199.
deptać 108, 172; depcę, depcesz 108.
dereniak 66.
derkacz 150.
Derynżanka 78.
despota 147.
despotyczny 200.
despotyzm 200.
deszcz v. deżdż.
deszczka 191.
deszczochron 10, 117, 120, 202.
determinować 199.
deżdż 12.
Dębia gora 118.
Dębia rzeczka 118.
Dębiany 178.
dębica 70.
Dębiłęka 116, 128.
dębina 35, 156.
Dębna rzeczka 118.
dębnik 67.
Dębogora 118.
Dębołęka 118.
Dęborzeczka 118.
Dębow dział 179.
Dębowa łąka 118.
dętka 4.
djabeł 45.
djasek 82.
dla 135, 250.
dlatego 136.
dłóto 50, 62.
dłubanina 35, 229.
Długa łąka 117.
długachny 25.
Długie kąty 117.
Długie pole 117.
długinoga 127.
długogłowy 10.
Długokęty 117.
Długołęka 117, 120.
długomyślny 120.
Długonóg 126.
Długopole 117
długopolski 117.
długosz 95.
długouch 10, 120, 126.
długouchy 120.
długowieczny 212.
Dłuski 86.
Dłusko 85.
dłużebnik 29.
dłużnik 229.
dłużuchny 25.
dma 207, 212.
dmuchać 2, 4.
dmuchawka 2, 83.
dmuchnąć 2
dniowy 24.
dno 24.
do 135.
doberman 261.
dobiec 170.
dobiegać 170.
dobór 10.
Dobra ciecz 117.
dobro 11, 159, 274.
dobrobyt 118, 119.
Dobrociesz 117.
dobroczyńca 145, 212.
dobroć 99.
dobrodziej 114, 120, 269, 270.
Dobrojska 262.
Dobromysł 120, 126.
dobrorzeczyć 120.
dobrota 53.
dobrotliwy 22.
dobrowoleństwo 56.
dobruchny 25.
dobry 7, 41, 226, 240, 257, 274; dobra myśl 233; dobry byt 118.
dobrze 133, 249—250; dobrze mu tak 212.
Dobrzęta 55.
dobrzuchny 25.
dobycie 100, 235.
dobyć 244.
dobytczę 104.
dobytczy 12, 17.
dobytek 74, 78.
dobywalny 29, 30.
dochodzić 246.
dochowywać: dochowywa 110.
(w) dochwatki 76.
dodatni 28.
dohadywać się 197.
doić 172, 176.
doiwo 21.
dojechać komu 261.
dojna (krowa) 28.
dojowy (skopiec) 24.
dojrzeć 112.
dokąd 187.
dokonalny 29.
dokonały 45.
dokonawca 145.
doktor 44.
doktorka 24.
doktorowa 24.
Dolebor 122.
dolina 35, 37, 252.
dolisty 54.
Doliwa 129.
dolizna 37.
Dołęga 129.
dołonie 217—218.
dom 101, 139, 157, 194, 225, 234; pospolny dom 237.
domacy 57, 191.
domak 64.
Domaniewicy 59.
domek 80.
domieścić 186, 205.
dominikan 37.
dominikanka 77.

domiszcze 87.
domnimać: domnimaję 111.
Domoradz 177.
Domosławice 177.
domowiec 89.
domowit 54.
domowy 24, 191.
dopiero 133.
dopieruczko 82.
dopierz 133.
dopisać 166.
dorobkiewicz 59.
dorobkowicz 59.
dorotka 79.
dorsz 150.
dorwały 207.
(w) dorywki 76.
doskonały 46.
dostały 46
dostatek 78.
dostojny 28, 243.
dosuży 207.
dosyć 133.
dosytność 99.
doświadczać: doświadczaję 111.
dotknienie 14.
dotrzymawać: dotrzymawali 109.
dotychmiast 129.
dotyczny 28.
doufanie 14.
dowiadać się 109.
dowiarek 209.
dowiedzienie 14.
dowieść 246.
dowołać się 211—212.
dowód 131, 209.
dowódca 145.
dozorca 145.
dozorczyni 39.
dozywać: dozywaję 111.
dożywać 110.
dół 101.
drabina 34.
drabotliwy 22.
dracz 64, 204, 246.
drać 64, 108, 246; dziorę, dzierzesz 108.
dramidło 50.
dranica 71, 195.
drapanos 122.
drapierstwo 56.
drapiestwo 56.
drapież 100.
drapieżca 90, 146.
drapieżnik 67.
drapieżny 27.
drasnąć 172.
Drawa 20.
drągal 47, 251.
drewniak 65.
drewnianny 32.
dreznar 195.
drętwa 151.
drgać 171.
drgnąć 171.
drgubica 71, 115.
drobiazg 90.
drobiunka 76.
droga 236.
drogi 243.
Drogochna 146.
Drogosława 126.
drogozłot 10.
drop 150.
drozd 150.
drożdża 12, 156.
drożdże 156.
drożyciel 103.
drożysko 88.
drób 157, 176.
druchna 25.
druciarz 251.
drugi 241—242.
drugubica 115.
drustwo 56.
drużba 61.
drużyc 58.
drużyna 35, 157, 182.
drwa 156; drew na pasiekę nawalić 211.
drwal 47.
drwić 210, 211.
drygubica 115.
drzastwo 56.
drzażdżki 81.
drząstwo 56.
drzeć 166, 246.
drzemanie 14.
drzemota 53.
dr-zeń 32.
drzewce 89.
drzewiany 32.
drzewie 157.
drzewko 80.
drzewo 19, 156.
drzewsko 85.
drzwi 97, 158.
drzystawka 83.
drżączka 76.
drżeć 112, 171.
drżenie 14.
drżliwy 22.
dubas 93.
dubelt 150.
dubiel 47, 150.
Dublany 155.
Dubrawa 20.
duch 2, 4, 93.
duchak 64.
duchota 53.
duchowieński 84.
duchowieństwo 2, 4.
düchowny 2, 4, 28.
duchowy 2, 4.
dudek 150.
dudki 158.
dudy 158.
dudzista 147.
dufać 197.
Dułgota 53.
duma 2, 4.
dumać 2, 4.
dumieć się 216.
dumny 2, 4.
dunąć 3, 4.
dupiasty 52.
dupniasty 52.
dureń 32.
durkowaty 51.
Dusota 146.
dusza 2, 4, 12, 93, 223—224.
duszka 2, 73.
duszny 2.
duszyczka 73.
dużanie 216.
dwa 151, 152, 153; dwaj 13.
dwadzieścia 128.
dwanaście: dwiemanaćcie, dwiemanaście, dwiemanaćciema 129.
dwieście 128.
dwoisty 54, 55.
dwoj 13.
dwojaki 64.
dwoje 57.
dwojcy 57.
dwoje 13; dwojga 91.
dwojmorski 214.
dwojrzajca 215.
dwor 179.
dworak 64.
dwornik 67.
dworności 195.
dworny 243.
dworus 93.
dworzyszcze 87.
dwójca 72.
dwór v. dwor.
Dyboski 86.
Dybowski 86.
dyby 158.
dychać 2.
dychawica 2, 73.

dygot 53.
Dykas 93.
dykcjonarz 199.
dym 2, 3, 4, 40.
dymać 2, 3.
dymadło 49.
dymalny 29.
dymić 2, 3, 4.
dymienica 72.
dymnik 2, 225.
dymny 2.
dymowy 2.
dyndel 47.
dyscypuł 197.
dyskurs 198.
dyspozycja 199, 209.
dysputownik 69.
dyssymulować 199.
dysza 2, 4.
dyszla 195.
dzbanuszek 82.
dziać: dzieję, dziejesz, dzieją 108, 269—270; v. dzie.
dziać się 172.
dziad 6, 237.
dziadek 80, 251; dziadkowie 159.
Dziadkowizna 37.
dziadokłodzan 31.
dziadowina 36
dziadyga 92, 259.
dziadzina 35.
dział 45; Dębow dział 179
działo 45, 222—223, 267; działo maszynowe 266.
dzianet 149, 254.
dzianica 71, 206.
dziarski 62
dziarstwo 56.
dziarzki 62.
dziatki 80.
dziąsło 48.
dzie 108, 187.
dzieci 97, 154.
dzieciak 66, 259.
dzieciąteczko 5.
dzieciątko 81.
dziecię 104.
dziecięctwo 56.
dziecina 35, 146, 259.
dziecinski 84.
dzieciństwo 56.
dzieciobójczyni 116.
dzieciuch 94
dziecko 79, 154, 259.
dziecęski 84.
dziectwo 56.
dziedzic 57.
dziedzica 59.
dziedziczki 84.
dziedzictwo 55.
dziedziczka 77, 78, 79.
dziedziczny 27.
dziedzina 34.
dziedziski 84.
dziela 135.
dzielca 90, 146.
dzielić, dzielisz 112.
dzielnik 68.
dzienia 31.
dziennica 72.
dzień 102.
dzierca 90, 146.
dzierlatka 151.
Dziersław 124.
dzierżadło 49.
dzierżawa v. dzirżawa.
dzierżawca 90, 146.
dzierżeć 112, 172, 246—247.
dziesiątek 74.
dziesiątka 74.
dziesiątnik 67.
dziesięcina 34.
dziesięcioro 43.
dziesięć 97, 98.
Dziesław 124.
dziewa 19.
dziewczak 259
dziewczątko 6, 142.
dziewczę 142, 259.
dziewczy 12, 17.
dziewczyn 36.
dziewczyna 35; dziewczyna pokojowa 267.
dziewczynina 35.
dziewczynisko 142.
dziewczysko 142.
dzieweczka 80.
dziewica 59, 70.
dziewiczy 12, 17
dziewierz 43, 103, 183.
dziewięcioraki 64.
dziewięć 99.
dziewięćdziesiąt 128.
dziewięćset 128.
Dziewin 37.
dziewka 80, 229 230, 237; zła dziewka 239.
dziewoja 19.
dziewosłąb 10, 116.
dziewstwo 56.
dziewucha 94.
dzieża 195.
dzięcioł 47, 150.
dzięka 160; dzięki 135, 158, 160.
dziękochwały 218.
dzik 150.
dziki koń 195.
dzińsia 128.
dzionek 73.
dziób 221.
Dzirzbięta 146.
dzirżawa 20.
Dzirżykraj 124.
dzisi 17, 94.
dzisia 128.
dzisiaj 13.
dzisiejszy 93—4.
dziś 128, 155
dziurawisty 54.
dziurawy 21.
dziw 11, 19.
dziwak 64.
Dziwakiewicz 59.
dziwność 99.
dziwo 11.
dziwoki 63.
dziworodny 214.
dziwowidza 144, 214, 269.
dziwowisko 88.
dziwy 64.
dzwon 62.
dzwonica v. zwonica.
dzwonić 252.
dzwoniec 89, 150.
dzwono 10
dźwięczeć 172.
dźwięk 10, 62; własny dźwięk 209.
dźwigać 172.
dźwigar 41.
dźwignąć 108, 172.
dźwigoń 38.
dźwirzy 97.

e 259.
egoista 147.
egzekwje 156.
egzekwować 201.
egzekwowanie 199.
Ekawa 20.
ekonom v. okomonia.
ekskludować 199.
ekskrementa 199.
eksperjencja 198.
ekspresja 199.
elekcja 199.
Eljasz 95.
emulacja 199.
encyklopedysta 147.
entuzjasta 147.
estymacja 199.

eż 136.
eże 136.

fabuła 197.
faceletek 195.
Facimiech 123.
fafuła 48.
fagas 93.
Fajsławice 124.
fajt 137.
fakcja 198, 200.
falbana 252.
Falbogi 124.
Falęta 146.
Falibożyce 123.
Falisławice 123, 124.
fałdowaty 51.
fałdowny 28.
fałszerz 43.
fałszury 44.
fałszywy 21.
famuła 48.
fanaberje 16.
fanatyczny 31.
fantastyczny 31.
fararz 43.
farbarz 43.
farbiarz 43.
fasian 55.
fatalny 31.
fatyga 199.
fawor 199. 201.
faworyt 199.
fażant 55.
fąfel 47.
fe 137.
feralny 31.
fiber 196.
fig 148.
figa 148.
figiel 47.
figlowny 198.
figura 114, 198.
fikalski 86.
filar 198.
filozof 197.
filozofja 197.
filut 55.
filuterny 30.
finanse 158.
fircyk 66.
fiskalny 31.
fiumański 85.
fizyka 209.
flaszka 252.
folga 195.
folwark 196.
fontana 197.
forma 209.
formalny 31.
forsty 191.
forta 195.
fortuna 198, 199.
fortunny 197.
francia 16.
franciszkan 37.
Francja v. Francyja.
Francuz 140.
Francuzka 75.
Francyja 16.
frant 16.
frasobliwy 23.
frasowliwy 23.
frasunk 84.
fraszkopis 214.
Frąckiewicz 58.
Fredrówna 26.
frymarcznik 196.
fundament 195—196, 199.
fundownik 69.
funt 195.
funtowny 28.
furfant 16, 55.
furfanterje 16.
furtjan 37.
fus 160.
fusy 160.
futertuch 195.
futro 148, 196.
futrowizna 37.
futrzny 27.
futurysta 55.

gabinet 225.
gacek 79, 150.
gad 150.
gadacz 64.
gadatliwy 23.
gadatywus 93.
gadka 76.
gaduła 48, 146.
gajdarz 42.
gajdy 61, 158.
Galilejczyk 69.
galop 155.
gałązka 73, 252.
gałąź 96.
gałęzie 13.
gałęziorogi 215.
gałęzisty 54.
gałuszki 80.
gamajda 61.
gamoń 38.
gamuła 48.
gańba 61, 232, 235.
gańca 90, 146.
gapski 86.
garbarz 42, 195.
garbaty 51.
garbowaty 51.
gardlica 70, 151.
gardlina 36.
gardło 49, 158; pachnie to gardłem 212.
gardość 99.
gardy 197.
gardziel 98. 158.
gardzina 35, 146.
garlina 36.
garłacz 150.
Garnczarsko 85.
garniec 89. 185.
Garniłęka 116.
garnuszek 82.
garstka 80.
garść 98.
gasidło 49.
gasnąć 172.
gawęda 61.
gawiedź 100, 156, 157.
gawiędź 100.
gawot 148.
gawron 132, 150.
gazda 147.
gazeta 148.
Gąsawka 20.
gąsienica 151.
gąsior 43; v. gęsior.
gąsłki 80.
gąszcze 185, 189.
gąść 107, 186.
gbit 196.
gda 133.
Gdańsk 85.
gdaż 133.
gdera 144.
gdy 61, 132.
gdyż 132.
gdzie 133, 187, 250.
generalnie 199.
genjusz 257.
geometra 147.
gębacz 65.
gębal 47.
gębusia 100.
gędziec 89.
gędźba 61.
Gęsino 36.
gęsior 150.
gęstwa 19.
gęstwina 35.
gęsty 51.
gęś 141, 142, 150.
gęśl 98, 160,
gęśliczki 81.
giący 186.

giąć 107, 172; gnę, gniesz 108.
gical 47.
giczal 47.
giczel 47, 98.
giczol 47.
gidzal 47.
gieldowicz 59.
giemza 151.
giez 151.
gil 150.
gilbas 93.
gimnazjum 148.
ginąć 98, 172.
Giniawa 20.
gips 252.
Giżanka 77.
giżela 47.
glanc 197.
glancowny 198.
gląd 11.
glądacz 64.
glejt 196.
glejtownik 195.
glina 206.
gliniany 32.
gliniarz 42.
gliniasty 52.
glista 151.
gładki 62, 258, 259.
gładysz 62, 95.
gładzić 245.
gładziuchny 25.
głębina 34.
głęboki 63.
głodać, głodzę, głodzesz, 108.
głodny 242.
głos 92.
głosić 112, 172.
głośny 186, 258.
głowa 19, 144, 159, 225, 232, 234, 235; o głowę idzie 212; biała głowa 267.
głowacz 65.
głowica 70.
głownia 33.
głuchota 1, 53.
głum 40.
głupi 13.
głupość 99.
głuptak 64.
głuptas 64, 93.
głuszec 89, 150.
gmach 148.
gmin 148.
gmina 148.
gnać 108, 250; żonę; żeniesz 108.
gnarowanie 14.
gniadosz 95.
gniazdo 114, 230, 234.
gniazdosz 95.
gnić 172.
gnida 151.
gnieść 172.
gniew 19, 185.
gniewać się 108.
gniewiwość 99.
gniewliwy 23.
gniewosz 95.
gnieźnieński 84.
gnieździeński 84.
gnieźnieński 84.
gnojenne widły 27.
gnuśni 13.
gnuśnia 33.
gnuśny 13, 27.
gocha 94.
Gocław 124.
godować 111.
gody 155, 235.
godziętność 99.
godziętny 29.
godzina 34, 232.
Godzisław 123, 124.
goleń 98, 185.
golicz 73.
golibroda 145.
golizna 37.
gołąb 100, 150.
gołębek 80.
gołębica 71, 150.
gołębięta 104.
gołębiniec 89
Gołębino 36.
gołota 53, 60, 144, 157.
Gołusza 177.
gołysz 95.
gomuła 48.
gomułka 48.
gonić 166.
goniec 89.
gonitwa 55.
gońba 61.
gońtwa 55.
gorącość 99.
gorący 258, 259.
gorączka 76.
gorczyca 72.
gorliwy 22.
Gorna wola 117.
Gornowola 117.
gorowaty 51.
gorycz 63, 100.
goryczka 80.
gorzałka 76.
gorze 187.
gorzeć 112.
gorzekwiat 122.
gorzelnia 34.
Gorzesławskie 124.
gorzkawy 20.
gorzki 62, 75, 258.
gorzkliwy 23.
gorzkość 99.
Gorzyce 59.
Gorzysław 124.
Gosław 124.
gospocha 94.
gospoda 10, 189.
gospodarstwo 56.
gospodarz 42, 189, 196, 251.
gospodnow 24.
gospodyni 39, 189.
gospodzin 34, 114, 115, 184, 189, 194, 227.
Gostomysl 125.
Goszczonowicy 59.
gościa 12, 16.
gościć 112.
gościna 36.
gościniec 89, 237.
gościnne 158.
gościnny 26.
gościnowanie 14.
gościństwo 56.
gościow 24.
Gościradzice 177.
Gościsław 124, 125.
gość 12, 97, 141, 143, 196, 227, 228.
Goślub 124.
gotować 224.
gotowy 24.
gowniarz 42.
goździaty 51.
góra 226.
góral 47.
Górna wola v. Gorna wola.
górnomyślny 215.
Górnowola v. Gornowola.
gówniarz v. gowniarz.
grabarz 42.
grabia 147.
grabie 158, 175.
grabież 100.
grabina 35.
grabolusk 150.
gracz 64.
grać 108, 209; graje 111.
grad 60.
gramatyka 67.

granica 70.
grawać 109.
grawalny 29.
grdyka 67.
grędzi 158.
grępel 148.
grępla 148.
groch: grochu! 262.
Grochot 53.
grochowiny 35.
grochówka 83.
Grochula 146.
grododzirża 12, 120, 144, 186.
grodzianin 39.
Grodziszcze 87.
gromada 61, 227.
gromnica 72.
gronisty 54.
gronostaj 150.
grosik 67.
grosz 195.
groszyk 67.
groza 159.
groźnik 67.
groźny 26.
grób 10.
gród 182.
Gródek 178.
grubala 47.
grubas 93.
gruby: gruba ryba 251.
gruchanie 262.
gruchot 52.
gruczoł 47.
grudzień 32, 183.
grundal 47.
gruszczany 32.
gruszczyca 73.
gruszecznik 68.
gruszewie 14.
gruszka 80.
grymas 148.
gryzienie 14.
gryzoły 47.
gryzota 53.
gryźć 172.
grzać 172.
grzanka 76.
grządziel 47.
grzbiecisty 54.
grzbiet 51.
grzebieniek 80.
grzebiennik 68.
grzebień 32, 33.
grzebło 196.
Grzebsko 85.
grzebyk 66.
grzech 8, 93.
grzechotnik 151.
grzesznik 8.
grzeszny 8.
grzeszyć 112.
grześć 107.
grzęznąć 172.
grzmieć 112, 172.
grzmienie 14.
grzmocić 171.
grzmot 53, 263.
grzmotnąć 171.
grzybiasty 52.
grzybiet 51.
Grzymała 146.
Grzymisław 124.
Grzymisława 124.
Grzymsławice 124.
grzywa 19.
grzywacz 65.
grzywiasty 52.
grzywna 26.
gumno 26.
gusła 48, 158.
guślnik 68.
guślny 26.
guza 70.
guzdrała 146.
guzica 70.
gużyca 70.
gwałciwy 21.
gwałtownik 8.
gwałtowny 8, 28.
gwarownik 69.
gwiazdarz 42.
gwiazdeczny 29.
gwiazdolity 215.
gwiazdomocny 206.
gwiazdownik 69.
gwiazdozorca 214.
gwenty 217.
gweśny 191.
gwicht: ważyć rzeczy, miarkować na gwicht świątyni Pańskiej 212.
gwizd 263.
gwizdać 172.
gwizdawka 20.
gwizdnąć 167.
gwoli 135.
gwóźdź 97.
gzło 45, 186, 189.
gżegżołka 151.

ha 137.
habit 209.
hafciarz 42.
haftarz 42, 270.
hajdamaka 146.
Hajdamakiewicz 59.
hákowaty 51.
halsztuk 148.
halastra 44, 156.
hamulec 90.
hańba 210.
haraburda 147.
harc 196.
harcerz 196.
hardy 197.
harfista 55.
harnasz 186.
harować 197.
hasło 48, 252.
hau, hau 263.
hawrus 93.
hej 137.
hetka 149, 254.
hinst 195, v. hynst.
Hipek 82.
hledzić 207.
hm 137.
hnet 197.
hnetki 63.
holtaj 60.
hołota 60, 144; v. gołota.
Hołubowicz 58.
hołysz 95.
honor 199, 201.
horz 195.
hoży 197.
Hreczeszanka 77.
huczeć 171, 263.
hufeczek 81.
hufiec 89.
huk 62, 263.
hukać 171, 263.
huknąć 171.
hulajgród 271, 272.
hulajpole 126.
Hulewicz 58.
hultaj 60.
humieć; humiejesz 112.
husarz 42.
hutarz 42.
huzar 42, 252.
hydzić 197.
hymna 11.
hynst 196, v. hinst.

i 135, 259, 263.
ić 5, 107.
igierny 27.
igo 10, 11.
Igołomia 115.
igrać 108.
igraszka 82.
igrzysko 88.

igrzywy 21.
ile 133.
ilkie 133.
ilko 133.
ilkoż 133.
iluczki 82.
il v. jil.
iłowaty 51.
im 136.
imać 109, 172.
imaginować 200.
imieć 112.
imieniczko 81.
imieniny 36.
imiesłów 10.
imię 102, 142; imię pospolite, imię własne 205.
imionisko 88.
imo 135.
importun 198.
impresor 197.
inaki 64.
inako 64.
inakszy 94.
independencja 199.
indyk 66, 150.
indzie 133.
indziej 13, 133.
influencja 199.
influks 199.
innowierca 145.
inochodnik 68.
insta 196.
instrument 198.
insuła 197.
inszy 93, 94.
intencja 199.
interes 198.
interregnum 199.
inwencja 198.
inwentaryzować 112.
inwidja 199.
inżynier 44.
iskra 41.
iskrodmy 214.
isterny 30.
istność 209.
istota 53.
istotny 29; słowo istotne 205.
isty 51, 186; ten isty 186.
iście 133.
iście = chodzenie 14.
iścina 156.
iść 106, 163, 172, 246; rakiem iść 212; o głowę idzie 212; v. ić, szedł, szto.
iz 134.
Izajasz 95.
izba 194.
izdebka 81.
ize 134.
Izraelita 256.
iż 136.
iżby 136.
iże 136.

ja 275.
jabłecznik 67.
jabłeczny 26.
jabłko 74, 80.
jabłkowity 54.
jabłonkowian 31.
jabłoń 98.
jabłuszko 82.
Jacek 79.
Jach 69.
Jachnik 69.
jacień 32, 183, 184.
jacy 57, 134.
jacy kto 57.
Jaćwież 157.
jad 10, 101.
jadać 171.
jadalnia 34.
jadalny 29.
jadowity 54.
jadowładny 215.
jadownik 186.
jaglany 32.
jagły 176.
jagniątko 81.
jagoda 61.
jajce 89.
jajecznik 67.
jajko 73.
jak 133.
jaki 64, 250.
jaki taki 211, 250.
jakmiarz 133.
jakmierz 133.
jako 133.
jako tako 250.
jakowy 24.
Jakubiak 66.
Jałowęsy 117.
jałowica 72, 149.
jałowiec 89.
jałowina 35.
jałowy 24.
Jały wąs 117.
jamnik 261.
jamo 40, 133, 187.
jampolski 85.
Jan 140.
Janostwo 56, 159.
Janowa 24.
Janowicy 59.
Janowie 159.
Janula 48.
jarczuga 92.
Jarocicy 59.
Jarosz 93.
jary 41, 242.
jarząb 115.
jarząbek 115, 119, 150.
jarzębaty 51.
jarzębinowka 83.
jarzmny 27.
jarzmo 40.
jarzyna 35.
jasiek 79.
Jasieński 84.
Jasiński 84.
Jasio 142.
jaskini 39.
jaskinia 39.
jaskiniaty 51.
jaskółka 151.
jasła 48, 142.
jasłki 80.
jasło 48.
Jasło 142.
jasły 48, 142.
jasny 27, 258.
jastkolica 70.
jastkołczyn 36.
jastrząb 100, 115, 150, 273.
jaszczur 150.
jaszczurka 150.
Jaśko 82.
jaśniuchny 25.
jawański 85.
Jawidz 119.
jawnik 67.
jawnogrzesznik 118.
jawny 26.
jawny grzesznik 118.
jazda 61.
jazgarz 150.
jaźwiec 89.
jąć 107, 172, 173.
jądro 41.
jąkała 146.
jątrew 102.
jątrewka 183.
jechać 168, 172.
jeden 191.
jeden drugiego 129.
jederaz 128.
jedlce 206.
jedlina 35.
jednacz 64, 204.
jednako 64.
jednąc 57.

jedno 133.
jednoć 99.
jednorożec 120.
jednostajny 28
jedność 99.
jednota 53.
jednowłajca 214.
jednylki 82.
jedorny 31.
jedurny 31, 191.
jedwa 134
jedwo 61, 134.
jedynaczek 80, 82.
jedynaczka 80.
jedynak 64, 80.
jedyny 37.
jedzinaczka 76.
jedzinak 64.
jedziny 37.
jedziwo 21.
jegojski 84.
jegomość 145.
jejmość 145.
jele 133.
jeleni 63.
jeleniczy 63.
jeleń 102, 150.
jeliko 133.
jemielina 35.
jemielucha 94.
jemioła 12, 142.
jemioło 12, 142.
jemiołucha 94, 151.
jen 187.
jeneralny 31.
jenie 14.
jenże 187.
jeński 84.
jeństwo 56.
Jeremjasz 95.
jesień 98.
jesiotr 150.
jest 248; jeśm 107; v. sąc.
jestestwo 56.
jestny 28.
jeszczerzyca 71.
jeszutność 99, 185, 189.
jeść 107, 171; jem 107.
jeśli 136.
jeśm v. jest, sąc.
jezdecki 85.
jezdecski 84.
jezdny 26.
jezioro 43.
jezuita 55, 147.
jeździć 172.
jeździec 89, 204.
jeż 150.
jeżdżały 46.
jeżyna 34.
jęciec 89.
jęcstwo 56.
jęczeć 171.
jęczmień 102, 175.
jęczmyk 66, 102.
jędza 11.
jęk 62, 243.
jętry 102, 183.
(ostry) języczek 258.
język 66.
jił 206.
Joasia 100.
jodłowy 24.
Jończyk 69.
Jowjalski 262.
jrzemo 40.
judeizm 210.
judeologja 258.
junak 64.
juniec 89, 185, 189.
junoch 94.
junostwo 56.
junosza 95, 144, 186.
junoszka 185.
juny 64.
jupa 70.
jurgielt 197.
jurny 27.
jurysta 147.
jurysdykcja 199.
Jurzewicy 59.
jurzny 27.
justyfikacja 199.
jutro 44, 133, 155, 235—236.
jutrze 133.
jutrzejszy 94.
jutrzenny 26.
jutrzni 34.
jutrznia 33.
jutrzny 27.
jutrzyna 35.
juwentasz 207.
już 134.
juże 134.
jużyna 34.

k 135.
kabak 63.
kabląk 132
kacia 16.
kaczczany (chlew) 32.
kaczka 75, 150.
kaczor 43, 150.
kadzić 248.
kadzidlnica 72.
kadzidlnik 68, 207.
kadzidlny 26.
kadzidło 49.
kaganiec 89, 232.
kajdany 158.
Kajdas 93.
kak a kterak 197.
kakadu 262.
kaki 64.
kakie 64, 85.
kako 133,
kaleka 147,
Kalenkiewicz 58.
Kalenkowicz 58.
kalina 34.
kalisty 54.
kaliždy 61.
kalždy 61.
kał 45.
kałamącić 132.
kałdun 39.
kałuża 92, 132.
kam 40.
kameduła 147.
kamienica 71.
kamieniczny 29.
kamienie 14, 157.
kamienisty 54.
kamień 102, 142, 195, 227; kamion 98.
Kamieński 84.
Kamiński 84.
kamionek 80.
Kamionomostek 119.
kamo 40, 133, 187.
Kamostek 119.
kamracia 16.
kamyczek 81.
kamyk 66, 102.
kamyszczek 82.
kamyszek 82.
kanarek 150, 251.
kanclerz 43.
kania 151.
kaniasta (czapka) 52.
kanonije 210.
kańczug 92.
kapać 172.
kapalica 71.
kapelan 252.
kapelancia 16.
kapelant 16.
kapelusz 95.
kapica 209.
kapleusz 258.
kaplica 70.
kapliczka 81, 252.
kapłon 150.
kapłonia 16.
kapnąć 172.

karabin 267.
karabin maszynowy 266.
karabinier 44.
karać 172, 246.
karaś 100, 150.
Karaśka 77.
karcenie 14.
karciarz 189.
karczek 73.
karczmarz 42.
karjerowicz 59.
kark 225.
karm 40.
karmia 12.
karmicielka 80.
karp 150.
Karpaty 155, 176.
Karsko 85.
kartelusz 95.
kartofel 148.
kartofla 148.
karw 149.
Karwodrza 116.
karzeł 47.
Kasia 100.
Kasiula 48.
kaszany 32.
kaszel 47.
kasztelanic 57.
Kaszuba 147.
Kaszuby 155.
Kaszyc 58.
kat v. kacia.
Katarzynow 24.
katulać 132.
katusz 95.
kawaler 198.
kawalerzysta 147.
kawka 151.
kazać 167.
kazalnica 70.
Kazimierz 13, 124.
Kazimir 10, 123, 124.
Kazimirz 10.
kaznodzieja 12, 116, 144.
kaznodziejca 90, 116.
kazub 62.
Kaźmierz 13, 124.
kaźnić 186.
kaźń 97, 237.
każdy 61.
kądziel 98.
kądziol 47.
kąkol 48.
kąpać 172.
kąpiel 98.
kąpielica 70.
(Michałow) kąt 179.
kątowny 28
kciuk 66.
kędy 133.
kędzierz 43.
kędzierzawiuchny 25.
kędzierzawy 21.
kędzierzewaty 51.
Kędzierzyno 37.
kędzior 43.
kępiaty 51.
kęs 92, 230.
kęsy 79.
kęszka 79.
kich 9.
Kidsko 85.
kiecka 79, 196.
kiedy 61, 132.
kiedy tedy 211, 250.
kiedybądź 130.
kiedykolwiek 130.
kiedyniebądź 130.
kiedyś 130.
kiedyto 130.
kiegdy 132.
kiela 133.
(wziąć na) kieł 261.
kiełb 150.
kiełbasa 93.
kiełbodziej 118.
kiep 239, 258.
kiernoz 93.
kierować 168.
kierpce 158.
kierz 12; Maciejow kierz 179; we Krzu 179.
kieszenia 38.
kieszeń 38.
kiędrasek 93.
kijanica 70.
kijań 98.
kikieć 99.
kikut 55.
kilka 161.
kilkadziesiąt 161.
kilkanaście 161.
kilkokroć 133.
kiławy 20.
kipieć 112.
kisiały 46.
kisiel 47.
Kisielsko 85.
Kisina 35.
Kisiula 48.
kiwać 110.
kiwior 43.
klacz 149.
klaft 209.
klaskać 172.
klasnąć 172.
klasztor 194.
kląć, klnę, klniesz 107.
klątwa 55.
klecha 61, 147.
klechda 61.
kleć 98.
klekot 53.
klepadło 49.
klepisko 88.
kleszcze 158.
klęczeć 112, 171.
klękać 171.
klęknąć 171.
klijowaty 51.
Klimkiewicz 58.
Klimszka 77.
klin 34, 60.
klinaty 51.
kloba 197.
Klonowa 177.
klucznik 68.
Kluczycy 59.
kluczyk 67.
kluczyki 158.
kluć 172.
kluska 251.
klwać 109.
kłamać 172.
kłamać się 206.
kłamca 90, 146.
kłapouchy 214.
Kłobuczesk 85.
Kłobuczsko 85.
kłoda 60, 227.
kłodka 227—228.
kłodnik 68, 184.
Kłodsko 85.
kłokot 52.
kłonica 71.
kłopot 53, 232—233.
kłos 92.
kłosiany 32.
kłosie 157.
kłosisty 54.
kłóć 107.
kłódka 227—228, 229.
kłótnia 33.
kłuć v. kłóć.
kłus 155.
kłusak 64.
kłyk 66.
kłykieć 99.
kmiectwo 56.
kmieć 230, 237.
kmiotek 230.
kmiotka 76.
Kmita 10, 146.
knafel 197.
Knidejczyk 69.
knidejski 69.

(wilcza) knieć 97.
knuć 172.
knur 150.
kob 238; kob świni 195.
kobiecina 35, 259.
kobiecisko 142.
kobiecy 12.
kobiel 98.
Kobierniki 155, 178, 179.
Kobierszczęta 104.
kobierzec 206.
Kobierzyczsko 85.
kobieta 52, 238–239.
kobos 93.
kobosa 93.
kobuz 93, 150.
kobylica 70
Kobylilęka 116.
kobylsko 85.
kobyła 48, 98, 149, 196.
kobyłka 156.
kochanek 76.
kochanka 252.
Kochanowski 155, 159.
kociak 66, 259.
kocica 150.
kociec 94.
kocieł 47.
kocierpka 132.
kocioł 47.
kociuba 62.
Kock 79.
kocur 44.
kocyk 67.
koczot 52.
Kodrąb 10, 128.
kogut 55, 150.
kokosz 100.
kokosznik 68.
kokot 100.
kolacja v. kołacyja.
kolano 31, 152; niższy kolanem 216.
kolasa 93.
kolba 61.
kolczasty 52.
kolczuga 92.
kolebczany 32.
kolebka 76.
kolej 234, 267, 268; kolej żelazna 267.
koleja 230, 234.
kolejka 73.
kolektor 44
koleśnik 67.
koliber 150.
koliżdy 61.
kolnąć 108.
koloryzować 112.
Kolumbijczyk 69.
kołacyja 16.
kołacz 5, 63, 65.
kołdra 206.
kołdrąb 60.
Kołdrąb 128.
kołek 80.
kołmierz 43.
kołnierz 43, 196.
koło 105, 135.
kołodziej 270.
kołowrót 116.
kołozqb 214.
kołstki 191.
kołtun 38.
kołtuniasty 52.
komar 41, 151.
komedyja 16.
komedyjski 84.
komięga 92.
komięga 92.
kominiarczyk 69.
komnata 52.
kompanja 201.
kompleksja 209.
komplement 198, 199.
komudność 132.
komudny 132.
komudzić 132.
komunistyczny 31.
koncyljum 197.
kondolencja 199.
kondycja 197, 198.
konfidencja 199.
konfident 201.
konew 102, 141.
konewnije 210.
Koniary 178, 179.
konicz 73.
koniczyna 35.
koniec 89; zmierzać do końca, mieć się ku końcowi 212.
konik 67, 73.
Konińska wola 117.
koniowół 116.
koniuch 94.
koniuszczek 82.
koniuszy 17, 95.
konkurent 199, 250.
Konojady 10, 116.
Konotop 10, 116.
konował 116.
konsekwencja 199.
konserwa 251.
konstantynopolitański 84.
konstytucyjny 31.
konszachty 155.
kontent 11.
kontentować się 198, 199.
kontynuacja 200.
konwersacja 198.
konwiça 196.
konwulsje 158.
koń 98, 149, 176, 257; dziki koń 195.
kończaty 51.
kończyć 166, 168.
kończyna 36.
kończystość 99.
kończystowicie 54.
kończysty 54, 55.
Końsko 85.
Końskowola 117.
kopaczka 79.
Kopajgrod 126.
kopanina 35.
kopań 98.
Kopernik 68, 155.
kopiec 89.
kopija 13, 16.
kopije 13, v. kopje.
kopijnik 68.
kopinnik 68.
kopja 13, 16.
kopje 194, v. kopije.
kopr 41.
kopruch 94.
koprzywa 21.
kopyrtnąć się 132.
kopystka 80.
kopyść 100.
kopytkowe 158.
kopyto 55, 252.
korbel 47.
korczak 65.
Korczak 75.
korepetytor 44.
korkociąg 10, 117, 120, 202.
koronacyjny 31.
koronjasz 95.
koryto 55, 230.
korzec 89.
korzenisty 54.
korzeń 32, 33, 102, 159.
korzyść 100.
kos 251.
kosa 175.
kosiarka 77.
Kosino 37.
kosior 43.
kosiwo (siana) 21.
kosm 40.
kosmaty 51.
kosmeczek 81.
kosmek 81.
kosmień 66.

kosmyk 66.
kostarz 42, 186, 189.
kostera 189.
kostka 73, 74.
kostnica 72.
Kostomłoty 116.
kostopraw 10, 116.
kostrzewa 23.
kostur 44.
kostusia 100.
Kostuś 100.
kostyczny 31.
kostyra 44.
kosynier 44.
koszara 42.
koszary 42, 158.
koszerny 30.
kosztunek 84.
koszyczek 82.
koszyk 67.
koś 100.
kośba 61.
kościen 26.
Kościesza 95.
kościoł 47.
kościotrup 116.
koślawy 21.
kot 140, 150.
kotek 259.
kotew 141.
kotka 150
kotlarz 42.
kotuch 94.
Kotulin 37.
kotwica 70.
kowacz 64.
kowadlnia 33.
kowadło 49.
kowal 47.
kowalczyk 69.
kownata 52.
kozarnia 34.
koziarz 42.
kozica 70.
kozieł 47.
Kozieroski 86.
Kozierowski 86.
kozioł 47, 221.
kozirożec 128.
kozłek 80.
kozłowy 24.
Kozłów 177.
kozub 62.
Kozuberga 146.
koźlec 89.
koźlijajka 116.
Koźmino 37.
kożany 32.
koździ 191
kożdziurny 191.
kożuch 94.
kożuszek 80.
kóski 158.
kracisty 54.
kraczaj 18, 186, v. kroczaj.
kradliwy 22.
kradmo 40.
kradziectwo 56
kradzież 91, 100, 141.
kradzieżstwo 56.
kradźba 61.
kragancowanie 14.
kraik 67.
kraina 34, 232, 234.
kraj 12, 232, 234.
krajać, kraję, krajesz 108.
krajan 32.
krajczy 17.
krajobraz 119, 269.
krakowiak 66.
krakowian 32, 39.
krakowianin 39.
krakowianka 77.
Kraków 140, 154.
kramarz 42.
kramownik 69.
krasa 206.
krasny 26, 186.
Krasnystaw 127, 128.
krasomówca 121.
krasomówstwo 155.
krasula 48.
kraść 107.
krawczyk 69.
krawądź 100.
krawędzisty 54.
krawędź 100.
krawiec 89.
krawiectwo 155.
krąg 251.
krągły 45.
krążydło 49.
krczyca 70.
kreatura 197, 198, 199.
krechki 62, 74.
kredyt 198.
krepel 197.
kret 150
krew 97, 141, 142, 236; G. sg. krwi 102; v. kry.
krewność 99.
krewny 26.
kręconka 204.
kręgle 158.
krępciowaty 51.
krępeć 99.
krępulec 90.
krętopłomienny 215.
kroczaj 19, v. kraczaj.
krogulec 89, 90.
krolew 24.
krolewic 58.
krolewica 59.
Krolewicy 59.
krolewstwo 56.
krolow 24.
kromia 40.
kromie 40, 187.
kromoła 186, 189.
kropia 12.
kropidlnica 72.
kropka 76.
krosieński 84.
krosna 160.
krosno 160.
krosta 51.
krostawy 20.
krościeński 84.
krośnieński 84.
krotochwila 118.
krotochwile 195.
krowa 19, 149, 150, 257.
krowi 17.
Krowinoga 116.
Krowodrza 116, 269.
krócej 62.
króciuchny 25.
król 194, v. krol-.
królewiak 66.
królewicz 58.
królewna 26.
królewskie 85.
królik 67, 150.
króliki 158.
królobójca 145.
królowa 24.
krótki 62.
krótko v. krócej.
krszczyca 70.
krszyna 36.
krtań 98.
kruczyca 71.
kruk 150.
Kruki 178.
krupiarz 42.
krwawny 27.
krwawy 20.
krwotok 116.
kry 97, 102.
kryć 172; kryję 108.
kryg 197.
krygować się 261.
kryjomy 41.
kryksman 197.
krynica 71.
Krytsko 85.
krytyka 199.

krzak 65.
krzeczot 52.
krzemień 102.
krzemięzny 27.
krzepki 62.
krzesać 172.
Krzesław 124, 125.
Krzesławice 177.
Krzeszowice 177.
krzeszowski 86.
krześcijan 37.
krzew 23.
krzewie 12.
krzewina 35.
krześcilnica 72.
krzyczeć 112, 171; krzyczące kolory 259.
krzydło 49.
krzykała 46.
krzynow 23.
Krzywa rzeczka 117.
krzywas 93.
krzywaśnia 98.
krzywaśń 98.
krzywda 61, 233.
krzywobok 269.
krzywonogi 120.
krzywonóg 120, 126
krzywoprzysiężca 145.
Krzyworzeczka 117.
Krzywosz 95.
krzywota 53.
krzywulec 90.
krzywuła 48.
krzywy 20, 248.
krzyż 160.
krzyże 158.
krzyżownik 69, 207.
krzyżulec 90.
ksiądz 92, 182, 194, 228; v. księża.
książę 104, 142, 194.
książęcy 12.
książki 158.
ksieni 31.
księgarz 42.
księgi 91.
księski 84.
księża 16, 157.
księżak 66.
księżna 26.
Księżomost 118.
księżstwo 56.
Księży most 118.
księżyc 57, 58, 228, 235.
księżyczna niemoc 27.
ksiuk 66.
kszyk 150.
kszykanie 14.
(kak a) kterak 197.
ktery 44.
kto 130, 161, 187.
ktobądź 130.
ktole 130, 187.
ktokole 130, 187.
ktokoli 130.
ktokolwie 130, 187.
ktokolwiek 130, 187.
ktoniebądź 130.
ktory 44.
ktoś 130, 187.
który 187; v. ktery, ktory.
ku 135.
Kubalaczka 77.
kubek 80.
kubrak 64.
Kubulo 48.
kucharka 76.
kucharz 42.
kuchcik 67.
kuchta 50, 147.
kucyk 67.
kuć 172; kuję 108.
kudłaty 51.
kudłogady 215.
kudły 156
kuglowanie 14.
kujawiak 66.
Kujawy 155.
kuku 262.
kukułka 151, 262.
kulas 93.
Kulas 140.
kulawy 21.
Kulesza 95.
kulik 150.
Kulina 35.
kułak 64.
kumostwo 56.
kuna 151.
Kuninoga 116, 127, 128.
kupa 156.
kupalnocka 119.
kupcowa 24, 143.
kupczyk 69.
kuperdocha 94.
kupić 172.
kupidło 49.
kupiec 89, 229.
kupować 111, 172; kupowany 25.
kur 41, 150.
kura 150, 176.
kuracjusz 95.
kuradenty 197.
kurak 64.
kurczak 65.
kurczawy 21.
kurczęta 104.
kurdesz 95.
kurnik 68.
kuropłoch 120.
kuropatwa 114, 116, 119, 151, 267, 268.
Kurowo 177.
kurozwęki 62, 116, 119, 155, 178.
kurpie 158.
kurpiel 47.
kurulny 31.
kurwa 20.
kurwiszcze 87.
Kurza noga 116.
kurzawa 20.
kurzeja 19.
kurzę 104.
kurzyniec 90.
Kurzynoga 116.
kusić 247.
kuternoga 145.
kutrygał 209.
Kutrzebianka 78.
Kutrzebina, Kutrzebowa 24.
Kutrzebowa 24
Kutrzebówna 78.
kutwa 20, 147.
kuźnica 70.
kuźń 98.
kwapić się 206.
kwapliwy 22.
Kwasigroch 270.
kwasy 160, 258.
kwaszenina 35.
kwaśno 258.
kwaśny 26, 28, 258.
kwestja 198.
(u) Kwiatka 179.
kwiatorody 215.
kwiatula 48.
kwiczoł 47, 252.
kwiecie 157,
kwiecień 32, 183.
kwielenie 14.
kwik 263.
kwilenie v. kwielenie.
kwiść 107, 246; kwtę, kwciesz 107.
kwitnąć, kwitnę, kwitniesz 108.
kwitnieć: kwitnieje 112.
kzło 45, 186; v. gzło.

la! 138.
Lach 256.
lać 171.
lada 130.
ladaco 130.

Ladawa 20.
lafirynda 61.
lamentliwy 22.
łanność 99, 100.
las 206, 273.
lasa 69.
lasica 71.
laska 80.
laskonogi 10.
Lasota 146.
łaszczęga 92, 258.
Laszka 75.
latać 172.
lato 6, 7, 10, 50, 273.
latorośłka 81.
latorośl 98, 115.
łąc 106.
łe 134, 135.
łe acz 136.
łebioda 61.
łebo 136.
łec 106, 171; łęgę 5, 107; łężesz 107.
łecha 175.
łecieć 112, 172.
lecz 136.
leda 130
ledwe 61, 134.
ledwej 13.
ledwie 61, 134.
ledwo 61, 134.
ledwy 61, 134.
ledzień 32, 183, 184.
legać 171.
legar 42.
legart 52.
legat 52.
legjonista 147.
legowisko 88.
lek 194.
lekarskie 85.
lekarstwo 56.
lekarz 42.
lekceważyć 129.
lekczej 105.
lekki 62, 74.
lekkość 99.
lekkowicz 59.
lektwarznica 72.
lekuchny 25.
lelejać 5.
lelejanie 185.
lemiesz 95.
lenistwo 56.
leniwiec 89.
leniwochody 214.
leniwość 99.
leniwy 21.
leność 99, 100.
lep 209.
lepak 136.
Lesbianka 77.
lesica 70.
Lesław 124.
leszcz 150.
Leszczyc 58.
leszczyna 35.
leszownik 69.
leść 159, 185.
Leśmierz 124.
leśniczy 17.
leśnik 67.
leśny 26.
letkiewicz 59.
letni 34, 258.
lew 150.
lewar 42.
lewart 150.
Lewczę 104.
lewczyca 73.
lewy 20.
leźć 172; lazę, leziesz 107.
leżeć 112, 171.
leżysko 88.
lędo 175.
lędzina 175.
lędźwia 16.
lędźwica 70.
lędźwie 14, 158.
lękawy 21.
lękliwy 22, 23.
Lgota 53.
li 134, 135, 136.
libo 136.
lice 10, 232.
licemiernik 116, 186, 194; v. lucemiernik.
lichat 210.
lichewnik 68
lichota 53, 159, 233.
lichwa 19.
lichwarz 42.
lichweczka 81.
lichwiarz 42.
lichwiarzny 27.
licie 185.
liczba 61, 184, 189, 235; liczba w wielu 205.
liczman 41.
liczydło 49.
liczykrupa 114, 126, 271, 272.
Lidanka 77.
ligar 42.
lik 216.
lilija 16.
lin 150.
lina 252.
linija 16.
lipień 32.
Lipowa 24.
lis 92, 150, 258; v. lisy.
lisi 17.
lisica 70.
Lisigora 116.
lisiura 44.
lisowaty 51.
lisowczyk 69.
list 50, 232, 252.
listonosz 117.
listopad 115, 120, 269.
listorodny 215.
listowaty 51.
lisy 158.
liszaj 18.
liszka 79, 150, 151.
liszyca 207.
liściany 32.
liście 14.
Litawa 20.
litera przedłużona 205.
litera ukrocona 205.
literalny 31.
litościwy 21.
Litwin 34.
lniany 32.
lochowaty 51.
lodokuty 215.
lodowaty 51.
lojalność 218.
lot 10, 50.
lotnobitny 214.
lód 101, 159, 160.
lpieć 187.
lściwy 21.
lub 11, 136.
lubić 112, 172.
lubieżliwy 23, 186.
lubieżność 99.
lubieżny 27.
Lubin 37.
lubliniak 66.
lublinianka 77.
lubo 136.
luboń 38.
lubość 99.
lucemiernik 116, 186.
lud 139, 157.
ludolubność 218.
Ludydzyna 35.
ludzie 97, 154.
ludzki 84, 85.
ludzkie 85.
ludzkolubność 218.
ludzski 84.
lufcik 67.

lunąć 171.
luśnia 33.
luteniczka 79.
lutnia 33.
lutnista 55.
lutościwiec 89.
lutościwy 21.
luty 183, 184.
luzak 64.
lwica 71, 150.

łabędź 100, 141.
łachman 41.
łaciński 85.
łacniuchny 25.
łacno 28
łacny 28.
łaczność 99.
łaczny 28, 186,
ładownica 72.
Łagiewniki 178.
łagodny 27.
łagwica 70.
łajać 109.
łajno 26.
łaknieć: łaknieją 112.
łakocie 156.
łakoć 99, 156.
łakomstwo 56.
łakomy 41.
łakota 53.
łakotka 81.
łakotny 26.
łałok 66.
łamacz 204.
łandyga 92.
łani 18.
łania 18, 150.
łaniż 100.
łantyka 92.
łańcuch 196.
Łańsk 85.
Łańsko 85.
łapa 147.
łapcie 158.
łapica 70.
łapochwała 122.
łapożonny 215.
łasica 70, 151.
łasiczka 81.
łasiczny 27.
łaska 79, 151.
łaskanie 185.
łaskawca 90, 146.
łaskawy 21.
łaskliwy 23, 205.
łata 195.
łatka 185.
łatwi 13.
łatwiuchny 25.
łatwy 13.
łazęga 146.
łazęka 83, 146.
łazękanie 14.
łazić 167, 172.
łaziebne 158.
łaziebnik 67.
Łazienki 155.
Łaziszcze 87.
łazy 158, 175.
Łazy 178.
łaźnia 33.
łącz 97.
łączyć 247.
Łączyn 37
łąg v. łęg.
łąka 10, 120.
łeb: aż za łby poszli 212.
łepak 64.
łeż 185.
łęczysko 87, 185.
łęczyszcze 87, 185.
łęg 206.
łęk 247.
łgarstwo 56.
łgarz 42.
łkać 108.
łkanie 14.
łoboda 61.
Łochowicy 59.
łoczyga 92.
łodyga 92.
łodzia 18.
Łodzia 18.
łodzienny 27.
łodźny 27.
łokieć 98, 228, 251.
łokietny 26.
łokut 55.
łom v. łomy.
łomanina 35.
Łomazga 146.
łomca 90.
łomić się 206.
łomot 52, 263.
łomy 185, 189.
łono 234.
łopata 51, 175.
łopatka 80.
łopian 31.
łopot 52, 263.
Łosiowa 24.
łoskot 52.
łosoś 100, 150.
łoś 96, 150.
łotok 66.
łotras 93.
łotrostwo 56.
łotryni 39.
łotrzyk 67.
łotrzyna 146.
łow 235; v. łów, łowy.
łowcze 15.
łowczewic 58.
łowczy 15, 17.
łowczyc 57.
łowczyna 37
łowić 245.
łowiec 89.
Łowięta 55.
łowy 160.
łoże 12, 236.
łożnica 72.
łożyczko 81.
łożyć 172.
łożysko 88.
łódka 73, 74.
łódź 73.
łów 160; v. łow.
łóżko 73.
Łuck 79.
łuczać 186.
łuczywo 21.
ługowaty 51.
ługowisko 88.
łuk 194
Łukasiewicz 58.
Łukawa 20.
łuna 25.
łup 228; łupy 191.
łupierstwo 56.
łupież 91.
łupieżca 146.
łupina 36.
łupu cupu 263.
łuskać, łuszczę, łuszczesz 108.
łuskaty 51.
łuszczyna 36.
Łużyce 155.
łużyna 34.
łycha 74.
łyczak 65, 75.
łyczany 32.
łyczko 73.
łydka 80.
Łyse kanie 117.
Łyseskornie 119.
łysiec 89.
łysina 35.
Łysinino 37.
łyskawiczny 27.
Łyskornie 119.
Łysokanie 117.
łyst 50, 80.
łyżka 74.
łza v. ślza.

łża 12, 185.
łżykwiat 183.
łżywy 21.

mabdziurny 83.
macać 252.
macecha 94.
Machory 43.
macica 70.
Maciejow kierz 179.
Maciejowice 155.
maciek 79.
macierz 97, 103, 142, 237.
macierznik 67.
macierzyn 36.
macierzyński 84.
macierzysty 54.
macierzyzna 37.
macierzyzny 37.
maciora 44, 237—238.
maciuchny 83.
maciupci 83.
maciupenieczki 83.
maciupeńki 83.
maciupki 83.
maciupulki 83.
Maciuś 100.
macki 79.
macocha 94, 252.
macoszyński 84.
maczać 171.
maczuga 92.
maczużka 81.
mać 7, 103, 237.
madzidzineczki 83.
madziubdzi 83.
madziubeńki 83.
madziudzi 83.
magazynier 44.
majestat 199.
majętniczka 81.
majętniczko 81.
majętność 99.
majętny 29.
majówkowicz 59.
makolągwa 151.
makówka 83.
maksyma 198, 199.
makuch 94.
malarz 43.
malem 40, 133, 191.
maleńieczki 82.
maleńki 6, 82.
malina 34.
maliniak 66.
malitki 83.
Malonowicy 59.
maluchny 6, 25, 82, 95.
maluczki 82, 83.
maluleczki 83.
malupasieńki 83.
malusi 6, 82, 100.
malusieńieczki 82.
malusieńki 82.
maluśćki 83.
maluśki 6, 82.
malusty 83.
maluteczki 82.
maluteńieczki 83.
maluteńki 82.
malutki 82.
malutuchny 83.
malutuperny 83.
maluturny 31, 83.
maluty 55, 83.
malutyneńki 83.
Małogoszcz 177.
małpa 151.
małpierz 43.
mały 226.
małżeński 85, 115.
małżeństwo 115.
małżonek 80, 115.
małżonka 80, 115.
mamka 80.
mamlas 93.
mamula 48.
mandat 197.
mantuański 84.
mantyka 67, 147.
Manugiewicz 58.
mańkut 55, 140.
mara 147.
marcha 93, 149.
marchew 102, 156.
Marcińczak 66.
Marcyporęba 128.
marczak 65.
margiel 47.
margrabia 147.
Marja 119; v. Maryja.
marjampolski 85.
marjański 84.
marlina 36.
marnota 8.
marnotrawca 145, 146.
martwy 55.
maruda 61, 144.
Maryja 16.
maryjny 31.
Maryla 48.
Marysia 100.
Maryś 100.
Marza 16, 119, 194.
marzec 183.
marzycielka 77.
masa 156.
maska 144.
Maskawa 20.
masło 48, 156.
mastność 99.
maszkara 42.
maszyna 266.
maszynowość 266.
maszynowy,: karabin maszynowy, działo maszynowe 266.
maść 98.
maślacz 65.
maślak 65.
maślanka 76.
matać 166.
matczyn 36.
materjał 218.
Mateusz 95.
matka 80, 237.
matołek 147.
matołka 147.
matuchna 25, 95.
matula 48.
matusia 100.
matuś 100.
mawiać 166, 171.
mazać, mażę, mażesz 108.
mazepa 147.
mazur 44.
maźnica 72.
mącić 132.
Mącimir 123, 272.
mączkować: mączkują 112.
mądrala 47, 147.
mądrość 197; mądrość obyczajow 209.
mądry 41.
mąka 156.
mątew 102.
mąż 12, 91.
mdłości 158.
mdły 45.
Medjolańczyk 69.
melodejny 27.
mesjanizm 41.
mesmeryzm 41.
meszne 158.
Metawa 20.
męchyrz 44.
męczennik 68.
mędrek 80.
mędrela 47.
mędrelka 47.
mędrocha 94.
mędroszka 82.
mędrzec 89, 197.
(rodzaj) męski 205.
męstwo 56.

mężata 51.
mężatka 76.
mężczyzna 37, 144, 157.
mężczyzni 12.
mężczyznny 26.
mężczyński 84.
mężczyskość 99.
mężność 99.
mężobojca 120.
mężobojca 145.
mężochwyta 215.
mężyca 71.
mężyk 67.
mglisty 54.
mgła 45.
mgnienie 14.
mianować 111; spadek mianujący 205.
mianowiny 36.
mianownik 69.
miara 41.
miarkować rzeczy według słuszności 212.
miartwy 55.
miasteczko 81.
miastko 80.
miasto 50, 222.
miaukać 252.
miazga 90.
miądlica 49.
miązdra 41.
Michalica 71.
Michałow kąt 179.
Mścigozd 125.
miecz 62, 194, 253.
Mieczek 82.
mieczerz 43.
miecznica 71.
mieczykowie 14.
mieć 112, 171; niemam 131; mieć się ku końcowi 212; masz tobie 137.
miednica 72.
miedny 26.
miedza 12, 13.
miedziany 32.
miedzuch 94.
miedzy 135.
miedźwiedź 15, 97, 101, 114, 122, 267—268, 269.
miegoć 99.
(spadek) mieniący 205.
miernik 68.
mierniuchny 25.
miernota 8.
mierny 243.
mierosławczyk 69.
Mierzawa 20.
mierziączka 76, 186.
mierzienica 71.
mierziętność 29, 99.
mierzwa 175, v. mirzwa.
miesoski 84.
miesiąc 90, 235.
miesiączek 73.
Miesław 124.
miestski 84.
mieszczak 65, 75.
mieszczan 39.
mieszczanin 39, 102.
mieszczanka 77.
mieszczka 79.
mieszczek 81.
mieszkacz 64.
mieszkać 246
mieszkalny 29.
mieszkanina 35.
mieśćce 89.
Mietek 82.
mietelnik 68.
miewać 109, 171.
mięciuchny 95.
mięciutki 260.
mięczak 250.
między 135.
Międzyborze 16.
międzymorze 16.
Międzyrzecze 16.
miękisz 62.
miękki 62, 74, 258, 259.
miększy 62, 105.
miękuchny 25, 95.
miękuczki 82.
miękusieńki 82.
mięsisty 54
mięsiwo 21, 160.
mięso 10.
mięsopust 155, 194.
mięsopustowanie 14.
mięsopusty 155.
mięszkał 46.
mięszkiwać: mięszkiwam 110.
mięśny 27.
miętkiew 102.
miętus 150.
Migała 46.
migawka 83.
mignąć 108.
mijać 109, 172.
mikułowski 86.
Mikułowski 86.
milczącość 99.
milczeć 112, 171.
Milczek 262.
Miletanka 77.
milka 73.
milknąć 171.
miluchny 25.
milutki 5; milutka 82.
Miłobądz 13.
miłosierdzie 159.
miłosirdy 120.
miłosny 242.
Miłostowicy 59.
miłościwać: miłościwają 111.
miłościwie 242.
miłościwy 21, 242.
miłość 99, 233.
miłośnik 229.
miłować 111, 172.
mimo 40, 135.
minąć, minę, miniesz 108.
minęły 45.
minister 197.
ministerjum 199.
minog 91.
mińcownik 69.
miodonka 83.
miodopłynny 215.
miodownik 69.
miodówka 83.
miodunka 83.
miot 10.
miotła 45.
miód 101, 156, 176, 185.
mir 41, 185.
Mirzęta 55.
Mirzięta 146.
mirzwa 19, 228.
misterny 30.
mistrzyni 39.
miś 100.
Mitosławski 125.
mitręga 92, 144.
mizerak 64.
mizerny 30.
mlaskot 53.
mleczarz 43.
mleć 175.
mleko 62, 156.
mlewo v. mliwo.
mleziwo 21, 176.
mliwo 19.
Mława 20.
młocarnia 34.
młocarz 42.
młocek 79.
młocka 79.
młoćba 61.
młod 11.
Młodawsko 85.
młodo 11.

młodość 99.
młoducha 94.
młody 225, 226, v. młod.
młodzianek 83.
młodziczek 81.
młodziczka 81.
młodziec 89, 185.
młodzienica 71.
młodzieniec 89, 255.
młodzieńczyk 67.
młodzieński 84.
młodzież 100, 157.
młodzionek 83.
młodziuchny 25.
młodziusieńki 82.
młodziwo 21.
młokos 115.
młot 50.
młotyszek 82.
młócić 246, 261; młócić słomę 261.
młyn 39.
młynarz 42.
młynica 70.
młynik 67.
mnich 194.
Mniszchówna 26.
mnogdy 61, 187.
mnogi 91.
mnożstwo 56.
mnożyciel 103.
mnożyć 112.
moc 97, 98, 107, 159, 233.
mocarz 42.
mocność 99.
mocny 26
mocodawca 145.
moczary 42.
moczyć 171.
moczydło 49.
moczydoły 270, 271.
moczymorda 145.
moczysko 88.
modlarstwo 56.
modlebnia 33.
modlebnica 70.
modlebny 29.
Modliboga 123.
Modlibor 123.
modlisty 54; modlista kaplica 207.
modlitebny 29.
modlitewnica 72.
modlitwa 55, 194.
modła 45, 218.
modłek 76.
modnicka 86.
modniś 100.
modrak 64.
modry 41.
modrzew 119, 156.
mogilisty 54.
mogiła 48.
mojski 84.
mokradło 49.
Mokronoski 86.
Mokronowski 86.
mokrość 99.
mokry 41.
mokrz 97.
mokrzyna 35.
Mołdawa 20.
Mołtawa 20.
mołwa 19.
momot 53.
monarcha 147.
Montawa 20.
moralista 198.
moralizować 112.
Morawa 20.
morderca 146.
morderstwo 56.
morderz 43, 146.
mordownik 69.
morga 148.
morówka 83.
morus 93.
morzanie 216.
morze 12.
morzolotny 214.
morzowładny 215.
morzyć 112.
morzysko 88.
mosiądz 92, 251.
mosiężnik 68.
Moskal 47, 256.
most 50; Powierszyn most 179.
mostowe 158.
mościna 35.
mościwy 21.
Motława 20.
motłoch 94, 156.
motowąz 10, 119, 122.
motyka 67, 175.
motyl 48, 151.
motylica 71.
mowa v. mołwa.
Mozgawa 20.
mozgowiec 89.
mozoł 47.
możdżerz 43.
możdżerzyk 67.
może 64.
możebny 29.
możenie 14.
móc 172; niémogę 131.
mól 151.
mórg 148.
mówca 146.
mówić 166, 171.
mózgowiec v. mozgowiec.
mózgozawrotny 215.
mrogętny 29.
mrokota 53.
mroźnośniegi 215.
mroźny 259.
mrówka 151.
mróz 252.
mruczeć 171.
mrugawice 72.
mrugnąć 159, 170.
mruk 66.
mruknąć 171.
mrzeć 107, 172.
mściciel 103, 272.
mścić się 273.
Mścidrug 272.
Mścisław 121, 124, 126, 272, 273.
mszyca 70.
mszyć 209.
mucha 151; psia mucha 156.
Muchawiec 20.
Muchawka 20.
muchry 197.
munsztuk: na munsztuk wziąć kogo 261.
murarz 43.
murny 26.
murzyn 34.
murzyński 84.
muzykancia 16.
muzykant 55.
mycie się 244.
myć 107, 172, 273; myję 107, 108.
myć się 163.
mydło 49, 272.
myncarz 43.
mysi 17.
Mysławczyce 119.
Mysłowice 177.
mysz 96, 151.
mysza 96.
myszy 17.
myśl 98; dobra myśl 233.
myśleć 172.
myślenie 159; roztropne myślenie 209.
Myślęcino 37.
Myśliborz 13.
myśliwcowa 24.

myśliwiec 89.
myśliwy 17, 21, 22.
mytnik 68.

na- 130, 131.
na 134, 137.
na prawo 133.
na ścieżaj 185.
na tem mieście 133.
nabieluchny 25.
nabierać 258.
nabożnik 67.
nabożny 131.
nabytek 131.
nachód 216.
naciągać 258.
nacja 20.
Naczęsław 122, 272.
nad 134.
nadąć: nadęty 4.
nadbrzeże 16.
nader 191.
Nadobała 146.
nadzieja 12, 185.
nadymać 109.
nadymka 204.
nagi 209.
nagły 45.
nagnieciony chleb 195.
nagrobek 131.
naguchny 25.
naigrawać się 110.
naj- 130.
najazd 211.
najdować 204.
najemnik 67, 156.
najemny 27.
najmita 55.
najść 204.
nakażdodzienny 129.
nakierować 168.
nakład 131.
nalazować 247.
nalepa 131.
naleśnik 69.
nalewać 131.
naleziciel 103.
nalezicielka 77.
nalezionek 76.
należca 90.
należć 204.
należeć: należy 131.
nałamać kogo do czego 261.
nałazić 204.
nałokietnice 72.
nałóg 131.
namawiać 166.
namiastek 78, 131, 205, 229.
namiesnik 68.
namiestnik 68.
namiętność 211.
namiot 10, 206.
namówić 131, 166.
naparstek 78, 131.
napaść 131.
napięstka, napięstki 218.
napiśnik 67.
napisać 166.
naplecnik 67.
napraszczacz 64.
naprawdę 133.
naprawiać 112.
naprawiciel 103.
naprawić 246.
naprawować, naprawuje, naprawuj 112.
naprzelaj 133.
naprzód 133.
narębny 28.
naręcznica 72.
naroczyty 54.
narod 230.
narok 179.
narośl 131.
Naruszewicz 58.
naruszyć 206.
naród 235, v. narod.
narów 19.
narzaz 10.
narzazek 80.
narzekanie 14.
nasadziszcze 87.
Nasidlsk 85.
nasilnik 67.
naski 84.
nasłuchacz 65, 75.
następ 216.
nastołka 76.
nasz 13.
naszelnik 69.
naszychtować 197.
naszyjnik 69.
naszyniec 90.
-naście 129.
naśladować 205, 247.
naśladownik 69.
naśmiewacz 64.
naśmiewca 90.
naśmiewstwo 56.
natchnienie 211.
natemieście 129.
natomiast(o) 129.
natura 199.
natychmiast 129.
natymiast 133.
nauczyciel 131.
nauczycielka 77.
nauczywać 210.
nauka 160.
nauszki 191.
(drew na pasiekę) nawalić 211.
nawalność 185.
nawiedziny 36.
nawilały 46.
nawsie 16, 131.
nawtorki 63.
nazad 133.
naznaczenie 206.
nazwisko 88.
naźrzeć 246.
ne 137.
neapolitański 84.
neofita 55, 147.
neści 137.
nęciciel 103.
nędzić 187.
nędzny 26, 243.
ni 130, 136.
nic 130.
nicej 13.
niceński 85.
nicpoń 129.
niczemny 28, 243.
nie 130, 131; nie mam, nie mogę 131.
niebezpieczność 99.
niebeźrzany 134.
niebie 13, 14.
niebieski 84, 105, 241.
niebieszczanie 218.
niebieśnik 68.
niebiosa 105, 160.
niebo 105, 160, 251.
nieborak 64.
nieboras 93.
nieboszczyk 67.
niebożątko 81.
niebożę 64.
niebój 131.
niechać 248.
niechluj 19.
niecieczа 131.
niecki 79.
niecnota 144.
nieco 130.
niecofny 216.
nieczyj 130.
nieczystota 159.
nieć 13, 183.
Niedabył 122.
Niedamir 122.
niedbalstwo 56.
niedbały 46.

niedogodny 242.
niedojźrzywać: niedojźrzywam 110.
niedolęga 91, 92, 146.
niedolęka 146.
niedopłaćca 145.
niedopłajca 145.
niedościgły 242.
niedziela 235.
niedźwiedzica 150.
niedźwiedzie 158.
niedźwiedź 96, 114, 150, 258, 273 v. niedźwiedzie, miedźwiedź.
Niegibała 146.
niegrzeczny 28.
niekiedy 130.
niekiegdy 61.
niekrzeczny 28.
niekto 187.
nielda 11.
niełatwi 13.
niemalczyca 186.
niemądry 257.
Niemcy 39, 155.
niemczura 44.
Niemiec 90, v. Niemcy.
niemiecki 84, 85.
(po) niemiecku 85.
niemieczski 84.
Niemka 75.
Niemkini 39.
niemłody 257.
niemocny 205.
niemota 8, 53.
niemotka 80.
niemowa 144.
niemowiątko 81.
nienacki 129.
nienawiść 98.
nienaźrzeć 187.
niepogodność 99.
nieporządek 226.
nieprawidłowość 160.
nieprawiedlność 99.
nieprzeliczyty 54.
nieprzyjaciel 103.
(słowo) nierowne 205.
nierówny 241.
nieruchomy 41.
nieruszający 41.
nierządnica 72.
nieskropowaty 51.
nieskutny 27.
niesmaczny 258.
(czas przeszły) niespełny 205.
niespory 241.
niesprawiedliwość 160.
niestety 137.
niestoty 137.
nieswój 250.
nieszczęście 160.
nieszpor 160.
nieszpory 160.
nieściora 44, 103, 183.
nieść 7, 107, 172.
nieślubny 216.
nieśmiertelność 99, 155.
nietoperz 115, 150.
nieuleczalny 29.
nieuleczony 38.
nieumieństwo 56.
nieupracowany 215.
nieużytek 131.
niewaga 208.
niewiasta 50, 183, 230; niewiasta sobiewolna 239.
niewidomy 242, 257.
niewielki 226.
niewieści 17; rodzaj niewieści 205.
niewieściniec 89.
niewieściuch 94.
niewinowactwo 56.
niewola 230.
niewolniczy 12, 17.
niewolstwo 56.
niewybadliwy 22.
(obyczaj) niezagraniczony 206.
niezbedny 216.
niezbędny 216.
niezbożstwo 56, 185.
niezdrowość 99.
niezgrabjasz 95.
(obyczaj) niezgraniczony 206
niezguła 48, 147.
niezły 226.
Nieznamir 122.
niezrozumialny 208.
(czas przeszły) niezupełny 205.
nigdy 130.
nigdziej 13.
nikakie 64, 85.
nikakiej 13.
nikam 133.
nikczemny 28; v. niczemny.
Nikława 20.
nikogutko 81.
nikogusieńko 81.
nikt 130.
niktej 13.
(czas) niniejszy 205.
ninog 91.
Ninota 146.
niski 62; v. niższy kolanem.
nisko cf. niżej.
niszczotny 26, 29, 53, 186.
niwa 19, 175.
niwecz 129.
nizina 34.
niż 136.
niże 136.
niżej 62.
niżeli 136.
niźli 136.
niższy kolanem 216.
noc 98; wielka noc 267.
nochal 47.
nocleg 115, 120, 122, 125, 269.
nocnobiegający 206.
nocolsny 215.
nocoświetny 214.
nog 91.
noga 153.
nogaj 18.
nogal 47.
nogawica 73.
nogawiczny 26.
nogawka 83.
nogieć 98, 258.
nosal 47.
nosaty 51.
nosiciel 103, 272, 275.
nosić 167, 172, 273; 3 sg. nosi 275; ja noszę, ty nosisz, on nosi 275.
nosidła 49, 158.
noszarz 42.
nosze 158.
noszostrzały 215.
notować 201.
nowa wiarca 146.
nowina 35, 37, 175.
nowiuchny 25.
nowiuczki 82.
nowiusieńki 260.
nowizna 37.
nowobogacki 86.
nowostki 216.
(z) nowotku 53.
nowotny 27, 29.
nowowierca 146.
nowożenia 120, 144, 269.
nowy v. nowa wiarca.
nozdrza 41.
nozdrze 41.
nożewnik 69.
nożny 26, 185.
nożyce 70, 158.

nożyk 67.
nóż 194.
nóżka 73.
nygus 93.

o 134, 259.
o! 137.
ob- 134.
oba 151, 152, 153.
obaczawać. obaczawam 110.
obalina 36.
obartel 47.
obartlik 67.
obartuch 94.
obarzanek 76.
obawanie 14.
obcałowywać 110.
obcas 148.
obchodzić 246.
obchodzić się 212.
obciążywać 209.
obcinacz 65.
obcować 242.
obcy 17, 57, 242.
obdar 216.
obdarstwo 93.
obdarzyciel 103.
obecny 28.
obejrzańszy 216.
obercuch 197.
obertas v. obwertas.
obfity 54.
obiadować 111.
obiata 185, 189, 194.
obiatować 187.
obiązać 204.
obiecać 109.
obiecnik 68, 207.
obiecować: obiecował 112.
obierz 96.
obierza 96.
obietnica 72.
obiór 2.
objedziony 38.
objekcja 199.
objeść v. objedziony.
objezdnik 68.
Objęgor 122.
oblazła (głowa) 46.
oblec: oblek 105.
oblecznia 33.
oblecznica 70.
oblęgierz 43.
Oblęgorek 122.
obliczność 99.
oblubienica 71.
oblubieniec 89.
obłąkany 216.
obloczedlnia 33.
obłojca 145.
obłojstwo 186.
obłok 206.
obłudnica 71.
obły 45.
obmowca 145.
obmyślawać: obmyślawamy 109.
obnażać 109.
obnażyć 112.
obnożek 78.
oboj 13.
obojczyk 196.
oboje 13.
obojętny 29, 204; obojętny miecz 28.
obolały 46.
obowiązać 204.
obów 97.
obracać 245.
obraz 230.
obrazić 247.
obrazki 158.
obraźliwy 242.
obręcz 97, 232.
obrocny 28.
obrodziły 46.
obrok 228.
obroniczka 81.
obrońca 90, 145, 146, 185.
Obrytsko 85.
obrywka 211.
obrzęd 148.
obrzęda 148.
obrzym 41.
obserwować 201.
obsiąść 134.
obsiewać 175.
obstalować 209.
obstarąż 131.
obszarnik 8.
Obuchowicz 58.
obuć 7.
obuwać 109.
obuwie 157; v. obów.
obwarzanek 76.
obwertas 93.
obwiąsło 48.
obwiązać 134, 204.
obyczaj 18, 206; mądrość obyczajow 209.
obyczajny 26, 242, 243.
obywaciel 103, 197.
obywać się 212, 246.
obywatel 103, 197.
obżarłość 99.
obżarły 46.
obżarstwo 56.
obżerca 145.
och 137.
ochędożność 99.
ochłoda 251.
ochota 53.
ochotność 99.
ochotny 29.
ociec 89.
ocielała 46.
ociemniały 257.
ociepka 80.
oczasty 52.
oczekawać, oczekawając 109.
oczekawanie 109.
oczekiwać; oczekiwają 110; oczekuję 111.
oczekiwanie: oczekywania 110.
oczko 73.
oczwiernica 72; v. oćwiernica.
oczy v. oko.
oczyszczać 109.
oczyścienie 14.
oczywisty 55.
oćczyc 58.
oćczyzna 37, 228.
oćczyzny 37.
oćwiernica 10, 72; oćwirnice 185, 189; v. oczwiernica.
od 134.
odartki 191.
(spadek) odbierający 205.
odbijać 244; odbijać co na kim 212.
odchować 206.
odcyckowany 209.
odczyt 10.
oddać wet za wet 212.
(spadek) oddalający 205.
(rodzaj) oddzielny 205.
odechcieć się 212.
odegrać 170.
odeszły 46.
odjimca 90
odkrywać 110.
odludek 212.
odłóg 10.
odmalować 170.
odmawiać 166.
odmianość 99.
odmienisty 54.
odmienność 99.
odmigęba 126, 214.
odmowić 166.

odnawiać 109.
odnowicielka 77.
odpędzać 206.
odpisać 166.
odpisywać 167.
odpoczęły 46.
odpoczywadlnica 70.
odpoczywadło 49.
odpoczywanie 14.
odprowadziny 36.
odpuszczenie 205.
odra 158.
odrabiać 167.
odrobić 167.
odrobina 34.
Odrowąż 122.
Odrzypłascz 123.
odrzyskóra 145.
odsadzić 206.
odstąpić 245.
odstręczca 90, 145.
odumarlina 36.
odwady (przygód) 208.
odwaga 233.
odwlec 247.
odzieniec 89.
odziew 19, 197.
odziewać 109.
odziewnica 72.
odzież 100, 197.
ofiara 185.
ofiarownik 69.
(trochę) oficer 251.
oganecznik 68.
oganka 76.
ogar 150.
ogarniać 109, 112.
ogarnować, ogarnuje 112.
ogarz 150.
ogarzyca 71, 150.
ogień 141.
ogier 149.
oględziny 36.
ogłaszać 109.
ogłów 185.
ogłuszeć 191.
ogniogory 215.
ogniomietny 214.
ognisko 88, 225.
ogniszczko 80.
ogniwo 21.
ogon 235.
ogonaty 51.
ogonista (gwiazda) 54.
ogonooki 215.
Ogorzała 46.
ogrodnik 68.
ogromerny 31.
ogrzewacz 65.
(na) ogułach 191.
ojciec 229, 251; v. ojcowie, ociec, ojec, ojeczek.
ojcowic 58.
ojcowie 159.
ojcowizność 99.
ojcuś 100.
ojczulek 48.
ojczyc 58.
ojczym 41.
ojczysty 54.
ojczyzna 197, v. oćczyzna.
oje 195.
ojec 204.
ojeczek 204.
okazalisty 54.
okazały 46.
okaziciel 103.
okchnąć 191.
okieneczko 81.
okienica 71.
okienko 81.
okieńce 89.
oklepiec 89.
okłoć 186.
okno 24, 185, 206, 225.
oko 105; oczy 97, 152, 153.
okolica 70.
około 135.
okomonia 16.
okoń 38; v. okuń.
okopać: okopaje 111.
okopawać: okopawam 110.
okopciały 46.
okopy 158.
okrągły 45.
okręcik 67.
okroperny 31.
okropliwy 23.
okropny 27, 243.
okrotnik 68.
okrucieństwo v. ukrucieństwo.
okrutnica 71.
okrutny 243, v. ukrutny.
okrzesany 212.
okularnik 150.
okulary 158.
okuń 38, 150.
Olawa 20.
olcha 93.
Olendry 155.
Oleś 100.
oliwie 157.
olsza 93.
olszyna 156.
ołowny 27.
ołtarzyk 67.
ołuczka 76.
omacmie 40.
omieniały 46.
omowca 90.
omylacz 64.
on 275.
ondzie 133.
onegda 133.
onegdaj 133.
onegdy 133.
oniemiały 46.
oniemieć 112.
onuca 57.
onuczka 78.
opacicha 94.
opaczny 28.
opak 134.
opalić się 247.
opatowa 24.
Opatowice 179.
opatrliwy 22.
opatrność 99.
opatrować 112.
opatrun 38.
opatrzca 90.
opatrzność 99.
opatrzny 28.
opatrzyciel 103.
Opawa 20.
opiek 11, 148.
opieka 148.
opiekun 38.
opiewać 109.
opilca 145.
opilstwo 56.
opiłki 156.
opiły 45.
Opina gora 117.
opinja 199.
Opinogora 117.
opisać 166.
opisować 112.
opłakiwać: opłakywa 110; opłakuję 111.
opłakywać v. opłakiwać.
opłcenie 184, 189.
opłecenie 14, 184; cf. opłcenie.
opłwit 54.
opoczysty 54.
opoka 252.
opole 16, 182.
opona 10, 206.
oprawca 90, 145, 146, 228, 229, 237.

oprawić 246.
oprawy 209.
opukały 46.
opuszczać: part. praes.: opuszczaję 104.
opuściały 46.
oractwo 56.
oracz 64, 204, 206.
orać 175, 261.
oranina 35.
Orawa 20.
orędzie 13, 131.
oręże 13.
organ 160.
organista 55, 147.
organy 160.
orkisz 95.
orlica 71, 150.
orłowaty 51.
ornaf 195.
Oryjawa 20.
orzech 93.
orzeł 47, 150.
osa 151.
osadźca, osajca 145.
osełka 148.
oset 51.
osęka 11.
osiąść 134.
osica 70.
osiczyna 35.
Osielsk 85.
osieł 47, 150, 194; v. osioł.
osięgawać: osięgawam 110.
osika 67, 70.
osina 35.
osioł 47, 252; v. osieł.
oskoła 48.
oskominy 34.
(spadek) oskarżający 205.
oskarżycielka 77.
oskubać: oskubaję 111.
osła 45.
Osława 20.
Osłonino 37.
osłowiście 54.
osnow 11, 148.
osnowa 148.
osoba 205.
osobliwy 23.
osoczca 90.
osoryja 269.
osowiały 46.
ospa 10, 158.
ospały 46.
ostać 244.
ostatek 78, 157.
ostatni 34.
ostoja 155.
Ostra łąka 117.
ostręga 91.
ostrężyna 91.
ostrog 119; v. ostróg.
ostroga 91.
Ostrołęka 117.
ostrow 185, 189.
(Szczudłow) ostrowek 179.
ostrożyna 91.
ostróg 91; v. ostrog.
ostrów v. ostrow.
ostry 41, 258, 259; ostry języczek 258.
ostryga 92.
ostrzegać 245.
ostrzyć 112.
oszczerca 145.
oszukacz 64.
oszukawać 109; oszukawam 110; oszukawają 109.
oszukiwać: oszukuję 111; oszukiwali 110.
oszust 51.
ościen 26.
ościsty 54.
oślarz 42.
oślątko 81.
oślepić, oślepisz 112.
ośle 104.
oślica 71, 150.
ośmnaście, ośminastu, ośmnastu 129.
ośrodek 148.
ośrodka 148.
oświeżeć: oświeżeje 112.
Oświęcim 177.
ot 134.
otchłannik 206.
otchłań 97.
otczym 41.
otejmacz 206.
otrębiny 35.
otręby 156.
otręt 55.
otrząsać 109.
otrzebiny 35.
otrzedź 97, 234.
otrzymawać, otrzymawa 109.
Ottawa 20.
otwarca 90.
otworzyste (listy) 54.
owad 151.
owaki 64.
owca 90, 149, 176, 257.
owczarnia 34.
Owczary 155, 178.
owczy 12, 17.
owczyna 36.
owiązać 134.
owieczka 73, 79, 81.
owien 26, 185.
owies 175.
owocarnia 34.
owocnica 72.
owszeją 187.
owszejki 63.
ozimina 35.
oznajmiciel 103.
ożyna 34.

ósmy 40.

pa- 131.
pacha 148.
pachmie 40.
pachnąć 258; pachnie to gardłem 212.
pacholczno 27.
pacholę 142.
pacholik 63, 67.
pachoł 61.
pachołek 61, 78, 131.
pacierz 43, 230.
pacjencja 201.
pacyna 35.
pacześ 131.
paczyna 36.
padaczka 79.
padać 172.
padać się: padaję się 111.
padalec 89, 150.
padół 131.
paduch 94.
padzienie 14.
paf 137, 263.
pagórek 131.
pająk 151.
pajęcznik 183.
pajęczyna 35, 251.
pak 134, 136.
paka 251.
paklepi 13.
pakli 136.
paknęli 136.
Palarczyca 71.
palec 89.
palica 70.
palić 206.
palik 67.
palikije 270, 271.
palipiecek 214.
paliwo 21.

palnąć 108.
paluszek 82.
pałac 198.
pałąk 131.
pamięć 98, 131.
pamiętać: part. praes.: pamiętaję 104.
pamiętliwy 23.
pamiętne 158.
pan 37, 184, 189, 194, 226, 253.
Pan Bóg: gdzie Pana Boga niema 251.
Panczipywo 123.
pandrow 23.
panew 102, 195.
pani 7, 18, 31.
panie 58.
(u) Panica 179.
panicz 58.
panię 104.
panna 26; panna sklepowa 267.
panosza 95, 144, 182, 230, 237.
Panota 146.
panować 110.
panowanie 14.
panrow 23.
pantera 151.
pańskie 85.
państwo 56, 236.
państwochwyt 215.
pańszczyzna 37.
paproch 131.
paproć 98, 131.
par 148
para 10, 148.
paramenta 158.
parchotrętny 214.
parchy 158.
parepa 149, 254.
pargaminnik 68.
parobeczek 81.
parobek 78, 131.
parostatek 117.
parowiec 267, 268.
(statek) parowy 267.
parów 131.
parzyć 247.
pasać 171.
pasiczka 79.
pasieka 131; drew na pasiekę nawalić 211.
pasierbica v. pasirzbica.
pasigęba 145.
pasirzbica 71.
pasirzyt 125, 126.
paskuda 61.
pasmo 40.
pasorzyctwo 56.
pasorzyt 122, 125, 126.
pastalanca 92.
pasterz v. pastyrz.
pastuch 57, 94, 147.
pastucha 94, 147.
pastuga 90.
pasturz 44.
pastuszek 82.
pastwa 55.
pastwić się 218.
pastwisko 88.
pastwiszcze 87.
pastyrnia 34.
pastyrz 44.
pasznia 33.
pasztalanca 92.
pasztos 93.
pasztuga 92, 193.
Paś 100.
paść (padnę) 172.
paść (pasę) 171.
patoka 131.
patrja 197.
patrjarcha 147.
patrjota 147.
patrjotyzm 199.
patrzacz 64.
patrzeć 172.
patycza 12.
patyk 148.
patyka 148.
patynnik 68.
patyny 39.
paw 150.
pawa 150.
pawąz 131.
Paweł 140.
pawica 150.
pawiment 197.
Pawło(w)szczak 66.
paznogieć 98.
paździerze 157.
pąciec 89, 97.
pączek 195; pączki 80.
pączkowie 14.
pąć 97, 141.
pąd 211.
pągwica 70.
pąkowie 14, 157.
pąpie 157.
pątlik 67.
pątnik 68, 97, 228, 239.
pchać 172.
pchła 151.
pczoła 47, 176.
pecka 79.
pecyna 35.
pełnostrzały 214.
pełny 25.
pełzać 171.
pełznąć 171.
pempelowate (ręce) 51.
pepejsowcy 210.
pergaminnik v. pargaminnik.
perłeczka 81.
persona 205.
perswazja 198.
perzyna v. pyrzyna.
pewnie 249.
pewno 249.
pewność 249.
pewny 27, 191, 242—243.
pęchyrz 44.
pędrak 151.
pędzać 171.
pędzić 171.
Pędzipiwo 123.
pęk 62.
pępawa 20.
pęporzeza 120.
pętlica 70.
pętliczka 81.
pęto 50.
pi! 138.
piach 74.
piać 109.
piana 25.
piaseczny 26, 27.
piasek 74, 160.
piasisty 54.
piasnka 80.
piastun 57.
piastunka 76.
piaszczysty 54.
piątek 74.
Piątkula 48.
pica 12.
picnik 68.
pić 166, 167, 171; piję 107, 108.
piec 107, 172; pieczony 38.
piec (rzeczownik) 98.
piecek 81.
Piech 69, 93.
Piechna 146.
Piechnik 69.
piechota 53.
piechur 44.
Piechura 146.
piecownik 69.
piecuch 94.
piecza 12.
pieczara 42.
pieczenia 38, 96.
pieczeń 38, 96.

pieczęć 99.
pieczołowanie 14.
pieczołowity 54.
pieczołowliwy 209.
pieczyste 54.
pieczywo 21.
pieg 91, 148.
piega 148.
piegaty 51.
piegża 91, 151.
piekarczyk 69.
piekarka 77.
piekarnia 34.
Piekary 155, 178.
piekarz 42.
piekielnik 67.
piekło 11, 45, 142, 251.
piekłoszczyk 67.
piekuta 55.
Pielasy 93.
pielesz 95.
pielucha 94.
pieniądz 92, 194, 230.
pieniążek 73, 80.
pieniek 80.
Pieniny 176.
pienisty 54.
pieprzny 258.
pierca 90.
pierdoła 48
piernat 52.
pierog v. pirog.
piersisty 54. 215.
pierś 158, 160.
pierścień 33, 102; v. pierzścień.
pierścionek 73.
pierść v. pirść.
pierw- v. pirzw-.
pierwej 133.
pierwoć 99.
pierwospy 10.
(na) pierwotku 53.
(z) pierwotku 53.
pierwotny 29.
pierwszy v. pirwszy.
pierwy v. pirwy.
pierzasty 52.
Pierzchała v. Pirzchała.
pierzchliwy 22.
pierze 14, 157.
pierzścień 32.
pierzyna 35.
pierzynka 80.
pies 139, 140, 150, 261.
piesek 251, 259; v. psek.
piesnotworka 116.
pieszczek 79, 80.
pieszczeńszy 105.
pieszczka 80.
pieszczoch 94.
pieszczony v. pieszczeńszy.
pieszczota 53.
pieszki 133.
pieszy 13, 17.
Pieś 100.
pieścić v. pieszczony.
pieścidło 49.
pieśnioksiąg 116.
pieśń 98.
pietruszka 156.
pietuch 94.
pięć 97.
pięćdziesiąt 128; pięciudziesiąt. piącidziesiąt 129.
pięcioksiąg 116.
pięciolecie 119, 120.
pięcioro 43; pięciorgiem 91.
pięciory 43.
pięćset 128.
piękniuchny 25
piękno 26.
piękroszka 82.
piękrzyciel 103.
piękrzydło 49.
pięstka 80.
pięść 98.
piętnar 41.
piętro 41,
pif 263.
piguła 48.
pigułka 251.
pijać 109, 166, 167, 171.
(u) Pijana 179.
pijanica 146.
pijany 32.
pijaństwo 56.
pijatyka 67.
pijawica 72.
pijawka 83.
Pilawa 20.
pilnik 68.
pilność 99.
pilny 243.
pilśnianka 76.
pilzieński 84.
pilźnieński 84.
piłatyka 67.
pinczer 261.
piołun 38. 39.
piołyn 39.
pionek 73.
piorun 38.
piosneczka 81.
Piotraszew 24.
Piotraszow 24.
Piotrowa 24.
pióro 10, 181, 225, 226, 235, 267, 268, 276; pióro do pisania 267.
pirog 91.
pirść 98.
pirwszy 93.
pirwy 243; pirwą razą 11; v. pirzwy.
Pirzchała 46.
pirzwiczno 29.
pirzwiecznię 104, 185.
pirzwieniec 89, 185.
pirzwienię 104, 185.
pirzwierodzony 185.
pirzwieśnię 104.
pirzwnię 104.
pirzwoźnię 104.
pirzwy 20; v. pirwy.
pisać 108, 167, 172, 244; piszę, piszesz 108.
pisarczyk 69.
pisarz 42.
pisk 62, 263.
piskorz 150.
pismak 64.
pismo 40.
pisorym 214.
pisywać 167, 172.
piszczałka 80.
piszczec 89.
piszczeć 171.
piszczek 76.
piszczel 80, 98, 185.
piśmię 102, 186.
piśmo 40.
pitelny 30.
pitny 28.
piwnica 72.
piwniczy 17.
piwo 19
piżmo 40.
pkieł 11, 45, 143.
plac 196.
placek 79.
placka 79.
pląs 160; pląsy 158, 160.
plątać, plącę, plącesz 108
plece 158; v. plecy.
pleciuch 94.
pleciuga 92.
plecy 152, 158; v. plece.
pleć 107, 172; plewę, plewiesz 107.
plemię 102.
pleść 107, 172; plótł 45.
pleśń 98.
pletliwy 22.

plewa 19.
plewidło 49.
plewy 260.
pliszka 151.
ploderhuzy 197.
plon 24.
pluć 252; pluję 108.
pludry 158.
plugawość 99.
plugawy 21.
pluralitas 199.
pluskiew 141.
pluskota 53.
pluskwa 19, 151; v. pluskiew.
plwaczka 79.
plwać 108, 109.
płachciany 32.
płachta 50, 252.
płacież 91.
płaczek 76, 79.
płaczka 79.
płaczliwy 22.
płaczorody 215.
płakać 108.
płaksa 92, 147.
płaszcz 12.
płaszczyk 67.
płaszczysko 88.
płat 11, 148, 186, 189, 228.
płata 148.
płatny 28.
płaza 11.
płeć 152, 189.
płetownik 69, 207.
płocica 70.
Płock 79.
Płoczsk 85.
płoć 151.
płodzisty 54.
płomieniek 80.
płomienisty 54.
płomień 33, 102.
płomyk 66.
płonia 31.
płoń 31.
Płońsk 85.
płoskoń 98.
płoszczyca 19, 72, 185.
płot 10.
płotka 151.
Płowąż 119.
płowy 20.
płótno 26.
płta 50.
płuco 57; płuca 57, 158.
pług 175, 193, 194.
płynąć 252.
pływacz 64.
pływaczka 75.
pływać 110.
pniak 65.
po- 131.
po 134.
po polsku 133.
Pobiedziszcze 86, 87.
po ierca 145.
pobieszczynić 187.
pobijacz 64.
pobolewać 109.
poborca 90, 145.
Pobożanka 78.
pobudzać: part. praes.: pobudzaję 104.
pocałunek 8, 84.
pochlebca 145.
pochlebnik 67.
pochlebstwo 56.
pochodeńka 81.
pochodnia 33.
pochodniarz 42.
pochodzić 247.
pochodzisty 54.
pochop 211.
pochwiściel 98.
pochy 158.
pochylić: pochylone godziny 216.
pochylny 27.
pociaszczek 81.
pociecha 131.
Pociechowa 24.
pocieszycielka 77.
Pocieszyna 24.
pociosywać 110.
pocmater 197.
początek 74, 78, 236.
poczciwy 257.
poczem 133.
poczesny v. poczestny.
poczestliwy 22.
poczestny 26.
poczęcie 78.
poczęstunek 8, 84.
poczliwy 22.
poczta 185, 189.
poczwara 10, 147.
(słowo) poczynające 205.
poćbiega 10, 115, 120, 125, 144, 186, 269.
poćwiczać 210.
pod 60, 134, 135.
Podaga 182.
podarek 211.
podarunek 8.
podbijać bębenka 211.
Podbipięta 126.
Podbrodzie 16.
podchwytliwy 22.
podczasze 15.
podczaszy 13, 15.
podczaszyc 57.
poddaność 99.
podejrzewać 109.
podeptawać: podeptawam 110.
podeszwarz 42.
podeszwiany 32.
podeszwiarz 42.
podgórze 16, 131.
podgrodzie 16.
podhalanin 39.
podkacie 15.
podkanclerze 15.
podkasały 45.
podkasaniec 89.
podkłonić 205.
podkomorzanka 77.
podkomorze 15.
podkomorzy 13, 15.
podkomorzyc 57.
podkomorzyna 37.
podkoni 15.
podkonie 15.
podlasiak 65, 66.
Podlasie 16.
Podlasze 16.
Podlesie 178.
podłoga 206. 225.
podłowcze 15.
podług 135.
podługowaty 52.
podmalowywać 110.
podmiot 10, 213.
podmuch 4.
podmurówka 83.
podnaszać: podnaszaję 111.
podniat 148.
podniata 148.
podniebie 206.
podniecać 109.
podnieta 148.
podnożek 78.
podnożnicy 68.
podobać się 108.
podobieństwo 56.
podobizna 37.
podobny 243.
podolanka 77.
Podolany 178.
podole 15.
Podoski 86.
podpolały 46.
podroże 142.
podróż 142.

podrwić 210.
podrywki 76.
podsędzie 15.
podskarbi 15.
podskarbie 15.
podsłuchacz 65.
podstawek 148, 206.
podstawka 148.
podstolanka 77.
podstole 15.
podstoli 13, 15.
podstolic 57.
podstolina 37.
podszycie 196.
podświadczyć się 206.
podświnek 73.
podtatusiały 46.
poduszczca 90.
poduszczyciel 103.
podwałek 206.
podwiązeczka 81.
podwoj 12; podwoje 152, 158.
podwojewodzi 15.
podwojewodzie 15.
podwórek 143.
podwórko 142.
podymne 158.
podzamcze 16.
podziaławać 109.
podziśdzień 129.
poetyka 67.
pogadanka 73.
pogan 37.
poganka 77.
pogański 84.
pogoda 158.
pogonicz 73.
pogorzelisko 88.
pogrzeb 10.
pogrzebacz 65.
pogrzebca 206.
pogrześć: pogrzebę, -grzebiesz 107.
pohromki 197.
poić 112.
pojazd 148.
pojazda 148.
pojenie 14.
Pojęgrodza 122.
pojętny 29.
pojmować 111.
pokazować 112.
poki 133.
pokiej 13.
poklat 196.
pokładnica 72.
pokładziny (weselne) 36.
pokłon 148.
pokłona 148.
poko 133.
pokociło się 132.
pokoj 185, 236.
pokojowa 267, 268; dziewczyna pokojowa 267.
pokojówka 267, 268.
pokolenie 15.
pokora 182, 185.
pokraka 147.
pokrątki 158, 185, 189.
pokryć v. pokryty woz.
pokryjomu 41.
pokryty woz 196.
pokrzykiwać: pokrzykywając 110.
pokrzykywać v. pokrzykiwać.
pokrzywa 21.
pokuta 55, 223.
Polak 65, 140, 256.
polana 38.
Polanie 39.
polano 31.
polaryzować 112.
pole 175, 232.
poleciciel 103.
polednia 33.
polemizować 112.
polepszacz 64.
polerowny 198.
polerunek 198.
Polesie 16.
poleweczka 81.
polędwica 15, 71.
polędźwica 71.
polica 70.
policzek 234.
polityczny 31, 198.
polityka 67, 199.
Polka 75.
polowanie 14.
polski 84, 85.
(po) polsku 85.
poleć 99, 228.
poletek 73.
północy 129.
połomisty 54.
połowica 70.
połowień 32.
położenie 209.
położyć 112.
południ 12.
południe 155.
połykać 169, 173.
Pomałubogat 128.
pomarańczówka 83.
pomazaniec 89.
Pomianowa wola 179.
pomiar 148.
pomiara 148.
pomnieć: pomnisz 113.
pomnik 213.
pomoc 143.
pomodlić: pomodlw 104.
Pomorzany 155.
pomsta 159.
pomścić 170.
pomyć 169, 173.
ponad 135.
ponieważ 136.
ponowa 148.
ponów 148.
pończocha 94.
poodpisywać 167.
poodrabiać 167.
popchnąć 167.
popędliwość 211.
popędliwy 22.
popielasty 52.
popielice 71.
popiół 47.
popiół 6, 159; popioły 158.
popisać 166.
popiśnik 68.
popłakiwać 170; popłakiwali 110; popłakuję 111.
Popława 20.
popod 135.
popopychać 167.
popowa 24.
poprawiciel 103.
poprawicielka 77.
popręg 148, 236; przypiąć popręgów 209.
popręga 148.
poprzedni 8.
poprzednik 8.
poprzek 135.
popuściały 46, 186.
popychać 167.
porabiać 167.
poradlne 28, 182.
poranny 27.
porażka 79.
porąb 148.
poręba 148.
Poręba 140, 178.
Poręba Markowa 128.
porobić 131, 167.
poroczki 156.
porodzenie 236.
porokowanie 14, 185.
porucznik 68.
poruszanie 211.
poruszenie 244.
porywczość 211.

porzeczniak 66.
poselka 76.
poselkini 39.
posesja 197.
posiedzenie 213.
posiedziciel 103.
posiedzieć 170.
posiłek 159.
poskakiwać 167.
pospolitowanie 14.
pospolity 54; kościół pospolity 207; imię pospolite 205.
pospolny (dom) 28, 237.
pospolstwo 56
pospólstwo 157.
post 194.
postawa 19.
postawić na sparze 261.
postęp 233.
postępek ciała 209.
postnik 68.
postoły 158.
postrobić 187.
postronek 251.
postrzygadlnia 30, 33.
postrzygalnia 30, 33.
posuły 197.
posuwisty 55.
posyłać 109.
poszewka 216.
poszlakować 247.
poszyjek 234.
pośladek 236.
pośledni 17, 34, 243.
pośmiewisko 88.
pośnik 68.
pośpiech 93.
pośpieszyć 206.
pośpiewać: pośpiewaję 111.
pośrzacaj 18, 186.
pośrzatnąć 187.
poświętne 158.
poświętnica 72.
pot 50, 160.
potem 133.
potemność 99.
potemny 28, 99.
potężniuchny 25.
potkliwy (koń) 23.
potok 196.
potomek 78, 159.
potomny 28.
potomstwo 56.
potrzeb 11, 148.
potrzeba 148.
potrzebizna 37.
potrzebizny 26.
potrzebizność 99.
potrzebny 242.
potrzebować 111.
poturmak 64.
poturnak 64.
potwarca 90, 145.
potwarzliwy 23.
potwarzysty 54.
potwierdzać 247.
poty 133.
Potyrała 46.
powab 148.
powaba 148.
powałka 80.
powałuszka 82.
poważność 99.
powiadać 109; powiadaję 111.
powiat 196.
powiąsło 48.
Powidlsko 85
powidła 49, 156.
powieka 153.
powielacz 65.
Powierszyn most 179.
powiesisty 54.
powieść 228.
powietrze 228, 229.
powietrzny 26.
powijak 63.
powinnają 204.
powitalny 29.
powodzie 131, 142.
powojnik 68.
powoli 249.
powolniuchny 25.
powolny 28, 249.
powołowe 182.
powoływać: powoływa 110.
powonianie 14.
powonienie 155.
powódź 131, 142.
powrozek 185.
powrósło 48.
powróz 251.
powsikij 128.
powsinoga 128, 145.
powstany 25.
(kościół) powszechny 207.
powszedni 129.
powściągliwy 22.
(namiastek) powtarzający 205.
powypalać 167.
powyzdychywać: powyzdychywały 110.
poza 135.
pozedlić 187.
Poziemichod 128.
pozimki 76.
poziomczak 66.
poznać: pozna, poznaje 111.
poznaniak 66.
Poznań 13.
poznawalny 29.
pozory 160.
pozorzysta (gwiazda) 54.
pozwoliciel 103.
pozywać 109.
pożarzysty 54.
Pożarzyszcze 86.
pożądny 27.
pożegnać: pożegnaję 111.
pożegnalny 29.
pożegnaniec 89.
pożeżca 145.
pożyczalnik 68.
pożyczyć 247.
pożyradło 49.
pożyteczek 81.
pójście 155.
pójść: aż za łby poszli 212.
półko 73, 75.
pól 101.
północ 155; v. północy.
półskrzynek 73.
półtora 129.
półtrzecia 129.
pra- 131.
prababa 131.
pracowity 54.
pracz 64.
praczka 77.
prać 108.
pradziad 131.
pragły 46.
pragnąć 247.
praktyka 67, 199.
pralnia 34.
praszczur 131.
praśnica 72.
prawda 61, 233, 241.
prawdołowca 214.
Prawdzic 58.
prawdziwie 133.
prawdziwy 21, 241.
prawica 72.
prawić prawi 248.
prawidło 49.
prawie 133, 191, 250.
prawnuk 131.
prawnuś 100.
prawo 248.
prawołomczy 215.
prawota 53.

prawy 20, 241.
prażyć 206.
prącie 157.
preceptor 197, 209.
precz 137.
pretendować 199.
prezentowanie 213.
prezeska 24.
prezesowa 24.
prezumpcja 199.
pręciuczko 82.
prędki 62.
prędko v. prędzej.
prędkopióry 214.
Prędocin 37.
Prędota 146.
prędzej 62.
pręt 191.
Pripegala 46.
pro- 131.
proboszcz 194.
proca 57.
prochnisty 54.
prochownica 72.
profesor 43.
profitować 199.
prok 66.
prokny 25, 186.
prokuracyja 16.
prokurent 55.
prom 40.
promień 102.
promocja 198.
promotor 199.
promowowanie 198.
proporcznik 68, 209.
proporzec 1, 5.
proroczyna 35.
prorok 131.
prorokini 39.
prorokować 111.
prosiak 66.
prosiątko 81.
prosień 32, 183, 189, cf. proszeń.
proso 175.
prospekt 198.
prostaczek 81, 82.
prostak 64.
prosto 133.
prostość 99.
prostota 53.
prosty 243; wyobrażenie proste 205.
proszak 65.
proszalny 30.
proszek 73.
proszeń 32, cf. prosień.
prośba 61.
prościuchny 25.
prościak 66.
prowadzić 131.
proznica 72.
prozność 99, 185.
prozny 27.
prócz 135.
próć 107; v. pruć.
próg: progi 225.
prószek 81.
próżnica v. proznica.
próżność 159; v. prozność.
próżny v. prozny.
pruć 172; v. próć.
Prusota 54.
Prusy 155.
pry 248.
pryszczel 47.
prza 12, 185.
przasnek 76.
przaśnica 72.
prządka 238.
prząść 107, 172.
prze 60, 130, 134, 187.
przebaczawać: przebaczawam 110.
przebiec 172.
przebiegać 172.
przebiegły 261.
przebijać 244—245.
przebóg 137.
przebywacz 63, 64, 204.
przechadka 76.
przechadzka 76.
przechera 144.
przechowywać: przechowywa 110.
przechwyciciel 103.
przecie 133, 136.
przecież 136.
przecię 133.
przeciw 135.
przeciwnik 67.
przecznica 72.
przeczytać 166.
przeczytywać 166.
przeć się 112.
przed 60, 134.
przedaj 18; na przedaj 12, 18.
przedajny 25.
przedaniec 89.
przedarły 46.
przedawca 90.
przedawnik 68.
przedborski 114.
Przedbórz 114.
przedłużyć 112; przedłużysz 112; litera przedłużona 205.
przedmieście 16.
przedmiot 213, 218.
przedni 34, 243.
przedrukowywać 110.
przedsię 133, 136.
przedsięwzięcie 129.
przedstawianie 213.
przegarzać 186.
przegini 31.
przeginia 31, 39.
przegrawać: przegrawał 109.
przegrywać: przegrywam 111.
przejawienie 205.
przejednywać: przejednywam 111; przejednywają 110.
przejrzadko 50.
przejrzadło 50.
przejrzeć 204.
przejźrzywać: przejźrzywam 110.
przekalać 109.
przekaza 186.
przeki 133.
przekleństwo 56.
przeklęctwo 56.
(słączenie) przekładane 206.
przekłuwać 109.
przeko 133.
przekopa 11.
przekora 144.
przekorzyzna 37.
przekonawać: przekonawam 110.
przekręcić 245.
przekupień 32, 33.
przelbica 71.
przełożenie 206.
przełożyć 209.
przemieszkawać: przemieszkawa 109.
przemieszkiwać 110; przemieszkuję 111.
przemilały 46.
Przemko 82.
przemysł 10.
przeniewierca 145.
przenosiny 36.
przepaść 98.
przepisać 166.
przepołudni 17.
przepowiadnik 68,
przepowiedzieć 244.
przepiórka 5, 151.

przeraźliwy 22.
przerzucinóżka 214.
przesadzić 244.
przesiadywać 170.
przesiedzieć 170.
przeskrobać 245.
przesłużyć 205.
przestępca 145.
przestraszyć 169.
przestronny 25.
przestrony 25.
przestrzeństwo 56.
przeszło 134.
przeszły 46; czas przeszły niespełny, czas przeszły niezupełny 205; czas przeszły spełny, czas przeszły zupełny 206.
prześcieradło 81.
prześciradło 49.
prześladowca 145.
prześladownik 69.
prześpiech 185.
przetak 131.
przeto 136.
przetrącać 172.
przetrącić 172.
przetwarzać 216.
przewodzić 245.
przewoźnik 68.
(stępień) przewyszający 205.
przez 134, 135, 250.
przezdroże 15, 134.
przezdziatkini 39, 185.
przezkost 186.
przezlisz 191.
przezpicie 15.
przezroczysty 54.
przezumpny 27.
przezwisko 88.
przezwodzie 15.
przeźwięczywa 21, 204.
przeżuwać 109.
przęczka 79.
przędziwo 21.
Przęsławice 122.
przęsło 41.
przęśleń 32.
przęślica 70.
przętro 41.
przężenie 206.
przodek 80, 159.
przodny 216.
przodochodźca 269.
przód 60.
przódy 133.
przy 135.
przybeczeć 247.
przybielszym 131.
Przybko 82.
przybłażń 131.
przybycień 32, 33.
przybyć 172.
Przybysław 122.
przybysz 95.
przybytek 78.
Przybywoj 122, 272.
przybywać 172.
przychodca 90.
przychodzień 32, 33.
przychytrz 131.
przycień 131.
przyczyna 233; słowo przyczynę dające 205.
przyczyńca 145.
przyczytać 209.
przydatek 78, 211.
przydatny 28.
przygłuch 131.
przygniewliwszym 131.
przygrywać 110.
przyjaciel 103.
przyjacielski 85.
przyjacielskie 85.
przyjać: przyjaje 111.
przyjaźń 98.
przyjemca 90, 185.
przyjemny 243.
przyjeżdżać: przyjeżdżaje 111.
przyjść v. przyszed.
przykażyciel 209.
przykędzierzawszym 131.
przylepić 112.
przyłyś 131.
przymierze 196.
przymierżeń 131.
przymieszywać: przymieszywając 110.
przymiot 10, 213.
przymrozek 131.
przymrozie 131.
przymuszać 109.
przynosić 167.
przypiąć popręgów 209.
Przypiegała 46.
przyprawować: przyprawując 112.
przyrodne siły 209.
przyrodzenie 209, 236.
przyrosły 46.
przyrost 131.
przyrownać: przyrownaję 111; stępień przyrownający 205.
przyrownywać: przyrownywa, przyrownywaj 110.
przyrumieńszym 131.
przyrzecznik 68, 207.
przyrzeszyć 187.
przypadżeniczko 81.
przypadzenie 81.
przysiąc: przysięgę, przysiężesz 107; przysięgnę, przysięgniesz 108.
przysięgalny 30, 208.
przysiężnik 67.
przysłowie 206.
przysłódz 131.
przysłuchajność 28.
przystajać 110.
przystawać 110.
przystojny 28.
przyszed 105.
przyszły 46; czas przyszły 206.
przyście 14.
przyśleć 131.
przywitować, przywitują się 112.
przywoity 54.
przywoj 12.
przyznawać 109, 110.
przyznawać się: przyznawaję się 111.
przyzwoity 54.
przyżółtszym 131.
psek 80.
psi 17; psia mucha 156; v. psiakrew.
psiak 66, 259.
psiakrew 236.
psiarnia 34.
psina 35.
psiuk 66.
psota 53, 230.
psotny 29, 243.
pstrąg 91, 140, 150.
pstrążka 150.
pstrocinka 81.
pstroogony 215.
pstry 41.
psuć 172.
pszczelnik 68.
pszczoła 47, 151; v. pczoła.
pszenica 70, 156, 175.
ptactwo 157; v. ptastwo.
ptak 63, 148, 150.
ptakoprawnik 117.
ptastwo 56; v. ptactwo.
ptaszek 80, 82.
ptaszę 104.

ptasznik 68.
ptaszy 12, 17.
ptaszyca 70.
ptaszygłów 10, 116.
ptaszyna 35.
pucołowaty 48, 52.
Puchalę 104.
puk, puk 263.
pulchny 25, 27.
punkthonoru 129.
purchaty 51.
pust 11.
pustak 64.
pustelnia 34.
pustelnik 68.
pustka 160.
pusto 11.
pustołka 76.
pustoszący 186.
pustoszyciel 103.
pustość 99.
pustota 8.
pusty 240—241.
pustynia 39.
puszcza: puszcze 185.
puszczać 167, 172, 245.
puszczadło 49.
puszkarz 42.
puścić 172; na szrot puścić 260.
puścina 35.
puślisko 88.
Putniarczę 104.
puzdro 41.
pwa 11, 108, 185.
pwać 108, 186.
pych 148.
pycha 148.
pychota 53.
pypeć 99.
pyrr, pyrr 263.
pyrzyna 34.
pyszny 27.
pytacz 64.
pytać 168.

rabiać 166, 167, 171.
rabuś 100.
rachuba 62.
rachunek 84, 160.
rachung 84.
rachunk 8, 84.
Racibor 125.
raciborzan 31.
racisko 88.
racja 198, 199.
racjonalista 198.
raczej 133.
rać 125.
rad 11, 60; rad nie rad 212.
radca 90, 146.
radczyni 39.
radlica 70.
Radlicy 59.
radło 49, 79, 175, 194.
Radogoszcz 13.
Radom 13.
Radomsko 85.
Radomyśl 177.
Radosław 125.
radostny 26.
radość 159.
radować się 111.
radowid 208.
radszej 133.
Radzięta 55.
Radzisław 125.
Radziszew 24.
Radzyń 177.
radźca 90.
Rafałowicz 58.
rajca 90, 146
Rajsko 85.
rakiem iść 212.
ramię 103.
ramionko 81.
rana 25.
Ranimir 123.
raniutko 82.
rankor 201.
ranny 25.
rany 25.
Raptusiewicz 59, 262.
Rasawa 20.
rataj 60.
ratunk 8.
ratusz 95.
raz 10, 11, 236.
raza: pirwą razą 11.
razić 172.
rąbać 247.
rąbnąć 108.
rączka 73.
rączusia 100.
rdzawy 21.
rdzeń 32.
rebelja 198.
refleksja 199.
refutować 201.
regnum 199.
rejent 55.
relegować 199.
religijny 31.
reprezentować 200.
reprezentowanie 200.
republikant 200.
respekt 199.
respondować 197.
rezonować 199.
reż 175.
rębajło 47.
ręcznica 72.
ręcznik 68.
ręka 6, 7, 273; ręce 152, 153.
rękaw 20.
rękawica 73.
rękawka 83.
rękojeść 98, 116, 206.
rękojmia 116, 120, 144, 236.
rękopis 269.
rękowiny 36.
Rgielsko 85.
robactwo 56.
robaczek 81, 252.
robaczywy 21.
robak 63, 151.
robić 7, 163, 166, 167, 168, 171, 172, 244; robiłeś 128.
robionek 83.
robociądz 92.
robociąż 120.
robota 1, 53, 225, 226, 236—237.
robotnik 67, 156.
robotny 27, 29.
roczek 73; v. roczki.
roczeń 32, 33.
roczki 156.
roczniak 65, 66.
rocznica 72.
rodaczka 75.
rodak 64.
rodzaj 19; rodzaj męski, niewieści i oddzielny a. żaden 205.
(spadek) rodzący 205.
rodzic 57, 183, 228; rodzice 58, 159.
rodziciel 103.
rodziczka 78, 79, 183.
rodzić v. (spadek) rodzący.
rodziły 46.
rodzina 34.
rodzisty 208.
rogacina 197.
rogacz 65.
rogal 47.
Rogala 47.
Rogalino 37.
rogatka 160.
rogaty 51, 241.
rogobodziec 22, 269.
rogozie 13.
rohatyna 197.

rok 228, 273; roki 156; tak rok 215.
rokicina 35.
rokita 55.
rola 47, 175.
rolnik 206.
romański 84.
ropisty 54.
ropucha 94, 151.
rosa 156.
rosierdzie 185.
Rosię 104.
Rosjanin 256, 257.
Rosław 124, 125.
rosnąć, rosnę, rośniesz 108; v. rość.
rososzka 81.
rosztowe 158.
Rościsław 123.
Rościsz 123.
Rościszew 123.
rość. rostę, rościesz 107, 172; v. rosnąć.
roślina 36.
rota 50.
rotmistrztwo 56.
*rowień 32, 33; nie ma rownia sobie 32.
roz- 130, 135.
rozbić 168.
rozbiór 10.
rozbrzmiewać 109.
rozbudowywać 110.
rozbudówka 83.
rozchody mieć 209.
(na) rozcież 19.
rozdrapać: rozdrapaję 111.
(złączenie) rozdzielające 206.
rozgniewawać: rozgniewawam 110.
rozgodzić 187.
rozgorzyć 186.
rozgowaty 51.
rozkazować 112; obyczaj rozkazujący 206.
rozkoszywać się 209.
rozkwirać 187.
rozkwiść: rozkwietłszą 105.
rozkwrzeć 187.
rozliczytość 99.
rozmach 93.
rozny 135; słowo rozne 205.
rozpadlina 36.
rozpalać 169, 170.
rozpalić 169, 170.
rozparać 109.
rozpisać 166.
rozpłakać się 170.
rozpłakiwać się 170.
rozporek 148.
rozporka 148.
rozproszca 145.
rozpruwać 109.
rozpustność 99.
rozpustny 27.
rozpylacz 65.
rozpytawać: rozpytawając 109.
rozsądca 145.
rozsądzowanie 14.
rozsiedlina 36.
rozsiekiwać: rozsiekiwając 110.
rozstajny 28.
rozstrzygać 247.
rozsypać: rozsypę, -sypiesz 107.
roztargiwać: roztargiwają 110.
(sprzężenie) roztargnione 206.
Roztoka 178.
roztropnie, roztropno 28.
roztropny 28; roztropne myślenie 209.
rozum 40.
rozumny 26.
rozwadziec 89.
rozwlokły 46.
rozynek 148.
rozynka 148.
rozżec 187.
rożanoręki 214.
rożdżany 32.
rożek 73.
rożnokrasy 215.
ród 157.
róg 153, 232.
róść v. rosnąć, rość.
rówieśny 27.
równianka 78.
równy 241.
rózga 10.
róż- v. roż-.
różanopalca 126.
różdżka 80.
różnica 72.
różny v. rozny.
różowo 258.
różowy 258.
rtęć 99.
ruch 120.
ruchawka 83.
rucho 11.
ruchomy 41.
ruczaj 19.
ruda 10.
Rudawa 20.
rudek! 138.
Rudka 178.
rudobrody 10.
rudowny 28.
rudziczan 31.
rugi 156.
rum 263.
rumak 149, 254.
rumiany 32.
rumieniło 49.
runo 24.
Rusak 64.
Rusawa 20.
Rusin 34.
Rusota 54.
rustunek 84.
rusy 92.
ruszać 172; ruszający 41.
Ruszczyc 58.
ruszyca 70.
ruszyć 167, 172.
ruszysty 54.
Ruś 97, 157.
rwać 108, 109.
ryba 150, 156; gruba ryba 144, 251.
rybak 64.
rybi 17.
rybitw 55, 150.
rybitwa 150.
rybnik 67.
rycerstwo 56.
rychły 45.
rychwałdzan 31.
rycie 14.
ryć 172.
rydwan 196.
rydz 96.
rydzyk 67.
rygiel 47.
ryk 62, 263.
rymarz 42.
Rymawa 20.
rymownik 69.
rynna 196.
rynwa 20.
rysunek 160.
ryś 92, 150.
rytownik 69.
rytwin 34.
rytwina 34.
rywadlnik 68.
rzadki 62.
rzaski 76.
rzazarz 42.

rząd, v. rządy.
rządca 90, 146.
rządny 27.
rządy 160.
rządziciel 103.
rzec 166, 172; rzekę, rzeczesz 107; rzeknę, rzekniesz 108; part. praes. rzeka, rzekę 104; rzek 105.
rzeciądz 92, 196.
rzecz 97.
rzeczka 81.
rzecznik 68. 196.
rzeczny 26; rzeczne umiejętności 209.
rzeczpospolita 127.
rzeczyszcze 87.
rzeczywistość 155.
rzeczywisty 55.
rzek 9.
rzekomo 133.
rzekotliwy 22.
rzemień 33, 102.
rzemiesło 48.
rzemieśnik 68.
rzemiosło 48.
rzemyczek 81.
rzemyk 66.
rzep 13.
rzerzucha 94.
rzesza 157.
rzeszetny 27.
rzeszotny 27.
rzeszoto 52.
rzetelny 30; v. źrzetelny.
rzewliwy 22.
rzezaniec 89.
rzezimieszek 126.
rzeziwo 21.
rzeźwi 13.
rzeźwy 13.
rzeżączka 76.
rzeżewie 14.
rzeżucha 94.
rzędziocha 94.
rzęsisty 54.
rzkomo 133.
rzodkiew 97, 102, 195.
rzucać 172.
rzucawka 20, 83.
rzucić 172, 250.
rzuć 62, 187.
rzwać 62, 187.
(końska) rżawa 20.
rżysko 88.

s 130, 134.
sadło 45.
Sadokierski 128.
Sadykierz 128.
sadza, sadze 160.
sadzać 171.
sadzawka 83.
sadziciel 103.
sadzić 112, 171.
safanduła 48.
sahajdak 197.
salwowanie 199.
sam 191, 250.
samborza 193.
samczek 80.
samica 72.
samiec 89.
samiustek 191.
samodzierżca 145.
samojazd 10.
samojedź 214.
Samoklęski 117.
sandacz 195.
sanice 70.
sanie 158.
sanki 80.
Sapieha 146.
Sapieżanka 77.
Sapieżyna 35, 37.
sapka 76.
Sarawa 20.
sarek 12.
sarka 12.
sarn 12, 150.
sarna 12, 25, 150.
sarnka 12.
sąc 188.
Sącz v. Sądecz.
Sączała 146.
sąd 60, 237.
Sądecz 177.
sądek 185.
sądski 84.
sąmnienie 14, 130, 194, 205.
sąpierz 130.
sąsiad 130, 131.
sąsiek 130.
sążenisty 54.
sążeń 98, 102.
sążyca 131.
schlebny 216.
schodźca 90.
schowaniec 89.
schówek 83.
schówka 83.
se! 138.
sejm v. sjem.
sekret 198.
sekretarz 42.
sekretnie 199.
selnąć się 206.
sen 24, 159.
sentencja 197.
ser v. syr.
serce 197, 236.
serduszko 82.
Serock 79.
serwatka 76.
sesja 213.
seście 14.
sęczysty 54.
Sędomierz 13.
Sędomir 125.
sędzia 147.
sędzic 57.
Sędziejewicy 59.
Sędzimirowice 125.
sędzin 36.
sędzina 37.
Sędzisław 123.
Sędziwoj 123.
sędziwy 22.
Sęgrodz 122.
sęk 236.
sęp 150.
siać 109; sieję 108.
siadać 166, 171.
siadalny 29.
siadło 45.
sianka 70.
siano 24, 176.
siarka 156.
siarkownia 34.
siarnka 81.
siatka 73.
siąść 171; v. sieść.
sicie 12, 13, 14.
sidło 49.
Sidorowicz 58.
Sieborzyce 122.
siec 172.
Sieciech 10, 122, 272.
sieczeń 32, 183, 184.
sieczka 261.
sieczkarnia 34.
sieczysty (pałasz) 55.
sieć 98, 160.
siedlaczka 79.
Siedlec 178.
Siedlęta 55.
siedlisko 88, 196; Bozdziechowo siedlisko 179.
siedliszcze 87.
siedmioramienny 116.
siedzieć 112, 166, 171, 245.
siedziba 62.
siekacz 65.
siekaczka 79.
siekanina 35.

siekaninka 80.
siekiera 194; v. siekira.
siekierzysko 89.
siekira 44.
siekmie 40.
siemię 103.
Siemimysł 117.
Siemirad 117.
Siemisław 117.
Siemomysł 117.
Siemorad 117.
Siemowit 117.
sienica 207.
sień 141.
Sieradz 119.
sierce 197.
sierlęczka 191.
siermięga 92.
sierota 1, 147; v. sirota.
sierp 175.
sierpień v. sirzpień.
sierść v. szerść.
Siesławice 122.
siestrzan 76.
siestrzanek 76, 80.
siestrzeniec 89.
sieść 107; siędę 5, 107; siędziesz 107.
siew 141.
Siewiersko 85.
siewior 43.
sięgać 172.
sikawka 83.
sikora 44, 151.
Sikorula 48.
siła: przyrodne siły 209; ze wszystkich sił się spieszyć do zgonu swego 212.
siłacz 65.
siniak 65.
siniałość 99.
sinogardlica 70, 71.
Sinołęka 120.
siny 13.
siodlarz 42.
siodłaczka 76.
siodłać 108.
siodłak 64.
siodło 45.
sioło 45.
siostra 41, 103, 114.
siostrzyn 36.
siódmy 40.
Siradz 119.
sirce 89.
sirota 53.
sirszeń 32.
sirzpień 32.
sit 14.
sitarz 42.
sitny 28.
sito 50.
sitowie 12, 14, 157.
siwasy 93.
siwieć 166.
siwizna 37, 158.
siwy 20.
sjem 10.
skakać 167, 172.
skakiwać 167.
skalisty 54.
Skalmierz 124.
Skarbimir 123, 124.
skarbnica 72.
skarbniczka 206.
skarbnik 67.
skarbnikiewicz 58.
skarbnikowic 58.
skarbnikowicz 58.
skarborodzicielka 206.
skarga 91.
Skarga 155.
skarucha 94.
skarżyk 67.
skazić 206.
skazitelny 30, 197.
(obyczaj) skazujący 206.
skaźca 145.
skiba 209.
Skibino 37.
skierować 168.
skisły 45.
sklep 206.
sklepisty 54.
sklepowa 267; panna sklepowa 267.
sklęczyć 187.
składacz 64.
składaczka 76.
składać: składaję 111.
skłaniać 205, 206.
skłonienie 205, 206.
skłonny 28.
sknera 147.
skociec 89.
skocię 104, 185.
skoczyć 167, 172.
skolica 71.
skomroch 94, 186.
skomroszność 99.
skonać 244.
skonić 187.
skończyć 168.
skop 150.
skopowina 36.
Skorosze 177.
skorupa 61.
skorupina 34.
skorznie 33.
skot 149, 176, 185, 189, 194.
Skotniki 178.
Skotomierza 115.
skowera 44.
skowronek 132, 150.
skowyczeć 1.2.
skowyknąć 171.
skowytać 171.
skórzany 32.
skrofuły 158.
skromny 28.
skrzat 195.
skrzętny 243.
skrzydlany 32.
skrzydlasty 52.
skrzydło 49, 152.
skrzydłonogi 214.
skrzynka 73, 74.
skrzypce 158.
skrzypek 63, 76.
skrzypice 70.
skrzypiec 89.
skrzypieć 171, 247.
skrzyt 51.
skupień 32.
skuść, skubę, skubiesz 107.
skuta 186.
skuteczny 27, 29.
skutek 76, 78, 222, 233.
skutnie 243.
skutny 27, 243.
skwarzyć: skwarzony ołów 187.
słabieć, słabieje 112.
słabizna 37.
Słaboń 38.
Słaborowice 119.
Słapianka 78.
Słapówna 78.
sława 10.
Sławęcino 37.
sławętny 29.
Sławibor 123, 125.
sławiciel 103.
sławiętny 29.
Sławomir 125.
Sławsko 85.
(obyczaj) słączający 206.
słączenie 206.
(wyobrażenie) słączone 205.
słociuchny 25.
słodeczny 27.
słodki 62, 63, 258, 259; v. słodszy.
słodkość 99.

słodownia 34.
słodszy 62.
słodycz 62, 63, 100.
słodziny 36.
słodziuchny 26.
słodzona 38.
słojek 73, 80.
słojerz 43.
słojerzowaty 52.
słoma 40, 156; młócić słomę 261.
słomianka 76.
słomiany 32.
słomić 206.
Słomirog 123.
słonawy 20.
słonie 33.
słonina 35, 156.
słonko 73.
słono 258.
słoność 99.
słony 25, 258.
słopień 32.
słopnisty 54.
Słowak 63.
słowarz 42, 43.
Słowianie 39.
słowie 108, 134, 187.
słowik 13, 67, 150.
słowo 7, 105, 205; od słowa do słowa 212.
(wyobrażenie) złożone 205.
słód 156.
słuch 93, 120, 155; v. słuchy.
słuchać 245.
słuchawka 83.
słuchy 155.
słuć v. słowie.
sługa 10, 90, 147, 230, 268.
sługus 93.
słunawa 20.
słuńce 89.
słupik 67.
słuszność: ważyć rzeczy, miarkować według słuszności 212.
służały 46.
służba 61, 237.
służbiczka 81.
służbista 55.
służebnica 71.
służebniczka 79, 80.
służebnik 67.
służebny 29.
słychać 259.
słychiwać 172.
słychywać: słychywały 110.
słyszeć 112, 172, 258; słyszysz 113.
słza 10.
smaczność 99.
smaczny 258, 259.
smagły 45.
smak 155, 258.
smarkacz 65, 143.
smarkaty 51.
smarkul 48.
smarkula 48.
smarowny 28.
smarowóz 122.
smerda 147.
smętny 27.
smętosz 95.
smok 151.
smokini 39.
smolany 32.
Smolsko 85.
smowca 90.
smrodliwy 23.
smukarz 42.
smukły 45.
smutny 27.
smyczek 74.
smyk 74.
snadniuczko 82.
snadzić się 187.
snażyć się 187.
sneszka 183.
snopeczek 81.
snopie 13.
snow 208.
snuć 172.
Sobczyna 35.
Sobek 82.
Sobieski 86.
(niewiasta) sobiewolna 239.
Sobięta 55.
Sobocica 71.
Sobocin 37.
Soboklęski 117, 155.
Soborzyce 119.
sobowtór 269.
sobór 10.
socha 175, 194.
soczewica 73.
socznica 72.
sodomita 147.
sokasty 52.
sokoł 47.
sokora 44.
solić: solony 38.
solnica 72.
solny 26.
solówka 83.
sopiałka 98.
sopiel 98.
Sopoty 155.
sorommiot 214.
sosnowy 24.
soszyk 67.
sośnina 35.
sowa 151.
sowi v. Sowie klęski.
Sowicy 59.
Sowie klęski 117.
sowity 54.
sownociardłko 50.
Sowokląski 117, 178.
sól 159.
spacerowicz 59.
spachać 187.
spać 171.
spadek 205.
spanie 155.
spaniły 46.
spekulacja 209.
spekulant 55.
speza 201.
spicherz 43.
spichlerz v. śpichlerz.
spichlerznik 68.
spiegun 38.
spieka 158.
spiekota 53, 158.
spieszyć się do zgonu swego 212.
spik 67.
spinadło 49.
spionka 83.
spisać 166.
spiżarnia 34; v. śpiżarnia.
splatać 109.
splendor 199.
splot 10.
spluwaczka 251.
spłonieć: spłonieje 112.
spar: postawić na sparze 261.
(czas przeszły) spełny 206.
spodni 34.
spodnice 72.
spodnie 158.
spodzich 95.
spokojem 133.
spory 41, 241.
sporysz 95.
sporyszt 95.
sporzych 95.
sporzysz 95.
sposobni 13.
sposobny 13.
spotkanie 244.

spotykać się 163.
spowiedź 223.
spód 135.
sprawca 90, 145.
sprawić 248—249; słowo sprawiące 205.
sprawiedliwość 159.
sprawiedliwy 23.
sprawiedlność 99.
(słowo) sprawujące 205.
sprędzać 204.
sprych 148.
sprycha 148.
spryt 155.
sprzączka 79.
sprzedaj 197.
sprzedaż 100, 197.
sprzęgać 206.
sprzężenie 206.
spuchlina 36.
Spycimierz 125.
Spyćmierz 125.
spytać 168.
sracz 65.
srebrnopiöry 10.
srebro 41, 159.
sroka 151.
srom 40, 155, 237.
sromieżliwość 99.
sromiżliwy 23.
sromota 53, 155.
sromotny 29.
ssać 108.
ssąd 60, 185.
ssowity 54.
Stach 93.
staciwa 21.
staczać 205.
staczanie 205.
stać 7, 171.
stać się v. stana rzecz.
stadło 49.
stado 60, 156.
staje 12.
stajenny 267, 268; chłopiec stajenny 267.
stajnia 33.
stal 141.
Stamirowice 122.
stan 7, 101, 120, 179, 237.
stana (rzecz) 25.
stanąć 171.
Stanisław 114.
Stanisławów 114.
stanowisko 88.
starosta 54, 147.
starościanka 77.
starościc 57.
starościna 37.
starość 99.
starowierca 145.
starowina 36.
starowny 28.
starozakonny 256, 257.
starszy 257.
starszyzna 37.
starucha 94.
staruchna 25.
staruchny 25.
staruszek 73, 81.
stary 41, 251; v. starszy.
starzec 89, 255.
starzeć się 166.
starzestwo 56.
Starzyno 177.
Staś 100.
stateczność 99, 155.
stateczny 26, 27.
statek 74, 78, 155, 267, 268, 273; statek parowy 267.
statysta 198.
staw 19.
stawać 171.
stawać się 109, 110.
stawadło 49.
stawanie 155.
stawiać 171.
stawiciel 103.
stawić 112, 171; stawisz 112.
stawidło 49.
Stawowiczki 78.
stągiew 102.
stąpić: stąpiw 104.
stąpor 43.
stdza 11, 80, 185; v. zdza.
stęk 62, 263.
stęp 120.
stępak 64.
stępica 70.
stępień 205.
stoczysty 54.
stodoła 196.
Stoigniew 124.
stojęczeń 32, 183, 189.
stojęczka 183.
stolarczyk 69.
stolarz 42.
stolec 89, 235.
stolica 71.
stoliman 41, 186.
stolin 41.
stolisko 89.
stolnica 71.
stolnikiewicz 58.
stolnikowic 58.
stolnikowicz 58.
ston(?) 186.
stona(?) 186.
stonoga 150.
stonóg 10, 150.
stopień 32, 33.
storęki 214.
storzypiętka 214.
stosywać 209.
stóg 175.
stół 225, 226.
straceniec 196.
strach 159.
strachajło 47.
strachliwy 22.
Strachota 54.
strada 186.
straszak 65.
straszliwy 22.
Straszówna 26.
straszydło 49.
straszywy 21.
strawa 182.
strawca 90.
strawić 246.
strawne 158.
straż 157.
strażnica 72.
strącić 206.
strącze 157.
strąpacz 183, 186, 189.
stredź 185.
Strochna 146.
strojniś 100.
stromy 40.
strona 25, 152, 232.
strop 160.
stropić 261.
stroża 120.
strój 160.
stróż 120.
struchlały 46.
struga 90.
Strugała 146.
strugarka 77.
Strugi 155.
strumień 33, 41, 102.
strumyk 66.
struna 25.
strupiaty 51.
struś 150.
strużyna 36.
stryc 89.
strychulec 90.
stryczny 26.
stryj 12.
stryjeczny 27, 29.
Stryjka 77.

stryjko 142.
strzała 194.
strzec 172.
strzecha 93, 225.
Strzedziwoj 125.
strzedź 156, 185.
strzelać 166; strzelać bąki 261.
strzelba 61.
Strzelce 178.
strzelić 166.
Strzelin 37.
strzelisty 54.
strzemienisko 88.
strzemień 103.
strzemię 103.
strzępać 186.
strzępek 80.
strzyc 172.
strzyga 147.
strzyża 155.
studencia 16.
studnia 33.
studnica 70.
stuk 62, 263.
stukać 263.
stukot 52, 263.
stupan 128.
stwierdzać v. ścwirdzać.
stwierdzić 247.
stwolin 41.
stworzeniny 35.
styczeń 32, 183, 184.
stylisko 89.
stylizować 112.
subjekt 198.
substancja 199.
subtelniuczka (mąka) 82.
subtelność 198.
subtelny 31.
subtylny 31.
Suche czasze 117.
Suchoczasy 117.
suchorlawy 21.
suchorodny 215.
suchoty 53, 158.
suchy v. Suche czasze.
suć 172.
sudlica 72.
suka 150.
sukmana 41.
suknisko 88.
sukno 24.
sulak 72.
Sulborowice 124.
sulejaty 158.
Sulgostów 124.
Suliborowice 123, 124.
sulica 72.
Sulidat 123.
Suligostow 123, 124.
Sulimierzyce 124.
Sulisław 123, 272.
Sulmierzyce 124.
sulnica 72.
sumienie v. sąmnienie.
sunąć 172.
surmnik 68.
surowy 24.
suspicja 199.
suszarka 77.
suszka 251.
sutek 76, 78, 207.
swachna 25.
swacia 16.
swadziebny 29.
swadźba 61.
swak 63, 183.
swarliwy 23.
Swarog 91.
Swarożyc 91, 182.
swaszka 79.
swat 51; v. swacia.
swa wola 267.
swawola 113, 127, 267.
swawolny 127.
swoboda 61.
swojski 84.
swowolny 128.
swywola 127.
Sycylejczyk 69.
syczeć 171.
sykać 171.
syknąć 171.
sympatyczny 31.
symulacja 197.
syn 7, 101; synu! 255; v. synia.
synaczek 82.
synek 63.
synia 16.
Synogać 118.
synogarlica v. sinogardlica.
synowa 24.
synowica 71.
synowiec 89.
synuś 100.
sypać 172.
sypiać 171.
sypialnia 34.
sypialny 29.
sypień 32.
syr 176.
syreński 85.
syromak 197.
syromiot 214.
systema 199.
sytny 28.
syty 51.
szabla 253.
szachownica 72.
szachy 158.
szacować 195.
szacowny 69.
szacunek 84.
szacunk 8.
szadawy 20.
szadopiór 10.
szady 60.
szadź 157.
szafarka 76.
szafarz 42.
Szajnocha 146.
szalony 38.
szał 155.
szałaput 55.
szaławiła 146.
szarak 65, 140.
szarasy 93.
szarawary 158.
Szarcula 48.
szaruga 92.
szary 41.
szarzyzna 37.
(wysoka) szarża 251.
szcie 14.
szczaw 156.
szczątek 78, 236.
szczebietliwy 22.
szczeblisty 54.
szczebrzuch 94, 160, 186, 189.
szczecina 35.
szczeciniasty 52.
szczegielny 27, 45.
szczekuła 48.
szczeniec 89.
szczenię 104.
szczepniarz 42.
szczepnik 42, 68.
Szczerbic 58.
szczeszuja 19.
szczęście 15.
szczęśliwy 22.
szczodroba 62.
szczodrobliwie 22.
szczodrobliwy 23.
szczodrość 99.
szczodry 41.
szczotka 80.
szczuć 172; szczuję 108; szczuto 14.
Szczudłow ostrowek 179.
szczudłowaty 51.
szczupak 150.
szczupły 45.

szczur 150.
szczwać 108.
szczwany 212, 261.
szczygieł 45, 150.
szczyna 36.
szczypawka 83.
szczypce 158.
szczypior 43.
szczyt 278.
szedł 45; v. szto.
szedziwy 22.
szeląg 92.
szele 12, 186.
szelina 35, 186.
Szeliżka 77.
szelmostwo 56.
szemracz 64.
szepielak 38.
szepiołak 64.
szepluń 38.
szept 51, 160.
szeptać 108.
szeroki 63.
szerszeń 102, 151; v. sirszeń.
szerść 98, 156.
szesnaście 127.
sześcian 119.
sześcigrosznik 68.
sześcioro 43; w sześciorgu 91.
sześciościan 119.
szewczyk 69.
szewstwo 155.
szkapa 149, 254.
szklanny 32.
szklany v. śćklany.
szklenica v. śklenica.
szkodliwy 23.
szkoła 160.
szkudła 195.
szla 16.
szlachcianka v. ślachcianka.
szlachcic v. ślachcic.
szlachciura 44.
szlachecki v. ślachetski.
szlacheckie 85.
szlachta 156, 157.
szlifibruk 126.
szlija 16.
szłom 194.
szmacisko 88.
szmergiel 47.
szmermel 47.
szmugiel 47.
sznur 148.
sznura 11, 148.
sznurowadło 49.
sznurówka 83.
szopa 195.
szorc 196.
szorstki 258.
szorstko 258.
szorstkość 258.
szowinizm 41.
szpada 253
szpiczastość 99
szpiczasty 52.
szpiegownik 69.
szpikulec 90.
szram 148.
szrama 148.
szramowaty 52.
szrank 160.
szron 156.
szropa 196.
szrot: na szrot puścić 260.
szto 14, 188.
sztof 196.
sztuczasty 52.
sztuczydło 50.
sztuka 236.
szturmak 64.
szubienicznik 68.
szuja 147.
szukacz 64.
szukać 166.
szukajło 47.
szum 40, 263.
szumieć 263.
szumienie 14.
szumowiny 36.
szurza 183.
szutka 198.
szwaczka 77.
szwargot 155.
szwarka 77.
szwiec 89.
szybała 72.
szybienica 72.
szycie 155.
szyć 172, 273; szyję 108.
szydło 49, 272.
szyjka 73.
szyk 196.
szykować 110.
szykowny 28.
szyl 195.
Szymczak 66, 75.
szymowiny 36.
szypuła 48.
szypułka 48.
szyroki 63

ściana 25.
ściążka 185, 189.
ście 14.
ściegna 25.
ściegno 24.
Ścieniawa 20.
ścierać 166.
ścieradło 29, 49.
ścieralny v. ściralny.
ścierw 143; v. ścirw.
ścierwa 19, 143.
ścierwo 19, 143, 251.
(na) ścieżaj 19, 185.
ścieżaja 19.
ścieżaje 19.
ścieżajny 27.
ścieżeje 19, 185, 189.
ścieżka 80, 185, 189.
ścinać 206, 249.
ściralny 30; ściralna chustka 29.
ścirciała 46.
ścirciałka 46, 146
ścirw 19.
ścisk 155.
śćbło 45.
śćdza 11, 185; v. zdza.
śćklany 32.
śćwirdzać: śćwirdzaję 111.
śćwirdzić 247.
śklenica 72.
ślachcianka 77.
ślachcic 57.
ślachetski 84.
ślad 234.
ślązak 66.
śledziona 38.
śledziówka 83.
śledź 150.
ślepić się 206.
ślepieje 19, 186, 189.
ślepomózgi 215.
ślepota 1, 158.
ślęczeć 172.
śliczność 206.
ślimak 64.
ślina 25, 160.
śliniak 65, 251.
ślinogórz 214.
śliski 62.
śliskość v. ślizkość.
śliwa 19.
śliwka 80.
śliziuchny 25.
ślizkość 99.
ślodek 81.
ślubiciel 103.
ślusarczyk 69.
śmiałość 155.
śmiały 45.
śmiara 185.

śmiech 93, 233; nie do śmechu mi 212.
śmiechowisko 88.
śmieć 112, 172; śmieje 112.
śmiercionoszy 214.
śmierciowładny 215.
śmierć 6, 98, 159.
śmierdzieć 112, 223, 258.
śmierdziel 4.. 221.
śmierdziuch 94.
śmiertelność 99, 155.
śmiertelny 30, 197.
śmiertny 26, 30, 197.
śmieszek 79.
śmieś 185.
śmietana 38, 156.
śmiętana 38.
śmiotana 38.
śniadać 130.
śniadanie 14, 130.
śniczyca 70.
śnić się 134.
śniedź 157.
śnieg 160.
śnieguła 48.
śnieść 130, 134.
śniwy 21.
śpiączka 76, 155.
śpichlerz 48.
śpiewaczka 76.
Śpiewaczka 77
śpiewać 109, 166.
śpiewak 63.
śpiewanie 14.
śpiżarnia 195; v. spiżarnia.
śratać: śrataje 111.
średnik 209.
środnocy 129.
śród 135.
śrzebro 41.
świadek 76.
świaszczenik 208.
światło 159.
światłowrotny 215.
(Zielone) świątki 155.
świątnica 72.
świątobliwy v. świętobliwy.
świątostny 26.
świątość 206.
świątynia 39; ważyć rzeczy, miarkować na gwicht świątyni Pańskiej 212.
świdrowaty 52.
świeboda 61.
świecić 112.
świecidlnik 68.
świecidło 49.
świeczeczka 81.
świeczka 78, 79.
świecznik 68.
świegot 53, 263.
świekot 53
świekr 41, 114, 183.
świekra 183.
świekry 102, 183.
świekrzyca 71.
Świeprawicy 59.
świerczyna 35.
świerszcz 151.
świerzbiączka 76.
świerzbienie v. świrbienie.
świerzbień 33; v. świrzbień.
świerzebiec 89.
świerzepic 12.
świerzepica 12, 71, 89, 186, 189.
świerzepiec 71.
świerzepy 71.
świerzopa 149.
świerzopeczka 81.
świeść 183.
świetlny 30.
świeżuchny 25.
święcennik 68.
święcia 16, 157.
święcidlnia 33.
święt 11.
Święta Marza 117.
święto 11, 160.
świętobliwy 23.
Świętomarz 117.
Świętomarza 119.
świętopietrze 157.
świętość 159; v. świątość.
Świętowit 182.
święty 51, 194; chleb to święty 212; v. święt, święcia, Święta Marza
Świnarsko 85.
świni chlew, kob świni 195; v. Swinia gać.
świnia 16, 150, 176, 257.
Świnia gać 118.
Świniagać 116.
świniarz 42.
świniec 89.
świnina 36.
świniopas 116.
świnister 210, 258.
świniuch 57.
świnka 73.
Świnogać 116, 118.
świńtuch 57.
świrbienie 14.
świrzbień 32.
świst 263.
świstak 63.
świstawka 20.
(orzech) świstun 38.
świt 158.
świtać 166.
świtanie 14.

tablica 70.
tabliczka 81.
taboryta 251.
Taczała 46.
taczka 160.
Tadeusz 154.
tajać, taje 108.
tajemnica 72.
tajemność 99.
tajemny 27.
tajemstwo 206.
tajnica 72.
tajny 28.
tak 133; tak rok 133, 215; tak sobie 250.
(tik) — tak 62.
taki 64, 162, 250; taki sobie 250; jaki taki 211, 250.
takie 64, 85.
tako 133; jako tako 250.
takowy 24.
takroczni 215.
takusi 100.
takusieńki 260.
tam 40; v. tamo.
tameczny 29.
tamo 40, 133, 187.
tamteczny 29.
tamtejszy 94.
tanecznica 71.
tanecznik 68.
tani 13.
taniecznik 68.
tańczyć 163.
tarcica 71.
tarcz 96.
tarcza 96.
tarczenny 27.
tarcznik 68, 207.
tarczyczka 81.
targowisko 88.
Targowiszcze 86.
tarlica 71.
tarlka 80.
tarło 45.

tarn 14, 24.
Tarnawa 20.
tarnąć: tarnę, tarnie 108.
Tarnogora 118.
Tarnowa gora 118.
tartas 93.
tasak 64.
tatarczany 32.
tatarka 76.
Tatarzyn 34.
tatko 142, 251.
Tatry 155.
tatulo 48.
tażbier 197.
tchawica 2, 4.
tchnąć 2, 4.
tchórz 2, 4, 44, 143, 150, 221.
tchórzliwy 2.
tcić 103.
tciciel 103.
tedy 61, 133; kiedy tedy 211, 250.
tegdy 132.
tegdyż 133.
tekstylny 31.
tele 133.
telegraficzny 31.
ten 161; ten isty 186.
tento 130.
tentować 201.
teraz 128.
teraźniejszy 94.
téskliwy 23.
teskny 25.
tesnica 72.
teścia 183.
teściowa 183.
teść 98, 141, 142, 183; v. cieść.
tęga 10, 11.
tępota 8.
tępy 258, 259.
tęskliwy v. teskliwy.
tęskny 25.
tęten 5.
tętnanie 14.
tętno 5.
tik — tak 62.
tkacz 64, 75, 204.
tkaczka 76.
tkaczownia 34.
Tkaczyczka 77.
tkanica 71.
tkanina 35.
tlen 24, 156.
tłoczyciel 103.
tłuc 107, 172; tłukę, tłuczesz 107.
tłuki 158.
tłum 156.
tłumik 67.
tłustoch 94.
tłusty 51, 243.
tłuszcza 12.
tłuściuchny 25.
tobolica 70.
toboł 47.
toboła 47, 48.
toczyć 112, 245.
tokarka 77.
tokarz 42, 43.
toli 136.
Tolisław 123.
Tomaszostwo 56.
Tomkiewicz 58.
Tomkowicz 58.
tonąć, tonę, toniesz 108.
tonia 31.
toń 31.
topić 112.
topiel 98.
topień 32.
topor 43.
toporek 81.
torba 251.
tortura 160.
towar 194, 268.
towarzyski 85.
towarzyszka 76.
towianizm 41.
towiańczyk 69.
tragarz 43.
tranki 197.
trawa 156, 160.
trąba 144.
Trąbczyno 37.
treść 14.
tret 197.
trębacz 64.
trędowacina 35.
trędowaty 51.
trędowina 35.
triumfik 67.
trocha 94.
trochę oficer 251.
troistokoły 215.
troisty 55.
troj 13.
trojaki 64.
troje 13; trojga 91.
trop: zbić z tropu 261.
troszka 73.
trozęby 215.
trójca 72.
trójmiąższy 214.
trójrodny 214.
trójsetny 215.
trście 14.
truchliwy 22.
truchły 45.
truciciel 103.
trucina 35, 37.
trucizna 37.
truć 172.
trunek 84.
trupokupiec 214.
truskawiec 89.
trwać 109.
trwoga 91.
tryskawka 204.
trzask 62, 263.
trzaskawica 72, 185.
trząsca 90.
trzciany 32.
trzcie 13, 14.
trzcina 35.
trzebień 32.
trzebież 175.
trzebisko 175.
Trzeblewicy 59.
trzeci 17, 60.
trzeciak 65.
trzecina 35.
trzecizna 37.
trzeć 107, 166, 172; trę, trzesz 107.
trzej 13.
trzem 185.
trzemcha 93, 197.
trzepaczka 79.
trzepiot 52.
trzepnąć 108.
trześnia 33, 197.
trzewa 19.
trzewik 67.
trzewo 19.
trzeźwi 13, 20.
trzeźwy 13, 20.
trzęsawica 72.
trzęsawisko 88.
trznadel 150.
trzoda 156.
trzop 197.
trzosła 48.
trzosło 48.
trzpiot 52, 143.
trzy v. trzej.
trzydziestny 27.
trzydzieści 128.
Trzygłow 182.
trzygrosznik 68.
trzymały 46.
trzynadzieście 129.
trzynaście v. trzynadzieście.
trzysta 128.

tszczyca 70.
tścia 183.
tucza 277—278.
tuł 45, 185, 189.
tułacz 64, 204.
tułanie 14.
tuławy 21.
tułowity 54.
tupot 52, 263.
tur 41.
turkotać 108.
Turkowicy 59.
Turkowiszcze 86.
turniejowanie 14.
Turoboje 115.
turodzic 58.
Turzegłowy 128.
tuteczny 29.
tutejszy 94.
twardokościasty 52.
twardoszejny 214.
twardość 237.
twardy 60, 258, 259, 278.
twarog 91, 176.
twarz 235.
twojski 84.
tworca 90.
tworzec 11, 89, 146.
tworzyciel 103.
tworzydło 49.
tworzywo 218.
twórca 11, 146; v. tworca.
ty 275.
tyciuchny 95.
tyciusi 100.
tyczeń 183.
tyć 172.
tydzień 127, 128.
tyle 133, 162.
tylec 89.
tylkiej 13.
tyluchny 25, 95.
tylusi 100.
tylusieńki 82.
tył 160.
tyłek 80.
tyłowity 54.
tymczasem 129.
tyranja 200.
tysiąc 55.
tysięcznik 67.
tytuł 198.

u 134, 259.
u Balka 179.
u Kwiatka 179.
u Panica 179.
u Pijana 179.
ubiór 10.
ubłaganie 185.
ubłagawca 209.
ubogi 64, 274.
uboża 67.
ubóstwo 56, 185.
ubożuchny 25.
ubóstwo v. ubóstwo.
ubrać 244.
ubraniec 89.
Ubysław 122.
ubysz 95.
uchaty 51.
ucho 105; uszy 97.
uchodzić 245.
Uchylsko 85.
uciec: uciekę, ucieczesz 107; ucieknę, uciekniesz 108.
ucieczenie 14.
ucieczka 76, 155.
uciekać się: uciekają się 111.
uciekinier 44.
uciekły 45.
ucieranie 155.
uczeń 32, 33.
uczesnik 68, 206.
uczęstnik 67.
uczęstwo 56.
uczęścianie 14.
uczyciel 103, 272.
uczycielka 77.
uczyć 112, 273.
uczynek 76.
ud 11, 142.
udatność 99.
udatny 28.
uderzyć: part. praet. uderz 105.
udo 11, 142.
udobruchać 94.
udziec 89.
ugasić 170.
ugaszać 170; ugaszaje 111.
ugornik 183.
ugrząść 107.
ujawić się 216.
ujeczny 26.
ujętny 29.
ujma 155.
ujmować się za kogo 212.
ujrzeć 112.
ujście 155.
ujść 245.
(namiastek) ukazujący 205.
(obyczaj) ukazujący 206.
(naj)ukochańszy 105.
ukradacz 64.
(litera) ukrocona 205.
(naj)ukrytszy 105.
uleczalny 29.
ulica 70.
uliczka 80, 81, 195.
ulżyć 112.
ułafka 197.
ułomny 257.
umarł 98.
umarlak 66.
umarlec 89.
umarły 45.
umialny 30; umialna skrytość 208.
umiały 45, 46.
umieć, umieje 112.
umiejętność 99.
umiejętny 29.
umierać: part. praes.: umieraję 104.
umiętność 99.
umiętny 29.
umrzeć 257.
umywać 110.
umywadło 49.
Unawa 20.
Uniemysł 124.
Uniesław 122, 124.
Unieżyr 122, 124.
Unisław 124.
uniwersytet 213.
unor 183, 189.
upajać: upajaj 110.
upamiętawać się: upamiętawam się 110.
upamiętywać się: upamiętywali się 110.
upaść 98.
upawać: upawaj 110.
upełnienie 14.
upiękrzony 38.
upiły 46.
upominacz 64.
upominek 76.
uprawa 155.
uprzedziciel 103.
uprzejmy 40.
urępność 99.
urępny 27, 186.
uroczysty 54.
uroczyszcze 87.
uroczyty 54.
urodziwy 21, 36, 156.
urok 234.
urwisko 88.
urwisz 95, 143.

urywadło 49.
urzędnictwo 56.
urzędniczek 80.
urzędnik 68.
urzędownik 69.
usiłowny 28.
Usława 20.
usługować 112.
usłyszeć: usłyszew 104.
usmętliwy 22.
usprawiedliwienie 209.
usta 50, 158.
ustawiczny 29.
ustawiczstwo 56.
uszaty 51.
Uszawa 20.
uszko 73.
uszysty 54.
uścić 187.
uścieć 187.
uśnienie 14.
utarcie 155.
utarczka 79.
utargacz 64.
utarły 46.
utok 11.
utoka 11.
utopijny 31.
utracjusz 95.
utratnica 71.
utratny 28.
utrudnienie 14.
utrudzenie się 244.
utulny 28.
utwierdziciel 103.
uwdzięk 216.
uwiedzienie 14.
uwłoczca 90.
uwodziwołek 214.
uzda 61, 185.
uznać: uznaje 111.
uznamionać: uznamionaw 104.
uździenica 72.
uźrzeć 112.
uźrzeniały 46.
użytek 78.

w 130, 134; v. we Krzu.
Wabsk 85.
Wabsko 85.
wacek 79.
Wacek 82.
waga 160.
wagus 93, 159.
Wagusewicz 59.
wakans 199.
walatka 79.
walczerz 43.
walczyć 163.
walecznik 67, 209.
walisty 54; walisty kamień 208.
walkarz 42.
wałach 149, 195.
wałkoń 38.
wałkuń 38.
wapno 26.
Warawa 20.
warcabnica 72.
warcaby 158.
Warcisława 123, 125.
warczeć 171.
wardęga 92.
wargowaty 51.
warkocz 66.
warkot 52, 263.
warmiński 85.
Warmułka 77.
warować się 187.
Warszawa 20; v. Warszowa, Warszęga.
warszawiak 66.
warszawianka 77.
Warszęga 92, 258.
Warszowa 24.
wartaczka 79.
wartki 62.
wartogłowy 214.
wartogłów 122, 125, 126, 143.
Warwas 93.
warząchew 102.
warzecha 94.
warzelnia 34.
warzęcha 94.
warzywo 21.
waski 84.
wasz 13.
waszmość 145.
waśniwy 21.
ważki 76.
ważnik 212.
ważyć rzeczy według słuszności 212.
wąbierzek 130.
wąchać 108.
Wąchock 85.
wądół 2, 130.
wąglik 67.
wągroda 130.
wąkop 130.
wąpie 13.
wąpior 130.
wąs 160.
wąsionka 76.
wąski 62.
wątek 130.
wątok 130.
wątpiciel 103.
wątpić 2, 131.
wątpienie 14.
wątpliwy 22.
wątroba 62.
wątrobnica 72.
wąwał 2.
wąwiry 186.
wąwóz 2, 130.
wąż 150.
wbrew 135.
wchodzień 32.
wczesność 99.
wczesny 28.
wczoraj 13.
wdowa 10, 19.
wdowiec 89.
wdzierca 145.
we Krzu 179.
według 135.
Wejdawa 20.
wejście 237.
wejść v. wnić, wszedw, weszły.
wejże 138.
wekslarz 43.
wełna 25, 156.
wełnny 26.
Weltawa 20.
wesele 159, 225, 226, 228, 278.
wesoły 47, 197.
wesół 11.
wesz 151.
weszły 46.
(oddać) wet za wet 212.
wety 156.
wezwać 164; wzowę, wzowiesz 107; v. (spadek) wzowiący.
wezwroszyć 187.
weźdy 187.
weźgdy 187.
weźgi 187.
węch 120.
wędlina, wędliny 156.
wędrowny 28.
wędzidło 49.
wędzisko 88.
węgiel 47; v. węgle.
węgielnica 72.
węgielnisty 54.
węgieł 45, 225.
Węgierka 75.
węglarz 42.
węgle 157.
węgorz 44.
Węgry 155.

węzeł 45, 251.
węzłek 80.
węzłowaty 51, 52.
wiać 109, 171; wieję 108.
wiadomca 146.
wiadomy 41.
wiadro 41.
wiaduch 94.
wiaduk 66.
wianeczek 81.
wianecznik 68, 207.
wianeczny 27.
wiano 24.
(nowa) wiarca 146.
wiarować się 187.
wiata 10.
wiatrak 64.
wiatronogi 214.
wiatronóg 216.
wiąz 9.
wiązaneczka 81.
wiązka 79.
wicher 44, 191.
wichr 44.
wichrzasty 52.
wichura 44.
wiciądz 92, 182.
wiciężca 90.
wiciężność 99.
wiciężny 27.
wiciężstwo 55.
wić 172.
widać 166.
Widawa 20.
widłak 64.
widły 49, 158.
widok 49, 66.
widomy 41.
widywać 172.
widzenie 159.
widziadło 49.
widzieć 112, 163, 166, 172; widzisz 113; widzieliście 128; widziany 25.
widzimisię 113, 127.
wiec 12, 142, 182.
wiece 12, 142, 182.
wiecha 93.
wiecheć 98.
wieczerny 26.
wieczerzadlnia 33.
wieczerzadło 49.
wieczerznia 33.
wieczerznica 72.
wieczerznik 68.
wiecznonocny 215.
wieczny 26.
wieczor 43.
wieczorny v. wieczerny.
wieczór 235—236; v. wieczor.
wiederce 89.
wiedza 271.
wiedzieć 172, 271; wiem 107.
wiejaczka 79.
wiejączka 191.
wiek 155.
wieko 10.
wiekokorzenny 215.
wiekuisty 54, 55.
wiekuiście 54.
wiekuj(i) 13.
Wiela gora 117.
Wiela wieś 117.
wielbłąd 194.
Wieldzy Polacy 121.
wiele: liczba w wielu 205.
Wiele pole 118.
wielebność 99.
wielebny 29.
wieleć 112.
wielgachny 25
wielgi 63; Wielgi młyn 117; Wielgie pole 118; v. Wieldzy Polacy.
Wielgomłyny 117.
wieli 63; v. Wiela gora, Wiela wieś, Wiele pole.
wieliczać 187.
wieliki 63.
wielikość 157
wielka noc 267.
Wielka Polska 121.
wielkanoc 127, 267, 273.
wielki 63; v. wielgi, wielka noc, Wielka Polska.
wielkogłowa 214.
wielkokroć 118.
wielkonocny 128.
Wielkopolanie 121.
Wielkopolska 121.
wielkość v. wielikość.
wielmi 40, 133, 187.
wielmoża 12.
wielmożny 27.
Wielogora 117.
wielonogi 214.
Wielopole 118.
wieloręki 10.
wieloroki 215.
wieloryb 10, 140, 150, 268.
Wielowieś 117.
wielowładowie 215.
wielożywny 214.
wiem, a wiem 248.
wieniec 89.
wieprz 150.
wieprzaszek 82.
wierę 133, 137.
wierchowaty 52
wierciadło 50.
wiercieć piętami 125.
wiercioch 94.
wiercipięta 125, 126, 127, 145, 271.
wierny 241.
wiertarka 77.
wierutny 27.
wierzba 10.
wierzbowina 36.
wierzch 101.
wierzchoł 47.
wierzchołek 81.
wierzeja 19.
wierzeje 19.
wierzgać 246, 261.
wierzyć: wierzony 216.
wierzysko 88.
wierzytelny 30, 197.
wiesiele 14, 228, 229.
wiesienny 27.
wiesioły 47, 197.
wieszczarz 42.
wieszczba 61.
wieszczbarz 42.
wieszczbnica 72.
wieszczec 89
wieszcznik 67.
wieszczy 12, 17.
wieszczyca 71.
wieś 179.
wieść 172; wiodszy 18.
wieść (rzeczownik) 98.
wieśćbiarz 42.
wieśniaczka 76.
wieśniak 65, 66.
wieśnica 72.
wieśny 65.
wietrzny 27.
wietszeć: wietszeje 112.
wiewior 43.
wieźć 107, 172; wiózł 45; wieziony 38.
wieżka 73.
wieżyczka 81.
więc 136.
więce 136.
więcierz 43.
więdnąć 108, 164, 171.

więzienie 14.
więzień 32.
więzy 158.
więź 9, 97.
wigilje 156.
wijadło 49.
Wilciąże 119.
wilczaty 51.
Wilcze ciąże 119.
Wilcze pole 117.
Wilczęta 55.
Wilczopole 117.
wilczur 44, 261.
wilczura 44.
wilczy v. Wilcze ciąże, Wilcze pole.
wilczyca 150.
wilga v. wiwilga.
wilgoć 99, 158.
wilk 1, 150, 258.
wilki 62, 74.
Wilkogrzeby 10.
wilkołak 115; v. wilkołek.
Wilkołazy 10.
wilkołek 48.
Wilkosz 95.
wilkość 99.
Wilkowyja 115.
wiła 11, 146, 186.
wina 25.
winarz 42.
Windawa 20.
winiarz 42.
winne grono 118.
winnica 72.
winny v. winne grono 118.
wino 24.
winogardowie 215.
winogrono 118.
winomiot 214.
winowaciec 89.
wiodro 41, 186.
wionąć 108, 171; wionę, wioniesz 108.
wiosło 48, 252.
wiosna 25.
wiotchy 93.
Wirciżyr 123, 272.
wirudny 27.
wirydarz 193, 197.
wirylny 31.
wirzbca 90, 185, 189.
wisieć, 112, 172.
wisielec 89.
wisioł 47.
wisior 43.
Wisław 122.
Wisłok 66.
Wisłoka 66.
Wissioko 123.
wisus 93.
wisznia 33.
wiślanie 39.
wiśnia 33.
wiśniak 66.
Witkowizna 37.
Witos 93.
wiwilga 151.
wizerunk 84.
wlec 172.
wlewać 109.
władczyni 39.
władogromy 214.
władza 159.
własny dźwięk 209; imię własne 205; v. włostny.
właść 216.
włochatość 99.
włochaty 51.
Włochy 155.
włodarz 42, 228, 237.
Włodawa 20.
włodyczstwo 184.
włodyka 66, 146, 182.
włos 92, 160.
włosaty 51.
włosiany 32.
włosiaty 51.
włosie 157.
włosienica 72.
włosień 32.
włostny 26.
Włostobor 125.
Włostowo 24.
Włoszczowa 24.
Włoszka 75.
włościanin 39, 256, 257.
Włościbor 125
włościwy 21, 204.
włość 98.
włóczęga 92, 146.
włócznia 33, 194.
włóczyć 172, 246.
włóknisty 55.
włókno 24
wmiasto 133.
wnętrzności 99, 158.
wnić 130, 134.
wniebowzięcie 128.
wnijść 130.
wnikanie 213.
wnimać 187.
wnuczę 104.
wnuczyn 36.
wnukiew 102.
wobec 57.
woda 156, 160.
wodnisty 55.
wodolejca 214.
wodopławny 214.
wodz 12.
wodzić 167, 172.
wojcia 16, 157.
Wojcieszka 77.
wojdłok 197.
wojen 26.
wojewoda 10, 116, 120, 147, 194, 267—268.
wojewodzianka 77.
wojewodzic 57.
wojłok v. wojdłok.
wojna 26.
wojska 12, 84, 142.
wojski 15, 84.
wojsko 12, 84, 142.
wojszczanka 77.
wojszczyc 57.
wojt 196.
Wojuta 54.
wola 18; Pomianowa wola 179; swa wola 267.
wolarka 77.
Wolbor 124.
Wolborz 177.
woleć 172.
Wolimir 123, 124.
Woliszewo 24.
wolny 242, 249.
wołać 172; wołany 25.
wołanie 206.
wołowiec 89.
wołowina 36, 156.
wołownia 34.
wołownik 69.
wonia 31.
woń 31.
worek 251.
wosk 176.
woszczany 32.
woszczyny 35.
(pokryty) woz 196.
wozatarz 43.
wozić 167, 172.
wozownia 34.
woźba 61.
woźnica 72, 146.
woźnik 67, 146.
woźny 15, 17, 28.
wódeczność 258.
wódz v. wodz.
wójcia 16, 157.
wójt v. wojt, wojcia, wójcia.
wólka 73, 75.

wół 101, 149. 176, 257.
wóz v. (pokryty) woz.
wpaść 6.
wpisać 166.
wpoić: wpojone gwiazdy 209.
wprost 135.
wprzód 133.
wprzódy 133.
wrobl 13.
Wrocisław 123.
Wrociżyr 122.
Wrocław 124.
wron 150.
wrona 150.
wroniawość 99.
wronotrzpiot 215.
wrony 25.
wrota 50, 158.
Wrotislaviensis 124.
wrotycz 67.
wroża 186.
wrożba 61, 182.
wrożca 90.
wrożda 61, 182.
wrożewnik 69.
wróbel 13.
wróbłęta 104.
wrócić 244.
wróż 120.
wróża p. wroża.
wróżba 61; v. wrożba.
wróżbit 54.
wróżbita 55
wróżda p. wrożda.
wrzask 62, 263.
wrzawa 20.
wrzeciądz 92.
wrzecienica 72.
wrzeciono 38.
wrzeć 172.
wrzedzienica 72.
wrzemienny 26.
wrzemię 102, 184, 189.
wrzesień 32, 183.
wrzeszczeć 171.
wrzodliwy 22.
wrzos 160.
wschodni 34.
wschodzisty 54
wschód 155.
wsiadacz 64, 185, 204, 222.
wsiadać: wsiadający 185.
wskłonić się 187.
wskryć 187.
wspaczać się 209.
wspaniały 46.
wspaniły 46.
wspomionąć, wspomionę, wspomieniesz 108.
wsposobiać sobie 209.
wsposobienie 209.
wstać 107.
wstępień 32.
wstrachiwać się 209.
wstyd 155.
wstydanie 14.
wstydliwy 23.
wszak 133, 136.
wszako 133, 136.
wszakże 136.
wszawy 21.
wszcząć 6.
wszechmogący v. wszemogący.
wszechnica 213.
wszedw 104.
wszegdyncy 57, 187.
wszelako 136.
wszeliki 63.
wszelki 63.
wszelkny 25.
wszemogący 941, 205.
wszyciek 78.
wszystek 78, 191.
wszytek 78.
wszytkokrotny 214.
wszytkorodny 214.
wszytkoźry 215.
wszytkożywny 215.
wszywica 72.
wszywy 21.
wściekłina 36
wściekliwość 99.
wściekły 45
wściornastek 191.
wśród 135.
wtąż 133.
wtoro 11.
wtory 44.
wtręcień 32.
wujeczny 27, 29.
wujko 142.
wy- 130.
wybadownik 69.
wybieralny 29.
wybitny 28.
wybojonek 83.
wyboki 208.
wyborniuchny 25.
wyborność 99.
wybór 2, 10.
wybraniec 89.
wybrzeże 16.
wychod 237.
wychopień 32.
wychowacz 65.
wychowawczyni 39.
wychwalacz 64.
wychód v. wychod.
wychytrzyć 187.
Wyciąże 119.
wycie 14.
wycieczka 76.
wycieczkiewicz 59.
wyciekawanie 14.
wyciskacz 64.
wyć 172.
wyćwiczywać 210.
wydajny 28.
wydalać 167.
wydatny 28.
wydra 41, 151.
wydranina 35.
wydroże 216.
wydrzygrosz 214.
wydzielnik 68.
Wydżdżyna 35.
Wydżgowy 24.
wyga 147.
wygnaniec 89.
wygrać: wygraje 111.
wygrawać, wygrawa 109.
wygrywać 109.
wyimacz 64.
wyjechać 168.
wyjście 237.
wykluwać 109.
wykładacz 64.
wyknąć 245.
wykonawca 90.
wykonywać: wykonywając 110.
wykrętas 93.
wykuwać 109.
wykwintny 27.
wylatywać 110.
wyleczawać: wyleczawam 110.
wylewać: wylewaję 111.
wylewisko 88.
wylizać się 245—246.
wyładowywać 110.
wymełtek 76.
wymię 103.
wymyślowanie 14.
wymowa 155.
wynajdzicielka 77.
wynalazca 145.
wynaleziciel 103.
wyobrażenie 205.
wyobrażować: wyobrażują 112.
wypatrownica 72, 207.
(słączenie) wypełniające 206.

wyperswadować 199.
wypisać 166.
wypleć 260.
wypluwać 109.
wypłacać 112.
wypłacować 112.
wypłat 148
wypłata 148.
wypływanie 14.
wypoczytać 209.
wypolerować 198.
wyprotek 76.
wypyrcić się 132.
wyrosłość 99.
wyrównywać: wyrównywam 111.
wyrwicz 73.
wyrzygnąć 257.
wysep 10, 11, 148, 185.
wysepny 27.
wysiepać 187.
wysławiacz 64.
wysłuchawać, wysłuchawa, wysłuchawał 109.
wysłuszcza 90.
wysnuwać 109.
wysoce 133.
wysoki 63; wysoka szarża 251.
wysoko 133.
wysokość 99.
Wysota 146.
wyspa 10, 148.
wysprz 187.
wystać: nie wystoisz nic 212.
wystawca 145.
wystraszyć 169.
wysuwać 109.
Wyszęta 146.
wyszywacz 64.
wyszywać 110.
wyścigowicz 59.
wyśmiewać 109.
wyśpiewywać 110; wyśpiewuję 111.
wytłoczyny 156.
wytwarzać 109.
wytykawać: wytykawam 110.
wytykownik 69.
wywiadownik 69.
wywnętrzać: wywnętrzaję 111.
wywoływać 109.
wyznawca 90.
wyzuwadlnia 33.
wyzuwalnia 33.
wyzywać 109.
wyżeł 150.
wyżlica 150.
wz- 130.
wzajem 133.
wzbogacać 169, 170.
wzbogacić 169, 170.
wzdłuż 133.
wzdłużą 133.
wzdrożyć się 209.
wzgardzacz 64.
wzgarzać się 186.
wzgląd 160.
wzgórę 130, 133.
wziąć 165; weź 1—2; wziąć na kieł 261.
wziątek 78.
wznak 133.
wznieść 6, 172.
wznosić 172.
Wzorowicy 59.
(spadek) wzowiący 205.
wzór 261.
wzrok 66, 155
wzruszywać 209.
wzywać 109; spadek wzywający 205.
wżda 187.
wżdam 136.
wżdy 61, 133, 187.

yankelesi 210.

z 130, 134.
z nad 135.
z pod 135.
z za 135.
za- 131.
za 135, 161; aż za iby poszli 212.
zabakać 191.
zabicie 14.
zabiegi 155.
zabieływać się 110.
zabijak 65
zabijanie 155.
zabiły 45.
zabójstwo 155.
zabór 10.
zabrać 131.
zabrnąć 247.
zachodca 90; v. zachodźca.
zachodni 34
zachodźca 145; v. zachodca.
zachowawać 109.
zachowawiciel 209.
zachowywać 110; zachowywa 110; zachowuję 111.
zachód 155.
zacimiacz 64.
zacinać 249.
zacny 257.
zaczem 133.
zaczynacz 64.
zaczynać 166.
zaćmiewać 109.
zadatek 78.
zadek 80.
zadni 27.
zadny 27.
zadosyćuczynienie 223.
zaduszki 155.
zagasywać 209.
Zagłoba 146.
zagłówczany 32.
zagnać 206.
zagon 175.
zagorywać: zagorywam 110.
Zagorzycy 59.
zagrać: zagraje, zagrajemy 111.
zagrzewać, zagrzewam 109.
zagubiciel 103.
zagwizdać 167.
zaimek 161.
zaiste 133.
zając 90, 150.
Zajęcow dąb 179.
zajączek 80.
zajęcki 85.
zajmować się 110.
zakamiałość 99.
zakamieniały 46.
zakamionialy 46.
zakazować 112.
zakis 216.
zaklinać 109.
zakon 8.
zakonanośca 128.
zakonawydawca 128.
zakonnica 71.
zakonnik 8.
zakonny 8.
zakończyć 168.
zakońśtwo 56.
zakopywać: zakopywasz 110; zakopuję 111.
zakrystjan 37.
zakrystyja 16.
zakupień 32.
zakus 213.
Zalesie 16.

Zaleski 86
zaletnica 71.
zaletny 216.
zalewisko 88.
Zalewski 86.
zaloty 155.
założenie 196.
zamczysty 54.
zamecznik 68.
zamek 222.
zamętek 76.
zamiatacz 65.
(namiastek) zamierzony 205.
zamieszkawacz 64.
zamięszkały 46.
zamilczywać 110.
zaminać 187.
zamogły (w dostatek) 46.
zamordywać 209.
zamożysty 54.
zamróz 158.
zaniechywać: zaniechywają 110.
zaniedbawać: zaniedbawają 109.
zanim 133, 136.
zapalatarnik 204.
zapalczawy 22.
zapalczliwy 22.
zapalczysty 22.
zapalczywy 22.
zapaliczka 22.
zapaliczliwy 22.
zapalić 170.
zapalisty 54.
zapamiętać 247—248.
zapamiętały 46.
zapaska 131.
zapasy 155.
zapaśnik 68, 206.
zapieklać się 186.
zapiekły 45, 46, 186.
zapisać 166.
zapominalny 30, 208.
zapomnieć 248.
zaponica 70.
zapora 131.
zapoznawać 218.
zaprawdę 133.
zaprzeczenie 206.
zapust 148.
zapusta 148.
zapusty 155.
zapuszczenie się 211.
zaranie 131.
zarazinecki 81.
zarazinki 81.
zarazki 81.
Zarębianka 77.
Zarębina 37.
zaręczyny 36.
zarobek 114.
zarobić 114, 168.
zarutko 81
zarzewie 14.
zasiek 148.
zasieka 148.
zasię 133, 136
zasłoniciel 103.
zasługować 112.
zastany 25.
zastawa 131.
zastępca 90, 145.
zaszczyciciel 103.
zaszczytca 90, 145.
zaszczytciel 103.
zaszkadzać 209.
zaś 136.
zatarga 11.
zatem 133.
zatrudliwy 23.
zatrzymawać 109, zatrzymawali 109.
zatwardzieć: zatwardzieje 112.
zatwardziały 46.
zatykadło 49.
zauszniče 71.
zawadca 90.
zawadjaka 146.
zawartka 191.
Zawichost 122.
zawierać 166.
Zawiercie 16.
zawierucha 94.
zawiesić 248.
zawiesisty 54.
zawieszawać: zawieszawali 110.
zawięzować 111.
zawiść 98.
(rok) zawity 51.
zawodniczy 12, 17.
zawołać 191.
zawoływać: zawoływam 110.
zawora 148.
zaworka 81.
zawód 159.
zawrzeć 166.
zawżdy 61, 133.
zawżgi 61.
zazdrościwy 21, 204.
zazrość 99.
zażrzeć 187.
Zbaraski 86.
Zbarawski 86.
zbawca 145.
zbawiciel 103.
zbawicielowy 24.
zbawić 112.
zbić z tropu 261.
zbiec 170.
zbiegły 45.
zbierać 109.
zbojca 90; v. zbójca.
zbolały 46.
zboże 15, 131, 157, 160, 228.
zbójca 145; v. zbojca.
zbójcokryty 215.
zbójczyk 67.
zbór 10.
Zbrosław 122, 272.
Zbygniew 122.
Zbylut 122
Zbysław 122
Zbyszko 82.
zbytek 74, 228—229.
zbytni 27.
zbytny 27.
zdatny 28.
zdebka 81.
zdechlak 65.
zdechnąć 257.
zdobycz 100, 197, 235.
zdobywca 145.
zdrada 185; na zdradzie 191.
zdradliwy 23.
zdradność 99.
zdradźca 145.
zdrojowisko 88.
Zdrojowicz 59.
zdrowie 14, 15.
zdrowo 11.
zdrowy 20.
zdrów 11; bądź zdrów 164.
zdun 38.
zdza 185, 189; v. stdza, śćdza.
zdziać: zdzieje 108.
zdziadziały 46.
Zdziech 93.
zdzierać 166.
Zdzierad 113.
zdzierca 146.
zdzierstwo 56.
zdzierus 93.
Zdzięta 55.
Zdzisław 124.
Zdziś 100.
zedrać: zdziorę, zdzierzesz 107.
zelozja 199.

zełw 102.
zemglewać 210.
zeniaty 51.
zestarzeć się 112.
zetrzenie 14.
zezowaty v. zyzowaty.
zębidło 49.
zębisty 54, 207.
zgaga 214.
zgarnąć 108.
zgibać: zgibaję 111.
zgliszcze 87.
zgłoba 62, 185, 189.
zgłobiwy 21.
zgłobliwy 22, 23.
zgnilizna 37.
zgon: ze wszystkich sił się spieszyć, w cwał bieżeć do zgonu swego 212.
zgoniny 36.
zgraja 156.
zgryźliwy 22.
zgrzebi 13.
zgrzyt 51.
zguba 10.
zgubca 90.
ziarnaty 51.
ziarnisty 54.
ziarno 24, 156, 175, 260.
zieleń 97.
zielina 35.
zielony 38, 241, 258; Zielone świątki 155.
zielsko 85.
ziemek 76.
ziemia 12, 230.
ziemianin 39, 102.
ziemianka 77.
Zienkiewicz 58.
Zienkowicz 58.
zięba 151.
ziębnąć 108.
zięć 96, 98, 183.
zimnica 72.
zimniuchny 25.
Zimna woda 118.
Zimnodół 117.
Zimnowoda 118.
zimny 259; Zimny dół 117; v. Zimna woda.
zimorodek 150.
zjadliwy 22.
zjeść v. śnieść.
zląc się 107; zlękł się 191.
zlewacz 64.
zlewki 156.
zlęknąć się v. zląc się.
złatohław 197.
złączać v. (obyczaj) słączający.
złączenie v. słączenie.
złączyć v. (wyobrażenie) słączone.
zledni 128.
zlew 102.
zło 11, 159.
złoba 62.
złobliwość 99.
złocisty 54.
złoczynny 214.
złoczyńca 145, 270.
złodziej 115, 270.
złodziejarnia 34.
złodziejczyk 81.
złodziejek 81.
złodziejski 85.
złodziejskie 85.
złomić v. słomić.
złostka 81.
złostny 26.
złościwy 21.
złość 99, 185, 189.
złośnica 71.
złośny v. złostny.
złotnik 68.
złoto 50.
złotogłów 121; v. złatohław.
złotorogi 214.
złotoruchy 214.
Złotoryja 115.
złotowłosisty 54.
złoty srebrny 241.
złożyć 170, 172; v. (wyobrażenie) słożone.
zły: zła dziewka, zła żona 239; złe powietrze 228, 229.
zmartwychwstanie 127, 128.
zmierzać do końca 212.
zmierzch 158.
zmieszanie 185.
zmieszkałość 99.
zmocniwać 209.
zmogła (myśl) 46.
zmora 147.
zmuda 144.
zmyjać: zmyjali 110.
zmywać: zmywali 110.
znaczyciel 103.
znać 172, 271; znaję, znajesz, znaje, znajemy 111; znany 25.
znajda 147.
znajomy 41.
znak 62, 271.
znakarz 42.
znakomitnik 68.
znakomity 54.
znaleźć 131.
znamienity 54.
znamię 103.
znamionać 108.
znamionać: znamiona 111.
znamionować 111.
Znamir 271.
znaniec 89.
znawca 90, 146.
znęcać się 218.
znienacka 129.
znienagła 133.
znieść 172.
znikczemniwać 209, 210.
zniknąć 108.
znoszywać 210.
znośny 28.
zofija 262.
zok 183, 189.
zołwica 183.
zołzy 158.
zorza 160.
zorzowschodny 215.
zostawiać 112.
zostawować 112; zostawuje, zostawujem 111; zostawują 112.
zrękowiny 36.
zrobić 167, 168, 171, 172.
zrownawać: zrownawa 109.
zrywać 109.
zrzasnąć się 64, 191.
zrzęda 144.
zstaradawna 129.
zuch 143.
zuchełek 45.
zuchwały 46.
zupełność mowy 205.
(czas przeszły) zupełny 206.
zusek 45, 93.
zuwadlnia 33.
zwać 109.
zwada 206.
zwadliwy 23.
zwajdca 90.
zwalczywać: zwalczywam 110.
zwarzyć 247.
zwąk 10.
zwęk 62.
zwiady 155, 158, 160.
zwiastownik 69.
zwiastun 38.
zwierciadło v. źwierciadło.

zwierz 97, 154, 157.
zwierzchni v. zwirzchni.
zwierzę 104.
zwierzęcy 12.
zwierzyna 35.
zwierzyniec 89.
zwietrzeć, zwietszeć 112.
zwiędły 45.
zwijać 109.
zwijadło 49.
zwiotszeć 112.
zwirzchni 13.
zwirzchny 13.
zwisko 216.
zwitek 74.
zwłoki 158.
zwolennik 68.
zwon 62.
zwoniarz 42.
zwonica 70.
zwózka 79.
zwrotniczy 17.
zwycięzca 145.
zwycięzyciel 103.
zwyczaj 19.
zycbad 250.
zyskować 111, 112.
zyszczek 81.
zyzowaty 52.

źdźbło 45.
źle 133.
źrebiec v. źrzebiec.
źrebię v. źrzebię.
źrenica v. źrzenica.
źróbek 12.
źróbka 12.
źródełko v. źrzódłko.
źródlisty v. źrzodlisty.
źródło 49; v. źrzodło.
źródłowaty v. źrzodłowaty.
źrzeb 13, 179, 186.
źrzebiec 89.
źrzebię 104.
źrzemo 40.
źrzenica 71.
źrzetelny 30, 197.
źrzodlisty 54.
źrzodło 206.
źrzodłowaty 52.
źrzódłko 81.
źwierciadło 50.
źwięk 62.

żaba 151, 156.
Żabczyc 58.
Żabino 37.
żachnąć się 64.
żadać się 186.
(rodzaj) żaden 205.
żadny 243.
żal 142.
żałoba 62.
żałostny 26.
żałościwy 21.
żałość 99, 100.
żar 10.
żarliwy 22.
żarłak 64.
żarłoczka 76.
żarłok 66
żarna 102, 158, 175.
żarnarz 42.
Żarnota 54.
żarnow 23, 102.
żartkonogi 214.
żartobliwy 23.
żartownik 69.
Żary 178.
żąć 107, 172.
(obyczaj) żądający 206.
żądło 49.
żądny 28.
żądość 99.
żądza 120, 211.
żdać 108, 187.
że 135.
żebraczstwo 56.
żebrak 63.
żebranina 35.
żebro 41, 64.
żeby 136.
żegadło 49.
Żegocina 177.
Żegota 146.
żelazny 25; kolej żelazna 267.
żelazo 156, 159.
żenich 93.
żeniuch 94.
żeń 146.
żeńca 146.
żeńszczyna 35, 186.
żeńszczyzna 37, 186.
żerucha 94.
żerzawie 14.
żgać 172.
żglisko 87.
żgliszcze 87.
żmienda 61.
żmij 150.
żmija 16, 150, 151.
żminda 61, 147.
żmindak 64.
Żmudź 157.
żniec 89.
żniwiarka 77.
żniwo 21.
żołądek 73, 80.
żołądź 100, 142.
żołna 151.
żołnierstwo 56.
żołnierz 43, 156.
żołtarznik 68.
żona 10; zła żona 239.
żonaty 51.
żonisko 142.
żółtasy 93.
żółtawy 20.
żółtek 142.
żółtko 142.
żółty 51.
żóraw 150, 234.
żreć 172.
żrzodło 49.
żubr 150.
żubrówka 83.
żubrzyca 150.
żuchel 47, 95.
żuchel 45, 95.
żuchleć 95.
żucholić 95.
żuchtać 95.
żuchwa 95.
żuć 172; żuję 108.
Żuk 151.
żukowa 24.
Żuławy 155.
żupan 37, 182.
żupica 70.
żur 195.
żuszek 93, 95.
żużel 47.
żużelica 70.
żwać 108.
żwawiec 143.
życie 155.
życiowrotny 215.
życzenie 160.
życzliwość 99.
życzliwy 22.
życzycielka 77.
żyć 107, 172; żywę, żywiesz 107.
żyd 256; v. żydzia.
żydek 259.
Żydkiewicz 58.
żydło 49.
żydowstwo 56.
żydówka 83.
żydzia 16.
żydziak 65, 259.
żyłowaty 52.
żyłowity 54.

żyrafa 151.
żyrzec 89, 186.
żyto 50, 156, 229.
żywaźń 98.
żywica 72.
żywicielka 77.
żywić 112.
żywignat 125.
żywioł 47.
żywioły 209.
żywizna 37.
żywociny 35.
żywokost 120, 122, 125.
żywot 52, 257.
żywotny 29.
żywy 20.
żyzność 99, 185.
żyźń 98, 185.

SPROSTOWANIA I UZUPEŁNIENIA.

Str. 14 w. 20 od g. poprawić: *padzienie* zam. *padsienie.*
» 20 » 15 » d. poprawić: *Mozgawa* zam. *Morgawa.*
» 39 » 3 » g. dodać: *młyn* zapożyczenie z gn. *mulīn*, a to z włosk. *mulino.*
» 39 » 4 » d. poprawić: Brückner.
» 52 » 12 » d. poprawić: pierwotne.
» 56 » 1 » d. po: *-tuch* dodać średnik.
» 64 » 11 » g. po: 'dziki' zamknąć nawias.
» 69 » 10 » d. dodać: *-szczyk* w przekładzie Koszuckiego z Lorichiusa, O wychowaniu przełożonego, r. 1558: *Cyliszczyk* 61, *Kartagińszczyk*, *Lokreńszczyk* 61 v.
» 83 » 3 » d. dopisać: *niedołęka* — 'niedołęstwo', 'niedostatek' Troc.
» 86 » 7 » d. poprawić: Slavia IV.
» 90 » 9 » d. dodać: por. artykuł J. Ramberga, Wahania w zakresie przyrostków *-ec* i *-ca*. Język Polski X, 65—76.
» 92 » 9 » d. pow. być: Sufiksy z *s*, *z*, *ch*, *sz*.
» 93 » 4 » g. po *wykrętas* dodać: *obwertas*, a w wierszu 14 od g. wykreślić: *wykrętas*, *obwertas.*
» 103 » 2 » d. dodać: *obywaciel* 1558 u Koszuckiego (Lorichius) 55 v.
» 124 » 6 » g. i 13 od d. poprawić: **Bdzigost* i *Bydgost* zam. **Bdzigoszcz*, *Bydgoszcz.*
» 185 » 7 » d. po: powrozek, dodać: u Cygańskiego (Myślistwo ptasze z r. 1584) jest jeszcze *wierbca* Bpp. nr. 64, str. 286 i 302, *wierzbca* 292, *wierzbeczka* 299, co Rostafiński objaśnia jako 'sznur wierzbowy', ale to raczej z **wierzwca* por. r. *verëvka* prasł. *vьrvь* — 'powróz'.
» 204 nota dodać: *obowiązać* już r. 1558 u Koszuckiego (Lorichius) 62.
» 229 w. 2 od g. poprawić: Krescentyna, zam. Krescencjusza.

WYDAWNICTWO ZAKŁADU NAROD. IM. OSSOLIŃSKICH

WE LWOWIE, UL. OSSOLIŃSKICH 11, TEL. Nr. 168.

Lwów, Główna ekspedycja, ul. Kalecza 5, Tel. Nr. 1222. — Lwów, Księgarnia własna, pl. Halicki 12a, Tel. Nr. 3269. — Kraków, Filja Wydawnictwa, ul. św. Anny 11, Tel. Nr. 3527. — Warszawa, Księgarnia własna, ul. Nowy Świat 69, Tel. Nr. 198-81. — Poznań, skład główny, Księgarnia św. Wojciecha. — Wilno, skład główny, Księgarnia św. Wojciecha

poleca następujące publikacje:

	Złotych
BRÜCKNER ALEKSANDER. Historja literatury rosyjskiej. Dwa tomy	16·—
CHLEBOWSKI BR. Historja literatury XIX w. (1795—1905)	8·—
CHRZANOWSKI IGN. Nasz hymn narodowy. Szkic literacki	—·36
— Wśród zagadnień książek i ludzi	3·60
GUBRYNOWICZ BRON. Dr. Antoni Małecki (1821—1913)	2·44
KALLENBACH JÓZEF. Adam Mickiewicz. Wydanie III, przejrzane i uzupełnione. Dwa tomy	14·—
— Pamiętnik Franciszka Mickiewicza	2·—
KLEINER JULJUSZ. Juljusz Słowacki. Dzieje twórczości. Tom I i II. Wyd. III	12·—
— Sztychy	4·—
ŁOŚ JAN. Gramatyka polska. Cz. I. Głosownia historyczna	4·—
— Gramatyka starosłowiańska	4·—
— Początki piśmiennictwa polskiego. (Przegląd zabytków językowych). Wyd. II	10·—
MALCZEWSKI ANTONI. Marja. Wstępem i objaśnieniami opatrzył Aleksander Brückner	1·20
MICKIEWICZ ADAM. Pan Tadeusz. Wydanie Józefa Kallenbacha i Jana Łosia	3·—
— Grażyna. Wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Bruchnalski	1·40
— Konrad Wallenrod. Wydał, wstępem i objaśnieniami opatrzył Wilhelm Bruchnalski	2·32
PIGOŃ STAN. Do podstaw wychowania narodowego. Ze słowem wstępnem Ign. Chrzanowskiego. II wyd.	1·68
— Z epoki Mickiewicza. Studja i szkice	2·40
PINIŃSKI LEON. Shakespeare. Cz. I	10·—
— Część II	12·—
SŁOWACKI JULJUSZ. Anhelli. Oprac. J. Kleiner	1·40
— Dzieła wszystkie pod redakcją Juljusza Kleinera. T. I, III, IV i X	64·—
WOJCIECHOWSKI KONST. Ignacy Krasicki. Wyd. II zmienione i uzupełnione	2·40